

89 GÖÇÜ

Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık
Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç

Editörler

Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu
Mehmet Hacısalıhoğlu

BALKAR & BALMED
İSTANBUL 2012

89 GÖÇÜ

Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç

Editörler

Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu
Mehmet Hacısalıhoğlu

Yıldız Teknik Üniversitesi
Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR)
&
Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED)

İstanbul 2012

BALKAN VE KARADENİZ ARAŞTIRMALARI
BALKAN AND BLACK SEA STUDIES

Forced Migration of 1989

Minority Policies in Bulgaria between 1984 and 1989 and the Forced Migration to Turkey

Edited by
Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu
Mehmet Hacısalıhoğlu

Yıldız Technical University
Center for Balkan and Black Sea Studies (BALKAR)
&
The Balkans Civilisation Centre (BALMED)

Istanbul 2012

BALKAN VE KARADENİZ ARAŞTIRMALARI

BALKAN AND BLACK SEA STUDIES

1

89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç / Editörler: Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu ve Mehmet Hacısalıhoğlu
Anahtar kelimeler: Bulgaristan, Türk Azınlık, Azınlık Hakları, Azınlık Politikaları, Türk-Bulgar İlişkileri, 1989 Göçü, Zorunlu Göç

Forced Migration of 1989: Minority Policies in Bulgaria between 1984 and 1989 and the Forced Migration to Turkey / Edited by Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu and Mehmet Hacısalıhoğlu
Key words: Bulgaria, Turkish Minority, Minority Rights in Bulgaria, Bulgarian Minority Policy, Turkish-Bulgarian Relations, the Migration of 1989, Forced Migration

Her hakkı mahfuzdur © 2012, All rights reserved.

Kitabın bütün yayın hakları Yıldız Teknik Üniversitesi **Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR)**'ne aittir.

ISBN: 978-975-461-484-8

Y.T.Ü. Kütüphane ve Dokümantasyon Merkezi Sayı: YTÜ.BALKAR.12-0853

Ekte kullanılan fotoğrafların kaynağı Cevat Kara, Behiç Günatan, Zaman ve Hürriyet gazeteleri olup internet üzerinden elde edilmişlerdir.

Kapak ve Sayfa Düzeni: Emin Uzun

Baskı: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım Yayın Merkezi

Birinci Baskı: 300 Adet, İstanbul, Ocak 2012

Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR)

E-posta: balkar@yildiz.edu.tr

Web: <http://www.balkar.yildiz.edu.tr>, <http://bal-kar.org>

Yıldız Teknik Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 12.01.2012 tarih ve 2012/01 sayılı toplantısında alınan karara göre Üniversitemiz Matbaasında 300 (üçyüz) adet bastırılan, "1989 Göçü: Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç" adlı eserin her türlü bilimsel ve etik sorumluluğu yazarlarına aittir.

*Kendileri de 1989 göçmeni olan sevgili annemiz **FATMA**
ERSOY'a ve sevgili babamız **AKİF ERSOY**'un aziz anısına*
(Editörler)

TEŞEKKÜR

2009 yılında düzenlediğimiz “20. Yılında 89 Göçü” konulu sempozyum bu derlemenin altyapısını oluşturdu. Bu sempozyumu düzenlememize katkı sağlayan Yıldız Teknik Üniversitesi Rektörlüğüne, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığına ve Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümüne, İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü’ne, konferansın finansmanına katkı sağlayan Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED)’ne ve Bulgaristan Türkleri Kültür ve Hizmet Derneği (BULTÜRK)’ne ve konferansta görev yapan Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğrencilerine teşekkür ederiz. Konferansın organizasyonunda bize destek olan Öğr. Gör. Dr. Sadriye Güneş’e, kullanılan fotoğrafların temininde yardımcı olan Cevat Kara’ya ve Yrd. Doç. Dr. Sevim Hacıoğlu’na teşekkür ederiz. Bu toplantıya bildiri sunarak veya oturum başkanı olarak katılan meslektaşlarımızın tamamına müteşekkirimiz. Özellikle bu eser için makale hazırlayan ve uzun editörlük sürecinde her türlü soru ve önerilerimize büyük bir anlayışla cevap veren yazarlarımıza teşekkür borçluyuz.

Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR)’nin internet sayfasını ve birçok başka çalışmayı büyük bir ustalıkla hazırlayan öğrencimiz Emin Uzun, bu kitabın da sayfa ve kapak düzenlemesini yaptı. Başka öğrencilerimizin de farklı düzeylerde katkıları oldu. Samimi desteklerinden dolayı sevgili öğrencilerimize burada teşekkür etmek bizim için büyük bir mutluluktur. Eseri Yıldız Teknik Üniversitesi’nde yayınlanmaya değer bulan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın Kurulu’na ve bu kararı onaylayan Üniversite Yönetim Kuruluna, eserin kendi yayın serilerinde yayınlanmasını kabul eden Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi yönetim kuruluna, kitabın ortak yayın olarak çıkmasını kabul eden Balkanlar Medeniyet Merkezi Müdürü Dr. Halit Eren’e sağladıkları her türlü destek için teşekkür ederiz.

İÇİNDEKİLER

<i>Mehmet HACISALİHOĞLU, Neriman ERSOY-HACISALİHOĞLU</i> GİRİŞ	11

GÖÇ KAVRAMI, TARİH YAZIMI VE KAMUOYU

<i>Mehmet HACISALİHOĞLU</i> “89 Göçü” İle İlgili Tarih Yazımı ve Kamuoyu Algıları	31
<i>Ayhan KAYA</i> Kökler, Güzergahlar ve Ulus-Devletler: Değişen Göç Olgusu	75

ZORLA İSİM DEĞİŞTİRME: TARİHSEL ARKA PLANI, UYGULAMASI, DİRENİŞLER VE 89 GÖÇÜ

<i>Ayşe KAYAPINAR</i> Bulgar Tarihçilerinin Komplo Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan'daki Türk Azınlığına Etkileri	99
<i>Orlin SABEV (Orhan SALİH)</i> Osmanlı Sonrası Bulgaristan'da ‘Yeniden Doğuş’ Süreçleri	121
<i>Ömer Engin LÜTEM</i> 1984–89 Dönemi Türkiye’nin Bulgaristan Politikası ve 89 Göçü	137
<i>Neriman ERSOY-HACISALİHOĞLU</i> 1984-1985 İsim Değiştirme Meselesi ve Uygulamaları	171
<i>Zeynep ZAFER</i> Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi	199
<i>Sait ÖZTÜRK</i> Devlet Hikâyeleri: Kimliğin Kaybı ve Yeniden/Yenisinin Kazanılması	235
<i>Hüseyin MEVSİM</i> Bulgar Dışişleri Bakanı Petır Mladenov’un Anılarında 1984 ve 1989 Olayları	269

89 SONRASİ BULGARİSTAN'DA AZINLIKLAR VE AZINLIK HAKLARI

Ali DAYIOĞLU

1989-2010 Döneminde Bulgaristan'la ve Müslüman-Türk Azınlıkla İlgili Gelişmeler 283

Ş. İnan RÜMA

Kalanlara Ne Oldu? Bulgaristan'da Azınlık Haklarının Gelişiminde AB Genişlemesinin Etkisi 343

89 GÖÇMENLERİ, ENTEGRASYON SORUNLARI VE ULUSAŞIRI GÖÇMENLİK

Levent KAYAPINAR

Atatürk, Menderes ve Özal Dönemi Bulgaristan'dan Gelen Göçmenler Üzerine Gözlemler 373

N. Aslı ŞİRİN

1989 Göçü ve Sonrası ile İlgili Türkiye'de Yapılan Sosyolojik Araştırmalarla İlgili Bir Değerlendirme 397

Magdalena ELÇİNOVA

1989 Yılında Türkiye' Ye Göç Eden Bulgaristan Türklerinde Göç ve Adaptasyon: Dinin Rolü 423

Barbara PUSCH

'Hayatım Filim Gibi': Bulgaristan'dan Türkiye'ye Ulus-Aşırı Göç 443

Nurcan ÖZGÜR-BAKLACIOĞLU

Türkiye-Bulgaristan Siyasetinde Sınırötesi Vatandaşlık ve Göç 459

Sevim HACIOĞLU

Çifte Vatandaşların İsim Tercihleri 493

DEĞERLENDİRME

Mustafa TÜRKEŞ

1989 Göçü Nasıl Konumlandırılabilir ve Sistemati midir? 591

BİBLİYOGRAFYA 603

KRONOLOJİ 633

YAZARLAR 651

GİRİŞ

**Mehmet HACISALİHOĞLU, Neriman ERSOY-
HACISALİHOĞLU**

Bulgaristan Türkleri, Balkan ülkelerinde yaşayan en büyük Türk azınlık grubunu oluşturmaktadır. Osmanlı merkezine yakınlığı nedeniyle Bulgaristan coğrafyası yoğun bir Türk yerleşim merkezi olmuştur. Bulgaristan devletinin kuruluşundan sonra burada yaşayan Türkler / Müslümanlar farklı dönemlerde ve farklı nedenlerle göç etmek durumunda kalmıştır. Bu göçlerin en son dalgası 1989 yılında gerçekleşmiştir. Bu eser 1989 zorunlu göçünün öncesinde yatan süreç ve nedenleri, göç süreci ve göç sonrasında Bulgaristan'da ve Türkiye'de yaşanan gelişmeler ile göçmenlerin yaşadıkları entegrasyon problemlerini ele alan makalelerden meydana gelmektedir ve 89 Göçü konusunda temel bir başvuru eseri olarak hazırlanmıştır.

1989'da Bulgaristan'dan Türkiye'ye yaşanan zorunlu göç, geçen yirmi yıllık süreçte birçok kez akademik toplantılara konu olmuş ve özellikle Türk-Bulgar ilişkileri bağlamında tartışılmıştır. 2009 yılı bu zorunlu göçün 20. yılı olması nedeniyle Bursa'da, İstanbul'da ve İzmir'de Bulgaristan göçmenlerinin dernekleri ve belediyelerin işbirliğiyle anma toplantıları düzenlenmiş ve bu toplantılarda araştırmacıların da katılımıyla 89 Göçü gündeme getirilmiştir. Biz de 2009 yılında Yıldız Teknik Üniversitesinde editörlüğünü yaptığımız bu esere alt yapı oluşturan uluslararası bir konferansı düzenledik. Toplantının amacı özellikle konuya akademik ilgiyi teşvik etmek ve 20 yıl sonra 89 Göçünün nasıl algılandığını yeni çıkan belgeler yardımıyla tartışmaktır. Bunu yaparken de deneyimli bilim insanlarını ve dönemin şahitlerini genç araştırmacılarla bir araya getirerek, aralarında bilimsel işbirliği yapılması sağlandı. Toplantıda bildiri sunan ve oturumları yönetenler

12 Hacısalihoğlu, Ersoy-Hacısalihoğlu

siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, dil bilimi, edebiyat ve tarih gibi farklı disiplinlerde çalışan bilim insanları, farklı konuları disiplinler arası bir yaklaşımla ele alarak ayrıntılı olarak tartışmıştır.

Toplantının organizasyonunda üniversite dışındaki kurumlarla işbirliğine gidilerek, konunun yalnızca akademisyenler arasında tartışılması yerine, toplumun daha geniş kesimlerine ulaşılmıştır. Göçmen dernekleri ve merkezler aracılığıyla konunun asıl muhataplarına, yani 89 göçmenlerine çok daha etkin bir şekilde ulaşmak ve konuyu genel kamuoyunun da dikkatine sunmak mümkün olmuştur. Neticede 89 Göçünün kamuoyuna hatırlatılması ve tartışılması / yüzleşilmesi gereken önemli bir konu olduğunun altı çizilmiş oldu. 89 Göçü özellikle Türkiye ve Bulgaristan kamuoyunu yakından ilgilendiren bir konu olmakla birlikte; Avrupa, hatta dünya kamuoyunun bu zorunlu göçü hatırlaması ve yüzleşmesi, ilgili ülkelerde ve bölgede demokrasinin gelişmesi açısından önem taşımaktadır.

1989 yılı dünya tarihinin önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilebilir. Çünkü bu tarihte Doğu Bloğu diye tanımlanan sosyalist rejimler yıkılmış ve Soğuk Savaş sona ermiştir. Soğuk Savaş sona erdiren en önemli etken sosyalist rejimlerin krizi olmuştur. Bu anlamda 1989 zorunlu göçü sosyalist rejimlerin yaşadığı krizin ulaştığı en üst noktayı göstermektedir ve bu anlamda dünya tarihi açısından da önem taşımaktadır.

1989 Zorunlu Göçünü hazırlayan süreçte Bulgaristan'da Türklere ve Müslümanlara karşı uygulanan zorunlu asimilasyon politikaları vardır. 1984 yılının sonlarında Bulgaristan'ın güneyinde başlayan zorunlu isim değiştirme politikaları 1985 yılı başlarında Bulgaristan'ın kuzey doğusuna yaygınlaştırılarak ülkede yaşayan bütün Müslümanların Türkçe (Arapça ve Farsça da dâhil) isimleri Bulgar/Slav isimlerle değiştirilmiştir. Bu süreçte İslam geleneğine göre ölü defnetme, sünnet gibi İslami gelenekler de yasaklanmış, Osmanlı-İslam-

Türk izlerinin silinmesi adına mezar taşlarındaki isimler bile silinmiştir. Bu politikanın gerekçesi olarak da Jivkov'un yönetimindeki Bulgaristan hükümeti, ülkede yaşayan Müslümanların aslında "Osmanlı boyunduruğu"nda zorla Müslümanlaştırılmış ve Türkleştirilmiş Bulgarlar olduklarını, Bulgarca isimlerini gönüllü olarak aldıklarını savunarak dünya kamuoyundaki konumunu kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Ne var ki bu politikada Bulgaristan diğer sosyalist ülkelerden bile destek alamamış ve Türkiye'nin de gösterdiği tepkiler sonucunda uluslararası politikada izole olmaya başlamıştır. Şiddetli baskı önlemlerine rağmen Bulgaristan Müslümanları arasında bu politikaya karşı direniş hareketleri ortaya çıkmış ve bu süreçte çok sayıda insan hayatını kaybetmiş veya çeşitli cezalara çarptırılmıştır.

Yaklaşık 5 yıl süren bu baskı ve asimilasyon politikası 1989 yılının baharında Bulgaristan'ın kapılarını açmasıyla büyük bir göç hareketine neden olmuştur. Genellikle Türkiye'ye göç edecek kişiler hükümet tarafından belirlenerek Türkiye'ye zorunlu göçe tabi tutulmuş, bunun yanında birçok insan Bulgaristan'ı terk etmek için harekete geçmiştir. 1989 Haziran-Temmuz ayları arasında toplam 300.000'den fazla kişi Türkiye'ye giriş yapmıştır. Göç süreci göçe tabi tutulan Türklerin büyük güvenlik korkuları yaşamalarına neden olmuş ve üzerlerinde travmatik bir etki yaratmıştır. Gruplar halinde bir yerden başka yere günlerce yollarda, ormanlarda bekletilen göçmenler sınır bölgesine getirilmiştir. Bir kısmı da trenlerle Türkiye'ye gelmiştir.

Türkiye'ye sığınan yüzbinlerce göçmen sınır bölgesine yakın yerlerde çadırlarda, daha sonra okul binaları gibi resmi binalarda konaklayarak, Trakya'daki değişik bölgelere, Bursa ve İstanbul gibi göçmenlerin akrabalarının bulunduğu şehirlere sevk edilmişlerdir.

Türkiye'ye giriş yaptıktan sonra göçmenler için yeni bir dönem başlamıştır. Göçmenlerin Türkiye'ye girişleriyle birlikte, alınan bütün önlemlere rağmen büyük sorunlarla karşılaştıkları

14 *Hacısalihoğlu, Ersoy-Hacısalihoğlu*

görülmektedir. Bu zorluklar nedeniyle henüz Jivkov rejimi yıkılmadan Bulgaristan'a geri dönenler olmuştur. Her ne kadar aynı etnik köken veya dine bağlı olsalar da farklı siyasal ve coğrafi yapı içinde yetişmiş topluluklar arasında ciddi bir uyum problemi ortaya çıkması doğaldır. Göçmenlerin yerlilere uyumu, devletin onlara yönelik istihdam politikalarına rağmen ciddi işsizlik sorunları, okul çağındaki çocuklar için yeni bir okul sistemine uyum ve dil sorunları gibi çok sayıda problemle karşı karşıya kalmışlardır.

Bu sorunlar yaşanırken Bulgaristan'da aynı yılın sonbaharında rejim değişikliği yaşanmış, sosyalist rejim yıkılmıştır. Müslümanlara / Türklere yönelik asimilasyon politikasından vazgeçilerek tekrar isimlerini geri alma hakkı da dâhil olmak üzere birçok azınlık hakkı iade edilmiş ve Bulgaristan'da yeni bir dönem başlamıştır.

Bunun üzerine Türkiye'ye göç etmiş olan kişilerin önemli bir bölümü tekrar Bulgaristan'a geri dönmüştür. Fakat bu da problemsiz bir süreç olmamıştır. Yıkılan düzenin yeniden kurulması büyük zorlukları beraberinde getirmiştir. Bu göç süreçlerinde sonuçta parçalanmış aileler, mal mülk sorunları gibi çok sayıda sorun ortaya çıkmıştır.

Yeni dönemde Bulgaristan'da çok partili sistem işlemeye başlamıştır. Türk ve diğer Müslüman azınlıkları temsil eden Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) Bulgaristan siyasal hayatında önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Bulgaristan'da yaşanan geçiş (transition) döneminde Türkler Makedonya ve Sırbistan'daki Arnavutların aksine silahlı bir direnişe kalkışmamışlardır. Haklarını, Türkiye ile Bulgaristan arasındaki diplomatik ilişkiler, Bulgaristan'ın Avrupa Birliği'ne üyelik süreci ve Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin çalışmaları yoluyla geliştirmeye çalışmışlardır. Bunun sonucunda sınırlı da olsa bazı haklar elde edebilmişlerdir. Bulgaristan da bu süreç sonucunda AB üyeliğine kabul edilerek demokratikleşme yolunda önemli bir aşama kat etmiştir.

Türkiye’de kalan göçmenlerin durumuna gelince, bunların önemli bir kısmı kendine yeni bir hayat kurma mücadelesi vererek 20 yıllık süreç içinde büyük başarılar elde etmiştir. Bununla birlikte kendine özgü bir göçmen kimliği oluşmuş ve toplumun diğer kesimleriyle uyum problemleri kısmen varlığını korumuştur.

Göçmenlerin önemli bir kısmı Bulgaristan’daki haklarını korumak ve doğup büyüdükları topraklara vize sorunu yaşamadan seyahat edebilmek için tekrar Bulgaristan pasaportlarını almışlardır. Bulgaristan’ın AB üyeliğinden sonra Bulgaristan vatandaşlığını alanların sayısında artış olmuştur. Bu şekilde çift pasaportlu bir kitle ortaya çıkmıştır. Bunların bir kısmı iki ülke arasında değişik nedenlerle artık “ulusötesi” (transnational) diye adlandırılabilir yeni bir göç sürecine girmiştir. Yurt dışında yaşayan Bulgaristan vatandaşlarına Bulgaristan’daki siyasal seçimlerde oy kullanma hakkının tanınmasıyla, Türkiye’de yaşayan çift pasaportlu göçmenler Bulgaristan’daki seçimlerde oy kullanarak Bulgaristan’la bağlarını siyasal katılım olarak da sürdürmüşlerdir (2011 yılında bu uygulamadan vazgeçilmiştir). Bu süreçte Bulgaristan’la bağlarını sürdüren göçmenlerin çoğunluğu eski Türkçe isimlerini geri alırken, isimlerini değişik nedenlerle geri almayan kişilere de rastlanmaktadır.

Avrupa’da yükselen yabancı düşmanlığına paralel olarak Bulgaristan’da Ataka ve VMRO gibi aşırı milliyetçi partilerin siyaset sahnesine çıkmasıyla Türklere yönelik demokratikleşme sürecinde sıkıntılar yaşanmaya devam etmektedir. Özellikle okul ve eğitim, vakıf malları gibi alanlarda Müslüman azınlığın problemleri devam etmekle birlikte, mevcut hakların sınırlandırılması gerektiğini savunan siyasal hareketler kuvvetlenmeye başlamıştır. Bulgaristan’daki Türklerin konumunu, Türkiye-Bulgaristan ilişkileri ve AB içindeki gelişmelere paralel olarak iyileştirme girişimleri devam etmektedir.

16 *Hacısalihoglu, Ersoy-Hacısalihoglu*

Burada yayınlanan makalelerin konuları düzenlediğimiz konferansta sunulan bildirilerin konularıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Fakat bildiri sahiplerinden yazılarını makale formatında hazırlamaları istenmiş ve bununla kendi içinde bütünlüğü olan bir eser meydana getirmek amaçlanmıştır. Kitaba yalnızca derleme kriterlerine göre hazırlanmış makaleler dâhil edilmiş, bu nedenle bazı bildiri metinleri dâhil edilmemiş, bunun yerine konunun bütünlüğünü sağlaması amacıyla konferansta bildiri sunmamış uzmanların da makalelerine yer verilmiştir. Beş ana başlık altında toplanan makalelerde bazı bilgilerin tekrarlanması her makalenin kendi içinde ayrı bir bütünlük oluşturması nedeniyle önlenememiştir. Öte yandan aynı konulara değinen makalelerin bir birini tamamlayıcı bilgiler vermesi kitabın genelinde sürecin daha iyi ortaya konmasına katkı sağlamıştır.

Göç Kavramı, Tarih Yazımı ve Kamuoyu

Kitabın ilk makalesinde *Mehmet Hacısalihoglu* 1989 Zorunlu Göçünün öncesi ve sonrasıyla tarih yazımında ve kamuoyunda ne şekilde yer aldığını tartışmaktadır. Öncelikle bütünüyle bu konuyu ele alan monografik çalışmaların mevcut olmadığını tespit etmektedir. Hacısalihoglu'na göre konu esas itibarıyla Bulgaristan'da Azınlıklar ve Azınlık Politikaları, daha da spesifik olarak Bulgaristan'da Türk Azınlık üzerine yapılan çalışmalarda ve ikinci olarak Bulgaristan'ın son dönem tarihi ve demokrasiye geçiş sürecini ele alan çalışmalarda ele alınmıştır. Bu çalışmalarda esasen Bulgaristan'ın azınlıklara yönelik politikalarının daha eski dönemlerde de görüldüğü vurgulanmakla birlikte, 1984/85 zorunlu isim değiştirme süreciyle başlayan asimilasyon politikalarından bütünüyle Jivkov rejimi sorumlu tutulmaktadır. Yazar, daha sonra yaşanan demokratikleşme dönemi nedeniyle 1984-89 arasında yaşanan baskı politikalarına vurgunun azaldığını ve dikkatlerin Bulgaristan'da yaşayan Türklerin Türkiye-Bulgaristan arasındaki göçmenlik ilişkisine ve azınlık hakları konusuna yoğunlaşmış olduğunu tespit etmektedir. 1989 Olaylarının kamuoyundaki konumuyla ilgili olarak da Hacısalihoglu

özellikle Batı kamuoyunda, hatta Türk kamuoyunda bile bu konunun unutulmaya yüz tuttuğunu, özellikle Bulgar kamuoyunda bununla yüzleşmek yerine unutma eğiliminin ağır bastığını, hatta bu sürecin meşru olarak görüldüğünü vurgulamaktadır. Ayrıca göçle ilgili çok az sayıda anı kitabının kaleme alındığının, asimilasyon uygulamalarının ve göç sürecinin ayrıntılı hikâyesinin yazılmasında anı kitaplarının taşıdığı önemin altını çizmektedir.

Ayhan Kaya makalesinde son dönemde değişen göç olgusunu ele alarak, 1989 Zorunlu Göçünden sonra yaşanan süreçler sonucunda Bulgaristan ve Türkiye arasındaki göçmenlik olgusunun yapısının değiştiğini belirtmektedir. Bu yeni göçmenlik olgusunun açıklanmasında *ulusaşırı alan (transnational space)* ve *ulusaşırı göçmen* kavramlarının dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Şimdiye kadar kullanılan göç paradigmasını a) *Çekici ve İtici Faktörler* (iktisadi, siyasi ve kültürel), b) *Marxist Kalkınma Paradigması*, c) *Ulasaşırı Alan Paradigması* olarak gruplandıran Kaya, Bulgaristan-Türklerinin Türkiye ile Bulgaristan arasında bir ulusaşırı alan yarattığını ve bilimsel ve özellikle antropolojik araştırmaların öncelikle bu ulusaşırı alanın siyaseti, sosyal ağları, kültürel kimlikleri ve ekonomisine yönelmesi gerektiğini savunmaktadır. Almanya'daki Türk göçmenlerden de örnek veren Kaya, “*trans-migrant*” kavramını kullanmakta ve bu kavramın küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkmış yeni göçmen tipini ifade etmek için kullanılan bir kavram olarak Bulgaristan Türkleri için de geçerli olabileceğini belirtmektedir. Ayrıca Bulgaristan'ın Türk azınlığa karşı uyguladığı 89 öncesi asimilasyon politikalarını kriz halindeki devletin *güvenlikleştirme* söylemi ve kavramıyla açıklamaktadır.

Zorla İsim Değiştirme: Tarihsel Arka Planı, Uygulaması, Direnişler ve 89 Göçü

Derlemedeki bir diğer makale *Ayşe Kayapınar* tarafından *Bulgaristan'da tarihçilerin Türk azınlıkla ilgili komplo teorileri* hakkında yazılmıştır. 1984-89 asimilasyon sürecini yaşamış ve

18 *Hacısalihoglu, Ersoy-Hacısalihoglu*

bu süreç sonucunda Türkiye'ye göç etmiş olan Ayşe Kayapınar, makalesinde ilk olarak Bulgaristan'da Türkler için kullanılan asimilasyon amaçlı kavramları tarihi seyri içinde ele almaktadır. Buna örnek olarak "*Bulgar Türkleri*" kavramını göstermektedir. Ayrıca Ortaçağdaki Bulgar krallığının sınırlarına göre bir Bulgar vatani anlayışının tarihçiler tarafından savunulması, Bulgarların Bulgaristan'daki varlıklarının Türklerden daha eski olduğu görüşü, saptırılmış demografi çalışmaları, Bulgarlara yönelik katliam yapıldığı belirtilen Batak miti gibi ulusal bellek yaratmaya yönelik olayların anlatımı, "*beş asırlık Türk boyunduruğu*" (Tursko igo) imgesi, "*zorla İslamlaştırma*" iddiası ve bununla ilgili olarak doğruluğu şüpheli olan Metodi Draginov'un kroniği, Türkiye'nin propagandası ve Türk tehdidi iddiası gibi konuların Bulgar tarihçiler tarafından savunulan temel konular olduğunu belirten Ayşe Kayapınar, tarihçilerin bu iddialarının ülkedeki Türk düşmanlığını körüklediğini ve Türklere karşı uygulanan asimilasyon ve göç politikalarına meşruiyet zemini hazırlamaya hizmet ettiğini belirtmektedir. Kayapınar, bu tür yanlı ve milliyetçi tarih yazımının 89 sonrasında da devam ettiğinin altını çizmektedir.

Orlin Sabev (Türkçe yayınlarında ayrıca 1984/85 isim değiştirme sürecinden önceki ismi Orhan Salih'i kullanmaktadır) makalesinde 1984-1989 arasında Bulgaristan'da "*yeniden doğuş süreci*" diye adlandırılan sürecin konuyla ilgili literatürde bir kez yaşanmış, istisnai koşulların yarattığı bir gelişme gibi anlatıldığını belirtmekte, aslında daha önce de buna benzer "*yeniden doğuş süreçleri*"nin yaşandığını vurgulamaktadır. Bunların nedeninin Bulgaristan topraklarındaki Osmanlı/Türk izlerini tamamen silmek ve intikam almak duygusu olduğunu, daha önce yaşanmış süreçlere göre ise en radikalinin 1980'lerde yaşanan süreç olduğunu belirtmektedir. Sabev zorunlu isim değiştirme süreçlerini iki ana döneme ayırmaktadır: birinci dönem 1878-1944 arasında olup bu dönemin siyasetinin temelinde aşırı Bulgar milliyetçiliği ve Ortodoks kilisesinin taassubu vardır; ikinci dönem ise 1944-1989 arası dönem olup bu dönemdeki

isim değiştirme süreçlerinin temelinde Bulgar milliyetçiliği ile komünist ideolojisi yatmaktadır. “*Yeniden doğuş süreçleri*”nden ilki olarak 1912-13 yıllarında Rodopları ele geçiren Bulgar ordusunun Bulgar kilisesiyle işbirliği yaparak Müslüman Pomakların (yaklaşık 150.000-200.000 kişi) isimlerini ve dinlerini zorla değiştirmesi, bunun yanında 1906 ve 1934 yıllarında Türkçe yer isimlerinin değiştirilmesi, 1930’lu ve 1940’lı yıllarda *Rodina* örgütünün Rodoplarda yeniden Pomakları Bulgarlaştırma girişimleri, 1942 yılında Sofya Çingenelerinin adlarının zorla Bulgarcalaştırılması, 1962’de Komünist Partisinin Pomakların ve Çingenelerin adlarının zorla Bulgarlaştırılmasını kararlaştırması (1962-64 ve 1970-74 arasında Pomaklara yönelik ve 1980’lere kadar Çingenelere yönelik uygulanması), 1982 yılında Bulgar-Türk karışık evliliklerde Türk tarafının isminin Bulgarlaştırılması ve nihayet 1984-85 yıllarında Bulgaristan’ın tamamında yaşayan Türklerin isimlerinin zorla değiştirilmesi, Bulgaristan’daki “*yeniden doğuş*” politikalarının son halkasını oluşturmaktadır. Sabev, 1984-85 isim değiştirme politikasında karar alma sürecine de değinerek her ne kadar toplu isim değiştirmeyle ilgili bir karar olmasa da bu uygulamanın üst düzey yöneticilerin kararları sonucunda gerçekteştiği görüşünü paylaşmaktadır. 1989 Göçünün az ya da çok zorunlu gerçekteştiğini, ancak göç ihtimalinin daha 1985 yılı başlarında Jivkov tarafından Türk diplomatlarına ifade edildiğini, bu nedenle 89 Göçüne Türk tarafının hazırlıksız olduğu görüşünün temelsiz olduğunu vurgulamaktadır. Sonuç olarak “*yeniden doğuş*” kavramının Osmanlı mirasını ortadan kaldırmayı hedefleyen siyaseti ifade ettiğini, Müslüman etnik gruplara karşı uygulanan baskıların diğer azınlık grupları Yahudilere ve Ermenilere karşı uygulanmadığını belirtmektedir.

Emekli Büyükelçi Ömer Engin Lütem 1984-1989 yıllarını kapsayan Türk-Bulgar ilişkilerinin kriz döneminde Türkiye’nin Sofya Büyükelçisi olarak görev yapmıştı. Bulgaristan’daki bu dönem gelişmelerini elen alan eserler de yayınlayan Lütem, bu derlemedeki yazısında *1984-1989 Türkiye’nin Bulgaristan Politikası ve 89 Göçünü* birinci elden tanık olarak

20 *Hacısalihoğlu, Ersoy-Hacısalihoğlu*

anlatmaktadır. Yazıda Türk-Bulgar ilişkilerinin II. Dünya Savaşı'nın sonundan 1984 yılına kadar uzanan sürecini özetledikten sonra, Bulgaristan'da 1984-85 asimilasyon kampanyasının başlamasını ve asimilasyon kampanyalarını 12 madde halinde sıralamaktadır. Lütem yazısında diğer ülkelerin ve uluslararası örgütlerin Bulgaristan'daki gelişmelere yönelik tutumlarına da yer vermektedir. 1985'ten itibaren Türkiye ile Bulgaristan arasında gerçekleşen görüşme ve pazarlıklarda yaşanan krizler ve gelişmeleri anlatarak, nihayet 1989 Göçünün başlatıldığını belirtmektedir. 320.000 kişinin Türkiye'ye giriş yapmasından sonra 20 Ağustos 1989'da Türkiye'nin yeniden vize rejimine geri dönmek zorunda kaldığını ve günlük girişlerin sayısının 1.000 kişiyle sınırlandırıldığını belirten Lütem, kendisinin göç sürecinde Jivkov'la görüşmelerine ve Jivkov'u bir göç anlaşması yapmaya ikna etmek için yürüttüğü çabalara da yer vermektedir. Türklerin direncinin ve göçün Jivkov rejiminin devrilmesinde dolaylı da olsa önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Emekli Büyükelçi Lütem'in önemli tespitlerinden biri de Türkiye'nin Bulgaristan'daki isim değiştirme politikasına zamanında tepki göstermediği ve kendisinin bu konudaki çabalarının yetersiz kaldığı noktasıdır. Lütem'in ilginç görüşlerinden biri de Jivkov'un neden Türklerin topyekûn Bulgarlaştırılmasına karar verdiğiyle ilgilidir. Jivkov'un bu şekilde Bulgar tarihine bir kahraman olarak geçmeyi düşünmüş olabileceğini belirtmektedir.

Neriman Ersoy Hacısalihoğlu makalesinde, ortaokul ve lise çağlarında Bulgaristan'daki Türk azınlığın bir mensubu olarak bizzat maruz kaldığı 1984-85 *İsim Değiştirme Politikası ve Uygulamalarını* konuyla ilgili kaynakları kendi gözlemleriyle de birleştirerek ele almaktadır. İlk olarak isim değiştirme kararının nasıl alındığını sorgulayan Ersoy Hacısalihoğlu, bu kararın uygulamadan çok daha önce düşünüldüğünü, esas sorunun ülkedeki Türk nüfusunun artışı olduğunu ve bu nüfusun ya Bulgarlaştırılması ya da ülkeden gönderilmesi seçenekleri üzerinde düşünüldüğünü iddia etmektedir. Ersoy Hacısalihoğlu Türklerin isimlerinin ne şekilde ve hangi yöntemlerle değiştirildiğini (gece baskınları, tutuklamalar, çeşitli cezalar vs.)

anlatarak isim değiştirmelere örnekler vermektedir. Ayrıca değişik nedenlerle bazı Türklerin (örneğin yurt dışında bulunanların, bazı mahkûmların vs.) isimlerinin değiştirilmediğini de tespit etmektedir. İsim değiştirmenin yaratmış olduğu şaşkınlık ve problemlere de değinerek, meşhur Türk sanatçı *Yıldız İbrahimova* ile ilgili anlatılan bir anekdota yer vermektedir. Buna göre İbrahimova'nın konserinin afişindeki isminin üzerine değiştirilmiş ismi Suzana Erova yapıştırılmış, halk bu isimde bir sanatçıyı tanımadığı için yabancı bir sanatçının konsere geldiğini zannetmiştir. Makalede isim değiştirme uygulamalarına karşı Türklerin tepkilerine de yer verilmiştir.

Bir diğer makale kendisi de Bulgaristan göçmeni olan *Zeynep Zafer* tarafından kaleme alınmış olup, *Bulgaristan'daki asimilasyon politikalarına karşı Türklerin direnişi* konusunu ele almaktadır. Bu makalede yazar direniş hareketinde bizzat kendisinin Bağımsız İnsan Haklarını Savunma Derneęi Varna sorumlusu olarak oynadığı rolü de anlattığından kısmen anı olarak da görülebilir. Bu nedenle yazar yer yer duygusal ifadeler kullanmaktan kaçınmamıştır. 1984'te Kırcaali (Kırcali/Kărdzalı) bölgesinde direniş amacıyla kurulan örgütler ve bunların örgütlediği protestolar, Uzunkiř Derneęi, Benkovski Grubu, Türk Kurtuluř Hareketi, Kuzeydoęu Bulgaristan Müslüman Türklerinin Dayanışma Derneęi, Türk Milli Partisi, Bulgaristan Türk Kurtuluř Hareketi gibi direniş örgütlerini, bunların kurucuları, birbirleriyle ilişkileri ve faaliyetleriyle birlikte incelemektedir. 1988 başında Bulgar muhalifler tarafından kurulan Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneęi ve Türklerin bu dernekle ilişkilerine de değinen Zafer özellikle Bulgaristan'daki Türk direniş hareketlerinin prensip olarak legal bir mücadele yolunu benimsediklerini vurgulamaktadır. Türklerin düzenlediği protesto yürüyüşlerine Bulgar polisinin müdahalesi ve can kayıplarına da yer verilen makalede Jivkov hükümetinin bu direniş karşısında ne şekilde göç kararı aldığı konusu da tartışılmaktadır.

22 Hacısalihoglu, Ersoy-Hacısalihoglu

Sait Öztürk, makalesini esas olarak 8 Bulgaristan göçmeniyle yaptığı mülakatlara dayandırmaktadır. Konuyla ilgili literatürle de karşılaştırdığı mülakat verilerini devletin şiddet tekeli kavramı ve diğer kavramlarla açıklayarak konuya kavramsal bir çerçeve çizmeye çalışmaktadır. Öztürk öncelikle sosyalist dönemde uygulanan baskı politikaları ve göçleri akıcı bir üslupla özetleyerek 1989 göçmenlerinin Bulgaristan'daki politikaları nasıl algıladığı, Türkiye'yi nasıl değerlendirdikleri sorularına yönelmektedir. Üzerinde durduğu noktalardan bir tanesi 89 göçmenlerinin 1984 sonlarından itibaren kendilerine karşı uygulanan zorla asimilasyon politikalarına karşı pek de tanımadıkları Türkiye'yi idealize etmeye başlamaları, ancak 89 Göçünden sonra birçok hayal kırıklığı yaşamalarıyla birlikte 1985 öncesi sosyalist Bulgaristan yönetimini idealize ederek hatırlamaları konusudur. Bunu yaparken kendilerinin yaşadığı süreçlere benzer süreçlerin Türkiye içinde de başka etnik gruplara karşı yaşanmış olması konusunda ise fazla fikir sahibi olmadıkları veya çoğunlukla buna ihtimal vermedikleri tespit edilmektedir.

Hüseyin Mevsim makalesinde Jivkov dönemi Komünist Partisi Merkez Komite Üyesi, 1971-1989 arası Bulgaristan Dışişleri Bakanı ve Jivkov'dan sonra devlet başkanı olan Petır Mladenov'un anılarını analiz etmekte ve 89 Göçü ve göç öncesi zorunlu asimilasyon süreci hakkındaki görüşlerini değerlendirmektedir. Yazarın en önemli tespiti Mladenov'un anılarında bu süreçleri yok sayma eğiliminde olduğu ve bunun da ötesinde uygulanan politikaları haklı ve meşru görme eğiliminde olduğu şeklindedir. Mladenov'un 1992'de yazdığı anılarında "Bulgaristan Türkleri" tanımını kullanmaktan kaçındığını, "Türk" kavramını kullansa da ancak tırnak işareti içinde yazdığını vurgulamaktadır.

89 Sonrası Bulgaristan'da Azınlıklar ve Azınlık Hakları

1989 sonrası Bulgaristan'da Türk ve Müslüman azınlıkların konumu, 1989 olaylarının etkisiyle olumlu bir seyir izlemeye başlamıştır. Bu süreçte rol oynayan faktörler ve günümüze

kadar yaşanan gelişmeler bu derleme eserde farklı makalelerle ele alınmıştır.

Bulgaristan'da 89 sonrası gelişmelerle ilgili makalelerden biri Şadan İnan Rüma tarafından kaleme alınmıştır. Rüma makalesinde *Bulgaristan'daki azınlık haklarının gelişmesinde AB faktörünü* ele almaktadır. Rüma, Bulgaristan'da azınlık haklarının gelişmesinde Avrupa Birliği'nin genişleme politikasının hayati bir önem taşıdığını belirtmektedir. Bununla birlikte Avrupa Birliği'nin esas aldığı Avrupa Konseyi Azınlık Hakları Çerçeve Sözleşmesi'nin yeterince açık olmaması gibi faktörlerin, AB'nin Bulgaristan'daki azınlık haklarının gelişmesindeki rolünü karmaşıktırdığını belirtmektedir. Bulgaristan'ın Kopenhag kriterlerini yerine getirme sürecinde hazırlanan raporlarda sürekli olarak azınlık haklarının gündeme getirilmiş olması, bununla birlikte azınlık sorunlarına rağmen Bulgaristan'ın kriterleri yerine getirdiği açıklamaları gibi tezat oluşturan durumların altı çizilmektedir. Ayrıca AB sürecinin yasal önlemler ve kurumların oluşması sürecinde oldukça etkili olduğu vurgulanmaktadır. Phare projeleri ele alınarak özellikle Romanlarla ilgili girişimler değerlendirilmektedir. Azınlıkların içinde bulunduğu sosyo-ekonomik sorunlar da AB tarafından azınlık sorunları çerçevesinde değerlendirilmiş ve bu projelerle azınlıkların sosyal statüsü yükseltilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak bakıldığında AB'nin etkisinin göreceli olduğu, başarılar yanında başarısızlıkların da olduğunun altı çizilmektedir.

Ali Dayıoğlu "1989-2010 Döneminde Bulgaristan'la ve Müslüman-Türk Azınlıkla İlgili Gelişmeler" konulu makalesinde Bulgaristan'ın yaşadığı 89 sonrası demokrasiye geçiş dönemi ve AB'ye üyelik sürecini ele alarak; bu dönemde Müslüman-Türk azınlıkla ilgili politikaların nasıl geliştiğini ve bu süreçte azınlıkların nasıl etkilendiklerini tartışmaktadır. Dayıoğlu makalesinde Bulgaristan'ın 1989 sonrasında kuruluşundan beri takip ettiği Türkleri asimile etme politikasını terk ettiğini belirtmekte ve "*Bulgar Etnik Modeli*" ile birlikte azınlık sorunlarının diyalog yoluyla çözümü yoluna gidildiğini

24 *Hacısalihoğlu, Ersoy-Hacısalihoğlu*

belirtmektedir. Bulgaristan'da kanlı azınlık sorunlarının yaşanmamasını da Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin ılımlı tavırlarıyla ve Türkiye'nin iyi komşuluk ilişkileriyle de ilintilendiren Dayıoğlu, ülkedeki milliyetçi ve azınlık karşıtı hareketlere işaret etmekte ve azınlıklarla ilgili sorunların çözülmesinin önemine vurgu yapmaktadır.

89 Göçmenleri, Entegrasyon Sorunları ve Ulusaşırı Göçmenlik

Levent Kayapınar'ın makalesi (Atatürk, Menderes ve Özal Dönemi Bulgaristan'dan Gelen Göçmenler Üzerine Gözlemler) 20. yüzyılda Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden gruplar hakkında Ankara örneğinde sosyal, kültürel ve ekonomik bakımdan ilginç bir karşılaştırmalı değerlendirme denemesidir. Kayapınar makalesinde ilk olarak kendi ailesinin de mensup olduğu bir grup Bulgaristan göçmeninin 1927 yılında Türkiye'ye göç ederek 1928'de Ankara'da Etimesgut'a yerleştirilmesini ve göçmenlerin bu kasabada devam eden yıllardaki hayatını ele almaktadır. Göçmenlerin yerleştirilmesinden sonra Etimesgut'un şehirleşme çalışmaları ve kurulan kurumlar ele alınarak kısa sürede nasıl modern bir kasabanın oluştuğu anlatılmaktadır. Soğuk Savaş döneminde yaşanan göçlere de değinen Kayapınar, kendi ailesinden verdiği bir örnekle göçler nedeniyle bölünmüş ailelerin farklı rejimlerde yetişmeleri nedeniyle karşılaştıkları düşünce farklarına da değinmekte ve bunun derin görüş ayrılıklarını beraberinde getirdiğini örneklendirmektedir. 1989'da Türkiye'ye gelen göçmenlerin daha önceki göçmenlere kıyasla eğitim düzeylerinin daha iyi olduğunun ve sanayide istihdamlarının mümkün olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu son grup göçmenin 1990'da Bulgaristan'da yaşanan demokratikleşme sayesinde doğup büyüdükları topraklara tekrar gitme şansı bulduğu, ancak daha önceki göçmenlerin böyle bir şansa sahip olamadığı da Kayapınar'ın tespitleri arasında yer almaktadır.

Aslı Şirin makalesinde 1989 Göçmenleri hakkında Türkiye'de yapılmış olan sosyolojik incelemeleri ele almakta ve

tartışmaktadır. Özellikle Beğlan Toğrol, Belkıs Kümbetoğlu, Nesrin Türkaslan, Suat Kolukırık, Turhan Çetin ve T. Nichols ile N. Suğur'un yayınlarını ele alarak 89 göçmenlerinin Türkiye'deki uyum süreçleriyle ilgili çalışmaları karşılaştırmalı olarak değerlendirmektedir. İncelenen eserlerde göçmenlerinin 1989'dan günümüze yaşadıkları entegrasyon sorunları siyasi, sosyolojik, psikolojik, ekonomik ve kültürel açılardan değerlendirilerek bunların sonucunda mevcut sorunlara rağmen nispeten pozitif bir tablonun oluştuğu belirtilmektedir.

Magdalena Elçinova makalesinde 89 Göçmenlerinin Türkiye'de uyum sürecinde dinin rolünü ele almaktadır. Bulgaristan göçmenlerinin Bulgaristan'da Müslüman kimlikleriyle tanımlanmalarına karşılık, Türkiye'de yerli Müslümanlar tarafından 89 göçmenlerinin dinle ilişkileri nedeniyle dışlamayla karşı karşıya kaldıklarını belirtmektedir. Makalede Elçinova, Bulgaristan'da Razgrad'a bağlı Zavet kasabasında ve İzmir'de yaşayan 89 göçmenleri arasında yaptığı antropolojik çalışmayı değerlendirmektedir. Bulgaristan Türklerinde dinin yalnızca dini bir inanç ve pratik olmadığını, daha ziyade kimliğin pekiştirici bir unsuru olarak çok önemli bir konuma sahip olduğunu tespit etmektedir. Buna karşılık İzmir'de yaşayan 89 göçmenlerinde yerli Müslümanlar tarafından pek o kadar “gerçek Müslüman” olamama, yani yeterince dindar olmama yönünde bir yargının mevcudiyetinin altı çizilmektedir. Burada yazar yerli ve göçmen grup arasındaki önyargıları sıralayarak göçmenlerin aynı etnik köken ve dini anlayışa rağmen Türkiye'de de Bulgaristan'da olduğu gibi yabancı konumunda kaldıklarını belirtmektedir. Göçmenlerin de kendilerini daha az dindar ve daha laik olarak tanımlayarak kendilerini “yerlilere” karşı daha modern bir grup olarak tanımlama eğilimleri olduğunu vurgulamaktadır.

Ulusasıırı göç konusunda çalışan *Barbara Pusch* ‘Hayatım Filim Gibi’: Bulgaristan’dan Türkiye’ye Ulus-Aşıırı Göç başlıklı makalesinde, 1989’da gerçekleşen zorunlu göçten sonra Bulgaristan’daki rejim değışikliğı ve gelişen yeni koşullarda yeni bir göçmen tipin ortaya çıktığını belirtmektedir. Makalenin ilk

26 *Hacısalihoğlu, Ersoy-Hacısalihoğlu*

kısmında ulusaşırı göç kavramını ve teorilerini özetleyerek, ikinci bölümde bu teorileri 89 göçmenlerine uygulamaktadır. Örnek olarak 89 göçmeni “Ayşe Hanım”ın 1990’larda oğlunun çalışmak amacıyla Bulgaristan’a gitmesi, daha sonraki yıllarda kendisinin de doğup büyüdüğü topraklara ziyaret amacıyla giderek bu seyahatleri kolaylaştırması amacıyla tekrar Bulgaristan pasaportu alarak çifte vatandaş olması, bunun yanında oğlunun işleri nedeniyle iki ülke arasında gidip gelmesini anlatmaktadır. Pusch sonuç olarak zorunlu ya da politik göç olarak tanımlanan 89 Göçünün yarattığı göçmenlerin, değişen uluslararası konjonktür, küreselleşme vs. nedeniyle artık bir ulusaşırı göçmen kavramıyla da ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Nurcan Özgür Baklacioğlu’nun makalesi Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç ve sınırötesi vatandaşlık, çifte vatandaşlık konusunu ele almaktadır. Özellikle 1990’ların sonlarından itibaren gelişen süreçte çok sayıda 89 göçmeni Bulgaristan pasaportu alarak çifte vatandaş olmuştur. Özgür Baklacioğlu, makalesinde ilk olarak cumhuriyet döneminde Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç eden Türk ve Müslümanların ne şekilde Türk vatandaşlığına alındığını anlatmaktadır. Bulgaristan’da 1997 yılında, 1 Haziran 1989’dan sonra Bulgaristan’dan göç eden tüm vatandaşların başka vatandaşlığa girmelerine bakılmaksızın Bulgar vatandaşlıklarını muhafaza ettiklerinin kabul edilmesiyle birçok göçmen Bulgaristan pasaportu almaya hak kazanmıştır. 2002 yılında 1940’dan beri Türkiye’ye göç eden 638.000 Türkün vatandaşlığını geri alma hakkı kabul edilmiştir. Bunların neticesinde 2007 yılında 185.000 Bulgaristan vatandaşı seçmen kaydedilmiştir. Yazar, Bulgaristan ve Türkiye’de çifte vatandaşlığın nasıl algılandığı sorusuna da yönelerek, özellikle Bulgaristan’da Bulgar vatandaşlığının yurt dışında yaşayanlar için korunması veya seçmenlik hakları gibi konularda olumsuz eğilimlerin bulunduğunu belirtmektedir. Nitekim 2009’da yurtdışından gelen oylarla Hak ve Özgürlükler Hareketi’nin mecliste 5 sandalye kazanması bu konuda diğer siyasi partilerin tutumlarının negatifleşmesinde rol oynamaktadır. ATAKA ve

GERB gibi Bulgar aşırı milliyetçi partileri Hak ve Özgürlükler Hareketi'ni Türkiye'nin Bulgaristan'daki "beşinci kolu" gibi göstererek Türklerin haklarına yönelik kısıtlamalara gidilmesi için propaganda yaptıklarının altını çizmektedir.

Sevim Hacıoğlu ise kapsamlı makalesinde çifte vatandaşların Bulgar evraklarında kullandıkları isimler konusunu incelemektedir. Özellikle üzerinde durduğu konu 89 öncesinde zorla ismi değiştirilen Türklerin, 89 Göçünden sonra yeniden Bulgar vatandaşlığını almalarıyla birlikte, bunlardan bir kısmının henüz Türkçe isimlerini geri almamış olmaları ve kendilerine zorla verilmiş Bulgarca isimleri kullanmalarındır. Makalede bu durumun nedenleri üzerine serbest mülakat ve anket çalışmalarını değerlendirmektedir. Hacıoğlu makalesinde ilk olarak ismin sosyolojik bir değerlendirmesini yapmaktadır ve ardından anket sonuçlarını değerlendirmektedir. Anketlerde Bulgarca isim kullanmanın yapılan bazı yorumlarla, örneğin bu kişilerin kendilerini Bulgar olarak hissettikleri için isimlerini değiştirmedikleri veya Türkçe isimlerine Bulgar isimlerini tercih ettikleri gibi yorumlarla örtüşmediğini belirtmektedir. Yapılan iki ankette de Türkçe isimlerini geri almadaki prosedürle uğraşmaya vakitlerinin olmaması gerekçe olarak ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte Bulgaristan'da yabancı olarak dikkat çekmek istememe gibi sosyo-ekonomik faktörler de az da olsa seçenekler arasında yer almaktadır.

Değerlendirme

Mustafa Türkeş makalesinde 1989 Göçünün nasıl konumlandırılabilceği sorusunu ele almaktadır. Bulgaristan'ın kuruluşundan günümüze değin yaşanan göç süreçlerini özetleyerek, 1989 Göçünün bu göçlerle benzerlik ve farklılıklarını ortaya koyarak, 1989 Göçünün herhangi bir anlaşılmaya dayanmadan zor kullanılarak yapıldığını, bu göçle uluslararası antlaşmaların açıkça ihlal edildiğini, bu nedenle bu göçün *Zorunlu Göç* olarak tanımlanması gerektiğini belirtmektedir. Türkeş'in ele aldığı ikinci soru bu Zorunlu Göç'ün sistematik bir politikanın ürünü olup olmadığıdır. Daha

28 *Hacısalihoğlu, Ersoy-Hacısalihoğlu*

önceki süreçlerden de örnekler vererek Bulgaristan'ın homojenleştirme politikası çerçevesinde azınlıklara karşı sistematik olarak dışlama ve baskı politikaları uyguladığını ve bu politikaların istenen sonucu sağlamaması durumunda da zorunlu göçe başvurduğunu belirtmektedir. Bu gerekçelerle 89 Zorunlu Göçünün sistematik bir politikanın ürünü olduğunu belirtmektedir.

Bu eserde yer alan makalelere toplu olarak bakıldığında, elinizdeki bu eserin, 1894-1989 dönemi Bulgaristan'daki Türk azınlık ve 1989 Göçü konusuyla ilgili birçok soruya açıklık getirmeye çalıştığını, yeni sorular sorduğunu ve içerdiği konular ve bilgiler itibarıyla, konuyla ilgili temel bir başvuru eseri özelliğine sahip olduğunu söyleyebiliriz.

GÖÇ KAVRAMI, TARİH YAZIMI VE KAMUOYU

“89 GÖÇÜ” İLE İLGİLİ TARİH YAZIMI VE KAMUOYU ALGILARI*

Mehmet HACISALİHOĞLU

1989 Göçünün, öncesi ve sonrasıyla birlikte tarih yazımında ve kamuoyundaki konumunu ortaya koymaya çalışan bu makalede, öncelikle konuyla ilgili en temel kavramlar, yayınlar ve tartışmalar ele alınarak konuya genel bir giriş yapmak hedeflenmektedir. İlk olarak konuyla ilgili bazı kavramlar yorumlanmaya çalışılacak ve ardından tarih yazımı ve diğer yayın türlerine değinilerek, son bölümde Türk ve Bulgar kamuoyunun 89 Göçü konusuna yaklaşımı değerlendirilecektir.

“Göçmen” ve “Muhacir” Kavramları

Türkçede “göç” kavramı İngilizcede “migration” (immigration, emigration)¹ kavramına karşılık olarak kullanılmakta olup geniş bir anlama sahiptir. Değişik nedenlerle meydana gelen nüfus hareketlerinin neredeyse tamamı bu kavramla ifade edilmektedir. Örneğin sosyo-ekonomik nedenlerle “köyden şehre göç” veya “Türkiye’den Almanya’ya göç” ile politik göç olarak tanımlanan “Bosna’dan Türkiye’ye göç”, “Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç” gibi zorunlu göçler de genel olarak aynı kelimeyle ifade edilmektedir. Ancak konuyla ilgili literatürde “zorunlu göç”, “sürgün” gibi kavramların da kullanıldığı görülmektedir. Günümüzdeki kullanımı dikkate alınacak olur ise, farklı nedenlerle göç etmiş

* Bu makalenin hazırlanmasında eleştirileriyle katkı sağlayan Prof. Dr. Nedim İpek’e, Prof. Dr. Gencer Özcan’a ve Yrd. Doç. Dr. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu’na; Bulgarca literatürün bir kısmının temininde yardımlarından dolayı Yrd. Doç. Dr. Sevim Hacıoğlu’na ve Dr. Aziz Şakir Taş’a teşekkür ederim.

¹ Resuhi Akdikmen, *Langenscheidt Standard English Dictionary*, İstanbul 1989, s. 330, 149.

32 Hacısalihoglu

olan ve özellikle Balkanlar'dan ve Kafkaslardan Türkiye'ye gelmiş olanlar kamuoyu tarafından "göçmen" biçiminde adlandırılmaktadır. Göçmen kavramı ile eş anlamlı ya da ilintili kavramların zaman içinde farklı biçimlere evrilerek dönüştükleri görülmektedir. 30 Ocak 1923'de Lozan Konferansı sırasında imzalanan Mübadele Antlaşması uyarınca gelen göçmenler kendilerini "mübadil" olarak adlandırmaktadırlar. Fakat bu kavramın kullanıldığı kitleye göre taşıdığı anlam farklılaşmaktadır. "Bulgaristan göçmeni" deyince başka bir kavrama ihtiyaç duyulmadan bundan esasen zorunlu göçe maruz kalmış göçmen anlaşılmaktadır. Bu nedenle "89 Göçü'nün ("89 Göçmeni"), tıpkı "93 Muhacereti" ("93 Harbi Muhaciri") gibi bu göçün politik nedenlerle meydana gelmiş bir zorunlu göç olduğu anlamını içermektedir.

Göç kelimesinin Türkçedeki bu kullanımı Türkiye'nin kendi tarihi deneyimleriyle ilgilidir. "Göç" Osmanlı döneminde ve cumhuriyetin ilk dönemlerinde kullanılan "muhaceret" kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır. "Göçmen" ise "muhacir" kavramının karşılığıdır.² Rusya'nın Kırım'ı ele geçirdiği 1880'lerden beri Osmanlı'ya kaçmış, zorunlu göç ettirilmiş veya sürülmüş bütün Müslüman topluluklar için kullanılan kavram "muhacir"dir. Bu kelime "hicret" kelimesinden geldiği için İslam ülkelerinde Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göçüne binaen "dini nedenlerle göç etme" anlamında kullanılmaktadır ve örneğin *Redhouse*'da da bu şekilde açıklanmıştır.³ Şemseddin Sami de meşhur sözlüğünde "muhacir" kelimesini "emigration" anlamında kullanıyor: "Ailece yerleşmek üzere diyar-ı ahire giden adam". Fakat buna Osmanlı'dan örnekler veriyor: "Dobruca, Kırım, Bosna

² *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, s. 1039.

³ Sözlükte "muhacir" kelimesi: Who emigrates, an emigrant, especially, an emigrant for the sake of Islam", ve "muhaceret" kelimesi: "An emigration, emigration, to emigrate, especially, to emigrate for the sake of Islam" şeklinde açıklanmaktadır. S. James Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, (1. Baskı 1890), 2. Ed., İstanbul 2001, s. 2040. Muhacir kelimesinin bu anlamına binaen Kemal H. Karpat da Balkanlar ve Kafkaslardan göçü "dini nedenlerle göç" şeklinde açıklamaya meyletmektedir.

muhaçirleri”.⁴ Her ne kadar Şemseddin Sami bunu ifade etmese de, verdiği örnekler bu kelimenin sözlük anlamı dışında artık Osmanlı tarihindeki deneyimlerle birlikte “zorunlu göç” anlamını da içerdiğine işaret etmektedir. Daha sonraki sözlüklerde de - Karl Steuerwald’ın sözlüğü dışında - hiçbir sözlükte kelimenin bu anlamı taşıdığı belirtilmemektedir. Nitekim Karl Steuerwald’ın Türkçe-Almanca sözlüğünde “muhaçir” kelimesi açıklanırken: “(Ein-, Aus-, Zu) wanderer (haeufig Flüchtling aus abgetretenen bzw. eroberten Gebieten)” yazılmaktadır. Steuerwald, kelimenin “göçmen” anlamına geldiğini, fakat “sıklıkla kaybedilen veya fethedilmiş bölgelerden gelen sığınmacılar” anlamında kullanıldığını ayrıca belirtme ihtiyacı duymuştur.⁵ Bir diğer Alman Osmanlı tarihçisi Klaus Kreiser hazırlamış olduğu “Küçük Türkiye Sözlüğü”nde “muhaçir” kelimesine yönlendirmekte ve “göçmen” kelimesini de doğrudan Almanca “Flüchtling” (sığınmacı) kelimesiyle açıklamaktadır.⁶

Muhaçir kelimesinin Osmanlı’da kullanımında içerdiği anlamlara ilginç bir örnek de 1877/78 Osmanlı-Rus Savaşı döneminden verilebilir. Rus işgalinden kaçarak Rodop dağlarına sığınan Müslümanlar için, İngiliz konsolosluk raporlarında genellikle “fugitives” ve bazı yerlerde de “refugee” (mülteci, sığınmacı) kelimeleri kullanılmaktadır.⁷ Buna karşılık Osmanlı kaynaklarında bunlara da “muhaçir” denmiştir. Bu örnekte de “muhaçir” kelimesi “mülteci, sığınmacı” anlamında kullanılmıştır. 1877/78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında

⁴ Ş. Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (1. Baskı 1317), 2. Baskı, İstanbul 1987, s. 1435.

⁵ Karl Steuerwald, *Türkçe-Almanca Sözlük*, (1. Baskı 1972), Wiesbaden, İstanbul 1988, s. 651.

⁶ “**Göçmen**, ‘Flüchtling’ (aeltere Bez. *muhaçir*). Sammelwort für alle muslimischen Einwanderer aus Südosteuropa (Bosna, Giritli, Pomaken), der Krim (Tatar) und den Kaukasusländern (Tscherkessen) seit Mitte des 19. Jhs. Ihre Ansiedlung in eigenen Dörfern und Stadtvierteln stellte schon die osman. Verwaltung vor schwierige Aufgaben. Nach dem *Bevölkerungsaustausch* mit Griechenland Anfang der 20er Jahre bildeten nach 1945 die [göçmen] aus *Bulgarien* die grösste Gruppe.”, Klaus Kreiser, *Kleines Türkei Lexikon*, München 1992, s. 74.

⁷ National Archives of the United Kingdom (NAUK), FO 195/1184, Edirne İngiliz konsolosluk raporuna ek, 6 Ocak 1878, ve rapor, No.11, 7 Ocak 1878.

34 Hacısalihoglu

Gürcistan'dan gelen Müslüman göçmenler için de muhacir sözcüğünden bozulmuş “*macır*” terimi kullanılmaktadır. Terim Orta Karadeniz Bölgesinde Gürcü asıllı göçmen anlamına gelmektedir.⁸

Sözlü tarih bilgileri de “muhacir” kavramının bu şekilde kullanıldığı görüşünü desteklemektedir. I. Dünya Savaşı'nda Çarlık ordusunun Trabzon'u işgali nedeniyle Anadolu'nun iç kesimlerine göç etmek zorunda kalan insanlar bunu “muhacir çıktık” şeklinde ifade etmekte, bu dönemi anlatırken de “muhacirlik zamanı” diye adlandırmaktadır. Buradaki “muhacir” kelimesi başka “bir yere yerleşmek amacıyla göç etmek” anlamından çok “göç etmeye mecbur kalmak” anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca, Rus işgali nedeniyle topraklarını terk eden insanların genellikle nereye yerleşecekleri konusunda bir planları da olmamıştır. Burada kullanılan “muhacir çıkmak” ifadesi, “zorunlu nedenlerle kaçmak” anlamına gelmektedir.⁹

Bu anlamıyla “muhacir” kelimesinin yalnızca Müslüman sığınmacılar tarafından kullanılmadığını, benzer şekilde göç etmek zorunda kalmış Bulgarlar tarafından da kullanıldığını gösteren örnekler vardır. Yanbolu'ya bağlı *Karakaya* (şimdiki adı *Kozare*) köyünde yaptığım bir sözlü tarih çalışmasında Osmanlı'dan Bulgaristan'a göç etmek veya kaçmak zorunda kalmış Bulgarlara “*Macur*” dendiğini öğrendim. Bulgarcada ayrıca “*bejanets*” (çoğul “*bejantsi*”) kelimesi kullanılmaktadır. “Muhacir” kelimesinin Bulgarcaya “*macuri*” (-i takısı çoğul

⁸ Daha yakın dönemlerde bölgeye yönelik iç göçlerle gelenler için “gelinti” terimi kullanılmaktadır. Aldığı “-inti” eki yüzünden terimin küçümseyici bir çağrışımı vardır. Yörede Mübadele Anlaşması uyarınca gelenler için “*mübadil*” kavramı da kullanılmaktadır. Orta Karadeniz bölgesiyle ilgili bu bilgileri benimle paylaşan Prof. Dr. Gencer Özcan'a teşekkür ederim.

⁹ “Muhacir çıkmak”, “muhacirlik zamanı” ifadelerini, henüz çocuk yaştayken ailesiyle birlikte Trabzon Tonya'dan Ordu Vona'ya (şimdiki Perşembe) göç etmek zorunda kalan babaannem Sabire Hacısalihoglu'ndan ve bu dönemin şahitlerinden hikayeleri nakleden babam Kemal Hacısalihoglu'ndan öğrendim.

anlamı verdiğiinden muhacirler anlamına gelmektedir) şeklinde geçtiği anlaşılmaktadır.¹⁰

Bu bilgilerden yola çıkarak özetlemek gerekirse “muhacir” kelimesinin Osmanlı bağlamında “sığınmacı” anlamına da geldiğini ve son dönemlerde onun yerine geçen “göçmen” kelimesinin de muhacir kelimesinin bu anlamını miras olarak aldığını söyleyebiliriz.¹¹ Bu nedenle “89 Göçü” demekle Türkiye’de anlaşılan “89 Muhacereti”, “89 İlticası”, “89 Zorunlu Göçü”, “89 Sürgünü”dür diyebiliriz.¹²

¹⁰ Mehmet Hacısalihoğlu, *Doğu Rumeli’de Kayıp Köyler: İslimye Sancağı’nda 1878’den Günümüze Göçler, İsim Değişiklikleri ve Harabeler*, İstanbul 2008, s. 131. Osmanlı dönemi göç araştırmalarıyla tanınan Nedim İpek de göçlerle ilgili kullanılan kavramlar problemine değinerek, örneğin Doğu Anadolu’da yine Rus işgali nedeniyle göç edenlere bazı yerlerde “kaçakaç” dendiğini belirtmektedir. Nedim İpek, “1864 Kafkaç Göçü Araştırmalarında Kaynaklar ve Yöntem Sorunu”, 146. Yılında 1864 Kafkas Göçü: Savaş ve Sürgün, İstanbul 6-7 Aralık 2010, tarihli uluslararası sempozyumda sunulan bildiri. Farklı göçleri ve göçmenleri tanımlamak üzere Türkçe’de kullanılan kavramlarla ilgili Nedim İpek eserinin giriş bölümünde ayrıntılı bir analiz yapmaktadır: Nedim İpek, *Selanik’ten Samsun’a Mübadiller*, Samsun 2010, s. 1-14.

¹¹ “Muhacir” kelimesinin “zorunlu göçmen” anlamında kullanıldığını daha önce Osmanlı’da göç konusunda çalışan Yıldırım Ağanoğlu da “20. Yılında 89 Göçü, İstanbul 7-8 Aralık 2009” tarihli uluslararası sempozyumda tartışmalarda dile getirmişti.

¹² İngilizce çalışmalarda 89 Göçü anlatırken “migration” yerine “exodus” kelimesi kullanılmaktadır. Örnek olarak bkz. Clyde Haberman, “Bulgaria Forces Turkish Exodus of Thousands”, *The New York Times*, 22/6/1989, s. 1. Aynı makalede “forced Exodus” kavramı kullanılarak göçmenlere de “refugees” (sığınmacı) denmektedir. Konuyla ilgili bilimsel çalışmalarda da daha çok “exodus” kullanılmaktadır. Konuyla ilgili bir makalede göç şu kelimelerle tasvir edilmektedir: “The quasi-genocidal induced exodus of more than 300,000 Bulgarian Turks in 1989 followed four years of intensive, forced assimilationist campaigns aimed at destroying their ethnic, religious and cultural identity and substituting it with a Bulgarian one.” Victor D. Bojkov, “Bulgaria’s Turks in the 1980s: A Minority Endangered”, *Journal of Genocide Research*, 6 (3), 2004, s. 343-369, s. 344; Ayrıca bkz. Milena Mahon, “The Turkish Minority under Communist Bulgaria – Politics of Ethnicity and Power”, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 1 (2), 1999, s. 149-162, “Exodus” başlığı için bkz. s. 159. “Mass exodus” kavramı için bkz. Maria Bakalova, “The Bulgarian Turkish Name Conflict and Democratic Transition”, *Innovation*, 19 (3/4), 2006, s. 233-246, s. 241. “The mass exodus of Turks from Bulgaria” ifadesi için bkz. Mary Neuburger, “Bulgaro-Turkish Encounters and the Re-imagining of the Bulgarian Nation (1878-1995)”, *East European Quarterly*, XXXI (1), March 1997, s. 1-20, s. 6. “Europe experienced its largest mass-exodus since the Second World War” ifadesi için bkz. Carter Johnson, “Democratic Transition in the Balkans: Romania’s Hungarian and

Bununla birlikte özellikle 1990'dan itibaren yaşanan gelişmelere paralel olarak göç kavramı “ulusaşırı göç” (transnational migration) veya “ulusaşırı göçmen” kavramı da yaygınlık kazanmaya başladığından, “Bulgaristan göçmeni” ifadesindeki “sürgün edilmişlik” vurgusu azalmaya başlamış gibi görünmektedir. Fakat henüz bütünüyle bir anlam kayması söz konusu değildir.

“Bulgaristan Göçmeni”, “Bulgar Göçmeni” Kavramları

Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelip yerleşmiş olan ve kendisini muhacir, 93 harbi muhaciri, 1951 muhaciri, göçmen, eski göçmen veya 89 göçmeni olarak tanımlayan kişiler için Türkiye'de halk arasında, hatta aydınlar arasında da yaygın olarak kullanılan isim “Bulgar Göçmeni”dir. Bunun yanında “Bulgar Türkü” ifadesi de kullanıldığı görülür. Oximoron bir kavram olmakla birlikte, bunun neden bu şekilde kullanıldığının tartışılması gerekir. Bu bir çeşit “Türkiye Yahudileri”, “Türkiye Ermenileri” demek yerine “Türk Yahudileri”, “Türk Ermenileri” demek gibi bir anlam ifade etmektedir. Örneğin Almanya'da ikinci, üçüncü kuşak Türklerin Almanya'da entegre olduğunu ve büyük ölçüde de asimile olmaya başladığını ifade etmek üzere “Deutschtürke” (Alman-Türk) kavramı kullanılmaktadır.¹³ Benzer bir kavram Bulgaristan'da Pomaklar için kullanılmakta, onlara “Bılgari-Mohamedani” (Bulgar-Müslümanlar) denmektedir.¹⁴ Buradaki vurgu aynı etnik kökene dayanmayla ilgilidir. Almanya'daki “Alman-Türk” kavramı aslında “Almanlaşmış Türk” anlamına gelmektedir. Türkiye'deki Türk Yahudileri de büyük ölçüde “Türkleşmiş Yahudiler” anlamında kullanılmaktadır. Bulgaristan'da birçok tarihçi veya siyaset bilimi uzmanı da

Bulgaria's Turkish Minority (1989-1999)”, *Nationalism and Ethnic Politics*, 8 (1), Spring 2002, 1-28, alıntı s. 5-6.

¹³ Bu tanımlamaya erken bir örnek olarak bkz. Claus Leggewiel / Zafer Şenocak (derl.), *Deutsche Türken, Türk Almanlar*, Hamburg 1993.

¹⁴ Pomaklar için Bulgarca literatürün neredeyse tamamında “Bılgari-Mohamedani” kavramı kullanılmaktadır. Bu nedenle daha 1912-13 yıllarında zorla Hristiyanlaştırma politikasına maruz kalmışlardır. Ayrıntı için bkz. Veliçko Georgiev, Stayko Trifonov, *Pokrăstvaneto na Bălgarite Mohamedani 1912-1913. Dokumenti*, Sofya 1995.

Türkler için “Bilgarski Turtsi”, bir çeşit “Bulgar Türkleri” (buradaki Bulgar kelimesi sıfat olarak kullanılıyor) kavramını kullanıyor.¹⁵ İngilizce yazarken de “Bulgarian Turks” kelimesi kullanılarak, hem “Bulgaristan Türkleri”, hem de “Bulgar Türkleri” olarak anlaşılabilir bir ifade tercih edilmektedir.

Türkiye’de kullanılan “Bulgar Türkü” kavramı göçmenler tarafından sert bir şekilde reddediliyor ve yabancılaşmaya neden oluyor. Çünkü göçmenlere göre kendileri Bulgar olmadıkları, Türk oldukları için göç etmek zorunda kalmışlardır ve buna rağmen “Bulgar” olarak adlandırılmak kendilerince hakaret olarak algılanmaktadır.¹⁶ Bulgaristan’dan Türkiye’ye gelmiş olan Müslümanlar ile Bulgarlar arasındaki fark bilinmesine rağmen “Bulgar”, “Bulgar Türkü” kavramının kullanılmasını belki Türkçedeki “Bulgar” kavramının kullanımıyla açıklamak mümkün olabilir. “Bulgar” kavramı halk arasında etnik bir kavram olmaktan çok coğrafi bir kavram olarak da kullanıldığında “Bulgaristan coğrafyasından olan” anlamına gelebiliyor. Gelibolu yarımadasında bir köyde burada yaşayanların kimler olduğunu sorduğumda “Çoğu Bulgar’dan geliyor” cevabını aldım. Buradaki “Bulgar” kelimesinin “Bulgaristan” anlamında kullanıldığı açıktır. Bu durumda “Bulgar göçmeni” demekle kastedilen “Bulgaristan göçmeni”dir. Benzer bir örnekle Batı Trakya Türkleri arasında karşılaştım. Eski Sovyet topraklarından 1990 sonrasında Yunanistan’a göç eden çok sayıda Rum, Batı Trakya (Gümölcine) bölgesine yerleştirildi. Bu Rusyalı Rumları ifade etmek için orada yaşayan Türklerin “Rus” kelimesini kullandıklarını gördüm. Buradaki “Rus” kelimesi de “Rusyalı”

¹⁵ Sosyalist dönemde Bulgaristan’da tarihçi olarak kariyer yapan Türkler arasında da bu kavram yaygın olarak kullanılmaktaydı. Örnek olarak bkz. Hüseyin Memişoğlu’nun Türklerin Bulgaristan’da sosyalizmin kuruluşuna katkılarını abartılı olarak anlatan kitabı; Yusein Memişev, *Zadružno v Sotsialističeskoto Stroitelstvo na Rodinata. Priobštavane na Bălgarskite Turtsi kăm Izgraždaneto na Sotsializma*, Sofya 1984.

¹⁶ Özellikle Bulgaristan’da Bulgarlar tarafından Türk oldukları için dışlanan, İslamî gelenek ve göreneklerini savunan ve bu yüzden evini, malını-mülkünü bırakarak göç eden bu kişiler arasında, Türkiye’de de “Bulgar” olarak tanımlanarak aynı dışlamayı gördüklerini, kendilerine Bulgarlar ile aynı muamelenin yapıldığını düşünen çok sayıda kişi mevcuttur.

38 Hacısalihoğlu

kelimesinin kısaltılmış şekli olarak düşünülebilir. Aynı şekilde Yunanistan'da eski Sovyet cumhuriyetlerinden gelen Rumlara "Rosopontios" ("Rus-Pontuslu") denmekte, bununla da Rusyalı Pontuslu demek istenmektedir. Almanya'da eski Sovyetlerden gelen Alman göçmenler için ayrımı daha net bir ifade "Russlands-Deutsche" (Rusya Almanı) kullanılmaktadır.

Buna rağmen "Bulgar göçmeni" yerine kısaltma yapmadan "Bulgaristan göçmeni" kavramının kullanılması elbette ki daha doğru olacaktır ve böylece yanlış anlaşılmalara önlenilebilecektir.

89 Göçü ile İlgili Bilimsel Çalışmalar

Konunun nispeten yakın tarihe ait olması ve etkisinin günümüzde de devam ediyor olması nedeniyle çalışmaların çoğu uluslararası ilişkiler ve tarih uzmanları tarafından yapılmıştır. Bununla birlikte bütünüyle 89 Göçü konusuna odaklanmış monografik bir eser – tespit edebildiğim kadarıyla – henüz yayınlanmış değildir.

Buna karşılık, Bulgaristan'da "*Soyadönüş Süreci*"ni¹⁷ 89 Göçünü de kapsayacak şekilde ele alan bazı monografik çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri Mihail Gruev ve Aleksey Kalyonski tarafından 2008 yılında yayınlanmıştır.¹⁸ Kitap iki bölümden oluşmakta, ilk bölüm Mihail Gruev tarafından yazılmış olup yazarların "Bulgar Müslümanlar" diye tanımladığı Pomaklara yönelik asimilasyon politikalarını, A. Kalyonski tarafından yazılan ikinci bölüm ise Türklere yönelik asimilasyon politikalarını tartışmaktadır. Eserde, Türklerin sosyalizm öncesi, sosyalist rejim tarafından "*en uzak ötekiler*", "*yeterince modern ve laik olmayanlar*" olarak görüldüğü ve modernleşme

¹⁷ Jivkov döneminde Bulgar resmi makamları tarafından kullanılan kavram "Văzroditelen Protse" veya "Văzroditelniyat Protse" Yeniden Doğuş Süreci anlamına gelmektedir. 19. yüzyılda Osmanlı yönetiminde Bulgarlar arasında başlayan milliyetçi hareket ve bağımsızlık mücadeleleri de "Văzroždenie" (Yeniden Doğuş) kavramıyla tanımlanmaktadır. Türklere karşı uygulanan asimilasyon politikası da "yeniden doğma", "uyanma", "aydınlanma" olarak 19. yüzyıldaki ulusal uyanışın bir devamı gibi tanımlanmıştır. Fakat buradaki "yeniden doğma" daha ziyade "gerçek soyuna dönmek" anlamında kullanılmıştır. Bu nedenle bu kavram Türkçe'ye "Soya Dönüş Süreci" olarak da aktarılmaktadır.

¹⁸ Mihaıl Gruev / Aleksey Kalyonski, *Văzroditelniyat Protse. Myusyulmanskite Obštnosti i Komunističeskiyat Režim*, Sofya 2008.

ile asimilasyon politikalarının birlikte uygulandığı belirtilmektedir. Buna göre 1984-85 toplu isim değiştirmelerinden önce 1970'lerin ortalarında Pomaklara yönelik isim değiştirme uygulamaları esnasında Orta Rodoplar'daki Türk köylerindeki Türklerin de isimleri değiştirilmiştir. Bu isim değiştirmelere gerekçe olarak komşu Pomak köyleriyle evlilikler yoluyla Türkler arasında Bulgar kanının ağır bastığı öne sürülmüştür. Kitabın ikinci kısmının son bölümünde (s. 176-193) "Mayıs Olayları" (Türklerin düzenlediği protestolar) ve "Büyük Gezinti" (*Golyamata Ekskurziya*), yani 89 Göçü ele alınmıştır. Türklerin kitleler halinde göçünün ele alındığı kısımda, Todor Jivkov'un bu göçü gerekli gördüğü yine kendi ifadelerine dayanarak vurgulanmaktadır. Buna göre Jivkov 7 Haziran 1989'da siyasi elitlerle görüşmesinde şöyle demiştir: "Size gizli tuttuğum bir şeyi söyleyeceğim. Bu nüfustan 200-300 bin kişiyi göndermezsek, 15 sene sonra Bulgaristan var olmayacak. Kıbrıs veya ona benzer bir şey haline gelecek."¹⁹ Eserde, Türkiye'nin sınırı açtığı 3 Haziran'dan 21 Ağustos 1989'a kadar yaklaşık 360.000 kişinin Türkiye'ye göç ettiği, fakat Jivkov'un hükümetten düşmesine kadar bunların 40.000'inin üç aylık vize süreleri dolmadan geri döndüğü belirtilmektedir.²⁰ Bununla birlikte aynı dönemde yaklaşık 400.000 kişinin de Türkiye'ye göç etmek isteğiyle pasaporta başvurmasının da aynı derecede önemli olduğunun altı çizilmektedir. Çalışma, 1990 yılı sonuna kadar göç edenlerin yaklaşık % 40'ının (150.000 kişi) Bulgaristan'a geri döndüğü belirtilmektedir.²¹

Bulgaristan'daki son dönem gelişmelerini ele alan genel çalışmalar arasında öncelikle Richard J. Crampton'un 1997'de basılmış *A Concise History of Bulgaria* başlıklı eserini

¹⁹ Gruev / Kalyonski, age, s. 185.

²⁰ Fakat geri dönüş nedenleri üzerinde durulmamaktadır. Yazar bu bilgileri D. Dimitrova'ya dayandırmaktadır. Donka Dimitrova, "Bălgarskite Turtsi preselnitsi v Republika Turtsiya prez 1989 godina", *Meždu Adaptatsiyata i Nostalgiyata. Bălgarskite Turtsi v Turtsiya*, Der. Antonina Jelyazkova, Sofya 1998, s. 76-139.

²¹ Gruev / Kalyonski, age, s. 193.

anabiliriz.²² Doğrudan Bulgaristan'daki Türkleri ele alan çalışmalar arasında ise özellikle Ali Eminov'un 1997'de Londra'da basılan eseri *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*²³ en çok yararlanılan eserlerden biri haline gelmiştir. Bunda şüphesiz eserin İngilizce olmasının da katkısı büyüktür. Bunun dışında İbrahim Yalimov'un "Bulgaristan'da Türk Toplumunun Tarihi" başlıklı eseri,²⁴ Valeri Stoyanov'un 1998'de Sofya'da Bulgarca olarak yayınlanmış "Bulgaristan'da Etnik Politika Kutupları Arasında Türk Topluluğu"²⁵ başlıklı eseri ile Ali Dayıoğlu'nun 2005 yılında Türkçe olarak yayınlanmış "Toplama Kampından Meclise Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı"²⁶ başlıklı eserleri mevcuttur. Bu iki eser yayınlandıkları ülkeler Türkiye ve Bulgaristan'da sıklıkla başvurulmuş çalışmalardır. Bunlar da Ali Eminov'un eseri gibi Bulgaristan'daki Türklerin 20. yüzyıldaki durumunu tarihsel bir süreç içinde ele almaktadır. 89 Göçü konusu ise genellikle ayrı bir bölüm olarak bu eserlerde incelenmektedir. Burada Bulgaristan'daki azınlıkların tarihini ya da Türk-Bulgar ilişkilerini ele alan başka çalışmalar da sıralamak mümkündür.²⁷ Bu çalışmaların yanı sıra, Balkanlardan göç

²² R. J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, 1. Baskı 1997, 2. Baskı, Cambridge 2007.

²³ Ali Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, London 1997. Ayrıca bkz. Ali Eminov, "Turks and Tatars in Bulgaria and the Balkans", *Nationalities Papers*, 28 (1), 2000, s. 129-164; aynı yazar, "The Turks in Bulgaria: Post-1989 Developments", *Nationalities Papers*, 27 (1), 1999, s. 31-55.

²⁴ İbrahim Yalimov, *Istoriya na Turската Obştnost v Bălgariya*, Sofya 2002.

²⁵ Valeri Stoyanov, *Turskoto Naselenie v Bălgariya Meždu Polyusite na Etničeskata Politika*, Sofya 1998.

²⁶ Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul 2005.

²⁷ Örneğin bkz. Birgül Demirtaş Coşkun, *Bulgaristan'da Yeni Dönem (Soğuk Savaş Sonrası Ankara-Sofya İlişkileri)*, Ankara 2001. Ayrıca Bilal Şimşir tarafından Bulgaristan Türkleri hakkında çok sayıda çalışma yapılmıştır, örnek olarak bkz. Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri, 1878-1985*, Ankara 1986. Bu çalışmada kitabın baskı tarihine kadar yaşanan isim değiştirme sürecine de değinilmiştir. Yazar eserin ikinci baskısında 89 Göçünü de ele almıştır, Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri (1878-2008)*, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara 2009. Bulgaristan'da Müslüman azınlık hakkında çalışmaları bulunan bir başka uzman İlker Alp'tir. Çalışmalarına örnek olarak bkz. İlker Alp, *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*, Edirne 2008; aynı yazar, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Ankara 1990; aynı yazar, *Bulgarian*

konusunu genel olarak ele alan başka incelemelerde de 89 Göçüne kısaca değinilmektedir.²⁸ Bulgaristan'ın son dönem tarihi ve dış ilişkileri hakkındaki çalışmalarda da konuya kısaca değinilmekte ve özellikle Jivkov hükümetinin Türklere karşı uyguladığı politikalar, Bulgaristan'ın bulunduğu uluslararası konjonktürle bağlantılı olarak değerlendirilmektedir.²⁹

Bu genel çalışmaların yanında, 1984'ten günümüze kadar uzanan süreçle ilgili hazırlanmış çok sayıda yüksek lisans ve doktora çalışması mevcuttur. Bunlar arasında örneğin Nurcan Özgür (Baklacioğlu) Bulgaristan'da Hak ve Özgürlükler Hareketi'yle ilgili bir yüksek lisans çalışması hazırlamış ve çalışması kitap olarak basılmıştır.³⁰ Konunun farklı boyutlarıyla ilgili çok sayıda bilimsel makale de yayınlanmıştır.³¹

1989 Göçü ve bununla bağlantılı konular, doğal olarak geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. 1989 sonrası Bulgaristan'da yaşanan gelişmelerle ilgili çalışanlar arasında Fransa'dan Nadege Ragaru, Bulgaristan'da demokratikleşme ve Türk azınlığın konumu hakkında çok sayıda makale kaleme almıştır.³² Aynı şekilde Almanya'da Wolfgang Höpken'ın

Atrocities. Documents and Photographs, London 1988. Ayrıca bkz. Hüseyin Memişoğlu, *Bulgar Zulmüne Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1989.

²⁸ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, İstanbul 2001, s. 314-318.

²⁹ Örnek olarak bkz. Plamen S. Tsvetkov, *Bălgariya i Balkanite ot nay-stari vremena do naši dni*, cilt 2, Săvremenna Bălgariya, Sofya 1996, s. 412-422.

³⁰ Nurcan Özgür, *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*, İstanbul 1999. Başka tezlere örnek olarak bkz. Ahmet Öztürk, "Tarihi Gelişim İçinde Bulgaristan'da Türk Azınlığı ve Sorunları", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans tezi, 1990.

³¹ Örnek olarak bkz. Hamza Eroğlu, "Milletlerarası Hukuk Açısından Bulgaristan'daki Türk Azınlığı Sorunu", Bulgaristan'da Türk Varlığı I, Türk Tarih Kurumu, Bildiriler, 7 Haziran 1985, 1. Baskı 1985, Ankara 1987, s. 15-46 (Aynı derlemenin İngilizcesi: *The Turkish Presence in Bulgaria*, Communications, 7 June 1985, Ankara 1986).

³² Nadège Ragaru / Antonela Capelle-Pogacean, "Les partis minoritaires, des partis 'comme les autres'? Les expériences de l'UDMR en Roumanie et du MDL en Bulgarie", *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, 38/4, décembre 2007, s. 115-148; aynı yazar, "En quête de notabilité : vivre et survivre en politique dans la Bulgarie post-communiste", *Politix*, 17/67, nov. 2004, s. 71-100; aynı yazar, "Islam in Post-communist Bulgaria : An Aborted 'Clash of Civilizations' ?", *Nationalities Papers*, 29/2, June 2001, s. 293-324; aynı

42 Hacısalihoğlu

çalışmalarını anabiliriz.³³ Bulgaristan'da geçiş dönemi (transition) ele alan çalışmalar bu konuyu da içermektedir.³⁴ Türkiye'de 89 Göçüyle ilgili en çok ilgi çeken konulardan biri göçmenlerin Türkiye'de yerleşmesi ve uyum sürecidir. Burada göçmenlik kimliği, Türkiye'deki diğer gruplarla ilişkiler gibi birçok konu çalışmalarda yer bulmuştur. Bu derlemedeki makalesinde Aslı Şirin, bu konu hakkında kitap ya da makale yayınlayan Beğlan Toğrol, Belkıs Kümbetoğlu, Nesrin

yazar, "L'émergence d'un parti nationaliste radical en Bulgarie : Ataka ou le mal-être du post-communisme", *Critique internationale*, 30, janvier 2006, s. 42-56; aynı yazar, "L'islam de la transition en Bulgarie post-communiste", *Le nouvel islam balkanique. Les musulmans, acteurs du post-communisme, 1990-2000*, Der. Xavier Bougarel / Nathalie Clayer, Paris 2001, s. 241-288; aynı yazar, "ONG et enjeux minoritaires en Bulgarie: au-delà de l'importation/exportation des modèles internationaux", *Critique internationale*, 40, 2008, s. 27-50; aynı yazar, "Recompositions identitaires chez les musulmans de Bulgarie: entre marqueurs ethniques et religieux", *Balkanologie*, 3/1, September 1999, s. 121-146; aynı yazar, "Rendre service: politique et solidarités privées en Bulgarie post-communiste", *Cahiers d'études sur la Méditerranée orientale et le monde turco-iranien*, 31, janvier-juin 2001, s. 9-56.

³³ Wolfgang Höpken, *Die ungeliebte Minderheit. Die Türken Bulgariens, 1878-1993*, Münih 1994.

³⁴ Örneğin bkz. Magdalena Elchinova, "Alien by Default. The Identity of the Turks of Bulgaria at Home and in Immigration", *Developing Cultural Identity in the Balkans: Convergence vs. Divergence*. Eds. R. Detrez / P. Plas, Brüksel 2006, s. 87-110; aynı yazar, "Reformulating Identity in Transition: The Turks of Bulgaria after 1989", *Europe and the Historical Legacies of the Balkans*, Eds. R. Detrez / B. Segaert, Brüksel 2008, s. 129-142; aynı yazar, "Spreminjanje identitete: konstrukcija in sprememba identitete pri borgarskih Turkih", *Borec*, LVI, (Ljubljana 2004), s. 25-42; aynı yazar, "Instrumentalizirane na mita ('Väzroditelnyat protses' v Bălgariya i etničniyat konflikt v Republika Makedoniya)", *Antropologični izsledvaniya*, 4/2003, s. 9-37. Ayrıca bkz. Evgeniya Kalinova / Iskra Baeva, *Bălgarskite Prehodi 1939-2002*, Sofya 2002; Dia Anagnostou, "Nationalist Legacies and European Trajectories: Post-communist Liberalization and Turkish Minority Politics in Bulgaria", *Southeast European and Black Sea Studies*, 5 (1) 2005, s. 89-111; Nora Ananieva, "The role of self-government for the consolidation of the Bulgarian ethnic model", *National Minorities in South-east Europe: Legal and Social Status at the Local Level*, Zagreb 2002, s. 57-70; John Anderson, "The Treatment of Religious Minorities in South-Eastern Europe: Greece and Bulgaria Compared", *Religion, State and Society*, 30 (1) 2002, s. 9-31; Vesselin P. Bosakov, "Bulgarian Turks in the Context of Neighborhood with Other Ethno-Religious Communities in Bulgaria," *International Journal of the Sociology of Language*, 179/2006, s. 29-40; aynı yazar, *Bălgarskite Turtsi meždu Kulturata na Säsedstvo i Religioznata Identičnost*, Sofya 2000; James W. Warhola / Orlina Boteva, "The Turkish Minority in Contemporary Bulgaria", *Nationalities Papers*, 31 (3), September 2003, s. 255-279.

Türkaslan, Suat Kolukırık, Turhan Çetin ve T. Nichols ile N. Suğur'un çalışmalarını değerlendirmektedir.³⁵ Bu nedenle bu çalışmalara burada ayrıntılı olarak değinilmeyecektir. Bu çalışmalara ek olarak son yıllarda yaptığı çalışmalarla Ayşe Parla da bu konuya önemli katkılar sağlamıştır.³⁶ Göçmenlerin Türkiye'ye uyumu konusu Antonina Jelyazkova gibi Bulgaristan'daki bazı araştırmacılar tarafından da inceleme konusu yapılmıştır. Uluslararası Azınlık Problemleri ve Kültürel İlişkiler Merkezi başkanı Jelyazkova bu konuda bir derleme kitap yayınlamıştır.³⁷

³⁵ Beğlan Toğrol, *1989 Yazında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç Eden Türklerin Psikolojik İncelemesi*, İstanbul 1990; aynı yazar, *Direnış. Bulgaristan Türklerinin 114 Yıllık Onur Mücadelesinin Karşılaştırmalı Psikolojik İncelemesi*, İstanbul 1991; Suat Kolukırık, "Bulgaristan'dan Göç Eden Türk Göçmenlerin Dayanışma ve Örgütlenme Biçimleri: İzmir Örneği", *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 30 (1) (2006), s. 1-13; Belkıs Kümbetoğlu, "Göçmen ve Sığınmacı Gruplardan Bir Kesit: Bulgaristan Göçmenleri ve Bosnalı Sığınmacılar", *Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar*, Der. K. Saybaşı / G. Özcan, İstanbul 1997, ss. 227-259; Turhan Çetin, "The Socio-Economic Outcomes of the Last Turkish Migration (1989) from Bulgaria to Turkey", *Turkish Studies*, 3 (7) (2008), s. 241-270; Theo Nichols / Nadir Suğur, *Global İşletme, Yerel Emek: Türkiye'de İşçiler ve Modern Fabrika*, İstanbul 2005, s. 83-103; Theo Nichols / Nadir Sugur / Serap Sugur, "Muhacir Bulgarian Workers in Turkey: Their Relation to Management and Fellow Workers in the Formal Employment Sector", *Middle Eastern Studies*, 39 (2), April 2003, s. 37-54.

³⁶ Ayşe Parla, "Remembering across the Border: Postsocialist Nostalgia among Turkish Immigrants from Bulgaria", *American Ethnologist* 36 (4) 2009, s. 750-767; Aynı yazar ve Zeynep Kashi, "Broken Lines of Il/legality and the Reproduction of State Sovereignty: The Impact of Visa Policies on Turkish Immigrants from Bulgaria", *Alternatives: Global, Local, Political* 34 (2) 2009, s. 203-227; aynı yazar, "Irregular Workers or Ethnic Kin?: Post 1990s Labor Migration from Bulgaria to Turkey", *International Migration* 45(3), 2007, s. 157-181; aynı yazar, "Longing, Belonging and Locations of Homeland among Turkish Immigrants from Bulgaria", *Journal of Southeast European and Black Sea Studies* 6 (4), 2006, s. 543-557; aynı yazar, "Marking Time along the Bulgarian-Turkish Border." *Ethnography* 4(4), 2003, s. 561-575; aynı yazar ve Didem Danış, "Nafile Soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri Örneğinde Göçmen, Dernek ve Devlet", *Toplum ve Bilim* 114/2009, s. 131-158.

³⁷ Antonina Jelyazkova (Der.), *Meždu Adaptatsiyata i Nostalgiiyata. Bălgarskite Turtsi v Turtsiya*, Sofya 1998. Derlemede Jelyazkova'nın "Bulgar Göçmenlerinin Türkiye'de Sosyal ve Kültürel Uyumunu" konulu bir makalesi bulunmaktadır: "Sotsialna i Kulturna Adaptatsiya na Bălgarskite Izselnitsi v Turtsiya", age, s. 11-44. Ayrıca bkz. Tsvetana Georgieva, "Preselniceskata Motivatsiya na Bălgarskite Turtsi", age, s. 45-75; Donka Dimitrova, "Bălgarskite Turtsi preselnitsi v Republika Turtsiya prez 1989 godina (Adaptatsiya i Promeni v Kulturnen Model)", age, s. 76-139.

Konuyla ilgili Türkiye’de çalışan akademisyenlere baktığımızda, “göç arkaplanlı” akademisyenlerin çoğunlukta olduğunu görüyoruz. Göçü bizzat yaşamış insanların akademik çalışmaları aynı zamanda kendi deneyimleri ve anılarıyla da beslenmektedir. Bu ve ayrıca Bulgarcaya ve konuyla ilgili Bulgarca literatüre de vakıf olmaları onlar için büyük bir avantaj oluşturmaktadır. Her ne kadar göçü bizzat yaşamış insanların, duygusal yaklaşımlarının daha yoğun olacağı akla gelse de, mevcut çalışmaların çoğunda mesafeli bir yaklaşımın hâkim olduğunu söyleyebiliriz.³⁸

89 Göçüyle İle İlgili Belge Yayınları

Son on yıllık dönemde Bulgaristan’da “Yeniden Doğuş Süreci” (Vızroditelniyat Protse) hakkında yüzlerce belgeyi içeren Bulgarca belge derlemeleri yayınlandı. Aşağıda ele alınacak bu derlemelerde yayınlanan belgeler çoğunlukla Bulgaristan resmi kurumlarının yazışmaları ve raporlardan oluşmaktadır. Büyük bir kısmı ilk kez yayınlanan bu belgelerin konuyla ilgili birçok sorunun aydınlatılmasında önemli katkılar sağlayacağı söylenebilir.

Bununla birlikte belge yayınlarının derleyeninin ilgi alanına, vermek istediği mesaja uygun olarak seçtiği belgelerden oluşması, bu kaynakların değerini sınırlandıran en önemli faktör olarak değerlendirilebilir. Doğal olarak derleyenine göre kaynakların çeşitliliği değişebilmektedir. Ayrıca belge yayınlarında derleyeninin iyi niyetinin de ötesinde, önemli farklar yaratabilecek aktarma/transkripsiyon yanlışları ya da yanlış düzeltmelerle de karşılaşmaktadır. Bu ve benzeri nedenler yüzünden belge yayınlarının hiçbir zaman arşiv çalışmasının yerine geçemeyeceği ileri sürülebilir. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi bu tür yayınlar kaynak yayınları olarak önem taşımaktadır.

³⁸ “Soya dönüş süreci” ve 89 Göçü onların hayatında bir travma oluşturmaktadır ve kendileri bu tür incelemelerde aynı zamanda bu travmayla yüzleşmektedirler. Bu da ayrıca önem taşımaktadır.

İlk belge derlemelerinden birisi olan “*Soyadönüş Süreci Hakkında Gerçek*” 2003 yılında Entegrasyon Araştırmaları Enstitüsü tarafından Sofya’da yayınlandı.³⁹ Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesi ve Politbüroya ait belgelerin toplandığı bu derlemenin Ahmed Doğan’ın başkanlığını yaptığı bir proje olarak hazırlandığı ve Samuel Levi tarafından derlendiği belirtilmektedir. Derlemenin girişinde ancak ulaşılabilen belgelerin yayınlanabildiği belirtilerek, ileride yeni belgelerle tamamlanarak geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. 1985-1990 arası dönemle ilgili toplam 19 belge, Todor Jivkov’un açıklamaları, Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin kararları, toplantı tutanakları, mektuplar vardır.

Daha kapsamlı bir belge yayını Veselin Angelov tarafından 2008 yılında yapılmıştır.⁴⁰ 830 sayfalık eserde Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin ve Politbüro’nun şimdi Merkezi Devlet Arşivinde (Tsentrallen Dırjaven Arhiv) bulunan belgelerinden toplam 197 belge yayınlanmıştır ve bu belgelerin çoğunluğu ilk kez kamuoyu ile paylaşılmaktadır. Angelov eserin girişinde iki önemli sorunsalla ilgili belgeleri seçtiğini belirtmektedir: 1984-89 sürecinde Komünist Parti merkezinin rolünü ve bu dönemdeki Bulgar-Türk ilişkilerini açıklayan belgelere ağırlık vermiştir. Belgeler Politbüro toplantı tutanakları, Türklerin asimilasyonu ile ilgili en üst düzeyde yapılan toplantı ve raporlar, Türkiye’nin Sofya Büyükelçisi ile görüşme raporları, propaganda yazıları gibi çoğunlukla Todor Jivkov’la ilgili en üst düzey devlet yönetiminde oluşmuş metinleri kapsamaktadır. Angelov eserin girişinde konuyla ilgili kısa bir tarih yazımı tartışması yaparak, 1984-89 sürecinde Komünist Parti’nin ortaya attığı daha sonra da etkisi süren tezleri ele alarak yayınladığı belgelerin bu tezleri çürüttüğünü belirtmektedir. Sorguladığı iddialardan ilki asimilasyon

³⁹ *Istinata za “Vázroditelniya Protses”. Dokumenti ot arhiva na Polithbyuro i TsK na BKP*, Proje başkanı Ahmed Dogan, Derleyen Samuel Levi, Institut za Izsledvane na Integratsiyata, Sofya 2003.

⁴⁰ Veselin Angelov, *Strogo Poveritelno! Asimilatorskata kampaniya sreštu turskoto natsionalno maltsinstvo v Bălgariya (1984-1989). Dokumenti*, Sofya 2008.

46 Hacısalihoglu

kampanyasının zorla yapıldığına dair belgenin bulunmadığı ve bu kararı kimin verdiğinin belli olmadığıdır. Angelov'a göre bir diğer "yalan", bu hareketin "alttan" geldiği, yani Türkler tarafından gönüllü olarak talep edildiği ve uygulandığı iddiasıdır. Angelov yayınladığı belgelerin bu kararın şüphe götürmez şekilde Todor Jivkov ve onun en yakın çevresi tarafından alındığını ortaya koyduğunu belirtmektedir. Bu kararın uygulayıcıları da Politbüro üyeleridir. Söz konusu uygulamalar Komünist Partinin yerel üyeleri, ordu, milis ve istihbarat gibi devletin bütün organları kullanılarak dayatılmıştır.

Angelov tarafından yayınlanan bir diğer belge derlemesi 1989 Ocak-Mayıs arasında Bulgaristan'da Türklerin düzenlediği protestolara ilişkindir. 2009'da yayınlanan derleme istihbarat teşkilatı ve Politbüro'ya ait 85 belgeyi içermektedir.⁴¹ Yazar derlemenin girişine uzun bir makale koyarak konuyu ayrıntılı olarak tartışmaktadır.

Bir diğer önemli belge yayını 2009 yılında Iskra Baeva ile Evgeniya Kalinova tarafından yapılmıştır. İki ciltlik bu eser birinci cildinde 372, ikinci cildinde 542 belge içermekte olup 1600 sayfadan oluşmaktadır.⁴² Derlemede 1984 öncesine ait Türk azınlıkla ilgili belgelere de yer verilmiş olmakla birlikte, belgelerin çoğunluğu 1984-1989 dönemine aittir. Yazarlar bu eserin her iki cildine de bir giriş makalesi ekleyerek birinci ciltte Bulgaristan devletinin 1930'lardan 1990'lara Türk azınlığa yönelik politikası ve "Vizroditelniyat Protses"i, ikinci ciltte ise bu sürecin uluslararası alandaki etkisini ele almışlardır. Bulgar Merkez Arşivinde İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Bulgar Telgraf Ajansı Arşivleri'nden resmi yazışmalar ve raporlar arasında seçilen belgeler yayınlanmıştır. Yazarların yayınladıkları belgelerin konuyla ilgili araştırmalara önemli

⁴¹ Veselin Angelov, *Sekretno! Protestnite aktsii na turtsite v Bălgariya*, Yıanuari-May 1989, Sofya 2009.

⁴² Evgeniya Kalinova, Iskra Baeva (Yayına Hazırlayanlar), *"Văzroditelniyat Protses"*. Cilt 1: *Bălgarskata Dăržava i Bălgarskite Turtsi (Srednata na 30-te – naçaloto na 90-te godini na XX vek)*, Cilt 2: *Meždunarodni izmereniya (1984-1989)*, Sofya 2009.

kaynak oluşturacakları muhakkaktır. Fakat yazarların kullandıkları ifadeler belgelerin diliyle yer yer benzerlikler göstermekte, ayrıca yaptıkları değerlendirmeler de 1984-89 arası Bulgar resmi söyleminin etkisi altında kaldıklarını ortaya koymaktadır. Yazarların bu giriş makalelerinde ortaya koydukları düşüncelere aşağıda tarih yazımı tartışmasında kısmen değinilmektedir.

1990 sonrası yayınlanan belgeler yanında 1984-89 sürecinde Bulgaristan hükümeti tarafından propaganda amacıyla yayınlanmış kitaplar, kitapçıklar bulunmaktadır. Bunlar da dönemin politikalarını anlamak açısından önem taşımaktadır. Örneğin 1985 yılında “Türkiye Cumhuriyeti Başbakanına Açık Mektup” başlığıyla Bulgaristan’da önde gelen Türklerin Bulgarca isimleriyle yer aldıkları bir kitapçık yayınlandı. Burada kendilerinin zorla Türkleştirilmiş Bulgarlar oldukları ve isimlerini gönüllü olarak tekrar geri aldıkları belirtilmekte ve Türk hükümetinden Bulgaristan’ın içişlerine karışmaması talep edilmektedir.⁴³ Bir başka propaganda yayını ise 1987 yılında geri dönenlerin “kapitalist Türkiye”ye göç ederek yaşadıkları büyük “hayal kırıklığını” anlattıkları hikâyeleri içermektedir.⁴⁴ Buna karşılık Türkiye’de ve yurt dışında Bulgaristan’da uygulanan baskı rejimi hakkında eleştirel yayınlar çıkmıştır. Bunlar arasında Helsinki Komitesi’nin yayınları anılabilir.⁴⁵

⁴³ *Offener Brief einer Gruppe Bulgaren aus der Volksrepublik Bulgarien, die ihre bulgarischen Namen wieder angenommen haben, an den Ministerpräsidenten der Republik Türkei*, Sofya 1985. Bu kitapçığın farklı dillerde yayınlandığı anlaşılmaktadır.

⁴⁴ *Izstratana Obič po Bălgariya. Razkazvat Zavărnali se ot Turtsiya Bălgarski Graždani*, Sofya 1987.

⁴⁵ Norveç Helsinki Komitesi, “Bulgaristan’daki Türk ve İslam Azınlığına Baskı”, Çev. Yaşar Yücel, *Belleten*, Cilt LI, sayı 201 (Aralık 1987), s. 1445-1467. Jeri Laber, *Destroying Ethnic Identity: the Turks of Bulgaria*, A Helsinki Watch Report, New York, NY 1987. Ted Zang, *Destroying Ethnic Identity: the Expulsion of the Bulgarian Turks*, U.S. Helsinki Watch Committee, New York, NY 1989.

1984-1989 Dönemi Basın Yayın ve Akademik Dergiler

Bulgaristan devlet kurumlarında oluşmuş belgeler ve raporlar yanında Bulgaristan'daki süreci incelemede başvurulması gereken önemli kaynak gruplarından biri de basın-yayın ve o dönemde yayınlanmış akademik dergilerdir. Bulgaristan'da uygulanan politikalar ve olaylar hakkında her ne kadar Bulgaristan'daki ulusal gazetelerde bilinçli olarak haberler yayınlanmamışsa da, yerel gazetelerde hükümetin politikalarının taşrada uygulanışına dair resmi politikayla uyumlu haberler yayınlanmıştır. Fakat Bulgaristan'daki basından çok komşu ülkelerde, özellikle Yugoslavya'da, Batı ülkelerinde ve Türkiye'de çıkan gazetelerde konu hakkında çok sayıda haber yayınlanmıştır. Bulgaristan'da zorunlu isim değiştirme olaylarının duyulmasıyla ve tanıkların dış basın-yayın organlarına ilettikleri haberler sayesinde, birçok gazete, radyo ve televizyon konuyu haber yapmıştır.

Bunlar yanında güncel siyasal gelişmeler ve uluslararası ilişkilere yoğunlaşmış akademik dergilerde çıkan yazılar da kısmen birinci el kaynak değerini taşımaktadır. Bu dergiler arasında örnek olarak Münih'te Güneydoğu-Enstitüsü (Südost-Institut) tarafından yayınlanan Güneydoğu Avrupa (Südost-Europa) adlı dergi anılabilir. Zorla isim değiştirmelerin tamamlandığı 1985 yılı başında Mart-Nisan sayısında derginin Yugoslavya sorumlusu Jens Reuter "Bulgaristan'da Türklerin Milliyetsizleştirilmesi: Yugoslavya gözüyle Sofya'nın Zorla Bulgarlaştırma Politikası" başlıklı bir yazı yayınlamış, yazıda zorla isim değiştirme sürecini birçok yönüyle ortaya koymuş ve Yugoslav basınının Bulgar politikasına karşı eleştirel haberlerini özetlemiştir.⁴⁶ Derginin Haziran sayısında Balkan tarihçisi Stefan Tröbst, Eylül sayısında da diğer bir Balkan tarihçisi Wolfgang Höpken'in konuyla ilgili yazılar ve belgeler

⁴⁶ Jens Reuter, "Die Entnationalisierung der Türken in Bulgarien. Sofias Politik der Zwangsbulgarisierung aus jugoslawischer Sicht", *Südost-Europa*, 34. Jahrgang, Heft 3-4, 1985, s. 169-177.

yayınlanmıştır. İlerleyen yıllarda da ara ara konuya değinen yazılar yayınlamışlardır.⁴⁷

Bu yazılarda bu zorla asimilasyon politikası anlatılırken bir şoke olmuşluk havası veya aşırı duyarlılık izleri yoktur. Sanki sıradan bir olaymış gibi son derece nötr bir şekilde ele alınmıştır. Fakat bazı yazılarda ülkede Türklerin varlığını bütünüyle inkâr eden Bulgar siyasetçilere yönelik alaycı bir üslup takınıldığını da belirtmek gerekir. Örneğin S. Troebst bir yazısında Bulgar tezlerini “Politbüro ve 1001 Gece Hikâyeleri” başlığı altında aktarmıştır.⁴⁸

89 Göçüyle İlgili Değerlendirmeler ve İddialar

Bulgaristan’da 1989 sonlarında gerçekleşen rejim değişikliği Jivkov rejimi ve 89 Göçü ile doğrudan ilgili olduğundan 1990’lı yıllarda bu konuda çok sayıda yayın yapıldığı görülmektedir. Bu yayınlar arasında Jivkov rejimi tarafından Türklere karşı uygulanan politikaları meşru gören yayınlar dikkat çekmektedir. Örneğin “Bulgaristan’da Yeniden Doğuş Süreci” başlıklı kitabında Stoyan Mihaylov⁴⁹ ülkedeki Türklerden “Türkleştirilmiş Bulgarlar” olarak söz etmekte ve Türklere yönelik asimilasyon politikalarını olumlu değerlendirmektedir. 1989 dönüşümünü hayal kırıklığıyla karşılayan yazar Türkiye’nin veya “Türk köleleştirici”nin Bulgaristan’daki Bulgarları Türkleştirmeye ve Müslümanlaştırmaya devam ettiğini iddia etmektedir. “Yalnızca yazık değil, aynı zamanda trajiktir ki, Bağımsızlıktan sonra da, 1944’ten sonra da ve Kasım 1989’dan sonra da İslamlaştırma ve Türkleştirme devam

⁴⁷ Stefan Troebst, “Von bulgarischen Türken und ‘getürkten’ Bulgaren”, *Südost-Europa*, 34. Jahrgang, Heft 6, 1985, s. 359-367; Aynı yazar, “Zur bulgarischen Assimilationspolitik gegenüber der türkischen Minderheit: Geschichten aus Politbüro und 1001 Nacht”, *Südost-Europa*, 34. Jahrgang, Heft 9, 1985, s. 486-506; Wolfgang Höpken, “Aussenpolitische Aspekte der bulgarischen ‘Türken-Politik’”, *Südost-Europa*, 34. Jahrgang, Heft 9, 1985, s. 477-485; aynı yazar, “Die bulgarisch-türkischen Beziehungen”, *Südost-Europa*, 36. Jahrgang, Heft 2-3, 1987, s. 75-95; aynı yazar, “Im Schatten der nationalen Frage: Die bulgarisch-türkischen Beziehungen (II)”, *Südost-Europa*, 36. Jahrgang, Heft 4, 1987, s. 178-194.

⁴⁸ Stefan Troebst, “Zur bulgarischen Assimilationspolitik gegenüber der türkischen Minderheit: Geschichten aus Politbüro und 1001 Nacht”, age.

⁴⁹ Stoyan Mihaylov, *Vázroditelniyat Protsets v Bălgariya*, Sofya 1992.

etmektedir.”⁵⁰ Aşırı Bulgar milliyetçisi ve Türkiye karşıtı tezlerle dolu bu eserde ileri sürülen görüşler aslında büyük ölçüde 1989’dan sonra da Bulgar tarih yazımında egemen olan milli tarih tezleriyle paralellikler göstermektedir. “Türk esareti”, “zorla Türkleştirme ve Müslümanlaştırma” gibi Osmanlı-Türk karşıtı tarih anlatımı Bulgaristan’ın kuruluşundan beri varlığını sürdürmüştür. Bu nedenle 1984-89 arası egemen olan ve bu eserde de sürdürülen “Türkleştirilmiş Bulgarlar” söylemini tartışırken genel Bulgar tarih yazımını da mercek altına almak gerekir. Nitekim daha ılımlı görünen diğer yayınlarda da bu görüşler mevcuttur. “Yeniden Doğuş Süreci”ni tartışan bir başka eser de “yeniden doğuş süreci karşıtı kampanya” “Bulgar karşıtlığı” ve “Bulgar Müslümanların Türkleştirilmesi”nden bahsetmektedir.⁵¹ “Yeniden doğuş Süreci”ni haklı ve gerekli gören yayınlardan bir diğeri Bonço Asenov tarafından yapılmıştır.⁵² Jivkov politikalarının uygulandığı dönemde de aktif olarak görev yaptığı anlaşılan Asenov eserinde şöyle yazmaktadır: “*Yeniden Doğuş Süreci (daha önce de söyledim) Bulgar halkının hayatında objektif bir düsturdur (zakonomernost). O, belgelerle ve karşı yeniden doğuş süreçleriyle durdurulamaz. O milletimizin hayati menfaatleriyle bağlantılıdır ve bu onun hayatımızdaki gerçek varlığını tayin ediyor.*”⁵³ Hatta kitabın sonsözünde Todor Jivkov’un konuyla ilgili ifadesini alıntı yapıyor: “*Sorun şudur: Ya biz bu problemi akıllıca, sakince, kışkırtmalara kapılmadan uluslararası gerçeklikleri öğrenerek şimdi çözeceğiz, ya da yarın Kıbrıs veya Kıbrıs’tan daha kötü bir şey olacağız. Sorun Bulgaristan sorunudur.*”⁵⁴ 1989 sonrasında da değişmeden varlığını sürdüren konu Osmanlı ve Türkiye algısı olduğu için, günümüzde de buna benzer görüşler gerek aydınlar, gerekse siyasetçiler arasında oldukça yaygındır.

⁵⁰ S. Mihaylov, age, s. 5.

⁵¹ Orlin Zagovor, *Vázroditelniyat Protses. Teza i Antiteza*, Sofya 1993, s. 156.

⁵² Bonço Asenov, *Vázroditelniyat Protses i Dăržavna Sigurnost*, Sofya 1996.

⁵³ Asenov, age, s. 177.

⁵⁴ Asenov, age, s. 192.

Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda henüz yeterince ele alınmamış önemli konular bulunmaktadır. Örneğin 1984/85 isim değiştirme süreci ve olayları bölgelere göre ayrıntılı olarak incelenmemiştir. Müslüman halkın tepkilerini inceleyen çalışmalar yeterli sayıda mevcut değildir.⁵⁵

Bu süreçte örneğin Bulgaristan Komünist Partisi'yle birlikte hareket Türklerin de mevcut olduğu konuyla ilgili tartışmalarda sıkça dile getirilmektedir. Fakat bu konuyla ve bu kişilerin 1990 sonrasındaki durumuyla ilgili bir çalışma da henüz yapılmış değildir. Oysa günümüzde önemli pozisyonlarda oturan ve 1984-89 arasında Komünist Partisi'ne ajan olarak çalışmış olan kişilerin isimleri deşifre edilmiş ve bu da Bulgar kamuoyunda tartışmalara yol açmıştır.

Aynı şekilde 1984-89 baskılarının sorumlularının 1990 sonrasında Bulgar toplumunda nasıl karşılandığı, yaşattıkları kâbusun hesabını neden vermeye zorlanmadıkları ve günümüzde bu konuya nasıl yaklaştıkları da henüz yeterince üzerinde durulmuş bir konu değildir.

Bulgaristan'da en çok dikkat çeken konulardan biri zorla isimleri değiştirilen Müslüman Pomakların ve Romanların 1990 sonrasında Türkçe isimlerini – en azından önemli bir kısmının – geri almamış olmasıdır. Bunun nedenlerinin araştırılması da önem taşımaktadır. Evgenia Krsteva-Blagoeva bir çalışmasında *Rudozem*'e bağlı *Çepintsi* adlı köyle ilgili bir inceleme yaparak bu köydeki Müslümanların (Pomakların) yaşadıkları isim değiştirme ve asimilasyon süreçlerini ele almaktadır. Bu incelemede 1990'larda bazılarının isimlerini geri almadığına

⁵⁵ Mevcut çalışmalara örnek olarak bkz. Evgenia Krsteva Blagoeva, "Za Imenata i Preimenuvaniyata na Bălgarite Myusulmani (1912-2000)", *Etnografski Institut s Muzey pri BAN, Bălgarska Etnologiya*, godina 27, Kniga 2, 2001, s. 126-148; John D. Bell, "The 'Revival Process': the Turkish and Pomak Minorities in Bulgarian Politics", *Ethnicity and Nationalism in East Central Europe and the Balkans*, Eds. Thanasis D. Sfikas and Christopher Willimans, Aldershot 1999, s. 237-268; Victor D. Bojkov, "Bulgaria's Turks in the 1980s: a minority endangered", *Journal of Genocide Research*, 6 (3), 2004, s. 343-369.

işaret ederek buna gerekçe olarak entegre olmak isteğini göstermektedir.⁵⁶

Türkiye'ye göç etmiş ve daha sonra Bulgaristan pasaportu almış Türkler arasında da Bulgarca isimlerini kullanan kişilerin olduğunu biliyoruz. Bunun nedenleri konusunda bu derlemede Sevim Hacıoğlu'nun makalesi oldukça aydınlatıcıdır.

Bulgarca yayınlanan çalışmaların önemli bir bölümünde 1984 sonunda uygulanmaya başlayan isim değiştirme ve zorunlu asimilasyon politikasının yalnızca Todor Jivkov ile yakın çevresinin aldığı bir karar olduğu noktası öne çıkartılmaktadır.⁵⁷ Böyle bir açıklama, Bulgar toplumunun diğer kesimlerinin bu zorunlu Bulgarlaştırma politikalarıyla ilgisi olmadığı vurgusu taşımaktadır. Yukarda incelenen belge yayının giriş makalesinde Veselin Angelov bütün sorumluluğu Bulgar Komünist Partisine yüklerken Bulgar toplumunu bu sürecin dışında tutma arzusu dikkat çekmektedir: *“Bu belgelerin okuyucularından rica ediyorum, Bulgar halkının herhangi bir suçu olduğuna dair bir kanıt aramaya çalışmasınlar. Çünkü böyle bir şey bulamazlar.”*⁵⁸ Angelov'a göre Hristiyan Bulgar halkının büyük bir çoğunluğu bu asimilasyon politikasını desteklememiştir. *“Onlar vatandaşlarıyla, meslektaşlarıyla, komşularıyla dayanışma içinde olmuştur.”*⁵⁹

⁵⁶ Evgenia Krăsteva Blagoeva, “Za Imena i Preimenuvaniyata na Bălgarite Myusyulmani (1912-2000)”, *Bălgarska Etnologiya*, Yıl 27, No. 2 (2001), s. 126-148. Bu çalışmalar yanında Pomaklara yönelik asimilasyon politikalarını haklı gören çalışmalar 1990'larda da yayınlanmaya devam etmiştir. Örnek olarak bkz. Petăr Dyulgerov, *Razpnati Duši. Moyata Istina za Văzroditelniya Protses sred Bălgarite Mohamedani*, Sofya 1996.

⁵⁷ Örnek olarak bkz. Evgeniya Kalinova, Iskra Baeva, “Văzroditelniyat Protses' – Vărhăt na Aysberga: Bălgarskata Dăržava i Turkskata Etničeska Obštност v Stranata (sredata na 30te – načaloto na 90te godini na XX vek), *“Văzroditelniyat Protses”*. *Bălgarskata Dăržava i Bălgarskite Turtsi*, Cilt 1, Eds. Evgeniya Kalinova / Iskra Baeva, Sofya 2009, s. 29.

⁵⁸ Angelov, *Strogo Poveritelno!*, s. 7-8.

⁵⁹ Angelov, aynı yer. Benzer görüşler başka çalışmalarda da görülmektedir. Örnek olarak bkz. Ivaylo Grouev, “Beyond Essentialism Bulgarian Inclusive Nationalism – The Case of Turkish Minority”, Doktora Tezi, University of Ottawa, 2005, s. 184-199.

Bu şekilde Angelov bir yandan Komünist Partisinin tezlerini çürütmeye çalışırken, öte yandan tartışmaya açık yeni tezler ortaya atmaktadır. Şüphesiz Bulgarlar arasında bu asimilasyon politikasına karşı çıkanlar olmuştur. Fakat bunu bu şekilde genellemek ve mutlaklaştırmak sorunlu bir yaklaşımdır. Dönemin bazı tanıklıklarının bu savları desteklemediğini, dolayısıyla “Bulgarlar baskıyı onaylamadı” biçiminde bir yargıya varmanın pek de kolay olmadığını dikkate almak gerekir.⁶⁰

Angelov tarafından bütünüyle Jivkov ve Komünist Parti'ye mal edilen bu politikanın Bulgar halkı tarafından nasıl karşılandığı, destek veya karşı çıkışların mahiyeti şüphesiz derinlemesine araştırmaya değer bir konudur. Burada Türk azınlığa karşı ön yargıların aslında yalnızca Jivkov dönemi ile sınırlı olmadığını, Jivkov döneminde egemen olan tezlerin daha önce ve daha sonra da mevcut olduğunu, bu imgelerin Bulgarların Türk azınlığa bakışlarında önemli bir rol oynadığını dikkate almak gerekmektedir. Bu nedenle, Angelov'un belirttiği Bulgar halkının asimilasyon politikasına karşı gösterdiği “sessiz direniş”ten çok, Bulgaristan'ın kuruluşundan itibaren Osmanlı-Türk karşıtı bir tarih eğitimi yoluyla Bulgar toplumunda Türk azınlığa karşı oluşturulmuş negatif stereotipler nedeniyle Bulgar toplumunda asimilasyon politikasını “sessiz bir

⁶⁰ Örnek olarak 1989 göçmeni Fatma Ahmed ile yaptığım mülakatı burada özetliyorum: 1985 başlarında Provadi şehrine bağlı Slaveykovo (eski adı Damlalı) köyünde gece 12'de sivil kıyafetli polisler evlerine gelerek kendilerini muhtarlığa-karakola götürceklerini söylemişler. “Arabaya binin, sizi muhtarlığa götüreceğiz” demişler. Fakat genç kızların arabaya bindirilip tecavüz edildiği yolunda söylentiler olduğundan, Fatma Hanım ve kızı arabaya binmeyi kabul etmeyip, 10-15 dakikalık yürüme mesafesinde olan muhtarlığa yürüyerek gitmişler. Köyün yerlisi ve komşuları olan okul müdürü Ivan Georgiev onlara “Neden isminizi değiştirmeyi kabul etmiyorsunuz? Siz bu havayı solumuyor musunuz?” diye bağırmış. Müdürün yanında çalışan memurlar da “Siz zaten Bulgarsınız. Türkler değiştirmiş sizin adınızı” diyerek müdüre destek vermişler. Burada bizzat komşuları tarafından ve kendilerine ayrıca baskı ve hakaret edilerek bu uygulamaya maruz kaldıkları görülmektedir. Fatma Hanım ayrıca ismi değiştirildikten sonra da işyerindeki Bulgar meslektaşlarından bazılarının kendisiyle “İsmin çok güzel olmuş” şeklinde ifadelerle alay ettiğini anlatıyor. Bununla birlikte daha yaşlı kuşaktan olanların böyle davranmamaları için bu kişileri zaman zaman uyardıklarını da belirtmektedir. Slaveykovo (Damlalı) köyünden 1989'da Türkiye'ye zorunlu göç etmiş Fatma Ahmed ile 14.03.2011 tarihli mülakat.

kabulleniş” daha muhtemel görünmektedir. Fakat konuyla ilgili daha sağlıklı bilgilere ulaşmak, ancak farklı kaynak tiplerine başvurarak kapsamlı bir inceleme ile mümkün olabilir.

Zorunlu isim değiştirme politikalarına karşı direnen Türklerden öldürülenlerin sayısı da incelenmesi gereken bir başka konudur. Resmi Bulgar verilerine göre 1984-85 “soya dönüş sürecinde” ölenlerin sayısının 10 kişi olduğu belirtilmektedir.⁶¹ Fakat dönemin şahitlerinin anılarında bu rakamın çok daha yüksek olduğu belirtilmektedir.⁶²

Türklere karşı uygulanan asimilasyon baskılarında ve 1989 Göçünde Bulgarca literatürde Türk hükümetinin de sorumlu olduğu şeklinde görüşler mevcuttur. Buna göre Türkiye’nin politikaları – örneğin Kıbrıs’taki durum – Bulgar idarecilerinin ülkenin ulusal güvenliği konusunda korkuya kapılmalarına neden olmuştur.⁶³

1989 yılında Türklerin toplu olarak göç etmelerinin baskılar ve zorlama ile gerçekleştiği genel kabul gören bir görüş olmakla birlikte, Bulgarca yayınlarda ekonomik gerekçelerin de önemli rol oynadığı, Türklerin sosyalist Bulgaristan’dan refah düzeyi daha yüksek Türkiye’ye göç ederek ekonomik refah elde etmek istedikleri şeklinde de değerlendirmeler vardır. Buna delil olarak da 1989’un Kasım ayında göçmenlerin yaklaşık 60.000’inin hayat şartları ve fırsatların değerlendirmesinden hayal kırıklığına uğradıkları için geri döndükleri gösterilmektedir. Aynı şekilde demokratik reformlardan sonra bir yıl içinde göç edenlerin % 42’sinin geri döndüğü belirtilmektedir.⁶⁴ Bu tür iddialar Bulgar kamuoyunda da çok

⁶¹ Kalinova / Baeva, age, s. 33.

⁶² Öldürülenlerin hikayelerinin anlatıldığı anı tarzında bir eser için bkz. Hüseyin Köse, *Kanlı İzler: Şehitlerimizin Belgesel Öyküleri*, Razgrat 2001.

⁶³ Örnek olarak bkz. Kalinova / Baeva, age, s. 33.

⁶⁴ Örnek olarak bkz. Kalinova / Baeva, age, s. 33. Henüz geri dönüşlerin yaşandığı dönemde Bulgar Komünist Partisinin güdümünde Kiril Kertikov tarafından yönetilen bir grup tarafından geri dönenlerle anketlere ve söyleşilere dayanan sosyolojik bir çalışma yapılmış ve yayınlanmıştır. Bkz. Kristio Petkov / Georgi Fotev (eds.), *Etničeskiyat Konflikt v Bălgariya 1989*.

yoğun olarak gündeme gelmekte, bu şekilde 89 Göçü bir zorunlu göç olmaktan çok bir çeşit ekonomik göç olarak resmedilmektedir. New York Üniversitesinde yazdığı doktora tezinde Ayşe Parla da 89 Göçü ve göçmenlerle ilgili “milliyetçi Türk anlatımı”nı eleştirirken, 89 Göçünün tek bir nedene dayandırılmayacağını belirtmektedir. Ona göre bazıları siyasal görüşleri nedeniyle deport edilmiştir, bazıları genel güvensizlik ve korku yüzünden göç etmiştir, bazıları ise ekonomide genel bir kötüye gidişten korktuğu için, dolayısıyla daha iyi bir hayat beklentisiyle Türkiye’ye göç etmiştir.⁶⁵ Özellikle ekonomik göç tezini teyit eden bu sonuncu madde Bulgar milliyetçi anlatımıyla paralellik göstermektedir.⁶⁶

Kitlesel geri dönüşlerin Bulgaristan’daki rejim değişikliğinden sonra olması, aslında meselenin ekonomik olmayıp, politik olduğunu göstermektedir. Jivkov rejimi yıkılmadan önce yaşanan geri dönüşlerin de nedenlerinin ayrıca araştırılması gerekmektedir. Konuyla ilgili görüşlerin daha detaylı şekilde incelenmesi gerekmektedir ve 1990’lardaki ekonomik temelli göçlere bakarak basit varsayımlarla ve genellemelerle açıklanabilecek bir konu değildir.

Bir diğer ilginç görüş de, Yugoslavya’nın dağılması sürecinde yaşananların aksine, Bulgaristan’da 1990 sonrası dönemde karşılaşılan azınlık sorunlarının silahlı çatışmaya yol açmaması olgusuna dikkat çekmektedir. Birçok Bulgar tarihçi veya siyaset bilimi uzmanı bunu Bulgarların azınlıklara karşı daha toleranslı olması ile açıklayarak, Bulgar hükümetinin tanıdığı azınlık haklarının genişliğine bağlamaktadır. Hatta azınlık sorunlarının çözümünde “Bulgar Etnik Modeli” diye bir kavram ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda örneğin Iyaylo Gruev

Sotsiologičeski Arhiv, Sofya 1990. Haziran-Aralık 1989 arasında yapılan çalışmaları içeriyor.

⁶⁵ Ayşe Parla, “Terms of Belonging: Turkish Immigrants from Bulgaria in the Imagined Homeland”, Doktora Tezi, New York University, 2005, s. 2-3.

⁶⁶ Kaynakçasında Bulgarca yayın veya belge bulunmamasına, hatta doğrudan 89 Göçünü ele alan İngilizce yayınlara bile yeterince yer vermemiş olmasına bakılarak, Ayşe Parla’nın bu görüşünün 1990’lardaki ekonomik göçlerden esinlenerek oluştuğu anlaşılmaktadır.

Türklerin haklarının bütünüyle geri verilmesinden (full restoration) bahsederek tezini “kapsayıcı Bulgar milliyetçiliği” görüşüne oturtmaktadır.⁶⁷ Bulgar yönetici elitlerinin söyleminde yoğun olarak yer alan bu kavramla Türk azınlığın siyasete katılımı ve geniş haklara sahip oldukları vurgulanmaktadır. Buna karşılık azınlığa karşı ırkçı hareketler ve diğer azınlık sorunlarının bu kavramla birlikte üstünün örtüldüğüne dair görüşler mevcuttur.⁶⁸ Öte yandan, Türk azınlık ortaya çıkan sonucu Bulgarların toleransından çok Türklerin teröre başvurmamak eğilimine ve Hak ve Özgürlükler Hareketi’nin meşru zeminden ayrılmamak konusundaki kararlılığına bağlamaktadır.⁶⁹ Maria Bakalova, konuyla ilgili bir makalesinde sözkonusu faktörlerin yanı sıra “Türkiye’nin Bulgaristan’daki Türk azınlığını himaye politikası”, “Avrupa Birliği perspektifi” gibi dışsal faktörlerin de önemine işaret etmektedir.⁷⁰ Şüphesiz bu konu da ayrıca yanıtlanması gereken sorular ortaya koymaktadır. Dil ve eğitim-öğretim hakkı gibi temel kültürel alanlarda Bulgaristan’da Türk azınlığın edindiği hakların, Makedonya’da yaşayan Arnavutların doksanlı yıllarda kazandığı haklarla karşılaştırılamayacak ölçüde sınırlı düzeyde kaldığını göz önünde bulundurursak, konunun izahında Bakalova’nın sorularının daha detaylı incelenmesi gerektiğini söyleyebiliriz.⁷¹

Bulgaristan’da uygulanan asimilasyon politikası ve 89 Göçü ile ilgili olarak bazı göçmen dernekleri veya grupları tarafından bunun bir “soykırım” (genocide) olduğu yolunda görüşler de dile

⁶⁷ Iyaylo Grouev, *Beyond Essentialism*, s. 206.

⁶⁸ Bernd Rechel, “The ‘Bulgarian Ethnic Model’- Reality or Ideology?”, *Europe-Asia Studies*, 59 (7), November 2007, s. 1201-1215.

⁶⁹ Örnek olarak bkz. İbrahim Tatarlı, *Hak ve Özgürlükler Hareketi, Yurtta ve Balkanlar’da Demokrasi, İşbirliği ve Güvenliğin Etkin Faktörüdür, Etütler / Dviženie za Prava i Svobodi, faktor za Demokratsiya, Razbiratelstvo i Sigurnost v Strana i na Balkanite, Studii*, Sofya 2003, s. 10, 40. Ayrıca Hak ve Özgürlükler Hareketi ve hareketin lideri Ahmet Dogan hakkında Bulgarca olarak kaleme alınmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunlardan bazıları için bkz. Paunka Goçeva, *DPS v Syanka i na Svetlina*, Sofya 1991.

⁷⁰ M. Bakalova, “The Bulgarian Turkish Name Conflict...”, s. 241-242.

⁷¹ Konuyla ilgili makaleler için bkz. Mehmet Hacısalihoglu / Fuat Aksu (eds.), *Proceedings of the International Conference on Minority Issues in the Balkans and the EU*, İstanbul 2007.

getirilmektedir. Bazı bilimsel yayınlarda da “cultural genocide” (kültürel soykırım) kavramı kullanılmaktadır.⁷²

1984-89 döneminde Bulgaristan içinde zorunlu göç ettirmeler ve sürgünlerin de yapıldığı bilinmektedir.⁷³ Fakat bu konuyla ilgili detaylı çalışmalar henüz mevcut değildir. Bunun yanında Belene Kampına/hapishanesine gönderilen Türklerle ilgili anılarda bilgiler bulunmakla birlikte ayrıntılı bilimsel çalışmalar henüz yoktur. Nihayet 1984-89 arası dönemde uygulanan asimilasyon politikası ve hayatın her sahasını kapsayacak şekilde uygulanması hakkında kapsamlı çalışmalar henüz mevcut olmayıp ayrıntılı incelemelere ihtiyaç vardır.⁷⁴

89 Göçüyle İlgili Yayınlanan Anılar

1989’da yaşanan rejim değişikliğinden sonra dönemin tanıkları tarafından yayınlanmış anılar mevcuttur. Bütün bu sürecin baş aktörü Todor Jivkov da anılarını yazmıştır.⁷⁵ Fakat Jivkov anılarında şaşırtıcı bir şekilde “yeniden doğuş” veya “soyadönüş” sürecinden hiç bahsetmemektedir ve genel üslubuna bakıldığında yaptıklarından herhangi bir şekilde pişmanlık duyduğuna dair bir izlenim de oluşmamaktadır. 10 Kasım 1989’da Parti Genel Sekreterliğinden ayrılışının bir devrim gibi anlatılmasına kızarak, görevden zorla değil kendi isteğiyle ayrıldığını ve bu düşüncesinin daha önceden de var olduğunu belirtmektedir.⁷⁶ Jivkov’la birlikte parti merkez komitesinde yer alan ve Jivkov’dan sonra parti genel sekreterliğine geçen Petır Mladenov da anılarını yayınlamıştır.⁷⁷

⁷² Rossen Vasilev, “Bulgaria’s Ethnic Problems”, *East European Quarterly*, XXXVI (1), March 2002, s. 103-125, s. 105.

⁷³ Jeri Laber, *Destroying Ethnic Identity: the Turks of Bulgaria*, A Helsinki Watch Report, New York, NY 1987, S. 31

⁷⁴ Asimilasyon politikası insan ve yer isimlerini, müslümanlara ait ibadet yerleri, mezarlıklar, mezar taşları, dini uygulamalar, dille ilgili yasaklar, tarih eğitimi, din eğitimi, şalvar gibi kıyafet yasakları gibi çok geniş bir alanı kapsamaktadır ve bu alanların her birinin ayrı ayrı derinlemesine ele alınması gerekmektedir.

⁷⁵ Todor Jivkov, *Memoari*, Sofya, V. Tırnov 1997.

⁷⁶ Jivkov, age, s. 620-626.

⁷⁷ Petır Mladenov, *Životāt. Plyusite i Minusi*, Ruse (Rusçuk) 1992.

Fakat onun anılarında da “yeniden doğuş süreci” ve “89 Göçü”ne değinilmemektedir.⁷⁸

Öte yandan 89 Göçüyle ilgili anılar konusunda göçmenlerin oldukça ihmalkâr kaldığını belirtmek gerekir. 300.000’in üzerinde göçe maruz kalmış bir kitleden anılarını yazıp yayınlamış olanların sayısı oldukça azdır. Bu döneme ilişkin en kapsamlı tanıklık 1983-1989 yılları arasında Türkiye’nin Bulgaristan Büyükelçisi Ömer E. Lütem’in çalışmasıdır.⁷⁹ Göçmenler arasında anılarını yazanlardan özellikle Ahmet Şerif Şerefli’yi anabiliriz. “Türk Doğduk, Türk Öldük” başlıklı anı kitabı T.C. Kültür Bakanlığı tarafından yayınlandı.⁸⁰ Yayınlanan az sayıdaki diğer anılar iyi bilinen yayınevlerinden çıkmış ve dağıtımı iyi yapılan eserler değildir. Bunlar arasında mahkûmların tutulduğu meşhur hapishane Belene Adasında bulunmuş Mehmet Türker’in yazdığı kitaplar vardır. Kendisi kitabını “Belen Adası. Zulmün Ateş Çemberinden Anılar” başlığıyla yayınladı.⁸¹ Bir başka Belene Adası mahkûmu Ömer Osman Erendoruk anılarını “İstiraphaneden Mektuplar” başlığı altında yayınladı.⁸² Buna benzer başka birkaç tane daha yayınlanmış anı kitabı bulmak mümkündür. Mehmet Türker Anılarını yayınladığı kitabının önsözünde şöyle yazıyor:

“Hatıralarımın esas kısmını içeren dönemi – 16 ay Belene’de, 13 ay Bobovdol’da, 16 ay da sürgünde geçen günleri – Türkiye’ye geldiğim 1989 yılı sonunda yazmışım. İyi ki de o zaman vakit ayırıp yazmışım. Yaşanan olayları, şimdi günü

⁷⁸ Mladenov’un ayrıntılı incelemesi için bkz. Hüseyin Mevsim’in bu derlemedeki makalesi.

⁷⁹ Ömer E. Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I, 1983-1985, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2000.

⁸⁰ Ahmet Şerif Şerefli, *Türk Doğduk Türk Öldük (Soy Kırımı Yaşantıları)*, 1. Baskı 1990, 2. Baskı 2002.

⁸¹ Mehmet Türker, *Belene Adası. Zulmün Ateş Çemberinden Anılar*, 3. Baskı, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2004.

⁸² Ömer Osman Erendoruk, *İstiraphaneden Mektuplar*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007.

gününe, kişilerin isimlerini de hatırlayabilmem mümkün değildi.”⁸³

Meselenin üzerinden zaman geçtikçe birçok ayrıntı unutulacaktır. 20 yıl kısa bir zaman olmamakla birlikte, birçok göçmen için hayat mücadelesiyle geçmiştir. Yayınlanamazsa bile, anıların yazılarak bir kenarda durması tarih çalışmaları için önem taşımaktadır. Nitekim birçok ayrıntıyı birinci el belgeler, resmi yazışmalar değil anılar verebilmektedir. Bu nedenle bazı araştırmacılar anıları “yaşanmışlık” olarak tanımlayarak resmi belgelerden daha fazla önemsemektedir.

Aşağıdaki anekdotlar, anıların bilimsel çalışmalara sağlayacağı katkı bakımından örnek gösterilebilir:⁸⁴

İsimler zorla değiştirildiğinde kendisi ortaokul öğrencisi. Öğretmen sınıfta Türk çocuklarına yeni Bulgarca isimleriyle hitap ediyor. Fakat Türk çocukları aralarında buna karşı pasif bir direniş yolu bulmuşlar ve Bulgarca isimlerle çağrıldıklarında duymamış gibi yapıyorlar, cevap vermiyorlar. Tehdit ve ısrarlara rağmen çocuklar tepki vermeyince öğretmenler Türk çocuklarını numaralarıyla – 3 numara, 15 numara şeklinde - çağırmaya başlamak zorunda kalıyorlar.

Bir başka anekdot yine zorla verilmiş Bulgarca isimlerle ilgili. Kendisi ortaokuldayken küçük kardeşi ilkokula başlıyor ve bir törende çocuk şiir okumakla görevlendiriliyor. Şiir okumaya çıkınca çocuğun kendisini takdim etmesi gerekiyor. Belli ki isimler konusunda kafası karışık olan çocuk ablasına dönüyor ve soruyor: Abla, hangi ismimi söyleyeceğim, Türk ismimi mi, Bulgar ismimi mi? Kendisi Bulgarca isimlere direnen abla bu soru karşısında ne diyeceğini bilemiyor. Çünkü bu soruyu kendisine yönelten okula yeni başlamış ve kendisinden sorumlu olduğu küçük kardeşi. Ona Türkçe isminle kendini takdim et dese, bunun hem kardeşi, hem de ailesi için ne gibi

⁸³ Mehmet Türker, *age*, s. VII.

⁸⁴ Bu hikayeler, kendisi de 1989 göçmeni olan Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu’ndan dinlediğim ve dikkatimi çekmiş olan anekdotlardan bazılarıdır. Ayrıca bkz. N. Ersoy-Hacısalihoğlu’nun bu derlemedeki makalesi.

60 Hacısalihoglu

kötü sonuçlar doğurabileceğini çok iyi biliyor. Öte yandan ona “kendini Bulgarca isminle takdim et!” demekse ona kendi kimliğine ihanet gibi geliyor. Bu ruh halinin getirdiği çaresizlikle ona ancak: “Hangi ismini söylemek istiyorsan onu söyle!” diyebiliyor.

Bunun gibi bir başka anekdot ölen bir Müslümanın defin merasimiyle ilgili:

Köyde bir Müslüman ölünce cenaze yıkanacak, kefene sarılıp imam eşliğinde defnedilecek. Fakat Jivkov hükümeti bunu yasaklamış olduğundan yerel yöneticiler ölüyü İslam geleneğine göre gömemezsiniz diyorlar. Buna göre ölüye bir takım elbise giydirilecek, saç sakalı tıraş edilecek, tabuta koyulacak ve özetle Ortodoks geleneğinde alışılmış olduğu üzere, yani gerçek bir Bulgar gibi, defnedilecek. Müslümanlar bunun karşısında büyük bir şok yaşamış ve buna isimlerinin değiştirilmesine gösterdikleri tepkiden çok daha büyük bir dirençle karşı çıkmışlar.⁸⁵

Burada aktardığım bu anekdotlar zorla isim değiştirme sürecindeki bir çocuğun algılamalarını ve Türklerin bu süreçte nasıl etkilendiklerini anlamak bakımında çok büyük değer taşımaktadır. Bunları diğer yazılı kaynaklarda bulmak mümkün olmayabilir. İnsanların olayları nasıl algıladığı ve neler hissettiğini en güzel şekilde anılar ortaya koymaktadır. Bu nedenle, anı yazmanın çok önemli ve gerekli olduğunun tekrar altını çizmek gerekir.

1989 Göçünün Kamuoyunda Algılanışı ve Konumu

Burada öncelikle iki farklı ülkedeki kamuoyunu değerlendirmek gerekmektedir. Önce **Bulgar kamuoyunda** – ülkedeki çoğunluk grubu kastedilmektedir - konunun genel olarak nasıl algılandığı sorusuna gelecek olursak, çok farklı değerlendirmeler olduğunu görürüz. Bulgaristan’da

⁸⁵ İslami usulde definin yasaklanmasıyla ilgili ayrıca bkz. Jeri Laber, *Destroying Ethnic Identity: the Turks of Bulgaria*, A Helsinki Watch Report, s. 17.

bulunduğum 1997, 2001, 2008 yıllarından ve okuduğum yayınlardan aldığım izlenime göre Bulgar kamuoyunda farklı ve bir birbirine zıt görüşler hâkimdir. Öncelikle Jivkov rejiminin Türklere yönelik uygulamalarının yanlış olduğunu ve 89 Göçünün bu uygulamalar nedeniyle zorunlu bir göç olduğunu savunan bir kesim mevcuttur. Bunların başında Bulgaristan Helsinki Komitesi ve Dr. Krasimir Kănev gibi uzmanları sayabiliriz.⁸⁶ Fakat akademisyenler arasında 1989 Göçüyle ilgili olarak Bulgaristan'dan çok Türkiye'nin suçlu olduğunu, Türkiye'nin Bulgaristan'daki Türkleri kullanarak kışkırtıp göçü teşvik ettiğini savunan kesimler de vardır. Halk arasında ise 89'da göç edenlere hakaret eden ve "Zaten göç edenler çingeneydi" veya "Keşke hepsi gitseydi de kurtulsaydık" gibi aşırı yorumlar yapanlar da sıklıkla mevcuttur.

Ayrıca Türkler günümüzde de Bulgaristan'da önemli bir azınlık grubu oluşturmaktadır.⁸⁷ 1989 öncesi uygulanan baskıları meşru gören ve yeniden Türklere yönelik baskılar uygulanması gerektiğini savunan kişiler olduğu gibi, siyasal partiler de mevcuttur. Aşırı milliyetçi "Ataka" Partisi meclise bir önerge vererek Bulgar resmi televizyonunda yapılan günde 10 dakika Türkçe yayının kaldırılmasını talep edecek kadar ileri giden talepler dile getirmektedir.⁸⁸

⁸⁶ Krasimir Kănev, "Muslim Minorities and the Democratization Process in Bulgaria", *Proceedings of the International Conference on Minority Issues in the Balkans and the EU*, Eds. Mehmet Hacısalıhoğlu / Fuat Aksu, İstanbul 2007, s. 79-88.

⁸⁷ 2001 nüfus verilerine göre Türkler Bulgaristan'daki nüfusun % 9'unu oluşturmaktadır. 2011 nüfus sayımının sonuçlarına göre Türklerin nüfusu hem sayı bakımından hem de oran olarak gerilemiştir. Buna göre toplam nüfus 7.364.570 olup, bu nüfusun 5.664.624'ü (% 84.8) etnik Bulgar, 588.318 (% 8,8) Türk (2001 sayımında bu rakam 746.664 olup, oran % 9,4'tü), 325.343 % 4.9 Roma(n)'dır. Dini aidiyete göre ise nüfusun % 10'u Müslümanlardan oluşmaktadır. Natsionalen Statičeski Institut, *Prebroyavane 2011*,

<http://www.nsi.bg/EPDOCS/Census2011final.pdf>

⁸⁸ "Bulgarian party campaigns against news in Turkish", *TRT Haber*, 03.10.2009,

<http://www.trtarmenian.com/Haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=afad1a4c-4c5b-4de7-a439-37af494a0eba>; "Ultra-nationalist TV opposes Turkish broadcasts", *Hürriyet. Daily News*, August 28, 2009,

Özetle Bulgar kamuoyu bu konu ile gerektiği gibi yüzleşebilmiş değildir. Bunu bizzat 2009 yılında 89 Göçüyle ilgili konferans organizasyonunda da yaşadık. Bulgaristan'dan konuyla ilgili meslektaşlarımızı araştırıp davet etmek istediğimizde – birkaç isim verildi, ama konferansa katılamayabilirler, çünkü “Ataka”dan (yani aşırı milliyetçi partiden) korkuyorlar – diye uyarıldık. Çağırdığımız üç kişi her şey hazırlanmış ve kendileriyle ilgili bütün ayrıntılar kararlaştırılıp program, afiş ve özet kitapçığı basılmışken, sempozyumdan birkaç gün önce maalesef işlerinin çıktığını ve gelemeyeceklerini bildirdiler. Bu da Bulgaristan'dan gelecek konukların yarısının konferansa katılamaması anlamına geldi. Bunları yorumlarken 89 Göçü meselesinin gündeme getirilmesine Bulgar kamuoyunda genellikle pek de memnun olunmadığı düşüncesi ağırlık kazanmaktadır. Türkiye'nin aksine Bulgaristan'da konuyla ilgili herhangi bir sempozyum organizasyonu da yapılmamıştır. Oysa 89 Göçü meselesi, yalnızca orada yaşayan Türklerin bir meselesi değildir. Bu mesele bizzat Bulgaristan'ın demokratikleşmesinde kilit bir öneme sahiptir. Bu nedenle Bulgar kamuoyunun bu meseleyle yüzleşebildiği ölçüde demokratikleşebileceğini söylemek abartılı olmaz.

Burada değinilmesi gereken bir diğer konu **Türkiye kamuoyudur** (bununla özellikle göçmenler dışında kalan farklı etnik gruplardan oluşan çoğunluk grubu kastedilmektedir). Türkiye’de 1989 Göçü, o dönemi yaşamış kuşağın hafızasında canlı olmakla birlikte, bu konuda birbirinden farklı algılamalar ve karmaşık duygular mevcuttur. Özellikle 1980’lerde Özal hükümetinin de söylemlerine uygun olarak yaygınlık kazanan “soydaş” kavramının kullanımında günümüze kadar değişimlerin olduğunu söyleyebiliriz.⁸⁹ Türkiye’de 1989 Göçü ve

<http://www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=ultra-nationalist-tv-against-turkish-broadcasts-2009-08-28>.

⁸⁹ “Soydaş” etnik akrabalığı vurgulamak amacıyla kullanılan bir kavram olup, 1989 göçmenleri için dönemin siyasetçileri tarafından yoğun olarak kullanılmıştır. Yabancı dillere çevirisi zor olan bu kavramla kastedilen, Türk kökenli olup T.C. vatandaşı olmayan, yani Türkiye dışında yaşayan insanlardır. Türkçe’deki bu kavramın başka dillere çevirisinde zorluklar yaşanmaktadır. İngilizce “of the same race” veya “co-national”, “ethnic brothers” gibi

göçmenleriyle ilgili kullanılan kavramlar yukarıda da belirtildiği gibi Türk kamuoyunun bu konuda yeterli hassasiyete sahip olmadığına işaret ediyor. Nitekim çok ciddi bilim adamlarının bile Bulgaristan Türklerinden bahsederken sıklıkla “Bulgar” dediğine şahit olmaktayız. Bir başka kavram “Bulgar Türkleri”. Bu da aynı şekilde belki MS 6-7. yüzyıllarda Balkanlara ve Kazan bölgesine yerleşen Türki topluluk için kullanılabilir. Onlara tarih yazımında günümüz Bulgarlarından ayırt etmek amacıyla Proto-Bulgarlar, Tuna Bulgarları ve Volga Bulgarları denmektedir. Dolayısıyla, günümüzde Bulgaristan’da yaşayan Türklere “Bulgar Türkü” denmesi yukarıda da belirtildiği gibi etnik kavramların coğrafi kavramlar gibi kullanılmasıyla ilgili görünse de, bunun bir ötekileştirmeyi de beraberinde getirdiği açıktır.

Dikkat çeken önyargılardan bazıları şöyle sıralanabilir: “Bulgarların”- tabi burada bahsedilen Türkler – “dinden haberleri yok!”. “Kadın erkek çalışıyorlar!”. “Daha dün geldiler zengin oldular.” “Gelip işlerimizi elimizden aldılar!” Göçün yaşandığı dönemlerde halk arasında ihtiyaç fazlası evlere el konulacağı veya evlerin bir odasının göçmenlere tahsis edileceği yolunda söylentiler de çıkmıştır. Bu tür söylentiler de önyargıları tetikleyen bir rol oynuyordu. 89 göçmenleri ile ilgili stereotipler genellikle olumsuz anlamlar içerse de olumlu stereotipler de mevcuttur. En yaygın stereotip 89 göçmenlerinin “çalışkan” olması: “Bulgarlar çalışkan olur!” Ailelerin birbirine bağlı ve dayanışma içerisinde olmaları da sıklıkla duyulan stereotiplerden biridir. Bunun gibi onlarca örnek sıralamak mümkündür.

kelimelerle tarif edilmektedir. Almanca’da Hitler iktidarı döneminde “*Volksgenosse*” kavramı Almanya dışında yaşayan Almanları da kapsayacak şekilde kullanıldığından, günümüzde bu kavram Nazi terminolojisi olarak değerlendirilmekte ve kullanılmamaktadır. Bunun yerine “*Landsleute*” kavramları kullanılmaktadır. Bulgarcada ise soydaş kelimesiyle bütününü örtüşen ve sıkça kullanılmış bir kavram mevcuttur: “*Sănarodnik*”. Bu kavram Bulgaristan dışında yaşayan Bulgarlar için, özellikle de 20. yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarında yaşayan Bulgarları ifade etmek için kullanılmıştı. Günümüzde Türkiye’de “soydaş” kavramı bazı kesimler tarafından bir yandan etnik ayrımcılık olarak değerlendirilerek reddedilirken, Bulgaristan Türkleri tarafından da Türkiye’de yaşayan Türklerle aralarında bir ayırım yapıldığı düşünülerek reddetmektedir.

Fakat bu önyargılar tek taraflı değildir. 1989 göçmenlerinin de yerlilerle, özellikle Anadolulularla ilgili derin ön yargıları vardır. “Yerlilerin kadınları evde oturuyor, sonra devletten yardım bekliyorlar!” “Yerliler göçmenleri sevmez!” “Şu kişi ben göçmenim diye bana düşmanlık ediyor!” “Geri kafalı!” gibi çok sayıda ön yargıları dikkat çekmektedir. Buna göre de yerlilerle ilgili stereotipler “bağnaz”, “kadınları ikinci sınıf gören”, “tembel” olarak özetlenebilir.

Türkiye’de farklı bölgelerde yaşayan insanlar arasında da mevcut olan bu tür önyargılar ve stereotipler göçmenlerin entegrasyonunu bütünüyle engelleyecek ölçüde etkili değildir. Örneğin Kayserililer “cimri”, “paragöz” veya “iyi tüccar” olur, Karadenizliler “sinirli” veya “inatçı” olur gibi karşılıklı ön yargılar, yerliler ve göçmenler arasındaki önyargılardan daha hafif olarak değerlendirilemez. Özellikle yerli-göçmen ilişkilerindeki bu önyargılar incelenirken bunun daha eskiye dayanan kökleri de olduğunu dikkate almak gerekir. Balkanlar’da yaşayan Müslümanların Anadolu’da yaşayan Müslümanlara karşı ön yargılarına 19. yüzyılın sonlarında da rastlamak mümkündür. Bu dönemde Anadolu bir sürgün yeri olarak algılanıyordu. Aynı şekilde Anadolu’da özellikle Cumhuriyet kurulduktan sonra gerek Atatürk ve gerekse cumhuriyetin yönetiminde söz sahibi olan pek çok siyasal kişiliğin Balkan kökenli olması, muhalifler arasında “suyun öbür yakasından gelenler” söylemini ortaya çıkardı. Bunun da suyun öbür yakasından gelenlerin iyi şeyler getirmediği iması içeren “ötekileştirici” bir dilin kurulmasına katkıda bulunduğu açıktır. Dolayısıyla bu mesele, yalnızca 89 göçmenleri bağlamında değil Türkiye içindeki kimlikler ve kültürel sınırlar bağlamında da ele alınması gereken boyutları çok geniş bir konudur.

Öte yandan Bulgaristan Türkleri ve 89 Göçü konusu Türkiye’nin Kürt Meselesi ve Irak politikası bağlamında ilginç karşılaştırmalara konu olmuştur. Türkiye hükümetinin Bulgaristan Türklerine sergilediği yaklaşımı Irak’tan gelen Kürtlere karşı sergilemediği yolunda eleştiriler yapılmıştır.

Örneğin Başbakan Süleyman Demirel 8 Aralık 1991'de Diyarbakır'da yaptığı konuşmasında konuya şöyle değerlendirmiştir: “Şimdi bu bölgede Kürtçe konuşan vatandaşlarımız var. Irak'ta da Kürtçe konuşanlar var. Irak'ta Kürtçe konuşanlara biz hiç ilgi göstermedik. Halepçe oldu ilgilenmedik. Ama Bulgaristan'da Türkler sorunu çıktı; ‘Bir lokma ekmeğimiz var, onu da paylaşırsınız dedik’ Şimdi Bulgaristan'daki Türkler kardeşimiz, Güneydoğu'daki insanımız da kardeşimiz. Güneydoğu'daki insanımız kardeşimizse, Kuzey Irak'ta onların kardeşleri de kardeşimiz olmalı.”⁹⁰ Burada Kürtler dışlanırken Bulgaristan Türklerine karşı etnik milliyetçi bir politikanın takip edildiği yolunda bir eleştiri de mevcuttur.

Yine Türkiye'de kamuoyunun konuya yaklaşımıyla ilgili olarak 89 Göçü sempozyumunun organizasyonu sürecinde edindiğimiz deneyimler de bu tespitleri destekler niteliktedir. Kendisini solcu olarak tanımlayan gruplar “Bulgaristan Türkleri” konusuyla ilgilenmeyi bir çeşit milliyetçilik olarak değerlendirme eğilimindedir. Hatta isim değiştirmelerin yapıldığı 1984-1985 döneminde Türkiye'deki komünistlerin Bulgaristan'daki Türk azınlığı konusunda Bulgarların görüşünü benimsediğine dair iddialar vardır. Nitekim iki ülke arasındaki ilişkilerin iyice gerildiği bir dönemde yasaklı Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreteri Haydar Kutlu Temmuz 1985'te Jivkov'u ziyaret etmiştir.⁹¹ 1990'lara kadar Türkiye dışında yaşayan Türkler veya Türklerle akraba topluluklarla ilgilenmek genellikle “milliyetçi” kesimlerin tekelinde bir konu olarak algılanmış, milliyetçilerle kanlı bıçaklı hale gelmiş sosyalist çevreler içinse bu topluluklar ötekileştirmeye maruz kalmıştır. Bu eğilim 1990'lardan sonra hızla değişmiş olmakla birlikte, az da olsa etkisi günümüze kadar devam etmiştir.

Muhafazakâr kesimlerde de göçmenler muhafazakâr partilerin seçmeni olarak görülmediği için mesafeli yaklaşımlar

⁹⁰ Gencer Özcan, “Dört Köşeli Üçgen Olmaz: Irak Savaşı, Kürt Sorunu ve Bir Stratejik Perspektifin Kırılması,” *Foreign Policy*, (Haziran 2003) s. 38-49.

⁹¹ Ömer E. Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, cilt I: 1983-1985, Ankara 2000, s. 412-413.

dikkat çekmektedir. İnsan hakları sorunlarına eğilen akademik çalışmalara destek veren uluslararası kuruluşlar da - şimdiye kadar edindiğim şahsi izlenimlere göre - 89 Göçü ve Bulgaristan Türklerini konu alan projelerin desteklenmesini öncelikli bir konu olarak görmemektedir. Örneğin 89 Göçü sempozyumu organizasyonunu yaparken, destek almak amacıyla başvurduğumuz eski sosyalist ülkelerde demokratikleşmeyi destekleyen yabancı vakıflardan biri bize “Konu bizim önceliklerimiz arasında yer almıyor!” şeklinde cevap verdi.

Oysa bu konunun özelde Bulgaristan’ın demokratikleşmesi, genelde Doğu ve Güney Doğu Avrupa’da demokratikleşme açısından büyük bir öneme sahip olduğu açıktır. Buna karşın, farklı kesimler tarafından farklı şekillerde algılanan 1989 Zorunlu Göçü sosyal bilim çalışmalarına destek veren kuruluşların önceliklerini kendi siyasal gündemleri doğrultusunda belirlemeleri nedeniyle genellikle desteğe değer bulunmamaktadır.

Sonuç

Genel olarak bakıldığında 1989’da yaşanan zorunlu göç hakkında en çok çalışma Bulgaristan’da yapılmıştır. Bulgaristan’ı Türkiye ve öteki bazı Avrupa ülkeleri izlemektedir. Son yıllarda Bulgaristan’da yapılan birkaç belge derlemesi ve Türkiye ve Bulgaristan’da yayınlanan anılar araştırmaların gelişmesine katkı sağlayacak niteliktedir. Fakat hem belge yayınlarının hem de basılan anıların sayısı henüz çok sınırlıdır. Bulgaristan’da yapılan çalışmalarda ağırlıklı olarak Jivkov rejimi incelenmekte ve bu bağlamda Türklere yönelik asimilasyon politikaları ele alınmaktadır. Türkiye’de ise Bulgaristan’da Türk azınlığın konumu ve göçmenlerin Türkiye’deki uyum süreçleri incelemelerin ana eksenini oluşturmaktadır. Fakat bu incelemeler konuyla ilgili birçok soruya henüz yeterince cevap verecek kapsamda değildir ve farklı boyutlarıyla göç öncesi, göç süreci ve sonrası dönemi ele alacak incelemelere ihtiyaç vardır. Sorunun iki yakasındaki ülkelerin siyasal ve toplumsal gündemlerine odaklanan

akademik çalışmaların, doğup büyüdükları toprakları terk etmek zorunda kalan yüzbinlerce insanın yaşadığı sorunlara hala yeterince eğilmemiş olması önemli bir eksikliktir.

Kaynakça

- Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, İstanbul 2001.
- Alp, İlker, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Ankara 1990.
- Alp, İlker, *Bulgarian Atrocities. Documents and Photographs*, London 1988.
- Alp, İlker, *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*, Edirne 2008.
- Anagnostou, Dia, "Nationalist legacies and European trajectories: post-communist liberalization and Turkish minority politics in Bulgaria", *Southeast European and Black Sea Studies*, 5 (1) 2005, s. 89-111.
- Ananieva, Nora, "The role of self-government for the consolidation of the Bulgarian ethnic model", *National Minorities in South-east Europe: Legal and Social Status at the Local Level*, Zagreb 2002, s. 57-70.
- Anderson, John, "The treatment of religious minorities in South-Eastern Europe: Greece and Bulgaria compared", *Religion, State and Society*, 30 (1) 2002, s. 9-31.
- Angelov, Veselin, *Sekretno! Protestnite aktsii na turtsite v Bălgariya, Yanuari-May 1989*, Sofya 2009.
- Angelov, Veselin, *Strogo Poveritelno! Asimilatorskata kampaniya sreštu turskoto natsionalno maltsinstvo v Bălgariya (1984-1989). Dokumenti*, Sofya 2008.
- Asenov, Bončo, *Văzroditelniyat Protse i Dăržavna Sigurnost*, Sofya 1996.
- Bakalova, Maria, "The Bulgarian Turkish Name Conflict and Democratic Transition", *Innovation*, 19 (3/4), 2006, s. 233-246.
- Bell, John D., "The 'Revival Process': the Turkish and Pomak Minorities in Bulgarian Politics", *Ethnicity and Nationalism in East Central Europe and the Balkans*, Eds. Thanasis D. Sfikas and Christopher Willimans, Aldershot 1999, s. 237-268.
- Blagoeva, Evgenia Krăsteva "Za Imena i Preimenuvaniyata na Bălgarite Myusyulmani (1912-2000)", *Bălgarska Etnologiya*, Yıl 27, No. 2 (2001), s. 126-148.

- Blagoeva, Evgenia Krăsteva, "Za Imenata i Preimenuvaniyata na Bălgarite Myusulmani (1912-2000)", *Etnografski Institut s Muzei pri BAN, Bălgarska Etnologiya*, godina 27, Kniga 2, 2001, s. 126-148.
- Bojkov, Victor D., "Bulgaria's Turks in the 1980s: A Minority Endangered", *Journal of Genocide Research*, 6 (3), 2004, s. 343-369.
- Bosakov, Vesselin P., "Bulgarian Turks in the Context of Neighborhood with Other Ethno-religious Communities in Bulgaria," *International Journal of the Sociology of Language*, 179/2006, s. 29-40.
- Bosakov, Vesselin P., *Bălgarskite Turtsi meždu Kulturata na Săsedstvo i Religioznata Identičnost*, Sofya 2000.
- Crampton, R. J., *A Concise History of Bulgaria*, 1. Baskı 1997, 2. Baskı, Cambridge 2007.
- Çetin, Turhan, "The Socio-Economic Outcomes of the Last Turkish Migration (1989) from Bulgaria to Turkey", *Turkish Studies*, 3 (7) (2008), s. 241-270.
- Dayıoğlu, Ali, *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul 2005.
- Demirtaş Coşkun, Birgül, *Bulgaristan'da Yeni Dönem (Soğuk Savaş Sonrası Ankara-Sofya İlişkileri)*. Ankara 2001.
- Dimitrova, Donka, "Bălgarskite Turtsi preselnitsi v Republika Turtsiya prez 1989 godina", *Meždu adaptatsiyata i nostalgiyata. Bălgarskite turtsi v Turtsiya (Adaptatsiya i Promeni v Kulturen Model)*, Der. Antonina Jelyazkova, Sofya 1998, s. 76-139.
- Dyulgerov, Petăr, *Razpnati Duši. Moyata Istina za vāzroditelniya protses sred bălgarite mohamedani*, Sofya 1996.
- Elchinova, Magdalena, "Alien by Default. The Identity of the Turks of Bulgaria at Home and in Immigration", *Developing Cultural Identity in the Balkans: Convergence vs. Divergence*. Eds. R. Detrez / P. Plas, Brüksel 2006, s. 87-110.
- Elchinova, Magdalena, "Instrumentalizirane na mita ('Vāzroditelniyat protses' v Bălgariya i etničniyat konflikt v Republika Makedoniya)", *Antropologični izsledvaniya*, 4/2003, s. 9-37.
- Elchinova, Magdalena, "Reformulating Identity in Transition: The Turks of Bulgaria after 1989", *Europe and the Historical Legacies of the Balkans*, Eds. R. Detrez / B. Segaert, Brüksel 2008, s. 129-142.

- Elchinova, Magdalena, "Spreminjanje identitete: konstrukcija in sprememba identitete pri borgarskih Turkih", *Borec*, LVI, (Ljubljana 2004), s. 25-42.
- Eminov, Ali, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, London 1997.
- Eminov, Ali, "Turks and Tatars in Bulgaria and the Balkans", *Nationalities Papers*, 28 (1), 2000, s. 129-164.
- Eminov, Ali, "The Turks in Bulgaria: Post-1989 Developments", *Nationalities Papers*, 27 (1), 1999, s. 31-55.
- Erendoruk, Ömer Osman, *Istraphaneden Mektuplar*, İstanbul 2007.
- Eroğlu, Hamza, "Milletlerarası Hukuk Açısından Bulgaristan'daki Türk Azınlığı Sorunu", *Bulgaristan'da Türk Varlığı I, Bildiriler*, 7 Haziran 1985, Türk Tarih Kurumu, 1. Baskı 1985, Ankara 1987, s. 15-46 (Aynı derlemenin İngilizcesi: *The Turkish Presence in Bulgaria, Communications*, 7 June 1985, Ankara 1986).
- Georgiev, Veličko / Stayko Trifonov, *Pokrăstvaneto na Bălgarite Mohamedani 1912-1913. Dokumenti*, Sofya 1995.
- Georgieva, Tsvetana, "Preselničeskata Motivatsiya na Bălgarskite Turtsi", *Meždu Adaptatsiyata i Nostalgiyata. Bălgarskite Turtsi v Turtsiya*, Antonina Jelyazkova (Der.), Sofya 1998, s. 45-75.
- Goçeva, Paunka, *DPS v Syanka i na Svetlina*, Sofya 1991.
- Grouev, Ivaylo, "Beyond Essentialism Bulgarian Inclusive Nationalism – The Case of Turkish Minority", Doktora Tezi, University of Ottawa, 2005.
- Gruev, Mihail / Aleksey Kalyonski, *Văzroditelniyat Protses. Myusyulmanskite Obştnosti i Komunističeskiyat Režim*, Sofya 2008.
- Haberman, Clyde, "Bulgaria Forces Turkish Exodus of Thousands", *The New York Times*, 22/6/1989, s. 1.
- Hacısalıhoğlu, Mehmet / Fuat Aksu (ed.), *Proceedings of the International Conference on Minority Issues in the Balkans and the EU*, İstanbul 2007.
- Hacısalıhoğlu, Mehmet, *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler: İslimye Sancağı'nda 1878'den Günümüze Göçler, İsim Değişiklikleri ve Harabeler*, İstanbul 2008.
- Höpken, Wolfgang, "Aussenpolitische Aspekte der bulgarischen 'Türken-Politik'", *Südost-Europa*, 34. Jahrgang, Heft 9, 1985, s. 477-485.
- Höpken, Wolfgang, "Die bulgarisch-türkischen Beziehungen", *Südost-Europa*, 36. Jahrgang, Heft 2-3, 1987, s. 75-95.

- Höpken, Wolfgang, "Im Schatten der nationalen Frage: Die bulgarisch-türkischen Beziehungen (II)", *Südost-Europa*, 36. Jahrgang, Heft 4, 1987, s. 178-194.
- Höpken, Wolfgang, *Die ungeliebte Minderheit. Die Türken Bulgariens, 1878-1993*, Münih 1994.
- Istinata za "Vāzroditelniya Protses". Dokumenti ot arhiva na Politbyuro i TsK na BKP, Proje başkanı Ahmed Dogan, Derleyen Samuel Levi, Institut za Izsledvane na Integratsiyata, Sofya 2003.
- İpek, Nedim, *Selanik'ten Samsun'a Mübadiller*, Samsun 2010.
- İpek, Nedim, "1864 Kafkaç Göçü Araştırmalarında Kaynaklar ve Yöntem Sorunu", *146. Yılında 1864 Kafkas Göçü: Savaş ve Sürgün, İstanbul 6-7 Aralık 2010*, tarihli uluslararası sempozyumda sunulan bildiri.
- Izstratana Obič po Bālgariya. Razkazvat Zavārnali se ot Turtsiya Bālgarski Graždani, Sofya 1987.
- Johnson, Carter, "Democratic Transition in the Balkans: Romania's Hungarian and Bulgaria's Turkish Minority (1989-1999)", *Nationalism and Ethnic Politics*, 8 (1), Spring 2002, 1-28.
- Jelyazkova, Antonina, "Sotsialna i Kulturna Adaptatsiya na Bālgarskite Izselnitsi v Turtsiya", *Meždu Adaptatsiyata i Nostalgijata. Bālgarskite Turtsi v Turtsiya*, Der. Antonina Jelyazkova, Sofya 1998, s. 11-44.
- Jelyazkova, Antonina (Der.), *Meždu Adaptatsiyata i Nostalgijata. Bālgarskite Turtsi v Turtsiya*, Sofya 1998.
- Jivkov, Todor, *Memoari*, Sofya, V. Tırnovο 1997.
- Kalinova, Evgeniya / Iskra Baeva (Yayına Hazırlayanlar), "Vāzroditelniyat Protses". Cilt 1: *Bālgarskata Dāržava i Bālgarskite Turtsi (Sredata na 30-te – načaloto na 90-te godini na XX vek)*, Cilt 2: *Meždunarodni izmereniya (1984-1989)*, Sofya 2009.
- Kalinova, Evgeniya / Iskra Baeva, "Vāzroditelniyat Protses' – Vārkhāt na Aysberga: Bālgarskata Dāržava i Turkskata Etničeska Obštност v Stranata (sredata na 30te – načaloto na 90te godini na XX vek)", "Vāzroditelniyat Protses". *Bālgarskata Dāržava i Bālgarskite Turtsi*, Cilt 1, Eds. Evgeniya Kalinova / Iskra Baeva, Sofya 2009, s. 5-40.
- Kalinova, Evgeniya / Iskra Baeva, *Bālgarskite prehodi 1939-2002*, Sofya 2002.
- Kanev, Krassimir, "Muslim Minorities and the Democratization Process in Bulgaria", *Proceedings of the International Conference on Minority Issues in the Balkans and the EU*,

- Eds. Mehmet Hacısalihoğlu / Fuat Aksu, İstanbul 2007, s. 79-88.
- Kolukırk, Suat, "Bulgaristan'dan Göç Eden Türk Göçmenlerin Dayanışma ve Örgütlenme Biçimleri: İzmir Örneği", *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 30 (1) (2006), s. 1-13.
- Köse, Hüseyin, *Kanlı İzler: Şehitlerimizin Belgesel Öyküleri*, Razgrat 2001.
- Kreiser, Klaus, *Kleines Türkei Lexikon*, München 1992.
- Kümbetoğlu, Belkıs, "Göçmen ve Sığınmacı Gruplardan Bir Kesit: Bulgaristan Göçmenleri ve Bosnalı Sığınmacılar", *Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar*, Der. K. Saybaşı / G. Özcan, İstanbul 1997, s. 227-259.
- Laber, Jeri, *Destroying Ethnic Identity: the Turks of Bulgaria*, A Helsinki Watch Report, New York, NY 1987.
- Leggewiel, Claus / Zafer Şenocak (derl.), *Deutsche Türken, Türk Almanlar*, Hamburg 1993.
- Lütem, Ömer E., *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I, 1983-1985, Ankara 2000.
- Mahon, Milena, "The Turkish Minority under Communist Bulgaria – Politics of Ethnicity and Power", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 1 (2), 1999, s. 149-162.
- Memişev, Yusein, *Zadružno v Sotsialističeskoto Stroitelstvo na Rodinata. Priobštavane na Bălgarskite Turtsi kăm Izgraždaneto na Sotsializma*, Sofya 1984.
- Memişoğlu, Hüseyin, *Bulgar Zulmüne Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1989.
- Mihaylov, Stoyan, *Văzroditelniyat Protses v Bălgariya*, Sofya 1992.
- Mladenov, Petır, *Životăt. Plyusite i Minusi*, Ruse (Rusçuk) 1992.
- National Archives of the United Kingdom (NAUK), FO 195/1184, Edirne İngiliz konsolosluk raporuna ek, 6 Ocak 1878, ve rapor, No.11, 7 Ocak 1878.
- Neuburger, Mary, "Bulgaro-Turkish Encounters and the Re-imagining of the Bulgarian Natioan (1878-1995)", *East European Quarterly*, XXXI/1, March 1997, s. 1-20.
- Nichols, Theo / Nadir Suğur, *Global İşletme, Yerel Emek: Türkiye'de İşçiler ve Modern Fabrika*, İstanbul 2005, s. 83-103.
- Nichols, Theo / Nadir Sugur / Serap Sugur, "Muhacir Bulgarian Workers in Turkey: Their Relation to Management and Fellow Workers in the Formal Employment Sector", *Middle Eastern Studies*, 39 (2), April 2003, s. 37-54.

- Norveç Hesinki Komitesi, "Bulgaristan'daki Türk ve İslam Azınlığına Baskı", Çev. Yaşar Yücel, *Belleten*, Cilt LI, sayı 201 (Aralık 1987), s. 1445-1467.
- Offener Brief einer Gruppe Bulgaren aus der Volksrepublik Bulgarien, die ihre bulgarischen Namen wieder angenommen haben, an den Ministerpreasidenten der Republik Türkei*, Sofya 1985.
- Özgür, Nurcan, *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*, İstanbul 1999.
- Öztürk, Ahmet, "Tarihi Gelişim İçinde Bulgaristan'da Türk Azınlığı ve Sorunları", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans tezi 1990.
- Parla, Ayşe / Didem Danış, "Nafile Soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri Örneğinde Göçmen, Dernek ve Devlet", *Toplum ve Bilim* 114/2009, s. 131-158.
- Parla, Ayşe / Zeynep Kashi, "Broken Lines of Il/legality and the Reproduction of State Sovereignty: The Impact of Visa Policies on Turkish Immigrants from Bulgaria", *Alternatives: Global, Local, Political* 34 (2) 2009, s. 203-227.
- Parla, Ayşe, "Irregular Workers or Ethnic Kin?: Post 1990s Labor Migration from Bulgaria to Turkey", *International Migration* 45(3), 2007, s. 157-181.
- Parla, Ayşe, "Longing, Belonging and Locations of Homeland among Turkish Immigrants from Bulgaria", *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, 6 (4), 2006, s. 543-557.
- Parla, Ayşe, "Marking Time along the Bulgarian-Turkish Border." *Ethnography* 4(4), 2003, s. 561-575.
- Parla, Ayşe, "Remembering across the border: Postsocialist nostalgia among Turkish immigrants from Bulgaria", *American Ethnologist* 36 (4) 2009, s. 750-767.
- Parla, Ayşe, "Terms of Belonging: Turkish Immigrants from Bulgaria in the Imagened Homeland", Doktora Tezi, New York University, 2005.
- Petkov, Kristio / Georgi Fotev (eds.), *Etničeskiyat Konflikt v Bălgariya 1989. Sotsiologičeski Arhiv*, Sofya 1990.
- Ragaru, Nadège / Antonela Capelle-Pogacean, "Les partis minoritaires, des partis 'comme les autres'? Les expériences de l'UDMR en Roumanie et du MDL en Bulgarie", *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, 38/4, décembre 2007, s. 115-148.

- Ragaru, Nadège, "En quête de notabilité : vivre et survivre en politique dans la Bulgarie post-communiste", *Politix*, 17/67, nov. 2004, s. 71-100.
- Ragaru, Nadège, "Islam in Post-communist Bulgaria : An Aborted 'Clash of Civilizations'?", *Nationalities Papers*, 29/2, June 2001, s. 293-324.
- Ragaru, Nadège, "L'émergence d'un parti nationaliste radical en Bulgarie : Ataka ou le mal-être du post-communisme", *Critique internationale*, 30, janvier 2006, s. 42-56.
- Ragaru, Nadège, "L'islam de la transition en Bulgarie post-communiste", *Le nouvel islam balkanique. Les musulmans, acteurs du post-communisme, 1990-2000*, Der. Xavier Bougarel / Nathalie Clayer, Paris 2001, s. 241-288.
- Ragaru, Nadège, "ONG et enjeux minoritaires en Bulgarie: au-delà de l'importation/exportation des modèles internationaux", *Critique internationale*, 40, 2008, s. 27-50.
- Ragaru, Nadège, "Recompositions identitaires chez les musulmans de Bulgarie: entre marqueurs ethniques et religieux", *Balkanologie*, 3/1, September 1999, s. 121-146.
- Ragaru, Nadège, "Rendre service': politique et solidarités privées en Bulgarie post-communiste", *Cahiers d'études sur la Méditerranée orientale et le monde turco-iranien*, 31, janvier-juin 2001, s. 9-56.
- Rechel, Bernd, "The 'Bulgarian Ethnic Model'- Reality or Ideology?", *Europe-Asia Studies*, 59 (7), November 2007, s. 1201-1215.
- Reuter, Jens, "Die Entnationalisierung der Türken in Bulgarien. Sofias Politik der Zwangsbulgarisierung aus jugoslawischer Sicht", *Südost-Europa*, 34. Jahrgang, Heft 3-4, 1985, s. 169-177.
- Stoyanov, Valeri, *Turskoto Naselenie v Bălgariya Meždu Polyusite na Etničeskata Politika*, Sofya 1998.
- Şerefli, Ahmet Şerif, *Türk Doğduk Türk Öldük (Soy Kırımı Yaşantıları)*, 1. Baskı 1990, 2. Baskı, Ankara 2002.
- Şimşir, Bilal N., *Bulgaristan Türkleri, 1878-1985*, Ankara 1986.
- Şimşir, Bilal, *Bulgaristan Türkleri (1878-2008)*, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara 2009.
- Tatarlı, İbrahim, *Hak ve Özgürlükler Hareketi, Yurtta ve Balkanlar'da Demokrasi, İşbirliği ve Güvenliğin Etkin Faktörüdür, Etütler / Dviženie za Prava i Svobodi, faktor za Demokratsiya, Razbiralstvo i Sigurnost v Strana i na Balkanite, Studii*, Sofya 2003.

- Toğrol, Beğlan, 1989 *Yazında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç Eden Türklerin Psikolojik İncelemesi*, İstanbul 1990.
- Toğrol, Beğlan, *Direnış. Bulgaristan Türklerinin 114 Yıllık Onur Mücadelesinin Karşılaştırmalı Psikolojik İncelemesi*, İstanbul 1991.
- Troebst, Stefan, "Von bulgarischen Türken und 'getürkten' Bulgaren", *Südost-Europa*, 34. Jahrgang, Heft 6, 1985, s. 359-367.
- Troebst, Stefan, "Zur bulgarischen Assimilationspolitik gegenüber der türkischen Minderheit: Geschichten aus Politbüro und 1001 Nacht", *Südost-Europa*, 34. Jahrgang, Heft 9, 1985, s. 486-506.
- Tsvetkov, Plamen S., *Bălgariya i Balkanite ot nay-stari vremena do naši dni*, cilt 2, Săvremenna Bălgariya, Sofya 1996, s. 412-422.
- Türker, Mehmet, *Belene Adası. Zulmün Ateş Çemberinden Anılar*, 3. Baskı, İstanbul 2004.
- Vasilev, Rossen, "Bulgaria's Ethnic Problems", *East European Quarterly*, XXXVI/1, March 2002, s. 103-125.
- Warhola, James W. / Orlina Boteva, "The Turkish Minority in Contemporary Bulgaria", *Nationalities Papers*, 31 (3), September 2003, s. 255-279.
- Yalāmov, Ibrahim, *Istoriya na Turskata Obštност v Bălgariya*, Sofya 2002.
- Zagovor, Orlin, *Văzroditelniyat Protses. Teza i Antiteza*, Sofya 1993.
- Zang, Ted, *Destroying Ethnic Identity: the Expulsion of the Bulgarian Turks*, U.S. Helsinki Watch Committee, New York, NY 1989.

KÖKLER, GÜZERGAHLAR VE ULUS- DEVLETLER: DEĞİŞEN GÖÇ OLGUSU

Ayhan KAYA

Bulgaristan-Türklerinin 1989 yılında gerçekleştirdikleri kitlesel göçün ardından geçen yirmi yıllık süreçte yerel ve küresel düzeyde gelişen siyasal, toplumsal ve iktisadi dönüşümün ardından sözkonusu göçmen kökenli insan topluluklarının anlam dünyalarına ve geliştirdikleri subjektivitelere derinlemesine nüfuz edebilmek için paradigma dönüşümüne ihtiyacımız olduğu kanısındayım. Jivkov rejiminin yerini Avrupa Birliği rejimine bıraktığı Bulgaristan'da bir yandan radikal anlamda sosyo-ekonomik ve siyasal bir dönüşüm yaşanırken, Bulgaristan Türklerinin göç etmelerine neden olan siyasal etmenlerin de büyük oranda değiştiği görülmektedir. Bu nedenledir ki, bir kısım göçmen daha sonra yeniden Bulgaristan'a geri dönmüş ve böylelikle Avrupa Birliği yurttaşı olma hakkını kullanabilmiştir. Öte yandan Türkiye ve Bulgaristan arasında daha önceki yıllarda yaşanan siyasal gerginliklerin yerini işbirliğine bırakması beraberinde Bulgaristan Türklerinin iki ülke arasında sürekli hareket eden sosyal, ekonomik ve kültürel aktörlere dönüşmesine neden olmuştur. Ulusaşırı alan (transnational space) şeklinde tanımlanabilecek bu alanın siyaseti, ekonomisi ve kültürü daha yakından ele alınmalıdır. Bu çalışmada sözkonusu bu ulusaşırı alana ilişkin teorik bir takım değerlendirmeler yapılacaktır.

Göç Çalışmalarında Kullanılan Paradigmalar

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında gündeme gelen uluslararası göç olgusunun aktörleri olan göçmenler, mülteciler, sığınmacılar ve onların çocukları küreselleşme süreçlerinden hem etkilendiler hem de bu süreçleri çok yakından etkilediler. Küresel kapitalizmin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu kitlelerin oluşturdukları toplumsal, siyasal,

etnik, kültürel ve dinsel kimliklerin tanımlanması amacıyla birbirinden farklı bazı epistemolojik önermeler ileri sürüldü. Bu grupları tanımlamak amacıyla ‘ulusaşırı alan’, ‘diasporik alan’ ve ‘devletaşırı alan’ gibi bazı farklı kavramlar türetildi. Alejandro Portes¹ ve Linda Basch ve diğerleri² gibi sosyal bilimciler, ‘ulusaşırı alan’ kavramını tercih ederken James Clifford³ ve Steven Vertovec⁴ gibi antropologlar ise ‘diaspora’ kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu tür kavramların kullanımı, içinde bulunduğunuz sosyal bilim disiplininin temel aldığı analiz biriminin niteliğiyle yakından bağlantılıdır. Sosyolojinin analiz birimi öncelikli olarak toplum olduğundan, ‘ulusaşırı alan’ kavramının neden tercih edildiği daha kolay anlaşılabilir. Öte yandan, temel analiz birimi insan olan sosyal antropoloji veya kültürel antropoloji disiplini içinden değerlendirmeler yapıyorsa, kültürel üretim, kimlik, anavatana dönme isteği, ‘gurbet’, ‘sıla’ gibi olguların altını çizen ‘diasporik alan’ kavramının kullanımı da meşru görülebilir. Sosyoloji veya antropoloji değil de siyaset bilimiye içinde bulunduğumuz disiplin eğer, siyaset biliminin analiz birimi devlet ve ilgili siyasal kurumlar olduğundan Thomas Faist tarafından üretilen ‘devletaşırı alan’ kavramının kullanımı da söz konusu olabilir.⁵

Bu noktada yukarıda sıkça kullandığımız ‘alan’ kavramına ilişkin çok kısaca bir değerlendirme yapmakta fayda olduğunu düşünüyoruz. Kimilerince “üçüncü alan”⁶, “rizomatik alan”⁷ ve

¹ Alejandro Portes (ed.), *The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*, New York 1995.

² Linda Basch et al. *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*, Langhorne, PA 1994.

³ James Clifford, *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*, Cambridge 1997.

⁴ Steven Vertovec, “Diaspora”, *Dictionary of Race and Ethnic Relations*, ed. E. Cashmore, London 1997, s. 99-101.

⁵ Thomas Faist, “The Border-Crossing Expansion of Spaces: Common Questions, Concepts and Topics,” Institute for Intercultural and International Studies (InIIS), University of Bremen & Department of Public Administration and Economics, Middle East Technical University (METU), Ankara. German-Turkish Summer Institute Working Paper, No. 1, 2000.

⁶ Homi K. Bhabha, “The Third Space. Interview with Homi Bhabha”, *Identity, Community, Culture and Difference*, der. J. Rutherford, London 1990, s. 207-

“diasporik alan”⁸ şeklinde de nitelendirilen ulusaşırı alanlar, ulus-devletlerin sınırlarını aşan bir düzlemde ortaya çıkan ve süreklilik arz eden toplumsal ağları ve ilişkilerin bütününe ifade eder. “Alan” (*space*), ontolojik açıdan bakıldığında önceden verili ve değişmeyen sınırlara sahip bir anlatıyı ifade etmez. Bu bağlamda “alan” ile “mekân” kavramları arasında önemli bir farkın olduğuna işaret etmek gerekmektedir. “Alan”, hem maddi hem de söylemsel düzlemde ortaya çıkan davranış, eylem, tutum, sözler ile birlikte üzerinde yaşadığımız coğrafyayı ve mekânı içine alır. “Mekân” ise sadece maddi olan coğrafyayı ve yeri ifade eder. Bir örnek vermek gerekirse, harita üzerinde gösterilen bir nokta “mekân”ı ifade eder. Ancak “alan” ise, söz konusu maddi mekânın ötesinde haritada görülmeyen özneler, aileler, kurumlar, işletmeler, ağlar, imajlar, figürler, diller, sesler, söylemler, sanatlar, ritüeller ve semboller arasındaki tüm gerçek ve sembolik nitelikte olabilecek sosyal, kültürel, iktisadi ve siyasal ilişkilerin bütününe kapsar. Diğer bir deyişle, “mekân” ontolojik olarak önceden vardır, ancak “alan” özneler tarafından inşa edilir ve zaman içerisinde değişime uğrar. David Harvey, alan/mekân kavramını, mutlak mekân (*absolute space*), göreceli mekân (*relative space*) ve ilişkisel mekân (*relational space*) olarak üçe ayırmaktadır. *Mutlak mekân*, harita üzerinde gösterilen fiziki coğrafyayı; *göreceli mekân*, haritada görünmeyen insan, para, gökyüzü, enerji, ürün ve benzeri unsurları; *ilişkisel mekân* ise insan grupları tarafından türdeş kılınan ve böylelikle birbirine bağlanan birbirinden uzak coğrafyaları ifade eder.⁹ Hiç şüphe yok ki, “alan” kavramının bu denli karmaşık ve dinamik bir içerik kazanmasının en önemli nedenlerinden biri küreselleşme olgusudur. Daha da

221; ve Mike Featherstone, *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*, London 1994.

⁷ Gilles Deleuze and Felix Guattari, *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, Translated by B. Massumi, Minneapolis 1987.

⁸ Avtar Brah, *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*, London 1996; Ayhan Kaya, *Sicher in Kreuzberg: Constructing Diasporas, Turkish Hip-Hop Youth in Berlin*, Bielefeld 2001; ve Ayhan Kaya, *Berlin'deki Küçük İstanbul*, İstanbul 2000.

⁹ David Harvey, *Spaces of Global Capitalism: Towards a Theory of Uneven Geographical Development*, London 2006, s. 126-128.

belirginleştirmek gerekirse, bugünkü şekliyle küreselleşme olgusunu var kılan hızlı iletişim ve ulaşım teknolojileri¹⁰, “alanların”, yerel ulus-devlet sınırlarını aşarak ulusaşırı bir nitelik kazanmalarına olanak sağlamaktadır. Küreselleşme süreçleriyle daha karmaşıklaşan alan olgusu beraberinde kültür nosyonunun da geçmişe oranla daha farklı bir anlam kazanmasına neden olmuştur. Toplumsal hareketliliğin görece daha az olduğu ve gelenekselin daha baskın olduğu yakın geçmişte kültür nosyonu, daha çok statik ve primordial (tözcü) bir anlayış üzerinden tanımlanırken, farklılık, kimlik, çeşitlilik, hız, toplumsal hareketlilik söylemlerin egemenliğindeki günümüzde ise daha çok dinamizm ve eşzamanlılık (senkretizm) üzerinden tanımlanabilmektedir.

Küreselleşme ile Değişen Kültür Nosyonları

Antropolojik açıdan bakıldığında kültür nosyonu iki farklı şekilde ele alınabilir. Bu nosyonlardan biri ‘*bütünselci*’ (*wholistic*) kültür nosyonu, diğeri ise ‘*senkretik*’ (*syncretic*) kültür nosyonudur. İlk nosyon, modernitenin getirdiği anlayışın bir ürünü olup, kültürü yerel ve ulusal sınırlar içerisine hapseder. Öte yandan, ‘senkretik’ kültür nosyonu ise küreselleşme ile gündeme gelen bir nosyon olmuştur. Bu nosyon, kültürün yerel ve coğrafi sınırlar içerisine hapsedilemeyeceğini ve bu sınırların ötesinde gerçekleşen bir alışım süreci içinde oluştuğunu öngörür. Bütünselci kültür nosyonu ‘ortak anlam ve değerlerin’ kültürlerin özünü oluşturduğunu söyler. Buna göre, herhangi bir toplum tarafından ortaklaşa kabul gören belli anlam ve değerler, birer değişmez bütün oluştururlar ve diğer toplumların oluşturduğu ortak anlam ve değer bütünlerinden ayrılırlar. Birbirinden kalın sınırlarla ayrıldığı düşünülen bu kültürel bütünler, ulusal ya da yerel kültürleri ifade ederler. Kültürleri birbirleriyle karışmayan bütünler olarak kabul eden bu anlayışa göre, kültürel alışım sorunlu bir süreçtir ve bozulmaya yol açar. Etnik azınlık kültürlerini değerlendiren, akademik çalışmalarda sıkça

¹⁰ Paul Virilio, *The Information Bomb*, London 2000.

rastladığımız ‘kimlik krizi’, ‘iki kültür arasında kalmış’, ‘kayıp kimlikler’ ve ‘dejenere olmuş’ gibi tanımlamalar böylesine bir kültür nosyonunun ürünüdürler. Kültürel alaşımı reddeden ve ‘otantik’ olanı savunan bu yaklaşım, ayrıca kültürün etnik ve ulusal çerçevede oluştuğunu iddia eder. Bir başka deyişle bu nosyon, kültürü etnisiteye indirger.

Öte yandan, senkretik kültür nosyonu ise, kültürel kimliğin dinamik bir süreç içinde sürekli değişim sonucunda oluştuğu anlayışına dayanır. Sözgelimi 1989 yılı itibariyle Türkiye’ye göç eden Bulgaristan-Türklerinin kültürel kimlikleri bu anlayışla değerlendirildiğinde, bu insanların kimliklenme süreçlerinde Türk, Bulgar, Müslüman ve sosyalist kültürel bagajlarıyla birlikte giderek ivme kazanan küresel kültürün izlerini de sürmek mümkündür.¹¹ Senkretik kültür nosyonunu benimseyen bilimsel yaklaşımlar, aynı zamanda, Fredrik Barth’ın etnisite konusundaki yaklaşımını da kabul ederler. Norveçli antropolog F. Barth, etnisitenin baştan beri var olan tözsel bir olgu değil, zaman içinde toplumsal koşullara bağlı olarak oluşan bir tasarım olduğunu söyler. Barth’a göre, etnisite töze ait bir şey olmadığı gibi, kültürel kimliğin sabit bir bileşeni de değildir. Etnik kimlik, bireylerin ya da grupların kendi haklarında sahip oldukları düşünceler ve inanışlar ile ‘öteki’nin söz konusu birey ya da gruplar hakkında sahip olduğu düşünce ve inanışların karşılıklı etkileşimi ile oluşur.¹² Etnisite konusundaki bu modernist anlayış, kaçınılmaz olarak, etnisiteyi *primordialist* (tarihin başlangıcından buyana var olan) bir yaklaşımla ele alan bütünselci kültür yaklaşımıyla çatışma halindedir. Barthçı yaklaşım etnisiteyi bir muhafazakârlık göstergesi ya da sadece psikolojik ölçekte aidiyet hissine kadar

¹¹ Bu konuda adaha ayrıntılı bilgilendirme için bkz., Ayşe Parla, “Remembering across the Border: Postsocialist Nostalgia among Turkish Immigrants from Bulgaria”, *American Ethnologist* 36/4 (2009), s. 750-767.

¹² Bkz., Fredrik Barth, *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organisation of Cultural Difference*, London 1969 (Türkçe çevirisi, Ayhan Kaya ve Seda Gürkan, *Etnik Gruplar ve Sınırları*, İstanbul 2003; ve F. Barth, “Enduring and emerging issues in the analysis of ethnicity”, *The Anthropology of Ethnicity: Beyond ‘Ethnic Groups and Boundaries’*, der. H. Vermeulen / C. Govers, Amsterdam 1994, s. 11-32.

indirgenebilen bir unsur olarak değerlendirmez. Etnisite, bireyler veya gruplar arasında gerçekleşen etkileşim süreçlerinde ortaya çıkan toplumsal bir tasarımdır. Bu yaklaşım, özne merkezli bir özellik taşımakla birlikte etnik kimliklerin de diğer kimlikler gibi rasyonel bir temelde oluşturulduğunu söyler.

Ayrıca, küreselleşme olgusunun bu denli önem kazandığı bir dönemde bütünselci kültür nosyonunda direktmek, toplumsal ve kültürel değişim süreçlerini tam anlamıyla tanımlayabilme şansımızı ortadan kaldırabilir. Sözgelimi, Türkiye’de yaşayan Bulgaristan-Türklerinin etnik kimlikleri, sadece Türk etnisitesi üzerinden tanımlanıyor olsaydı, bu insanların çoğunluk Türk toplumu içinde kendilerine özgü farklı bir kimlik alanı yarattıklarını iddia etmek mümkün olmazdı. Eğer etnik kimlik sadece Türklük gibi primordial bir değer üzerinden tanımlanıyor olsaydı, gayet tabii ki Bulgaristan-Türkleri de Türklük kimliği içerisinde eriyip giderlerdi. Ancak yapılan araştırmalarda çok farklı etno-kültürel kimliklenme süreçleri şekillendirdikleri tespit edilen Bulgaristan-Türklerinin daha çok sosyalist nostalji, çalışkanlık, modernlik ve üretkenlik gibi değerlere de vurgu yapmak suretiyle kendilerini çoğunluk Türk toplumundan ayrı bir yere koydukları ve Pierre Bourdieu’nün kullandığı sözcüğü kullanmak gerekirse kendilerine özgü bir ayrıcalık (*distinction*)¹³ yarattıkları gözlenmektedir.¹⁴ Kültürün küresel ölçekte akışkan bir nitelik kazanmasıyla devam eden modernite, kültürel çeşitlilik, ulus-aşırı toplumsal hareketler ve küresel kentler gibi bizim kültürel erime potaları diye adlandırabileceğimiz

¹³ Ayrıcalık (*distinction*) kavramı, Pierre Bourdieu’nün *Distinction* adlı çalışmasındaki anlamıyla kullanılmıştır. Bu çalışmasında Bourdieu bireylerin içinde bulundukları sosyal sınıf ya da grup içinde statülerini yükseltmek ve diğer insanlar karşısında bazı üstün ayrıcalıklar yaratabilmek için sosyal, kültürel, sembolik ve ekonomik sermayelerini nasıl kullandıklarını anlatır. Bkz. Pierre Bourdieu, *Distinction*, Cambridge 1984.

¹⁴ Bu konuda ayrıntılı tartışma için bkz., Ayşe Parla, “Longing, Belonging and Locations of Homeland among Turkish Immigrants from Bulgaria”, *Journal of Southeast European and Black Sea Studies* 6/4 (2006), s. 543-557; ve Ayşe Parla, “Remembering across the border”.

oluşumlara yol açmıştır. Kültürel coğrafyada yaşanan bu hızlı değişimin ardında küreselleşme rüzgârları vardır. Küreselleşme pek çok araştırmacı tarafından gerek toplumsal, gerek siyasal ve gerek ekonomik açılardan tanımlanmıştır.¹⁵ Küreselleşme, kültürel açıdan ele alındığında Roland Robertson'un yaptığı tanımlamayı kullanmak gayet yerinde olur. Buna göre, küreselleşme 'modern ulaşım ve iletişim araçları sayesinde dünyanın küçülmesi ve dünyanın bir bütün olarak algılanması' şeklinde tanımlanabilir.¹⁶ Küreselleşmenin getirdiği en önemli sosyo-kültürel değişimlerden biri hiç şüphesiz, geleneksel kültür anlayışından farklı olan, zamanı, hafızası, konteksti ve belirgin bir coğrafyası olmayan, görece homojen bir küresel kültürün oluşumudur. Bu küresel kültürün temel niteliklerini anlamak için Arjun Appadurai'nin bu konuda yaptığı değerlendirmelere kısaca göz atmak gerekiyor. Appadurai'ye göre küresel kültür birbirinden farklı beş ayrı eksende gelişir: ¹⁷

Turistlerin, göçmenlerin, sığınmacıların, sürgünlerin ve misafir işçilerin hareketlerinin gerçekleştiği *ethnoscape* bu eksenlerden ilkidir. İkinci eksen makinelerin, teknolojinin, ulusal ve çokuluslu şirketlerin hareketliliğinin yaşandığı *techoscape*dir. Bir diğer eksen ise paranın uluslararası hareketliliğinin yaşandığı *finanscape*dir. Dördüncü eksen ise imajların, sembollerin ve bilgilerin televizyon, radyo, gazete, dergi ve film yoluyla hareketini sağlayan *mediascape*dir. Son eksen ise, devlet yanlısı ya da devlet karşıtı ideolojilerle ilgisi

15 Küreselleşme konusunda daha geniş bilgi için bkz. Roland Robertson, *Globalization*, London and Newbury Park 1992; Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity*, Cambridge 1990; Stuart Hall, "The Local and the Global: Globalization and Ethnicity", *Culture, Globalization and the World System*, Der. Anthony King, London 1991, s. 19-40; Arjun Appadurai, "Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy", *Global Culture: Nationalism, Globalisation and Modernity*, Der. M. Featherstone, London 1990, s. 295-310; Ulf Hannerz, *Transnational Connections*, London 1996; John Brecher, et al., *Global Visions: Beyond the New World Order*, Boston 1993; ve Leslie Sklair, *Sociology of the Global System*, Hertfordshire 1991.

16 Bkz. R. Robertson, *Globalization*, s. 8.

17 Arjun Appadurai, "Disjuncture and difference in the global cultural economy," s. 6-7.

olan özgürlük, refah ve hak gibi söylemlerin yayıldığı *ideoscapedir*.

Appadurai'nin genel hatlarıyla resmini çizdiği küresel kültür olgusu, farklı kültürel renklerin bir arada kullanılmasına olanak tanıyan bir kültürel formdur.¹⁸ Bu formu anlatabilmek için günümüzde araştırmacılar tarafından farklı sözcükler kullanılmaktadır. Senkretik, brikolaj, 'hybrid', *creole* ve *melangé* gibi kavramlar bunlardan sadece birkaçıdır.¹⁹

Her ne kadar, farklı disiplinlerden hareketle farklı kavramsallaştırmalara gidilmişse de, modern zamanların uluslararası göçmenlerini ve onların çocuklarını tanımlamak için kullanılan bu üç kavramın önemli ortak yanları vardır. Kavramların her biri, göç edilen ülkede, anavatanından uzakta, diasporada yaşayan insanları, küresel kapitalizmin kurbanı olan pasif bireyler olarak değil, kendi kaderlerini tayin eden aktif özneler olarak değerlendirir. Buna göre, sözgelimi Almanya'da veya Fransa'da yaşayan Türkiye kökenli kitleler, ne Alman ve Türk kültürü arasında kalmış 'dejenere' olmuş insanlar ne de 'otantik' kültürlerine bağlı egzotik bireyler olarak algılanamazlar. Ya da Bulgaristan'dan 20 yıl önce Türkiye'ye göç etmek zorunda bırakılan insanlar yaşadıkları bütün olumsuz koşullara rağmen geride bıraktıkları ülkenin değerlerini kolaylıkla unutmayacaklardır. Bu farklı epistemolojik kavramsallaştırmaların ortak bir şekilde altını çizdikleri asıl nokta, 'kimlik sorunu' diye tanımlanan konunun kültürel mirasla ilgili olmadığı, aksine siyasal ve toplumsal değişim ile doğrudan ilgili olduğudur. Her üç epistemolojik önerme, uluslararası göçle ortaya çıkan ulusaşırı alanların

¹⁸ Bu noktada küreselleşmeyi bir süreç olarak değerlendirdiğimi ve 'küreselleşme' ideolojisi tartışmasına girmek istemediğimi söylemek istiyorum. Küreselleşmenin bir süreç ve ayrıca bir ideoloji olarak ayırmsallaştırılması gerektiğini düşünüyorum. İngilizce'deki *globalisation* kavramı küreselleşme sürecini ifade ederken, *globalism* kavramı ise küreselleşme ideolojisi anlamına gelmektedir. Türkçe'de ise *globalisation* ve *globalism* kavramlarını karşılayan tek sözcük küreselleşmedir. Ancak Türkçe'de bu şekilde bir net ayrıma gitmek çok faydalı olabcağı diye düşünüyorum.

¹⁹ Bu konuda daha ayrıntılı tartışma için bkz., Ayhan Kaya, *Berlin'deki Küçük İstanbul*.

kendilerine özgü dinamik alanlar olduğu savını ileri sürerler. Bu nedenle, bu alanda ortaya çıkan siyasal, toplumsal, etnik, kültürel ve dinsel kimlikler kendilerine özgü süreçlerin bir sonucu olarak ortaya çıkarlar. Öyleyse, bu alanı tam olarak anlayabilmek ve anlatabilmek için yeni bilimsel yatırımlara ve çalışmalara ihtiyaç vardır.

Değişen Paradigmalar

Uluslararası alan, diaspora ve devlet dışı alan gibi kavramların son yıllarda göç çalışmalarında yoğunluklu olarak kullanılmaya başlaması paradigmatik bir dönüşüme de işaret etmektedir hiç şüphesiz. Yirminci yüzyıl göç çalışmalarında kullanılan temel paradigmlar kısaca gözden geçirilecek olursa bu dönüşümün niteliği hakkında fikir sahibi olunabilir.

Çekici ve İtici Faktörler: Uluslararası göçte günümüze değin en çok kullanılan paradigma *çekici ve itici faktörler (pull-push factors)* paradigmasıdır. Bu paradigma, geride bırakılan anavatanın, göçmenlerin iktisadi, siyasal ve kültürel alanlardaki istek ve arzularına cevap vermekte yetersiz olduğunu, buna karşın, göç edilen ülkenin ise, bu alanlarda çekici bir nitelik sergilediğine işaret eder. Dolayısıyla, uluslararası göçün ardındaki temel nedenler, geride bırakılan ülkenin iticiliği ve göç edilen ülkenin çekiciliğinden kaynaklanan yapısal nedenlerdir.

Marksist Kalkınma Paradigması: Bu yaklaşımın ardından, özellikle 1960'lı yıllardan itibaren yaygınlık kazanan bir diğer paradigma ise Marxist *kalkınma* anlayışıdır. Kalkınma paradigması, uluslararası göçü kapitalist yayılmacılığın bir türevi olarak açıklama eğilimindedir. Buna göre, görece kalkınmamış ve/veya az kalkınmış bölgelerden kapitalist merkezlere doğru göçün yaşanması kaçınılmazdır. Bu durum, küresel kapitalizmin doğası gereğidir. 19. yüzyılın sonlarında köleliğin ortadan kalkmasıyla ortaya çıkan işgücü açığını kapatmak için dünyanın farklı yerlerine göç eden Hindistanlı sözleşmeli işçiler ile 20. yüzyılda yaşanan kırdan kente göç

süreçlerini çoğunluklar bu paradigmanın yardımıyla açıklamak mümkün.

Ulusası Alan Paradigması: Öte yandan son yıllarda yaygınlık kazanan diğer bir üçüncü yaklaşım ise, *ulusası alan* paradigmasıdır. Bu tür bir yaklaşım, kendinden önce gelen diğer iki yaklaşım gibi, göçmenlik durumunu değişmeyen bir statü olarak değerlendirmez ve göçmenlik halini tözselleştirmez. Böyle bir anlayış yerine, ulusası sosyal alanlar paradigması, göçle birlikte ortaya çıkan toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkilerin sözkonusu ülkelerin sınırları ötesinde/arasında ulusası bir dinamik alanın yaratıldığını iddia eder. Böyle bir yaklaşım, göçün sadece yapısal bir olgu olarak değil, aynı zamanda yapı içerisinde yer alan bireylerin (göçmenlerin) kendi rasyonel tercihleriyle ve öznellikleriyle şekillenen bir olgu olduğunu bize hatırlatır. Buna göre göçmenler, indirgemeci bir yaklaşımla sömürgeciliğin, kapitalizmin ya da endüstrileşmenin edilgen kurbanları şeklinde değil, göç sürecinin karar alıcı, etken sosyal ajanları olarak değerlendirilmelidirler.²⁰

Uluslararası göç, “merkez - yarı çevre - çevre” şeklindeki dünya sistemleri teorisi gibi makro ölçekli bir yaklaşımla açıklanmak yerine, göçmenlerin göç sürecinde geliştirdikleri sosyal, siyasal, ekonomik ve ticari ağların ışığında mikro düzlemlerde çalışılmalıdır. Türkiye’de yaşayan Bulgaristan Türklerinin ve onların çocukları açısından bakıldığında Türkiye ile Bulgaristan’ın pek çok açıdan iç içe geçtiğini söylemek mümkündür. Söz konusu iki ülke arasındaki ulusası alanda ortaya çıkan siyasal, iktisadi ve kültürel gelişmeler, bu alanların öznelerini etkilemekle birlikte, aynı zamanda her iki coğrafyanın yerleşik halklarını da yakından etkilemektedir. İki ülke arasında bir tür köprü rolü oynayan Bulgaristan-Türklerinin geliştirdikleri bu ulusası alanın siyaseti, sosyal

²⁰ Göç paradigmaları konusunda ayrıntılı tartışma için bkz. Thomas Faist, *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*, Oxford 2000 (Türkçesi, *Uluslararası Göç ve Ulusası Toplumsal Alanların Dinamikleri*, çev. Zana Gündoğdu / Can Nacar, İstanbul 2003).

ağları, kültürel kimlikleri ve ekonomisi bilimsel ve daha çok antropolojik çalışmalarla derinlemesine ele alınmalıdır.

Küreselleşme Çağının Göçmenleri: *Transmigrants*

İster ulusaşırı, ister diasporik veya isterseniz devletaşırı alanlar olarak adlandıracağımız söz konusu bu modern oluşumlar, küreselleşme sürecinin bir ürünü olup, küreselleşme araçlarıyla ifade edilirler. Türk TV kanallarının, gazetelerinin, video ve müzik kasetlerinin kolaylıkla erişilebildiği, İstanbul'a ucuz hafta sonu alış-veriş turlarının düzenlendiği ve Türkiye'nin pek çok noktasına sürekli ucuz *charter* uçuşlarının yapıldığı özellikle Batı Avrupa metropollerinde, yani başka bir bağlam ve oluşum içinde, Türkiye'yi sürekli olarak yaşamak ve yaşatmak mümkün. Bir başka deyişle, anavatanından uzakta anavatanın bir benzerini kendine özgü bir oluşum içinde sembolik olarak da olsa kurmak mümkün. Ancak bu yeni oluşum, anavatanın aynadaki yansıması gibi değildir. Söz konusu oluşum, anavatanın din ve etnisite gibi bazı kültürel özelliklerinin tözselleştirildiği, öte yandan dil, semboller, edebiyat ve müzik gibi diğer bazı yanlarının ise içinde yaşanan çoğunluk kültürüne referansla kültürel bir tercüme sürecine tâbi olacak şekilde değiştirildiği bir oluşumdur.

Bu açıdan bakıldığında Berlin-Kreuzberg'de yaşayan bir Türk göçmeninin çoğunluk toplumu ile etkileşimi sürecinde oluşturduğu etno-kültürel, siyasal ve dinsel kimlikler ile İstanbul-Tarlabaşı'nda yaşayan Kürt kökenli bir zorunlu göç mağdurunun çoğunluk toplumuyla girdiği etkileşim sürecinde ortaya çıkardığı kimlikler arasında paralellikler vardır. Her iki örnekte de belirgin olan özellik, göçmenlerin ekonomik, siyasal, kültürel ve diğer toplumsal süreçlere katılımı konusunda yaşadıkları dışlanmışlık halidir. Egemen siyasal-sosyal-kültürel-ekonomik ve hukuksal yapıların, göçmenleri bu tür süreçlere eklemlenmek konusunda yeterince istekli ve hazırlıklı olmadıkları göz önünde bulundurulursa, kentsel alana dâhil olan yeni grupların son 30 yıldır dünya genelinde yaşanmakta

olan sanayisizleşme (*deindustrialization*) sürecinden olumsuz etkilendikleri görülecektir. 30 yıl öncesinde kentsel alanlar kendine doğru akan göçmen grupları ikame edebilirken, günümüzde bu pek mümkün olmamaktadır. Gerek Batılı kentlerde gerekse İstanbul gibi büyük kentlerimizde kent dışına ve hatta ülke dışına doğru kayan sanayi üretimi ardında kronik olarak işsizliği tecrübe eden ve bu nedenle de refah devleti sistemi içinde yer alamayan kitleleri bırakmaktadır.

Diğer taraftan uluslararası göç çalışmalarında kullanılan yeni paradigmlar, göçmenlerin küreselleşmenin bu denli yoğun olarak yaşanmadığı dönemlere oranla günümüzde çok daha farklı nitelikler taşıdığını ve onların artık geleneksel ‘göçmen’ tanımına uymadıklarını göstermektedir. Sözgelimi, Almanya’ya giden ve kuşaklar boyunca orada yaşayan ve diasporayı kendine yeni yurt edinen bu insanların vatan hasretiyle yanıp tutuşmadıklarını pek çok çalışma sergilemektedir.²¹ Bu tür çalışmalar artık göçmenleri, içinde bulundukları kentsel ve kamusal alanların dışında bırakılan edilgen varlıklar olarak değil, bu alanları değiştiren ve şekillendiren aktif özneler olarak değerlendirir. Bu nedenledir ki, İngilizce bir kavram olan ‘*transmigrant*’ (*göçmenaşırı*) kavramı üretilmiştir. Nina Glick-Schiller ve diğerleri ‘*transmigrant*’ kavramını ‘günlük hayatları çok yönlü ulusaşırı (transnational) bağlantılara dayalı olan ve kamusal kimlikleri birden fazla ulus-devletle olan ilişkileri üzerinden tanımlanan’ göçmen kökenli insanlar olarak betimlerler.²² Kısacası, burada üzerinde durulan ‘ulus-aşırılık’ (*‘transnationalism’*) olgusu göçmenlik dinamiklerinin gelinek ülke sınırları içinde bitmediğinin anlatımıdır. Ulus-aşırılık kavramı, göçmenlerin geldikleri toplum ile geride bıraktıkları toplumu birbirine bağlantılandıran çok-yönlü toplumsal ilişkileri nasıl meydana çıkardıklarını ve geliştirdiklerini anlatan

²¹ Gündüz Vassaf, *Daha Sesimizi Duyuramadık: Avrupa’da Türk İşçi Çocukları*, İstanbul 1982; Nermin Abadan-Unat, *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*, İstanbul 2002; ve Ayhan Kaya, *Berlin’deki Küçük İstanbul*.

²² Glick-Schiller, Nina / Linda Basch / Cristina Szanton Blanc, “From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration”, *Anthropological Quarterly*, 68 (1995), s. 48-63.

süreci ifade eder. Linda Basch ve diğerlerine göre günümüzde göçmen kökenli topluluklar coğrafi, kültürel ve politik sınırları kesen sosyal alanlar yaratmaktadırlar.²³ Alessandro Portes ve diğerleri ise politik sınırları kesen yoğun ulus-aşırı ağların artan önemine dikkati çekmektedirler. Göçmenler tarafından ileri-geri hareketlilik her zaman söz konusu olmuş olsa da, bu hareketlilik henüz şimdi yeni bir sosyal alanın ortaya çıkışına işaret edecek yoğunluğa ve karmaşıklığa erişmiştir: “*Bu alan ikili hayatlar yaşayan, iki dil konuşan, iki ülkede de kendilerine ev kuran ve ulus-sınırları aşırı nitelikli düzenli ve sürekli ilişki formları sayesinde geçimini sağlayan, sayıları giderek artan insanlardan oluşmaktadır.*”²⁴ Üretilen “transmigrant” (göçmen-aşırı) yeni kavram, küresel çağın göç deneyiminin, bir yerden kopup başka bir yere asimile olmak anlamına gelmediğini, geride bırakılan anavatanın hasretinin insanları yakıp kavurmadığını, geride bırakılan anavatanın düşsel bir cennet olarak tasarlanmadığını, tüm bunların tam da aksine göçmenleşen bireylerin anavatan ile diaspora arasında bir yerde kendilerine iki yerden de beslenmek kaydıyla başka bir alan yarattıklarını, anavatanlarını sürekli bir şekilde *reel* (ucuz uçak seferleri vb. yollar) ve *sembolik* (internet, televizyon, radyo, video filmleri, sinema endüstrisi, müzik endüstrisi vb.) olarak ziyaret ettiklerini ve anavatanları ile yeni vatanları karşısında değişen aidiyet biçimleri geliştirdiklerini bizlere hatırlatır. Bu açılardan bakıldığında İstanbul, Diyarbakır ve Mersin gibi illerde yaşayan zorunlu göç mağdurlarının da benzeri süreçler içinde bulundukları gözlemlenmektedir. Ancak, bu göçmenlerin henüz içinde bulundukları kentsel alanlara eklemlenebilmeleri için gerekli olan siyasal ve yerel mekanizmaların üretilmediği ve dolayısıyla kentin eteklerinde asılı kaldıkları gözden uzak tutulmamalıdır. İstanbul’un Tarlabaşı, Diyarbakır’ın Gürdoğan Mahallesi ve Fatih Mahallesi, Mersin’in Adana-Tarsus arasında sıkışmış Toroslar ve Selçuklar Mahalleleri gibi semtlerinde

²³ Linda Basch et al., *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*. Langhorne, PA 1994, s. 7.

²⁴ Alejandro Portes / L. E. Guarnizo / P. Landolt, “The study of transnationalism: pitfalls and promise of an emergent research field”, *Ethnic and Racial Studies*, 22 (2) (1999), s. 217.

zorunlu göç mağdurları çanak antenlerden sürekli izledikleri Roj TV, angaje oldukları Kürt sorunu, konuştukları dil, sürdürdükleri kültürel ritüeller, sürekli olarak memleketlerinden kendilerine katılan veya ziyaret eden misafirleriyle birlikte İstanbul'a, Diyarbakır'a ve Mersin'e farklı bir kimlik kazandırırken, kamusal alanda karşılaştıkları öteki İstanbul, Diyarbakır ve Mersin'den etkilenmektedirler.²⁵

Korkunun İktidarı Ve Güvenlikleştirme: Yeni Bir Tür Yönetsellik Aracı

New York (11 Eylül 2001, 3000 kayıp), Djerba (11 Nisan 2002, 21 kayıp), Bali (12 Ekim 2002, 202 kayıp), Casablanca (13 Mayıs 2003, 33 kayıp), Riad (12 Mayıs ve 8 Kasım 2003, 43 kayıp), İstanbul (15 ve 20 Kasım 2003, 57 kayıp), Moskova (6 Şubat 2004, 41 kayıp), Madrid (11 Mart 2004, 191 kayıp), Beslan (1 Eylül 2004, 330 kayıp) ve Londra (7 Temmuz 2005, 50 kayıp) bombalama eylemleri, teröre karşı var olan korkuyu küreselleştirmiştir. Bu korkunun geniş bir iktidar alanı mevcuttur. Küreselleşen bu kitlesel korku, hiç şüphesiz, bir takım zanlıların ve potansiyel suçluların üretilmesine de neden olmaktadır. Toplumlar, kendi varlıklarını ve güvenliklerini tehdit altında hissettiklerinde, korkunun nedeni olduğunu düşündükleri unsurlara karşı kendiliğinden bir tepki geliştirirler. Bu tepki çoğu zaman, toplumsal türdeşliği bozan 'öteki' gruplara karşı geliştirilir. Batı'da bu tepkinin adresi yabancılar, göçmenler, Müslümanlar ve diğer azınlıklar olabilir. Bunun en son örneğini İsviçre'deki referandumda gözlemledik. Ötekine, yabancıya, göçmene, azınlığa, İslam'a, 'biz'den olmayana karşı duyulan bu korku, kendiliğinden bir toplumsal refleks olarak ortaya çıksa bile, sürekliliği başka unsurlarla sağlanmaktadır. Bu bağlamda ele alınabilecek en önemli unsur, son yıllarda hemen her alanda karşı karşıya kaldığımız *güvenlik söylemidir*.²⁶

²⁵ Ayhan Kaya *et al*, *Günümüz Türkiye'sinde İç Göçler*, İstanbul 2009.

²⁶ Göçün güvenlikleştirilmesi (*securitization*) hakkında bkz. R. L. Doty, "Immigration and the Politics of Security", *Security Studies*, 8 (2-3), 2000, s.

‘Toplumsal güvenlik’, ‘asayiş’, ‘ulusal güvenlik’, ‘kamu güvenliği’, ‘sınırların güvenliği’, ‘güvenlik duvarları’, ‘güvenlik önlemleri’, ‘güvenliği tehdit eden unsurlar’ ve daha pek çok değişimi son yıllarda sıkça duyar olduk. Güvenliğe ilişkin tedbirlere hemen her yerde tanık olduk. Geline bu noktada, herhalde güvenlik en fazla nema elde edilen sektörlerden biri haline geldi. Nemalananlar hiç şüphesiz sadece güvenlik şirketleri değil. Güvenlik söylemi üzerinden nemalanan diğer önemli bir taraf ise siyasal iktidarlar olabilmektedir. Günümüzde özellikle muhafazakâr iktidarların hâkim olduğu modern devletler, egemen toplumsal korkuyu işleyerek ve yeniden üreterek kurumsallaştırdıkları korkunun iktidarından beslenmenin yolunu bulmuşlardır. Korkunun üzerinden siyaset yapan bu tür iktidarlar, adeta korkuyu bir tür yönetsellik (*governmentality*) aygıtı haline getirmişlerdir.²⁷ Ulusal güvenliğin tehdit altında olduğu şeklinde bir ‘bilgi’ üreten ve bu bilgiyi ideolojik aygıtlarla kamusallaştıran iktidar, önceden var olan toplumsal korkuyu mutlaklaştırır. Bundan böyle karşı karşıya kalınan iktidar ‘korkunun iktidarı’dır. En üst düzey teknolojinin kullanıldığı istihbarat teknikleriyle, polisiye ve askeri tedbirlerle, korku salan her türlü tehdide karşı koymaya çalışır modern devlet. Devlet artık hemen her şeyi obsesif bir şekilde güvenlik söylemi içinde değerlendirir (*güvenlikleştirme*).

11 Eylül terör olaylarının ardından genel bir ‘güvensizlik’ havasının dünyada egemen olduğu görülmektedir. Ulusal güvenliği günümüzde tehdit eden unsurlar, Soğuk Savaş dönemindeki egemen süper güçler, siyasal ideolojiler ve nükleer silahlar gibi tehditlerle sınırlı kalmamaktadır. Ulus-devletleri yöneten seçkinler bu tür geleneksel tehditlerin ötesinde yeni

71-93; ve John Huysmans, “The Question of the Limit: Desecuritization and the Aesthetics of Horror in Political Realism”, *Millenium: Journal of International Studies*, 27 (3), 1989, s. 569-589.

²⁷ Yönetsellik (*governmentality*) konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Michel Foucault, “Governmentality”, *Power: Essential Works of Foucault 1954-1984*, Vol 3, Ed. J. D. Faubion, London 2000, s. 201-222. Michel Foucault, *governmentality* kavramını, siyasal iktidarın, iktidarını sürdürürebilmek için kullandığı yöntemler bütünü olarak veya iktidar edebilme sanatı olarak tanımlar.

tehditler tanımlama eğilimi içindedirler. Artık, pekâlâ İslam, göç, yabancılar, azınlıklar ve etnik gruplar, siyasal karar alıcılar tarafından ulusal güvenliğe tehdit olarak tanımlanabilmektedir. 'İçimizdeki ötekiler', farklı etnik gruplar ve göçmenler, sık sık, insan kaçakçılığı, uyuşturucu kaçakçılığı, suç, şiddet, kap-kaç ve terör kavramlarıyla birlikte anılarak, sürekli bir 'ötekileştirme' sürecine tabi tutulmakta ve 'ulusal güvenliği ve bütünlüğü tehdit eden unsurlar' şeklinde tanımlanabilmektedirler. Yabancıya ve ötekine karşı gösterilen dışlayıcı toplumsal refleksi son yıllarda yeniden ABD, Hollanda, Fransa, İspanya, Türkiye, İrlanda ve daha pek çok ülkede gördük. Bu tür ülkelerde gündemi belirleyen şey, artan terör ve bombalama eylemleri karşısında milliyetçi ve yabancı düşmanı toplumsal tepkiler olmuştur. Ancak bu tepkinin devamı veya sona erdirilmesi genellikle siyasal iktidarın tavrına bağlıdır. Batı'da özellikle göçmenlere, Müslümanlara ve yabancılarla karşı yükselen bu milliyetçi ve 'yurtsever' toplumsal tepkiyi, Almanya'da olduğu gibi Sosyal Demokrat ve Yeşil iktidar eleştirmiş ve 'öteki' ile birlikte yaşayabilmenin siyasetini oluşturmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla, sol ve liberal iktidarlar, milliyetçi toplumsal refleksin karşısında durarak gündemi iktisadi, siyasal ve kültürel bölüşüm-paylaşım konularına çekmeye çalışmışlardır. Ancak, ABD, Hollanda, Fransa ve İrlanda'da olduğu gibi muhafazakâr iktidarlar ise, statükocu bir yaklaşımla var olan popüler milliyetçi refleks üzerine yatırım yaparak kendileri lehine fayda sağlamaya çalışmışlar ve enformel milliyetçiliği formel düzeye taşımışlardır. Öyle görünüyor ki, 1989'da Bulgaristan'da yaşananlar da küresel toplumsal ve siyasal dönüşüm karşısında iktidarını yeniden üretebilme konusunda sıkıntıları olan rejimin kolay olan yolu seçerek içerideki, düşman sendromunu yaratmak suretiyle Türkleri/Müslümanları günah keçisi olarak çoğunluk toplumunun önüne atmıştır.

Sonuç

Küreselleşmenin hızla yaşandığı günümüzde göç olgusunun da köklü anlamda değiştiğini söylemek abartılı olmayacaktır.

Yakın geçmişte göçmenlerin anavatanlarını büyük oranda fiziki olarak geride bıraktıkları ve anavatanlarıyla daha çok sembolik bir aidiyet geliştirdikleri bilinmektedir. Bugün ise küreselleşmenin sağladığı hızlı iletişim ve ulaşım araçları sayesinde göçmenler anavatanlarıyla daha farklı bağlar kurabilmektedirler. Artık gerçek anlamda geride bırakılan ve zorluklarla zaman zaman dönülebilen anavatanlardan bahsetmek çok mümkün değil. Göçmenler artık anavatanlarındaki akrabalarıyla, tanıdıklarıyla, arkadaşlarıyla daha kolay ve sıklıkla temas kurabilmekte ve anavatanlarını gerek internet, telefon, televizyon, video üzerinden sembolik düzeyde ziyaret edebilmekte hem de hızlı ulaşım yöntemleriyle de reel düzeyde sıklıkla ziyaret edebilmektedirler. Bu nedenle artık göçmen sözcüğü yerine belki de başka bir sözcük bulmanın ve kullanmanın zamanı gelmiştir. İşte bu sözcük *transmigrant* (göçmen-aşırı) sözcüğü olabilir pekâlâ. Bulgaristan-Türkleri düşünüldüğünde, zaten iki komşu ülkenin varlığı ile birlikte bu iki ülkenin de özellikle son yıllarda geliştirdikleri dostane komşuluk ilişkileri ve Avrupa Birliği entegrasyon süreci göz önünde bulundurulduğunda *transmigrant* kavramı daha da bir anlam kazanır. Bulgaristan-Türklerinin bir kısmı Bulgaristan'a geri dönmüş, bir kısmı bu iki ülke arasında mekik dokumakta, bir kısmı ise iki ülkedeki akrabaları aracılığıyla reel ve sembolik düzeyde bir bakıma adeta nehrin iki yakasında aynı anda yaşayabilme becerisi göstermektedirler. Onlar küreselleşmenin kendilerine sağladığı olanaklarla her iki ülkeyi aynı anda yaşayan, bir anlamda nehrin iki yakasında aynı anda var olabilen, ulus-aşırı insanlar haline geldiler. Onlar artık göçmen değil, göçmen-aşırı (transmigrant) insanlardır. Tüm bu nedenlerden ötürü bildikleri dillerin, kültürlerin, geleneklerin ve hatta dinlerin kendilerine sağladığı ayrıcalıkla dünyanın her yerinde rahatlıkla yaşayabilme becerisini gösterebilecek çok kültürlü özneler haline geldiler.

Uluslararası ve ulusal nitelikteki nüfus hareketlerinin yoğunluk kazandığı günümüzde, modern insanın aidiyet

hissettiği büyük siyasal anlatılar, sadece ulus-devletle sınırlı tutulamaz. Küreselleşme sürecinin hem nesnesi hem de öznesi olan kitleler ulus-devletin dışında başka siyasal ünitelere de bağlılık veya sorumluluk duyabilir. Eğer birey anavatanından uzakta yaşayan diasporik bir özne ise hem anavatanına hem de yaşadığı ülkeye siyasal anlamda bir aidiyet hissi besleyebilir. Bu durumda, bu kimsenin ihtiyacına karşılık verecek olan uygulama, çifte yurttaşlık uygulaması olup bir tür *diasporik yurttaşlık* veya diğer bir deyişle *ulus-aşırı yurttaşlık* (*transnational citizenship*), deneyimiyle karşı karşıya kalınabilir. Sürekli hareket halindeki diasporik yurttaş, küreselleşmenin kendine sağladığı modern ulaşım ve iletişim araçlarıyla nehrin her iki yakasında (anavatan ve diaspora) aynı anda var olmayı başaran bireydir. Öte yandan çok-etnili bir toplumda yaşayan azınlığa ait başka bir birey, içinde yaşadığı ülkenin siyasal iktidarınca kendine verilen siyasal, sosyal ve kültürel haklardan yararlanarak siyasal katılımını kültürel eksen üzerinden ürettiği söylemlerle gerçekleştirebilir. Burada söz konusu bireyin deneyimlediği siyasal aidiyet biçimine, *çok kültürlü yurttaşlık* (*multicultural citizenship*) denebilir.²⁸ Türkiye’de yaşayan Bulgaristan-Türkleri her iki ülkeye birden kendilerini pekâlâ ait hissedebilirler. Her iki ülkede de mülkiyet haklarını korumayı arzu edenler olabilir. Her iki dile çok iyi konuşabilen, sürekli bir hareketlilik (*mobility*) içinde olan, her iki ülkenin kültürel geleneklerinden beslenen bu insanların yaşadığı ulusaşırı alanın da kendine özgü yanları vardır ve bu alan çifte yurttaşlık hakkı gibi hakların garanti altına alınması suretiyle göçmen-aşırı insanların rahatlıkla yaşayabildikleri bir alana dönüştürülebilir. Bu makale daha çok sözkonusu ulusaşırı alanın betimlemesi üzerine yoğunlaştı.

Kaynakça

Abadan-Unat, Nermin, *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*, İstanbul 2002.

²⁸ Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford 1995.

- Appadurai, Arjun, "Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy," *Global Culture: Nationalism, Globalisation and Modernity*, Der. Mike Featherstone, London 1990, s. 295-310.
- Barth, Fredrik, "Enduring and emerging issues in the analysis of ethnicity", *The Anthropology of Ethnicity: Beyond 'Ethnic Groups and Boundaries'*, Der. H. Vermeulen / C. Govers, Amsterdam 1994, s. 11-32.
- Barth, Fredrik, *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organisation of Cultural Difference*, London 1969 (Türkçe çevirisi, Ayhan Kaya / Seda Gürkan, Etnik Gruplar ve Sınırları, İstanbul 2003).
- Basch, Linda et al., *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*, Langhorne, PA 1994.
- Bhabha, Homi K., "The Third Space. Interview with Homi Bhabha", *Identity, Community, Culture and Difference*, Der. J. Rutherford, London 1990, s. 207-221.
- Bourdieu, Pierre, *Distinction*, Cambridge 1984.
- Brah, Avtar, *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*, London 1996.
- Brecher, John, et al., *Global Visions: Beyond the New World Order*, Boston 1993.
- Clifford, James, *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*, Cambridge 1997.
- Deleuze, Gilles / Felix Guattari, *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, Translated by B. Massumi, Minneapolis 1987.
- Doty, R. L., "Immigration and the Politics of Security," *Security Studies*, 8 (2-3), 2000, s. 71-93.
- Faist, Thomas, "The Border-Crossing Expansion of Spaces: Common Questions, Concepts and Topics," Institute for Intercultural and International Studies (InIIS), University of Bremen & Department of Public Administration and Economics, Middle East Technical University (METU), Ankara. German-Turkish Summer Institute Working Paper, No. 1, 2000.

- Faist, Thomas, *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*, Oxford 2000 (Türkçesi, *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanların Dinamikleri*, çev. Zana Gündoğdu / Can Nacar, İstanbul 2003).
- Featherstone, Mike, *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*, London 1994.
- Foucault, Michel, "Governmentality" *Power: Essential Works of Foucault 1954-1984*, Vol 3, Ed. J. D. Faubion, London 2000, s. 201-222.
- Giddens, Anthony, *The Consequences of Modernity*, Cambridge 1990.
- Glick-Schiller, Nina / Linda Basch / Cristina Szanton Blanc, "From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration", *Anthropological Quarterly*, 68 (1995), s. 48-63.
- Hall, Stuart, "The Local and the Global: Globalization and Ethnicity", *Culture, Globalization and the World System*, Der. Anthony King, London 1991, s. 19-40.
- Hannerz, Ulf, *Transnational Connections*, London 1996.
- Harvey, David, *Spaces of Global Capitalism: Towards a Theory of Uneven Geographical Development*, London 2006.
- Huysmans, John, "The Question of the Limit: Desecuritization and the Aesthetics of Horror in Political Realism", *Millenium: Journal of International Studies*, 27 (3), 1989, s. 569-589.
- Kaya, Ayhan et al, *Günümüz Türkiye'sinde İç Göçler*, İstanbul 2009.
- Kaya, Ayhan, *Berlin'deki Küçük İstanbul*, İstanbul 2000.
- Kaya, Ayhan, *Sicher in Kreuzberg: Constructing Diasporas, Turkish Hip-Hop Youth in Berlin*, Bielefeld 2001.
- Kymlicka, Will, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford 1995.
- Parla, Ayşe, "Longing, Belonging and Locations of Homeland among Turkish Immigrants from Bulgaria", *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, 6 (4), 2006, s. 543-557.

- Parla, Ayşe, "Remembering across the border: Postsocialist nostalgia among Turkish immigrants from Bulgaria", *American Ethnologist* 36 (4), 2009, s. 750-767.
- Portes, Alejandro (ed.), *The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*, New York 1995.
- Portes, Alejandro / L. E. Guarnizo / P. Landolt, "The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field", *Ethnic and Racial Studies*, 22 (2), 1999, s. 217-237.
- Robertson, Roland, *Globalization*, London, Newbury Park 1992.
- Sklair, Leslie, *Sociology of the Global System*, Hertfordshire 1991.
- Vassaf, Gündüz, *Daha Sesimizi Duyuramadık: Avrupa'da Türk İşçi Çocukları*, İstanbul 1982.
- Vertovec, Steven, "Diaspora", *Dictionary of Race and Ethnic Relations*, Ed. E. Cashmore, London 1997, s. 99-101.
- Virilio, Paul, *The Information Bomb*, London 2000.

**ZORLA İSİM DEĞİŞTİRME:
TARİHSEL ARKA PLANI,
UYGULAMASI, DİRENİŞLER VE
89 GÖÇÜ**

BULGAR TARİHÇİLERİNİN KOMPLO TEORİLERİNDEN ÖRNEKLER VE BUNLARIN BULGARİSTAN'DAKİ TÜRK AZINLIĞINA ETKİLERİ¹

Ayşe KAYAPINAR

Giriş

Öncelikle bu çalışmada “komplo teorileri” kavramıyla bazı Bulgar tarihçilerinin² Bulgaristan’ın Türk ve Müslüman azınlık politikasını yönlendiren veya onlara destek sağlayan çalışmaları kastedilmiştir. Bulgaristan tarih yazımında Bulgaristan’ın bazı milliyetçi politikalarına yön veren temalar mevcuttur. Bu temalar adeta klişeleşmiş ve neredeyse değişmeyen ve zaman zaman “sessizlikle” geçirtilen veya yanlış olduğu bilinmekle beraber açıkça ifade edilen ya da gönüllü olarak kabul edilen tabular durumundadırlar. Hatta bazı Bulgar tarih araştırmacılarının çalışmalarını bir takım efsaneler veya hamasi ifadelerle doldurdukları bilinmektedir. Bu temaları, “Bulgar Türkü mü, Bulgaristan Türkü mü?”, “Sınırlar meselesi”, “Kadim’ halk meselesi”, “Tarihi süreçlerin Bulgar tarih yazımında saptırılması”, “Beş asırlık boyunduruk’ meselesi”, “Zorla İslamlaştırma’ meselesi”, “Türkiye’nin propagandası ve Türkiye tehdidi meselesi” gibi başlıklarla sıralayabiliriz.

¹ Burada bu çalışmamı hazırlarken bana destek olan ve fikirleriyle katkıda bulunan eşim Doç. Dr. Levent Kayapınar’a teşekkürlerimi ifade etmek isterim.

² Bulgaristan tarihçilerinden bazılarının Osmanlı tarihine bakış açısının eleştirilmesi için bk. M. T. Gökbilgin, “İki Bulgar Tarihçisinin İddiaları ile İlgili Mülâhazalar”, *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, 19 (1964), s. 15-40. Bulgar tarihçiliğinin asimilasyon politikaları doğrultusunda kullanılmasına dair güzel bir örnek için bk. *Stranitsi ot Bălgarskata Istoriya. Oçerk za Islıyamiziranite Bălgari i Natsionalnovăzroditelniya Protses*, Ed. Hr. Hristov, Haz. Georgi Yankov, Sofya 1989.

Bu çalışmamızın amacı, Bulgar tarih yazımından örnekler vererek bunların Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığa karşı izledikleri politikaları nasıl etkilediğini ortaya koymaktır. Artık bir "demir perde" ülkesi olmaktan çıkıp Avrupa Birliği üyesi haline gelen Bulgaristan'da, bu teorilerin varlığının hala sürüp sürmediğinin tespiti de çalışmanın bir diğer amacıdır. Çalışmamız Bulgar tarihçilerince üretilmiş "komplo teorilerinin" tamamını kapsama iddiasında değildir. Burada dikkat çeken belli başlı örnekler ele alınmaktadır.

Bulgar Türkü mü, Bulgaristan Türkü mü?

Öncelikle Türkçede bir ayırım yapılmayan, ancak bazı batı dilleri ile Bulgarcada böyle bir ayırımın olması dolayısıyla Türkleri ifade eden "*Turtsi*" ve "*Tyurki*" kavramlarını ele alalım. Bulgar literatüründe "*Turtsi*" kavramıyla Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Türkleri kastedilmektedir. "*Tyurki*" tabiri ise kökenleri Orta Asya'ya dayanan ve Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara inen Türkler (Türki kavimler) için kullanılmaktadır. Fransızca ve İngilizce'de de buna benzer ayrımlar vardır. Ancak dikkat çekici bir nokta, en az Türkler kadar geniş coğrafyaya yayılmış ve farklı dinlerle karşılaşmış Slavlar için ne batı dillerinde ne Bulgarcada böyle bir ayırımın olmayışıdır. Onların tümü Slav olarak adlandırılmaktadır. Bulgar tarihçiler örneğin, Valeri Stoyanov'un ifadesine göre bu iki kavramın varlığının karışıklığı önleme amacına yönelik olduğunu ve günümüzde "*Turtsi*" kavramıyla Türkiye Türkleri ile Balkanlar'da Osmanlı mirası Türk azınlığının adlandırıldığını belirtmektedir. Bulgaristan'da yaşayan Türkleri de Türkiye Türklerinden ayırmak için "*bălgarski Turtsi = Bulgarian Turks*" - Bulgar Türkleri, "*bălgarski graždani s tursko samosăznanie*" - Türk bilincine sahip Bulgar vatandaşları, "*bălgarski graždani ot turski proizhod*" - "Türk menşeli Bulgar vatandaşları", "*etničeski Turtsi - etnik Türkler*" gibi kavramlar kullanılmaktadır. Oysa bu kavramların kullanımının, Türk azınlığı açısından düşündüğümüzde, Bulgaristan'daki Türklerin diğer Türklerden farklı olduklarını vurgulamak ve bunların ülke içerisindeki diğer

Müslüman topluluklarla bağlarını koparmak amacına yönelik olduğu açıktır.

Türkiye’deki bazı medya kuruluşlarında ve araştırmalarda “Bulgar Türkleri - Bulgarian Turks” tabirinin aynen Bulgarcadan (bazen İngilizce kanalıyla) alınıp çevrildiği görülebilmektedir.³ Oysa kanaatimizce kullanılması gereken ifade “Bulgaristan’da yaşayan Türkler” ve Türkiye açısından göç edenler için uygun olan tabir “Bulgaristan’dan gelen Türkler”dir. Daha kısa bir tabir olarak Türkçe çalışma ve söylemlerde “Bulgaristan Türkü” kavramı da tercih edilebilir. “Soydaşlar” tabirinin Türkiye’de kullanılmasının da bazı ayrımcı emellere hizmet ettiğini söyleyebiliriz.⁴ “Bulgar Türkü” kavramında da “komplo teorisi”ni şöyle ifade edebiliriz: “Bulgar Türkleri” tabiri ile hem Bulgaristan’da yaşayan Türklere, hem Türkiye’ye, hem de dünya kamuoyu nezdinde, “Bulgar olan Türkler” manası gizlice dayatılmaya çalışılmaktadır. Türkiye’de akademik çalışmalarda “Bulgar Türkü” kavramıyla Bulgarların Protobulgar-Prabālgari (Ön/İlk-Bulgarlar) dedikleri ataları ifade edilmektedir. Bulgarlar, Anadolu Türkleriyle aynı soydan geldiklerini kabul etmedikleri ve geçmişlerinden utandıkları için kendi ilmî araştırmalarında atalarına Bulgar Türkü değil de, Protobulgar (İlkbulgar) demişlerdir.

³ “Bulgar Türklerinin Elindeki Siyasal Kozlar” başlığı için bkz. Nazif Mandacı / Birsen Erdoğan, *Balkanlarda Azınlık Sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan’daki Azınlıklara Bakış*, Ankara 2001, s. 111. Ayrıca aynı başlığın altındaki paragrafta da çok hoş olmayan “Etnik Türkler” gibi bir tabir kullanılmaktadır. Sanki “Etniksiz Türkler” diye bir şeyin varlığı söz konusu ki, ayırım yapılma ihtiyacı duyulmaktadır. Bunun dışında aynı makalede “*Asimilasyon politikalarının babası Jivkov daha sonra yargılanmış ve 1997 Ağustosuna kadar evinde gözaltında tutulmuştur.*” cümlesinden Jivkov’un asimilasyondan dolayı yargılandığı anlamı çıkarılabilir. Oysa bugüne kadar “ad değişim sürecine” sebep olan hiçbir Bulgar politikacı yargılanmamıştır. Hatta bu sürecin de “zaman aşımına” uğradığına dair Bulgaristan’daki hukuk çevrelerince konuşulduğu görülmektedir.

⁴ Bu kavramın, 1989’da Bulgaristan’dan Türkiye’ye gelen Türk kökenli göçmenleri, doğu sınırından Türkiye’ye giriş yapan diğer göçmenlerden ayırmak amacıyla ortaya atıldığı bilinmektedir. Ancak bugün hala zaman zaman “Bulgaristan’dan gelen soydaşlar” veya “Bulgaristan’da yaşayan soydaşlar” tabirleri ile karşılaşabiliyoruz.

“Bălgarski Turtsi” (Bulgarian Turks)⁵ kavramı, Bulgaristan’da 1970’li yıllarında kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde hala Bulgaristan’da yaşayan Türkler, Bulgarlar tarafından bu tabirle adlandırılmaktadır. Ancak nasıl ki, Türkiye’de yaşamış veya yaşayan Bulgarlar için “turski bălgari-Türk Bulgarları-Turkish Bulgarians” tabiri kullanılmıyorsa, Bulgar Türkleri kavramının kullanımının da yanlış olduğunu ifade etmeliyiz. Bălgarski Turtsi - Bulgar Türkleri - Bulgarian Turks, kavramının Bulgaristan’daki Türkler için kullanıldığını düşünürsek, düz mantık çerçevesinde Yunanistan’da yaşayan Türkler için grătski Turtsi - Yunan Türkleri - Greek Turks; Makedonya’da yaşayanlar için makedonski Turtsi - Makedon Türkleri - Macedonian Turks veya Romanya’da yaşayanlar için rumănski Turtsi - Romen Türkleri - Romanian Turks vs. tabirlerinin de olması gerekir. Ayrıca Rusya’da yaşayan Bulgarları ifade etmek için de ruski bălgari - Rus Bulgarları - Russian Bulgarians gibi “*bălgarski Turtsi*” ifadesinin türetilmesine benzer bir şekilde oluşturulan tabirlerin türetilmesi mümkünse de oldukça anlamsız gözükmektedir.⁶ Ayrıca böyle bir türetme işleminin mümkün olmasına rağmen Rusya’da / Türkiye’de yaşayan Bulgarları ifade etmek için Bulgarların “*Bălgari živeești v Rusiya/Turtsiya*” [Rusya’da/Türkiye’de yaşayan Bulgarlar] şeklindeki bir ifadeyi tercih ettiklerini de belirtmemiz gerekir. Bu arada Bulgaristan’daki araştırmalarda 1989’da Türkiye’ye göç ettikleri halde Bulgaristan’dan gelen Türkler hala “*bălgarski Turtsi-Bulgarian Turks*” şeklinde adlandırılabilmektedirler. Örneğin 1998 yılında Türkiye’ye göç eden Bulgaristan Türkleri üzerine yapılan bir araştırmanın sonucu olarak çıkan bir kitabın

⁵ Ayrıca “bălgarski myusyulmani-Bulgar müslümanları-Bulgarian Muslims” şeklinde bir terim de Bulgarlarca kullanılmaktadır. Bir örnek için bk. Evgenia Kalinova, “Bulgarian-Turkish Diplomatic Relations (1980-1985)”, *Turkish-Bulgarian Relations Past and Present*, ed. Mustafa Türkeş, İstanbul 2010, s. 84.

⁶ Bu arada unutmamak gerekir ki, bir ulusun adı olan “Bulgar” ve bir devletin adı olan “Bulgaristan” özel isimleri de, menşe itibarıyla Türkçe olup karışmak anlamına gelen “bulgamak” fiilinden türetilmişlerdir. Bk. Kayapınar, Ayşe, “Tuna Bulgar Devleti (679-1018)”, *Türkler*, c. 2, ed. H. C. Güzel / K. Çiçek / S. Koca, Ankara 2002, s. 630-640, s. 630.

başlığında bu tabirin yer aldığını görmek oldukça şaşırtıcıdır.⁷ Bundan dolayı hem Türkiye'deki medya ve araştırmacılara, hem de dünyadaki meslektaşlarıma seslenerek; Bulgar kompolarının önüne geçebilmek ve başlangıç noktasında bunları engelleyebilmek için “onun bunun (başka bir ırkın) Türkü” olmasının mümkün olmadığını belirtmek ve “Bulgaristan’dan gelen Türkler”, “Bulgaristan’da yaşayan Türkler” veya nihayetinde “Bulgaristan Türkleri” ifadelerinin tercih edilmesi gerektiğini vurgulamak istiyorum.⁸

Sınırlar Meselesi

Bazı Bulgar tarihçilerin geçiştirdiği veya ulusal çıkarları açısından önemli bulduğu konulardan bir diğeri de devlet sınırlarıdır. I. Bulgar Devletinin en geniş sınırlara ulaştığı 10. yüzyılın ilk yarısında Çar Simeon ile 13. yüzyılın ilk yarısında II. Bulgar Devletinin II. İvan Asen döneminde sahip olduğu topraklar, Büyük Bulgariya nostaljisini uyandırmaktadır. Ayastefanos antlaşması, bu nostaljiyi gerçekleştirmek üzere atılan bir adım iken Berlin Kongresi bu yönde hayal kırıklığı yaşatmıştır. Bulgaristan’daki tarih araştırmalarına baktığınız zaman tarihte kurulan I. ve II. Bulgar Devletinin sınırları her zaman olabildiğince geniş coğrafya içerisinde muğlâk bir şekilde çizilmektedir.⁹ Örneğin 681 yılında kurulan I. Bulgar Devletinin (Krallığının) sınırlarının nereye kadar uzandığı sorusu ile Bulgar tarih yazımına başvurduğunuzda açık bir şekilde sınırlar tanımlanmamaktadır. Sadece Bulgar tarihçi Zlatarsky, çalışmalarında bu sınırları tam olarak çizmeye gayret etmiştir.¹⁰

⁷ *Meždu Adaptatsiyata i Nostalgiyata, Bălgarskite Turtsi v Turtsiya*, ed. Antonina Želyazkova, Sofya 1998. İngilizcesi için bk. *Between Adaptation and Nostalgia, the Bulgarian Turks in Turkey*, ed. Antonina Jelyazkova, Sofya 1998.

⁸ Değişik zamanlarda bu konuya dikkatimi çeken meslektaşlar arasında özellikle Prof. Dr. Mustafa Türkeş’e, Doç. Dr. Zeynep Zafer’e ve Yrd. Doç. Dr. Neriman Ersoy Hacısalıhoğlu’na teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

⁹ Ayşe Kayapınar, “Le sancak ottoman de Vidin du XVe à la fin du XVIe siècle”, *Basılmamış Doktora Tezi*, EHESS/Paris 2004, s. 25.

¹⁰ V. Zlatarsky, *Istoriya na Bălgarskata Dăržava prez Srednite Vekove*, Cilt I/1, Sofya 1918, s. 152; Haritalarla Bulgaristan sınırlarının çizilmesi için bk.

Sınırlar meselesi Türk azınlık politikası bakımından önem kazanmaktadır. Tartışmalı olmasına rağmen Bulgaristan, Akdeniz'e ve Ege Denizi'ne kadar uzandı teorisi ile özellikle Trakya coğrafyasında oturan Türk azınlığına dair ürettiği “Türkleşmiş ve İslamlaşmış Bulgarların torunları” komplosuna Bulgarlar kendilerine göre destek bulmaktadırlar. Ayrıca tarihlerinin altın çağını arayan Bulgarların bu komplo teorisi, Büyük Bulgaristan düşüncesini gündemde tutmaktadır. Bu fikrin yanlış olduğunu hatırlatan Türk azınlığının bölgedeki varlığı rahatsızlık vermektedir. Bunun sonucunda Büyük Bulgaristan'ın engelleyicisi olarak algılanan Türklere karşı asimilasyon politikaları üretilmekte ve Türklerin bölgedeki varlığını ve etkinliğini azaltmak amacı güdülmektedir.

“Kadim” Halk Meselesi

Balkanlarda “kadim” halk olmak önemli bir meseledir.¹¹ Bulgaristan tarih yazımı ağırlıklı olarak “Türkler”in Bulgaristan topraklarındaki varlığını Osmanlı geçmişi ile sınırlandırmaktadır. Oysa Türkler, Balkanlara kökenleri İlliriyalılara dayandırılan Arnavutlar ve Yunanlılardan sonra yarımadaya gelen üçüncü kavimdir. M.S. 4. yüzyıldan itibaren Balkanlara gelen Türkler, siyasi teşekkül olarak da burada Slavlardan önce var olmuşlardır. Türklerin Balkanlara gelişi Karadeniz'in kuzeyinden geçmek suretiyle (Hunlar, Avarlar, Bulgar Türkleri, Peçenekler, Uzlar, Kumanlar ve Tatarlar) veya güneyden Anadolu (Selçuklu ve Osmanlı Türkleri) üzerinden olmuştur. Ancak yukarıda değindiğimiz gibi Bulgar tarihçiler “*Tyurki*” deyip Karadeniz'in kuzeyinden gelen Türklerle Anadolu'dan gelen Türkler arasında fark olduğunu vurgulamaya çalışmaktadırlar. Osmanlılardan önce Türkçe konuşan bir nüfusun varlığının Osmanlılaşmayı ve İslamlaşmayı kolaylaştıran bir husus olabileceğini asla göz önünde

The Bulgarians in their Historical, Ethnographical and Political Frontiers, preface by D. Rizoff, Berlin 1917.

¹¹ Ayşe Kayapınar, “Türkiye-Bulgaristan İlişkilerinin Bulgaristan'da Yaşayan Türkler Açısından Değerlendirilmesi”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2 (2003), s. 201-220.

bulundurmamaktadırlar. Oysa Machiel Kiel'in yaptığı araştırmalarda örneğin Meriç havzasındaki, sonradan Müslümanlığı kabul eden ve Türkleşen kitlelerin Bizanslıların bölgeye yerleştirdikleri Hristiyan Peçenek Türkleri olduğu anlaşılmaktadır. Kiel'e göre de dil birliği din birliği oluşturma'nın zeminini hazırlamıştır.¹²

Balkanlarda Türklerin varlığını Osmanlı dönemi ile sınırlandırmadaki amaç, "Türklerin kadim olmadığı, sonradan geldiği, yani sömürgeci emperyalist oldukları iddiasına temel oluşturmaktır."¹³ Böyle bir iddia ise, Bulgaristan'daki Türk azınlığını soy bakımından bir tercih yapmak durumunda bırakıyor: Bu durumda ya "sömürgeci emperyalist"lerin torunları olacaklar, ya da zulüm görmüş ve İslamlaşmış Bulgarların neslinden geleceklerdir. Bu durum da haliyle, "Türk isen Türkiye'ye git", "Bulgar isen Bulgaristan'da kal" seçeneklerini tercihe zorlamaktadır.

Tarihi Süreçlerin Bulgar Tarih Yazımında Saptırılması

Bazı Bulgar tarihçiler eksik ya da yetersiz belgelerle tarihte gerçek olmayan süreçleri gerçekmiş gibi göstermeye çalışmışlardır. Hristo Gandev, Petăr Petrov gibi Bulgar tarihçilerin çalışmalarında buna dair pek çok örnek bulunmaktadır. Örneğin, Vidin bölgesi 1396 Eylül'ünde Osmanlı topraklarına dahil edilip, sancak olarak Osmanlı idari sisteminde yer almıştır. Bu tarihten sonra bölgeye Türk yerleşimi başlamış, ancak Niğbolu ve Silistre bölgelerinin aksine burada Türk-Müslüman nüfusu Vidin başta olmak üzere sadece şehir merkezleri ile sınırlı kalmış ve taşra ortamında Müslüman nüfusun sayısı oldukça düşük oranda seyretmiştir. Bunun yanı sıra Vidin'de Osmanlıların bölgeye gelişinden

¹² Machiel Kiel, "Dimetoka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. IX, s. 307.

¹³ K. Karpas, "Balkanlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. V, s. 25-32; Levent Kayapınar, "Türklerin Balkan Tarihindeki Yerleri ve Günümüz Balkanlarındaki Durumu" *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı*, 09-15 Nisan 2006 (İzmir-Çeşme), Bildiri Kitabı III, Ed. Fikret Türkmen / Güler Gülsevin, İzmir 2007, s. 1310.

önceki ve sonraki dönemlerde Bulgar, Eflak ve Yahudi unsurların yaşadığını görüyoruz. Bulgar nüfusunun oranı şehirde genel nüfusun yarısının altına düşmemiştir.¹⁴

Bulgar tarih yazımına baktığımız zaman ise, özellikle Hr. Gandev'in çalışmalarında (bilhassa "Pronikvaneto i ukrepvaneto na bälgarite vâv Vidin kâm kraja na XVII i prez XVIII v." - 17. yüzyılın sonunda ve 18. yüzyıl boyunca Bulgarların Vidin'e Girişi ve Güçlenmesi) 17. yüzyılın sonuna doğru ilk defa Vidin şehrine Bulgarların girişi ve yerleşmesinin gerçekleştiği izlenimi yaratılmaktadır.¹⁵ Sanki Osmanlı Devletinin ilk devirlerinde Vidin'de yaşayan bütün Bulgarlar Osmanlılarca katledilmiş ve 17. yüzyılın sonuna kadar burada oturan herhangi bir Bulgarın kalmadığı fikri uyandırılmaktadır. Oysa böyle bir sürecin söz konusu olmadığını Osmanlı tahrir defterlerindeki bilgiler ışığında rahatlıkla söyleyebiliriz. Vidin'de 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyıl boyunca yaşanan olay, Bulgarların ilk defa bu yüzyıllarda Vidin'de görünmesi değil, Bulgarların ya da Gayrimüslimlerin Müslümanlardan yoğun olarak ev veya başka bir mülk alıp Müslüman mahallelerine yerleşmesidir.¹⁶

Bulgaristan'daki tarih ders kitaplarında da tarihi olaylar saptırılmakta ve objektiflikten uzak, olumsuz duygular yüklü cümlelerle anlatılmaktadır. Böylece olumsuz Osmanlı Devleti, Osmanlı, Türk ve Müslüman imajı yaratılmaya çalışılmaktadır.

¹⁴ Ayşe Kayapınar, "Le sancak ottoman de Vidin du XVe à la fin du XVIe siècle", Basılmamış Doktora Tezi, EHESS/Paris 2004, s. 132.

¹⁵ Bu gibi çalışmalar, bugün Bulgaristan'da yükselen milliyetçiliğin liderliğini üstlenen Ataka partisinin 14 Temmuz 2009'dan itibaren Bulgar Parlamentosuna sunduğu "Osmanlılar 1396-1878" yılları arasında soykırım yapmıştır" yönergesinin de temelini oluşturmaktadır

¹⁶ H. Gandev, "Pronikvaneto i Ukrepvaneto na Bälgarite vâv Vidin kâm Kraya na XVII i prez XVIII v.", *Izvestiya na Etnografskiya Institut i Muzey*, 4 (1961), s. 6. Bir de aynı makale için bk., *Zaraždane na Kapitalističeskite Otnoşeniya v čifliškoto Stopanstvo v Severozapadna Bälgariya prez XVIII Vek - Problemi na Bälgarskoto Vāzraždane*, Sofya 1976, s. 516-538.

Dolayısıyla çok küçük yaştan itibaren Bulgar çocukları, katleden korkunç Osmanlı Türk imajıyla karşılaşmaktadır.¹⁷

Bulgaristan tarih yazımında ve ders kitaplarında 1876 yılında yaşanan ve Batak katliamı olarak bilinen bir olaya ayrıntılı olarak değinilir. Bu olay, batılı gazetelerinde yer alan misyonerlik bilgilerinden hareketle Bulgar tarih yazımı tarafından abartılmıştır. Hatta genelde batı kaynaklarına istinaden çalışan Halil Berktaş gibi Türk tarihçileri de bu olayı gerçekmiş gibi algılamışlardır.¹⁸ Ne yazık ki bugüne kadar bu olay, Türk araştırmacılar tarafından ayrıntılı bir şekilde Osmanlı kaynaklarına dayalı olarak incelenmemiştir. 1876 yılında Batak'ta yaşananlar, batı literatürüne istinaden olabildiğince saptırılarak Osmanlı Devletine karşı mücadele eden kahraman bir Bulgar halkı örneği yaratılmıştır. Günümüzde Bulgar tarihçi Martina Baleva ile Alman tarihçi Ulf Brunbauer'ın yaptığı araştırmalar, Batak olayının tamamen bir ulusal bellek yaratmaya yönelik olduğunu ve olayların Rusların telkiniyle başta İngilizler olmak üzere önce batılılar tarafından daha sonra Bulgar tarihçi ve yazarlar tarafından çarpıtıldığını ortaya koymuştur.¹⁹

Hem Gandev'in demografi üzerine uydurmaları hem de Batak olayı aslında Bulgaristan'ın ulusal bellek inşasında tarihçilerden yararlandığının göstergesidir. Ancak Bulgar tarih yazımındaki olayların saptırılması ülkede Türk-Müslüman karşıtlığının ortaya çıkmasına ve kuvvetlenmesine yol açmıştır. Ayrıca bu çarpırmalar, daha sonra Müslüman-Türk azınlığına

¹⁷ Myumyun İsov, *Nay-različniyat Săsed. Obrazăt na Osmantsite (Turtsite) i Osmanskata Imperiya (Turtsiya) v Bălgarskite Učebnitsi po Istoriya prez Vtorata Polovina XX vek*, Sofya 2005.

¹⁸ Sacit Kutlu, "Bulgar Kolektif Bellek ve İnşasında bir "Hatırlama ve Unutma Yeri": Batak", *Toplumsal Tarih*, sayı 181 (Ocak 2009), s. 38-39. Konferans esnasında bu konuyla alakalı bu çalışmasının varlığından bahseden Sacit Kutlu'ya teşekkür ederim. Türkçe olarak meseleyi teferruatlı ele alan ve Batak "düzmececinin" nasıl yaratıldığı sorusunu bilimsel olarak irdeleyen önemli bir makaledir.

¹⁹ *Batak kato Myasto na Pametta*, Der. Martina Baleva / Ulf Brunbauer, Sofya (t.y., önsöz 2007). Ayrıca bk. Kutlu, agm, s. 32-39.

karşı uygulanan asimilasyon politikalarının da meşru zeminini oluşturmuştur.

“Beş Asırlık Boyunduruk” Meselesi

“Beş asırlık boyunduruk” teması Bulgaristan’da en sevilen temalardan birisidir. 1996 yılında Bulgaristan uzmanı Fransız araştırmacı Bernard Lory “Beş asır boyunca bizi kestiler” Mitosu Üzerine Düşünceler”²⁰ adlı makalesinde şöyle demektedir: *“Bulgarların acıyla baktıkları geçmişleri, dışardan, hatta yüzeysel bir izleyicinin de dikkatinden kaçmaz. Bulgarlar onu kaçınılmaz olarak tarihi süreklilik üzerine vurguyu koyarak trajik plan çerçevesinde göstermektedirler. Bulgar tarihindeki trajik olgu, özellikle “beş asırlık Türk boyunduruk”u fikriyle sentezlenmiştir. Hemen romantik terminoloji içerisinde yer alan ve gerçek hakkında bilimsel temelli bir kanıt sunamayacak olan “boyunduruk” terimini [bu ifade kalıbının] içerisinden çıkartıyoruz (Belçika Ulusal Marşı da “Boyunduruk asırlarının ardından...” sözleriyle başlamaktadır: başlamaktadır ki bu sözlerin harfiyen kabul edilmesi mümkün değildir). “20. yüzyılda köklü bir şekilde asıl manası değişen [ifade kalıbının] içerisindeki ‘Türklüğe değin’ sözünü de daha doğru olan ‘Osmanlı’ ifadesiyle değiştirelim. Böylece ‘beş asırlık Osmanlı rejimi’ ifadesini elde etmekteyiz”.*²¹

Makalenin gelişiminde Lory, aslında “Beş asır boyunca bizi kestiler” mitosunun 1860-1878 yılları arasındaki Bulgar bağımsızlık hareketi ile yakından ilgili olduğunu söylemektedir. Ancak bu söylemin Vera Mutaşçieva’nın 1779-1813 olarak dönemlendirdiği “Kırcaliler Dönemi” ile alakalı olduğunu da söylemektedir. Aslında Kırcaliler devri, Vera Mutaşçieva’nın yaptığı dönemlendirmeye göre sadece 34 yıl sürmüş, ancak etkisi 1860’ların yükselen Bulgar milliyetçilik duyguları ile beş asra yayılmıştır. Aynı zamanda ilginç olan şudur: Bulgar Rönesansı (Bălgarsko Văzraždane) diye Bulgarların adlandırdığı

²⁰ Bernard Lory, “Razsăzdeniya vărhu Istoričeskiya Mit “pet veka ni klaha”, *Istoričeski Pregled*, 1 (1997), s. 92-98.

²¹ Lory, agm, s. 92.

dönemde kendi kafalarında yaratılmış olan Osmanlı imajının bugün hâla yaşıyor olması ve hiçbir şekilde sorgulanmamasıdır.²² Bazı Bulgar tarihçilerin, böyle bir fikri sorgulaması bile “vatan”a ihanet olarak algılanabilir.

“Beş asır, kronolojik olarak en fazla 5-6 nesillik ya da yaklaşık 150 yıllık bir dönemin hatırasını kapsayan sıradan insanın algılama yetilerini aşan bir zaman içermektedir. Beş asır sürmüş bir çilenin algılanabilmesi aşırı derecede güçtür. Hatta profesyonel tarihçi için bile bu kapsam oldukça geniştir” görüşünü ifade eden Bernard Lory’ye Bulgar tarihçi ve yazar Vera Mutaçieva hemen cevap verme ihtiyacı duymuştur. Öncelikle Mutaçieva, Fransız tarih yazımında fikirlerin olduğunu, ancak bilgilerin olmadığını belirterek Bernard Lory’nin görüşlerini mercek altına alıp eleştirmeyi uygun bulmuştur. Vera Mutaçieva, Bulgaristan’ın ilk fetihlerden itibaren sınır bölgesinde yer aldığını, bundan dolayı da Bulgarların esarete, cinayetlere ve sürgünlere diğer Balkan ülkelerinden daha fazla maruz kaldığını belirtmektedir. Sanki Ortaçağ Balkanlarında ulus-devletler bugünkü gibi mevcuttu ve homojen bir nüfus yapısına sahipti. Ayrıca Mutaçieva’ya göre fetih alanı daha batıya kaydığı zaman yine Bulgaristan toprakları en fazla zayıat veren ve en çok ıstırap çeken topraklar olmuştur. Çünkü bu Bulgar tarihçisine göre Bulgarlar, Osmanlı ordusunun yardımcı kuvvetleri arasında olup sefere giden Osmanlı orduları yine Bulgaristan’dan geçerek Bulgarların dağılmalarına sebep olmuştur.²³ Bu arada “Bulgaristan toprakları” kavramı ile günümüz Bulgaristan’ı mı, yoksa Bulgarlarla yoğun olarak meskun olan bölgeler mi, yoksa hayali Büyük Bulgaristan sınırları içerisinde kalan bölgeler mi kastedilmekte, açıkça anlaşılmamaktadır. Görüldüğü gibi ünlü Bulgar tarihçisi ve bu konuların ehli Vera Mutaçieva da “beş asırlık boyunduruk” klişesinin unutulması söz konusu olunca hassasiyetini gizlemeyip Fransız tarihçiye “sen aslında konuları

²² Lory, agm.

²³ Vera Mutaçieva, “Nyakoi Razsăzdeniya Otnosno Razsăzdeniyata na Bernar Lori vărhu Istoričeskiya mit “pet veka ni klaha”, <http://www.libsu.uni-sofia.bg/Statii/Mutafchieva.html>.

iyi bilmiyorsun” demek için tenkit yazısı kaleme almıştır. Bulgarların nüfus kaybı meselesi, 1972 yılında Bulgar tarihçi Hristo Gandev tarafından “15. Yüzyılda Bulgar Ulusu-Bălgarskata narodnost prez XV-ti vek” adlı eserinde incelenmiştir. Yazara göre 1460 ile 1493 yılları arasında 680.000 kişilik kayıp yaşandığını, dolayısıyla bu tarihlerde Bulgaristan’da büyük bir nüfus felaketi yaşandığını yazmaktadır.²⁴ Hâlbuki bu dönemde sadece Bulgaristan’da değil tüm imparatorluk topraklarında genel nüfus artışı söz konusudur.²⁵

Bulgarlar arasında “Beş asırlık boyunduruk” klişesi Türkçedeki deyimle söyleyecek olursak “yediden yetmiş” kadar herkesin çok iyi bildiği bir şeydir. Türk-Müslüman azınlığı açısından bakacak olursak pek çok etkisi olmakla birlikte bu klişenin iki yönlü etkisi vardır. Bunları, öncelikle “eğer siz Türkler [Bulgaristan’da yaşayan Türkler] Osmanlıların torunlarıysanız, bakın bize beş asır boyunca neler çektiymişsiniz”, ikinci olarak “eğer siz Türkler Müslümanlaşmış Bulgarların torunlarıysanız, siz aslında bu beş asırlık devrin “zorla İslamlaştırma politikasının bir ürünüsünüz” şeklinde özetleyebiliriz. Bunun sonucu olarak 1984-1985 yıllarındaki politikalar, “siz bizi nasıl boyundurukla yönettiniz, şimdi siz de bunu hak ediyorsunuz. Zaten Bulgar kökenli Müslümanlarsınız. “Soya Dönüş” projesiyle aslınıza döneceksiniz” denilmek suretiyle meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır.

“Zorla İslamlaştırma” Meselesi

Bulgar tarihçilerinin çok sevdiği bir başka tema da “zorla İslamlaştırma” temasıdır. Bu tema, Bulgaristan’da Pomak,

²⁴ Hr. Gandev, *Bălgarskata Narodnost prez XV-ti Vek*, Sofya 1972, s. 129-131.

²⁵ Yeni nesil tarihçileri istisna tutmakla beraber Bulgar tarihçilerinin büyük bir kısmı, yabancı dil bilseler dahi, çalışmalarında yabancı dildeki araştırmalara yer vermemektedirler. Genelde Bulgarca yazılmış tarih yazımının ürünlerini referans olarak göstermeyi tercih etmektedirler Böylece bir yazarın yaptığı yanlışların geniş kitleler tarafından reproduksiyonuna ve uydurma bir olayın ulusal boyuta taşınmasına yol açmaktadırlar.

Çingene ve Türk olmak üzere bütün Müslüman unsurlara karşı güdülen Bulgarlaştırma kampanyasının en güçlü destekleyicisi konumundadır. Yeni nesil Bulgar tarihçilerinden olan Antonina Želyazkova'nın konuyla alakalı *“Yüzde olarak İslamlaşmanın etkisinin o kadar yüksek olmadığı Bulgaristan, bu tarihî gerçeğe her zaman romantik-duygusal bir şekilde yaklaşmıştır. Sürekli değişen siyasî konjonktüre hizmet etmesi, kamuoyunu harekete geçirmesi ve etkilemesi için Bulgar tarihçilerinin ve bilim adamlarının çalışmalarını devlet mekanizması, sık sık teşvik etmekte ve yönlendirmektedir”* şeklindeki değerlendirmesi ilgi çekicidir.²⁶ Antonina Želyazkova, Bulgar tarihçilerinin uzun yıllardan beri *“tutarsız tezlerle rağbet”* ettiklerini ifade etmektedir. Bu tezler iki ana eksen etrafında dönmektedir. Bunlardan ilkinde göre Bulgarlar yoğun olarak Anadolu Türkleri tarafından sömürgeci eylemlere ve fethin ardından soykırıma maruz kalmışlardır. *“Bundan sonra hayatta kalan Bulgarların bazısının İslamlaştırılması için paralel istikamette uygulanan kitlesel şiddet kampanyaları”*²⁷ düzenlenmiştir. *“Belirli aralıklarla bu tez, siyasî durum için güncel önem kazanmakta ve bundan dolayı tarihçilerin ilgisi tekrar tekrar konuya çekilmektedir.”*²⁸ İkinci eksene oturtulan tez ise Anadolu yönünden gelen her türlü sömürgeci eylemi ret etmektedir. Bu tez çerçevesinde Bulgaristan'da yaşayan *“Müslüman topluluğun, yerli halkın İslamlaştırılması için uygulanan kitlesel şiddet kampanyalarının sonucunda oluştuğu belirtilmektedir.”* *“Zorla İslamlaştırma”* olarak adlandırılabilir bu tez, Antonina Želyazkova'nın da altını çizdiği gibi Bulgar tarihçileri arasında ilk teze nazaran daha fazla ilgi uyandırmakta ve *“1984-1989 döneminde Bulgaristan'daki Türk azınlığın asimile edilmesi girişiminin arkasında bulunan”* temel anlayış olarak ortaya çıkmaktadır.²⁹

²⁶ Antonina Želyazkova, “Osmanlı Mirası ve Balkan Tarihçiliğinin Oluşumu”, *Osmanlı*, c. 7, Ankara 1999, s. 690.

²⁷ Želyazkova, agm, s. 691.

²⁸ Želyazkova, agm, s. 691.

²⁹ Želyazkova, agm, s. 691.

“Zorla İslamlaştırma” teması, 1964 yılında Anton Donçev adında bir yazarın “Vreme razdelno” (Ayrılma Zamanı) başlığı ile kaleme aldığı romana da konu olmuştur. Daha sonra bu roman, 1987 yılında rejisör Lüdmil Staykov tarafından sinemaya film olarak uyarlanmıştır. Bu film, 1990 yılında Bulgaristan’dan Türkiye’ye Türklerin göçü devam ettiği sırada sinema ve televizyonlarda gösterime girmiştir.³⁰ Aslında bu film, 1668 yılında Çepino’da Bulgarların zorla İslamlaşmasını konu edinen kısa bir Bulgar kroniğine dayanmaktadır. Papaz Metodi Draginov tarafından kaleme alınan bu kronik, Batı Rodoplar’da Çepino bölgesinde Bulgarların toplu ve zorla İslamlaşması olayına tanıklık etmektedir. Bu kronik, ilk defa Bulgar milliyetçisi yazar Stefan Zahariev tarafından 1870 yılında Bulgarca olarak basılmıştır. Kroniğin aslı muhafaza edilmemiştir. Verdiği bilgilere göre ise, Filibe piskoposu Çepino Bulgarlarını kilise vergisini ödemedikleri için Sultan IV. Mehmet’e (1648-1687) şikayet etmiştir. Sultan IV. Mehmet, bölgeye Mehmet Paşa komutasında bir ordu göndererek bölgedekilerin cezalandırılmasını sağlamıştır. Çepino Bulgarları zorla Müslüman yapılmıştır. Aslında Konstantin Jireçek ve Marin Drinov gibi tarihçiler bu kroniğin dil ve olayların zamansal olarak anlatımı bakımından çelişkiler içermesi sebebiyle orijinal olamayacağını söylemişlerdir. Ayrıca Batkunino ve Golyamo Belovo kronikleriyle benzerliği de tespit edilmiştir.³¹

Edebiyat tarihçisi İlya Todorov, Metodi Draginov’un kroniğini ayrıntılı olarak dil ve içerik bakımından inceledikten sonra, onun daha çok 19. yüzyılda yazılmış olabileceğini kanıtlamış ve muhtemelen Golyamo Belovo kroniğini bilen Stefan Zahariev tarafından kaleme alındığını öne sürmüştür. Yazar Stefan Zahariev ise, “sahte tarihsel kaynaklar”ı edebi metot kullanarak gerçekmiş gibi göstermekle tanınmaktadır.

³⁰ 1989 Göçü sırasında defalarca Bulgar televizyonunda İslamlaşmayı konu alan “Koziyat rog-Keçi Boynuzu” ve Türkiye’nin “geri kalmışlığını” vurgulamak üzere Türkiye aleyhtarlığı yapmak amacıyla her akşam Türk sinemasından “Sürü” ve “Yol” filmleri gösterilmiştir. (yazarın hatırası)

³¹ Želyazkova, agm, s. 701.

Stefan Zahariev'in bu davranışının, 1860'lı yıllarda Bulgaristan'da önce Rum kilisesine ve daha sonra Osmanlılara karşı başlatılan mücadele ortamının bir yansıması olduğu da İlyâ Todorov tarafından vurgulanmıştır. Ancak bazı tarihçiler bu eserin sahte olmasının, onu tarihsel kaynak olmaktan çıkartmadığını söylemekte ve muhakkak sözlü olarak intikal ettirilen “doğru” tarihsel hikâyeler içerebileceğini savunmaktadır.³²

Machiel Kiel, bu kroniğin tamamen tarihsel kaynak olarak kullanılmasına karşı çıkmaktadır.³³ Mariya Todorova ise, bu kroniğin 19. yüzyılda meydana gelen Bulgarlarla Rumlar arasındaki kilise çatışması, kültür mücadelesi, fikirler tarihi ve Bulgarlar arasındaki İslamlaşma fikri açısından önemli bir kaynak olduğunu savunmaktadır. Ayrıca Todorova bu eserin her ne kadar İslamlaşma konusunda ikincil derecede olmakla beraber, kökenleri 17. yüzyıla kadar uzanabilen ve Bulgar toplumunda yer etmiş olan efsaneleri içerdiğini söylemektedir. Bu efsanelerin gerçek hikâyeler olma ihtimalinin de olduğuna vurgu yapmaktadır. Bununla beraber yazar, 17. yüzyılda Balkan Hristiyanlarından Osmanlı idaresine verilen gönüllü İslamlaşmak istediklerine dair dilekçelere rastlandığından söz etmekte ve enteresan bir varsayımda bulunmaktadır. Todorova, 17. yüzyılda verilen dilekçelerin, 1985 yılında gerçekleştirilen “Türklerin ad değiştirme” kampanyasında verdikleri “gönüllü dilekçelere”³⁴ benzer bir şekilde Osmanlı idaresince

³² Bu görüşün savunusu için bkz. Elena Grozdanova / Stefan Adreev, “Falsifikat li e Letopisniyat Razkaz na Pop Metodi Draginov?”, *Istoričeski Pregled*, 2 (1993), s. 146-157; Želyazkova, agm, s. 701. Balkan edebiyatında olumsuz Osmanlı ve Türk imajları yaratmak için sahte kronikler düzenlemek rastlanılan bir olaydır. Örneğin “Sahte” ve “gerçek” Sfrancis'in verdiği bilgiler ve her ikisinde yaratılan Osmanlı ve Türk imajı için bkz. *İstanbul' un Fethinin Bizanslı Son Tanığı Yorgios Sfrancis' in Anıları, Chronicon Minus*, çeviren ve notlandıran Levent Kayapınar, İstanbul 2009.

³³ Machiel Kil, “Razprostranenie na Islyama v Bălgarskoto Selo prez Osmanskata Epoha (XV-XVIII v.)”, *Myusyulmanskata Kultura po Bălgarskite Zemi. Izsledvaniya*, Der. Rositsa Gradeva / Svetlana Ivanova, Sofya 1998, s. 56-126, s. 82.

³⁴ 1984 sonu ile 1985'in başında Bulgaristan hükümeti, Türk-Müslüman azınlığına hazır daktilo edilmiş bireysel dilekçeler dağıtmıştı. Böylece, Türkler, güya gönüllü olarak Arapça ve Türkçe olan isimlerini değiştirmek istedikleri

düzenlenilmiş olabileceğini varsaymaktadır. Todorova'nın hem Metodi Draginov'un kroniği hem de "İslamlaşma dilekçeleri" ile ilgili öne sürdüğü varsayımlarının, ünlü bir tarihçi için metot sorunu olarak görülmesi gerektiğini düşünüyorum. Bu iki olay arasında böylesi bir benzerlik / analoji kurmak yalnızca metodolojik açıdan (bağlam, içerik ve zaman farkından dolayı) ciddi bir hata değil, aynı zamanda tarihsel sosyolojiyi iyi niyetli kullanmamak anlamına gelmektedir. 1985'te yaşanan bir taraftan eleştirdiğini ifade etmekte, öte yandan onu 17. yüzyıldan bir örnekle meşrulaştırmaya çalışmaktadır.³⁵ Ne yazık ki Bulgar tarih yazınında bunlara sıkça rastlanmaktadır.

"Ad değiştirme kampanyasının" savunucularından Bulgar tarihçi Petăr Petrov, 1987 Metodi Draginov'un eserindeki olayların doğru olabileceğini ima ederek Asparuh Velkov tarafından yayınlanan 1679-1680 yılına ait 339 kişilik yeni İslamlaşmış Gayrimüslimlerin listesini içeren bir deftere dikkat çekmektedir. 1988 yılında Metodi Draginov'un eserini referans göstererek Petăr Petrov, Bulgaristan'daki Müslüman nüfusun Bulgar asıllı olduğu ve her zaman da Bulgar milletin bir parçası olduğu konusunda kesin bir sonuca varmaktadır.³⁶ Balkanlarda İslamlaşmaların olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak Balkanlarda ve özellikle Bulgaristan'da bütün Türklerin İslamlaşmanın, üstelik zorla İslamlaşmanın³⁷ bir ürünü

için bu tek tip formları doldurdıklarını iddia etmişti. Oysa Bulgar hükümeti gönüllülük esasında tamamen elyazısı ile yazılmış ve tek tip hazır formatlı olmayan dilekçelerin makbul olduğunu gözden kaçırmıştır.

³⁵ Mariya Todorova, "İslamizatsiyata kato Motiv v Bălgarskata Istoriografiya, Literatura i Kino", *Kritika i Humanizim*, 12/3 (2001), s. 7-30. Mariya Todorova, bu çalışmasında "ad değiştirme kampanyasına" karşı olduğunu ima etmekte, ancak Amerika'da bir ders esnasında gösterdiği "Vreme razdelno" [Ayrılık Zamanı] adlı filme bir Bulgaristan Türkü kızın tepkisine de şaşırmış gözükmektedir. Mariya Todorova'nın, ünlü Bulgaristan'ın sınırlarını aşmış bir tarihçi olarak, çelişkili tutumu dikkat çekicidir.

³⁶ Petăr Petrov, *Po Sledite na Nasiliето. Dokumenti i Materiali za Pomohamedančvaniya i Poturčvaniya*, Sofya 1972; aynı eserin ikinci baskısı hakkında bk. *Po Sledite na Nasiliето. Dokumenti i Materiali za Pomohamedančvaniya i Poturčvaniya*, Kısım I, Sofya 1987, 150-151; *Po Sledite na Nasiliето. Dokumenti i Materiali za Pomohamedančvaniya i Poturčvaniya*, Kısım II, Sofya, 1988, s. 357-358.

³⁷ Acaba Bulgarlar, Çar Boris'in kendi oğlu dahil 52 boyarın aileleri ile beraber başını vurdurarak kendilerini zorla Hristiyan yaptığı olayını unutmadılar da,

olduğunu söylemek bu sorunun basite indirgenmiş bir açıklaması olup siyasi iradenin politikalarına destek sağlamaktan başka bir amaca hizmet etmemektedir. Başka bir deyişle İslamlaşma ile ilgili araştırmalar, Bulgaristan'daki homojen bir nüfus yapısı elde etme çabalarına destek vermenin ötesine gidememektedir. Ayrıca Anadolu'dan Bulgaristan'a Selçuklu döneminde Sarı Saltuk'la beraber, Osmanlı döneminde de Anadolu Beyliklerinden binlerce Anadolu kökenli Türk hanenin iskân edildiği bazı Bulgar tarihçiler tarafından görülmez veya sayıları küçültülerek verilir. İskân politikası da kolonizasyon denilerek yine Osmanlı Devletinin sömürgeci olduğu fikri işlenmeye çalışılmaktadır. Oysa tarihin bir döneminde zorla ya da gönüllü Müslüman olmuş bugünkü Bulgaristan'da yaşayan Türk-Müslüman nüfusunun kökeni önemli değildir. Bugün bu insanların kendilerini nasıl tanımladıkları önemlidir. Eğer, onlar kendilerini Bulgarlardan farklı Türk ve Müslüman olarak görüyorlarsa, dini ve etnik olarak kendilerini istedikleri şekilde tanımlamaları en temel haklarıdır.

Türkiye'nin Propagandası ve Türkiye Tehdidi Meselesi

Bulgaristan'da araştırmacıların büyük kısmının geliştirmeyi sevdikleri bir başka konu da Türkiye'nin Bulgaristan'daki Türkler üzerindeki etkisi ve yürüttüğü propaganda faaliyetleridir. Güya Türkiye Pantürkist emellerle Bulgaristan'daki Türkleri kendisinin bir parçası saymakta, onların Türkiye sevgisini canlı tutarak da Bulgaristan'a bağlılıklarını engellemekte ve Bulgaristan'ı ele geçirmek için fırsat kollamaktadır. Hatta Bulgaristan'daki "ad değiştirme" sürecinin sebeplerinden birisi olarak burada yaşayan Türklerin Türkiye propagandasının etkisinde kolayca kalabilme durumları gösterilmektedir.³⁸ Bulgarlar, bir taraftan Türkiye'yi

İslamlaşmanın da zorla yapıldığını mı düşünmektedirler? Ya da nasıl ki Çar Boris, tek dinli tek dilli Bulgar ulusu yarattıysa o şekilde de XX. yüzyıl Bulgar siyasi mekanizması da tek dilli ve tek dinli homojen bir ulus yaratabileceğini mi düşündü?

³⁸ Valeri Stoyanov, *Turskoto Naselenie v Bălgariya Mezdu Polyusite na Etničeskata Politika*, Sofya 1998, s. 6-7.

lkelerindeki Türk azınlığı söz konusu olunca “iç işlerine” karışmakla suçlarlar,³⁹ ancak diğer taraftan kendileri Makedonya’nın iç işlerine karışmayı, Makedonları Bulgar olarak telakki etmeyi ve bunları kendilerine propaganda malzemesi yapmayı da en doğal hakları olarak görmektedirler. Son zamanlarda yapılan bir çalışmada Bulgaristan’ın Makedonya’da yaşayan Bulgarlara ve Makedon olarak kendini tanımlayanlara karşı tavrının ne olması gerektiğine dair bir takım öneriler yer almaktadır. Burada Bulgar olanların Bulgar ulusunun bir parçası olarak kendilerini görmelerini sağlayacak önemli telkinler yer almaktadır.⁴⁰ Bu da Bulgarların ne kadar konulara çelişkili bakabileceğinin bir göstergesidir. Türk propagandasını bahane ederek Bulgarlar, lkelerindeki Türk ve Müslüman azınlıklarına karşı güttükleri asimilasyon politikasının asıl suçlusu olarak Türkiye’yi göstermektedirler. 1974’te gerçekleşen Kıbrıs harektı Bulgaristan’ın Türkiye korkusunu arttırmıştır. Bulgarlar, sürekli Türkiye’nin kendilerine saldırbileceği ve ülkedeki Türk-Müslüman azınlığına sahip çıkacağı endişesine kapılmışlardır.

Burada vurgulanması gereken diğer bir konu da Bulgarların artmayan nüfuslarını çoğaltmak için diğer azınlık gruplarını hedef haline getirmeleridir. Makedonlar, Gagauzlar, Ulahlar, Romenler, Yunanlılar gibi asimilasyonu Hristiyan olmaları sebebiyle kolay olan grupların yanı sıra Müslüman olmalarından dolayı zor asimile edilebilecek gruplar olarak Türkler, Pomaklar ve ingeneler de bu politikanın kurbanı olmuşlardır. Bulgaristan’da 1912 yılından itibaren Pomakların Hristiyanlaştırılmasıyla başlatılan “ad değiştirme” süreci sistematik olarak her dönemde uygulanmış ve doruk noktası olan Türklerin 1984-1985 yılındaki adlarının değiştirilmesiyle tamamlanmıştır.

Yukarıda sözü edilen Balkan tarihi uzmanı Fransız asıllı Bernard Lory, Bulgarlara tarihi algılama ve yorumlama

³⁹ Kalinova, agm, s. 79-85.

⁴⁰ P. Emil Mitev / Antonina Źelyazkova / Goran Stoykovski, *Makedoniya na Krstopt*, Sofya 2008, s. 45-47.

konusunda yeniden düşüncelerini tavsiye etmektedir. Bugün Bulgaristan'da ATAKA gibi partiler ortaya çıkabiliyor ve "Osmanlılar Bulgaristan'da soykırım yapmıştır" denilebiliyor.⁴¹ Bulgar kökenli Martina Baleva ile Doğu Avrupa Enstitüsü üyesi Ulf Brunbauer'ın "Batak katliamı" olarak bilinen olayın aslında bir "düzmece" olduğunu açıklaması⁴², Bulgaristan'da başta Cumhurbaşkanı Georgi Părvanov olmak üzere parlamentoya yasa teklifi götürtecek kadar tepki yaratabiliyor.⁴³ Bütün bunlar, artık bir Avrupa Birliği ülkesi olan Bulgaristan'da Bernard Lory'nin sorguladığı "beş asır boyunca bizi kestiler" mitosunun ve buna bağlı Türklerle olan ilişkilerin gözden geçirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Çalışmamızda Bulgar tarih yazımından verdiğimiz örnekler, Bulgar tarih yazımının Bulgaristan hükümetlerinin siyasi emellerine hizmet ettiğini göstermiştir. Özellikle ülke içerisinde Türk-Müslüman azınlığının varlığını doğrudan ya da dolaylı hedef alan kalıplaşmış dil, söylem ve komplo teorileri ülkedeki milliyetçilik duygularını ve siyasi yaptırım mekanizmasını galeyana getirdiğini ortaya koymuştur. Türk azınlığın ülke içerisinde dışlanmasına ve potansiyel "hain" olarak görülmesine de yine bu teorilerin katkıda bulunduğunu ve bazı algılamaları pekiştirdiğini söyleyebiliriz. 1985 olaylarından 25 yıl, 1989 Göçünden de 20 yıl geçmiştir. Bu süre içerisinde Bulgaristan "demir perde" ülkesi olmaktan çıkmış ve bir Avrupa Birliği ülkesi haline gelmiştir. Bulgaristan'ın yakın geçmişte ülke olarak uluslararası ortamda böyle bir statü değişikliğine uğramış olmasına rağmen 19. yüzyılın ortalarından itibaren 20. yüzyıl boyunca Bulgar tarih yazımında yaratılan Osmanlı-Türk

⁴¹ Bulgaristan'da Ataka Partisi konu ile ilgili Bulgaristan Cumhuriyeti 41. Millet Meclisine taslak sunmuştur. Bk. V-k "Ataka" gazetesi, sayı 1145, 15.07.2009,.

⁴² *Batak kato Myasto na Pametta*, Der. Martina Baleva / Ulf Brunbauer, Sofya (t.y., önsöz 2007) [Brunnbauer ve Baleva katliamın olmadığını iddia etmediklerini, yalnızca bu olayın mitolojik bir şekil aldığını ve tartışılması gerektiğini açıklamışlardır, Editörü notu].

⁴³ "Bulgar iftirası yalan çıktı", *Hürriyet*, 27.04.2007; Kutlu, agm, s. 39.

karşıtı teorilerinin oluşturduğu kalıplaşmış dil ve söylemlerin değişmediğini ve uydurma olaylara itibar edilmeye devam edildiğini görmek oldukça şaşırtıcıdır. Dolayısıyla tarih yazımının yarattığı teorilere bakılırsa şöyle bir soruyu da akla getirebiliriz: acaba Bulgaristan'da kim daha muhafazakâr? Asırlarca klişe söylemleri yaratan Bulgar tarihçileri mi, yoksa kendi aleyhlerinde üretilen politikalara karşı kimliğini muhafaza etmeye çalışan ve tutuculukla suçlanan Bulgaristan Türkleri mi?

Bulgar tarih yazımında yer alan kalıplaşmış dil ve söylemler, Bulgaristan'da tarih algılamasının, yorumunun ve yazımının ne kadar Osmanlı karşıtı olduğunu, Türk ve Müslüman aleyhtarlığı yaratabileceğini göstermektedir. Çalışmamızda kullandığımız bazı referansların 1989 sonrasında yazıldığını dikkate alırsak, bir kısım Bulgar tarihçisi bu dil ve söylemleri kullanmayı sürdürdüğünü ve kullanmaya devam edeceğini de net bir şekilde gözler önüne sermektedir. Yakın geçmişte ve günümüzde tarih araştırmalarında hala kullanılan dili, tarih algılamasını ve yorumunu, tarih yazımını ve bunların sonucunda yaratılan komplo teorilerini bir bütün olarak ele aldığımızda; bunların Bulgar elitinin aynı olumsuz söylemi yeniden üretmelerine katkı sağladığını ve Türk azınlığı başta olmak üzere, ülkedeki bütün azınlıklara yönelik politikanın değişmesini hedeflemek yerine, yeniden üretiminin gerçekleşmesine yol açtığını vurgulamak yerinde olacaktır.

Bibliyografya

- Batak kato Myasto na Pametta*, Der. Martina Baleva / Ulf Brunbauer, Sofya (t.y., önsöz -2007).
- Between Adaptation and Nostalgia, the Bulgarian Turks in Turkey*, ed. Antonina Jelyazkova, Sofya 1998.
- "Bulgar iftirası yalan çıktı", *Hürriyet*, 27.04.2007.
- Gandev, H., "Pronikvaneto i Ukrepvaneto na Bălgarite vâv Vidin kâm Kraya na XVII i prez XVIII v.", *Izvestiya na Etnografskiya Institut i Muzey*, 4 (1961), s. 5-26.

- Gandev, H., *Zaraždane na Kapitalističeskite Otnošeniya v čifliškoto Stopanstvo v Severozapadna Bălgariya prez XVIII Vek - Problemi na Bălgarskoto Văzraždane*, Sofya 1976.
- Gandev, Hr., *Bălgarskata Narodnost prez XV-ti Vek*, Sofya 1972.
- Grozdanova, Elena / Stefan Adreev, "Falšifikat li e Letopisniyat Razkaz na Pop Metodi Draginov?", *Istoričeski Pregled*, 2 (1993), s. 146-157.
- Isov, Myumyun, *Nay-različniyat Săsed. Obrazăt na Osmantsite (Turtsite) i Osmanskata Imperiya (Turtsiya) v Bălgarskite Učebnici po Istoriya prez Vtorata Polovina XX Vek*, Sofya 2005.
- İstanbul' un Fethinin Bizanslı Son Tanığı Yorgios Sfrancis' in Anıları, *Chronicon Minus*, çeviren ve notlandıran Levent Kayapınar, İstanbul 2009.
- Kalinova, Evgenia, "Bulgarian-turkish Diplomatic Relations (1980-1985)", *Turkish-Bulgarian Relations Past and Present*, ed. Mustafa Türkeş, İstanbul 2010, s. 79-85.
- Kayapınar, Ayşe, "Tuna Bulgar Devleti (679-1018)", *Türkler*, c. 2, ed. H. C. Güzel / K. Çiçek / S. Koca, Ankara 2002, s. 630-640.
- Kayapınar, Ayşe, "Türkiye-Bulgaristan İlişkilerinin Bulgaristan'da Yaşayan Türkler Açısından Değerlendirilmesi", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2 (2003), s. 201-220.
- Kayapınar, Ayşe, "Le sancak ottoman de Vidin du XVe à la fin du XVIe siècle", Basılmamış Doktora Tezi, EHESS/Paris 2004.
- Kayapınar, Levent, "Türklerin Balkan Tarihindeki Yerleri ve Günümüz Balkanlarındaki Durumu" *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı*, 09-15 Nisan 2006 (İzmir-Çeşme), Bildiri Kitabı-III, Ed. Fikret Türkmen / Güler Gülsevin, İzmir 2007, s. 1309-1317 .
- Karpat, Kemal H., "Balkanlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. V, s. 25-32.
- Kiel, Machiel, "Dimetoka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. IX, s. 305-308.
- Kil, Mahiel, "Razprostranenie na Islyama v Bălgarskoto Selo prez Osmanskata Epoha (XV-XVIII v.)", *Myusyulmanskata*

- Kultura po Bălgarskite Zemi. Izsledvaniya*, Der. Rositsa Gradeva / Svetlana Ivanova, Sofya 1998, s. 56-126.
- Kutlu, Sacit, "Bulgar Kolektif Bellek ve İnşasında bir 'Hatırlama ve Unutma Yeri': Batak", *Toplumsal Tarih*, 181 (Ocak 2009), s. 38-39.
- Lory, Bernard, "Razsăzdeniya vărhu Istoričeskiya Mit "pet veka ni klaha", *Istoričeski Pregled*, 1 (1997), s. 92-98.
- Mandacı, Nazif / Birsen Erdoğan, *Balkanlarda Azınlık Sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan'daki Azınlıklara Bakış*, Ankara 2001, s. 109-123.
- Meždu Adaptatsiyata i Nostalgiyata, Bălgarskite Turtsi v Turtsiya*, Der. Antonina Želyazkova, Sofya 1998.
- Mutafchieva, Vera, "Nyakoi Razsăzdeniya otnosno Razcăzdeniyata na Bernar Lori vărhu Istoričeskiya Mit "pet veka ni klaha",
<http://www.libsu.uni-sofia.bg/Statii/Mutafchieva.html>.
- Stranitsi ot Bălgarskata Istoriya. Očerk za Islyamiziranite Bălgari i Natsionalnovăzroditelniya Protses*, Ed. Hr. Hristov, haz. Georgi Yankov, Sofya 1989.
- Petrov, Petăr, *Po Sledite na Nasiliето. Dokumenti i Materiali za Pomohamedančvaniya i Poturčvaniya*, Sofya 1972.
- Petrov, Petăr, *Po Sledite na Nasiliето. Dokumenti i Materiali za Pomohamedančvaniya i Poturčvaniya*, 2 Kısım, Sofya 1987-1988.
- Stoyanov, Valeri, *Turskoto Naselenie v Bălgariya Meždu Polyusite na Etničeskata Politika*, Sofya 1998.
- Todorova, Mariya, "Islamizatsiyata kato Motiv v Bălgarskata Istoriografiya, Literatura i Kino", *Kritika i Humanizăam*, 12/3, 2001, s. 7-30.
- V-κ "Ataka", 15.07.2009, sayı 1145.
- Zlatarsky, V., *Istoriya na Bălgarskata Dăržava prez Srednite Vekove*, c. I/1, Sofya 1918.
- Želyazkova, Antonina, "Osmanlı Mirası ve Balkan Tarihçiliğinin Oluşumu", *Osmanlı*, c. 7, Ankara 1999, s. 690-703.

OSMANLI SONRASI BULGARİSTAN'DA 'YENİDEN DOĞUŞ' SÜREÇLERİ

Orlin SABEV (Orhan SALİH)

'Yeniden doğuş süreci' Bulgarca ifadesi (*vızroditelen protses*) ilk defa Bulgaristan Devlet Şura Kurulunun Bakan yardımcısı Georgi Atanasov'un 18 Ocak 1985 tarihinde düzenlenen Bulgar Komünist Partisi il komite sekreterlerinin toplantısında yaptığı konuşmasında yer almaktadır.¹ Georgi Atanasov bu ifade ile bir yandan 1970'li yıllarda Bulgar hükümeti tarafından gerçekleştirilen Bulgaristan Pomaklarının zorunlu ad değiştirme kampanyasını, öte yandan Aralık 1984 – Ocak 1985 tarihleri arasında gerçekleştirilen Bulgaristan Türklerinin zorunlu ad değiştirme kampanyasını kastetmiştir. Konuşmaya göre gerek Pomakların gerek Türklerin Türk-Arap kökenli adlarının Bulgar adlarıyla değiştirilmesi bu azınlıkların Bulgar milletine kazandırılması için en büyük önemi taşımaktadır. Hatta konuşmada 'ad değiştirme' ifadesinin yanı sıra 'yeniden Bulgar adı almak' gibi ifadeler de kullanılmıştır. Bu ifadeler o zamanki Bulgar hükümetinin Bulgaristan Türkleri ile ilgili genelleştirilmiş bir görüşünü yansıtmaktadır. Bu görüşe göre Bulgaristan sınırlarında yaşayan tüm Türkler, aslında Osmanlı döneminde İslamlaştırılmış ve Türkleştirilmiş Bulgarların varisleriydi. Dolayısıyla bunlar 'yeniden Bulgar adı' alarak 'yeniden Bulgar olarak bir kez daha dünyaya gelmiş' oldular.

Komünist rejim 10 Kasım 1989 tarihinde sona erdiğinde Bulgaristan'da demokratik bir siyasi yapılanma başladı. Aralık 1989'da daha ziyade Pomakların katıldıkları protestolar gerçekleştirildi. Komünist partisinin önde gelen liderlerinden Aleksandır Lilov 29 Aralık 1989 tarihinde partinin merkez

¹ *Istinata za "Vızroditelniya Protses". Dokumenti ot Arhiva na Politybyuro na TsK na BKP*, der. S. Levi, Sofya 2003, s. 7-20; Veselin Angelov, *Strogo Poveritelno! Asimilatorskata Kampaniya Sreštu Turskoto Natsionalno Maltsinstvo v Bălgariya (1984-1989). Dokumenti*, Sofya 2008, s. 160-171.

komitesinin toplantısında ‘yeniden doğuş süreci’ ve Bulgaristan Türklerinin zorunlu göçünün “büyük bir siyasi hata” olduğunu itiraf etmiştir. Bunun sonucunda Bulgaristan’da yaşayan Türk ve Pomak azınlık sonradan takılan Bulgar adlarının yerine doğumda aldıkları adlarını taşıma hakkını kazanmışlardır.²

Bundan sonra Bulgaristan’ın yakın çağ tarihinde önemli bir yeri olan ‘yeniden doğuş süreci’ araştırmacıların dikkatini çekmiş ve birçok incelemenin konusunu teşkil etmiştir.³ Son yıllarda ise bu süreçle ilgili oldukça önemli belgeler de gün ışığına kavuşturulmuştur.⁴

Ancak söz konusu incelemelerin yapılan değişik yorumlarıyla çok değerli olmakla beraber ortak bir eksiği de mevcuttur ki, bunlarda ‘yeniden doğuş süreci’ ya çok sınırlı bir zaman zarfında ya da oldukça kısıtlı bir bağlam çerçevesinde ele alınmıştır. Kanaatimizce Osmanlı sonrası Bulgaristan’da tek

² 1989 yılı Bulgaristan’ının siyasi gelişmeleri hakkında bilgi için bk. Dimităr Ludžev, *Revoljutsiyata v Bălgariya 1989-1991. Kniga 1*, Sofya 2008.

³ Stoyan Mihaylov, *Văzroždenskiyat Protse v Bălgariya*, Sofya 1992; Orlin Zagorov, *Văzroditelniyat Protse. Teza-Antiteza. Otritsanie na Otritsaniето*, Sofya 1993; Stayko Trifonov, „Myusyulmanite v Politikata na Bălgarskata Dăržava (1944-1989)”, *Stranitsi ot Bălgarskata Istoriya. Săbitiya, Razmisli, Ličnosti. Čast 2*, Sofya 1993, s. 211-224; Georgi Fotev, *Drugiyat Etnos*, Sofya 1994; Wolfgang Höpken, “From Religious Identity to Ethnic Mobilisation: The Turks of Bulgaria before, under and since Communism”, *Muslim Identity and the Balkan State*, eds. H. Poulton / S. Taji-Farouki, London 1997, s. 54-81; Valeri Stoyanov, *Turskoto Naselenie v Bălgariya Mezdu Polyusite na Etničeskata Politika*, Sofya 1998; Ulrich Büchsenschütz, *Maltsinstvenata Politika v Bălgariya. Politikata na BKP kăm Evrei, Romi, Pomatsi i Turtsi 1944-1989*, Sofya 2000; Evgeniya Krăsteva-Blagoeva, “Za Imenata i Preimenuvaniyata na Bălgarite Myusyulmani (1912-2000)”, *Ethnologia Bulgarica*, 2 (2001); Evgenia Ivanova, *Othvărlenite “Priobštenie” ili Protse, Narečen “Văzroditelen” (1912-1989)*, Sofya 2002; Mary Neuburger, *The Orient Within. Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria*, London 2004; Evgeniya Kalinova, “Nasilieto v Politikata na Bălgarskata Dăržava kăm Bălgarskite Turtsi”, *Istoriya* 3 (2004), s. 52-64; Orlin Săbev, „Stereotipi na Vzaimnoto Văzpriemane mezdu Myusyulmani i Nemyusyulmani i Diskriminatsionni Praktiki”, *Otvăd Različieto. Kăm Tolerantnost i Dialog Mezdu Hristiyanstvo i Islyam v Bălgariya*, Der. E. Ilieva, Sofya 2004, s. 34-40; Mihail Gruev / Aleksey Kalyonski, *Văzroditelniyat Protse: Myusyulmanskite Obštnosti i Komunističeskiyat Režim*, Sofya 2008.

⁴ *Istinata za “Văzroditelniya Protse”*; Angelov, age; Iskra Baeva / Evgeniya Kalinova, “Văzroditelniyat Protse”. *Bălgarskata Dăržava i Bălgarskite Turtsi (Sredata na 30-te – Načaloto na 90-te Godini na XX vek)*, cilt 1-2, Sofya 2009.

bir ‘yeniden doğuş süreci’ değil, aslında birbirine az çok bağlı olan birkaç ‘yeniden doğuş süreci’ yaşanmıştır. Bu süreçler Osmanlı sonrası Bulgaristan devletinin ve toplumunun gelişmesi bağlamında ele alındığında böyle “büyük siyasi hata”larının asıl veya muhtemel nedenlerinin ortaya çıkarılmasının mümkün olabileceği kanaatindeyiz. Dolayısıyla bu yazının amacı söz konusu ‘yeniden doğuş süreçlerini’ genel hatlarıyla bir arada ve genel bir tarihsel bağlamda gözden geçirmek ve bu gelişmelerinin temelinde yatan nedenleri ortaya çıkarmaktır.

Bulgaristan Pomaklarının ve Türklerinin bunun gibi zorunlu ad değiştirme sürecine maruz kalma olayları Bulgar milliyetçiliğinin olumsuz hareketlerinin en çok göze çarpan örneklerini teşkil etseler de, aslında Osmanlı sonrası ulus-devlet kurmayı hedefleyen Bulgaristan’da buna benzer birçok süreçler yaşanmıştır. Bunlar ‘yeniden doğuş’ süreçlerinden oluşan bir nevi zincir teşkil etmektedirler. Söz konusu süreçler birbirine bağlı olarak ve belli başlı bir milliyetçilik programı bağlamında ele alındığı zaman bu süreçlerin nedenlerini açıklayan ortak bir ulus-devlet ve milliyetçilik mantığı ortaya çıkmaktadır. Bu mantık ise Bulgaristan’da Osmanlı mirası olan ve Bulgaristan tarihinde Osmanlı dönemini andıran her şeyi yok ederek ve Bulgar topraklarının üzerinden tamamen silerek tarihin gelişmeleri bakımından bir nevi intikam almaktır.

Aynı zamanda zincir oluşturan bu süreçlerde bir gelişme söz konusudur. İlk adımların kapsamı ve etkisi daha kısıtlı olup, 1980’li yıllarda yapılan son adımlar şüphesiz en radikalidir.

Bulgar hükümetinin Bulgaristan’da Osmanlı mirasını silme siyasetinin en çarpıcı göstergesi, Osmanlı döneminden kalan azınlıklarının temsilcilerinin doğumlarında verilen adlarını baskı uygulayarak zorunlu bir şekilde değiştirmesidir. Bu süreç iki ana dönem olarak ele alınabilir. 1878-1944 yıllarını kapsayan ilk dönemde gerçekleştirilen ad değiştirme kampanyalarının temelinde aşırı Bulgar milliyetçilik duygusu

ile Ortodoks Kilisesi'nin temsil ettiği aşırı dini duygunun karışımı yer almıştır. 1944-1989 yıllarını kapsayan ikinci dönemde ise bu kampanyaların temelinde aşırı milliyetçilikle komünist ideolojisi karışımı yer almıştır. Hemen şunu belirtmek lazım ki, bu kampanyalarda bir kişinin adının değiştirilmesiyle aynı zamanda bu kişinin dini ve milli bilincinin değiştirilmesi hedefleniyordu. Bu şekilde bir nevi “dini ve etnik mühendislik” olarak niteleyebileceğimiz bir deneme uygulanmış olduğu söylenebilir.

Söz konusu kampanyalardan ilki 1912-1913 yıllarında Birinci Balkan Savaşı esnasında gerçekleştirilmiştir. Savaş esnasında Bulgar askerinin eline geçen Rodop dağlarında yoğun olarak yaşayan Pomakların adları Bulgar Patrikhanesi'nin girişimi sayesinde ve buralarda yeni kurulan Bulgar idaresinin uyguladığı baskı altında değiştirilmiştir. Bu kampanya esnasında 150.000 – 200.000 Pomak zorunlu ad değiştirme uygulamasına maruz kalmıştır. Pomakların gösterdikleri güçlü direniş sonucunda daha çok onları Hristiyanlaştırmayı hedefleyen bu uygulamaya İkinci Balkan Savaşı'nın başlamasıyla son verilmiştir.⁵

Kişisel adların değiştirilme çabalarının yanı sıra Bulgar dilini Osmanlı mirası olan Türk sözcük ve ifadelerinden temizlemek ve yerleşim merkezlerinin Türk kökenli adlarını Bulgar kökenli adlarla değiştirmek gibi uygulamalar da yapılmıştır.

Bulgar dilini Türk sözcük ve ifadelerinden temizleme süreci henüz Bulgaristan'ın Osmanlı idaresinin son döneminde yani 19. yüzyılda başlamış, ancak en belirgin dönemi 1920'li ve 1930'lu yılları olmuştur. Bu sürecinin önderleri Bulgar bilim adamları ve Bulgar dili uzmanları Aleksandır Teodorov-Balan ve Stefan Mladenov olmuşlardır. Stefan Mladenov, hemfikri olan Stefan Popvasilev ile birlikte 1927 yılında *Rodna reč (Ana dili)*

⁵ Svetlozar Eldarov, “Bălgarskata Pravoslavna Tsărkva i Bălgarite Myusyulmani 1878-1944”, *Istoriya na Myusyulmanskata Kultura po Bălgarskite Zemi*, der. S. Ivanova / R. Gradeva, Sofya 2001, s. 592-666.

dergisini yayımlamaya başlamıştır. 17 yıl yayını devam eden bu dergi Bulgar dilini en fazla Türk kökenli (ya da Osmanlı zamanında Türk dili sayesinde Bulgar diline geçmiş olan Arap ve Fars kökenli) yabancı dillere has olan kelimelerden temizlemek politikasına hizmet etmiştir. 1930’lu yılların sonuna doğru bu dil temizleme politikası aşırı milliyetçi hatta şovenist boyutlar kazanmıştır.⁶ Aslında böyle bir gelişme şaşırtıcı değildir. Çünkü Bulgaristan’da 19 Mayıs 1934 tarihinde askeri darbe ile İtalya’da Mussolini’nin ve Almanya’da Hitler’in milliyetçilik anlayışını benimseyen *Zveno* (Zincir halkası) siyaset grubu iktidara gelmiştir. Siyasi partileri yasaklamak, parlamentoyu kapatmak, sansür uygulamak, polisin etkisini arttırmak, serbest sendikaların yerine devlete bağlı resmi sendikalar kurmak, özel propaganda direktörlüğü teşkil etmek gibi birçok alanlarda İtalya ve Almanya’daki siyasi gelişmelere ayak uyduran *Zveno* hükümeti yine Osmanlı’dan kalan yerleşim merkezlerinin Türk adlarını Bulgar adlarıyla değiştirmiştir.

Aslında bu yönde ilk adımlar 1878-1911 yılları arasında atılmıştır. Bu dönemde tüm şehir, kasaba ve köylerin yüzde 10,5’ini teşkil eden 423 yerleşim merkezinin çoğunlukla Türk kökenli olan adları Bulgar kökenli adlarla değiştirilmiştir. Bundan sonra ad değiştirme sürecinde bir duraklama olduysa da 1934 yılında Bulgaristan sınırlarında kalan şehir, kasaba ve köylerin neredeyse üçte birinin yani 1971 yerleşim merkezinin Türk kökenli adları değiştirilmiştir.⁷ Bu da aşırı milliyetçi bir

⁶ Daha ayrıntılı bilgi için bk. Lyubomir Andreyçin, *Iz Istoriyata na Našeto Ezikovo Stroitelstvo*, Sofya 1986.

⁷ Nikolay Mičev / Petăr Koledarov, *Rečnik na Selištata i Selištnite Imena v Bălgariya 1878-1987*, Sofya 1989, s. 8-11; Orlin Sabev, “The Village of Chikendin/Liliak (Bulgaria): A Place-name Palimpsest”, *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu 11-13 Mayıs 2005, Eskişehir, Türkiye. Bildiriler*, Eskişehir 2005, s. 237-242. [Bulgaristan’da yer isimlerinin değiştirilmesi hakkında ayrıca bkz. Mehmet Hacısalihoğlu, *Doğu Rumeli’de Kayıp Köyler. İslimye Sancağı’nda 1878’den Günümüze Göçler, İsim Değişiklikleri ve Harabeler*, İstanbul 2008, Aynı yazar, “Minorities in the Balkans and the Issue of Toponymy: The Bulgarian Case”, *Proceedings of the International Conference on Minority Issues in the Balkans and the EU*, Eds. M. Hacısalihoğlu, F. Aksu, İstanbul 2007, s. 61-78, Editörün notu]

siyaset takip eden Zveno'nun Osmanlı mirasının belirtilerinden birini silme adına gerçekleştirdiği bir kampanya olarak nitelendirilebilir.

Yine aşırı milliyetçi siyasetin uygulandığı 1937 yılında Rodop dağlarının merkezi olan Smolyan kasabasında bu siyasete yatkın olan bazı Pomak entelektüeller *Rodina* adlı kültür örgütünü kurmuşlardır. Bu örgüt 1930'lu ve 1940'lı yıllarda, 1912-1913 yıllarında uygulanan başarısız Hristiyanlaştırma kampanyasının yerine Bulgarlaştırma kampanyası uygulamaya çalışmıştır. Temsilcilerine göre Pomaklar Müslüman ancak etnik köken bakımından Bulgar'dır ve dolayısıyla İslam geleneğine bağlı olan isimlerinin Bulgar adları ile değiştirilmesi lazımdı. Bunun dışında Pomak kelimesinin yerine 'Müslüman Bulgar' (*bulgaromohamedanin*) ifadesinin kullanılmasını öneriyorlardı. *Rodina* örgütünün temsilcileri diğer Pomaklara örnek olup kendi isteği ile adlarını değiştirmişlerdir. Hâlbuki daha çok telkin yoluyla yapılan bu kampanya fazla başarılı olamamıştır.⁸

1940'lı yılların başında Mussolini'nin İtalya'sı ve Hitler'in Almanya'sı ile siyasi ve askeri ittifak kuran Bulgar hükümeti Yahudilere karşı aldığı soykırım tedbirleri çerçevesinde Müslüman Çingeneleri de baskıya tabi tutmuştur. Örneğin 1942 yılında Fakülte (*Факълтета/Fakulteta*) olarak bilinen Sofya mahallelerinden birinde yaşayan Müslüman Çingenelerin adları Bulgarlaştırılmıştır.⁹

Aslında henüz 1920'li yılların sonralarına doğru Bulgaristan'da kurulan küçük çapta bazı Faşist örgütler "Bulgaristan Bulgarlara aittir" sloganı kullanarak burada yaşayan Türkleri göç etmeleri için zorluyorlardı.¹⁰ Zveno siyaset grubunun iktidara geldiği 19 Mayıs 1934 tarihinin hemen ardından Türklere karşı baskılar yoğunlaşmıştı. O zamanki

⁸ Gruev / Aleksey, s. 13-20.

⁹ Elena Maruşiakova / Vasil Popov, *Tsiganite v Bălgariya*, Sofya 1993, s. 87; Büchschütz, age, s. 38.

¹⁰ Stoyanov, age, s. 86-87, 89.

İçişleri ve Dışişleri bakanlıkları arasında Haziran ve Temmuz 1934 tarihli yazışmalarda Türklerin dükkânlarda ve kamuya ait yerlerde Türkçe konuşmalarının yasaklandığı ve diğer baskılara maruz kaldıkları dile getirilmiştir.¹¹

1944 yılında Bulgaristan’da yönetimi ele geçiren Komünist Partisi ilk başta azınlıklara karşı iyi davranmıştır. Hatta *Rodina* örgütünün kampanyası esnasında adlarını değiştiren Pomaklara 1945 yılında eski adlarını geri almaları için izin verilmiştir.¹² 1950’li yılların sonuna kadar Bulgar Komünist Partisi Uluslararası Komünist Örgütü’nün genel siyasetine uyarak azınlıklara dini ve kültürel haklar tanımıştır. Ancak 1950’li yılların sonuna doğru Komünist Partisi’nin Müslüman olan azınlıklara karşı tutumu olumsuz yönde sertleşmiştir. Türk okulları kapanmış, imam-hatip görevinde bulunan kişilerin sayısı azaltılmış, Çingene, Pomak ve Tatarların Türklerden uzak tutulması için özen gösterilmiştir. Özellikle Türk azınlığın haklarının radikal bir şekilde kısıtlanması 1969-1978 yılları arasındaki göçlere neden olmuştur.¹³

1962 yılında Komünist Partisi Pomakların ve Çingenelerin adlarının Bulgarlaştırılmasını kararlaştırmıştır. Çingenelerin ad değiştirme süreci ta 1980’li yılların başlarına kadar devam etmişse de sonuçta Müslüman Çingenelerin çoğu Bulgarlaştırılmıştır. Her zaman olduğu gibi toplumsal yapıda marjinal bir yere sahip olan Çingeneler arasında gerçekleştirilen bu uygulama toplumda fazla yankı yaratmamıştır. Pomaklara gelince biri 1962-1964, diğeri 1970-1974 yılları arasında olmak üzere iki defa ad değiştirme kampanyası gerçekleştirilmiştir. İlk kampanya Pirin ve Rodop dağlarında yaşayan Pomakların arasında jandarma yardımı ile uygulanmış ancak Pomakların gösterdikleri sert direniş yüzünden geçici olarak durdurulmuştur. 1970-1972 yılları arasında uygulanan ikinci

¹¹ Baeva / Kalinova, age, cilt 1, s. 9, 43-44.

¹² Gruev / Kalyonski, age, s. 20.

¹³ Baeva / Kalinova, age, cilt 1, s. 19-27.

kampanya Kuzey Bulgaristan'da yaşayan Pomakları da kapsamış ve askeri baskı uygulanıp başarı ile sonuçlanmıştır.¹⁴

Artık 1980'li yıllarda sıra Bulgaristan'ın en büyük azınlığını teşkil eden Türklere gelmişti. Türklerin Bulgarlaştırılmasına yönelik ilk fikirlerin resmi olarak 1982 yılında ortaya atılmış olduğu söylenebilir. O dönemde Devlet Şura Kurulu'nun başkan yardımcısı ve Toplum Manevi Değerleri Geliştirme Şura Kurulunun başkanı olan Komünist rejiminin ünlü şair yazarlarından Georgi Djagarov'un Todor Jivkov'a yazdığı 18 Şubat 1982 tarihli ve *İç Milli Birliğin Güçlendirilmesinin Devamı İçin Faktör Olan Manevi Değerler (Genel Fikirler)* başlıklı raporunda bir sonraki yıllarda atılan adımları yönlendiren esas fikirler dile getirilmiştir. Söz konusu raporda değişik etnik azınlıkların temsilcilerinin arasındaki evliliklerin teşvik edilmesi, "Bulgar milleti" mefhumunun etnik ve dini farklılıklara bakmaksızın Bulgaristan'da yaşayan tüm insanlar için kullanılması, Osmanlı mirası olan Türk kökenli yer adlarının Bulgarlaştırılması ve özellikle Bulgaristan Türklerinin istilacı olan Osmanlı Türkleri ile hiç bir alakasının olmadığı doğrultusunda tarihi gerçeklerin gün ışığına çıkarılması önerilmiştir.¹⁵ Henüz aynı yılın içinde evli Bulgar-Türk çiftlerin Türk asıllı mensuplarının adları değiştirilmeye başlanmıştır. Bu uygulamalara karşı birçok yerde tepki ve direniş gösterilmiştir.¹⁶ 1983 yılında Bulgaristan Türklerinin Sosyalist Bulgar milletine kazandırılması yönünde fikirler ileri sürülmüştür.¹⁷

Bütün bu fikirler 8 Mayıs 1984 tarihinde resmîyet kazanmıştır. Bu tarihte Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesi, *Bulgaristan Türklerini sosyalizme ve Bulgaristan Komünist Partisi'nin politikasına yakınlaştırmak ve kazandırmak* (За по-нататъшно сплотяване и приобщаване на българските турци към делото на социализма, към

¹⁴ Gruev / Kalyonski, age, s. 44-87.

¹⁵ Baeva / Kalinova, age, cilt 1, s. 102-105.

¹⁶ Baeva / Kalinova, age, cilt 1, s. 113-114, 200-201.

¹⁷ Baeva / Kalinova, age, cilt 1, s. 126-128.

политиката на Българската комунистическа партия) için önemli bir karar almıştır.¹⁸ Söz konusu karara göre Bulgaristan, sınırlarında tek bir ulusun yaşadığı bir devlet olup Osmanlı döneminden beri Bulgaristan topraklarında yaşayan Türklerin tarihi kaderi Komünist Partisi’nin önderliğinde olan Bulgar milletine bağlıdır. Ancak bir yandan Türklerin Bulgar toplumuna pek büyük yakınlık göstermemeleri, öte yandan birçok Bulgar arasında Türklere karşı hala olumsuz bir davranışın mevcut olduğu yönünde gerçekler de itiraf edilmiştir. Dolayısıyla Bulgaristan’da yaşayan Bulgar çoğunluk ile Türk azınlık arasında bir yakınlık teşkil edilmesinin gerekli olduğu dile getirilmiştir. Ancak yakınlaştırmak için zorunlu etnik asimilasyon metot olarak asla uygulanamaz ifadesi kullanılmıştır. Bunun yerine asimilasyonu kolaylaştıran tedbirlerin uygulanması tavsiye edilmiştir. Örneğin Bulgaristan’ın dört bir yanından Bulgarların, Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelere yerleştirilmeleri tavsiye edilmektedir. Bunun yanı sıra Bulgar-Türk evliliklerinin çoğalması için de tedbirler alınmıştır. Yeni evlenmiş Bulgar-Türk çiftlere ev için faizsiz kredi verilmesi, bunların çocuklarının ücretsiz kreşe ve anaokuluna alınması¹⁹ ve en önemlisi de bu çocuklara mecburen Bulgar adı verilmesi gibi kararlar alınmıştır. Aynı kararnamede 1985 yılının sonuna kadar tüm yer adlarının Bulgarlaştırılması kararlaştırılmıştır.

Yazımızın başında bahsettiğimiz Komünist Partisi’nin önderlerinden olan Georgi Atanasov, 20 Haziran 1984 tarihinde düzenlenen Bulgar Komünist Partisi il komite sekreterlerinin toplantısında bu kararname ile ilgili önemli açıklamalar yapmıştır.²⁰ Bu açıklamada Türk dilinde konuşmanın aile dışında yasaklanacağı dile getirilmiştir.

Bulgaristan Devlet Arşivi’nde saklanan bu belgelerde ad değiştirme gibi bir tedbir alınması tavsiye edilmemiştir. Hatta 8

¹⁸ Veselin Angelov, age, s. 118-134; Baeva / Kalinova, age, cilt 1, s. 152-160.

¹⁹ Bu uygulama aslında Osmanlı’da din değiştirenlere verilen *kisve bahası* yani yeni Müslüman olanlar için verilen giyim parasına benzetilebilir.

²⁰ Veselin Angelov, age, s. 135-143.

Mayıs 1984 tarihli kararın alınmasından önce Todor Jivkov'un Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi'ne yazdığı raporda, Bulgaristan Türklerinin Osmanlı döneminde Türkleştirilmiş olan Bulgarların varisleri olduğunu kanıtlama çabalarının "büyük bir siyasi hata" olacağı ifade edilmiştir. Ancak Jivkov'un tembihleri sadece fazla tepki yaratmamak adına bir taktik olarak nitelendirilebilir. Çünkü Jivkov aynı yazıda "*Türkleştirilmiş Bulgar olup olmadıkları şu an önemli değil*" diye yazmıştır.²¹

Söz konusu kararname doğrultusunda sadece evli Türk-Bulgar çiftlerin Türk adını taşıyan mensuplarının adlarının Bulgar adı ile değiştirilmesine girilmişken, 1984 yılının sonuna doğru Güney Bulgaristan'da, daha doğrusu Kırcali, Haskovo, Filibe (Plovdiv) ve Smolyan bölgelerinde yaşayan tüm Türklerin adları zorunlu olarak hükümet tarafından değiştirilmiştir. Hükümetin takip ettiği siyasetin sertleşmesi ilk başta sadece Türk-Bulgar evliliklerde ad değiştirme kampanyasına karşı gösterilen tepki ve direniş ve bununla ilgili 30 Ağustos 1984 tarihinde Filibe ve Varna'da gerçekleştirilen bomba patlamaları gibi terör olaylarına bağlanabilir. Kasım 1984 tarihine kadar ad değiştirme kampanyası daha eskilerde Bulgarlaştırılmamış Pomaklarla ve evli Türk-Bulgar çiftlerle sınırlı iken, Aralık ayında artık tüm Türklerin adlarının zorunlu olarak değiştirilmesine varılmıştır.²² Bu yeni gelişmeler İçişleri Bakanlığı'nda 4 Ocak 1985 tarihinde düzenlenen toplantıda değerlendirilmiştir. Bu toplantıda Blagoevgrad bölgesindeki gelişmeleri aktaran Dragov, ad değiştirme kampanyası sadece evli Türk-Bulgar çiftlere sınırlı kalırsa problem tamamen çözülmemiş olacağından tüm Türklerin adlarının değiştirilmesi yoluna gidildiğini dile getirmiştir.²³

Bulgar araştırmacılar Evgeniya Kalinova ve Iskra Baeva, belgesel bir kanıt göstermeden tüm Bulgaristan Türklerinin adlarının değiştirilmesi için kararın, 1984 yılının sonuna doğru

²¹ Baeva / Kalinova, age, cilt 1, s. 160-162.

²² Baeva / Kalinova, age, cilt 1, s. 193-195.

²³ Baeva / Kalinova, age, cilt 1, s. 200-216.

şahsen Todor Jivkov ve en yakın çevresinde bulunan kişiler tarafından alındığını ileri sürmektedirler.²⁴ Bu görüş mantığa en yakın olmakla beraber şunu belirtmeliyiz ki, araştırmacıların arşivlerde büyük çabalarla aradıkları ve şu ana kadar bir türlü bulamadıkları tüm Bulgaristan Türklerini kapsayan son ad değiştirme kampanyasının gerçekleştirilmesini kararlaştıran herhangi bir resmi kararname yazılı bir şekilde büyük bir ihtimalle aslında hiçbir zaman mevcut değildi. Yani Aralık 1984 – Ocak 1985’teki geniş kapsamlı gelişmeler hiçbir resmi karar olmadan gerçekleştirilmiştir. Sadece Bulgar’la evli olan Türklerin isimlerinin Bulgarlaştırılması için resmi olarak alınmış bir karar varken gerçekte totaliter devletin sınırsız gücü sayesinde tüm Türklerin isimleri değiştirilmiştir.

18 Ocak 1985 tarihinde düzenlenen Bulgar Komünist Partisi İl Komite Sekreterlerinin Toplantısında ad değiştirme kampanyasının başarıyla sonuçlandığı dile getirilmiştir. Bu toplantıda Todor Jivkov artık “*sözde Bulgar Türkleri*” ifadesi kullanıp, Bulgaristan Türklerinin Osmanlı döneminde asimile edilmiş Bulgarlar olduğunun kanıtlandığını söylemiştir.²⁵ Kampanya ilk önce Bulgaristan çapında değil sadece Güney Bulgaristan’da uygulanıp hükümet tarafından başarılı bulunmuş, 18 Ocak 1985’ten sonra Kuzeydoğu Bulgaristan’da yaşayan Türklerin arasında da askeri ve jandarma gücü kullanılarak başarıyla uygulanmıştır. Burada daha önceleri Pomaklara karşı uygulanan ad değiştirme stratejisi aynen uygulanmıştır.

Bu arada 11 Ocak 1985 yılında Bulgar cumhurbaşkanı Todor Jivkov, Türk cumhurbaşkanı Kenan Evren’in ad değiştirme haberleri ile ilgili Sofya’ya göndermiş olduğu temsilcileri Sedat Güneral ve Baki İlkin ile görüştüğünde Bulgar yasalarına göre herkesin adını değiştirebileceğini ifade etmiştir. Ancak Jivkov, adın değişmesinin dinin, kültürün ve milli bilincin değiştiği anlamına gelmediğini söyleyerek Kenan

²⁴ Baeva / Kalinova, age, cilt 1, s. 29.

²⁵ *Istinata za “Vázroditelniya Protses”*, s. 21; Baeva / Kalinova, age, cilt 1, s. 217-218.

Evren'in temsilcilerinin vasıtasıyla ifade ettiği endişesini yatıştırmaya çalışmıştır. Aynı görüşmede Jivkov, Bulgaristan hükümetinin çok önemli bir görüşünü de ifade etmiştir. Bu ifadeye göre Bulgaristan hükümeti 200.000-300.000 kişinin göç etmesi için hazırdır.²⁶ Bu şekilde tam ad değiştirme kampanyası esnasında, yani 1985 yılının başlarında Bulgar hükümetinin dört yıl sonra gerçekleştirilen göç ihtimalini göz önünde bulundurmakta olduğu görülmektedir. Öte yandan ise resmi Türk diplomatlarına söylenen bu söz, 1989 yılında gerçekleşen Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye az çok zorunlu olarak toplu göçünün Türk hükümeti için beklenmedik bir olay olduğu doğrultusundaki yorumları yalanlamaktadır.

Aslında bu görüşmede dile getirilen diplomatik ifadeler bir hafta sonra, yani 18 Ocak 1985 tarihinde düzenlenen toplantıda söylenenlerle kıyaslandığında Jivkov'un tavrının ikiyüzlü olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü 18 Ocak tarihli toplantıda Bulgaristan Türklerinin tümünün Bulgar kökenli olduğu, adlarının değiştirilmesi ile tarih bakımından Türk esaretinin, yani Osmanlı mirasının son izlerinin nihayet silinmiş olduğu, bu şekilde bu azınlığın artık Türklükten kopmuş olduğu görüşü savunulmuş ve bundan sonra bu azınlıkta Bulgar milli bilinci ve vatanseverlik duygusu yaratmak gerektiği ifade edilmiştir.²⁷ Aynı toplantıda Todor Jivkov, adların değiştirilmesinin *"bu halkın Türk esaretinden kurtuluşunun kutlandığı bir bayram haline gelmesi gerektiğini"* belirtmiştir.

Bunun yanı sıra yine 18 Ocak 1985 tarihli toplantıda Jivkov, adların değiştirilmesiyle Bulgarlaştırma sürecinin bitmediğini, ancak bunun önemli bir tarihi adım olduğunu belirtmiştir.²⁸ Bu bağlamda Osmanlı dönemi ile ilgili Bulgar tarih yazıcılığının genel tezi de değişmiştir. Daha önceki dönemlerde Osmanlı belgelerine dayanarak Osmanlı zamanında Anadolu'dan Bulgar topraklarına Türk ve Müslüman nüfusu kolonizasyonlarının gerçekleştirildiğini kabul eden Bulgar tarih

²⁶ Angelov, age, s. 152-160.

²⁷ *Istinata za "Väzroditelniya Protses"*, s. 21-26; Angelov, age, s. 160-171.

²⁸ Veselin Angelov, age, s. 171-176; Baeva / Kalinova, age, cilt 1, s. 218.

yazıcılığı, 1985’ten itibaren kolonizasyon kelimesini tamamen silmiş ve Bulgaristan’da yaşayan Türk ve Müslüman toplulukların Osmanlı devletinin uyguladığı İslamlaştırma politikası sayesinde ortaya çıktıklarını iddia etmiştir.²⁹

Todor Jivkov, Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteryasının 30 Mart 1985 tarihinde gerçekleştirilen toplantısında Bulgaristan Türklerinin adlarının değiştirilmesi ile bu azınlıkla ilgili geçmişten kalan problemlerin çözülmesi için önemli bir adım atıldığını, 15-20 sene içinde bu problemlerin çözülüp tamamen unutulacağını ve bundan sonra İslam diniyle bağlarının tamamen kesilmesi için tedbirler alınması gerektiğini dile getirmiştir.³⁰

Bütün bu hareketler sadece Komünist rejimi tarafından yapılan ad değiştirme kampanyalarının değil, Osmanlı sonrası genel olarak Bulgar hükümetlerinin takip ettiği siyasetin bağımsız ve ulus-devlet olmayı hedefleyen Bulgaristan’ın Osmanlı mirasından rahatsız olmasının³¹ ve dolayısıyla Osmanlı geçmişini andıran her şeyi yok etmek, hayattan mümkün olduğu mertebede silmek hedefinin bir simgesidir. Bu tür siyaset yeni kurulan bir devletin geçmişten kaynaklanan komplekslerini göstermektedir. Çünkü Bulgar milliyetçiliği Pomak, Müslüman Çingene, Tatar ve Türk halkı gibi sadece

²⁹ Söz konusu değişmiş yaklaşımın en belirgin örneği budur: G. Yankov, S. Dimitrov, O. Zagorov (der.), *Problemi na Razvitiето na Bălgarskata Narodnost i Natsiya*, Sofya 1988; Komünizm rejimine ait Bulgar tarih yazıcılığının genel bir değerlendirmesi için bk. Antonina Želyazkova, “Formirane na Myusyulmanskite Obštности i Kompleksite na Balkanskite Istoriografii”, *Myusyulmanskite Obštности na Balkanite i v Bălgariya. Istoričeski Eskizi*, Der. A. Želyazkova, Sofya 1997, s. 11-56; Božidar Aleksiev, “Rodopskoto Naselenie v Bălgarskata Humanitaristika”, *Myusyulmanskite Obštности na Balkanite i v Bălgariya. Istoričeski Eskizi*, Der. A. Želyazkova, Sofya 1997, s. 57-112; Evgeni Radushev, “Komünizmin Çökmesinden Sonra Bulgaristan’da Osmanlı Araştırmaları. Yeni Bir Yaklaşım Doğru”, *Güneydoğu Avrupa ve Balkanlar’da Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Tarih Yazıcılığı. Seminer Bildirileri (İstanbul, 12 Temmuz 2008)*, der. H. Eren, İstanbul 2010, s. 35-40.

³⁰ *Istinata za “Văzroditelnıya Protses”*, s. 31.

³¹ Bağımsız Bulgaristan’ın Osmanlı mirasına karşı tutumu hakkında bk. Bernard Lory, *Le sort de l’héritage ottoman en Bulgarie. L’exemple des villes bulgares 1878-1900*, İstanbul 1985; Maria Todorova, *Balkan Identities: Nation and Memory*, New York 2004.

Osmanlı döneminde Bulgar topraklarına yerleşmiş veya bu topraklarda oluşmuş topluluklara karşı olumsuz davranmıştır. Hitler Almanyasının baskısı altında Bulgaristan'da uygulanan Yahudi azınlığına karşı bazı olumsuz düzenlemelerin dışında, genel olarak Bulgaristan hükümetlerinin Ermeni ve Yahudi azınlıklarına karşı tutumu nispeten iyiydi.

Türk-Müslüman azınlıklarına karşı uygulanan milli ve dini bilinci çürütme siyasetinin 'yeniden doğuş' ifadesi ile adlandırılması şüphesiz bir şekilde bunu göstermektedir. Osmanlı mirasının silinmesi için ilk atılan adımlar daha çok toplumsal boyuttaydı. Bulgar dili Türk kökenli kelimelerden temizlendi, Türk kökenli yer adları Bulgarlaştırıldı. Bu doğrultuda son ve en önemli adım ise doğumda verilen kişi adlarını Bulgarlaştırmaktı. Bu şekilde insanın iç dünyası olumsuz olarak etkilenmiş oldu. İnsanların kalplerinde yara açıldı. Ve doğal olarak tepki gecikmedi...

Kaynakça

- Aleksiev, Božidar, "Rodopskoto Naselenie v Bălgarskata Humanitaristika", *Myusyulmanskite Obštnosti na Balkanite i v Bălgariya. Istoričeski Eskizi*, Der. A. Želyazkova, Sofya 1997, s. 57-112.
- Andreyčin, Lyubomir, *Iz Istoriyata na Našeto Ezikovo Stroitelstvo*, Sofya 1986.
- Angelov, Veselin, *Strogo Poveritelno! Asimilatorskata Kampaniya Sreštu Turuskoto Natsionalno Maltsinstvo v Bălgariya (1984-1989). Dokumenti*, Sofya 2008.
- Baeva, Iskra / Evgeniya Kalinova, "Văzroditelniyat Protses". *Bălgarskata Dăržava i Bălgarskite Turtsi (Sredata na 30-te – Načaloto na 90-te Godini na XX vek)*, cilt 1-2, Sofya 2009.
- Büchsenschütz, Ulrich, *Maltsinstvenata Politika v Bălgariya. Politikata na BKP kām Evrei, Romi, Pomatsi i Turtsi 1944-1989*, Sofya 2000.
- Eldärov, Svetlozar, "Bălgarskata Pravoslavna Tsărkva i Bălgarite Myusyulmani 1878-1944", *Istoriya na Myusyulmanskata*

-
- Kultura po Bălgarskite Zemi*, der. S. Ivanova / R. Gradeva, Sofya 2001, s. 592-666.
- Fotev, Georgi, *Drugiyat Etnos*, Sofya 1994.
- Gruev, Mihail / Aleksey Kalyonski, *Văzroditelniyat Protses: Myusyulmanskite Obštности i Komunističeskiyat Režim*, Sofya 2008.
- Höpken, Wolfgang, “From Religious Identity to Ethnic Mobilisation: The Turks of Bulgaria before, under and since Communism”, *Muslim Identity and the Balkan State*, eds. H. Poulton / S. Taji-Farouki, London 1997, s. 54-81.
- Ivanova, Evgeniya, *Othvărlenite “Priobštēni” ili Protsesāt, Narečen “Văzroditelen” (1912-1989)*, Sofya 2002.
- Kalinova, Evgeniya, “Nasilieto v Politikata na Bălgarskata Dăržava kām Bălgarskite Turtsi”, *Istoriya* 3 (2004), s. 52-64.
- Krăsteva-Blagoeva, Evgeniya, “Za Imenata i Preimenuvaniyata na Bălgarite Myusyulmani (1912-2000)”, *Ethnologia Bulgarica*, 2 (2001).
- Levi, Samuel (der.), *Istinata za “Văzroditelniya Protses”. Dokumenti ot Arhiva na Politbyuro na TsK na BKP*, Sofya 2003.
- Lory, Bernard, *Le sort de l'héritage ottoman en Bulgarie. L'exemple des villes bulgares 1878-1900*, Istanbul 1985.
- Ludžev, Dimităr, *Revoljutsiyata v Bălgariya 1989-1991. Kniga 1*, Sofya 2008.
- Marušiakova, Elena / Vasil Popov, *Tsiganite v Bălgariya*, Sofya 1993.
- Mičev, Nikolay / Petăr Koledarov, *Rečnik na Selištata i Selištnite Imena v Bălgariya 1878-1987*, Sofya 1989.
- Mihaylov, Stoyan, *Văzroždenskiyat Protses v Bălgariya*, Sofya 1992.
- Neuburger, Mary, *The Orient Within. Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria*, London 2004.
- Radushev, Evgeni “Komünizmin Çökmesinden Sonra Bulgaristan'da Osmanlı Araştırmaları. Yeni Bir Yaklaşım Doğru”, *Güneydoğu Avrupa ve Balkanlar'da Osmanlı Tarihi*

- Araştırmaları ve Tarih Yazıcılığı. Seminer Bildirileri (İstanbul, 12 Temmuz 2008)*, Der. H. Eren, İstanbul 2010, s. 35-40.
- Sabev, Orlin, "Stereotipi na Vzaimnoto Vāzpriemane meždu Myusyulmani i Nemyusyulmani i Diskriminatsionni Praktiki", *Otvād Različieto. Kām Tolerantnost i Dialog meždu Hristiyanstvo i Islyam v Bālgariya*, Der. E. Ilieva, Sofya 2004, s. 34-40.
- Sabev, Orlin, "The Village of Chikendin/Liliak (Bulgaria): A Place-name Palimpsest", *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu 11-13 Mayıs 2005, Eskişehir, Türkiye. Bildiriler*, Eskişehir 2005, s. 237-242.
- Stoyanov, Valeri, *Turskoto Naselenie v Bālgariya Meždu Polyusite na Etničeskata Politika*, Sofya 1998.
- Todorova, Maria, *Balkan Identities: Nation and Memory*, New York 2004.
- Trifonov, Stayko, "Myusyulmanite v Politikata na Bālgarskata Dāržava (1944-1989)", *Stranitsi ot Bālgarskata Istoriya. Sābitiya, Razmisli, Ličnosti. Čast 2*, Sofya 1993, s. 211-224.
- Yankov, G. / S. Dimitrov / O. Zagorov (der.), *Problemi na Razvitieto na Bālgarskata Narodnost i Natsiya*, Sofya 1988.
- Zagorov, Orlin, *Vāzroditelniyat Protses. Teza-Antiteza. Otritsanie na Otritsanieto*, Sofya 1993.
- Želyazkova, Antonina, "Formirane na Myusyulmanskite Obštnosti i Kompleksite na Balkanskite Istoriografii", *Myusyulmanskite Obštnosti na Balkanite i v Bālgariya. Istoričeski Eskizi*, Der. A. Želyazkova, Sofya 1997, s. 11-56.

1984-89 DÖNEMİ TÜRKİYE’NİN BULGARİSTAN POLİTİKASI VE 89 GÖÇÜ*

Ömer Engin LÜTEM

1984-1989 yılları arasında Türkiye’nin Bulgaristan politikasını inceleyebilmek için iki ülkenin II. Dünya Savaşı’ndan sonra olan ilişkilerine kısa bir göz atmak gerekmektedir.

1946-1984 Yılları Arasında Türkiye-Bulgaristan İlişkileri

II. Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye’nin Bulgaristan Politikasını belirleyen başlıca iki öge bulunduğu görülmektedir. Bunların birincisi Bulgaristan’ın Varşova Paktı üyesi olması, ikincisi ise Bulgaristan’daki Türk azınlığının durumudur.

II. Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği tarafından işgal edilen Doğu Avrupa ülkeleri gibi Bulgaristan’da da bir Komünist rejim kurulmuş ve diğerleri gibi Bulgaristan da Varşova Paktı üyesi olmuştu. Savaş sonrasında Sovyetler Birliğinin Türkiye’den Kars ve Ardahan illerini ve Boğazların kontrolünü istemesi, bu ülkeye ve onun müttefiklerine karşı, haklı olarak, bir güvensizliğin doğmasına, hatta onun da ötesinde bu ülkelerin bir tür düşman olarak algılanmasına neden olmuştur. Sovyet tehdidine karşı Türkiye’nin Batılı ülkelerle işbirliği yoluna gitmesi ve NATO ittifakına kabul edilmesi, bu kez Sovyetler Birliği ve müttefiklerinin Türkiye’yi potansiyel düşmanlar arasında görmeleri sonucunu vermiştir.

* Bu yazımız 1983-1989 yılları arasında Bulgaristan’daki Büyükelçilik görevimiz sırasında edindiğimiz kişisel bilgi ve bunlara dayanan görüş ve düşüncelerimizi içermektedir. Bu nedenle yazımız için kaynak gösterilmemiştir. Yazımızda değindiğimiz olayların 1987 yılı sonuna kadar olanları hakkında Türk Bulgar İlişkileri 1983-1989 başlıklı kitaplarımızda ayrıntılı bilgi mevcuttur. (Türk Bulgar İlişkileri 1983-1989, Cilt I, 1983- 1985, ASAM, Ankara 2000; Cilt II, 1986-1987, ASAM, Ankara 2000).

Bu açıdan bakıldığında Türkiye, ABD'nin özel konumu istisna edilirse, Batı Almanya ile birlikte Soğuk Savaşın etkilerinin en fazla hissedildiği ülke olmuştur.

Türkiye ve Bulgaristan'ın karşıt iki ittifak grubunda yer almaları, aralarında mevcut işbirliğinin çok azalması sonucunu vermiştir. Bulgaristan ekonomisinin COMECON aracılığıyla Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerine bağlanması, iki ülke arasında esasen fazla olmayan ticaret ilişkilerini ihmal edilebilir bir düzeye indirmiştir. Kültürel alanda yine fazla olmayan ilişkiler neredeyse tamamen ortadan kaybolmuştur. İşbirliğinin mevcut olduğu tek alan, her iki ülke de diğerini transit geçişler için kullanmak zorunda olduğundan, ulaştırmadır; ancak savaş sonrasında bu alanda fazla bir etkinlik olmamıştır. Şurasını belirtmek gerekir ki bu olumsuz tablo bir "Demirperde"nin ikiye ayırdığı tüm Avrupa için geçerlidir. Soğuk Savaş adı verilen bu durum, 1953'te Stalin'in ölümüne kadar olan dönemde şiddetle, izleyen on yıl içinde ise göreceli bir şekilde azalarak sürmüştür, ilişkilerde yumuşama anlamına gelen "détente" dönemiyle son bulmuştur. "Détente", barış için tehlikeli bunalımlara son vermiştir; ancak iki blok arasında işbirliğinin gelişmesi uzun yıllar almıştır.

Türk Azınlığının Durumu ve 1950-1951 Göçleri

Türkiye-Bulgaristan ilişkilerini etkileyen ikinci öge, Bulgaristan'da nüfusun % 10'unu aşan oranda bir Türk azınlığının bulunmasıdır. Bu azınlık, 1878'de Bulgaristan'ın özerkliğini kazanmasını izleyen yıllarda "yabancı" olarak görülmüş ve bu nedenle Türklerin (ve diğer Müslümanların), Bulgaristan'ın siyasal yaşamına katılması önlenmeye çalışılmıştır. Daha sonra, yaklaşık 20. asrın başlarında tek uluslu bir Bulgaristan yaratmak düşüncesinin ortaya çıkmasıyla bu azınlıktan kurtulmak fikri doğmuş, ancak Bulgaristan'ın nispeten küçük bir nüfusa sahip olması ve özellikle tarımda el emeğine gereksinim duyulması nedeniyle Türk ve diğer Müslüman azınlıkları asimile etme politikası izlenmeye başlanmıştır. Ancak, Osmanlı Devletinin ve onu

izleyerek Türkiye'nin Türk azınlığı ile yakından ilgilenmesi, diğer yandan savaşlar (Balkan Savaşları ile I. ve II. Dünya Savaşları), bu politikanın sistemli bir şekilde uygulanmasını güçleştirmiştir.

Bulgaristan'da, Komünist rejimin iş başına geldiği ilk yıllarda asimilasyon politikasına kısa bir süre ara verilerek, Türklerin (ve diğer azınlıkların) kendi kültürlerini korumalarına, hatta geliştirmelerine izin verilmiş, buna karşın Komünizm ideallerini benimsemeleri için çalışılmıştır. Ancak, hemen hepsi tarımda çalışan Türklerin uygulanmak istenen kolektifleştirme önlemlerine direnmeleri sonucunda, özellikle faal olanlardan kurtulmak için, Türkiye'ye göçe izin verilmiş ve bazı kişiler de bu arada sınır dışı edilmiştir. Bu çerçevede, 1950-1951 yıllarında, yaklaşık 150.000 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. Bu süreç iki ülke arasında bazı gerginliklere neden olmuş ve Türk sınırı iki kez kapatılmıştır.

Söz konusu göçlerden sonra Bulgaristan'ın asimilasyon politikasına geri döndüğünü, ancak Türkiye ile yeni bunalımlar çıkmaması için, bu politikanın uzun yıllara yayıldığını görüyoruz. Başlıca, asimilasyon aracı olarak Türkçe eğitimin tedricen ortadan kaldırılması seçilmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Türk/Müslüman vakıflarının devletleşmesine paralel olarak Türk okulları da devletleştirilmiş, ancak Türkçe eğitim devam etmiştir. 1959 yılında Türk okulları Bulgar okullarıyla birleştirilmiş ve Türkçe derslerin sayısı azaltılmıştır. 1974 yılında ise tüm dersler Bulgarca olmuş ve Türkçe seçimsel ders haline getirilmiş, ancak bazı caydırıcı uygulamalarla Türkçe dersleri verilmemiştir. Kısaca, II. Dünya Savaşı sonrasında, 28 yıl içinde, Bulgaristan'da Türkçe eğitim ortadan kaldırılmıştır. Buna paralel olarak, Türkçe kitap basımı tedricen azaltılmış, sonra durmuştur. Türkçe gazete ve dergiler de aynı süreci izlemiş, sonunda, yarısı Bulgarca olmak üzere bir Türkçe gazete ve bir derginin çıkmasına izin verilmiştir.

1962 Küba bunalımından sonra, Sovyetler Birliği ile ABD ilişkilerine hâkim olan yumuşama Avrupa'da da etkisini

göstermiş ve bu “détente” döneminde, iki blok ülkeleri arasında sınırlı da olsa bazı alanlarda işbirliği başlamış ve bu arada, özellikle ekonomik ilişkilerde kısa zamanda bir canlanma görülmüştür.

1968 Göç Anlaşması

Türkiye-Bulgaristan ilişkileri de bu akımdan etkilenmiş ve 1964 yılından başlamak üzere, mevcut sorunları çözmek ve işbirliğini geliştirmek için bazı temas ve çalışmalar yapılmış; bunlarda, Türk azınlığının durumu en güç sorun olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye, asimilasyon politikalarına son verilmesini istemekle beraber, gerçekçi bir davranışla bunu bir ön koşul olarak ileri sürmemiş ve arzu eden Türklerin Türkiye’ye göçü üzerinde durmuştur. Bulgar tarafı ise, göçe razı olmakla beraber, el emeğine duyulan ihtiyaç nedeniyle göç edeceklerin sayısını sınırlandırmaya çalışmıştır. Uzun süren müzakereler sonunda, 1968 yılında, taraflar bir göç anlaşması imzalamışlardır. Bu anlaşma çerçevesinde, on yıllık bir dönem içinde, 130.000 kadar Türk Türkiye’ye göç etmiştir.

Böylelikle Türklerle ilgili sorunun kısmen çözüme kavuşmasından sonra, 1968–1984 yılları arasında yaklaşık 15–16 yıllık bir dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerde ciddi bir düzelme olmuş ve işbirliğinde de artma gözlemlenmiştir. Buna paralel olarak da her düzeyde resmi ziyaretler artmıştır. Bir önceki döneme göre ilişkilerde adeta bir bahar havası esmesine rağmen, esasta ilişkilerdeki iyileşme ve işbirliğindeki artma sınırlı kalmıştır. Bunun nedeni, yukarıda da değindiğimiz gibi, iki ülkenin ayrı siyasi bloklarda yer alması, ekonomik alanda ise Bulgaristan’ın COMECON ülkeleriyle ilişkilere öncelik vermek zorunda olmasıdır. Bu dönemde ilişkilerin gerçekten geliştiği tek alan ulaştırma olmuştur. Avrupa’daki Türk işçileri Türkiye’ye gelmek ve çalıştıkları ülkelere dönmek için karayolunu tercih etmişlerdir; bu da her yıl yaklaşık 3 milyon Türkün Bulgaristan’dan geçmesi sonucunu vermiştir. Bulgaristan da, döviz deposu olarak görülen Arap ülkelerine kamyonlarla yaptığı yiyecek maddelerin ihracatı için Türkiye

yollarını kullanmıştır. Zamanla, Avrupa ülkelerine ihracatı artan Türkiye de Bulgar yollarından yararlanmaya başlamıştır.

İki ülke arasındaki bu göreceli iyileşmeye rağmen, Bulgaristan'daki Türkler konusunun, Bulgar devlet adamlarıyla yapılan görüşmelerin hemen hepsinde dile getirildiği tutanaklarında görülmektedir. Üzerinde durulan başlıca konular, göç eden Türklerin Bulgaristan'da ödedikleri sosyal sigorta veya emeklilik primlerinin kendilerine iadesi, Bulgaristan'da Türkçe eğitime yeniden başlanması ve parçalanmış ailelerin birleşmesine (1968 anlaşmasıyla göç edenlerin Bulgaristan'da kalan aile bireylerinin de Türkiye'ye göç etmesi) izin verilmesidir. Bulgar makamları bu talepleri reddetmemekle beraber kabul de etmemiştir ve Bulgaristan'daki Türkler konusunun kendileri için kapanmış olduğunu hissettirmişlerdir.

Asimilasyon Kampanyasının Başlaması, Türkiye'nin Tepkileri, Bulgaristan'a karşı Yeni Bir Politika İzlenmesi

1983 yılı Eylül ayında Türkiye Büyükelçisi olarak Bulgaristan'da göreve başladığımda, başta Başkan Jivkov, Başbakan Filipov, Dışişleri Bakanı Mladenov ve Meclis Başkanı Stanko Todorov olmak üzere ziyaret ettiğim hükümet erkânı ve yüksek dereceli memurlar tarafından gayet iyi bir şekilde karşılandım. Herkes, Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin öneminden ve iki ülke arasındaki işbirliğini arttırma gereğinden bahsetti, ancak ortaya somut bir öneri atılmadı. Bu arada, görüştüğüm kişilerin hiçbirinin değil doğrudan, dolaylı bir şekilde dahi olsun, Bulgaristan'daki Türklerden bahsetmediği özellikle dikkatimi çekti. Bir süre sonra bu konuyu kendim açmaya başladım. Bulgaristan Türklerinin iki ülkenin de dilini ve kültürünü bilen kişiler olarak Türkiye ve Bulgaristan arasında köprü oluşturması gerektiğini belirttim. Muhataplarım beni nazik bir şekilde dinlemekle yetindiler ve bir fikir ileri sürmediler. Bu arada hiç biri Bulgaristan'da Türk bulunduğu anlamına gelecek bir söz sarf etmedi. Bu husus özellikle önemlidir; zira yaklaşık bir yıl sonra ad değiştirme

kampanyası başlayınca bize, itirazlarımıza cevaben, Bulgaristan'da Türk olmadığı, Türk olarak bilinen kişilerin Türkiye'ye göç etmiş olduğu şeklinde cevaplar verilecektir.

1984 yılı başlarında, Kırcalı'den bazı Türklerin adlarının Bulgar adlarıyla değiştirildiğine dair şikâyetler alınmaya başlandı; ancak bunların sayısı azdı ve çoğu Pomak kökenli oldukları için adlarının değiştirildiği anlaşıyordu. Bilindiği üzere Pomakların Müslüman adları 1970'li yılların başında Bulgar adlarıyla değiştirilmişti. 1984 sonuna doğru yine Kırcalı'den bu kez yoğun bir şekilde adların değiştirildiği haberleri gelmeye başladı. Bu kez sistemli bir ad değiştirme kampanyasının yürürlüğe sokulduğu anlaşıyordu. Bu olay hakkında, ölenler de olmasına rağmen, Bulgaristan'da hiçbir haber yayımlanmadı. Ankara ise gerek bizim raporlarımızdan, gerekse Türkiye'deki Bulgaristan göçmeni vatandaşlarımızın şikâyetlerinden dolayı durumdan haberdardı, ancak hiç tepki gösterilmiyordu. Anlaşılan, olaylara teşhis koymakta güçlük çekiliyordu. İzin alarak Ankara'ya gittim ve başta Dışişleri Bakanı Halefoğlu olmak üzere ilgili kişilere durumu tekrar anlattım. Ankara'da cevap aranan başlıca soru Bulgaristan'ın Türkiye ile arasında ciddi gerginlik yaratacak bu uygulamaya neden giriştiği ve Sovyetler tarafından desteklenip desteklenmediydi.

Ankara, konuyu en üst düzeyde ele almanın doğru olacağı düşüncesiyle, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Sedat Güneral'ın Başkan Jivkov ile görüşmek üzere Sofya'ya gönderilmesine karar verdi. 11 Ocak 1985 tarihinde yapılan bu uzun görüşmede Jivkov ad değiştirme kampanyasını reddetti. Bazı kişilerin kendi kararlarıyla Bulgar adı aldıklarını söyledi. Bulgaristan'daki Türklerin Türk ulusunun değil, Bulgar ulusunun bir parçası olduğunu ve kaderlerinin Bulgar ulusunun kaderine bağlı bulunduğunu ifade etti. Türkiye ile iyi komşuluk içinde olmanın değişmez politikaları olduğunu, toprak dâhil Türkiye'den hiçbir talepleri olmadığını söyledi. Ayrıca, Ermeni ve Kürt iddialarını desteklemediği için tehditler aldığını, Türkiye'ye göç eden "Bulgarların" adlarını değiştirdiğini

(göçmenlerin kendilerine soyadı almalarını kastediyor) ve Türkçeden başka dillerin yasaklandığını (?) ileri sürdü. Ardından, kapsamlı (200 ilâ 300 bin kişi) bir göç anlaşmasına razı olabilecekleri ve ayrıca, soydaşlarımıza karşı Bulgar polisinin güç kullanması olaylarını kastederek, bunlara karşı önlem alınacağını ima etti. Güneral kendisine uygun cevaplar verdi.

Bu görüşmeden çıkarılması gereken normal sonuç, Türkiye'nin şikâyetleri karşısında Bulgar Devlet Başkanının ad değiştirme kampanyasını durdurmazsa bile hafifleteceği ve yeni bir göç anlaşması imzalamak yoluyla da bu konuya daha köklü bir çözüm getirmeyi düşündüğü idi. Ancak, kampanya durmadığı gibi, Deliorman'da da uygulanmaya başlandı ve göç anlaşması önerilerimiz kesinlikle reddedildi. Anlaşılan, Jivkov ad değiştirmelerin tamamlaması için bizi oyalamak yoluna gitmişti.

Türkiye'den hemen bir tepki gelmesini önlemek amacıyla ad değiştirme kampanyasını çok gizli tutmuştu. Alınan duyumlara göre Politbüro üyelerinden bazıları ve Merkez Komitesi üyelerinin pek çoğu son dakikaya kadar bu kampanyadan haberdar olmamış, bir kısmı da kampanya başladıktan sonra durumu öğrenmişlerdir. Kordiplomatığın durumu da aynıdır. Sadece Büyükelçiliğimiz, Türklerin şikâyeti nedeniyle, kampanyayı vaktinde duymuştur. Ancak Ankara, ne tür bir tepki gösterileceğinin saptanamaması nedeniyle hareketsiz kalmıştır. Ankara General misyonundan bir sonuç çıkmayacağını anladıktan sonra ve Türk basınının tepki gösterilmesi için ısrarlı talepleri üzerine Ankara harekete geçmiştir. Bakanlar Kurulu bu konuyu benim de katıldığım ve açıklamalarda bulunduğum bir toplantıda görüşmüş, T.B.M.M. de bu konuda gizli bir toplantı yapmıştır. Sonunda, 22 Şubat 1985 tarihinde, Ankara'daki Bulgar Büyükelçisine kısa bir nota verilmiştir. Notada Türkiye'nin Bulgaristan ile iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmeye önem verdiği belirtiliyor ve iki ülke arasındaki sorunların, geniş kapsamlı bir göç anlaşması da dâhil olmak üzere, dışişleri bakanları düzeyinde ele alınıp

görüőülmesi öneriliyordu. Burada dikkat edilecek nokta, Ankara'nın ad değiştirme kampanyasına değinmemesi ve Türklerin adlarının geri verilmesini istememesidir. Bu, kısaca, "Türkleri istemiyorsanız, biz alırız" demektir. Diğer yandan, dolaylı bir şekilde, Türkiye ile Bulgaristan arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesi mevcut sorunların çözümüne bağlanmıştır. Diğer bir deyimle, Türklerle ilgili sorunlar çözülmediği sürece iyi komşuluk ilişkileri olmayacağı da ima edilmiştir.

Bulgaristan bu ılımlı öneriyi kabul etmemiştir. Bunun sonucu olarak da Türkiye, Bulgaristan'a karşı yeni bir politika uygulamaya başlamıştır. Bu politikanın üç ana öğesi vardır.

Birincisi, yukarıda da değindiğimiz gibi, asimilasyona tabi tutulan Türklerin Türkiye'ye göçünün sağlanmasıdır.

İkincisi, Türklerin sorunu çözümleninceye kadar Bulgaristan ile olan ilişkilerin asgariye indirilmesidir. Bu amaçla Türkiye, Bulgaristan ile olan kültür ve spor ilişkilerini tamamen durdurmuş, ticari ve diğer ekonomik ilişkileri de çok azaltmıştır.

Üçüncüsü, Bulgaristan Türklerinin durumunun uygun uluslararası kuruluşlara götürülmesidir.

Bu yeni politikanın uygulanmasını ve alınan sonuçları aşağıda göreceğiz.

Zorla Asimilasyon Kampanyasının Nedenleri ve Asimilasyonu Sağlamak İçin Alınan Önlemler

Önce, Bulgar rejiminin başarıyla yürüttüğü "aşamalı asimilasyon" olarak tanımlanabilecek politikasını neden terk ederek, birçok sakıncası bulunan ve sonunda rejimin devrilmesinin nedenlerinden biri haline gelen "zorla asimilasyon" politikasını uygulamaya başladığı üzerinde duralım. Hemen belirtmemiz gerekir ki bu sorunun tam cevabı çok açık değildir. Bilinenler, "zorla asimilasyon"un Jivkov'un ve yakın çevresince kararlaştırıldığıdır. Bu politika değişikliği için

duyduğumuz tek neden, Jivkov'un Türkleri Bulgarlaştırmak yoluyla parti içinde itibarını yükseltmeyi, böylelikle de koltuğunu sağlamlaştırmayı amaçladığıdır. Ancak, bunu bir spekülasyon olarak addetmek daha doğru olur; zira Jivkov'un durumu zaten çok sağlamdı ve parti içinde rakibi yoktu; Lilov gibi rakip olma potansiyeline sahip olanları da bir yolunu bulup tasfiye ediyordu. Belki Jivkov Türkleri Bulgarlaştırmak yoluyla tarihe bir kahraman olarak geçmeyi düşünmüş olabilir. Bulgaristan'daki aşırı milliyetçi eğilimlerin varlığı dikkate alındığında bu olasılık güç kazanmaktadır.

Bulgaristan, Türkiye'nin bu konudaki tepkisini geciktirmek için gayret sarf etmiştir: ancak Türkiye tepki gösterince de bunu fazla önemsemeden asimilasyon önlemlerini uygulamaya devam etmiştir. Bunun da makul bir açıklaması yoktur. Akla gelen, Özal idaresinin ilk yıllarında, 1980 askeri darbesinin bir devamı gibi görüldüğü, bu nedenle özellikle Avrupa'da fazla bir itibar sahibi olmadığı, bunun da "zorla asimilasyon"a karşı Batı dünyasından gelecek eleştirileri sınırlı tutacağının hesaplandığıdır. Avrupa ülkelerinin ilk yıllarda soydaşlarımıza yapılan muameleye, insan haklarının çok açık bir ihlali olmasına rağmen, fazla bir tepki göstermedikleri doğrudur, ancak bu, Komünist ülkelerle iyi ilişkiler sürdürmek politikasının bir sonucudur. Buna karşın ABD soydaşlarımız konusunda Türkiye'nin yanında yer almıştır. Bu konuyu aşağıda göreceğiz.

Zorla asimilasyon olarak bu gün genellikle Türk ve Müslüman adlarının Bulgar adlarıyla değiştirilmesi hatırlanmaktadır. Oysa bu kampanyanın kapsamı çok daha geniş olup diğer birçok önlemi içermektedir. Bunları kısaca sıralıyoruz.

1. Birinci sıraya, Türklerin tamamına uygulanan, en fazla tepki çeken ve bu nedenle de en fazla bilinen ad değiştirmelerini koymak gerekmektedir. Bu uygulamaya direnen Türklere, öldürmeden hapse atmaya kadar uzanan sert cezalar verilmiştir. Ancak, Türk/Müslüman adlarıyla bankadan para

çekmek, hastaneye gitmek ve işe girmek dâhil hiçbir işlem yapmak mümkün olmadığından, bir süre sonra, direnen Türkler de Bulgar adlarını almak zorunda kalmışlardır. Fakat Türklerin büyük çoğunluğu yeni adlarına karşı olduklarını, bu ismi değil aile içinde, toplum içindeki çeşitli etkinliklerde de zorunluluk olmadıkça kullanmamak yoluyla göstermişlerdir. Yaşlı ve artık çalışmayan Türklerin kendilerine verilmiş Bulgar adlarını bilmedikleri ve öğrenmek istemedikleri de gözlemlenmiştir.

2. Türkçe konuşmak yasaklanmıştır. Konuşanlardan para cezası alınmıştır. Asimilasyonun başlıca araçlarından olan bu önlemin uygulamasının çok zor olduğu görülmüştür. Önce, resmi dairelerde, okullarda, bankalarda, hatta iş yerlerinde esasen Bulgarca konuşulduğunu belirtelim. Türkçe yasasına göre bundan böyle sosyal temaslarda ve aile içinde Bulgarca konuşulması gerekmektedir ki bunun saptanması kadar cezalandırılması da zordu. O nedenle, özel gayret gösterilen bazı kent ve kasabalar hariç, Türklerin aralarında Türkçe konuşmasına göz yumulmuş, daha doğrusu yumulmak mecburiyeti doğmuştur.

3. Türk müziği dinlemek yasaklanmıştır. Dinleyenler cezalandırılmıştır. Bu önlem de, yukarıdaki nedenlerle fazla bir uygulama görmemiştir. Bu arada, esasen Bulgaristan'da satılmayan Türk müziği kasetlerinin fiyatlarının çok arttığı, transit geçen bazı Türk kamyon şoförlerinin kaset ticaretine başladıkları duyulmuştur.

4. Şalvar gibi geleneksel Türk kıyafetleri yasaklanmıştır. Söz konusu kıyafetler bazı kırsal bölgelerde nadiren kullanılıyordu. Bu konudaki yasağın da tam olarak uygulandığı duyulmamıştır.

5. Bulgar radyosunun, Türklerin yoğun olduğu bölgelerde günde birkaç saat yaptığı yayınlar kaldırılmıştır. Bu önlemin hayli etkili olduğu, Türklerin Türk radyolarını dinlemeye çalıştığı, ancak "jamming" (elektronik karıştırma) olduğundan, bazı yerler hariç, bu radyoların dinlenemediği ve bazı yüksek

yerler hariç Türk televizyonun izlenemediği görülmüştür. Zaman içinde Türk radyolarının gücü artmış, buna karşın “jamming” de bir süre sonra arttırılmıştır. Türkler, dış dünyadan haber alabilmek için, Amerika’nın Sesi, Radio Free Europe/Radio Liberty, BBC ve Alman radyolarının Türkçe yayınlarını dinlemeye başlamışlardır.

6. Yeni Hayat Dergisi ve Yeni Işık gazetesi, Nov Jivot ve Nova Svetlina adlarıyla sadece Bulgarca çıkmaya başlamıştır. Bu önlemin etkisinin fazla olduğunu söylemek zordur. Esasen yarı Türkçe yarı Bulgarca çıkan bu yayınlar, tamamen Komünist Partisinin kontrolünde olduğundan ve hemen her zaman propagandaya yönelik yazılar içerdiklerinden zaten fazla okunmazlardı.

7. Bulgar bayram ve “ritüel”lerinin (adetlerin) uygulanması mecburiyeti getirilmiştir. Komünist rejim, doğum, evlenme ve ölüm gibi olaylara şeklen Hristiyan adetlerini andıran, ancak hiçbir dini öge içermeyen bazı usuller saptamıştır. Türkler, özellikle kırsal kesimde, bunlara uymaz ve geleneksek adetlerini sürdürürlerdi. Yeni ritüel’ler içinde en fazla tepki çeken, ölümlerin Hristiyan usulüne benzeyen bir törenle gömülmesi olmuştur. Bulgaristan’da Türk bulunmadığını kanıtlamak amacıyla Türklere ait mezar taşlarının kırılması da çok tepki görmüştür.

8. Zaten az sayıda kalmış olan Türkçe yer adlarının de Bulgarlaştırılmasına girişilmiştir.

Bu önlemin Türkler üzerinde bir etkisi olmamıştır. Türkler, resmi işlemler hariç, Türkçe yer adlarını kullanmaya devam etmiştir.

9. Çocukların daha küçük iken Bulgarlaştırılmasına çalışılmıştır. Bu bağlamda, Türk çocuklarının Bulgarca öğrenmesi için kreşlere gönderilmesine önem verilmiş, daha büyük yaşta olanlar ise okullarda ateist ve Bulgar milliyetçiliği eğitimine tabi tutulmuştur. Maddi olanakların yetersizliği nedeniyle kreş uygulamasının yaygın olmadığı duyulmuştur.

10. İvedi asimilasyon kampanyasından önce de her fırsatta Türkiye'ye göç olmayacağı, yeni bir göç anlaşması yapılmayacağı dile getirilmiş, böylelikle çok güçlü olan göç etmek isteği önlenmeye çalışılmıştır. Ad değiştirme kampanyasından sonra bu konu ısrarla ele alınmaya başlanmış ve böylelikle Türklere, Bulgaristan'da yaşayacakları için, Bulgarlaşmaları gerektiği anlatılmaya çalışılmıştır 1989 yılında, yüz binlerce insanın göç etmesi bu konudaki çabaların nafile olduğunu göstermiştir.

11. Asimilasyon kampanyasından önce de, göç arzusunu kırmak için, basında Türkiye'yi sistematik bir şekilde kötüleyen yazılar yayımlanmaktaydı. Bunlara göre, Türkiye'de insanlar çok fakirdi, sağlık koşulları iyi değildi, işsizlik çoktu, kadınlar ve çocuklar istismar ediliyordu vs. Kampanya ile birlikte bu tür yazılar artmıştır. Bunların da Türklere herhangi bir etki yaptığını söylemek mümkün değildir.

12. Türklerin aslında Osmanlı İmparatorluğu döneminde zorla Müslüman yapılmış Bulgarlar olduğu yolunda eskiden beri mevcut bir iddiaya basında geniş şekilde yer verilmeye başlanmıştır. Bu iddianın Türklerde bir etki yaptığı görülmemiştir.

Tüm bu önlemler kişisel hak ve özgürlüklerin vahim birer ihlâlidir. Bu nedenle, insan haklarına da aykırıdır. Ancak, Bulgar makamlarının ve genelde Komünist Partisi üyelerinin böyle bir kaygı taşımadıkları ve Türkleri Bulgarlaştırmak için bu zecri (zorlayıcı) uygulamaları gayet normal karşıladıkları görülmüştür.

Burada önemli olan bir diğer husus, söz konusu önlemlerin herhangi bir mevzuata, diğer bir deyimle, hukuksal bir belgeye dayanmadığı ve resmi makamların fiili bir uygulaması olduğudur. Oysa normal olarak, kişilerin statüsünde ve kazanılmış haklarında yapılan değişikliklerin mutlaka hukuki bir dayanağı olması gerekmektedir. Bu olmadığı için söz konusu önlemler, "keyfi" nitelik taşımıştır ve hukuk açısından batıl (geçersiz) olmuştur. Nitekim bu önlemler, 1989 yılı sonunda,

mevzuatta bir değişiklik yapmaya gerek kalmadan kaldırılmıştır.

Türklerin çok büyük bir kısmının bu asimilasyon önlemlerinden etkilenmediğini yukarıda belirttik. Kişisel gözlemlerimiz dışında, bu düşüncemizin kanıtını çok sayıda Türkün, söz konusu önlemlere direndiği için hapsedilmesi oluşturmaktadır. Ayrıca, bütün güçlüklerle rağmen, bazı Türkler Bulgaristan'dan kaçmayı başarmışlardır. Bunların en meşhuru dünya halter şampiyonu olan Naim Süleymanov'tur. Son olarak, 1989 yılında yaklaşık iki buçuk aylık bir dönemde, 300.000'den fazla Türkün Türkiye'ye göç etmesi ve eğer Türkler için vize konmasaydı bu rakamın çok daha artacak olması, zorla asimilasyon önlemlerinin ne derecede tepki çekmiş olduğunun en çarpıcı kanıtıdır.

Diğer yandan, başta Komünist Partisi üyesi olan Türkler olmak üzere, büyük şehirlerde oturan ve durumu iyi olan Türklerden bir kısmının bu önlemleri benimsediği ve hatta uygulanmasında aktif rol aldıkları bilinmektedir. Ancak, bunların sayısının az olduğu anlaşılmaktadır.

Krizler Dönemi

Türkiye'nin, Bulgaristan'daki Türklere uygulanan zorla asimilasyon önlemlerini kabul etmemesi ve bir göç anlaşması yapılmasında ısrar etmesi; buna karşın, Bulgaristan'ın ülkesinde Türk olmadığını ve Bulgar Müslümanlarının adlarını gönüllü olarak değiştirdiklerini iddia etmesi kısa zamanda bir krize dönüşmüştür. Taraflar hiçbir şekilde uyuşmayan görüşlerini karşılıklı notalarla birbirlerine bildirmişlerdir. Bu "notalar düellosu"na bizzat Dışişleri Bakanı Mladenov da katılarak, Türkiye'yi suçlayan ve protesto etmek isteyen bir notayı 2 Nisan 1985 tarihinde Sofya'da bana vermek istedi. Ayrıca, Bulgaristan yollarını kullanan 3 milyon kadar vatandaşımızın transit geçişlerine müdahale edebileceklerini şifahen söyledi. Böyle olduğu takdirde bizim de Boğazlardan geçen Bulgar gemilerine müdahale edebileceğimizi ima ettim ve iki ülke ilişkilerinin ulaştığı noktada Türkiye'nin hiçbir kusuru

olmadığını bildirerek protesto notasını reddettim. Bulgarlar nota vermekle bir sonuç alamayacaklarını anladıktan sonra karşılıklı nota vermeler de durdu.

1985 yılında, “nota düellosu” ile birlikte Bulgarların bazı propaganda metotlarına başvurdukları görüldü. Bunlardan biri üzerinde, ilişkilerde çok büyük gerginlik yarattığından, durmamız gerekmektedir. 1985 yazında, Viyana’da adının Yusufov olduğunu ileri süren bir soydaşımız, bir Türk gazetesinin temsilcisine müracaatla, eziyet gördüğü için Bulgaristan’dan kaçtığını, Türkiye’ye gitmek istediğini bildirdi. Gazetenin yardımıyla İstanbul’a getirildi. Burada kısa bir süre Bulgaristan aleyhindeki söylemini sürdürdü. Sonra ortadan kayboldu. Birkaç gün sonra İstanbul’daki Bulgar Başkonsolosluğunda bir basın toplantısı düzenleyerek kendisinin Türk gizli servisleri tarafından Viyana’dan İstanbul’a kaçırıldığını, Bulgaristan hakkında konuşmalar yapması için işkence gördüğünü, tek amacının vatanı Bulgaristan’a dönmek olduğunu beyan etti. Elçilik binalarının aksine, kişilerin başkonsolosluklara sığınması mümkün değildi; ayrıca başkonsolosluk binaları bulundukları ülke aleyhindeki faaliyetler için kullanılamazdı. Yusufov’un kaçmasını önlemek için İstanbul’daki Bulgar Başkonsolosluğu binası sıkı bir denetime tabi tutuldu. Bulgarlar buna karşın Filibe’deki Başkonsolosluğumuz binasına girişleri fiilen yasakladılar. Bu durumda Türkiye, Filibe’deki Başkonsolosluğunu kapatma kararı aldı ve Bulgaristan’dan da İstanbul’daki Başkonsolosluğunu kapatmasını istedi. Bunun üzerine Bulgar tarafında bir yumuşama görüldü. Yusufov’un Türkiye’deki Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksel Komiserliği temsilcisine teslim edilmesi üzerinde mutabık kalındı. Adı geçen kişi temsilcinin önünde Bulgaristan’a dönmek istediğini beyan edince Bulgar Büyükelçisine teslim edildi ve onun tarafından Bulgaristan’a götürüldü.

Böylelikle, belki de diplomatik ilişkilerin dahi kesilebileceği bir süreç durdurulmuş oldu. Ancak, bu olayın yarattığı olumsuz hava bu kez, tarafların birbirlerinin ülkesinden geçen

kamyonlarını çok sıkı bir şekilde denetlemelerine yol açtı. Uzun müzakerelerden sonra kamyon trafiği normal haline kavuştu.

İki ülke arasında bu olumsuz gelişmeler, yoğunluğunu biraz kaybetmekle beraber, 1986 yılında da sürdü. Bu kez taraflar Türkler konusunda karşılıklı olarak birbirini suçlayan bildiriler yayınlamaya başladılar. Bir bakıma “Notalar Düellosu”nun yerine “Bildiriler Düellosu” aldı. Bu “düello” da 1986 sonunda, aşağıda ayrıca anlatacağımız gibi, iki ülke arasında gizli görüşmelerin başlamasıyla durdu.

Bu arada göçmen kökenli Türk vatandaşlarının İstanbul, Bursa ve Edirne gibi şehirlerde yaptıkları gösterilerin Bulgarları çok rahatsız ettiği gözlemlendi. İki ülke arasındaki olumsuz hava her olayın büyümesi sonucunu veriyordu. 1986 yılı Temmuz ayında bir Balkan Havayolları uçağına, ödenmemiş bir borç nedeniyle, Yeşilköy Havalimanında haciz kondu. Bu normal hukuki işlem Bulgar makamları tarafından siyasi bir olaya dönüştürülmek istendi. Türkiye bu konuda yapılmak istenen baskılara direnince borç ödendi ve uçak serbest bırakıldı.

Türkiye-Bulgaristan Anlaşmazlığı Karşısında Bazı Ülkelerin Tutumu

Bulgar Hükümetlerinin, zorla asimilasyon kampanyasından önce Türkleri yokmuş farz etmesi, gerektiğinde kısaca Bulgar Müslümanlarından bahsedilmesi, bu bağlamda Türkler ile Türkçe bilmeyen Pomakların varlığının kafa karışıklığına neden olması, ayrıca başkent Sofya’da, orta boy bir yapıt olan Banyabaşı Camii dışında, “Bulgar Müslümanlarının” varlığının hemen hiç görülmemesi ve çok büyük bölümü tarımla uğraşan Türklerin büyük kentlerde değil kırsal bölgelerde oturmaları gibi nedenlerle, büyük devletler ve Balkan ülkeleri hariç, kordiplomatığın büyük bir bölümü Bulgaristan’da Türklerin ve diğer Müslümanların varlığından ve özellikle baskı altında olduğundan haberdar değildi. Zorla asimilasyon kampanyası ve bu kampanyaya karşı direnmeler, öldürülenler, yaralananlar ve hapsedilenler hakkında Bulgar basınında hiçbir haber

bulunmadığından bu olaylar da kordiplomatığın çok büyük bir kısmı tarafından bilinmiyordu. Bu durumu değiştirmek için büyük çaba sarf etmemiz gerekti.

Ülkelerin zorla asimilasyon kampanyası karşısındaki tutumlarını anlayabilmek için bazı sınıflandırmalar yapılması gerekmektedir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Batı Avrupa ülkeleri, başlangıçta Türklerin zorla asimilasyonuna hiç karışmak istemediler ve bu nedenle de, ortada vahim bir insan hakları ihlâli olmasına rağmen, Bulgar makamları nezdinde bir girişimde bulunmadılar. Bunun nedeni, Batı Avrupa ülkelerinin Doğu Bloğu devletleriyle her türlü temasın ve özellikle ticari ilişkilerin arttığı bir dönemde, Türkleri korumaya kalkışmalarının bu ilişkilere gölge düşüreceği endişesi olduğu, Sofya’da o yıllarda yapmış olduğumuz görüşmelerden anlaşıyordu. Bu ülkeler, Türkiye’nin, Türklere yapılan baskıları uluslararası kuruluşlara götürmesinden sonra, göreceli olarak, Türklerin durumuna ilgi göstermeye başladılar.

Buna karşın ABD, Türklere yapılan muamele nedeniyle, sert bir şekilde olmasa da, Bulgaristan’ı açıkça eleştirdi. Ancak, bu tutum da soydaşlarımıza gösterilen ilgiden değil, Reagan Hükümetinin başta Sovyetler Birliği olmak üzere Doğu Bloğu Devletlerini, insan hakları ihlâlleri ile suçlayarak yıpratma stratejisinin bir sonucu olduğu anlaşıyordu.

Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde Sovyetler Birliğinin belirleyici bir rolü mevcuttu. Bu, Sovyetlerin, tüm müttefiklerini olduğu gibi, Bulgaristan’ı da yakından denetlemesinden kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyimle, Bulgaristan’ın ne iç ne de dış siyasetinde Sovyetlerin muvafakatini almadan yeni bir politika izlenmesi veya herhangi bir girişimde bulunulması mümkün değildi. Bu nedenle, Bulgaristan’daki Türk azınlığı konusundaki tüm kararların da Sovyetler Birliğince uygun görüldüğünü bir belit (aksiyom) olarak görmek doğru olur. Bu bağlamda “aşamalı” olduğu kadar “zorla” asimilasyon kararlarının da Sovyetlerce onaylanmış olması gerekmektedir.

Uzun zamana yayıldığı için, aşamalı asimilasyonun uygulamalarının Sovyetler için bir sorun oluşturmamış olduğu düşünülebilir. Ancak, zorla asimilasyon uygulamasına Türkiye'nin itiraz edeceği muhakkak olduğundan, bu da NATO ve Varşova Paktları arasında bir soruna dönüşebileceğinden, "détente"ı korumakta kararlı olan Sovyetlerin zorla asimilasyona neden müsaade ettikleri anlaşılamıyordu. Sovyetlerin, ileride Türk Cumhuriyetlerinde uygulamak üzere Bulgaristan'da bir asimilasyon denemesi yaptırdıkları ileri sürülmüşse de bu düşünce tarzının doğru olmadığını ve Sovyetlerin böyle bir kampanyayı yürütecek güce sahip olmadıklarını birkaç yıl sonra Sovyetler Birliğinin ortadan kalkması göstermiştir. Bu konudaki diğer bir tahmin, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Andropov'un ölümünden sonra yerine seçilen Çernenko'nun, gayet iyi kişisel ilişkiler içinde olduğu Jivkov'a zorla asimilasyon için yeşil ışık yakmış olduğudur. Çernenko da bir yıl kadar sonra, 1985 yılı mart ayında öldü. Bu tarihte ad değiştirmelerin çok büyük bölümü bitirilmişti. Çernenko'nun yerine seçilen Mihail Gorbaçov'un ise, hem Türkiye hem de NATO ile sorun çıkartabileceği düşüncesiyle, zorla asimilasyonu benimsemediği, ancak ad değiştirmeler tamamlandığı için müdahalede de bulunmadığı yolunda, doğruluğunu kontrol edemediğimiz bazı duyumlar almıştık. Diğer yandan, yaptığımız temaslardan Sovyetlerin bu konuda Bulgaristan'ı desteklemedikleri, ancak Blok dayanışması gereği açıkça bir eleştiride bulunmadıkları ve tepkilerini zorla asimilasyon politikasından hiç bahsetmeyerek, adeta bu olayı yok farz ederek gösterme yolunu seçtiklerini öğrenmiştik. Varşova Paktının diğer üyeleri de Sovyetleri taklit etmiştir. Ancak bu ülkelerin, nadir de olsa, bazen bu suskunluklarını bozmaları gerekmiştir, o zaman da bu konunun Bulgaristan'ın iç işi olduğu, o nedenle de fikir beyan etmenin uygun olmadığı gibi açıklamalarda bulunulmuştur. Bu tutumun Bulgaristan'ın çok işine geldiğinden şüphe yoktur. Ancak, bu konunun içişlerini ilgilendirdiği yaklaşımı, Bulgaristan'ı uluslararası kuruluşlarda

müttefiklerinden beklediği kadar destek alamaması sonucunu da vermiştir.

Bu arada vurgulanmasında yarar bulunan bir diğer husus Türkiye'nin de Bulgaristan Türkleri konusunu Doğu-Batı Blokları arasında bir sorun olarak addetmediği ve Bulgaristan ile olan ikili ilişkileri arasında gördüğüdür. Bu tutumun başlıca nedeni, sorun bir doğu-batı çekişmesine dönüştüğü takdirde, Doğu Avrupa ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmak peşinde olan bazı Avrupalı müttefiklerimizin bu konuya hiç karışmak istememesi olasılığıdır. Sorunu ikili ilişkiler alanında tutmamız ve insan haklarının ihlâlini ön plana çıkarmamız, sonraları Türkiye'nin uluslararası kuruluşlarda, pek güçlü olmasa da, Avrupalı müttefikleri tarafından desteklenmesiyle sonuçlanmıştır,

Müslüman ülkelere gelince, Sovyetler ve diğer Varşova Paktı ülkeleriyle yakın ilişkiler içinde olan Suriye, Yemen gibi ülkelerle Filistin Kurtuluş Örgütü tamamen Bulgar görüşlerini benimsemişler ve bunları diğer Müslüman ülkelere karşı savunmuşlardır. Bizim aksini ortaya atmamız, gerçeklerin öğrenilmesini sağlamıştır. Ancak, Müslüman ülkeler bu sorunu ikili alanda Bulgarlarla görüşmeye yanaşmamışlar ve aşağıda göreceğimiz gibi, İslam Konferansı Örgütü içinde Türkiye'yi desteklemişlerdir.

Latin Amerika veya Uzak Doğu ülkelerine gelince, bölgesel olarak kendilerini ilgilendirmeyen bu sorundan uzak kalmayı yeğlemişlerdir.

Uluslararası Kuruluşlar

Türkiye, Bulgaristan Türklerine uygulanan zorla asimilasyon önlemlerini bazı uluslararası kuruluşlara götürme kararı almıştır. Bulgar makamları, ülkelerinde hiç Türk olmadığı, Bulgar Müslümanlarının isteyerek Bulgar adlarını aldıkları, böyle yapmakla asıllarına geri döndükleri gibi, adeta fantastik olarak nitelendirilebilecek bir tez ortaya attıkları için bu kuruluşlarda kendilerini savunmalarının zor olacağı, ayrıca Türklere reva görülen muamele, özellikle Avrupa ülkelerinde

yeterince yankı bulmadığı için, uluslararası kuruluşlarda yapılacak tartışmaların bazı ülkeler basınında yer alacağı düşünülmüştü. Diğer yandan, Bulgar Hükümeti, tüm dünyaya olumlu bir imaj verebilmeye özellikle önem atfettiğinden, uluslararası kuruluşlarda doğabilecek olumsuz hava ve kanının etkisinde kalacakları ve Türkler üzerindeki asimilasyon baskısını kaldırmasalar dahi azaltabilecekleri de ümit edilmiştir.

Buna karşın, hiçbir uluslararası kuruluş Bulgaristan'ın zorla asimilasyon uygulamalarını durduracak yetkiye sahip değildi. Ancak, konuya ilgi göstermeleri, tartışmaları ve bazı tavsiye kararları almaları, yukarıda da belirttiğimiz gibi Bulgaristan üzerinde küçümsenmeyecek bir manevi baskı oluşturabilirdi. Nitekim bunun kısmen gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

Uluslararası kuruluşlarda bu konuda yapılan uzun görüşmeleri anlatmaya yerimiz yeterli değildir. Biz Türkiye'nin hangi uluslararası kuruluşlara başvurduğuna dair, bazen kısa açıklamalarla bilgi vermeye çalışacağız.

Parlamentolar Arası Birlik toplantıları yılda iki kez, her seferinde değişmek üzere, üye devletlerin başkentlerinde yapılyordu. Türk delegasyonu 1985'ten başlamak üzere Bulgaristan'daki Türklerin durumunu bu toplantılarda dile getirmeye başladı. Bulgar delegasyonu çok rahatsız oldu. Bulgar Müslümanlarının gönüllü olarak adlarını değiştirdikleri görüşü inandırıcı olmadı.

Türkiye bu konuyu Avrupa Konseyi Danışma Meclisine de götürdü. Burada Bulgaristan temsil edilmiyordu. Ancak, Yunanlı ve Kıbrıslı milletvekilleri, başta Fransızlar olmak üzere bazı sosyalist milletvekillerinin desteğini sağlayarak Bulgaristan Türkleri konusunda bir araştırma yapılmasını uzunca bir süre engelledilerse de, Türk Heyeti Başkanı Kamran İnan'ın gayretleri sonucunda Türklerin durumunu açıklayan bir karar kabul edilebildi.

NATO Asamblesinde de Bulgarlar yoktu. Burada Sosyalistler çok faal değildi. Biraz zaman alsa da, Türk Heyeti Başkanı İsmail Şengün'ün çabalarıyla Bulgaristan'ı kınayan kararlar alınabildi.

O zaman adı Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) olan günümüz Avrupa Birliği'nin bir tür yasama organı olan Avrupa Parlamentosunda ne Türkiye ne de Bulgaristan temsil edilmiyordu. Ancak, ortada bir insan hakları ihlali olduğundan ve bu çerçevede Türkiye'deki Kürtlerin durumuyla ilgilenen ve ayrıca 1987 yılında Ermeni sorununa siyasi bir çözüm bulunması bahanesi altında Ermeni soykırım iddialarını kabul eden, Türkiye'den de kabul etmesini isteyen ve kabul etmediği takdirde bunun AET'ye tam üyeliği yolunda bir engel oluşturacağını belirten Avrupa Parlamentosunda, Bulgaristan'daki Türklerin durumuyla, bir kaç kişi dışında, hiç ilgilenilmedi.

Bilindiği üzere en büyük uluslararası kuruluş Birleşmiş Milletler Teşkilatıdır. Tüm Varşova Paktı ülkelerinin ve genelde onları destekleyen, bir kısmı Müslüman, üçüncü dünya ülkelerinin bu teşkilata üye olması, Türklerin durumunun burada ele alınmasını güçleştiriyordu. Buna rağmen, Türkiye bu teşkilatın konu ile ilgilenebilecek organlarına bu konuyu götürdü. Mesela her yıl Türkiye Dışişleri Bakanlarının BM Genel Kurulu'nda yaptıkları konuşmalarda Türklerin durumuna da değinildi. Bulgarlar da bilinen ve fakat hiç de inandırıcı olmayan görüşlerini tekrarladılar. Türkiye ayrıca Türklerin durumunu Birleşmiş Milletlerin diğer organlarında da ortaya attı. Bunlar arasında EKOSOK (Ekonomik ve Sosyal Konsey), kültürel ve insani konularla görevli Üçüncü Komite, Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi, İnsan Hakları Komitesi ve bu Komiteye bağlı Azınlık Ayrımcılığının Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu sayılabilir. Buralarda yapılan uzun tartışmalara da değinemeyeceğiz. Şu kadarını söyleyelim ki bu tartışmalar, Türklerin zorla asimilasyonu için uygulanan önlemleri saklamaya çalışan Bulgar Hükümetini zor durumda bıraktı.

Türkiye bu konuyu İslam Konferansı Örgütüne (İKÖ) de götürdü. Bu örgüt üyesi olup Sovyetler ve Müttefikleriyle yakın ilişkiler içinde olan ülkelerin karşı çıkmasına ve Bulgaristan'daki Baş Müftü Topciev ve özellikle ondan sonra bu makama atanan Gencev'in "Bulgar Müslümanlarının" ne kadar mutlu olduklarını kanıtlama gayretlerine rağmen, İKÖ Bulgar Müslümanlarının durumunu saptamak için Bulgaristan'a bir Temas Grubu yollamaya karar verdi. Bulgarlar, bu Grubun Bulgaristan'a gelişini önlemek için birçok bahane ileri sürdüler; ancak, siyasi olduğu kadar ekonomik nedenlerle de Müslüman ülkelerle iyi ilişkiler içinde bulunmaya özellikle özen gösterdiklerinden Temas Grubunu reddedemediler. Temas Grubu 1987 yılının Haziran ayında Bulgaristan'a geldi ve Bulgar ilgililerinin refakatinde Bulgaristan'ın bazı bölgelerinde temaslarda bulundu, görüşmeler yaptı. Gidilecek bölge ve şehirler gibi temas edilecek kişiler de Bulgar makamları tarafından saptanmıştı. Bu kişiler hallerinden memnun olduklarını ifade ettiler sonra kendilerine karıştığı için Türkiye'yi şikâyet ettiler. Ancak, Temas Grubu Bulgaristan dışında da ve bu arada İstanbul'da da Naim Süleymanov gibi "Bulgar Müslümanlarıyla" da görüştü. Tabii onların verdiği bilgiler tamamen farklıydı. Bulgar ve Sovyet yanlısı Arap ülkelerinin devamlı müdahaleleri, Temas Grubunun raporunu geciktirdi. Sonunda, 1988 yılı Mart ayında açıklanan rapor, soydaşlarımızın durumunu gerçeklere uygun bir şekilde yansıtıyordu.

Kişisel ve azınlık haklarının ihlâli söz konusu olduğundan soydaşlarımızın durumunun en iyi şekilde ele alınabileceği uluslararası örgüt Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansıydı (AGİK. Bu örgüt şimdi Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı "AGİT" adını taşımaktadır.) Devamlılık arz eden bu konferans içinde, birçok uzman toplantıları ve alınan kararların uygulanmasının izlenmesi için de ayrıca toplantılar yapılıyordu. Türkiye, Bulgaristan Türklerine uygulanan zorla asimilasyon önlemlerini bu toplantılardan uygun olanlarına götürdü ve Bulgaristan'ın bu uygulamalara son vermesini istedi. Bulgarlar olayları ya inkâr ettiler ya da başka türlü yorumladılar. Türkiye

toplantılarda özellikle ABD'den ve daha az ölçüde AET ülkelerinden yardım gördü. Avrupa ülkelerinin bu şekilde davranması, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Bulgaristan Türklerinin durumunu siyasi yönden değil, insani açıdan ele almamızla ilgilidir. Buna karşın, Bulgarlar, başta Sovyetler Birliği olmak üzere müttefiklerinden ya hiç ya da çok yetersiz dersek gördüler. Bu durum da Avrupalı ülkelerin Türkiye'yi desteklemesini kolaylaştırdı. Toplantılar genelde uzmanlar düzeyinde cereyan ediyor ve bakanlar nadiren katılıyordu. Federal Almanya Dışişleri Bakanı Genscher'in Türk azınlığına yapılan ayrımcılığa son verilmesini istemesi Bulgarlar için kötü bir sürpriz oldu.

Sonraları, AGİK'de mevcut aile birleştirilmesi mekanizmalarını işleterek, Türkiye'deki yakınlarının talebi üzerine Bulgaristan'daki bazı Soydaşlarımızın Türkiye'ye gönderilmesinin istenmeye başlaması da etkili oldu.

Aile Birleşmeleri

1968 Göç Anlaşması Türkiye'ye gelen bazı ailelerin çocukları veya diğer yakınları, çeşitli nedenlerle onlarla beraber gelememiş ve Bulgaristan'da kalmıştı. Sonradan bu kişiler Türkiye'ye getirilmek istenmiş, ancak Bulgar makamları anlaşmanın sona erdiğini ileri sürerek buna yanaşmamıştı. Diğer yandan, başta turizm olmak üzere çeşitli nedenlerle Türkiye'ye giden, ancak Bulgaristan'a dönmek istemeyen bazı kişilerin eşleri ve çocukları da Bulgaristan'da kalmış, bu şekilde de bölünmüş aileler meydana gelmişti. Zorla asimilasyonlardan önce ve iki ülke ilişkilerinin iyi olduğu dönemlerde de aile birleşmeleri konusu vardı ve Türkiye bu durumdaki yaklaşık 1.500 kişinin göçüne izin verilmesini istiyordu. Zorla ad değiştirme kampanyasından sonra aile birleşmesi için yapılan görüşmeler durdu. Ancak, Türk kamuoyu bu konuda çok hassastı ve özellikle Bulgaristan'da kalan çocukların Türkiye'deki aileleriyle birleşmesi sık sık gündeme geliyordu. Bu da Bulgarlarda rahatsızlık yaratıyordu. Türklerin durumu nedeniyle iki ülke arasında çıkan krizlerin nispeten hafiflediği

bir dönemde, 1986 yılı Ağustos ayında, Bulgarlar bir nota vererek bazı koşullara tabi olmak kaydıyla çocukların bir kısmının Türkiye'deki anne ve babalarının yanına gitmesine müsaade edeceklerini bildirdiler. Uygulamaya geçildiğinde, Bulgar makamlarının mümkün olduğu kadar az sayıda ve zamana yayarak çocukları Türkiye'ye göndermeye çalıştığı anlaşıldı. Bu şekilde davranılmasının nedeni çocukların gönderilmesini Türkiye'ye karşı bir baskı aracı olarak kullanmak ve uluslararası örgütlerde Bulgaristan'a yöneltilen eleştirileri azaltmaya çalışmaktı. Diğer yandan, çocuklar nedeniyle Bulgaristan aleyhinde yayın yapan Türk basınının de olanaklar ölçüsünde bu konuda sessiz kalmasının istendiği da anlaşılıyordu. Sonunda, uzun tartışmalardan sonra bu çocukların büyük bir kısmı peyderpey Türkiye'ye getirilebildi. Başbakan Özal'ın özel ilgisi nedeniyle bu çocukların en meşhuru sonradan Özgür soyadını alan Aysel'dir.

Gizli Görüşmeler ve Türkiye Bulgaristan Protokolü

Bulgarlar, ailelerinden ayrı kalmış çocukların Türkiye'ye gönderilmesini ilke olarak kabul etmelerinden az sonra, 1986 Eylül ayında, iki ülke dışişleri bakanlarının Birleşmiş Milletler Genel Kurulu münasebetiyle gidecekleri New York'ta bir görüşme yapmasını önerdiler. Ancak, Bulgar Dışişleri Bakanı Mladenov'un bir kalp ameliyatı geçirmesi üzerine bu görüşme ertelendi ve Kasım ayında Viyana'da yapıldı. Ne var ki, Bulgar Bakanın Türklerin durumunun görüşülmesini kabul etmemesi üzerine bu toplantıdan bir sonuç çıkmadı. Bundan sonra, Sovyetlerin aracılığı ile Türkiye ile Bulgaristan arasında gizli görüşmeler yapılması kararlaştırıldı.

Gizli görüşmeler Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi Nüzhet Kandemir ile Bulgar Dışişleri Bakan Yardımcısı İvan Ganev arasında Cenevre'de yapıldı. Sonra, Sofya Büyükelçiliği kanalıyla devam etti. Bu görüşmelerde Türk tarafı Bulgaristan Türklerinin haklarının iadesini, isteyenlerin göç etmesine izin verilmesini ve parçalanmış ailelerin birleştirilmesini istiyordu. Bulgaristan ise ekonomik ilişkilerin canlandırılmasını,

konsolosluk ve gümrük makamları arasında işbirliği yapılmasını, bazı sınır saptamalarının yapılmasını, Karadeniz’de kıta sahanlığı ve kara suları sorunlarının çözümünü ve bazı çocukların ailelerine gönderilmesini öneriyordu. Ayrıca Türk basınının, Türk radyo ve televizyonlarının Bulgaristan aleyhindeki yazılarına son verilmesini de talep ediyordu. Burada tek ortak nokta bazı çocukların Türkiye’ye gönderilmesi idi. Diğer yandan, Türkiye sınır saptamalarına karşı değildi. Ancak bunlar ayrıntıydı. Bulgarlar ülkelerindeki Türklerin durumunda bir değişiklik yapmaya razı olmuyorlar, zorla asimilasyonu sürdürmek istiyorlardı. İşin ilginç tarafı aynı zamanda Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olmayı istediklerini öne sürüyorlardı. Asimilasyon politikası ile iyi ilişkilerin çeliştiğini görmemeleri şaşırtıcıydı. Sonuç olarak, hiçbir ilerleme sağlanamayan bu müzakereler kesildi ve iki ülke arasında yeniden bazı gerginlikler yaşandı.

1988 yılı Şubat ayı sonunda Yugoslavya’nın başkenti Belgrad’da Balkan Ülkeleri Dışişleri Bakanları Toplantısı yapılacaktı. Bu toplantı vesilesiyle bir araya gelen Türkiye Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ve Bulgaristan Dışişleri Bakanı Petır Mladenov yaptıkları görüşmelerden sonra bir protokol imzaladılar. Bu belge, iki ortak çalışma grubu kuruyordu. Bunlardan birincisi “insani alanda işbirliği dâhil ikili ilişkilerde mevcut sorunlara çözümler bulmayı” amaçlıyordu. İkinci Ortak Çalışma Grubu ise ekonomi, ticaret, turizm, teknoloji, nakliye, iletişim ve kültür alanlarında işbirliğinin arttırılması için somut önlemleri belirleyecekti.

Türkiye “insani alanda işbirliğini” içerdiği için birinci ortak çalışma grubu içinde Bulgaristan’daki Türklerin durumunu ele almayı ümit ediyordu. Nitekim bu yönde büyük gayret harcanmış, hatta Bulgar tarafına yeni bir göç anlaşması tasarısı dahi verilmiştir. Bulgarlar ise ne yeni bir göçü ne de Türk azınlığının zorla asimilasyonunu amaçlayan önlemlerin kaldırılmasını kabul etmişlerdir. Onlar için “insani alanda işbirliği” parçalanmış ailelerden bazılarının birleşmesine izin

vermekten ibaret olmuştur. Böylelikle, Türkler konusunda bir ilerleme sağlanamayınca birinci ortak komisyonun çalışmalarının da anlamı kalmamıştır. Birinci Ortak Çalışma Grubun son toplantısı 1988 yılının Temmuz ayında Ankara'da yapılmıştır. Görüşmeler böylece fiilen kesilince Başkan Jivkov Cumhurbaşkanı Evren'e 1988 Eylül'ünde bir mesaj göndererek Türk-Bulgar ilişkilerinin normale dönmesini arzu ettiklerini vurgulamıştır. Aynı ay içinde iki ülke Dışişleri Bakanları BM Genel Kurul toplantılarına katılmak üzere gitmiş oldukları New York'ta görüşmüşlerdir. Tüm bu görüşmelerden çıkan sonuç şudur: Bulgar tarafı, Türklere uygulanan zorla asimilasyon önlemleri hariç, diğer tüm konularda anlaşmaya hazır görünmüştür. Türkler konusunda yapabilecekleri ise, yukarıda belirttiğimiz gibi bazı ailelerin birleşmesine izin vermektir. İki ülke arasındaki en önemli sorun Türklerin durumu olduğundan, Türkiye bu sorun çözümlenmediği sürece diğer sorunların çözümüne ilgi göstermemiştir. Aksi yapılırdı ve diğer sorunların çözümü için Bulgarlarla anlaşılırdı, bu, Türklerin haklarının savunulmasından vazgeçildiği anlamına gelebilir, en azından Bulgaristan tarafından diğer ülkelere böyle takdim edilebilirdi.

Bu konuyu kapatmadan önce ekonomik konularda işbirliği için kurulmuş olan İkinci Ortak Çalışma Grubu'nun çalışmalarına değinelim. Taraflar bu konularda daha ileri bir işbirliği gerçekleştirmenin koşullarını saptamak için zorlukla karşılaşmamışlardır. Ancak, Protokole göre ortak çalışma gruplarının çalışmaları paralel olarak gerçekleşeceğinden birinci grupta başarı olmayınca ikinci grubun çalışmaları da uygulamaya konamamıştır.

Bu arada Bulgaristan'daki Türklerden de kısaca bahsetmemizde yarar vardır. Ad değiştirmelere ve diğer asimilasyon önlemlerine karşı direndikleri için çok sayıda kişi hapsedilmiştir. Bunlardan Belene (Bulgaristan'ın kuzeyinde Tuna Nehri üzerinde bir yerleşim ada) hapisanesine konanların durumu, Türk gazetelerinin yayınları nedeniyle iyi bilinmektedir. Birçok kişi Bulgaristan'dan kaçmıştır. Bunun

için kullanılan yol, iyi korunmayan Romanya sınırırır. Yugoslavya sınırı da nispeten kolay geçit vermiştir.

Türkler konusunda üzerinde durulması gereken bir diğer husus, özellikle 1988'den itibaren Türklerin daha cesur davranmaya başlamalarıdır. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Birincisi, asimilasyon önlemlerinde bir değişiklik yapılmamış olmakla beraber, bunların uygulanmasında birçok yerde bir gevşeklik görölmesidir. Naim Süleymanov'un Avustralya'dan kaçarak Türkiye'ye gelmesi ve bir kahraman gibi karşılanması da Türkleri çok yüreklendirmiştir. Aynı husus, başta Aysel olmak üzere bazı çocukların Türkiye'ye gönderilmesi için de geçerlidir. Belki en etkili unsur, Türkiye'nin kendilerini yalnız bırakmayacağına dair gitgide güçlenen bir inancın bulunmasıdır.

1989 Yılı Göçleri

1989, Bulgaristan'da Jivkov idaresinin yıkıldığı ve Türkler için yeni bir dönemin başladığı bir yıl olmuştur.

Bulgaristan Sovyetlerin Glasnost ve Perestroyka sistemini geç ve isteksiz bir şekilde benimsemiştir. Bu çerçevede, hayli geciktikten ve bu nedenle de Sovyetlerin memnuniyetsizliğine hedef olduktan sonra, 9 Mayıs 1989 tarihinde pasaport ve vatandaşlık kanunları değiştirilmiştir. Böylelikle, eski uygulamalara göre çok daha kolay pasaport alınır olmuştur. Ancak, çıkış vizesi usulü kalkmadığından ve döviz tehditleri devam ettiğinden resmi makamlar ülke dışına gidecek kişiler üzerindeki denetimlerini sürdürmüştür.

Çok sayıda Türkün pasaport almak için başvurması şaşkınlık yaratmıştır. Biraz tereddütten sonra Türklere pasaport verilmeye başlanmıştır. Yaklaşık 20 Mayıs'tan itibaren bazı "istenmeyen" Türkler zorla Avusturya'ya yollanmaya başlamışlardır. Sonradan muhalif bazı etnik Bulgarlardan da bu şekilde kurtulmaya çalışıldığı anlaşılmıştır.

21 Mayıs'ta Kuzey Bulgaristan'da Bohçalar (Kaolinovo) ve Mahmuzlu (Todor İkonomovo) köylerinde Bulgar Milisi ile soydaşlarımız arasında, pasaport kanununun uygulanması hakkındaki bir tartışma, sonradan arbedeye dönüşmüş ve 7 soydaşımız ölmüştür. İzleyen günlerde de o civarda başka ölümler olduğuna dair haberler alınmıştır. Türkiye bu olaya büyük tepki göstermiştir. TBMM 24 Mayıs'ta bir kınama kararı kabul etmiştir.

Jivkov 29 Mayıs'ta televizyonda “Biz sınırimızı açtık, Türkiye de tüm Bulgar Müslümanlarına sınırlarını açsın” şeklinde özetlenebilecek uzun bir konuşma yapmıştır. Başbakan Özal ertesi gün kendisine cevap vererek Türkiye'nin sınırlarının açık olduğunu, zaten hiçbir zaman kapalı olmadığını vurgulayarak Bulgaristan'ı da aynı şekilde hareket etmeye davet etmiş ve kapsamlı bir göç anlaşması yapılmasını önermiştir. Türkiye Bulgaristan'dan gelen Türkleri vizesiz olarak kabule başlamıştır. Böylelikle her gün binlerce Türk Bulgaristan'ı terk ederek Türkiye'ye göç etmiştir.

Bulgaristan'da 6 yıl kadar süren görevimiz sona erdiği için, diplomatik usul gereğince, 13 Haziran 1989 tarihinde Jivkov'a bir veda ziyaretinde bulundum. Büyükelçilerin veda ziyaretleri nezaket gereğidir ve genelde gayet kısadır. Diğer yandan, Türklerin göçünün büyük bir yoğunlukla sürdüğü bir ortamda ve iki ülke ilişkilerinde de ciddi bir gerginlik yaşandığı bir sırada yapılan bu ziyaretin kısa olması da duruma uygun olurdu. Oysa Jivkov'un alışılmışın dışına çıkarak kendi politikalarını savunmaya başlayınca bu ziyaret kırk dakikayı bulmuştur. Bulgaristan Devlet Başkanı ülkesinde Türk olduğunu inkâr etmiş ve Türkiye'nin Bulgaristan'ın iç işlerine karıştığını ileri sürmüştür. “Bulgar Müslümanlarının” mâli durumunun çok iyi olduğundan vaktiyle Türkiye ile iyi ilişkiler kurulması için sarf ettiği özel çabalardan bahsetmiştir.

Kendisine Türkiye'nin Bulgaristan'ın içişlerine karışmadığını, Bulgaristan'daki Türklerin durumu hakkındaki tutum ve girişimlerimizin ikili veya çok taraflı anlaşmalardan

kaynaklandığını söyledim. Türkiye ile iyi ilişkiler kurulması için çabalarına değinerek, tekrar bir çaba göstermesini ve Türkiye'nin göç anlaşması önerisini kabul etmesini istedim. Politbüro'nun bunu kabul etmeyeceğini ifadeyle konuyu kapattı. Gelineen noktada Politbüro'nun bir göç anlaşmasını reddedeceğini hiç düşünmedim, zira bir anlaşma olmadan göç zaten gerçekleşiyordu. Anlaşma yapılması Bulgaristan'ın Türkiye ile olan ilişkilerini kurtarır ve Batı Dünyasında takdir toplamasına neden olurdu: Sovyetler de böyle bir anlaşmaya itiraz etmezlerdi. Ancak bu Jivkov'un işine gelmezdi, zira anlaşma yapması yıllardan beri sürdürdüğü politikayı inkârı anlamına gelir, bu da bir süre sonra devrilmesine yol açardı. Bunu bildiğinden anlaşmaya yanaşmıyordu. Hatta Politbüro'nun anlaşmayı kabul etmeyeceğini ifade ile şimdiye kadar izlenen politikayı Politbüro'nun üzerine atmaya çalışıyordu.

Bunlar doğru olabilirdi ancak Jivkov'un kendi politikalarını görevinden ayrılan Türkiye Büyükelçisine savunması ilk bakışta anlamsızdı. Zira Türkiye'ye bir teklif yapmıyor veya bir talepte de bulunmuyordu. Sonraları bu savunmanın muhatabının ben değil, görüşmemizde hazır bulunan ve asık bir suratla bir kelime bile etmeden Jivkov'u dinleyen Mladenov olduğunu düşündüm. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, zorla asimilasyon kararını Jivkov ve yakın çevresi almıştı ve Mladenov bu çevreye dâhil değildi. Sovyetler Birliğinde okuması ve bir Rus'la evli olmasının da etkisiyle Moskova'ya çok yakındı. Ayrıca Dışişleri Bakanı olarak Türklerin zorla asimilasyonu uygulamalarının uluslararası Bulgaristan için yarattığı sıkıntıları o çekmişti.

Birkaç gün sonra Sofya'dan ayrıldım ve on binlerce Türk ile birlikte Kapıkule'den Türkiye'ye giriş yaptım.

Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye vizesiz girişi iki buçuk ay kadar devam etti ve bu şekilde yaklaşık 320.000 kişi geldi. Türk Hükümeti gelenlere yemek ve çadırlarda bile olsa yatacak yer sağladı; ancak gelenlerin hepsine kısa zamanda iş bulunamadı. Bazıları geri döndüler, buna rağmen göç azalma

olmadan, sürdü. Bir tahmine göre bu tempo devam etseydi birkaç ay içinde Bulgaristan'daki Türklerin tamamına yakını Türkiye'ye göç etmiş olacaktı. Türk Hükümeti, 20 Ağustos 1989 tarihinde vize verilmesi rejimine geri döndü ve Türklere verilecek vizeyi günde 1000 olarak sınırladı. Bulgaristan'daki Türk konsolosluklarının önünde aylarca vize kuyrukları oluştu. Türkiye'ye girişler azaldı.

Yıllarca Türklerin göçüne karşı çıkmışken sınırların birden bire açılması ve Türklerin de çok sayıda Türkiye'ye göç etmesi Bulgarlaştırma politikasının iflas ettiğini gösteriyordu. Komünist rejimlerde, tüm diğer totaliter rejimlerde olduğu gibi, Komünist Partisinin ve ona bağlı olarak da Hükümetlerin benimsedikleri politikaların, ilke olarak, daima doğru olduğu kabul edilirdi. Hata yapanlar öz eleştiride bulunur ve mevkilerini kaybederlerdi. Bu durumda Türklere karşı izlenen politikanın çok hatalı olduğu Türklerin göçü ile kanıtlandığına göre bunun bazı siyasi sonuçları olması kaçınılmazdı. İlk sonuç Sovyetler Birliğinin, zaten hiç memnun olmadıkları Jivkov'dan kurtulmak için bazı tertipler almaya başlamaları olmuştur. İkinci sonuç ise Glasnost ilkesi gereği zorlukla da olsa kurulan hür sendikaların, Türklerin göçünden cesaret alarak sonbaharda devamlı gösteriler yapmaya başlamasıdır. Sonunda Jivkov, karşılaştığı sorunlar ile baş edemeyen bir lider olarak görülmeye başlandı ve o yılın Kasım ayında istifaya mecbur edildi. Bu açıdan bakıldığında Türklerin göçünün Jivkov'un istifasının dolaylı bir nedeni olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç

Bulgaristan'ın özerkliğini kazandığı 1878 yılından günümüze kadar önce Osmanlı Devleti, sonra Türkiye Cumhuriyeti ile olan ilişkilerinde en önemli sorunun Bulgaristan'daki Türk azınlığı olduğu görülmektedir. Bu azınlığa iyi muamele edildiği, başlıca haklarına saygı gösterildiği dönemlerde Türk-Bulgar ilişkileri de iyi olmuş, aksi halde ise, yukarıda açıklandığı gibi, iki ülke arasında büyük krizler

çıkıştır. 1985–1989 yılları Türk azınlığının en fazla baskı gördüğü hatta varlıklarının dahi inkâr edildiği yıllardır.

1984 yılı sonunda Türk azınlığının ivedi bir şekilde zorla asimilasyonu kararının bir dizi yanlış sonunda alınmış ve uygulanmış olduğu görölmektedir.

Birinci yanlış, Türklerin Bulgarlaştırılmaya hazır olduğı düşüncesidir. Bunun temelinde de Bulgaristan'da İslamiyet'in çok zayıflatılmış olması, Türkçe eğitime getirilen kısıtlamaların Türk dilini geriletmiş bulunması ve tarıma verilen sübvansiyonlar nedeniyle Türklerin nispi bir refah içinde olması yatmaktadır. Ancak bunlar, Bulgar idarecilerinin düşüncelerinin aksine, Türklerin Bulgarlaştırmayı kabul etmesi sonucunu vermemiştir.

İkinci yanlış, Türkiye'nin Bulgarlaştırma politikasını, başta itiraz etse de, sonunda kabul etmek zorunda kalacağı varsayımıdır. Oysa Türkiye, Bulgarlaştırma önlemlerinin aniden uygulanmaya başlanmasının yarattığı sürprizin etkisinden kurtulur kurtulmaz, bu önlemlere karşı çıkmış, soydaşlarının durumunu iki ülke ilişkilerinin ana sorunu haline getirmiş, ayrıca bu sorunu uluslararası kuruluşlara taşımıştır.

Üçüncü yanlış, Sovyetlerin ve diğer Varşova Paktı ülkelerinin bu konuda Bulgaristan'ı destekleyecekleri inancıdır. Ancak öyle olmamış, söz konusu ülkeler uluslararası kuruluşlarda Bulgaristan Türkiye tarafından şiddetle eleştirilirken, genel olarak bu konuya karışmamayı tercih etmişlerdir. Diğer yandan Jivkov'un, Sovyetlerin kendisinden ve yakın çevresinden kurtulmak ve idareyi daha genç ellere teslim etmek niyetine fazla önem vermemiş olduğu görölmektedir.

Dördüncü yanlış, askeri rejim ve insan hakları ihlalleri nedeniyle Türkiye'yi şiddetle eleştiren Batılı ülkelerin Bulgarlaştırma önlemlerine fazla itiraz etmeyeceği kanısıdır. Bu husus, Fransa, Almanya ve İtalya gibi bazı Avrupa ülkeleri için bir süre ve bir ölçüde doğru olmakla beraber, ABD ve göreceli olarak İngiltere Bulgaristan'ı şiddetle eleştirmişlerdir.

Beşinci yanlış, Müslüman bir azınlık söz konusu olduğundan Batılı çevrelerin insan hakları ihlali üzerinde fazla durulmayacağıdır. Oysa Uluslararası Af Örgütü zorla Bulgarlaştırmalar için özel bir rapor hazırlayarak Bulgaristan'ı şiddetle eleştirmiş, Batı ülkeleri basını da çok olmasa da Bulgaristan'ı yermiş, AĞİK toplantılarında Türkiye'nin şikâyetleri Bulgaristan'ı güç duruma sokmuştur.

Altıncı yanlış, aşırı milliyetçi tutum ve düşüncelerin etkisinde olan Bulgar kamuoyunun Türklerin asimilasyonu girişimlerini destekleyeceği, bunun da Jivkov idaresinin devam etmesini sağlayacağıdır. Gerçekten de Bulgar kamuoyu, en azından büyük bir kısmı, izleyebildiğimiz kadarıyla Türklerin asimilasyonu girişimlerini desteklemiş, hiç olmazsa karşı çıkmamıştır. Ancak bu destek Jivkov idaresinin devrilmesini önleyecek boyutta olmamıştır. Kişilerin 1989 Göçünün ülkede yarattığı durumdan endişe duydukları, bu duygunun da onları pasif bir bekleyiş içine soktuğu görülmüştür. Ayrıca şu nedenlerle Jivkov'a duyulan güven azalmıştır: Türklerin asimilasyonu politikasında başarılı olamaması, bu politika nedeniyle Bulgaristan'ın uluslararası güc duruma düşmesi, ülke içinde Türklerin pasif direnişini kıramaması ve yıllarca Türklerin göçüne karşı çıktuktan sonra birden bire onlardan kurtulmak amacıyla sınırlarını açması ve bu durumun ülkede bir kargaşa yaratması.

Sonuç olarak kendisinin neden olduğu krizlerde Jivkov'un ne kamuoyu, ne de parti tarafından güçlü bir şekilde desteklenmediği, hür sendikaların gösterilerinin de Jivkov'u çok yıprattığı ve ilk fırsatta görevinden alındığı görülmektedir.

Türkiye'nin Türk azınlığı konusunda izlediği politikaya gelince bu konuda şu hususların öne çıktığı gözlemlenmektedir:

Türkiye zorla asimilasyon olayına ne gibi tepki gösterileceğini saptamakta güçlük çekmiştir. Tepki gösterildiğinde ise ad değiştirmeler bitmiş, Bulgaristan bu konuda geri dönülmez bir noktaya gelmişti. Oysa Ankara'yı uyardığımız zaman tepki gösterilseydi, büyük olasılıkla ad

değiştirmeler durdurulur ve yukarıda değindiğimiz krizler yaşanmazdı.

Türkiye sorunun çözümü için başlangıçta sadece Türklerin göçüne izin verilmesini istemiştir. Bu, çeşitli nedenlerle göç edemeyecek Türklerin asimilasyonuna razı olunması anlamına gelmekteydi. Türkiye hayli zaman sonra bu hatasından dönmüş ve göç talebine ek olarak Türklerin haklarının kabul edilmesini de istemeye başlamıştır.

Türkiye Bulgaristan ile olan bu sorunun Doğu ve Batı Blokları arasında bir anlaşmazlığa dönüşmemesine ve iki ülke ile sınırlı kalmasına gayret göstermiştir. Bu, Sovyetler ve müttefikleri tarafından takdir edilmekle beraber ne bir göç anlaşması yapılmasını ne de Türklerin haklarının iadesini sağlamıştır.

Türkiye'nin Jivkov'un devrilmesinde bir rolü olduğunu söylemek güçtür. Başbakan Özal'ın Jivkov'un talebine uyarak Türk sınırlarını Türklere açmasının Bulgaristan'da yarattığı kargaşanın Jivkov'un devrilmesine dolaylı bir katkı yaptığı düşünülebilir.

Jivkov'dan sonra Bulgar Komünist Partisi Genel Sekreterliğine Dışişleri Bakanı Mladenov geçmiştir. Aralık ayı sonuna doğru zorla asimilasyon amacıyla Türklere karşı uygulanan, yukarıda saydığımız önlemlerin hepsi kaldırılmış ve böylelikle Türkler için çok zor olan bir dönem son bulmuştur. Ancak Türklere, Krallık döneminde olduğu gibi, dini bir cemaat olarak ayrı bir statü ve haklar verilmemiştir. Türkler, zorla asimilasyon döneminden önce, cemaat olarak değil kişisel olarak sahip oldukları, ancak uygulanmayan haklarını geri almışlardır. Bu açıdan bakıldığında Jivkov'un devrilmesinin azınlık hakları alanında Türklere büyük kazançlar sağladığını söylemek güçtür.

Jivkov'un devrilmesinden günümüze kadar olan zaman içinde Türklere Bulgaristan'da, hükümet koalisyonlarında yer aldıkları dönemlerde dahi, birçok alanda fiili bir ayrımcılık

uygulandığından ve Türkçe eğitim çok az olduğundan, yukarıda değindiğimiz aşamalı asimilasyonun bir bakıma halen de devam ettiği söylenebilir.

1984-1985 İSİM DEĞİŞTİRME MESELESİ VE UYGULAMALARI

Neriman ERSOY-HACISALİHOĞLU

Giriş

1989 yılında Bulgaristan'dan yaklaşık 350.000 kişinin Türkiye'ye göç etmesiyle birlikte "93 harbi" göçünden sonra ikinci büyük göç olarak "89 Göçü" gerçekleşti. 89 Göçü deyince binlerce kişinin çeşitli vasıtalarla, aynı 93 harbinde olduğu gibi, Türkiye topraklarına göç etmesi ve daha ziyade İstanbul'a gelmesi hafızalara yerleşti. 89 Göçünün sebepleri nelerdi? Neden bu kadar çok kişi Türkiye'ye geldi, bu kadar kişiyi yerinden yurdundan edecek sebep neydi? Bunlar konuyla ilgili akla gelen ilk sorulardır.

Bütün bu sürece baktığımızda 89 Göçünün akla gelen en önemli sebebi 1984-85 yıllarında Bulgar Komünist Partisi'nin başlatmış olduğu Türklere uygulanan zorunlu isim değiştirme politikasıdır.

1984-85 yıllarında Bulgaristan'da Türklere uygulanan isim değiştirme politikasını inceleme konusu olarak seçmemin iki önemli nedeni vardır. Birincisi 1989 Göçünü bizzat yaşamış birisi olarak 1984-1989 sürecine baktığımda *isim değiştirme meselesi* benim için ve muhtemelen aynı yaşta olan benim gibi birçok kişi için hala netleşmiş ve kendimize açıklayabildiğimiz bir konu değildir. 1984 yılında ortaokul öğrencisi¹ olarak algılamaya çalıştığım bu meseleyi, 20 sene sonra akademik bir çalışma konusu olarak ele alarak ve böylelikle benim için de açıklanamamış birçok soruya cevap bulmayı amaçlıyorum. Konuyla ilgili Bulgarca ve Türkçe literatürü değerlendirerek ve

¹ 1960 yılından sonra Türk okulları kapatılmış olduklarından dolayı, Bulgar okullarında ise hiçbir Türkçe dersi verilmediğinden benim gibi birçok Türk öğrenci sadece Bulgarca eğitim veren okullara gitmek zorunda kaldı ve Türk dili dersi görmedi.

bizzat yaşadığım tecrübelerden de yararlanarak konuyu burada tartışmaya çalışacağım.

İkinci olarak ise gerek Türkiye’de, gerekse Avrupa’da 1984-85 yılında Bulgaristan’daki Türklere uygulanmış olan isim değiştirme meselesi ile ilgili yeterince araştırma yapılmadığı ve konunun tam olarak anlaşılamadığı dikkat çekmektedir.² Ayrıca bu konu belki yeterince incelenmediği için hak ettiği akademik önemi görmemektedir ve unutulmaya yüz tutmuştur.

89 Göçü ve bu süreçte yaşananlar konusunda son dönemde birçok yayın yapıldı. Öncelikle Bulgaristan’da Türk varlığı konuları üzerine çalışmaların en önemlileri Bilal N. Şimşir tarafından yapılmıştır.³ Yine Bulgaristan Türklerinin 1983-89 dönemini inceleyen ve önemli katkı sağlayan çalışmalardan biri büyükelçi olarak görev yapan Ömer E. Lütem’in iki ciltlik eseridir.⁴ 1984 yılında Bulgaristan’da Türklere yönelik isim değiştirme uygulamalarının başlamasıyla Türk Tarih Kurumu tarafından “Bulgaristan’da Türk Varlığı” konulu bir sempozyumun düzenlenmesi ve bildirilerin yayınlanması, kurumun konuya hassasiyetini göstermektedir.⁵ Çalışmada ilk defa “Bulgaristan’da bir milletin yok edilmesine başlandığı” ifade edilmiştir. Bulgarca olarak ise oldukça geniş bir literatür

² Üniversite yıllarımdan beri çeşitli ortamlarda tanıştığım yeni kişilerle sohbetlerim esnasında 1989 yılında Türkiye’ye göçmen olarak geldiğimin anlaşılması üzerine ilk tepkileri “Orada isminiz neydi?” sorusu idi. Farkında olmadan bu kişilerin 1984-85 yılları arasında gerçekleşmiş olan isim değiştirme meselesini aslında “eğlenceli bir oyun” gibi algıladıkları izlenimi doğuyor. Tam tersine Bulgaristan’daki Türklerin ne kadar büyük bir baskıya maruz kaldığının, ayrıca bu meselenin yaşandığı dönemde uluslararası bir mesele haline geldiğinin ve 1989 Göçünün temel sebebi olduğunun vurgulanmasında yarar vardır. Yaşanan bunun gibi örnekler ve yorumlarıyla günümüz aydınlarının bile bu konuyu tam olarak algılayamadıkları görülmektedir.

³ Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, Ankara 1986; Aynı yazar, *Bulgaristan Türkleri (1878-2008)*, Ankara 2009.

⁴ Ömer E. Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I, 1983-85, Ankara 2000; Aynı yazar, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt II, 1986-87, Ankara 2006.

⁵ Özellikle Bulgaristan’da Türklere uygulanan asimilasyon politikasına örnek teşkil eden çalışmalardan biri için bkz. Hamza Eroğlu, “Milletlerarası Hukuk Açısından Bulgaristan’daki Türk Azınlığı Sorunu”, *Bulgaristan’da Türk Varlığı (Bildiriler 7 Haziran 1985)*, Ankara 1987, s. 15-46.

mevcuttur. Özellikle son zamanlarda Bulgaristan'da dönemin Komünist Partisinin toplantılarında parti mensubu kişilerin yapmış oldukları “gizli” konuşmaların belgelere yansması ve yayınlanması önemlidir.⁶ Ayrıca Bulgarların yoğun belge yayını yapmalarıyla bu konunun detaylarının ortaya çıkması söz konusu olacaktır. Önemli belge yayınlarından biri iki cilt olarak Iskra Baeva-Evgeniya Kalinova tarafından hazırlanmıştır. Burada yayınlanan belgelerin özellikle konumuz olan isim değiştirme meselesi ve dış dünyada gazete vb. medyaya yansması bakımından çok önemli olduğunu görmekteyiz.⁷

Bulgarlar tarafından “**Soya dönüş süreci**” (Vāzroditelen protses) olarak adlandırılan bu süreçte Türklerin aslında Bulgar oldukları iddia edildi. Bu sürecin ise Osmanlıların fethiyle başladığı ve Bulgar topraklarında bulunan Hristiyanların zorla Müslümanlaştırılmış oldukları da ısrarla vurgulandı. Bütün bu sebeplerden dolayı “zorla Müslüman” olan bu kişileri tekrar aslına döndürmek için, yani Bulgar olmaları için girişimlerde bulunuldu.⁸ İsim değiştirmeler Aralık 1984 - Ocak 1985 tarihlerinde yapıldı. Türkçe-Arapça isimlerin değiştirilmesinin yanı sıra aynı zamanda resmi dairelerde Türkçe konuşmak yasaklandı. Sokaklarda Türkçe konuşanlara para cezaları verilmekteydi. Tepki gösterenler ise önce karakola, daha sonra ise tamamen polisin keyfi uygulamalarına maruz bırakıldı.⁹ Bunların dışında Türklerin geleneksel kıyafet giymeleri de yasaktı. Camiye ibadet için gitmek ve diğer İslami gelenek ve göreneklerin hepsi yasaklanmıştı. Gerek sünnet ve Mevlut, gerekse İslami kıstaslara göre defin yasaklar arasındaydı. Ölüler Bulgar mezarlığına aynı Hristiyan geleneklerde olduğu gibi tabutun içinde kıyafetleriyle defnedilmekteydi. Mezar

⁶ Veselin Angelov, *Strogo Poveritelno! Asimilatorskata Kampaniya sreštu Turskoto Natsionalno Maltsinstvo v Bālgariya (1984-1989). Dokumenti*, Sofya 2008.

⁷ Evgeniya Kalinova / Iskra Baeva (Yayına Hazırlayanlar), “Vāzroditelniyat Protses”. Cilt 1: *Bālgarskata Dāržava i Bālgarskite Turtsi (Sredata na 30-te – Načaloto na 90-te Godini na XX Vek)*, Cilt 2: *Meždunarodni Izmereniya (1984-1989)*, Sofya 2009.

⁸ Lüttem, age, s. 459-468.

⁹ Beğlan Töğrol, *Direnış. Bulgaristan Türklerinin 114 Yıllık Onur Mücadelesinin Karşılaştırmalı Psikolojik İncelemesi*, İstanbul 1991, s. 79-118.

taşlarına da Bulgar isimleri yazılmaktaydı. Yapılan birçok düğün merasimlerinde de yine Hristiyan geleneği hâkimdi. Hiçbir surette Türkçe veya Arapça müzik dinlemek mümkün değildi. Okullarda zaten daha 1960'lardan beri hiçbir dini eğitim verilmemekteydi. Sosyalizmin ve komünizmin bir felsefesi olarak gerek Müslümanlar, gerekse Hristiyanlar hiçbir dini eğitim görmemekteydi. Müslüman çocukları ancak ailelerinden dini öğrenmekteydi. Bütün bunların yanında çocuklara sünnet yaptırmak kesinlikle yasaktı, yaptıranlar ve yapanlar suçlu olarak mahkemelere sevk edilmekteydi. Sünnet yaptıran aileler hakkında suç duyurusunda bulunuluyor, hapis cezasına kadar varan cezalar veriliyordu.¹⁰ Yukarıdaki saydığımız ve kademe kademe Bulgar Hükümeti tarafından konulan yasaklar yoluyla Bulgaristan'da yaşayan Türkleri kendi dininden, dilinden ve kültüründen koparmak ve Bulgarlaştırmak isteniyordu. Bulgaristan'da yapılan bazı çalışmalarda Türkçe eğitimin ortadan kaldırılması anlatılırken buna gerekçe olarak Türkçe okulların geri kalmışlığı vurgulanmaktadır. Buna göre Bulgaristan'da önceden mevcut olan Türk okullarında eğitim sistemi iyi değildi ve derslerin çoğu Kuran-ı Kerim üzerine yapılmıyordu. Okullardaki eğitim sisteminin eleştirilmesi yanında, ayrıca Türklerin maddi durumunun iyi olmaması nedeniyle okulların desteklenmediğinden kapatıldığı belirtilmektedir.¹¹ Oysa gerek kendi büyüklerimizin aktardıklarından, gerekse yapılan yayınlardan yola çıkarak Türk okullarının kapatılma sebebinin partinin girişmiş olduğu Bulgarlaştırma politikası olduğunu söyleyebiliriz. Yine aynı çalışmada 1920'lerde Türklerin çoğunun köylerde yaşadığı ve okuma-yazma oranının çok düşük (% 91,3 hiç okuma-yazma bilmiyor) olduğu kaydedilmiştir. Bulgar yazarlar bunun nedeninin İslam muhafazakârlığı olduğunu iddia etmektedir.¹² Eğitim konusunun İslamiyet'le ilişkilendirilmesi ve bu şekilde Müslümanların "öteki"leştirilmesi veya önyargıyla yaklaşılması Bulgaristan'ın siyasetine de yansımıştır. Türklerin okuma-

¹⁰ Ömer E. Lütem, age, s. 439-440.

¹¹ Baeva / Kalinova, age, C.II, s. 6.

¹² Age, s. 6.

yazma oranına gelince, bu oranın Bulgarca okuma-yazmayı bilmeyenleri mi, yoksa Bulgar okullarına gitmeyenleri mi kapsadığı belirtilmemiştir. Elbette Osmanlı döneminden başlayarak 1960'lı yıllara kadar Türk okullarında eğitim almış kişilerin Bulgarca okuma-yazma bilmemeleri özellikle kırsal kesimde söz konusu olmuştur.¹³ Fakat 1877-78 yıllarına kadar Osmanlı idaresinde bulunan Bulgaristan'da yüzlerce Türk mektebinin varlığı söz konusu iken, savaşın akabinde gerek Osmanlı izlerini yok etme düşüncesiyle, gerekse yol veya caddeler yapımı gibi "bahanelerle" birçok vakıf eserinin yanı sıra mektepler de tahrip edilmiş veya Bulgar mektebine çevrilmiştir.¹⁴ Bütün bunları göz önünde bulundurarak Müslümanlara veya Türklere yönelik az eğitimli veya eğitim görmemiş yaklaşımının doğruluğuna temkinli yaklaşmak gerekir düşüncesindeyiz.¹⁵

İsim Değiştirme Meselesinin Tarihsel Arka Planı

Bir kişinin daha doğar doğmaz almış olduğu isim, onun aynı zamanda dinini, dilini, gelenek ve göreneklerini belirlemektedir. Başka topluluklarda olduğu gibi Bulgaristan'da yaşayan Türkler için de isim koyma geleneği önemlidir. İsimler büyükler tarafından konulmuş ve bir miras ve geleneğin devamı niteliğindedir. Genellikle yeni doğan çocuklara gelenek olarak büyükanne ve büyükbabaların isimleri verilmektedir. Bu

¹³ Örneğin 1913 doğumlu olan rahmetli dedem Ahmet Takavid Türk mektebinde eğitim almış olduğundan pek Bulgarca konuşamamaktaydı, kendi notlarını ise hayatının sonuna kadar Osmanlıca harflerle almaktaydı.

¹⁴ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Neriman Ersoy, "Bulgaristan Prensliği'nde Türk Emlaki", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

¹⁵ Türklere yönelik bu önyargılar Jivkov döneminde çok daha bariz bir şekilde ortaya çıktı. Üniversite giriş sınavları öncesinde, üniversitede öğretim üyesi olarak görev yapan kişilere bir bölüme sadece bir veya iki Türk'ün alınması emredilmiştir. Yazılı sınavın ardından yapılan sözlü sınavda birçok Türk başarısız olmuştur. Bütün bu uygulamaların yanında, ayrıca sadece belli bölümlere Türk öğrenci alınmıştır. Genelde Türkler öğretmen, mühendis, zanaatla ilgili bölümleri kazanabilmiştir. Örneğin hiçbir Türk pilotu veya orduda görev yapan kişi bulunmamaktadır. Bununla aslında Bulgaristan hükümetlerinin Türklere karşı eğitim politikalarında da sınırlamalar getirdiği ve "öteki" olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

yüzden bir kişinin kendi isteğiyle isim değiştirmesi sık görülen bir durum değildir.¹⁶

Şahıs isimlerinin Bulgaristan'da toplu olarak değiştirildiği ilk dönem Balkan Savaşları dönemi olmuştur. Bu isim değiştirmelerin uygulandığı topluluk öncelikle Rodoplarda yaşayan Müslüman Pomaklar olmuştur. Bu isim değiştirmenin argümanı da tıpkı 1984-85'te olduğu gibi onların aslında Bulgar ve Hristiyan olduğu ve Türkler tarafından zorla Müslümanlaştırıldıkları, şimdi tekrar asıl dinlerine ve milliyetlerine geri çevrildikleri şeklinde olmuştur. Fakat bu ilk isim değiştirme hareketinin başka nedenleri de vardır ve bunlar 1876 "Nisan İsyanı"na kadar gitmektedir. Bu isyanla anılan ve Bulgarların "Batak katliamı" olarak adlandırdığı bir olay yaşanmıştır ve Rodoplara yakın bölgelerde bulunan Bulgar köylerindeki isyanlar Pomak gönüllü birlikleri tarafından bastırılırken Batak köyü de Pomak saldırılarına maruz kalmıştır. Bulgar tarihinin en acıklı olayı olarak tanımlanan bu olayın failleri olarak Pomaklar görülmektedir. Yine 1878 yılında Berlin Antlaşması sonucu Bulgaristan Prenslığı kurulup Doğu Rumeli Vilayeti oluşturulduktan sonra Doğu Rumeli Vilayetine bırakılan Rodoplar Pomakların şiddetli ve silahlı direnişi nedeniyle bu vilayete katılmayı reddetmiştir.¹⁷ Bu direniş de Bulgarlar arasında Pomaklara karşı duyulan husumeti ve kızgınlığı artıran önemli bir faktör olmuştur. Bazı yayınlarda bunun Pomaklar ve Hristiyanlar arasında bir "uçurum" yarattığı belirtilmektedir.¹⁸ Nihayet Bulgar orduları 1912 yılında

¹⁶ Aslında Bulgarların kendi geleneklerinde de ismin çok önemli yeri vardır. Bulgar geleneğinde ismin önemi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. E. Krāsteva-Blagoeva, *Ličnoto Ime v Bālgarskata Traditsiya*, Sofya 1999.

¹⁷ Batak katliamı tartışması için bkz. Martina Baleva / Ulf Brunnbauer, *Batak kato Myasto na Pametia. Izložba / Batak ein bulgarischer Erinnerungsort. Ausstellung*, Sofia 2007; Daha eski bir çalışma için bkz. Richard Millman, "The Bulgarian Massacres Reconsidered," *The Slavonic and Eastern European Review*, 58/2, April 1980, s. 218-231. Ayrıca bkz. Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Ankara 1998, s. 47-54, Aynı yazar, "Rodoplarda 1878 Türk-Pomak Direnişi ve Rodop Komisyonu Raporu", *Türk Kültürü Araştırmaları (Dr. Orhan F. Köprülü'ye Armağan)*, XXXIV/1-2, 1996, s. 129-156.

¹⁸ M. Gruev / A. Kalyonski, age, s. 72.

Rodopları ele geçirince buradan büyük bir kaçış olmuş, kalanlara karşı şiddetli katliamlara başvurulmuş ve Rodoplarda yaşayan Müslümanlar toplu olarak zorla Hristiyanlaştırma politikasına tabi tutulmuştur. Bu uygulama Çar Ferdinand ve Başbakan İvan Gešov hükümeti döneminde başladı.¹⁹ Zorla Hristiyanlaştırmanın Bulgar kamuoyu tarafın-dan da desteklendiğine dair belgeler vardır. 1 Aralık 1912 tarihinde Pazarcık'tan bir grup Bulgar, Bulgar Ruhaniler Meclisi Başkanına bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Hristiyanlığın önemine vurgu yapılırken, bağımsızlıktan sonra Bulgaristan'ın tek millet olması gerektiği belirtilmiştir. Pomakların Bulgarlaştırılmasını da öneren grup bu "önemli davanın" Bulgar halkı tarafından da destekleneceğini ve "bunu yapanları tarihin unutmayacağını" yazmıştır.²⁰ Buna daha mesafeli bakanlar da olmuştur. 26 Aralık 1912 tarihli bir belgede, Ustovo köyünden Hristo Şişkov tarafından kardeşi Stoyu'ya gönderilen mektupta, köyde eğitim için gelen 229 kişinin okul ve hanlarda kaldıklarını yazmıştı. Bu kişilere, aynı zamanda zorla Hristiyanlığı kabul ettirmek için hükümet tarafından baskı ve zulüm yapıldığını kardeşine bildirmiştir. Buna benzer uygulamaların Paşmaklı köyünde yapıldığını yazan Şişkov, bu girişimin acele alınan bir karar olduğunu da savunmuştur.²¹

Çeşitli yerlerde yapılan bu uygulamalara Müslümanlar karşı çıkmış, buna ise Bulgarların tepkisi çok sert olmuştur. Özellikle Bristen Jijevo, Ablanitsa, Vilkosel, Tsrınca gibi köylerde onlarca kişi öldürülmüştür. Londra Konferansı döneminde Pomaklar arasında gündeme gelen bir konu da Çeça kasabasının Osmanlı İmparatorluğuna bırakılması konusu olmuştur. Bu olay Bulgarların yeni zulüm ve ölümler

¹⁹ Veličko Georgiev / Stayko Trifonov, *Pokrăstvaneto na Bălgarite Mohamedani (1912-1913). Dokumenti*, Sofya 1995.

²⁰ Aynı mektubun birer kopyasını başbakan Ivan Gešov ve İçişleri Bakanı Aleksandăr Lyudskanov'a gönderen grup, bu işi "milli bir mesele" olarak görmektedirler. Bkz. V. Georgiev, age, s. 14-16.

²¹ Aynı eser, s. 19.

gerçekleştirmeleri için fırsat yaratmıştır. Literatürde 150.000 kişinin Bulgar ismi aldığı belirtilmektedir.²²

İsim değiştirme uygulamaları daha sonra 1942-43 ve 1970-74 yılları arasında tekrarlanmıştır.²³ 1972 yılındaki isim değiştirme sırasında özellikle Devin bölgesinde “ismi değiştirilenler”e karşı uygulanan yöntem de geçmiş yıllardan farklı değildi. Erkek, kadın demeden dayak ve zorlama ile isimler değiştirilmiş, direnenler öldürülmüştür.²⁴

Bulgar Komünist Partisinin Merkez Komitesine bağlı *Propaganda Faaliyetleri* bölümünde 1980 yılı ortalarına ait bir belgede, partinin Bulgaristan’daki Türklerle işbirliği yapması ve onları yönlendirmesi konusuna dikkat etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Aynı belgede 1975 yılındaki nüfus sayımında Türklerin sayısının 731.865 olduğu ve bunun da toplam nüfusun % 8,4’üne denk geldiği kaydedilmiştir.²⁵ Bulgaristan’da genel doğum oranının Türkler arasında genel nüfusa bakılarak daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Doğal olarak Türklerin nüfusu konusunda Bulgarların endişeleri vardı. Özellikle 1970’lerden sonra Türkleri, Bulgar Komünist Partisi vasıtasıyla kendi saflarına çekmek, partinin temel politikası olmuştur. Bunu gerçekleştirmek için de özellikle eğitimcileri seçtiler ve onların vasıtasıyla Türkleri yönlendirmeyi hedeflediler.²⁶ Fakat aynı aydın kesim isim değiştirme uygulamalarına karşı çıktığı için çeşitli kamplara veya sürgüne gönderildi.²⁷ Problem olarak

²² Balkan Savaşları dönemine Bulgaristan hükümeti tarafından Pomakların isimlerinin zorla değiştirilmesi konusunda bkz. V. Georgiev, age, s. 5-12. İlker Alp, *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*, Edirne 2008; 1984-85 kışında Türklerin isim değiştirme uygulamalarının öncüsü olarak ortaya çıkan Bulgar milliyetçisi P. Dyulgerov bile Balkan savaşları sırasında zorla isim değiştirme ve uygulanan baskılara eserinde yer vermektedir. Petăr Dyulgerov, *Razpñati Duši (Moyata istina za Vāzroditelniya Protses sred Bālgarite Mohamedani)*, Sofya 1996, s. 16.

²³ Evgeniya Krāsteva-Blagoeva, “Za imenata i Preimenuvaniyata na Bālgarite Myusyulmani (1912-2000)”, *Etnografski Institut s Muzey pri BAN, Bālgarska Etnologiya*, Godina XXVII, Kniga 2 (2001), s. 126-148, s. 127.

²⁴ Gruev / Kalyonski, age, s. 74-75.

²⁵ Angelov, age, s. 12.

²⁶ Aynı yer.

²⁷ “Bulgar Baskısında Son Hedef: Aydın Türkler”, *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1986.

gördükleri diğer bir konu ise sınır bölgelerinde bulunan Türkler ve Türkiye ile yakınlaşmalarıdır. Bu sebeplerden dolayı yıllarca Türkiye'ye seyahatler çok zor bürokratik süreç sonucu gerçekleşmiştir.

1984-85 Dönemi Zorla İsim Değiştirme Kararı Neden ve Kimler Tarafından Alındı?

Bu dönemde isim değiştirme politikalarının Türklerin artan nüfusundan kaynakladığını belirtmeliyiz. Bu yüzden kademe kademe önce Pomaklar ve Çingenelerden daha sonra en fazla nüfusa sahip Türklere yönelik isim değiştirme uygulamasına geçildi. Bu uygulama dikkatli, planlı ve katı bir şekilde Aralık 1984-Ocak 1985'te gerçekleştirildi.

İsim değiştirme meselesi 1984 yılında nasıl, neden ortaya çıktı ve kimler tarafından ilk defa gündeme getirildi soruları üzerine oldukça farklı düşünceler vardır. Son dönemde bu konuyla ilgili yayınladığı kitaplarla gündemde olan Veselin Angelov'a göre her şey aslında daha 1983 yılının ortalarında başladı. Aralık 1984 yılına kadar Smolyan, Haskovo ve Kırçali bölgesinde "karma evlilikler"e sahip olan yaklaşık 50.000 Türk ve Pomak'ın isimleri değiştirildi. Bu uygulamaya "yeniden doğuş" adını vererek uluslararası kamuoyunu ikna etmenin daha kolay olabileceğini düşünmüşlerdi. Angelov, isim değiştirme süreci başladığında emirlerin daha ziyade sözlü olarak verildiğini ve **sayılı kişi** tarafından bilindiğini belirtiyor.²⁸ Özellikle 11 Ocak 1985 tarihinde dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından görüşmeye gönderilen Sedat Güneral ve Baki İlkin'le Todor Jivkov arasında yapılan toplantıda birkaç nokta dikkat çekmektedir. Todor Jivkov Bulgaristan'da bulunan Türklerin aslında Türk milleti ile hiçbir bağlantısı olmadığını, Bulgaristan tarihi ve Bulgar Hükümeti'nin geleceğine bağlı olduklarını söylemiştir. İsim değiştirme uygulamasının ise sadece karma evliliklerde uygulandığını belirtmektedir. Bunun da doğal olduğunu vurgulayarak Türk kanunlarında da bu şekilde uygulamaların

²⁸ Veselin Angelov, age, s. 7.

söz konusu olduğunu iddia etmiştir. Karma evliliklerden doğan çocuğun doğal olarak Bulgar olduğunu savunarak, bunun diğer ülkelerde de aynı şekilde uygulandığını belirtmiştir.²⁹

Bu tür açıklamalarından dolayı genel kamuoyu öncelikle bu karardan Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Devlet Başbakanı Todor Jivkov'u sorumlu tutmaktadır. Fakat onunla birlikte Komünist Parti'de görev yapan ve önemli konumlarda bulunan Petır Mladenov, Georgi Atanasov, Stanko Todorov, Dobri Djurov gibi kişilerin de isimleri geçmektedir. Tarihçi Stayko Trifonov bu kararın, "kahve molasında" dört kişi tarafından alındığını iddia etmektedir. Ona göre bu kişiler: Todor Jivkov ile diğer parti yöneticileri Milko Balev, Dimitır Stoyanov ve Georgi Atanasov. Bu konuyu ayrıca Stoyan Mihaylov ve Petır Mladenov'un da bildiğini yazmaktadır. Fakat Stoyan Mihaylov, daha sonra yazmış olduğu kitapta bu kararın kendisi için de sürpriz olduğunu vurgulamaktadır.

Uzun yıllar Komünist Partisi çatısı altında, T. Jivkov'un yardımcılığını da yapmış olan Konstantin Çakırov'a göre ise bu fikri Todor Jivkov ile Kırçali bölgesinde Partinin Birinci Sekreteri Georgi Tanev ve Kırçali Milletvekili Georgi Atanasov ortaya atmıştır. Çakırov, bu sebepten dolayı ilk isim değiştirmenin Kırçali ve Haskovo bölgesinde başladığını ve daha sonra Kuzey Bulgaristan'a genişletildiğini yazmaktadır.³⁰

Bulgar Hükümetinin bu kararı alma nedenlerini şu şekilde izah etmek mümkündür: Osmanlı idaresinden çıktıktan sonraki süreci incelediğimizde, Bulgarların ve Bulgaristan Komünist Partisinin politikasının Türklere karşı bir kısıtlama girişiminden ibaret olduğunu ve gitgide bir kimlik değişimi süreci yaşandığını söyleyebiliriz. Öncelikle Türk okullarının kapatılması, Türk Dilinin yasaklanması gibi örnekleri sayabiliriz. Fakat Türklerin

²⁹ Aynı eser, s. 155-154. Bu konuşma sırasında biraz tehditkar üslupla Türkiye'nin iç sorunlarını (Kürt ve Ermeni meselelerini) gündeme getirerek, Bulgaristan'ın buna müdahale etmediğini ve bu konuda dünya kamuoyuna Türkiye'nin yanında olduklarını söylediklerini belirterek, aslında "aba altından sopa" gösteriyor.

³⁰ Asenov, *Vázroditelniyat Protsets*, s. 69- 70

nüfusunun önemli bir artış göstermesi Bulgaristan'da Türklere yönelik korku ve rahatsızlıkların alevlenmesine neden oldu.

Bulgaristan Komünist Partisinin Merkez Komitesi Genel Sekreteri olan Aleksandır Lilov, isim değiştirme kararının etnik bir Bulgar milleti oluşturma fikrinden ortaya çıktığını belirtmektedir. Ona göre milli bilincin ancak insanların isimlerini değiştirilmesiyle, gelenek ve kültürlerini Bulgarlar gibi yaşadıkları sürece gerçekleşeceğinden isimler değiştirilmiştir.

K. Çakırov'a göre ise Todor Jivkov birkaç sebepten etkilenerek bu kararı aldı:³¹

1. Türk nüfusun aşırı derecede artışı ve özellikle Türkiye sınırı olan bölgelerdeki nüfusun artması.
2. Müslüman nüfusun artmasıyla İslam kültürünün yaygınlaşması.
3. Ekonomik ve askeri açılardan gelişen kalabalık nüfuslu Türkiye ile komşu olmak.
4. 1974 Kıbrıs Harekâtından sonra Bulgaristan'a yönelik bir "Yeni Kıbrıs" meselesinin ortaya çıkma tehlikesi.

O dönemde eserini yazan tarihçi İlço Dimitrov ise yukarıdaki sebeplerle birlikte bu kararı Balkanlarda bir tehlike olarak gelişen İslam ve Pantürkizm terimlerini kullanarak açıklıyor. Aynı zamanda bu insanların köklerinin Bulgarlara dayandığını iddia ediyor.

Gruev ve Kalyonski çalışmalarında Kırcaali'de parti sekreteri olarak görev yapan Georgi Tanev'in görüşlerine işaret etmektedir. Onun Eylül 1982 yılında yazdığı bir raporda, bu bölgede Türk varlığının önemli ölçüde kendini hissettirdiğini, 1958 yılından beri Sovyetler Birliği nezdinde Azerbaycan ve Sofya Üniversitelerinde³² yetiştirilen öğretmen ve uzmanlara

³¹ Asenov, age.

³² Bulgaristan'daki bazı Türkler arasında Bakü üniversitesinde eğitim almış kişilerin Bulgar Partisine mensup oldukları ve önemli mevkilere getirilmeleri

rağmen Türklerin gelenek ve göreneklerine bağlılığının devam ettiğini, bunun da partinin amaçlarına yakın görünmediğini ileri sürmektedir.³³

18 Ocak 1985 yılında Genel Sekreterlerle yapılan toplantıda Geogi Atanasov yaptığı konuşmada, Bulgaristan'ın birçok bölgesinde "Bulgar Türkleri"nin aslında eskiden beri değişik zamanlarda İslamiyet'i kabul eden Bulgarlar olduğunu ve bunun da belgelendiğini belirtmiştir. Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra ve 20. yüzyılda bile "karma evlilik"lerden dolayı ve dinin etkisiyle birçok kişinin "Türkleştiğini" vurgulamıştır. Bu sürecin başlarda binleri bulduğunu, ama daha sonraki yıllarda bu sayının hızla arttığının gözlemlendiğini belirtmiştir. Aynı konuşmasında Atanasov'un belirttiğine göre, bu hızlı değişim özellikle bazı bölgelerde bulunan köylerdeki nüfus yapısının kişi ve sülale bazında araştırılmasına sebep olmuştur. Özellikle Komuniga ve Çernooçene köylerinde "karma evlilik"lerin ve İslamiyet'i kabul etmiş bazı sülalelerin atalarının aslında Kırcaali sancağından bazı Bulgar sülalelerinin atalarından geldiğini iddia etmiştir. Dolayısıyla Krumovgrad, Momçilgrad, Cebel gibi yerleşim yerlerindeki nüfusun etnik yapısının Bulgarlara dayandığını ve bunun belgelendiğini de vurgulamıştır. Bu bölgelerde ikonalar, Hristiyan geleneğine göre yapılan definler, giyim ve kuşam vs. gibi delillerin nüfusun Bulgar olduğunu ispatladığını söylemiştir. Ayrıca bu bölgedeki nüfus yapısının incelenmesinin Kırcaali bölgesindeki parti birinci sekreteri Georgi Tanev tarafından yürütüldüğünü ve hızla gerçekleştiğini belirtmiştir.³⁴

Türk-Arap isimlerinin Bulgarca isimlerle değiştirilmesi konusunda 18 Ocak 1985 tarihinde Parti toplantısında Todor

tesadüf değildir. İsim değiştirme uygulaması sırasında aynı kişiler öncülük ettikleri gibi, Türkleri zor durumlarda bırakarak Bulgar makamlarına muhbirlik ettikleri bilinmektedir. Zaten daha sonraki siyasi gelişmelerde bunların Türkiye'ye göç etmedikleri de belirlenmiştir. Bununla ilgili farklı örnekler için bkz. Lütem, age, s. 470-73.

³³ Gruev / Kalyonski, age, s. 131-132.

³⁴ *Istinata za Vázroditelniya Protses. Dokumenti na Arhiva na Politbyuro i TsK na BKP*, Sofya 2003, s. 7-9.

Jivkov da konuşmasında Bulgaristan'da yaşayan Türklerin Türkiye ile bir bağlantısının olmadığını ve bu insanların "Beş yüzyıllık Türk Köleliğinin sonucu" asimile olan Bulgarlar olduğunu savunmuştur. Tarihi olarak bu olayın ispatlandığını belirterek, aslında 1912-1913 yıllarında isimleri Bulgarcaya çevrilen Müslümanların isimlerinin tekrar geri verilmesi kararıyla Bulgar Hükümeti'nin büyük bir ihanet işlediğini ve hızla Türklerin nüfusunun arttığını iddia etmiştir. Eski Hükümetleri suçlarken, kendi hükümetlerinin de 9 Eylül 1944 tarihinden sonra Türkleşmeye uygun ortamlar yarattıklarını itiraf etmiştir.³⁵ Fakat gelişen olayların bu politikayı değiştirdiğini belirtmiştir.

Jivkov aynı konuşmada Kenan Evren'in kendisine kabine üyeleri aracılığıyla bir mektup gönderdiğini ve mektupta Bulgaristan'daki Türklerin isimlerinin değiştirilmesi konusunu gündeme getirdiğini belirtmiştir. Jivkov bu mektubun etkisiyle geri adım atmadığını vurgulamıştır. Türkiye'nin, Bulgaristan'ın içişlerine karışma hakkına sahip olmadığını, kanuni olarak Bulgaristan'da yaşayan her insanın istediğinde dilekçe vererek ismini değiştirebildiğini söylemiştir.³⁶

Jivkov, ayrıca Kenan Evren'in Bulgaristan ziyareti esnasında 100 ailenin parçalanmış yaşadıkları konusunun gündeme getirildiğini, daha sonra kendisinin Türkiye'yi ziyaretinde ise bu ailelerin sayısının 1.500'e yükseldiğini belirtmiştir. Bunun üzerine bu ailelerin araştırıldığını, isterlerse göçü gerçekleştirebileceklerini de beyan etmiştir. Fakat Türkiye'nin göç taraftarı olmadığını söyleyerek, aslında Jivkov hükümetinin 100-150.000 kişinin istemesi durumunda göç etmesine izin vereceğini belirtmiştir. Todor Jivkov'un konuşmalarında Türkiye'yi suçlayan ifadeler yer almakta, aslında Türkiye'nin isteğinin göç olmadığını, sınır bölgeleriyle daha ziyade ilgilendiklerini iddia etmektedir. Buna karşılık kendilerinin sadece isim değiştirdiklerini, cami yıkmadıklarını, imamların görevlerini yaptığını ve insanların dinine

³⁵ *İstinata*, s. 21.

³⁶ *İstinata*, s. 24.

karışmadıklarını söylemiştir. Gerçek problemin isimleri değiştirilmiş insanlar olmadığını, Bulgarların onları kendi kardeşleri olarak kabul edip etmeyeceklerinin daha büyük bir problem olduğunu vurgulamıştır.³⁷

Yukarıda Çakırov'un belirttiği noktalardan hareketle 1944 yılından beri Todor Jivkov başkanlığındaki BKP'nin politikası azınlıkların ortadan kaldırılması veya asimile edilmesi yönündedir. Azınlıklara veya özellikle Türklere karşı yapılan bütün girişimler, onların varlığını ortadan kaldırmaya yönelik olmuştur. Türkler hiçbir alanda söz sahibi olamayan, kendi gelenek ve kültürlerini ortadan kaldırmasına karşı çıkamayan bir konuma getirildi. Yıllar içinde aşırı milliyetçi parti mensupları Türkleri kimliğinden uzaklaştırdı ve kısa süre içinde isimleri değiştirme süreciyle bu politikayı tamamlamayı hedefledi.

Özellikle neden 1980'lerin ortasına doğru Jivkov hükümetinin böyle radikal bir politikaya başvurduğu sorusuna birçok tarihçi sosyalist rejimin yaşadığı krizi gerekçe göstermektedir. Buna göre gittikçe derinleşen ekonomik ve siyasal kriz nedeniyle hükümete karşı yönelecek tepkilerin önünü almak amacıyla suni bir gündem yaratılmış, toplumun dikkatleri öteden beri düşman olarak görülen Müslümanlara yöneltilmiştir. Bu şekilde rejim konumunu sağlama almış, sözde bir düşmanla mücadele ediyor gibi görünerek kitleleri arkasına almaya çalışmıştır. Örneğin Bulgar tarihçi Plamen Tsvetkov 1984-85 kışında Jivkov'un "aniden" Türkleri "Türk milli bilincine sahip Bulgarlar" olarak ilan etmesini ülkede yükselmeye başlayan liberal muhalefete karşı Jivkov'un akıllıca bir taktiği olarak değerlendirmektedir.³⁸ R. J. Crampton'un değerlendirmesi de bu görüşe yakındır.³⁹

³⁷ Age, s. 24-26.

³⁸ Plamen S. Tsvetkov, *Balgariya i Balkanite ot Nay-stari Vremena do Naši Dni*, Cilt 2, Sofya 1996, s. 412.

³⁹ "A more likely explanation is the simple one that the regime believed that beating the nationalist drum would increase popular support or at least mask some of the economic difficulties which were being encountered. The lack of

İsim Değiştirme Nasıl Gerçekleşti?

Dünyada örneği pek olmayan bir uygulamaya maruz bırakılan Bulgaristan'da yaşayan Türkler, Aralık 1984 ile Ocak-Şubat 1985 tarihler arasında Türkçe isimleri değiştirilerek Bulgar-Slav isimleri almaya zorlandılar.

Bu isim değiştirme sürecinde ben de Bulgaristan'ın Varna iline bağlı Provadi kasabasının Slaveykovo (Damlalı) köyünde yaşıyordum ve ortaokul öğrencisiydim. Bizim isimlerimizin değiştirildiği dönemde kış tatilindeydik (1985 yılı Ocak ayında). Bütün okulların kapalı olmasından dolayı ve kış koşulları nedeniyle herkes evde olacağından, Bulgar politikacıların başlangıç tarihi olarak kış tatilini özellikle seçtiğini düşünüyorum. İsimlerimizin değiştirilmesinde önce bu konu hakkında söylentiler çıkmıştı, çünkü daha önce başka bölgelerde isim değiştirmesi olmuştu. Bu yüzden Türkler tedirgindi ve aileler sık sık bir araya geliyordu. Özellikle akrabalar akşamları beraber yemek yiyor, geç saate kadar radyodaki haberleri takip ediyordu. Ailelerin erkekleri askerlerin gelmesi durumunda nasıl hareket edeceklerini konuşuyorlardı. Bu söylentilerin çıkmasından kısa bir süre sonra köyümüze askerler geldi ve köy giriş ve çıkışlarını kontrol altına aldı. Birçok köyde isim değiştirme olayları buna benzer şekilde gerçekleşti.⁴⁰

Bütün köy askerler tarafından sarılmıştı. Gece bizim evimize de askerler geldi ve anneme belediyeye gelip isimlerimizi değiştirmemiz gerektiğini söylediler. Fakat isimlerin

progress on the economic front and the bad image of Bulgaria abroad had depressed the population to some degree.”, R. J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge 2007, s. 206.

⁴⁰ Aslında farklı yıllarda isim değiştirme süreçlerinde uygulanan yöntemle baktığımızda birkaç ortak noktayı tespit etmek mümkündür. Alınan karar sonrası güvenlik güçleri yerleşim yerinde bulunan giriş ve çıkışları abluka altına almakta ve ilk hedef kitlesi bu yerleşim yerindeki erkeklerinin isimlerini değiştirmekle başlamaktadır. 1972 yılındaki uygulamaya örnek olarak bkz. Gruev / Kalyonski, age, s. 74; 1984-85 dönemi için bkz. “Bulgaristan'daki Türk ve İslam Azınlığına Baskı”, (Haz. Norveç Helsinki Komitesi, Çev. Yaşar Yücel), *Belleten*, C.LI, Sayı 201, s. 1446-1467.

değiştirilmesini engellemek için askerlerin geldiğini haber alır almaz, babam, babamın amcasının oğlu, dayılarım ve köyden birçok erkek gizlice köyün dağlık bölgesine kaçmışlardı. Çünkü aile reisi, yani baba evde olmayınca isimlerin değiştirilmediği duyulmuştu. Babamın evde olmadığını söyleyen anneme, ablamla birlikte muhtarlığa gelmeleri söylendi. Evin önünde bulunan askeri araca binmeyi reddeden annem, ablamla birlikte aracın önünde muhtarlığa kadar yürüdü. Bulgar yetkililere babamın evde olmadığını tekrarlayan annem, geri geldi ve o gün isim değiştirmesi gerçekleşmedi.⁴¹

Kış koşullarında babam dağda birkaç gün kalabildi. Evdeki işlerin zorluğu ve annemin ısrarı üzerine babam eve dönmek zorunda kaldı. Kısa süre sonra bu kez polisler gündüz vakti eve geldi. Elllerinde isimlerimizin değiştirildiğine dair evraklar vardı. Babam bu evraklara imza atmak zorunda kaldı. Böylece isimlerimiz değiştirilmiş oldu. Bu yeni isimlerle yüzleşmemiz tekrar okula başladığımızda gerçekleşti. Annem ve babam ise iş yerinde yeni isimleriyle yüzleşmek zorunda kaldılar.

Aslında birçok Türk, Bulgar ismi almamak için çeşitli yollar deneyerek ve başka sebepler ileri sürerek bu süreci uzatmak ve isimlerini korumak düşüncesindeydi. Fakat bu mesele kesin olarak planlanmış ve uygulanmaya konulmuş olduğu için bunu engellemek mümkün olamadı. Bulgaristan'da günümüzde okutulan 6. sınıfa ait tarih ders kitabında 1989 yılında Türkiye'ye göç eden ve isim değiştirme döneminde henüz küçük yaşta olan bir kızın isim değiştirme olayını anlatışına yer veriliyor. Burada isim değiştirme şöyle aktarılmaktadır: *"Ben okulda, annem isteydi. Kendisi dokumacıydı ve fabrikada idi. Herkesi fabrikanın en üst katına toplamışlar ve isimlerini değiştireceklerini söylemişler. Erkekler kabul etmeyince onları dövmeye başlamışlar. Annem bayılmış... Hemen doktor çağırmışlar... Ve babamla eve gitmesine izin vermişler. Diğer insanları iki gün tutmuşlar, zorla isimleri değiştirilmiş... Hemen köye ninem ve dedemin yanına kaçtık. Sabah köyün sarıldığını*

⁴¹ Kristeva-Blagoeva, age, s. 140.

ve burada da isimlerin değiştirileceğini anladık. Üstümüzde pijamalarla ormana doğru koşmaya başladık. Dışarı ise soğuktu ve kar vardı. Bütün köy halkı ormanda toplanmıştı. İnsanlar çocuklarıyla beraber, şaşkınca bakıyorlar ve ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Ertesi gün Harmanlı'ya döndük. Annem işe gitti, fakat işine son verildiğini öğrendi. Babamı karakola çağırdılar ve ona 'istesinler veya istemesinler' bütün Türkler Bulgar isimleri taşıyacaklar denmiş. O ne yapsın, razı oldu."⁴² Buna benzer zorla ve baskı ile isimlerin değiştirildiğine dair birçok örnek vermek mümkündür.

Bunun üzerine isimlerin değiştirildiği bütün dünya kamuoyuna duyuruldu. Bulgaristan'a yönelik baskıların artması üzerine Bulgaristan'da yaşayan ve önemli görevlerde bulunan bir grup Türk dünya kamuoyuna duyurmak üzere zamanın Başbakanı Turgut Özal'a hitaben bir açık mektup yazdılar. Almış oldukları yeni isimlerini gönüllü olarak aldıklarını, esasında kendilerinin zaten Bulgar olduklarını ve şimdi de özlere döndüklerini yazıyorlardı. İsim değiştirme meselesini Bulgaristan'ın aslında yer isimlerini değiştirerek daha 1906, 1934 yıllarında gerçekleştirmiş olduğunu ve birçok Türkçe yer isminin Bulgarcaya çevrildiğini belirtiyorlardı. Dolayısıyla mektupta adı geçen kişilerin bu işi zorla yapmadıklarını yazıyorlardı. Bu yüzden kapitalist Türkiye Cumhuriyetinin başbakanının kendi ülkesindeki sorunlarla uğraşması ve Bulgaristan'ın içişlerine karışmaması çağrısında bulunuyorlardı. Mektupta daha ziyade önde gelen yönetici, aydın ve şehir müftülerinin isimleri yer almaktaydı. Örneğin Andrey Andreev (gazeteci), Sabotin Tassev (Bulgar Televizyonunda); Sergey Radomirov (Doktor, Klinik Şefi); Sider Hadžiev (Aytos bölgesi Müftüsü); Emiliya Gavasova (Okul Müdürü); Ana Marinova (Antrenör) ve hepimizin bildiği Naum Şalamanov yani Naim Süleymanoğlu (Halter Sporcusu) gibi

⁴² Rayna Gavrilova / Mariya Radeva / Evgeniya Kalinova, *Istoriya i Tsvilizatsiya za Šesti Klas*, Sofya 2007, s. 157.

isimler vardı.⁴³ Bulgar Hükümeti ısrarla Türklerin gönüllü olduklarını iddia ederek dünya kamuoyunu yanıltmaya çalışmışsa da kısa süre sonra Naim Süleymanoğlu'nun Türkiye'ye kaçıışı bütün dünyada flaş haber olarak geçti ve isimlerin gönüllü değil, bunun tam tersi zorla verildiği teyit edilmiş oldu. Bu broşürün de tamamıyla Komünist Partinin bir propaganda yazısı olduğu anlaşılıyor.⁴⁴

Yazılan anılara ve Parti genel merkezi sekreterlerinin konuşmalarına göre isim değiştirme her yerde aynı şekilde gerçekleşmişti. Askerler silahlarla köylere gidip köyün bütün giriş ve çıkışlarını kontrol altına alarak, telefon bağlantılarını kestiler, evlerden av tüfekleri toplatıldı, Radyo sinyalleri engellendi ve evler basılarak bütün köy halkının isimleri değiştirildi. Bulgarca isimlerini kendileri gönüllü olarak aldıklarına dair bir dilekçe doldurarak imzalatıldı. Burada söylemek gerekir ki evler genelde gece yarısı 12 gibi ve sabaha karşı basılmış ve aile reisi babanın kararı veya tepkisine göre davranılmıştır. Aile reisi direnmezse problem yaşanmamıştır.⁴⁵ İsim değiştirme sırasında tepki verenler işlerinden oldular veya başka yere uzun süreli görevlendirildiler veya hapishanelere gönderildiler. Hüseyin Köse kitabında isim değiştirme döneminde birçok Türk'ün sebebi anlaşılamadan karakollarda öldüğünü belirtmektedir.⁴⁶

Mehmet Türker anılarında köyündeki isim değiştirme kampanyasını anlatarak köy muhtarının ayak işlerini yapan Ali Mollov'un da Bulgarlarla birlikte geldiğini ve kendisinin gelmezse ölümle tehdit edildiğini yazmaktadır. Aynı köyde okul müdürü olan Hasan Muallim ise Parti üyesi olduğundan isim değiştirmede kendisinin de yer alması beklendiğini anlayınca

⁴³ *Offener Brief einer Gruppe Bulgaren aus der Volksrepublik Bulgarien, die ihre bulgarischen Namen wieder angenommen haben, an den Ministerpräsidenten der Republik Türkei*, Sofia-Press 1985.

⁴⁴ Lütem, age, c. I, s. 470-473.

⁴⁵ Valeri Stoyanov, *Turskoto Naselenie v Bălgariya Meždu Polyusite na Etničeskata Politika*, Sofya 1998, s. 163; Mehmet Türker, *Belene Adası Zülmün Ateş Çemberinden Anılar*, İstanbul 2004, s. 78.

⁴⁶ Hüseyin Köse, *Kanlı İzler (Şehitlerimizin Belgesel Öyküleri)*, Razgrad 2001.

ayağının kırıldığını ileri sürerek köyden uzaklaşmış. Bu davranışından dolayı daha sonra hem partideki görevine, hem de okul müdürlüğü görevlerine son verilmiş.⁴⁷

Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi Georgi Atanasov'un 18 Ocak 1985 tarihinde Bulgar Komünist Partisinin Bölge toplantısında “*okullardaki öğretmenler eğer bu konuda aykırı duruş sergilerlerse hemen onları başka bölgeye tayin edelim*”⁴⁸ gibi önerileri vardı. Bu tür uygulamalara sıkça rastlıyoruz.

Todor Jivkov parti konuşmasında isim değiştirme olayı ve sonrasındaki sürecin hızlı ve fazla duyurulmadan gerçekleştiğini, Kırcaali’de bile 20 günde sorunun çözüldüğünü belirterek isim değiştirme olayının “tarihi viraj” olduğunu belirtmiştir.⁴⁹

İsim değiştirme olayı planlanmış ve kısa bir surede gerçekleşmiş olmasına rağmen Bulgaristan Türkleri üzerine derin yaralara yol açtı. Türkler, Bulgaristan topraklarında yıllardır yaşamış ve hiç bir dış ülke görmedikleri halde sadece aileden Türk dilini öğrenmişlerdi. Yaşlıların vermiş oldukları sözlü bilgilerle din, örf ve adetlerle büyümüşlerdi. Kendi dillerinde eğitim alamadıklarından çocuklar bir anda kendilerini sorgulamaya başladılar. Aslında ellerinde Türklükle ilgili tek kalan şey anne-babaları tarafından verilen Müslüman isimleriydi. Oysa 1985’e kadar Bayramlarını kutlayan, mevlitlerini yapan, ölülerini İslam geleneğine göre defneden Türkler nasıl olup da bir günde Bulgar olacaklardı. Bu olay psikolojik olarak çocukları çok etkiledi. Aile bireylerine sorular soruldu ve Türk kimliği üzerine daha fazla bilgi edinilmeye çalışıldı.

Hangi İsimler Ne Oldu?

Komünist Partisi Türklerin isimlerini değiştirirken bir isim kitapçığı hazırlattı. Bu kitapçık bütün kasaba ve köy

⁴⁷ Türker, *Belene*, s. 78.

⁴⁸ *İstinata*, s. 14.

⁴⁹ *İstinata*, s. 26-27.

muhtarlıklarında vardı. Ama çoğu aile zaten Bulgar ismini istemediği için alınan isme hiç bakmadı ve evrakları imzaladı.⁵⁰

Hatta bu konuda ilginç olaylar yaşanmıştır. Örneğin akrabalarımın yaşlı bir nine emekli maaşını almak için bankaya gittiğinde ismi sorulmuş. O da yanındaki köylüsüne dönerek, “*Bir baksana Pasaportuma neymiş benim ismim!*” diye sormuş.

Yeni isimlerde şu usullerin takip edildiği görülmektedir:

a) Bulgaristan’da Türk aydınlarından bir kısmı isimlerini tercüme ederek yeni isimler aldılar. Örneğin: Nuri -Svetlin, Nuriye-Svetlina oldu.

b) Bazılarının isimlerinin Türkçe ilk harfi hangisiyse buna göre Bulgarca ismi de o harfle başlıyordu. Örneğin Sevim, Selime, Saime, Seniha’lar- Sevdada oldu, Ahmet, Ali’ler -Asen, Orhan, Osman’lar- Orlin; Naim-Naum; Hikmet-Hristofor oldu.

c) Bazı kişiler ise Bulgar hükümetine tepki olarak o dönemin politikacılarının isimlerini aldılar. Örneğin Todor Jivkov, Lyudmila Jivkova, Petır Mladenov gibi isimler alınmıştı.

d) Fakat uygulamada en çok Türkçeye yakın isimler tercih edilmiştir: Sabri –Sevdalin; Mehmet Ali – Madjar; Ali – Alipi; Deniz-Denisse oldu.

Bulgaristan’da uzun yıllar gazetecilik yapan ve daha sonra Türkiye’ye göç eden Ahmet Şerif Şerefli’nin anılarında isim değiştirmelerde birkaç uygulamaya değinilmektedir. 1985 yılında Bulgaristan’da en meşhur Caz sanatçılarından Yıldız İbrahimova’nın ismi Suzana Erova olarak değiştirilmiştir. Burgaz’da yapılması planlanan bir konserin önceden baskısı yapılmış afişlerinin üzerindeki Yıldız İbrahimova ismi üzerine yeni ismi bir kâğıtla yapıştırılmış. Fakat insanlar bu isimde bir sanatçı tanımadıkları için biletleri satılamamış. Gece yağan

⁵⁰ Kendi ailemde olduğu gibi çevremde buna benzer binlerce örnek verilebilir. Ayrıca bkz. Beğlan Toğrol, age, s. 82.

yağmur nedeniyle yapıştırılan kâğıdın düşmesi üzerine insanlar Yıldız İbrahimova'nın ismini görünce birkaç saat içinde konser salonu dolup taşmış.

Diğer bir örnek 1989 yılında ilk sayısı çıkan “Literaturen Front” (Edebiyat Cephesi) gazetesinde dile getirilen taleplerle ilgili. Gazetede yarım asır önce ölmüş olan Bulgar edebiyatçılardan Yordan Yovkov'un eserlerindeki Türk kahramanları eleştiriliyordu. Ayrıca Salih Yaşar, Murat, Asiye vb. Türk isimleri edebiyatımızın sayfalarından kazınmalı diye yazıyor, hatta bu Türk isimli kahramanların asıllarının Bulgar olduğunu iddia ediyordu. Deliorman ve Dobra isimli Türk köylerinde bir gece doktor, öğretmen gibi aydınları otobüslere doldurarak Plevne ve Vraça yörelerine kışlalara göndermişler. Sözde seferberlik olacakmış diye aylar süren bir kamptan sonra isimleri değiştirilmiş. Aralarından Razgradlı bir baba aylar sonra evine gelmiş. Hamile olan eşini bulamayınca komşularından eşinin doğum yaptığını ve eşinin çocuğa Mehmet ismini vererek Esirgeme Yurduna bıraktığını öğrenmiş. Yurda giden baba Mehmet ismiyle çocuğunu sorduğunda hemşire ona: “*Adı Mehmet'se git Türkiye'de ara: Mehmetler Türkiye'de!*” demiş. Fakat babanın ısrarı üzerine, nihayet çocuğunun isminin Minko olarak değiştirildiğini söylemişler ve onu uzaktan görmesine izin vermişler.⁵¹

İsim Değiştirememe Durumları

İsim değiştirme kampanyasında isimleri değiştirilemeyenler de bulunmaktadır. Örneğin aile bireylerinden biri evlilik yoluyla veya başka nedenlerle yurt dışına gitmişse o kişinin ismi değiştirilememiştir. Dolayısıyla Bulgaristan'daki nüfus kütüğündeki ismi Türkçe olarak kalmıştır. Bu şekilde aynı aileden hem Bulgarca, hem Türkçe isimler olmuştur.

İsim değiştirme uygulaması sırasında nüfus kayıt defterlerinde Türkçe kaydedilmiş olan bir kişinin yeni ismi üzerine yazılmıştır, Türkçe isimler yok edilmemiştir. Bu durum

⁵¹ Ahmet Şerif Şerefli, *Türk Doğduk Türk Öldük*, Ankara 2002, s. 557-558.

aslında Bulgar hükümetinin bu uygulama ile iddia ettiğinin aksine isim değiştirme politikasında çok emin olmadığı şeklinde de yorumlanabilir. Tabii ki eski isimlerin nüfus kayıt defterlerinde korunmuş olması öncelikle hükümetin nüfusun geçmişiyile ilgili bilgileri bütünüyle kaybetmek istemediğine işaret etmektedir.

Yine Mehmet Türker anılarında kendisinin hapiste olduğu sırada, daha önce farklı sebeplerden dolayı hapse giren Türklerin isimlerinin henüz değiştirilmediğini yazmıştır.⁵²

İsim Değiştirme Esnasında ve Daha Sonra Türklerin Tepkileri

İsim değiştirme uygulamalarına karşı Türkler sessiz kalmamıştır. Gösterilen tepkilerin bir örneğini 11 Eylül 1985 yılında Silistre Emniyet Müdürü R. Slavov ve Savcı Hr. Hristov'un General Gr. Şopov'a gönderdikleri rapordan görüyoruz. Önceleri Emniyette (MVR) çalışan Nazım Salimov Saliev (Neven Levenov Latinov)'ın Türk milliyetçiliği yaptığı, Türkçe konuşma ve İlkokullarda Türkçe eğitimin kaldırılmasına tepki gösterdiğinden 1979 yılında işten atılmış olduğu rapor edilmiştir. Aynı kişi Türklerin isimlerinin değiştirildiği dönemde bulunduğu bir yemek toplantısında "*Siz Türk değilsiniz. Hepiniz boyun eğdiniz. Görmüyor musunuz isimlerimizi değiştirdiler, dilimizi unuttuyoruz*" gibi tepkiler verdiğinden emniyet tarafından başka bir şehre sürgün edilmiştir. Fakat dönüşte bu konuyla ilgili düşünceleri değişmemiştir. Çevresindeki insanlara tepki göstermeleri gerektiğini, tarlalarda yeni çıkan mahsulleri yok ederek veya yakarak, bir takım yerlerde dinamitler patlatarak, Bulgaristan'da ihtilal yapabilecek bir insanın bulunması gerektiği gibi konuşmalar yapmıştır. Raporun devamında Türkiye'nin bu konuda sessiz kalmayacağını ve aynı Kıbrıs gibi burayı savaşıyla alacağını söylediği iddia edilerek Nazım Salimov Saliev'in 3 yıl süreyle Belene'ye gönderilmesine karar verilmiştir. İlginç olan nokta; raporda Bulgarca isminin yanı sıra parantez içinde Türkçe isminin de yazılmış olmasıdır.

⁵² Mehmet Türker, age, s. 20.

Bulgar Yetkililerin İsim Değiştirme Hakkındaki Düşünceleri

1984-85 kışında gerçekleşen isim değiştirme ve uygulamaları konusunda Komünist parti yetkililerinin olaydan sonra arşiv belgelerine de yansıyan bazı konuşmaları bulunmaktadır. Yukarıda bahsedilen Ocak 1985 tarihli konuşmasında BKP mensubu Georgi Atanasov bu olayı “muhteşem bir dava” olarak değerlendirmiştir. Bu olayı bir “tarihi dava” olarak gördüğünü ve bu olayla birlikte “Türk köleliğinin” izlerinin silineceğini vurgulamıştır. NATO ülkeleri olarak ABD ve Türkiye’nin Bulgaristan Türkleri üzerinden siyaset yaparak müdahalede bulunduklarını ve bu olaydan sonra buna müsaade etmeyeceklerini de belirtmiştir.⁵³

18 Ocak 1985 yılında Todor Jivkov’un Komünist parti toplantısında Türk-Arap isimlerinin değiştirilmesinin sonuçları üzerine yaptığı toplantı da dikkat çekmektedir. Jivkov’un Türklerin isim değiştirme olayının “bir bayrama dönüşmesi” gerektiği vurgulamış ve gelecekte esas problem olan Bulgarlar olacağını, Bulgarların bu kişileri kardeş olarak görmeleri sağlanmalıdır demiştir. Daha sonra isimleri değiştirilen Türklerin Bulgar toplumuna entegre olmaları konusunda çalışmalar yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bütün bunların hızlı ve süratli bir şekilde olması, fakat soğukkanlı bir biçimde yapılması gerektiğini söylemiştir.

Bütün bunlar göz önünde bulundurulursa 1944 yılından itibaren Bulgar Hükümetlerinin azınlıklara karşı ve özellikle Türklere karşı yönelik projeleri bir “homojen milletin” ortaya çıkması doğrultusundadır.⁵⁴

⁵³ İstinata., s. 9-10.

⁵⁴Mihail Gruev / Aleksey Kalyonski, *Vāzroditelniyat Protses. Myusyulmanskite Obštnosti i Komunističeskiyat Režim*, Sofya 2008.

Bulgar Tarih Ders Kitaplarında İsim Değiştirme Meselesi

1984-89 dönemi ile ilgili gerek isim değiştirme uygulaması ve gerekse göç mevzuları, aradan geçen zaman içerisinde, Bulgar tarih ders kitaplarında da yer aldı. Özellikle 6., 10. ve 11. sınıflardaki ders kitaplarında bu konuda kısa da olsa bilgiler bulmak mümkündür.

İlk olarak 6. Sınıf tarih ders kitabında konu ele alınırken, öncelikle II. Dünya Savaşından sonra Bulgaristan'ın Türklere yönelik doğru bir politika izleyemediği belirtilmiştir. Bulgar idarecilerinin, artan Türk nüfusundan ve Türkiye'nin politikasından endişe duyduğu, kendi rejiminin bozulabileceği düşüncesiyle Sovyetler Birliği'nin karşı çıkmasına rağmen Türklerin isimlerini değiştirdiği belirtilmektedir. İnsanların özgür isim seçme hakkının bir gereği olarak uygulamanın insan haklarına aykırı olduğu ve uluslararası kamuoyu tarafından tepki gösterildiği ve bunun bir suç teşkil ettiği de yazılmaktadır. Bunların yanında Bulgaristan'da siyasi gerilimle birlikte resmi dairelerde Türkçe konuşma yasağının ve Türk kadınlarının geleneksel kıyafet taşıması gibi yasakların da olduğu vurgulanmıştır. Aynı ders kitabında örnek olarak bir Türk kız çocuğunun isim değiştirme olayını anlatan kısa bir hikâyesi bulunmaktadır.⁵⁵ İkinci olarak 10. sınıf tarih ders kitabında ise Bulgaristan'ın (1945-1989) dönemini anlatan bölümde 1985 yılında Gorbaçov'un Sovyetler Birliği yönetimine gelmesiyle Bulgaristan'da olumsuz gelişmelerin meydana geldiği belirtilmiştir. Yeni reform kararları doğrultusunda Todor Jivkov'un Türklere yönelik zorla isim değiştirmeye girişmesi ve bunun sonucunda "büyük gezinti" (Golyamata Ekskurziya) anlamına gelen 89 Göçünün gerçekleştiği belirtilmiştir.⁵⁶ Yine aynı ders kitabında 1989 yılında "Hassas darbeler" ve Doğu Bloğunun dağılması bölümünde yine Bulgaristan'daki gelişmelerin "*milli özelliklerinin var olduğu*" ve Türklere yönelik

⁵⁵ Rayna Gavrilova / Mariya Radeva / Evgeniya Kalinova, *İstoriya i Tsvilizatsiya za Šesti Klas*, Sofya 2007, s. 156-157.

⁵⁶ Georgi Markov / Rumyana Kuševa / Boyko Marinkov, *İstoriya i Tsvilizatsiya za 10. Klas*, Sofya 2001, s. 179.

politikaların sonucunda göçlerin yaşandığı anlatılmıştır.⁵⁷ Konuyla ilgili son örnek ise 11. sınıf tarih ders kitabında yer almaktadır. 1956-1989 döneminde Todor Jivkov'un siyasi rejimi başlığı altında Bulgaristan'da 850.000 Türk'ün bulunduğu ve yine Türklerin isimlerinin zorla değiştirilmesi yönünde baskı yapıldığı kısa da olsa kaydedilmiştir.⁵⁸

Gerek Avrupa Birliği çerçevesinde gerekse başka sebeplerden dolayı 20 yılı aşkın süre zarfında isim değiştirme uygulamasının Bulgar tarih ders kitaplarında yer almış olması Bulgaristan'daki Türkler ve dünya kamuoyu açısından önemlidir. Bu şekilde bütünüyle bir inkâr politikasının olmadığı, konuyla sınırla da olsa bir yüzleşmenin sözkonusu olduğu söylenebilir.

Sonuç

1960'lı yıllardan başlayarak Bulgaristan Komünist Partisinin Türklere yönelik politikasına baktığımızda gerek eğitim gerekse örf ve adetler konusunda kısıtlamalar söz konusudur. Fakat esas 1989 Göçünü "fitilleyen" olay ise 1984-85 kışında Türklere karşı zorla isim değiştirme uygulamasıdır. Hangi sebeple olursa olsun böyle bir uygulama Türkler arasında büyük bir travma yarattı. Yıllarca kademe kademe uygulanan kısıtlamalar nihayet son aşamasına gelmiş ve isimlerin değiştirilmesiyle azınlık sorununa son verileceği düşünülmüştü. Birçok Bulgarca yayında Türklerin nüfusunun artması bir problem olarak yansıtıldı. Parti mensupları ve özellikle Todor Jivkov'un girişimiyle uygulanan asimilasyon politikası yüzünden Türkler Bulgarlaştırılmaya çalışıldı. İsim değiştirmelerinin yanı sıra Türkçe konuşmak yasaklandı, İslami gelenek ve görenekler uygulanamadı.

Gerek Türk okullarının kapatılması veya Türkçe derslerinin yapılmaması, gerekse dini eğitimin yasaklanması sonucu bir-iki kuşak tamamen Bulgar kimliği ile yetiştirilmişti. "Soya dönüş"

⁵⁷ Age, s. 190.

⁵⁸ Vasil Gyuzelev vd., *İstoriya i Tsivilizatsiya za 11. Klas*, Sofya 2001, s. 288.

adı altında isimlerin değiştirilmesi de aslında Türk/Müslüman kimliğini yok etme girişimi veya homojen bir millet yaratma girişimi olarak değerlendirilmelidir. Fakat bu girişim Türkleri korkutmadı. Her şeyi göze alan bu kişiler Bulgaristan'da yıllarca çalışıp edindikleri mal ve mülklerini bırakarak Türkiye'ye göç etti. Diğer taraftan ise Türkiye'nin büyük desteği, birkaç ay içerisinde binlerce Türk için adeta "seferberlik" ilan etmesi dünya kamuoyunda da büyük bir prestij kazanmasına sebep oldu.

Son dönemde yayınlanan anılarda birçok Türk, kişisel isimlerin bir insanın kimliği ve onuru durumunda olduğunu belirtmişlerdir. Her ne kadar 1990 sonrasında bu yanıltan dönülmüşse de bu sürecin izleri ve etkileri günümüze kadar gelmiştir. Hala isimlerini geri alan Türklerin isimlerle ilgili problemleri devam etmektedir. Bulgaristan, Avrupa Birliği üyesi olmasına rağmen Türkler açısından birçok başka sorun da devam etmektedir. Türkçe eğitim ve dini eğitimin yapılamaması ilerde Türkler açısından sorunlar doğurabilir. Yeni nesiller dini eğitim alamamaktadır. Birçok köyde camiler bakımsızdır ve imam bulunmamaktadır. Ümit ederiz, bunlar zaman içerisinde daha kötüye gitmez ve sorunlar çözülür.

Kaynakça

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR. SYS, No. 312/1, lef 2.
Angelov, Veselin, *Strogo Poveritelno! Asimilatorskata Kampaniya sreštu Turuskoto Natsionalno Maltsinstvo v Bălgariya (1984-1989). Dokumenti*, Sofya 2008.
Asenov, Bončo, *Vāzroditelniyat Protsets i Dāržavna Sigurnost*, Sofya 1996.
Baeva, Iskra / Evgeniya Kalinova (Yay.), "Vāzroditelniyat Protsets" *Meždunarodni İzmereniya (1984-1989)*, Sofya 2009.
Baleva, Martina / Ulf Brunnbauer (Der.), *Batak kato Myasto na Pametta. Izložba / Batak ein bulgarischer Erinnerungsort. Ausstellung*, Sofia 2007.

- Crampton, R. J., *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge 2007.
- Dyulgerov, Petăr, *Razpnati Duši. Moyata Istina za Vāzroditelniya Protses sred Bālgarite Mohamedani*, Sofya 1996.
- Eroğlu, Hamza, “Milletlerarası Hukuk Açısından Bulgaristan’daki Türk Azınlığı Sorunu”, *Bulgaristan’da Türk Varlığı, Bildiriler 7 Haziran 1985*, Ankara 1987, s. 15-46.
- Ersoy, Neriman, “Bulgaristan Prensliği’nde Türk Emlaki”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, 1996.
- Georgiev, Veličko / Stayko Trifonov, *Pokrāstvaneto na Bālgarite Mohamedani 1912-1913. Dokumenti*. Sofya 1995.
- Gruev, Mihail / Aleksey Kalyonski, *Vāzroditelniyat Protses. Myusyulmanskite Obštnosti i Komunističeskiyat Režim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi*, Sofya 2008.
- Istinata za “Vāzroditelniya Protses”*, *Dokumenti ot Arhiva na Polithbyuro i TsK na BKP*, Proje başkanı Ahmed Dogan, Der. Samuel Levi, Institut za Izsledvane na Integratsiyata, Sofya 2003.
- Köse, Hüseyin, *Kanlı İzler: Şehitlerimizin Belgesel Öyküleri*, Razgrat 2001.
- Krāsteva-Blagoeva, Evgeniya, *Ličnoto Ime v Bālgarskata Traditsiya*, Sofya 1999.
- Krāsteva-Blagoeva, Evgeniya, “Za Imenata i Preimenuvaniyata na Bālgarite Myusyulmani (1912-2000)”, *Etnografski Institut s Muzey pri BAN, Bālgarska Etnologiya*, Godina XXVII, Kniga 2 (2001), s. 126-148.
- Lütem, Ömer E., *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I, 1983-85, Ankara 2000.
- Millman, Richard, “The Bulgarian Massacres Reconsidered”, *The Slavonic and Eastern European Review*, 58/2, April 1980, s. 218-231.
- Offener Brief einer Gruppe Bulgaren aus der Volksrepublik Bulgarien, die ihre bulgarischen Namen wieder angenommen haben, An den Ministerpräsidenten der Republik Türkei*, Sofia-Press, 1985.

- Spisāk na Naselenite Mesta v Tsarstvo Bālgariya ot Osvoboždenieto (1879) do 1910 Godina*, Sofya 1921.
- Stoyanov, Valeri, *Turskoto Naselenie v Bālgariya Meždu Polyusite na Etničeskata Politika*, Sofya 1998.
- Şerefli, Ahmet Şerif, *Türk Doğduk Türk Öldük*, Ankara 2002.
- Şimşir, Bilal N., *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, Ankara 1986;
Aynı yazar, *Bulgaristan Türkleri (1878-2008)*, Ankara 2009.
- Toğrol, Beğlan, *Direnış. Bulgaristan Türklerinin 114 Yıllık Onur Mücadelesinin Karşılaştırmalı Psikolojik İncelemesi*, İstanbul 1991.
- Tsvetkov, Plamen S., *Bālgariya i Balkanite ot Nay-stari Vremena do Naši Dni*, Cilt 2: *Sāvremenna Bālgariya*, Sofya 1996.
- Turan, Ömer, “Rodoplarda 1878 Türk-Pomak Direnişi ve Rodop Komisyonu Raporu”, *Türk Kültürü Araştırmaları (Dr. Orhan F. Köprülü’ye Armağan)*, XXXIV/1-2, 1996, s. 129-156.
- Turan, Ömer, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Ankara 1998.
- Türker, Mehmet, *Belene Adası. Zülmün Ateş Çemberinden Anılar*, İstanbul 2004.

BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN 89 GÖÇÜNÜ HAZIRLAYAN ERİTME POLİTİKASINA KARŞI DİRENİŞİ

Zeynep ZAFER

Bulgar siyasetçilerin, 1912 yılında patlak veren I. Balkan Savaşından 1985 yılına kadar belli aralıklarla yarattığı ve gerçekleştirdiği kitlesel “gönüllü” ve zorunlu Bulgarlaştırma hareketleri, 1877’de başlayan göçlerle birbirine bağlıdır ve bir bütün olarak incelenmesi daha doğru olur. 93 Harbi sırasındaki zorunlu göç ve 1912 yılı zorunlu Hristiyanlaştırma / Bulgarlaştırma uygulamaları¹, Bulgar yetkilileri için ilk deneyimler niteliğini taşımakta ve daha sonraki süreçler için birer örnek teşkil etmektedir. Bulgaristan’da yaşayan Türkler, çeşitli Bulgar hükümetlerinin insanlığa sığmayan uygulamalarına karşı çıkmaktadırlar. Tarih boyunca ortaya konulan direniş, zorunlu asimilasyon ve zorunlu göç uygulamalarının bir sonucudur.

Bulgar siyasi yetkilileri, yüzyıllardan beri bu topraklarda yaşayan Türk ve Müslümanlardan kurtulabilmek için iki ana yönetime başvurmuşlardır: *Göç ve Asimilasyon*. Amaç, Türk-Müslüman nüfusunu asimile etmek ya da ondan kurtularak mal varlıklarına el koymaktır. Birçok Balkan ülkesi Türklerden kurtulabilmek için göçe başvurmuştur, ancak kitlesel zorla isim ve din değiştirme uygulaması, Bulgarlara ait insanlık dışı bir “buluş” olarak tarihe geçmiştir.

Son dönemde Bulgaristan’da ciddi bilimsel araştırmalar ve önceden okuyucuya kapalı olan arşiv belgeleri yayımlanmıştır.²

¹ Bkz. Veličko Georgiev / Stayko Trifonov, *Pokrăstvaneto na Bălgarite Mohamedani. 1912-1913. Dokumenti*, Sofya 1995; Evgeniya Ivanova, *Othvărlyanite “Priobšten”*, Sofya 2002.

² 1960-1964, 1972-1973, 1984-1985 Bulgaristan’daki eritme uygulamalarını ve 89 Göçünü konu alan pek çok anı kitabı 1990’lı yıllarından başlayarak

Bu yayınlar, baskı ve asimilasyon temelinde hazırlanan Türk ve diğer Müslüman nüfusunun zorunlu veya “gönüllü” göçlere ve baskıya karşı direnişinin tarihinin yazılması açısından son derece önemli bilgiler içermektedir. Bulgaristan’da yaşayan Türk bilim adamlarının olduğu gibi Bulgar bilim adamları ve konu uzmanlarının ortaya koyduğu bu alandaki çalışmaları, ondan önceki asimilasyon ve zorunlu göç uygulamalarının yanı sıra 1989 zorunlu göçünü hazırlayan süreci ve Bulgar siyasetinin sinsi arka planını ortaya koymaktadır.

Eritme politikası ve göç; Bulgaristan’ın siyasi gündeminden hiç düşürülmemektedir. Türk ve diğer Müslüman nüfusunu yok etmek isteyen tüm Bulgar yetkililer, zorunlu asimilasyondan ve bir tehlike olarak gördüğü bu nüfustan kurtulma amacından asla vazgeçmemişlerdir. Bulgarlaştırma faaliyetlerinin en yoğun (kitlese) olarak uygulandığı yıllar; 1912-1913, 1941-1942, 1960-1964, 1972-1973 ve 1984-1985’tir. Bulgaristan Türklerinin ve diğer Müslümanların 1877-1878 ve 1885’ten sonraki zorunlu ve “gönüllü” toplu göçleri ise; 1912-1913, 1929-33, 1935-40, 1950-51, 1969-1978 ve 1989 yıllarında gerçekleştirilmiştir.

Bulgaristan’da yaşayan Türk ve Müslümanların zorunlu eritme politikasına karşı direnişi, Aralık 1984 - Şubat 1985 yıllarında gerçekleşen son ve en kapsamlı isim değiştirme uygulaması sırasında ve sonrasında doruk noktasına ulaşmıştır. Bu direniş, bireysel ve gruplar halinde karşı çıkma

günümüze kadar uzanan süreç içinde yayımlanmıştır. Onlardan bazıları Devlet Başkanı Todor Jivkov, Jivkov Hükümetinin Dışişleri Bakanı Petır Mladenov, İçişleri Bakanı Dimitır Stoyanov, uzun yıllar boyunca Jivkov’un danışmanlığını yapan hukukçu Kostadin Çakırov, 1972-1973 ve 1984-1985 asimilasyon kampanyalarının en önemli mimarı Petır Dülgerov, 27 yıl Bulgar İstihbaratında çalışmış ve 10 yıldan fazla İstihbaratın Türklerden sorumlu Daire Başkanlığını yapmış Albay Veselin Bojkov ve başka pek çok Bulgar yetkilisi, bu konuya değinmiştir. Söz konusu anıların amacı, Bulgaristan’ı haklı çıkarmak, Türk siyasetçilerini, Türkiye Cumhuriyeti Milli İstihbarat Teşkilatını ve uygulamalara karşı çıkan Bulgaristan Türklerini suçlamak, kendilerine ait suçu örtbas etmektir. Anılarda yer alan bilgilerin tarihçiler tarafından kullanılması, çok yanlış değerlendirmelere yol açmaktadır.

veya gizli sivil toplum örgütleri³ çerçevesinde faaliyet gösterme şeklinde ortaya konulmuştur. Asimilasyona karşı gösterilen bilinçli direniş sonucunda çok sayıda Türk tutuklanmış, sorgulanma sırasında işkence görmüş, sürgün, hapis veya ölümle cezalandırılmıştır. Mücadele içinde yer alan her birey, Türkiye hesabına çalışan casus olarak ilan edilmiştir. Cezaevleri dolduğu için 1984'ten 1989'a kadar 517 kişi mahkemeye çıkarılmadan Belene Toplama Kampına gönderilmiş⁴, birçok erkek ise askeri seferberlik bahanesiyle göreve çağırılmış ve Bulgarların yaşadığı bölgelerdeki kışlalarda belli sürelerde kapalı tutularak zorla çalıştırılmıştır.⁵ Bunun yanı sıra bazı Türkler, tek başına ya da ailece mahkemeye çıkarılmadan, Bulgarların yaşadığı köylere sürülmüştür.⁶

Toplu halde isim değiştirme faaliyetine karşı 1984 yılının Aralık ayında Kırcalı'nın birkaç yerleşim merkezinde ve Kırcalı'de protesto amacıyla yürüyüşlere katılan kalabalığa açılan ateş sonucunda, annesinin kucağındaki bir bebek de

³ Bilindiği gibi, Bulgaristan'da Komünist partisi bünyesi dışında herhangi bir dernek, sivil toplum örgütü veya grup kurma hakkına sahip olmayan tüm Bulgaristan vatandaşları, haklarını korumak amacıyla büyük tehlikeleri göze alarak Türkiye'deki sivil toplum örgütlerine benzer grup ve derneklerini gizli bir şekilde kurmak zorunda kalmışlardır.

⁴ Bu konudaki ayrıntılı bilgiler için bkz. Mehmet Türker, *Belene Adası. Zulmün Ateş Çemberinden Anılar*, İstanbul 2004.

⁵ Alaydin Mehmedov "Mayskite Säbitiye" i Moyata Säprotiva Sreštu Toşizma", *Bälgarskata* 1989, <http://bulgaria1989.wordpress.com/2010/05/20/alqjdin/>, 30.05. 2010.

⁶ Konumuz direniş gösteren Bulgaristan Türkleri olduğu için, burada son asimilasyon sırasında Bulgar yetkililere yardım eden Türk ve Müslümanlardan söz etmeyeceğiz. O dönemde Türkiye'nin Bulgaristan'daki Büyük Elçisi olan Sn. Büyük Elçi Ömer E. Lütem çok doğru olarak "işbirlikçi" şeklinde adlandırdığı bu kişilere kitabında ayrı bir bölüm ayırmaktadır. Bkz. Ömer E. Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989. Cilt II: 1986-1987*, Ankara 2006, s. 277-292. Ne yazık ki birçok Türk, Bulgar İstihbaratına çalışmış, çok sayıda kahraman Türkün tutuklanmasına veya çeşitli sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur. Bu "işbirlikçiler", direnişi çok olumsuz etkilemişlerdir. Birkaç yıldan beri Bulgaristan'da herhangi bir devlet kuruluşunda mevki sahibi olan veya aktif siyaset yapan İstihbarat mensuplarının adları internet aracılığıyla açıklanmaktadır. Bulgaristan Türklerinin bu utanç verici faaliyeti, tüm çıplaklığıyla ortaya çıkmıştır. Bulgaristan kamuoyuna yapılan bu bilgilendirme sayesinde, asimilasyona karşı mücadelede yer almamış gibi görünen bazı Türklerin de, aslında Bulgar İstihbaratıyla işbirliği içinde oldukları anlaşılmıştır.

olmak üzere toplam 7 Türk öldürülmüş, birçok kişi yaralanmış⁷, tutuklanmış, cezaevine, Belene Kampına veya sürgüne gönderilmiştir. Bu olaylar üzerine bir hafta içinde Kırcalı bölgesinde 11.000 kişinin katıldığı 11 protesto yürüyüşü düzenlenmiştir.⁸ Bulgaristan İçişleri Bakanlığı'nın üst düzey yönetici kadrolarının katıldığı 4 Ocak 1985 tarihli toplantı tutanağında, bu olaylarla ilgili çok önemli bilgiler mevcuttur. Tutanağa göre Güneydoğu Bulgaristan'da 24 Aralık'tan 31 Aralık'a kadar sürekli olarak farklı noktalarda kalabalık protesto yürüyüşleri gerçekleşmiştir. Nitekim Ocak 1985'te de Balkan Sıradağının eteklerinde bulunan Kotel'e yakın Yablanovo (Alvanlar) köyünde üç gün süren direniş, polis ve askeri güçler tarafından bastırılmış, bir kişi öldürülmüş, birçok kişi yaralanmış, tutuklanmış ve 20'si mahkûm edilmiştir. Yalnızca bu köyden 22 erkek hiç mahkemeye çıkarılmadan Belene Toplama Kampına gönderilmiştir.⁹

Kuzey Bulgaristan'daki isim değiştirme süreci daha kolay gerçekleşmiş gibi görünmektedir. Güneyde olup bitenleri, akrabalarından, Türkiye ve Batı kaynaklı radyo yayınlarından takip eden bölge Türkleri, ilk başta yönetim tarafından yayılan söylentilere¹⁰, yılana sarılmış gibi sarılmışlardır. Türklerin birçoğu, Bulgar yetkililerin bu tutarsız ve asılsız açıklamalarını kabul etmiş, kendileri de bu sorunla yüz yüze gelene kadar

⁷ Veselin Angelov, *Strogo Poveritelno! Asimilatorskata Kampaniya Sreštu Turskoto Natsionalno Maltsinstvo v Bălgariya (1984-1989)*, Sofya 2008, s. 809-810.

⁸ Petăr Yapov, *Dogan. Demonāt na DS i KGB*, Sofya 2009, s. 75.

⁹ Veselin Angelov, *Strogo Poveritelno!*, s. 809-810; İbrahim Yalınov, *İstoriya na Turskata Obštност v Bălgariya*, Sofya 2002, s. 391-400; Iskra Baeva/Evgeniya Kalinova, "Văzroditelniyat Protse". *Bălgarskata Dăržava i Bălgarskite Turtsi (sredata na 30-te – naçaloto na 90-te godini na XX vek)*, Tom I, Sofya 2009, s. 227; Petăr Yapov, *age*, s. 77-78.

¹⁰ Baeva / Kalinova, *age*, s. 221. Bu asılsız söylentilere göre Kırcalı ve Haskovo (Hasköy) bölgesinde yaşayanlar Türk değildir. Kuzey Bulgaristan'daki Türklerin kökünde Bulgarlık (Kendilerini Slav olarak kabul eden Bulgarlar, "Proto Bulgar" şeklinde adlandırdıkları Bulgar atalarını da Türk kökünden saymamaktadırlar.) yoktur, bu nedenle zorunlu asimilasyona tabi tutulmayacaklardır. Bu söylentiler, Kuzey bölgelerdeki halkın protesto etmemesi için yayılmıştır.

inanmışlardır.¹¹ Ancak halkın ileri görüşlü az sayıdaki temsilcileri, Bulgarların yıllarca izlediğı periyodik eritme politikasından haberdar olup içlerindeki endişe ve korkudan bir türlü kurtulamamışlardır.

Bulgar arşiv belgelerine göre, Güneydoğı Bulgaristan'daki isim değıştirme işlemi “başarıyla” tamamlandıktan sonra Kuzey Bulgaristan süreci gündeme gelmiştir.¹² 18 Ocakta Politbüro üyeleriyle ve Bulgar Komünist Partisi İl Başkanlarıyla gerçekleştirilen her iki toplantıda, “soya dönüş”¹³ sürecinin diğer bölgelerdeki Türkler üzerinde de uygulanacağı konusundaki karar, T. Jivkov ve G. Atanasov tarafından dile getirilmiştir.¹⁴ İçişleri Bakanlığı yöneticilerinin 21 Ocak 1985'te İl Emniyet Müdürleriyle yaptığı toplantı tutanağından da anlaşıldığı gibi, süreç artık Bulgaristan'ın tamamını kapsamaktadır.¹⁵

Dönemin İçişleri Bakanı D. Stoyanov'un bulunduğu toplantıda, güneyde olduğu gibi kuzeyde de polis gücünün yanı sıra Silahlı Kuvvetlerin mensuplarının da asimilasyon sürecinde yer alacağı konusu dile getirilmektedir.¹⁶ Muhtemel bir direniş karşı Kuzey Bulgaristan'da daha büyük önlemler alınır, birçok erkek önceden askeri kamplarda veya Belene Adasında toplanır, çeşitli Emniyet Merkezlerinde tutulur. İsim değıştirilme arifesinde tutuklanan “tehlikeli” Türklerle ilgili uygulamayı D. Stoyanov şöyle açıklamıştır:

¹¹ 15 Ocak 1985 tarihinde bile Kırçali ve Haskovo bölgeleri dışındaki Türklerin isimlerinin değıştirilmeyeceğı yalanına inananlar vardır. bkz. Aziz Bey, *Demokratičnata Liga na Turtsite v Bălgariya (Noemvri 1988-May 1989)*, Sofya 2004, s. 74-75. Pomak Türklerinin isimleri değıştirildiğı dönemde de bunlara benzer söylentilere başvurulmuştur.

¹² Baeva / Kalinova, age, s. 221.

¹³ Bilindiğı gibi Bulgar siyasiler, bu insanlık dışı eritme politikasını haklı çıkarmak için Bulgaristan Türklerinin ve diğer Müslümanlarının, zorla Türkleştirilmiş Bulgarlar olduklarını öne sürerek, eski Bulgar adlarını gönüllü olarak geri aldıklarını iddia etmiş ve zorunlu isim değıştirme sürecine alaycı bir tavırla “Soya Dönüş” adını vermiştir.

¹⁴ Baeva / Kalinova, age, s. 217-220.

¹⁵ Age, s. 221.

¹⁶ Age, s. 222.

“Belene bize sınırsız imkânlar sağlayamadığı için, isimleri değiştirilecek insan sayısı az olan Plovdiv, Sliven, Stara Zagora gibi bölgelerde gözaltında olanlar, İl Emniyet Müdürlüklerinde tutulacaktır. Cezaevlerinin bulunduğu bölgelerde, güvenli olduğu için cezaevlerinde kalacaklardır. Güney Dobruca’nın üç merkezi olan Tolbuhin, Silistre ile Varna ve de Razgrad, Tırgovişte, Şumen üçgenindekiler, gerek duyulduğunda Belene’ye gönderilecektir”.¹⁷

Burada seferberlik bahanesiyle kamplarda toplanan¹⁸ ve Bulgarların yaşadığı köylere sürülen Türklerden söz edilmemektedir. Haskovo [Hasköy] ve Kırçali dışındaki Türklerin isimleri bu şartlarda daha kolay değiştirilmiştir.

Bulgaristan yetkilileri, Türkiye, Avrupa ve tüm dünyanın gözleri önünde, hiç çekinmeden ve hiç kimse tarafından rahatsız edilmeden, kısa bir süre içinde isim değiştirme sürecini başarıyla tamamlamıştır. Dönemin Devlet Başkanı T. Jivkov, 18 Şubat 1985 yılında şöyle demektedir:

“Biz 20 yıldır onlara [Türkiye Cumhuriyeti Yetkilileri], göçten söz ettik, onlar da susarak bizimle alay ettiler. Bizim için göç konusu artık kapanmıştır. Göç edecek insanımız yok. Bu insanlar, eskiden Müslümanlaştırılmış Bulgarlardır. Bir adam bile veremeyiz onlara. Bir veya beş kişiyi verecek olursak, elimizi uzatıp kolumuzu kaptırmış oluruz.”¹⁹

Bulgaristan Türklerinin bazı cesur temsilcileri, kısa sürede gerçekleştirilen zorunlu isim değiştirme şokundan kurtularak pasif ve aktif, bireysel ve gruplar halinde, söz konusu insanlık dışı uygulamaya karşı çıkmaya başlamışlardır.²⁰ Pasif mücadele ile ifade edilmek istenen şey; gelenek ve göreneklere, Türk diline ve Türk bilincine eskisinden daha sıkı bağlanmak, Türklük ve Müslümanlık bilincini canlı tutmak şeklinde özetlenebilir.

¹⁷ Age, s. 22.

¹⁸ Bkz. Mehmedov, age,

<http://bulgaria1989.wordpress.com/2010/05/20/alqjdin/> [30.05. 2010].

¹⁹ Baeva / Kalinova, Age, s. 235.

²⁰ Baeva / Kalinova, age, s. 274, 299.

1984-1985 öncesinden süregelen zorunlu asimilasyona karşı protestolar, 1983'te büyük hız kazanarak bir yıl sonra Güney Doğu Bulgaristan'da çok daha belirgin şekilde baş göstermeye başlamıştır. Özellikle Mayıs ayında Kırcali'de bölge halkını mücadeleye çağıran bildiriler dağıtılmış, birkaç dernek ve parti kurulmuştur. Bunlar arasında 1984 yılında Bulgaristan Türklerinin Lenin Komünist Partisi²¹ ve Momçilgrad'daki [Mestanlı] protesto yürüyüşlerini hazırlayan Osman Salihoglu'nun derneği de bulunmaktadır.²²

Bulgar İstihbaratı, bir raporunda (18 Ocak 1988) yer alan *Türk Kurtuluş Örgütü* ile ilgili değerlendirmesinde, asimilasyona karşı çıkan bazı Türklerin faaliyetleriyle ilgili çok önemli bir gerçeği tespit etmektedir:

*“Bu soruşturmayla olduğu gibi, soya dönüşe karşı mücadele etmek amacıyla 1984 yılından itibaren ortaya çıkan 28 gizli grubu ve birliği devre dışı bırakmak için istihbaratımızın yalnız 6. Dairesinde yürütülen çalışmalarımızla da, gruplar halinde organize edilmiş yıkıcı faaliyetlerin kapsamı ve içinde yer alan kişilerin etki alanının sürekli olarak genişlediği tespit edilmiştir. Bu yasadışı yapıların çoğu, var olan gizli milliyetçi grupların temelinde ortaya çıkmışlardır. Genellikle bu gruplar, [Bulgar] isimlerini geri almakla ilgili yürütülen çalışmalarla aynı döneme denk gelmektedirler.”*²³

Muhammet Hüseyinov (Uzunkış), Ocak 1985'te *Uzun Kış Derneği*'ni kurmaktadır.²⁴ Bu oluşumun amacı, asimilasyona karşı mücadele etmektir. Kırcali'ye bağlı, isim değiştirme sırasında ayaklanan ve şehit veren Benkovski (Killi) köyünde doğan Uzunkış'ın örgütü, Burgaz merkezli olup 300 üyesi vardır. Soruşturma 100 kişiyi kapsamaktadır. Sivil toplum örgütünün amacı, barışçıl yöntemlerle Türklerin haklarını aramakla ilgili olmasına rağmen 9 kişi mahkûm edilmiştir.

²¹ Avni Veliev (Avni Özgürer) tarafından kurulmaktadır.

²² Baeva / Kalinova, age, s. 202; Toma Bikov, *Dosieto na Dogan*, Sofya 2009, s. 384; Yapov, age, s. 85.

²³ Bikov, age, s. 385.

²⁴ Yalimov, age, s. 451; Bikov, age, s. 384; Yapov, age, s. 85.

Derneğin kurucusu M. Hüseyinov'a (Uzunkış) 49 yıl hapis ve 3 yıl sürgün cezası verilmiştir. Terörizmle de suçlanan dernek üyelerinin tek "terörist" suçu, ormanda istemeyerek küçük bir yangın çıkartarak 80 levalık (yaklaşık 80 TL) hasarın meydana gelmesine sebep olmalarıdır. Terörizmle hiçbir şekilde bağlantısı olmayan 9 Türk, 1990 yılının ortasında cezaevinden çıkarılarak serbest bırakılmıştır.²⁵

40 kişilik *Benkovski Grubu* da Mart 1985'te kurulmuştur. Derneğin amacı, asimilasyona karşı mücadele verecek güçlü bir oluşuma dönüşmektir. Tüzük ve program hazırlayan kurucu üye ve diğer üyelerden 8'i hapis cezasına çarptırılır, 16'sı da Belene Adasına gönderilir. Her iki grubun faaliyeti, 1986 yılındaki tutuklamalarla sona erer.²⁶

19 Ekim 1989 tarihli bir belgeye göre, Razgrad bölgesinde Mayıs 1985'ten önce kurulan iki Türk derneğinin üyeleri tutuklanmış ve soruşturma başlatılmıştır. *Türk Kurtuluş Hareketi* ve *Kuzeydoğu Bulgaristan Müslüman Türklerinin Dayanışma Derneği* adlı organizasyonların başında Hlebarovo (Torlak) kasabasından iki kardeş bulunmaktadır. Polis raporlarına göre 1 Mayıs 1985 arifesinde dağıtılan bildiriler, yalnız Razgrad ve Hlebarovo civarında değil, Kuzeydoğu Bulgaristan'ın başka bölgelerine de ulaştırılmıştır.²⁷

İçişleri Bakanlığının raporundan da anlaşıldığı gibi *Türk Kurtuluş Hareketi* ve *Kuzeydoğu Bulgaristan Müslüman Türklerinin Dayanışma Derneği*²⁸ adlı söz konusu iki derneğin üyeleri, tüm Bulgaristan üzerinde faaliyet göstermiştir. Dernek

²⁵ Yalimov, age, s. 452.

²⁶ Age.

²⁷ Baeva / Kalinova, age, s. 361-362, 377-381; Yalimov, age, s. 453.

²⁸ İstihbarata ait olanlar olduğu gibi diğer raporlarında bu iki dernek veya hareket bazen farklı isimlerle adlandırılmaktadır. Örneğin *Kuzey Bulgaristan Türk Kurtuluş Hareketi* veya *Kuzey Bulgaristan Türk Kurtuluş Örgütü* adlarıyla da rastlanmaktadır. Ancak Hlebarovolu iki kardeşin isimleri, söz konusu birliklerin başkanları şeklinde geçmesi, İstihbarat raporlarının *Türk Kurtuluş Hareketi* ve *Kuzeydoğu Bulgaristan Müslüman-Türk Dayanışma Derneği* faaliyetleriyle ilgili olduğunu göstermektedir. Bu iki kardeş, 35 yaşındaki Huban Asenov İliev ve 33 yaşındaki Andon Asenov İliev'dir (Türk isimleri tespit edilememiştir).

üyelerinin asimilasyona karşı yürüttükleri mücadele, iki buçuk yıldan fazla sürmüştür. Bunun yanı sıra *Türk Kurtuluş Hareketi* ve *Kuzeydoğu Bulgaristan Müslüman Türklerinin Dayanışma Derneği*, zorunlu isim değiştirilmesinden sonra Kuzey Bulgaristan'da mücadele için oluşturulan ilk dernekler olmaları, dolayısıyla da daha sonraki oluşumlara örnek teşkil etmeleri açısından büyük önem taşımaktadırlar. İçişleri Bakanlığının gizli tutanaklarında tam kuruluş tarihi verilmese de 1 Mayıs 1985 civarında dağıtılan bildirilerden, grubun Mayıs ayından çok önce kurulduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu oluşum, Kuzeydoğu Bulgaristan Türklerinin asimilasyona karşı mücadele etmek amacıyla kurduğu ilk dernektir.

Başında Hlebarovolu iki kardeşin bulunduğu *Türk Kurtuluş Hareketi* ve *Kuzeydoğu Bulgaristan Müslüman-Türk Dayanışma Derneği* isimli grupların en önemli amacı, asimilasyon sürecini engellemek, Bulgaristan'ın bu konudaki iç ve dış siyasetini etkisiz hale getirmektir. Bu doğrultuda asimilasyonla ilgili siyasi ve sosyal nitelikli bilgiler toplanmaktadır. Örneğin dernek üyeleri, asimilasyon çerçevesinde cezaevine, Belene Kampına, Bulgar köylerine sürgüne gönderilen Türklerin listesini oluşturmuş ve Türklere verilmiş cezaları öngören farklı kararların fotokopilerini sağlayarak bazı Batı yayın organları ile insan hakları örgütlerine ulaştırmaya gayret göstermiştir.²⁹ *Kuzeydoğu Bulgaristan Müslüman-Türk Dayanışma Derneği* üyesi 19 yaşındaki bir genç³⁰, Türklere yönelik zulümlerle ilgili bilgiler toplayarak, Türkiye'nin Bulgaristan'daki elçiliği ve konsolosluklarına, BBC radyosuna iletmiştir³¹.

Türk Kurtuluş Hareketi'nin Şumen (Şumnu) şubesinde de geniş bir faaliyet gösterdiği polis tutanaklarından anlaşılmaktadır. Bu hareketin başkanı, başkan yardımcısı, genel sekreteri, yazı işleri sorumlusu, kasiyeri ve bölge sorumluları mevcuttur. Onlardan 27'si tutuklanmıştır.

²⁹ Baeva / Kalinova, age, s. 361-362, 366-367, 377-378.

³⁰ Bedri Aliev Kasabov (Biser İliev Kolev).

³¹ Baeva / Evgeniya, age, s. 377-379.

Hareketin bildiri hazırlanmasında kullanılan kaşe ve matbaası vardır. Her üyeden aidat toplanmakta, asimilasyonla ilgili ulaşılan çeşitli bilgi ve belgeler, olayları duyurmak için yurt dışına ulaştırılmaktadır.³² 18 Ocak 1988 tarihine ait bir istihbarat raporunda Razgrad ve Şumen derneklerinden söz edilmekte ve yalnız Şumen bölgesinde 20 grubun kurulduğu konusunda bilgi verilmektedir.³³ Rapordan Razgrad, Ruse (Rusçuk) ve Pazarcık bölgelerinden 28 kişinin *Türk Kurtuluş Hareketi* ve *Kuzeydoğu Bulgaristan Müslüman-Türk Dayanışma Derneği* ile olan bağlantıları nedeniyle tutuklanıp sorgulandıkları anlaşılmaktadır. Belgede dernek yöneticileri ile üyelerin özgeçmişleri ve faaliyetlerinden ayrıntılı bir biçimde söz edilmektedir. *Türk Kurtuluş Hareketi*, devlet tarafından organize edilen 1 Mayıs kutlamalarını boykot etmek için Türk halkına çağrı yapmış, Ağustos ayında ise Türklerin milli duygularını yükseltmek amacıyla bildiri dağıtmıştır. Raporlardan, söz konusu iki derneğin, Razgrad, Ruse ve Şumen’de faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.³⁴

Büyük ihtimalle derneklerin faaliyetinden haberdar olan 17 kişilik bir grup, Todor İkonomovo (Mahmuzlu) köyünde³⁵ kendi birliğini kurmuştur. 18 Ocak 1988 tarihine ait Bulgar İstihbarat raporuna göre, 1985 yılının Temmuz-Ağustos aylarında oluşturulan ve *Türk Kurtuluş Birliği* adını taşıyan bu sivil toplum örgütünün başkanı Yosev Sandev,³⁶ zorunlu asimilasyona karşı çıkmış, bu durumu işe gitmeyerek protesto etmeye çalışmıştır. Sonra da *Türk Kurtuluş Birliği*’ni kurarak daha etkili bir direniş göstermiştir. Yosev Sandev, aralarında bildiri dağıtımı da dâhil olmak üzere farklı faaliyetlerde bulunmuştur. 1985 yılının 7-8 Ekim gecesi Razgrad, Silistra

³² Age, s. 366-367.

³³ Age, s. 370-371.

³⁴ Age, s. 378-381.

³⁵ Todor İkonomovo köyü, Şumen’e bağlı Kaolinovo İlçesine 5-6 km uzaklıktadır. Köy halkı, 1989 yılındaki 20 Mayıs Pristoe-Kaolinovo protesto yürüyüşlerinde aktif rol oynamıştır. Polis, 21 Mayıs tutuklamalarına karşı çıkan halka ateş açmıştır. Bunun sonucunda üç kişi öldürülmüş, birçok kişi de aldığı yaralardan dolayı hayat boyunca sakat kalmıştır.

³⁶ Türk adı ve soyadı tespit edilememiştir.

(Silistre), Tolbuhin (Hacıoğlu Pazarcık - bugünkü Dobriç), Şumen ve Varna illerinde birlik adına dağıtılan, üzerinde ay ve yıldızın bulunduğu bildirilerden 300 kadarı polisin eline geçmiştir. Şiir şeklinde yazılan bu bildirilerle halka, 26 Ekim için iş bırakma eylemi çağrısı yapılmıştır.³⁷

1985 yılının ortasına doğru Sofya'da gazeteci Halim Pasajov tarafından gizli bir grup kurulur. Daha ilk toplantıda Türk halkına yönelik bir sesleniş hazırlanır. Bu seslenişte Bulgaristan'daki Türklerin edebi Türkçe konuşmaları, çocuklarını Türk bilinciyle yetiştirmeleri, rejime yardım etmemeleri, az çalışıp farklı iş sabotajlarıyla rejime engel oluşturmaları konusunda çağrı yapılmaktadır. Grup bu seslenişini yaklaşık 3.000 bildiri şeklinde dağıtır.³⁸

15 Eylül 1985'te ise öğretmen Demir Davidov³⁹, gene Şumen'e bağlı Pet Mogili (Beştepe) köyünde *Türk Kurtuluş Örgütünü* kurarak asimilasyona karşı gizli bir direniş başlatmıştır. Asimilasyona karşı yaptığı eleştirilerden dolayı öğretmenlikten uzaklaştırılan ve Sofya'ya yakın bir köye sürülen Demir Davidov'un kurduğu *Türk Kurtuluş Örgütü*, sürgün sonrasında da faaliyetlerine devam etmiştir. *Türk Kurtuluş Birliği* ve *Türk Kurtuluş Örgütü*, ortak ve ayrı faaliyetlerde bulunarak halkı asimilasyona karşı direnişe sevk etmeye çalışmıştır. İstihbarat raporunun ait olduğu 18 Ocak 1988 tarihe kadar 2.500 bildiri dağıtılmış ve yalnız 330 tanesi polisin eline geçmiştir. Bazen bu bildirilerin dernek üyelerince değil, direniş fikrine sıcak bakan vatandaşlar tarafından da çoğaltıp dağıtıldığını görüyoruz. Grupta yer almayan ve yalnız milli duygularıyla hareket eden bu Türkler de, Bulgar İstihbaratından nasibini almıştır.⁴⁰ *Türk Kurtuluş Örgütü*'nün 43 üyesi Şumen, 6'sı Tolbuhin, 2'si Silistra ve 1'i Varna bölgesinden olmak üzere toplam 52 "yardımcısı ve üyesi"

³⁷ Baeva / Kalinova, age, s. 382-383.

³⁸ Age, s. 452-453.

³⁹ Türk adlarına ulaşmak mümkün olamamıştır.

⁴⁰ Age, s. 382.

bulunmaktadır.⁴¹ Raporlardan oluşumun bildiri dağıtma faaliyetlerinin Nisan 1987 yılında da devam ettiği anlaşılmaktadır⁴².

Buraya kadar vermiş olduğumuz arşiv belgelerinden ve başka kaynaklardan da anlaşıldığı gibi, önce Güneydoğu, hemen sonrasında da en yoğun biçimde Razgrad ve Şumen'de olmak üzere, Kuzeydoğu Bulgaristan'da kurulmuş dernek, birlik ve grupların bazı faaliyetlerinden haberdar olan, Tolbuhin ve Varna bölgelerinde ikamet eden bir grup Türk de asimilasyona karşı mücadele etmek için Haziran 1985'te kendi derneğini kurmuştur.⁴³ Grubun başında bulunan Necmettin Hak, herkes tarafından büyük saygı gören ve Tolbuhin'de bir meslek lisesinde çalışan bir öğretmendir. Kendisi, *Türk Milli Partisi*⁴⁴ veya *Bulgaristan Türklerinin Kurtuluş Partisi*⁴⁵ adını verdiği oluşumun programını hazırlamıştır. Bu oluşumun kurulmasında yer alan 2 kişi aracılığıyla Necmettin Hak'la tanıştıktan bir süre sonra programı görebilen Ahmed Doğan⁴⁶, çok yakında programın içeriğini ve oluşumun adını değiştirmiş; birkaç kişinin desteğini alarak Necmettin Hak'ı devre dışı bırakmayı başarmıştır. Böylece 8 Aralık 1985'te *Bulgaristan Türk Milli Kurtuluş Hareketi*'nin başına geçmiştir.

Bulgaristan Türk Milli Kurtuluş Hareketi'nin faaliyetleri, bundan önceki derneklerin çalışmalarını tekrarlamaktadır. Amaç aynıdır ve bu amaca yönelik çalışmalar birbirlerine çok benzemektedir.⁴⁷ Soruşturmalarda sırasında kayda alınan sorgu tutanaklarından da anlaşıldığı gibi, *Bulgaristan Türk Milli Kurtuluş Hareketi*, üyeleri aracılığıyla 29 Mart 1986'da ilk defa hareketin programını bazı bölgelere dağıtmıştır,⁴⁸ 31 Mayıs 1986'da ise Varna ve Tolbuhin illerinde yerel seçimleri boykot

⁴¹ Age, s. 384.

⁴² Age, s. 382.

⁴³ Yapov, age, s. 86.

⁴⁴ Yalimov, age, s. 446.

⁴⁵ Bikov, age, s. 378.

⁴⁶ Age, s. 376-379.

⁴⁷ Age, s. 385-386.

⁴⁸ Age, s. 387-388, 394.

çağrısında bulunulduğu ikinci ve son bildiri dağıtımı gerçekleşmiştir.⁴⁹ Haziran başında Ahmet Doğan da dâhil olmak üzere *Bulgaristan Türk Milli Kurtuluş Hareketi*'nin kilit isimleri tutuklanmış ve soruşturma başlatılmıştır.⁵⁰

Buraya kadar adlarını verdiğimiz *Türk Kurtuluş Hareketi*, *Kuzeydoğu Bulgaristan Müslüman-Türk Dayanışma Derneği*, *Türk Kurtuluş Birliği* ve *Türk Kurtuluş Örgütü*'nün yöneticilerinin; Ahmet Doğan ile birlikteki 5 kişi ve Necmettin Hak'la birlikte 11 kişinin arasında aynı soruşturma içinde bulunmamaları⁵¹, bu oluşumların *Bulgaristan Türk Milli Kurtuluş Hareketi*'nden önce ve bağımsız olarak kurulduğunu, onunla hiçbir bağlantısı olmadığını ve ondan ileri gelmediğini kanıtlamaktadır.⁵² Aksine, özellikle *Türk Kurtuluş Hareketi* ve *Kuzeydoğu Bulgaristan Müslüman-Türk Dayanışma Derneği*'nin, *Bulgaristan Türk Milli Kurtuluş Hareketi* için bir örnek oluşturmuş olması ihtimali çok yüksektir, çünkü faaliyetlerinde bir benzerlik söz konusudur.⁵³ *Türk Kurtuluş Hareketi* ve *Kuzeydoğu Bulgaristan Müslüman Türklerinin Dayanışma Derneği*'nin ilk bildiri dağıtımının 1 Mayıs 1985 arifesinde yapıldığı gerçeğini hatırlatmak lazım. Bunun yanı sıra Kuzeydoğudaki diğer oluşumların faaliyetleri de çok büyük önem taşımaktadırlar.⁵⁴

⁴⁹ Age, s. 400.

⁵⁰ Age, s. 362.

⁵¹ Aynı örgüt içinde yer alan yönetici kadrosu, iki ayrı soruşturmada sorgulanmış ve ayrı mahkemelerde yargılanmıştır.

⁵² Age, s. 402.

⁵³ Daha önce de belirttiğimiz gibi *Türk Kurtuluş Hareketi* daha 1985'te 1 Mayıs kutlamalarını boykot etmek için Razgrad ve Hlebarovo, *Türk Kurtuluş Birliği* ise 7-8 Ekim 1985'te Razgrad, Silistra, Tolbuhin, Şumen ve Varna illerinde iş boykotu çağrısı yapılan çok sayıda bildiri dağıtmaktadır. Bunun yanı sıra *Türk Kurtuluş Hareketi* ve *Kuzeydoğu Bulgaristan Müslüman-Türk Dayanışma Derneği*, zorunlu asimilasyona karşı iki yıldan fazla bir süre mücadele etmeye başaran dönemin en uzun faaliyet gösteren sivil toplum örgütüdür.

⁵⁴ Çünkü 1989 zorunlu göçten sonra Türkiye'ye gelmek zorunda kalan birçok oluşumunun kurucu ve yönetici kadrosunun büyük katkıları, daha sonra *Hak ve Özgürlük Hareketi* adı altında siyasete giren *Bulgaristan Türk Milli Kurtuluş Hareketi*'nin üyeleri Ahmet Doğan ve Kasım Dal tarafından sahiplenilmektedir. Bir çok cesur Türkün değerli mücadelesi, amaçlı olarak unutturulmuş, bir çok kişinin katkısı yalnız *Bulgaristan Türk Milli Kurtuluş*

1987 yılının ikinci yarısı, Bulgaristan Türklerinin gizli mücadelesinin yoğunlaştığı ve giderek bilinçli bir hal aldığı dönem olarak görülebilir. 1988 yılının Ocak ve Şubat aylarında Sofya'ya, Türklerin yaşadığı tüm bölgelerden İstihbarat raporları iletilmektedir. Bunlara göre artık Türk halkında bir uyanma hissedilmekte, her yerde gizli dernek ve örgütler kurulmakta, rahatça Türkçe konuşulmakta, Türk ve Müslüman gelenekleri yeniden yaşamın bir parçası haline gelmekte, asimilasyon çerçevesinde yaptırılmak istenen zorunlu uygulamalar halk tarafından reddedilerek yerine getirilmemektedir.⁵⁵ Ama her zamanki gibi Bulgar İstihbaratı, gerçekleri görmek yerine halk arasındaki canlanmayı işaret eden olayları “*Türkiye’nin soya dönüş politikasına karşı yürüttüğü kışkırtıcı faaliyetler*”⁵⁶ şeklinde değerlendirmektedir. Hükümet, bu tür asılsız suçlamalarla Bulgar halkının desteğini almayı garantilemek istemiştir.

Eritme politikasına karşı direnişin gittikçe yaygınlaşması, dolaylı olarak Sovyetler Birliği’nde başlatılan açıklık politikasına (glasnost) da bağlıdır. M. Gorbaçov, Bulgaristan’ı eleştirmese de, destek vermemektedir. Görüşme tutanaklarından anlaşıldığına göre, Bulgaristan’a yaptığı ziyaret sırasında 24 Ekim 1985’te Todor Jivkov’la görüşen M. Gorbaçov, Türklere karşı uygulanan asimilasyon konusunda bilgilendirilmiştir. Ancak Gorbaçov, Jivkov’un anlattıklarını yorumsuz bırakarak başka konularda fikirlerini beyan etmeyi tercih etmiştir.⁵⁷

16 Ocak 1988 tarihi, Bulgaristan’da yaşayan tüm vatandaşlar açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü totaliter sisteme karşı çıkan bir Bulgar grubu, *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği* adlı ilk legal oluşumunu kurmuş ve Bulgaristan’da yaşayan tüm vatandaşların haklarını koruyacaklarını, *Hür Avrupa*, *BBC*, *Deutsche Welle* ve

Hareketi’ne mal edilmiştir ve kamuoyu bilinçli bir şekilde yanıltılmıştır. Son zamanlarda konu hakkında Bulgaristan’da çok sayıda makale ve gazete yazısı yayımlanmıştır.

⁵⁵ Baeva / Kalinova, age, s. 370-391.

⁵⁶ Age, s. 375.

⁵⁷ Angelov, *Strogo poveritelno!*, s. 211-212.

Amerika'nın Sesi gibi yayın kuruluşlarında duyurmuştur. Kuruluş tarihine ait dernek programının bir maddesi, farklı dinlerin özgürlüklerinin korunmasıyla, bir diğeri de ülkede yaşayan etnik azınlıkların yaralarının sarılmasıyla ilgilidir. Dernek üyeleri, aralarında Türk ve Müslümanların da bulunduğu etnik azınlıkları kapsayan bu maddeler dışında tüm Bulgaristan vatandaşlarını ilgilendiren pek çok alanda çalışmalar yürütüleceğine dair güvence vermektedirler. *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği* kurucu ve diğer üyelerine karşı sürgün ve sınır dışı etme gibi bazı cezalar uygulansa da, daha önceki baskılar ve katı yaptırımlar söz konusu değildir. Sosyalist Bulgaristan'da ilk defa rejime karşı bir legal mücadele yapılmakta ve halka duyurulmaktadır.

Aynı yılın yaz aylarında Mihaylovgrad'ın (şimdiki Montana) iki köyünde sürgünde bulunan bir grup Türk genci de, legal mücadelenin zamanının geldiğine karar vererek, *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği*'nin Mihaylovgrad temsilcileriyle bağlantı kurmaktadır. Batı radyo istasyonları aracılığıyla Bulgaristan'da telaffuz edilmesi dahi yasak olan Türk adlarıyla derneğin faaliyetlerine katıldıklarını, Bulgaristan'daki Türk ve diğer Müslüman topluluğuna ilan etmişlerdir.⁵⁸ Türk grubun amacı, *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği* aracılığıyla Batı medyasına Bulgaristan Türklerinin yaşadığı baskıları ve sıkıntılarını duyurmaktır. Bulgar istihbaratı, 1 Ekim 1988 tarihinde Türk üyelerinin yabancı bir gazeteciyle planlanan görüşmesini önlemek ve 5 Türkü⁵⁹ *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği* Mihaylovgrad Şubesinden uzaklaştırmak amacıyla sürgünden serbest bırakarak, daha önce ikamet

⁵⁸ 1973'ten itibaren aileleriyle birlikte Bulgar eritme politikasına karşı mücadele ettikleri için çeşitli hapis, sürgün vb. gibi cezalara maruz kalan bu gençlerin Bulgaristan'daki ve Türkiye'deki isimleri şöyledir: Zeynep İbrahimova Mustafova (Zeynep Zafer), İbrahim İbrahimov Mustafov (İbrahim Zafer), Yusuf Hüseyinov Babecki (Yusuf Babekoğlu), Vahide Hüseyinova Babecka (Vahide Babekoğlu) ve Kemal Hüseyinov Babecki (Kemal Babekoğlu).

⁵⁹ Sn. Emekli Büyükelçi Dr. Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri* kitabının ikinci baskısında bu dernekte ve derneğin bazı önemli faaliyetlerinden söz etmektedir. Ancak yalnız Zeynep İbrahimova ve İbrahim İbrahimov'un isimlerine yer verilmektedir. Bkz. Bilal N. Şimşir., *Bulgaristan Türkleri*, Ankara 2009, s. 426-427.

ettikleri Şumnu'ya bağlı Kaolinovo (Bohçalar) ilçesinin Kliment (Emberler) köyüne geri gitmelerini sağlamaktadır.

Buna rağmen Aralık 1985'te Kliment'e ulaşabilen Alain Chevaleri isimli Hollandalı bir gazeteci röportaj yapmayı başarmıştır. 1989 yılı Ocak ayı başında da Sofya'da Fransız gazetecisine röportaj veren *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği*'nin iki Türk üyesi, Bulgaristan Türklerinin durumu ile asimilasyon çerçevesinde yapılan baskılar hakkında önemli bilgiler vererek, *Liberation*, *Le Monde*⁶⁰ vb. gazetelerde bu konuda bazı haberlerin çıkmasını sağlamıştır. *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği*'nin 5 Türk üyesi, Batı radyo ve gazete yayınları aracılığıyla Bulgaristan Türklerinin ve diğer Müslümanların birçok sorununu açıkça dile getirmiş ve bu şekilde Türk halkını ve asimilasyona karşı çıkan muhalifleri cesaretlendirmiştir. Söz konusu beş kişiden sonra *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği* çalışmalarına aktif olarak katılan diğer öncü Türkler arasında, Kaolinovo İlçesine bağlı Pristoe'den (Yusufhanlar) iki kişi⁶¹, Rusçuklu bir aydın⁶² ve Varna'dan bir kişi⁶³ de bulunmaktadır.⁶⁴ *Demokratik İnsan Haklarını Koruma (Demokratična Liga za Zaštita na Pravata na Čoveka)* kurucularından biri⁶⁵, *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği*'nin Bulgaristan'da “demokrasi tohumları ektiğini”, “demokratik mücadelenin en önemli güç” olduğunu ve bu “mücadelenin stratejisini çizdiğini” belirtmektedir.⁶⁶ Petır Yapov'a göre ise “Bu dernek çerçevesinde Türklerin ve Pomak

⁶⁰ Bkz. *Liberation*, 13.01.1989; *Le Monde*, 18.01. 1989.

⁶¹ Pristoe'den Ali Aliosmanov Mehmedaliev ve Vahdet (Soy adı tespit edilememiştir) isimli kişiler daha önce sürgünde bulunmaktadırlar.

⁶² Sabri Hamdiev.

⁶³ Şükrü Aliyev, Belene Toplama Kampında kalmış ve daha sonraki mücadelede önemli rol oynamıştır. Bkz.: Veselin Angelov, *Sekretno! Protestnite Aktsii na Turtsite v Bălgariya. Yanuari-May 1989*, Sofya 2009, s. 166.

⁶⁴ Türklük adına 7 yıldan fazla cezaevinde kalan Sabri Hamdiyev, Derneği ve Türk Şubesi'nin mücadelesini 2009'da yayımladığı çok değerli anılarında anlatmaktadır. Bkz. Sabri Hamdiev, *Pătıyat kām Svobodniya Svyat*, Plovdiv 2009, s. 85-126.

⁶⁵ Sabri İskender.

⁶⁶ Aziz Bey, age, s. 34-35.

Türklerinin demokratik mücadelesinin ilk birlikleri kurulmaktadır".⁶⁷

Sürgünde bulunan üç Türk, 13 Kasım 1988'te *Demokratik İnsan Haklarını Koruma Birliği*'ni⁶⁸ kurma kararı almış⁶⁹, ancak 10 Aralık'ta radyolarda duyurarak resmi olarak kuruluşunu ilan etmiştir.⁷⁰ Bunun yanı sıra Bulgar aydınlar tarafından oluşturulan bazı legal dernek ve sivil toplum örgütleri, Bulgaristan'daki Türk ve Müslümanların hakları konusunda kamuoyu oluşturmaya başlamıştır.

30 Ocak 1989 yılında Cebel'de *Viyana-89'a Destek Derneği*⁷¹ kurulmuş, Nisan ayında ise Kazanlık'a bağlı Dolno İzvorovo'da *Müslüman İnisiyatif Komitesi*⁷², *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği*'nin bünyesinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Fransız Cumhurbaşkanı François Mitterrand'ın Ocak ayında Bulgaristan'a yapacağı resmi ziyaret, çok büyük önem taşımaktadır.⁷³ Çünkü resmi görüşmeler dışında totaliter rejime muhalif olan sivil toplum örgütleri temsilcileriyle de görüşme talebinde bulunmuş ve Bulgar yetkilileri bunu kabul etmek zorunda kalmıştır. François Mitterrand'la görüşecekler arasında *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği* temsilcileri de vardır. Ancak en önemlisi, Derneğin *Türk Şubesi*'nin bir temsilcisinin⁷⁴ de François Mitterrand'la görüşme listesine alınmış olmasıdır. Böylece Bulgaristan Türklerinin ve diğer Müslümanların

⁶⁷ Yapov, age, s. 91.

⁶⁸ İçişleri Bakanlığın raporlarında 17 Mart 1989'da ilk defa *Demokratik İnsan Hakları Koruma Birliği*'nden söz edilmektedir. Bkz. Angelov, *Sekretno!*, s. 119-120.

⁶⁹ *Birlik*'in Başkanı Mustafa Ömer, 13 Kasım 1988 yılında legal mücadele edecek bir grubun kurulma faaliyetlerinde yer alma cesaretini göstermiştir. Bkz. Aziz Bey, age, s. 9. Büyük ihtimalle *Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneği* üyesi 5 Türkün yürüttüğü legal mücadelesi, karar vermesi için rol oynamıştır. Bkz. Aziz Bey, age, s. 9.

⁷⁰ Aziz Bey, age, s. 9-10.

⁷¹ Derneğin Başkanı Avni Veliyev (Avni Özgürer), Sekreteri de İsmet İsmailov'dur.

⁷² Angelov, *Sekretno!*, s. 152; Yapov, age, s. 88. Kurucuları İbrahim ve Ferhat Runtov (İbrahim Kurucu, Ferhat Kurucu) kardeşlerinin olduğu bu komitenin adı bazı kaynaklarda *Müslüman Grev Komitesi* olarak verilmektedir.

⁷³ Angelov, *Sekretno!*, s. 81.

⁷⁴ Zeynep İbrahimova Mustafafova (Zeynep Zafer).

sorunları ve istekleri ilk defa bir Batı ülkesinin siyasi liderine doğrudan iletilecektir.

Ama görüşmenin arifesinde Bulgar emniyet güçleri en çok çekindikleri *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği*'nin ondan fazla temsilcilerini 48 saatlik bir süre için tutuklayarak, son derece önemli görüşmeyi engellemiştir.⁷⁵ Ne var ki, yapılan tüm baskılar, aralarında iki Türkün de bulunduğu tutukluların Fransa'dan gelen televizyon ekibine ve Fransız basın temsilcilerine röportaj vermelerini⁷⁶, Bulgaristan Türklerinin ve Müslümanların sorunlarını dile getirmelerini önleyememiştir⁷⁷. Gazete için verilen röportajlar Fransız basınında, televizyon çekimleri de Bulgaristan'la ilgili belgeselde yer almıştır. Tüm olan bitenler, Batı radyo istasyonlarında yayımlanmış ve Türklerin cesaretini ciddi bir biçimde arttırmıştır.⁷⁸

Tutuklamaların yanı sıra Plovdiv'de (Filibe) oturan *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği* sekreteri Şair Petır Manolov'un evinde arama yapan istihbarat görevlileri, dernek ve özel arşivine el koyduktan sonra Petır Manolov'un ölüm orucuna başlamasıyla Bulgaristan'da ilk olarak toplu ve nöbetli bir açlık grevi protestosu başlamıştır. Şaire yalnız Bulgar aydınları değil, Dernek üyesi olan Türkler⁷⁹ de toplu nöbetli açlık grevleri ile

⁷⁵ Angelov, *Sekretno!*, s. 81, 96.

⁷⁶ Age, s. 56.

⁷⁷ Bkz. *Liberation*, 13.01.1989; *Le Monde*, 18.01.1989.

⁷⁸ Bu arada, yukarıda söz edilen derneklerin, Batı radyo istasyonu, gazeteci, Uluslararası Af Örgütü ve François Mitterrand'la sağlanan bağlantıları, Petır Boyaciev tarafından gerçekleştirilmiştir. Uzun süre kaldığı cezaevinden çıktıktan sonra Bulgaristan'dan Türkiye'ye kaçmayı başaran ve Fransa'da ikamet eden matematikçi Petır Boyaciev'in özverili çalışmaları ve çabaları, Bulgaristan'daki demokratik mücadelenin başından sonuna kadar büyük rol oynamıştır. Petır Boyaciev tarafından yayına hazırlanan 110 saatlik görüşme kayıtları, o dönemde olan bitenlerin tüm çıplaklığıyla ortaya çıkmasına ışık tutacaktır.

⁷⁹ *Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneği*'nin *Türk Şubesi* üyelerinden Kliment'ten Zaynep İbrahimova Mustafafova, Yusuf Hüseyinov Babeçki ve Vahide Hüseyinova Babeçka 16 Ocak'ta 7 günlük, Pristoe doğumlu Şumen'de ikamet eden Ali Aliosmanov Mehmedaliev 17 Ocak'ta 5 günlük ve Klimentli Alaaddin Sadikov Mehmedov 17 Ocak'ta 3 günlük nöbetli açlık grevi başlatmıştır. Yusuf Hüseyinov Babeçki, greve katılanların isimlerini P. Boyaciev aracılığıyla Hür Avrupa Radyosuna bildirmiştir. Bkz. Intervyuta s

destek vermişlerdir. Büyük bir yankı uyandıran söz konusu açlık grevi protestosu, Türklerin Mayıs ayında yapacağı nöbetli açlık grevi protestolarına bir örnek teşkil edecektir.

Bulgaristan'da olan bitenler Batı radyo yayınlarından ve Türkiye'nin Sesi Radyosundan, Bulgaristan'daki Türk halkına duyurulmuş, geniş kitleler korkudan yavaş yavaş kurtulmuş ve Kuzeydoğu Bulgaristan Türklerinin *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneğinin Türk Şubesi* temsilcilerine iletilen üye dilekçelerinin sayısı günden güne artmıştır. Sonuç olarak özellikle bu bölgedeki canlanma ve kitlesel direniş gittikçe yoğunlaşmıştır. Yaklaşık 5 Ocak 1989 tarihinden Şumen'den bir grup Türk, korkusunu yenerek Bulgaristan'dan gitmekle ilgili isteklerini açık olarak devlet kurumlarına iletmıştır.⁸⁰ Bu bölgeyi izleyen yer Kırcalı ilidir.⁸¹ Aslında söz konusu dilekçeler, uygulanan zorunlu asimilasyona karşı bir protesto şeklindedir. François Mitterrand'ın Bulgaristan'daki ziyareti sırasında ise Şumen köylerinde "*Türkiye'ye gitmek istiyoruz! Bize izin verin!*" şeklinde bildiriler dağıtılmaktadır.⁸²

Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneğinin Türk Şubesi temsilcilerinin yürüttüğü mücadele, Kaolinovo'ya bağlı Kliment ve Pristoe köylerini, derneğin merkezi haline getirmiştir. 27-29 Ocak 1989 tarihli istihbarat raporunda, Şumnu bölgesindeki Türklerin ruh halinde bir farklılık gözlemlendiği anlatılmaktadır. Kliment'in bağlı olduğu özellikle Kaolinovo ilçesinde derneğin Varna sorumlusunun⁸³ François Mitterrand'la yapması planlanan görüşmesinin önlenmesi, aynı bölgenin diğer bir yöneticisiyle⁸⁴ birlikte tutuklanmaları, açlık grevleri ve yürüttükleri mücadele konusunda geniş halk kitleleri tarafından yorumlar yapılmış, Batı radyo

Rumyana Uzunova, Rolka, No. 92 (Rumyan Uzunova'nın telesekreterinde yaptığı görüşme kayıtlarının bantları).

⁸⁰ Angelov, *Sekretno!*, s. 65, 80.

⁸¹ Age, s. 100.

⁸² Age, s. 78.

⁸³ Zeynep İbrahimova Mustafafova.

⁸⁴ Yusuf Hüseyinov Babecki.

istasyonlarının yayınları sürekli olarak dinlenmiştir. Bunlar, halkın moralini ciddi biçimde etkilemiştir.⁸⁵

Bu nedenle Şumen'e bağlı Vırbitsa (Sögütlü) köyünden 60 kişi, piknik bahanesiyle toplanarak şartların iyiye gidişini kutlar.⁸⁶ Ondan önce Türklerden oluşan böyle bir kalabalığın bir araya gelmesi, asla mümkün değildi. Çünkü toplanan daha küçük gruplar bile gizli örgüt kurmakla, Türkiye hesabına casusluk yapmakla ve Bulgaristan'a karşı faaliyet göstermekle suçlanmış, katılanlardan bazıları hapisle cezalandırılmıştır.

Bulgaristan'da 1988 yılının ortasından sonra Türklerin zorunlu eritme politikasına karşı legal mücadeleleri sonucunda hafif de olsa esmeye başlayan özgürlük rüzgârı, cezaevlerinde bile hissedilmiştir: 16-22 Ocak 1989 tarihine ait İçişleri Bakanlığının raporunda şu bilgi mevcuttur:

“Sofya Cezaevinde bulunan, adları değiştirilmiş 13 mahkûmun, Batı yayın organlarında yayımlatmak amacıyla Fransız Elçiliğine iletmek üzere hazırladığı bir bildiri, ele geçirilmiştir. Bildiride, ‘Bulgaristan’daki Türk azınlığına karşı soykırım işlendiği’ konusunda yetkililere karşı ciddi suçlamalar yöneltilmektedir.”⁸⁷

Özellikle Şumen'deki Türklerin moralinin bu derece yükselmesi, Bulgar yetkilileri ciddi bir biçimde rahatsız etmiştir. Bulgaristan Hükümeti, Türklerin legal mücadelesini önlemek için, *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneğinin Türk Şubesi*'nin ilk 5 Türk üyesini, ikisi aile fertleriyle birlikte (8 kişi) 3 Şubat 1989'da zorla Avusturya'ya sınır dışı etmiştir.⁸⁸ Bir hafta kadar sonra derneğin bir Pristoe köyü üyesi⁸⁹ 5 kişilik ailesiyle, o dönemde tutuklu bulunan Rusçuk sorumlusu Sabri Hamdiev de bir ay kadar sonra 3 kişilik ailesiyle gene Avusturya'ya sınır dışı edilmiştir. Bir derneğin faal Türk

⁸⁵ Angelov, *Sekretno!*, s. 96, 100-102.

⁸⁶ Age, s. 98.

⁸⁷ Baeva / Kalinova, age, s. 464.

⁸⁸ Angelov, *Sekretno!*, s. 100-102, 105, 107.

⁸⁹ Ali Aliosmanov Mehmetiev.

yöneticilerinin sınır dışı edilme uygulaması bir ilktir ve ancak Mayıs ayında tekrar edilecektir. Henüz göçün başlamadığı, daha Şubat⁹⁰ 1989'da dört Türk ailesinin sınır dışı edilmiş olması gerçeği, *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneğinin Türk Şubesi* temsilcilerinin ne derece sakıncalı görüldüğünün göstergesidir.

Ancak rejim amacına ulaşamamıştır. Çünkü Bulgaristan'ın legal ve organize edilmiş bir mücadeleyle artık baş edemediği anlaşılmıştır. Bu sınır dışı uygulaması, derneğin faaliyetlerine son verememiş, aksine bölgedeki Türkleri mücadeleye sevk etmiştir. Başta Alaydin Sadıkov Mehmedov olmak üzere Kliment⁹¹, daha sonra Razgrad ve Dulovo'dan (Akkadınlar) seçilen yedek yönetici kadrosu⁹², aynı şekilde Türklerin haklarını korumak konusunda büyük bir özveriyle çalışmaya devam etmiştir. Zamanın değiştiğini, dernek yöneticilerine karşı sınır dışı etmekten başka hiçbir şey yapılamadığını gören Türk halkı, merkezi Kliment'te bulunan *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği*'nin yeni yönetimine⁹³ akın ederek, haklarını koruyabilmek amacıyla dernekte çalışma isteğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra da daha önce adını verdiğimiz diğer Türk derneklerinin üye sayısı hızla artmış, daha etkin bir mücadele başlatılmıştır. İstihbarat raporlarında, yukarıda söz edilen tüm dernek ve grupların faaliyetleri, asimilasyon uygulamalarını tehdit eden birer tehlike olarak değerlendirilmektedir. 6 Mart 1989 tarihli bir rapora göre Bulgaristan'daki Türkler ve diğer Müslümanlar şu bilince ulaşmışlardır: haklarıyla ilgili sorunlar; farklı gruplar, oluşumlar ve dernekler çerçevesindeki legal mücadeleyle çözülecektir.⁹⁴ Bu anlayışın oluşması ve

⁹⁰ Bilindiği gibi zorunlu göç, Mayıs ayının sonunda başlamıştır.

⁹¹ *Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneği*'nin Varna İli sorumlusu Kliment'ten Alaydin Sadıkov Mehmedov Alaaddin Mutlu), yardımcısı Sali Galibov ve sözcüsü Pristoe'den Zikri Fikriev'dir. Bkz. Alaydin Mehmedov "Mayskite Săbitiye" i Moyata Săprotiva sreštu Toşizma", *Bălgarskata* 1989, <http://bulgaria1989.wordpress.com/2010/05/20/alqjdin/> [30.05.2010].

⁹² Angelov, *Sekretnol*, s. 101-102, 105, 107, 116-117.

⁹³ Age, s. 100, 105, 107, 110-112, 116-117, 121-126.

⁹⁴ Age, s. 112.

olgunlaşması, Bulgaristan Türklerinin direnişindeki en önemli aşamadır.

13-20 Mart tarihli istihbarat raporunda, *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği*'nin faaliyetleri nedeniyle Şumen ve Kaolinovo'daki ortamın sürekli olarak daha gergin bir hal aldığı dile getirilmektedir. Bu belgelerden anlaşıldığına göre dernek üyeleri, emniyet ve istihbarat görevlileri tarafından uyarılmış olmalarına rağmen üyelikten vazgeçmeyeceklerini⁹⁵, zorunlu asimilasyona karşı olduklarını ve Bulgaristan'dan gitmek istediklerini beyan etmişlerdir.⁹⁶ Polis ve istihbaratın Mart ayı raporlarında *Demokratik İnsan Haklarını Koruma Birliği*'nin adı da geçmeye başlamaktadır.⁹⁷ Yukarıda söz edilen tüm dernek ve grupların faaliyetleri, asimilasyon siyasetini tehdit eden birer tehlike olarak raporlarda yer almaktadır.

Nisan ayında Türklerin morali düzelmiştir. Artık çekinmeden Türkçe konuşurlar, namaza daha rahat katılırlar, Türk geleneklerine göre düğün yapmaya başlarlar.⁹⁸ 19 Nisan 1989'da *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği'nin Türk Şubesinin* aktif üyeleri, tutuklanan şair Nikolay Kolev'in (Kolev-Bosiya takma adıyla bilinmektedir) serbest bırakılması için başlatılan nöbetli açlık grevine de destek vermişlerdir.⁹⁹ *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği'nin Türk Şubesi* Kaolinovo bölgesi 10 üyesi 3-4 Mayıs'ta toplanarak, zorunlu eritme politikasını protesto etmek amacıyla nöbetli açlık grevi başlatılmasına karar vermiştir. Derneğin Dulovo (Silistra'ya bağlı) şubesinden 4 üyesi¹⁰⁰, 6 Mayıs'ta nöbetli açlık grevini,

⁹⁵ Alaydin Mehmedov, age, <http://bulgaria1989.wordpress.com/2010/05/20/alqjdin/>, 30.05. 2010.

⁹⁶ Angelov, *Sekretno!*, s. 121.

⁹⁷ Age, s. 120.

⁹⁸ Angelov, *Sekretno!*, s. 149.

⁹⁹ Bkz. Spravka (Belge) No. 491, 17.07.1989, Ministerstvo na Vătrešnite Raboti, 72400. (Zeynep Zafer'in özel arşivinden); Angelov, *Sekretno!*, s. 143.

¹⁰⁰ Fevzi Recepov Hüseyinov, Zakir İsmailov Mustafafov, Hakkı Hakkıyev Mehmedov, Remzi Süleymanov Nacimov. Bkz. Lilyana Aleksandrieva, *Nyakoga v 89-ta. Intervyuta i Reportaži ot Arhiva na Žurnalistkata ot Radio "Svobodna Evropa" Rummyana Uzunova*, Sofya 2007, s. 341. Derneğin Varna İli sorumlusu Alaydin Mehmet'in bu konudaki açıklamaları büyük değer taşımaktadırlar: Alaydin Mehmedov, age,

Hür Avrupa Radyosu aracılığıyla kamuoyuna duyurarak başlamıştır. İstekleri, zorla değiştirilmiş Türk isimlerinin ve zorla silinmiş Türk etnik bilincinin iade edilmesidir.¹⁰¹

6 Mayıs tarihi, başka bir açıdan da büyük önem arz etmektedir.¹⁰² Ramazan Bayramının ilk günüdür ve yalnız açlık grevlerinin başlamasıyla değil, Şumen'deki Tombul Camii'nde Bayram namazına katılmak için bölgeden toplanan 800-1.000¹⁰³ kişiden oluşan cemaat, bu bölgedeki Türklerdeki moralin ne kadar yükseldiğinin, cesaretin nasıl arttığının ve milli duyguların ne denli yüksek bir seviyeye ulaştığının göstergesidir. Şumen bölgesindeki halk, manevi bir uçuşa hazırlanıyor gibidir. Çünkü korkuyu tamamıyla yenmiş durumdadır. Bulgaristan çapındaki dernek üyelerinden 100 kişi, kısa sürede açlık grevine katılmış ve katılımlar devam etmiştir. *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneğinin Türk Şubesi*, diğer Türk dernek yönetici ve üyeleri tarafından da desteklenmeye başlanmıştır.

İçişleri Bakanlığına ait bir raporda *Viyana-89'a Destek Derneği* kurucusu ve Başkanı Avni Veliev'in, nöbetli açlık greviyle ilgili *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneğinin* sekreteri Petır Manolov'la Plovdiv'de görüştüğü ileri sürülmektedir.¹⁰⁴ *Demokratik Birlik*'in üç yöneticisi¹⁰⁵ de açlık grevine 15 Mayıs'ta destek vermeyi düşünmüştür, ancak ikisinin sınır dışı edilmesi, dernek sekreterinin ayın 12'sinde greve başlamasına neden olmuştur. 14 Mayıs'ta Birliğe üye olan

<http://bulgaria1989.wordpress.com/2010/05/20/alqjdin/> [30.05.2010].

¹⁰¹ Lilyana Aleksandrieva, age.

¹⁰² Dönemin başka dernek yöneticileri; Mayıs açlık grevlerini, dolayısıyla Prestoe-Kliment-Kaolinovo'daki (20 Mayıs) ve onları izleyen protesto yürüyüşlerini sahiplenmeye çalışmaktadırlar. Ancak İçişleri Bakanlığının raporlarında nöbetli açlık grevlerini başlatanların hep *Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneğinin Türk Şubesi* üyeleri olduklarını göstermektedir. Bkz. Baeva / Kalinova, age, s. 504; Angelov, *Sekretno!*, s. 155; Yalimov, age, s. 458; Spravka, No. 491, tarih 17.07.1989. İçişleri Bakanlığı, 72400. Bu bölgede yaşayan Türkler ve diğer Müslümanlar, daha Ocak ve Nisan ayında açlık grevlerine katıldıkları için bu konuda büyük bir tecrübeye sahiptirler.

¹⁰³ Angelov, *Sekretno!*, s. 156.

¹⁰⁴ Bkz. Spravka, No. 49(5), tarih 17.07.1989. İçişleri Bakanlığı 72400.

¹⁰⁵ Mustafa Ömerov, Ali Mustafafov ve Sabri İskender.

Şumen'den 2-3 kişi, 17 Mayıs'ta açlık grevine destek vermiştir.¹⁰⁶

Buraya kadar vermiş olduğumuz bilgilerden de anlaşıldığı gibi mücadele eden ve protesto edenlerin bağlantısı Türkiye ve Türk yayın ve basın organlarıyla yapılamamıştır. Bunun nedeni, iki ülke arasındaki telefon bağlantısının olmamasıdır. *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği* Varna sorumlusu Alaydin Sadikov Mehmedov¹⁰⁷, Türkiye'yle bağlantı sağlayıp, başında bulunduğu derneğin organize ettiği açlık grevlerinin ve mücadelenin amacını dile getirebilmek için Hürriyet Gazetesinin Almanya'daki muhabirini arayarak durumu bildirmiştir. 16 Mayıs'ta Hürriyet'te Alaaddin Sadikov Mehmedov'un aile fotoğrafının da yer aldığı *Zulme "Açlık" Direnişi* adlı bir yazı yayımlanmıştır. Yazıda şöyle denilmektedir: "*Bulgaristan'da bulunan Türklerin başladığı açlık grevinin yaygınlaşarak sürdüğü belirtildi. Bağımsız İnsan Hakları Örgütü Varna Bölgesi Başkanı Alaattin Sadıkoğlu'nun telefonla bildirdiğine göre 6 Mayıs'ta 15 kişinin başlattığı açlık grevine 200'ü aşkın Türkün katıldığı öğrenildi. Alaattin Sadıkoğlu, gayelerinin seslerini dünyaya duyurmak olduğunu, bunun için de Türkiye'den destek beklediklerini belirterek "Türkiye'yi telefonla düşüremiyoruz, ama Almanya'yla rahatlıkla konuşabiliyoruz. Haberleşme özgürlüğümüzü bile kısıtlayanlara karşı, lütfen bizi yalnız bırakmayın", dedi*".¹⁰⁸

Mayıs ayı, *Demokratik İnsan Haklarını Koruma Birliği*'nin üç yöneticisi açısından da oldukça önemlidir. 20 Nisan'da Hür Avrupa Radyosu aracılığıyla *Birliğin* Birinci Kongresinin, 20 Mayıs'ta Yablanovo köyünde düzenleneceği haberi üyelerine duyuruldu.¹⁰⁹ Polis yetkilileri, düzenlenmesi planlanan Kongreyi önlemek için farklı Bulgar köylerinde sürgünde bulunan üç

¹⁰⁶ Baeva / Kalinova, age, s. 506; Aziz Bey, age, Ekler – Spravka, s. 4-5.

¹⁰⁷ Dernek çerçevesinde yapmış olduğu mücadelenin özeti ve açlık grevleri için bkz. Alaydin Mehmedov, age, <http://bulgaria1989.wordpress.com/2010/05/20/alqjdin/> [30.05.2010].

¹⁰⁸ *Hürriyet Gazetesi*, İstanbul, 16 Mayıs 1989.

¹⁰⁹ Aziz Bey, age, s. 42; age, Ekler- Spravka, s. 4; Baeva / Kalinova, age, s. 511-512.

yöneticiyi 9-16 Mayıs tarihleri arasında sınır dışı etti. 20 Mayıs'ta Yablanovo'da küçük bir kalabalık toplansa da, polis güçleri tarafından kısa sürede dağıtıldı.¹¹⁰ Sonuç olarak Kongre duyurusu, bölge Türklerinin kitlesel protesto yürüyüşünü sağlayamamıştır.

Kuzey Doğu Bulgaristan'da olduğu gibi Güney Bulgaristan'da da *Viyana-89'a Destek Derneği*, *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneğinin Türk Şubesi*, *Demokratik İnsan Haklarını Koruma Birliği* ve *Müslüman İnisiyatif Komitesi*'nin üyeleri bulunmuştur ve Türklerin haklarını korumak için var gücüyle çalışmıştır. Arşiv belgelerinde yer alan raporlardan da anlaşıldığı gibi, 19-21 Mayıs'ta Cebel'de yapılan barışçıl yürüyüşler, özellikle *Viyana-89'a Destek Derneği* ve *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneğinin Türk Şubesi*¹¹¹ yöneticileri tarafından düzenlenmiştir.¹¹² İçişleri Bakanlığının bir tutanağına göre Cebel'deki Türkler, *Viyana-89'a Destek Derneği*'nin bir yöneticisinin ve *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneğinin Türk Şubesi* bölge sorumlusunun tutuklu olmalarından dolayı protestoya girişmiştir.¹¹³ 1.600 Türkün katıldığı protesto sırasında, “Biz Türk’üz!”, “Viyana!”,

¹¹⁰ Baeva / Kalinova, age, s. 513.

¹¹¹ Bkz. Spravka (Belge), No. 491, 17.07.1989, Ministerstvo na Vătreshnite Raboti, 72400.

¹¹² *Viyana-89'dan İsmet İsmailov*, *Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneğinin Türk Şubesi*'nden Argir Trayanov Traykov (Türk isimleri tespit edilememiştir). İsmet İsmailov “*Vázrodenite - 20 godini po-kásno*” (*Dönüştürülmüş Olanlar – 20 Yıl Sonra*) adlı belgeselde Cebel'deki yürüyüşlerin 19 Mayıs'ta başladığını söylemektedir. Ancak polis raporlarında başlama tarihi 20 Mayıs olarak verilmektedir. Bu protesto yürüyüşü, Batı radyoları tarafından duyurulmadığı için konuyu inceleyen araştırmacıların çalışmalarında genelde 20 Mayıs olarak gösterilmektedir. Söz konusu yürüyüşlerin 19 Mayıs'ta başladığı ile ilgili görüşler, uzmanlar tarafından gittikçe daha büyük kabul görmektedirler. Cebel protesto yürüyüşleri hakkında bkz. Spravka, No. 49(5), tarih 17.07.1989. İçişleri Bakanlığı 72400; Baeva / Kalinova, age, s. 513, 520.

¹¹³ Rapora göre halk; *Viyana-89'a Destek Derneği* yöneticilerinden İsmet İsmailov'un Mestanlı'da, *Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneğinin Türk Şubesi* bölge sorumlusu Argir Trayanov Traykov'un da Cebel'de tutuklu olmasından dolayı protestoya girişmiştir. A. T. Traykov, kalabalığın da desteğini alarak, İsmet İsmailov'un serbest bırakılmasını sağlar, ancak iki yönetici ertesi gün yapılacak bir cenaze töreninden de istifade ederek, tüm Türklerin sokağa dökülmesini sağlar. Bkz. Spravka, No. 49(5), tarih 17.07.1989. İçişleri Bakanlığı, 72400.

“Demokrasi!”, “Adlarımızı geri istiyoruz!” gibi yazılı sloganlarla Bulgaristan Türklerinin istekleri dile getirildi. Her iki derneğin önde gelenleri, kalabalığa hitap etti.¹¹⁴ Cebel’de düzenlenen bu yürüyüş, Bulgaristan Türklerinin ihlal edilmiş hakları açısından son derece önem arz eder. Araştırmacı yazar Petır Yapov da iki polis raporuna dayanarak bu konuda şu görüşü ileri sürmektedir: “*Altıncı Şubenin, Viyana-89’a Destek Derneği ve Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği’nin faaliyetleri ile ilgili o zaman çok açık biçimde hazırlanmış diğer iki raporundan, söz konusu iki örgütün Cebel ve Kuzeydoğu Bulgaristan’daki Mayıs yürüyüşlerindeki rolü daha net anlaşılmaktadır.*”¹¹⁵ Cebel’deki protesto, şayet Batı Avrupa Radyo istasyonlarında duyurulmuş olsaydı bölge halkının daha geniş katılımı sağlanabilirdi.

Bu arada, yaklaşık 20-30 km bir mesafede bulunan Kaolinovo ve Dulovo ilçelerindeki ortam gittikçe gerginleşmiştir. Yerel yönetim, gerginliği azaltmak ve Türk nüfusunu yurdundan kopartıp atmak için formlar dağıtmaya başladı. Kaolinovo ve Pristoe’den iki kişi, 19 Mayıs 1989 tarihinde Hür Avrupa Radyosu Bulgarca Masasında çalışan gazeteci Rumyana Uzunova’ya telefonda bölgedeki ortamla ilgili şunları duyurmuştur:

“Ben İsmail İsmailov: - Bulgaristan’daki Türk azınlığından ‘Hür Avrupa Radyosu’na selamlar. Dulovo’da olduğu gibi bugün, 19 Mayıs 1989’da, turist olarak yurt dışına çıkabilmek için Kaolinovo Emniyet Müdürlüğünden gerekli diğer evraklar olmadan yalnız formlar¹¹⁶ dağıtılmıştır. Amaç Türk azınlığın açlık grevlerini kesmektir. Bu, Bulgar yetkilileri tarafından yapılan bir taktiktir [...]. Şimdilik bu formlar, açık olarak değil, yalnız yoğun

¹¹⁴ Bkz. Spravka (Belge), No. 491, 17.07.1989, Ministerstvo na Vătrešnite Raboti, 72400.

¹¹⁵ Yapov, age, s. 101.

¹¹⁶ Bulgaristan vatandaşlarının elinde hiçbir zaman pasaport bulunmamaktaydı. Bir kişinin eline pasaport vermek, çıkış izninin verildiği anlamına gelmekteydi. Turist olarak yurt dışına çıkmak için yapılan müracaatın anlamı, pasaport başvurusuyla örtüşmekteydi. Yalnız istihbaratın güvenliğini kazanan, Komünist Parti mensubu Türklere pasaport verilir. Bu durum Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülkelerin vatandaşları için de geçerliydi.

açlık grevlerinin yapıldığı bölgelerde dağıtılmaktadır. [...] Bu söylediklerimin programlarınızda olduğu gibi, diğer bağımsız radyo programlarında da yayımlanmasını talep ediyoruz. Şumen İline bağlı Kaolinovo'dan İsmail İsmailov Mehmedov ve Pristoe'den Ahmet Mustafaov adına".¹¹⁷

6 Mayıs'ta *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneğinin Türk Şubesi* tarafından Dulovo köylerinde başlatılan ve daha sonra tüm Bulgaristan Türklerinden desteklenen nöbetli açlık grevleri, barışçıl yürüyüş ve mitinglere dönüşmüştür.¹¹⁸ Alaydin Mehmedov 20 Mayıs protesto yürüyüşlerinin kimler tarafından organize edildiği ve nasıl başladığı konusunu şu şekilde dile getirmektedir:

"Nisan ayında Şumen'den beş eski öğretmen (bunlar baskı görmüş ve işten çıkarılmış öğretmenlerdi), Demokratik İnsan Haklarını Koruma Birliği Şumen Grubunu kurmaya karar vermişlerdi. Bize katılmalarını teklif ettik, ancak onlar reddedince daha fazla ısrar etmedik. Yalnız Hür Avrupa Radyosu'na bir bildiri iletmemizi rica ettiler. Biz, bu bildiriye radyodan halka duyurulmasını sağlayacağımızı bir şartla kabul ettik. Bu bildiriye bir madde ekleyeceğimizi söyledik. Madde, 20 Mayıs'ta Bahar Şenliği düzenlenmesiyle ilgiliydi. Öğretmenler grubunun bildirisine eklediğimiz metin, yaklaşık söylediğim şekildeydi ve bizim arkadaşlarımızdan biri bildiriye telefonla Hür Avrupa Radyosuna ilettiler. Sonra her şey çok kolay oldu. Açlık grevleri başlayınca yavaş yavaş yürüyüş söylentisini yaydık. Toplama yeri olarak da Pristoe köyü kavşağını gösterdik."¹¹⁹

20 Mayıs Cumartesi sabahı Pristoe'de toplanmaya başlayan kalabalığın barışçıl protesto yürüyüşü, Kaolinovo'da ne yazık ki bir kişinin ölümüyle sonuçlandı. Petır Boyaciev'e¹²⁰ göre 19

¹¹⁷ Baeva / Kalinova, age, s. 508.

¹¹⁸ Mihail Gruev / Aleksey Kalyonski, *Văzroditelniyat Protses. Myusylmanskite Obştnosti i Komunističeskiya Režim*, Sofya 2008, s. 181.

¹¹⁹ Alaydin Mehmedov, age,

<http://bulgaria1989.wordpress.com/2010/05/20/alqjdin/> [30.05.2010].

¹²⁰ Aynı dönemde cezaevinde bulunan Ahmet Doğan, Mayıs protesto yürüyüşlerini de kendisine mal ederek, onları cezaevinden organize edip

Mayıs akşamı *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneğinin Türk Şubesi*'ne mensup bir kişi, telefonla evini arayarak 20 Mayıs'ta düzenlenmesi planlanan yürüyüşün Radyo yayınlarında duyurulmasını istemiş. Ancak gece nöbetinde olan Hür Avrupa Radyosu sorumlusu bunu yayımlamayı reddettiğinden ertesi gün *Deutsche Welle'nin* saat 12:00 yayınında duyurulabilmiştir. 19 Mayıs gecesi kulağı radyoda olan Türklerin morali bozulmamış olmalı ki, büyük bir kalabalık miting davetine uymuş ve 20 Mayıs Cumartesi, saat 9:00'a doğru Kliment'ten 4-5 kilometre mesafede bulunan Pristoe köyünün kavşağında toplanmaya başlamıştır. Belki de o gece duyurunun Hür Avrupa Radyosundan yapılmaması, emniyet ve askeri güçlerin önlem almasını engellemiştir.

Türkler, yıllarca süren haklı mücadeleden önemli bir ders almıştır. Dernek yöneticileri kalabalığın önünde bulunmayacaktır, çünkü istihbarat görevlilerinin amacı onları yakalayıp halkın cesaretini kırmaktır. Özellikle çocuklar, kadınlar, yaşlılar ve şimdiye kadar herhangi bir sorun yaşamayan, polis kayıtlarında adı bulunmayanlar önderlik yapmaktadır. 26 Mayıs'a ait Varna İli Komünist Partisi Sekreterinin Şumen köyleriyle ilgili bir raporunda yürüyüşlerle ilgili şu değerlendirmeler yer almaktadır:

“Katılımcılar farklı yaş grubuna ve sosyal sınıfa aittir, ancak asayiş güçlerinin işini zorlaştırmak için ön safta kadın, çocuk ve yaşlılar vardır. Kadınlar çok aktif rol oynuyor, sık sık vekil olarak görüşmelerde yer alıyor ve mitinglerde konuşma yapıyorlar. [...] Yürüyüşlerin liderleri ön plana çıkmıyor. Büyük ihtimalle toplama

yönettiğini iddia etmektedir. Böylece çoğu Türkiye'de bulunan bölge insanının gösterdiği cesaretini de hiçe sayarak kendi adını efsaneleştirmeyi başarmıştır. Ancak son zamanlarda çıkan ciddi araştırmalar, aslında kendisinin protesto yürüyüşleriyle bağlantısı olmadığını göstermektedir. Rумыana Uzunova'nın radyo kayıtları yayımlandıktan sonra Petır Boyaciev'in 110 saatlik ses kayıtları da yayına hazırlanmaktadır. Daha önce de söylediğimiz gibi bu kayıtlar sayesinde 1988-1989 yıllarında faaliyet gösteren farklı derneklerin çalışmaları, 6 Mayıs'ta başlayan toplu nöbetli açlık grevleri ve bunları izleyen barışçıl protesto yürüyüşlerinde yer alan ve isimleri unutilan veya unutturulan pek çok kahraman Türk'ün tarihteki yerini almasına ve şimdiye kadar yayılan pek çok asılsız iddianın ortadan kalkmasına yardımcı olacaktır.

yeri ve saati sessizce iletiliyor, bu nedenle kalabalık, beklenmedik bir şekilde sokağa çıkıyor ve sayısı hızla artıyor".¹²¹

20 Mayıs Cumartesi sabahı Pristoe'de toplanmaya başlayan kalabalık, Kliment'e varınca *Deutsche Welle'nin* saat 12:00 yayınında mitingin duyurulmasıyla¹²² yalnız Kaolinovo, Venets (Köklüce), Dulovo ilçelerinden değil, etraftaki başka köy ve kasabalardan akın etmeye başlayan halk, Kliment'te bir özgürlük kutlaması yapmıştır. Meydandaki çocuklar, Türkçe şiir ve şarkı söyler, Kıymet¹²³ isimindeki genç kadın, halka hitaben coşkulu bir konuşma yapar. Mitingde Bulgaristan Türklerinin istekleri dile getirilir, Türklerin ve Müslümanların elinden alınmış tüm hakların geri verilmesi istenir. "*Haklarımızı İstiyoruz!*", "*Yaşasın Özgürlük*", "*Barıştan Yanayız!*" vb. gibi sloganlar atılır.¹²⁴ Polis raporlarına göre kalabalık, Kaolinovo'ya yaklaşınca 5.000 – 6.000'e, görgü tanıklarına göre ise 10.000'e, hatta 15.000'e kadar ulaşmıştır.¹²⁵ İnsan hakları uzmanı M. Ivanov'a göre bu yürüyüş, Mayıs'ta yapılanların en kalabalık olanıdır. Barışçıl yürüyüşe katılan Türklerin tek amacı, taleplerini Kaolinovo İlçe Merkezine iletmektir. Ancak burada emniyet ve silahlı güçler tarafından tank ve itfaiye arabalarıyla karşılanır, katılanların yolu kesilerek bir bölümü dağıtılır, kalabalığa karşı güç uygulanır, ateş açılır, birçok kişi yaralanır. Aldığı darbe sonucunda bir kişi orada hayatını kaybeder.¹²⁶

Barışçıl yürüyüşe katılanların yalnız 1.500'ü Kaolinovo Belediyesine ulaşabilmiştir. Kalabalığın ısrarı üzerine, büyük ihtimalle Şumen ve Kaolinovo yetkililerden oluşan bir heyet, Türklerin isteklerini dinlemeyi kabul etmiştir. Buraya kadar ulaşabilen Türklerin elçisi, Kaolinovo'da yürüyüşe katılmayı başaran *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneğinin Türk Şubesi* üyesi¹²⁷ bir kadındır. Gülten Osmanova¹²⁸, yetkililerle

¹²¹ Baeva / Kalinova, age, s. 515-516.

¹²² Bunu da Petır Boyaciev sağlamaktadır.

¹²³ Soyadını tespit edemedik.

¹²⁴ Age, s. 508.

¹²⁵ Age, s. 509.

¹²⁶ Age, s. 509. Hayatını kaybeden kişinin adı Necip Osmanov'dur.

¹²⁷ Age, s. 510.

konusarak, tutuklu olan bir kişinin serbest bırakılmasını sağlar, Türklerin isteklerini iletir ve iki gün sonrası cevap verileceği sözünü almayı başarır ve kalabalığın dağılmasını sağlar.¹²⁹ Söz konusu bu iki kadın, Kuzeydoğu Bulgaristan'da gerçekleştirilen özgürlük mitinglerinin sembolü olmuşlardır. Kadınların önderlik etme geleneği, 3 Şubat'ta sınır dışı edilen *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneğinin* Varna sorumlusundan¹³⁰ başlar ve daha önce alıntılanan parti sekreterinin sözlerinden de anlaşıldığı gibi özellikle Kuzeydoğu Bulgaristan için çok belirgindir. Aynı şekilde bazı Türk kadınları, 1984 Aralıkta Kırcaali bölgesindeki protesto yürüyüşlerinde önderlik etmişlerdi.

Ertesi gün (21 Mayıs, Pazar) emniyet güçlerinin bir ekibi, Kaolinovo mitingine katılan birkaç göstericiyi tutuklamak isteğiyle Todor İkonomovo köyüne gider. Pazar günü olması dolayısıyla çok kalabalık olan Türkler buna karşı çıkmaya çalışır. Kalabalığa karşı açılan ateş sonucunda üç kişi öldürülür.¹³¹ Batı ve Türk radyolardan bu kanlı olayları duyan Türk halkını artık durdurmak mümkün değildir. Ardından sırasıyla Şumen, Razgrad, Tolbuhin merkez, ilçe ve köylerinde, Kuzeydoğu ve Güneydoğu Bulgaristan'da buna benzer protesto yürüyüşleri düzenlendi.

Emniyet güçlerinin müdahalesi sonucunda Mayıs direnişinin en yoğun seyrettiği Kuzeydoğu Bulgaristan'da toplam dokuz Türk hayatını kaybetti.¹³² Türkler, ancak T.

¹²⁸ Gülten Osmanova da, adı unutturulan kahraman Türk kadınlarından biridir.

¹²⁹ Age, s. 508-509.

¹³⁰ Zeynep İbrahimova Mustafova. Araştırmalarda sık sık Zeynep İbrahimova, Gülten Osmanova ve Kıymet (?) isimleri karıştırılmaktadır. Bu üç isim, mücadele eden Türk kadını sembolüne dönüşerek halk arasında yayılmıştır. Polis raporlarında da bu şekilde yansımıştır.

¹³¹ Mehmet Sali Lom, Mehmet Saraç ve Hasan Arnavut.

¹³² Bu bilgiler resmi rakamlara göre verilmiştir. Fakat daha sonra ölen yaralı Türkler bu rakamlara dahil değildir.

Jivkov'un 29 Mayıs'ta Bulgaristan halkına yaptığı seslenişinden¹³³ sonra protesto mitinglerine son verdi.¹³⁴

Zorunlu asimilasyon aracılığıyla Bulgar nüfusunu arttırma amacını taşıyan Jivkov rejimi, direniş sayesinde insanlık dışı asimilasyon uygulamasının hayalden ibaret olduğunu anlamıştır. Ama yine de Hükümet, öncelikle muhalif olan, halkın güvendiği ve önder olarak kabul ettiği yaklaşık 5.000 aydın ve mücadeleci Türkün, yürüyüşler arifesi ve hemen sonrasında sınır dışı edilmesiyle, ortaya çıkan beklenmedik, olağanüstü durumu kontrol etmeyi planlamıştır. Ancak aydınlara karşı yapılan bu cezalandırma, geniş Türk kitlelerini daha iyi organize olup haklarını talep etmeye sevk etmiştir.

18 Şubat 1985'te *"Biz 20 yıldır onlara (Türk Yetkililere) göçten söz ettik, onlar da susarak bizimle alay ettiler. Bizim için göç konusu artık kapanmıştır. Göç edecek insanımız yok. Bu insanlar, eskiden Müslümanlaştırılmış Bulgarlardır. Bir adam bile veremeyiz onlara. Bir veya beş kişiyi verecek olursak, elimizi uzatıp kolumuzu kaptırmuş oluruz"*¹³⁵ diyen Jivkov, hemen hemen tüm Bulgar yönetimlerden en etkili olarak kabul edilen ve sık sık gündeme getirilen, uygulanan zorunlu göç yoluna başvurulmadan Türklerden kurtulamayacaklarını anlamıştır.

Türklerin direnişi karşısında çözüm arayan Jivkov Hükümeti, insanlık dışı eritme uygulamasıyla, Balkan Savaşlarından sonra gerçekleştirilen 20. yüzyılın ikinci büyük göçünü, daha doğrusu ikinci tehcirini gerçekleştirmiştir. 369.839¹³⁶ Türk¹³⁷, Haziran ayından vize uygulamasına

¹³³ Age, s. 517-519.

¹³⁴ Birçok Bulgar siyaset bilimcisi ve tarihçisine göre; Mayıs Olayları olarak adlandırılan Türklerin protesto yürüyüşleri, Sosyalist Bloğundaki totaliter rejimlere karşı yapılan Macaristan Olayları, Polonya Olayları ve Çek Prag Olaylarından sonra yer almakta ve yürüyüşlerin ardından başlayan zorunlu göçle birlikte totaliter rejiminin yıkılışını hazırlamaktadır.

¹³⁵ Baeva / Kalinova, age, s. 235.

¹³⁶ Yapov, age, s. 109.

¹³⁷ T. Jivkov, 13 Haziran 1989'da Türkiye Büyük Elçisi Sayın Ömer Lütem ile yaptığı son görüşmesinde zorunlu göç uygulamasını reddetmekte, Türkiye'ye kendi isteğiyle giden Bulgaristan vatandaşlarının "kötü yerleştirildiği" konusunda Türkiye'yi suçlamakta ve hiç çekinmeden, alaycı bir üslupla

geçildiği Ağustos ayına kadar, tüm maddi ve manevi varlıklarından mahrum edilerek sınırını açmak zorunda kalan Türkiye'ye gönderilmiştir.

Yeni yayımlanan gizli görüşme tutanaklarında, T. Jivkov'un bu zorunlu göçün şartları ve gerçek amaçları konusundaki utanç verici düşünceleri yer almaktadır. Daha önce de söylediğimiz gibi Bulgar siyasetçilerinin amacı, asimile olmak istemeyen Türklerden zorunlu göç aracılığıyla kurtulmaktır. Bunun için de daha önceki göçlerde yaptıkları gibi, Türklerde gereken göç psikolojisini oluşturmuşlardır. 7 Haziran'da yapılan bir üst düzey toplantıda T. Jivkov'un sözleri, göçü ne kadar çok arzuladıklarını ortaya koymaktadır:

“Biz büyük göç psikozunun eşiğindeyiz. Bu psikozu nasıl değerlendirmeliyiz?”

Bizim böyle bir psikoza ihtiyacımız var, iyi bir fırsat çıktı. Ben, sır olarak sakladığımız bir şey söyleyeceğim. Eğer biz bu halktan 200-300 bin kişiyi sınır dışı etmezsek, 15 yıl sonra Bulgaristan artık olmayacak. Bulgaristan Kıbrıs veya ona benzer bir şey olacak.

*[...] Önemli olan Türklerin sınırı açıp açmayacaklarıdır. Kamuoyu baskısı altında şimdi birkaç günden beri onlar sınırı açıyor. Ancak bu durum 10-15 günden fazla sürmez. Belki de devam eder. İnşallah devam eder.*¹³⁸

*[...] Göç etmek istiyorlarsa tam desteğimizi alırlar. Eğer köyde müzik grubu yoksa, başka köylerden bunları sağlarsınız ve Türkleri müzikle uğurlarsınız.*¹³⁹

Oysa protesto eden Türklerin gerçek amacı, Türkiye'ye göç etmek değildir. İlk başta asimilasyondan tek kurtuluşun

şunları söylemektedir: “Biz 9 milyonluk olan Bulgar nüfusundan 3 milyonun Türkiye'ye gitmesinden herhangi bir endişe duymuyoruz. Madem ki Türkiye tüm dünyaya 3 milyon Türkü kabul edeceğini ilan etmiştir, gitmelerine engel olunmasın.” Angelev, *Strogo poveritelno!*, age, s. 619.

¹³⁸ Age, s. 601.

¹³⁹ Age, s. 602.

Türkiye'ye göç etmek olduğu fikri halk arasında yayılsa da zamanla, Türklerin tüm haklarının iade edileceği umudu ortaya çıkmaktadır. *Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği* üyesi Gülten Osmanova'ya göre Türklerin azınlık statüsü kabul edildiği durumda, asimilasyondan kaçmaya çalışanlar Bulgaristan'ı asla terk etmek istemeyeceklerdir.¹⁴⁰

Türkler, yavaş yavaş Bulgar hükümetinin amacının kendilerinden kurtulmak olduğunu anlamakta ve protesto yürüyüşlerinde, isteklerinin doğdukları topraklarda insan gibi yaşamaktan, gasp edilmiş haklarını geri almaktan ibaret olduğunu dile getirmektedirler. Şumnu'da 24 Mayıs'ta yapılan yürüyüşle ilgili Rumanya Uzunova'ya bilgi veren Ayşe Fettova'ya göre Türkler, zorunlu isim değiştirme sırasında ve o tarihe kadar asimilasyona karşı yapılan barışçıl yürüyüşlerde öldürülen Türklerin ruhuna Fatiha okumuş ve 15 ayrı istek dile getirmiştir.¹⁴¹ Protestoda yer alan kalabalık, göç sözünü açan yetkililere “*Göç etmek değil, haklarımızı istiyoruz*”; istihbarat görevlilerinin, pasaport verme konusundaki teklifine de “*Sizi dinlemek istemiyoruz*” şeklinde cevap vermişlerdir.¹⁴²

Ancak çoğu eski Bulgaristan yöneticilerinin olduğu gibi, Jivkov Hükümetinin amacı da Türklerden kurtulmak olduğu için halkın sesine kulak verilmemiştir. Türkleri asimile etmeyi

¹⁴⁰ Aleksandrieva, age, s. 355.

¹⁴¹ 1. Türk isimlerinin iadesi; 2. Okullarda Türkçe dersinin açılması; 3. Din özgürlüğü; 4. Yasak olan sünnetin serbest bırakılması; 5. Cenaze törenlerinin İslami geleneğe göre yapılması; 6. Bulgaristan'daki Türk azınlığın kültürünün gelişmesi; 7. Gelecekte Bulgar ve Türkler arasında herhangi bir gerginliği önleyecek ve birliği sağlayacak bir ideolojik hazırlığın yapılması; 8. Ülkenin ekonomisine zarar vermeyen barışçıl yürüyüşlere karşı güç kullanılmaması; 9. Barışçıl mitingleri kınayan Bulgar Haber Ajansına yanlış bilgi verilmemesi; 10. Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesinde Türk azınlığı tarafından seçilmiş temsilcilerinin bulunması; 11. Bulgaristan Halk Cumhuriyeti sınırları dışına kovulan suçsuz insanların geri gelmelerinin sağlanması; 12. Türkiye ve başka ülkelerle yapılan telefon görüşmelerinin dinlenmemesi ve normal bir haberleşme imkanının sağlanması; 13. Müftülerin, hükümet tarafından değil halk tarafından seçilmesi; 14. Asimilasyonla ilgili olarak cezaevinde tutuklu bulunanların serbest bırakılması; 15. Asimilasyona bağlı olarak işini kaybedenlerin yeniden işlerine dönmelerinin sağlanması. Bkz. Angelev, *Sekretno!*, s. 164-165.

¹⁴² Angelev, *Sekretno!*, s. 165.

başaramayan Jivkov çevresinin tek kaygısı, Türkleri göçe zorlamak ve malvarlıklarına el koymaktır. Bu nedenle 7 Haziran toplanışında “*Giderken ne götürebilirler? Bunlar belirlenmiştir. 500 levadan fazla götüremezler. Ev satışları yasaklansın. Evler belediyeye kalacak [...]. Evler şahıslara asla satılmasın. Hatta satın alanlar uyarılsın, satın alınmış evler kamulaştırılacak ve paralar yeni sahiplerine geri iade edilmeyecek. [...] Belediyeler fiyatı belirleyecektir. Eğer evin gerçek fiyatı 50 bin ise, ev sahibine 2 veya 3 bin ödensin*”¹⁴³ şeklinde konuşmaktadır.

Göç manzarasından gayet memnun görünen Jivkov hiç çekinmeden ve vicdan azabı çekmeden “[...] *Belki de sınırlarını sonuna kadar açtığı için Türk Hükümetine teşekkür etmeliyiz [...]*”¹⁴⁴ demiştir.

Hükümetinin başında olan T. Jivkov, bir taraftan toplantılarda bunları söylerken, diğer taraftan da zorunlu bir göçün söz konusu olmadığını, giden “Bulgar Müslümanlarının” geçici bir ziyaret için¹⁴⁵ yurdu terk ettiğini, Bulgaristan’da Türk asıllı bir azınlık bulunmadığını ve buna benzer gerçek dışı iddialarını hem ülkesine hem de dünyaya anlatmaya devam etmiştir. Tüm bu yaşananlardan dolayı da Türk Hükümetini ve Türk Milli İstihbaratını suçlamıştır.

Sonuç

Türkiye ile Bulgaristan arasındaki göç konusu gündemden düşünce, 1984-1985 kışında beşinci toplu isim değiştirme kampanyası başlatılmıştır. Asimilasyonu kabul etmek istemeyen çok sayıda Türk tutuklanmış, sorgulanma sırasında işkence görmüş, sürgün, hapis veya ölümle cezalandırılmıştır. Buna rağmen eritme politikasına karşı bir direniş başlatılmıştır. Bulgaristan’daki Türkler, dışarıdan yardım beklemek yerine

¹⁴³ Age, s. 603.

¹⁴⁴ Age, s. 605.

¹⁴⁵ Zorunlu asimilasyonun mimarları, bu zorunlu göçü alaycı bir şekilde “Büyük Gezi” (Golyamata Ekskurziya) olarak adlandırmıştır ve hala basın ve bilimsel yazılarda bu şekilde kullanılmaktadır. Bkz. Radost Nikolaeva, “Tyutyunät e Tsvete a Izkustvoto Rabota”, *Dialog*, 59 (2010), s. 19.

problemlerini kendi çabalarıyla çözebileceklerinin farkına varmış ve grup, oluşum, dernek çerçevesinde örgütlenmeye gayret göstermişlerdir. Bu anlayışın oluşması ve olgunlaşması; Bulgaristan Türklerinin direniş sürecindeki en önemli aşamadır.

Mayıs 1989'da doruk noktasına ulaşan Türklerin memnuniyetsizliği, açlık grevleri ve mitinglerle dile getirilerek tüm dünyaya duyurulmuştur. Barışçıl protesto yürüyüşlerine karşı açılan ateş sonucunda, 20'den fazla Türk öldürülmüş, yüzlercesi de yaralanmıştır.

Türlklerle uygulanan asimilasyonun başarısızlıkla sonuçlanması, Jivkov önderliğindeki Hükümetin yeniden göçe başvurmasına yol açmıştır. Böylece 89 Göçü gerçekleştirilmiş ve üç ay gibi kısa bir süre içinde 370 bin kişi malından, mülkünden ve en önemlisi vatanından olmuştur.

Kaynakça

- Aleksandrieva, Lilyana, *Nyakoga v 89-ta. Intervyuta i Reportaži ot Arhiva na Žurnalistkata ot Radio "Svobodna Evropa Rumyana Uzunova*, Sofya 2007.
- Angelov, Veselin, *Sekretno! Protestnite Aktsii na Turtsite v Bălgariya. Yanuari-May 1989*, Sofya 2009.
- Angelov, Veselin, *Strogo Poveritelno! Asimilatorskata Kampaniya Sreštu Turското Natsionalno Maltsinstvo v Bălgariya (1984-1989)*, Sofya 2008.
- Aziz Bey, *Demokratičnata Liga na Turtsite v Bălgariya (Noemvri 1988 - May 1989)*, Sofya 2004.
- Baeva, Iskra / Evgeniya Kalinova, "Văzroditelniyat Protses". *Bălgarskata Dăržava i Bălgarskite Turtsi (srednata na 30-te – naçaloto na 90-te godini na XX vek)*, Tom I, Sofya 2009.
- Bikov, Toma, *Dosieto na Dogan*, Sofya 2009.
- Georgiev, Veličko / Stayko Trifonov, *Pokrăstvaneto na Bălgarite Mohamedani. 1912-1913. Dokumenti*, Sofya 1995.
- Gruev, Mihail / Aleksey Kalyonski, "Văzroditelniyat Protses". *Myusyulmanskite Obštности i Komunističeskaya Režim*, Sofya 2008.

Hamdiev, Sabri, *Pätyat kām Svobodniya Svyat*, Plovdiv 2009.

Hürriyet Gazetesi, İstanbul, 16 Mayıs 1989.

Ivanova, Evgeniya, *Othvārlenite “Priobšteni”*, Sofya 2002.

Lütem, Ömer E., *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*. Cilt II: 1986-1987, Ankara 2006.

Mehmedov, Alaydin, “Mayskite Säbitiye” i Moyata Säprotiva sreštu Toşizma”, *Bālgarskata* 1989,

<http://bulgaria1989.wordpress.com/2010/05/20/alqjdin/>
30.05. 2010.

Radost Nikolaeva, “Tyutyunāt e Tsvete, a Izkustvoto Rabota”, *Dialog*, 59 (2010).

Şimşir, Bilal N., *Bulgaristan Türkleri*, Ankara 2009.

Türker, Mehmet, *Belene Adası. Zulmün Ateş Çemberinden Anılar*, İstanbul 2004.

Yalāmov, İbrahim, *İstoriya na Turskata Obštnost v Bālgariya*, Sofya 2002.

Yapov, Petār, *Dogan. Demonāt na DS i KGB*, Sofya 2009.

DEVLET HİKÂYELERİ: KİMLİĞİN KAYBI VE YENİDEN/YENİSİNİN KAZANILMASI

Sait ÖZTÜRK

Bu yazı, biri genel diğeryse daha spesifik iki soruyla uğraşmayı amaçlıyor. Ezilenlerin dayanış(a)mamasını anlamaya çalışırken cevabı oldukça açık ve basit görünen bir soruyu yeniden sormayı amaçlıyor: 1989 yazında etnik asimilasyondan kaçabilmek için Türkiye'ye iltica eden yüz binlerce kişi arasında nasıl oluyor da başka bir asimilasyoncu milliyetçilik yaygın şekilde var olabiliyor? Kendilerini genelde Bulgaristan Türkleri olarak adlandıran bu topluluğun etnik Türklüğü veya onlara tanınan ayrıcalıklar üzerinden yapılan açıklamaların ilki özcülükten, ikincisi ekonomizmden muzdarip oluyor. Tumturaklı bir cevap üretmekten çok bu özcülük eleştirisinin altını doldururken bir aşırı olumsuzluk tuzağına düşmeden şiddetin ve acının toplumsal öznelerin oluşumundaki rolünü irdedeceğim. Konu milliyetçilik ve şiddet olunca kaçınılmaz şekilde bunların tekeline sahip olmakla tarifiyen ulus-devletler ve alttakilerin devletçiliği bu incelemedeki önemli dinamikler olacak.

Bu incelemenin temelini üçü evli çift ve ikisi erkek sekiz Bulgaristan göçmeni ile yaptığım görüşmeler ve diğer tarihsel ve etnografik veriler oluşturacak. Bulgaristan rejimine göre konumlarını temelde üçe ayırabilirim: 1985 öncesinde Bulgaristan ve Türkiye arasında net bir seçimi olmayanlar (Asım, Emel, Ayşe, Emin, Fatma); Türk milliyetçiliğine yakın olanlar (Abdullah, Ziya); ve son olarak Komünist Partisi üyesi olan Rüstem. Başka bir ayırım da Türkiye'de Bulgaristan'a göre içinde bulundukları refah seviyesine göre yapılabilir: Asım ve dolayısıyla eşi Emel oldukça başarılı olmuşken diğerlerinin hayat standartları aşağı veya yukarı doğru az oynamıştır.

Bu noktada okuyucuya kişisel bir uyarı yapmak zorunluluğunu da hissediyorum: Bu konuyla bir yazı çıkartma niyetiyle en az iki defa uğraştım.¹ İçine doğduğum bir topluluk hakkında hele de bu kadar çetrefilli ve taraf olmanın zor olduğu bir tarihin karşısında bir şeyleri toparlayabilme denemelerim genelde bir akraba sohbetinin genellemeleriyle mesafe alamamanın getirdiği özgücülük arasında gidip geldi. Bu konumdan bakabilmenin görmeyi sağladıkları kadar engellediklerinin de sorumluluğu bana aittir. Çoğu insan gibi tek bir sıfatla/konumla var olmadığım için de bu yazı tek bir yerden yazılmadığı gibi, sadece o yerdekilerin değerlendirebileceği bir kapalılığa sahip değildir. Zaten aktaracaklarımın büyük kısmı aile tarihimizde ya konuşulmayan ya da bilinmeyen bir alan oluşturduğundan bu konu hakkında önceden özel bir bilgi birikimine sahip değildim. Umarım bu kafa karıştırıcı ikaz, yazıyı yazarken içinde bulunduğum kafa karışıklığını iyi yansıtabilmiştir.

Bulgar Milliyetçiliği: Egemenliğin Sınırları

Bulgaristan Türklerinin iki devlet arasında sıkışmışlığını anlamak için öncelikle Bulgar devlet(ler)inin ve milliyetçiliklerinin özellikle de 70 ve 80'lerdeki uluslararası bağlamını görmek gerekiyor. Dimitrov'un belirttiği gibi bu dönem genelde Doğu Bloğu içerisinde "sistemin resmi normlarının gittikçe gerçek işleyişiyle alakasızlaştığı" kurumsal bir çözülme süreci olarak görülmüştür.² Doğu Avrupa'da milliyetçilikler, 50'lerde Stalinizm'in mahkûm edilmesinden ve 60'larda ekonomik ve siyasal reform süreçlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra izlenebilecek bir yöntem olarak öne çıkmıştır. Bulgaristan özgülündeyse bu süreçler faal olmakla birlikte daha geç ortaya çıkmıştır: 50'lerin ilk yarısındaki

¹ Bu noktada ilk denememde bana oldukça yardımcı olan ve tüm beceriksizliklerimi hoşgörüyle karşılayan Dicle Koğacıoğlu'nu anmayı ve okumakta olduğunuz metnin teorik çerçevesinin büyük kısmını kurmama yardımcı olan Nazan Üstündağ'a teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

² Vesselin Dimitrov, "In Search of a Homogeneous Nation: The Assimilation of Bulgaria's Turkish Minority, 1984-1985", *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. 1 (2001), s. 9.

Çervenkov iktidarının katı Stalinizmine karşı Jivkov Hruşçevci bir ılımlı olarak başa gelmişti. Çekoslovakya ve Doğu Almanya gibi sanayileşmiş veya Macaristan ve Polonya gibi yarı-sanayileşmiş ülkelerin aksine Bulgaristan II. Dünya Savaşı'nın sonunda işgücünün % 80'i tarımda istihdam edilen bir ülkeydi. Dolayısıyla komuta ekonomisi olarak tabir edilen planlama ile başarılı şekilde yönetilebilecek bir ekonomik yapısı vardı. 80'lerin ortalarına kadar diğer Doğu Avrupa ülkelerinin özellikle 70'lerden itibaren göstermeye başladıkları ekonomik ve politik kriz belirtilerini göstermedi. Çervenkov'un Stalin kuklallığının ötesine geçemeyen baskıcı rejimine karşı Jivkov iktidarı bu sayede parti ve toplum içerisinde kendisine güçlü bir taban bulabildi.

Diğer yanda genç Türkiye Cumhuriyeti, resmi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı olmadığını savunduğundan Bulgaristan'ın Türk irredantizmine dair kaygıları biraz olsun hafiflemişti. Beş yüzyıllık Osmanlı hâkimiyetinden sonra 1878'de kurulan Prensliğin nüfusunun yarısından fazlası Müslüman'dı. Asimilasyon politikaları ile göç dalgaları arasında her zaman birbirini bütünleyen bir ilişki olmuştu: Yoğun etnik çatışmaların içinde doğan Prenslikten 1878-1912 arasındaki 350 bin kişi göç etmiş ve bu dalga Balkan Savaşları ve iktidardaki Halk Partisi'nin isim değiştirme planı ile kesintiye uğramıştı. Halk Partisi'nin iktidardan düşünü takiben 1913-1934 arasında senede 10-12 bin kişiyi kapsayan bir göç anlaşması imzalanmıştı. Türkiye'nin göç almak yerine Bulgaristan Türklerinin yerlerinde kalmalarını tercih etmesiyle bu süreç sonlandı ve Bulgaristan'daki faşist iktidar yeni bir isim-değiştirme ve asimilasyon politikasını yürürlüğe koydu. Türkiye'nin laik milliyetçilik iddialarının aksine Müslüman olan (Romanlar hariç) tüm göçmenleri kabul etmesi Bulgaristan'ın işini kolaylaştırıyordu.³

Bulgar milliyetçiliği, beş yüzyıllık boyunduruk geçmişinin, I. ve II. Dünya Savaşlarında felaketle sonuçlanan askeri

³ Kemal H. Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Ankara 2004, s. 285.

maceraların getirdiği bir aşağılık kompleksiyle maluldü. Das'ın nefretin toplumsal üretiminin temel dayanaklarından biri olarak gördüğü yan yana yaşayıp geçmişi farklı şekilde anlatma özelliği⁴ Bulgaristan'da yeni bir şekil almıştı: Bulgarların yan yana yaşamak zorunda kaldıkları insanlar eski egemenlerinin geçmişiyle kendilerini tanımlayanlardı. Bulgar milliyetçiliğinin kendisine bir mağduriyet tarihi kurma yolundaki her çabası kapı komşusunun bir düşman olduğunu da kanıtlıyordu. Düşman komşunun sadece sınırın ötesinde olması durumunda biraz olsun sürdürülebilirliği olan bu durum, düşman – hem de güçlü bir düşman – hem kapı, hem de sınır komşusu olunca iyice çetrefilli hale geliyordu. İsim değiştirmeyi Müslüman/Türk Sorununun milliyetçi çözümü için makul kılan en önemli etkenler bunlardı. İsim değiştirmenin içinde bulunduğu asimilasyoncu ve kapsayıcı söylemle dışlamacı ve katliamcı bir etnik milliyetçilik birbirini tamamlıyordu. Bu yüzden Bulgar devleti, resmi olarak 'Yeniden Doğuş' diye anılan süreci 70'lerde başlattığında önüne amaç olarak anayasal bir vatandaşlığı değil, gerçek etnik kökenlerin farkına varılmasını koymuştu.

Sosyalist Bulgaristan'da Yasal Hoşgörü ve Baskı

II. Dünya Savaşı'nın ardından iktidarı ele geçiren Bulgaristan Komünist Partisi'nin (BKP) egemenliğindeki Vatan Cephesi hem kendi toplumsal tabanını genişletmek, hem de milliyetçi geçmişten bir çıkarı olmadığını düşündüğü için Türklerin toplumsal hayata kendi ulusal kimlikleriyle katılmasını ve bir Türk ulusal kültürünün gelişimini sağlayacak reformlara girişti. Doğal olarak bunların en önceliklisi bir önceki rejimin isim değiştirme politikası mağdurlarının eski isimlerini tekrar almalarına izin vermektir. Türklerin devlet sosyalizmi altındaki ilk göç dalgası olan 150 bin kişilik 1950-51 göçü, temelde Çervenkov iktidarı altında tarımın kolektifleştirilmesine karşı bir tepkinin ürünüydü. Kültürel hoşgörü açısından bir altın çağ olarak görülen bu yıllarda iktidarın çıkardığı yeni yasalar karşı yönde bir eğilimi

⁴ Veena Das, "Official Narratives, Rumour, and the Social Production of Hate," *Social Identities*, 4, 1998, s. 109-130.

gösteriyordu.⁵ 1955'ten sonra Pomak⁶, Roman ve Tatarların nüfus kayıtlarına Türk olarak yazılmalarına izin verilmedi. BKP Merkez Komitesi'nin 1958 tarihli bir genel kurulunda Türkçenin konuşulmasına sınırlamalar getirildi; Pomak, Roman ve Tatarların Türkçe eğitim görmesi engellendi ve Bulgar-Türk ailelerin çocuklarının Bulgar olarak kayıtlara geçirilmesi emredildi. 1960'ta bir yasa ile Arnavut, Ermeni, Roman, Pomak ve Türklere Bulgar soyadları alabilme hakkı (!) tanındı. Yine aynı yıl Müslüman din adamlarının mali özerkliği ortadan kaldırılarak devletin maaşlı çalışanı olan bir ruhban kesimi oluşturuldu. 1962'den itibaren Türkçe eğitim sistematik olarak yok edildi ve 1968'de Sofya Üniversitesi'nde genelde Ortadoğu ülkelerine diplomat olarak gidecek Bulgarların eğitim gördüğü Türkoloji Programı dışında Türkçe eğitim veren hiçbir kurum kalmadı. Türkler ülkenin etnik ve coğrafi tanımlarından çıkartıldı. Camiler bakımsızlığa terk edilirken veya kapatılırken kadınların giydiği şalvarlara, Müslümanların dini bayramlarına, Türkiye'deki akrabalarla iletişime engellemeler getirildi. Bu dönemde Bulgaristan'da büyük bir demografik dönüşüm meydana geldi: tarımsal işgücü 1948'te % 82,1'den 1980'de % 23,8'e düştü. Karpat bu dönüşümün nerdeyse tamamen Bulgarları etkilediğini ve devletin ekonomi ve istihdam üzerindeki mutlak egemenliğini kullanarak Müslüman azınlıkları kırsal bölgelerde tuttuğunu belirtmektedir.⁷ Müslümanların hayatlarını etkileyen bu gelişmelere paralel olarak Osmanlı/Türk boyunduruğunu anlatan artan sayıdaki tarih romanında, ülke nüfusundaki Müslüman ve Türk etkisini Osmanlı istilacılarının Bulgar halkı din değiştirmeye zorlamasıyla açıklama yönünde yaygın bir eğilim olarak ortaya çıkıyordu.

⁵ İki örnek: Daniel G. Bates, "What's in a Name? Minorities, Identity, and Politics in Bulgaria", *Identities*, 1, 1994, s. 207-208; Krăstev, Petăr, "Večni Podopečni", *Meždu Adaptatsiyata i Nostalgijata. Bălgarskite Turtsi v Turtsiya*, Der. Antonina Želyazkova, Sofya 1998, s. 140-181.

⁶ Pomakları Bulgarca konuşan Müslümanlar olarak tarifleyebiliriz. Etnik kökenleri ise bu yazının konusu olmayan, ama en az onun kadar ilginç bir tartışma gerektirir.

⁷ Karpat, *Balkanlarda*, s. 342.

1970'lere gelindiğinde artık bu politikanın resmi bir adı – ‘Yeniden Doğuş’- ve resmi bir hedefi –‘tek ve birleşik bir ulus’- vardı. Bulgar Komünistlerini Bulgar milliyetçiliğinin basit tekrarcıları olarak görmek mümkün olsa da en azından böyle bir yorumun arka planındaki olası tarihsizleştirici ve özcü varsayımlar bizi bundan çekinmeye zorlamalıdır. Yeğen, Kürt sorununun Türk devletinde hangi söylemler üzerinden algılandığını incelerken devlet söyleminin bir çarpıtma söylemine indirgenmesine karşı çıkarak devlet söyleminin “tarihsel bir takım mümkünlük koşullarına bağlı olarak ve bir ‘söylemsel kuruluş’ içerisinde ortaya çıkan ve cereyan eden tarihsel bir kategori” olduğunu belirtiyor.⁸ Daha sonra 1985-89 dönemindeki asimilasyon politikasının kararlaştırılmasına ve yürütülmesine dair üretilen teorilerde olduğu gibi bu tür bir açıklama devlet aygıtının nesneleştiği bir fantezinin temellerini sağlamaktadır. Böyle bir nesneleştirmenin Bulgaristan Türklerinin devletçi bir düşünsel çerçeveden kopamamasında oynadığı belirleyici rolü ileride inceleyeceğim. BKP, her ne kadar önüne etnik bir milliyetçilik programını koymuş olsa da Türk/Müslüman Sorunu’nu kavradığı ve anlattığı kategoriler bir ölçüde yeniydi. Osmanlı’nın devamı olan Türkiye’nin ülke içindeki ajanlarının yerini kapitalist bir komşunun 5. Kolu tanımı almıştı. Egemen milliyetçiliklerin azınlıklar karşısında kendini mağdur gösterebilme becerisi sol bir retorikle kuvvetlendirilmişti: Söylem düzeyinde milliyetçiliğe karşı sosyalist enternasyonalizmi savunarak milliyetçi Türk azınlığın Pomak, Tatar ve Romanları asimile ettiğini savunmak daha da mümkün olmuştu. Afganistan’daki savaşın etkisiyle köktenci İslamcılığın Doğu Bloğu için yeni bir tehdit olarak algılanmasına paralel olarak Türkler İslami fanatizmin ana taşıyıcıları olarak tanımlandılar.

Türk Tepkisinin Yokluğu

1968-78 döneminde yeni bir göçün önü açıldı ve yaklaşık 120 bin kişi bu dönemde Türkiye’ye göç etti. 1950-51 göçünün

⁸ Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İstanbul 1999, s. 23.

tersine bu göçü açıklayabilecek ekonomik bir gerekçe yoktu. Bu göçün yoğunluk olarak bir önceki dalganın çok altında kalması Bulgaristan Türklerinin hangi koşullar üzerinden Bulgar rejimine yabancılaştıkları konusunda bir fikir verebilir.⁹ Türk toplumu belli koşullar yüzünden milliyetçi bir bilinç geliştirememişti. Örneğin Bulgarlarla evlenmemek gibi bir tabu olmasına rağmen¹⁰ Türk toplumunun bütününe dair bir projeksiyona başta Türk milliyetçisi olarak tanımladığım iki kişide bile ancak 1985'ten sonrasına dair anlatılarda kayda değer şekilde rastladım. 1972-74 yıllarında Pomaklara ve 1981-83 yıllarında Müslüman Romanlara yönelik zorla isim değiştirme uygulamaları Türk toplumu içerisinde huzursuzluk yaratsa da hem kaynaklar, hem de görüştüğüm kişilerin anlattıkları, sıranın kendilerine geleceğini düşünmediklerini gösteriyor. Sadece üniversite mezunu olan Ayşe “olacağını biliyorduk, ama hiç gelmeyecek gibiydi” dedi.

Türk toplumunun diğerlerinin isim değiştirmesine seyirci kalması toplumun içe dönüklüğünün bir sonucu veya kendi ötesinde ortak kadere sahip olabileceği başka gruplar olmadığı gibi milliyetçi bir dar görüşlülüğe sahip olabileceğini düşünmesi olarak algılanabilir. Aslında bu akıl yürütme olgularla çok az kesişir. Şüphesiz bir dar görüşlülük vardır, ama bu büyük ölçüde Bulgaristan'a duyulan güvenden (ve kendi topluluklarına duydukları güvensizlikten) kaynaklanır. Hatta Emel'in anlatımına göre 84 sonunda isim değiştirme uygulamaları güneydeki Rodop bölgesinde uygulanmaya başlandığında kuzeydeki Deliorman bölgesinde yaşayan Türkler arasında rejimin güneydekilerin aslında Pomak olduğu propagandası ciddi bir taban bulabilmişti. Bates,

⁹ Krastev (1998) göç edenlerin sayısını 200 bin olarak vermektedir. Fakat Bates (1994) 130 bin, Zhelyazkova (1998) ise 120 bin rakamını telaffuz etmektedir. Her halükarda yıllara göre yoğunluğun 1950-51'in çok altında olduğu görülebilir.

¹⁰ Örneğin Emel'in köyün imamı olan dedesinin en küçük oğlu köyde üniversiteyi bitiren ilk kişi olur, fakat şehirli bir Bulgar'la evlenmesi aile içerisinde hala devam eden bir parçalanmaya yol açar. Şüphesiz bunda dedenin imam olarak dini rolünün de önemi vardır. Benzer şekilde Asım'ın ebeveynleri Emel'in Roman, ya da kullanılan tabirle Çingene veya Şopar, olduğunu söyleyerek onu istemeye gelmemişlerdir.

Deliorman'dakilerin Rodop Türkleriyle aralarına çeşitli yollardan ayrımlar koyduğunu kaydetmektedir: “[Kuzeydekiler] ‘saf’ Türk’türler” (Pomakların veya Türkçe konuşan Romanların tersine); “asla başkalarıyla evlenmemişlerdir” (bunun güneyde yaygın olduğu iddia edilmektedir); kısacası onlar ‘farklı’dır.¹¹

Konuştüğüm herkes özellikle şehirlerde gençler arasında daha iyi bir gelecek sahibi olabilmek için Türkçeyi kullanmama yönünde eğilimlerden bahsetti. Asım ilkokuldayken Bulgarcanın kaldırılmasının öğrenciler tarafından gereksiz bir yabancı dili öğrenme yükümlülüğünden kurtulmak olarak görüldüğü için tepki yerine hafif bir sevinçle karşılandığını söyledi. Emel, eğitimi de verilmeyen Türkçe konusundaki bilgi kıtlığının da etkisiyle 1985 öncesinde artık Bulgarca düşünmeye başlamıştı ve örneğin eşiyle özel yazışmaları da Bulgarcaydı. Özellikle şehirlerdeki bazı ailelerin, çocuklarının Türk aksanlı bir Bulgarca yüzünden gelecekte ayrımcılığa uğramaması için onlara Türkçe öğretmemeye başladığı biliniyordu. Pek çoğu gibi Fatma da özellikle işyerleri gibi Bulgarların yoğun olduğu yerlerde kendi adı yerine Bulgarca bir ismi andıran bir kısa ad kullanıyordu. Eminov’un verdiği istatistik verileri Türk nüfusu içerisinde dindarlığın hızla azaldığını göstermektedir.¹² Türklerin evlilik açısından kapalılığı, onlara egemenle konuşma biçimlerine dair bir *kamusal senaryo*nun yanında egemenin görmediği alandaki konuşma biçimlerinden oluşan bir *gizli senaryo* yazmak için yeterli bir *sahne arkası* verirken, açıkça sormama rağmen bu türden hiçbir söylemsel direniş örneğine rastlamadım.¹³ Ayşe’nin ilkokulda Türkçe konuştuğu için cezalandırılması gibi örnekler doğrudan bir karşı çıkma barındırmazken, özellikle Osmanlı’dan Kurtuluş Günü’nde etnik olarak karışık bölgelerde çıkan kavga olayları nadir vakalar olarak değerlendiriliyor ve Bulgar egemenlere dair bütünlüklü bir yargının oluşmasına neden olmuyordu.

¹¹ Bates, “What’s in a Name?”, s. 210.

¹² Ali Eminov, *Turkish and Other Moslem Minorities of Bulgaria*, London 1997, s. 55-57.

¹³ James C.Scott, *Tahakküm ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar*, İstanbul, 1995.

Herkesin üstünde ortaklaştığı bir şey varsa o da eğer olaylar bu yönde giderse Türk toplumunun gelecekte kendiliğinden Bulgarlaşacağıydı. Bu tespite katılmak veya karşı çıkmak ayrı bir araştırmanın konusu olsa da görünen Bulgaristan Türklerinin 1985 öncesinde sadece devletin güçlü baskısıyla boyun eğdirilen bir topluluk değil, milliyetçi bir siyasal perspektif ve direniş üretemeyen bir topluluk olduğuydu. Bunun yapısal nedenleri arasında göçleri, kültürel bir milli seçkinler grubunun eksikliğini, Türkiye ile bağların zayıflığını ve özellikle de son ikisine bağlı olarak da milli bir benlik ve tarih yazımının olmamasını sayabiliriz. Göçler, Bulgaristan rejiminin emniyet supabı gibi siyasallaşabilecek bir muhalefetin tabanını yok etmeye yaradı. Ulusal bir kimlik yaratabilecek bir kültürel seçkinler grubunu oluşturabilecek tüm adaylar ortadan kalkmıştı: Büyük toprak sahibi Türkler uzun süre önce Bulgaristan'ı terk etmişti. Kendi imamlarını kendileri seçen ve en azından dinen otarşik köy hayatı üzerinde dini liderlerin zaten az olan etkisi, Bulgaristan rejiminin kuklası haline gelmeleriyle tamamen yok oldu. Yüksek eğitim almış insanların sayısıysa Türklerin yükselmesini engelleyen görünmez tavanlar yüzünden hem azdı, hem de aynı nedenden dolayı bu eğitimi elde edebilen azınlığın rejimle bağları kuvvetliydi.¹⁴ Bulgaristan Türklerinin kendi imkânlarıyla üretemedikleri bu tarihin Türkiye tarafından üretilip yayılmamasını açıklamak için Bulgaristan'da bunun taşıyıcılarının eksikliği, Türkiye'nin bu türden bir irredantizmi içeren bir dış politikasının bulunmaması¹⁵ ve iki dünya bloğu arasındaki sınırın öte tarafından bu tür operasyonlar yürütmenin olası risklerini kaldıramaması gibi nedenler sayılabilir.

¹⁴ Buna rağmen 89 Eylemlerini yönetmekten çok uzak olsa da onu tetikleyecek ufak grupların çoğu bunlar arasında çıkmıştı. Bu gruplar içerisinde yer almış olan Abdullah ve Ziya köy kökenli olmalarına rağmen diğer grup üyeleri veya sempatizanları genelde gazeteciler, yazarlar ve avukatlar gibi meslek sahiplerinden oluşuyor.

¹⁵ Türk dış politikasında bu tür bir irredantizmin ilk örneği 1955'te Kıbrıs mitingleri ve 5-6 Eylül olayları ile başlayan ve 1974 Kıbrıs harekatı ile doruk noktasına ulaşan Türk-Yunan/Rum gerginlikleri dizisiydi. Diğer Balkan Türkleri büyük ölçüde Bulgaristan Türkleriyle birlikte hatırlandı. Irak Türkmenlerinin hatırlanması için Körfez Savaşı'nın, Orta Asya Türklerine yönelik politikalar içinse Doğu Bloğunun yıkılması gerekecekti.

İsim Değiştirmenin Zamanlaması

Pomaklar ve Romanlara yönelik isim değiştirme politikaları başarıyla uygulandıktan sonra Türk Sorunu'na da benzer bir radikal çözümün getirilmesi için bazı uygun ulusal ve uluslararası koşullar oluşmaya başlamıştı.¹⁶ Özellikle ülkenin ana stratejik müttefiki olan SSCB'de ve ana düşmanı olan Türkiye'deki gelişmeler dikkatle izleniyordu. 1980'lerde bir yandan SSCB'nin askeri korumasını kullanırken, diğer yandan onun denetimi olmadan hareket edebilmesini sağlayan değişimler olmuştu. SSCB'nin askeri gücü 1980'lerin başında doruk noktasına ulaştı. Diğer yandan SSCB'de başa gelen liderlerin zayıflığı uyduları üstünde sıkı bir kontrol uygulamasını güçleştiriyordu. İsim değiştirmelerin uygulandığı sırada (Aralık 1984-Ocak 1985) SSCB lideri Çernenko bir hastalığa yakalanmıştı ve hayatının son aylarını yaşıyordu. Böyle bir adımın yaratacağı uluslararası tepkiler bir Doğu-Batı çekişmesi içerisinde emilebilirdi. Bulgaristan'ın SSCB'nin diğer uydularıyla karşılaştırıldığında neredeyse istisnasız itaatkârlık geçmişisi de ona başka uydulara verilmeyecek bir manevra alanı sağlıyordu.

Türkiye'nin Osmanlı'nın devamı olmadığı veya irredantist özelemler duymadığı izlenimi Kıbrıs meselesiyle birlikte değişti. 1974 Kıbrıs Harekâtı ve Türkiye'nin zorunlu olmadıkça göç almamaya ve göçleri sınırını kapatarak durdurmaya başlaması Bulgaristan'a endişelerinde haklı olduğunu gösteriyordu. Oysa Türkiye'nin Bulgaristan'la çatışmaları temelde Soğuk Savaş'ın iki Bloğun uç ülkeleri olmalarından kaynaklanıyordu. Türkiye'ye göç eden Bulgaristan göçmenlerinin kurdukları dernekler de etkili irredantist baskı gruplarından çok gevşek kültürel organizasyonlara benziyordu. Buna rağmen 1983-84 yıllarında Bulgar şehirlerinde bir dizi terör faaliyeti¹⁷ görülmesi, şüpheleri Türkiye'nin üstüne çekti. Olayların doruk noktasını teşkil eden iki olayın - ülkenin ikinci büyük şehri Plovdiv'in tren istasyonunda bir kadının ölümüne ve 26 kişinin

¹⁶ Vesselin Dimitrov, "In Search of a Homogeneous Nation", s. 11-13.

¹⁷ Bknz. EK Tablo 1: Bulgaristan'da 1965'ten beri terörist faaliyetler

yaralanmasına, Varna Havaalanı'nda da iki kişinin yaralanmasına yol açan bombalamalar - aynı gün -30 Ağustos 1984- gerçekleşmesi faaliyetin organize olduğuna dair şüpheleri daha da arttırdı.

Türkiye'deki gelişmeler sadece Bulgaristan'ın korkularını arttırmıyor, aynı zamanda koşulların uygunluğuna dair inancını da kuvvetlendiriyordu. 1980 darbesi Türkiye'deki rejimin demokratik yapısına ve sağlamlığına gölge düşürdü, dolayısıyla uluslararası alandaki diplomatik gücüne büyük ölçüde zarar verdi. Doğu'da yeni bir Kürt isyanının başlamasıyla hem artan insan hakları ihlalleri bir önceki durumu kötüleştirdi, hem de ordunun önemli bir kısmını bölgeye çekerek Bulgaristan'a yönelik bir askeri operasyon olasılığını azalttı. Türkiye'nin Kürtler ve 1915 katliamları gibi konulardaki inkârcı tutumu uluslararası alanda Bulgaristan Türklerini savunurken inandırıcılığının az olmasına yol açacaktı. Son olarak isim değiştirmenin hızla tamamlanıp sınırlar kapalı olduğu için Türkiye'nin bundan geç haberi olacağı ve vaktinde harekete geçemeyeceği umuluyordu. Doğrusu Türkiye gerçekten hazırlıksız yakalandı ve 1985 yazına kadar uluslararası forumlarda kapsamlı bir kampanya başlatamadı.

Dönüm Noktası

İsim değiştirmenin uygulanacağı bölgelerde öncelikle bir tarama yapılır ve yerel yöneticilerden değişikliğe tepki verebilecek insanların listesi talep edilirdi. Rüstem bu politikaya muhalif olsa da bu listelerden hazırlamıştı.¹⁸ Program uygulanmadan önce günün erken veya geç saatlerinde potansiyel muhalifler evlerinden toplanır ve askeri kamplara gönderilirdi.¹⁹ Ziya bu şekilde toplananlardan biriydi. Kuzeydoğudaki Şumen'den ülkenin Batı ucundaki bir askeri

¹⁸ Rüstem'in muhalif olmasını doğal diye adlandırmamamın sebebi bazı Türk BKP yöneticilerin isim değiştirmenin nihayetinde Türklerin şive ve isimlerinden dolayı karşılaştıkları ayrımcılıkların ortadan kaldırılmasını sağlayabileceğine dair inançlarıdır. Örneğin Bates, agm, s. 208.

¹⁹ Ali Eminov, *Turkish and other*, s. 88-89.

kampa gönderilmişti ve daha sonra sadece Şumen'in köylerinden yüzden fazla benzeri otobüsün kalktığını öğrenmişti. İki ay sonra ailesine geri dönebildi.

İsim değiştirmenin yasal aracı, birey veya reşit olmayan çocuk adına ebeveyni tarafından imzalanarak mahkemeye gönderilecek bir dilekçeydi. Dilekçeler kırsal bölgelerde polis veya milislerin eşlik ettiği bürokrat heyetleri tarafından imzalatılıyordu. Ayrıca kırsal bölgelerde ateşli silahlar da isim değiştirme tamamlanmadan çıkabilecek bir silahlı ayaklanma ihtimaline karşı toplanılıyordu. Bu silahlar ancak bir yıl sonra geri verilecekti. Şehirlerdeyse isim değiştirme işyerleri ve emeklilerin maaş ödemeleri sırasında gerçekleştiriliyordu. Bulgaristan'daki Haklar ve Özgürlükler Hareketi adlı Türk partisinin verilerine göre bu iki ayda yaklaşık 815 bin kişinin ismi değiştirildi.

Gönüllülük göstermeleri beklenmiyordu. Bürokrat grupları zaten dilekçeleri önceden hazırlamışlardı. Eğer imzacı bir Slav ismi seçmek isterse bunda serbestti, ama bazı durumlarda, örneğin seçtiği isim kendi ismine çok benziyorsa veya politik bir önemi varsa, tekrar isim seçmesi istenirdi. Bu uygulamaya maruz kalanlarsa genelde yeni ismin orijinaline fonetik, hecesel ve sözcüksel olarak olabildiğince yakın olmasına çalışırlardı. Eğer kişi işbirliğine yanaşmazsa keyfi şekilde bir isim verilir ve imzalamaya zorlanırdı. İsim değiştirmeler, silah zoruyla ya da maaşı vermeyerek, barınma ve sağlık hizmetlerinden mahrum bırakılarak dayatılırdı ve nihai olarak hapis ve/veya sürgün cezası uygulanırdı. Kırsal bölgelerde pek çok protesto ve direniş denemesi askeri güçle bastırıldı.

Tahmin edileceği üzere bu kampanya için farklı görevlerden çok sayıda yerel yetkilinin seferber edilmesi gerekiyordu. Bunların hepsi parti tarafından nüfusun etnik olarak tanımlanmış kesimlerine karşı yasadışı şiddet ve baskı uygulamakla görevlendirilmişti. Nüfusun % 10'undan fazlasını oluşturan bir milyondan fazla insan için yeni kimlik belgeleri ve her türden sicil kayıtları için gereken kırtasiye işlemi devasa

miktardadır. Bates her belediyeden işçilerin sadece bu işlem için bir yıldan uzun zamandır nasıl çalıştıklarını aktarmaktadır: “Her bireyin bir ‘istek dilekçesi’ olmak zorundaydı ve bunu imzalanması sağlanmalıydı. Her dilekçeyi takiben çalışma belgelerinde, pasolarda, sürücü belgelerinde, okul kayıtlarında, mahkeme kararlarında, banka kayıtlarında, tıbbi kayıtlarda ve hatta ölüm kayıtlarında değişiklikler yapmak gerekiyordu. İnsanların düşmanlığı ve direnişi açıkça tahmin ediliyordu ve süreç şiddete başvurmaktan çekinilmeksizin yürütüldü. Bu da her idari düzeyde keyfi şiddetin ceza görmeden kullanılabileceği ve ödüllendirilebileceği yargısını oluşturdu”.²⁰ Scott’un kölelik, serflik, dokunulmazlar ve ırksal egemenlik gibi tahakküm biçimlerini incelerken ifade ettiği gibi:

“Yüksek düzeyde kurumsallaşmış olmalarına rağmen bu tahakküm biçimleri tipik olarak güçlü bir kişisel yönetim ögesi barındırır [...] Burada efendinin köleye, derebeyinin serfe ya da brahmanın dokunulmaza karşı değişken ve keyfi davranışındaki geniş serbestisini kastediyorum. Böylece bu tahakküm biçimleri, keyfi dövmeler, cinsel istismarlar ve diğer hakaret ve aşağılamalar şeklinde bir kişisel terör ögesinden ilham alır”.²¹

Zorla isim değiştirme politikası pek çok açıdan daha önceki politikalardan farklıydı. Öncelikle zaten kendi içine kapalılık eğilimleri kuvvetli olan Türk topluluğunun en özel olarak gördüğü alana oldukça radikal bir müdahaleydi. Bu müdahalenin boyutu yereldeki yöneticilerin direnişle başa çıkma yöntemlerine göre değişen boyutlarda artma yönündeydi. Yasa-koyucu bir şiddet eylemi olarak, Bulgaristan Türklerinin sıkça rastladıkları normla uygulama arasındaki ince çizgiyi geri dönülmez şekilde kalınlaştırdı, çünkü beraberinde bir yasal altyapıyla gelmemişti. Beraberinde yasalar çıkmıştı, ama bunlar Türklere ‘asimile olma hakkı’ tanıyan yasalardı. Çünkü Bulgar devleti sadece vatandaşlarını şekillendirmek istemiyordu, aynı zamanda buna ek olarak bir gönüllülük tarihi yaratmak

²⁰ Bates, “What's in a Name?”, s. 213.

²¹ James C. Scott, *Tahakküm ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar*, İstanbul 1995, s. 62.

istiyordu. Bu, Bulgaristan Türklerinin karşı karşıya kaldığı olağanüstü halden daha garip bir vakaydı: Yasa fiilen en şiddetli şekilde ortadan kaldırılmıştı, ama aslında hala sürüyordu. Devlet çıkardığı yasaya uygun olarak görmek istediği tepkiyi zorla var etmişti. Devlet şiddetinin amacı yasayı koymak, kollamak ve uygulamak değil, yasaya uygun kolektif insan davranışını taklit etmektir.

Şüphesiz güçlü komşusu Türkiye'nin varlığı hem tarihsel olarak isim değiştirmenin bir yöntem olarak benimsenmesinde, hem de bu gönüllülük isteminde belirleyiciydi. Ama diğer bir ana neden devletin kendi söylemini onaylatırma, çiftleme ihtiyacıydı. Foucault'nun dikkat çektiği gibi modern devlette *“iktidar ancak özgür özneler üzerine ve onlar özgür oldukları sürece uygulanır. Bundan kastımız bireysel veya kolektif öznelerin, içinde değişik davranış yolları, tepkiler ve çeşitli bileşenlerin gerçekleştirilebileceği bir olasılıklar alanıyla karşılaşmasıdır”*.²² Egemenin amacı basitçe bir şeyi bastırmak veya emretmek değil, bireyin önüne bir olası eylemler dizisi açmaktır. *“Kölelik, insan zincirli olduğunda bir iktidar ilişkisi değildir, [...] fiziksel bir sınırlama ilişkisidir”*.²³

Fakat devlet asla sadece gönüllülüğe ve zor gücüyle de olsa iknaya dayanmaz, çünkü kendi içerisinde kendisini kendisine onaylatacak mekanizmalar her zaman vardır. Devlet, kendi bireysel ve kolektif çıkarları olan insan gruplarının kurumsal bir ağıdır. Bu kurumu oluşturan insan gruplarıysa kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için eksik söylemekten başka kelimelerle ifadeye, kavramlar ve kategorilerle oynamaktan açık yalanlara kadar pek çok dilsel yöntemle donanmışlardır. Oraya çıkan devlet söylemi her kademede narsist bir onaylanmanın yankılanmasını sağlayacak bir dengeyle oluşur. Bates, güneydeki bir belediye başkanının kendisinden önceki yöneticinin merkeze gönderdiği raporları örnek olarak

²² Michel Foucault, “The Subject and Power”, *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Der. H. L. Dreyfus / P. Rabinow, New York 1982, s. 221.

²³ Foucault, agm.

gösteriyor: Raporlar “*sehven bölgede Türkçenin artık konuşulmadığını, dini göreneklerin sadece birkaç yaşlı tarafından sıkıca takip edildiğini, dini bayramların artık kutlanmadığını ve çoğu insanın kendilerini basitçe ‘Bulgar’ olarak görmek istediklerini*” içeriyor.²⁴

Dolayısıyla bu gönüllülükten kastedilen, basitçe Emel’in bir öğretmeninin çatı katında bulduğunu söylediği dedesine ait kalpağı göstererek kendisinin Bulgar kökenli olduğunu kanıtlaması gibi bir eylem değildir. Tersine devlet her zaman bir umursamama payı bırakır. Taussig’in belirttiği gibi “*susturmak ve suskunun arkasındaki korkunun derdi hafızayı silmek değildir. Aksine, hafızayı tek tek bireylerin metanetinin derinliklerine yollayarak gerçeklik ve kurgunun birbirine karıştığı, daha fazla korku ve belirsizlik yaratmaktır*”.²⁵ Bu pay, hafızanın gömüldüğü derinliklerde tutulmasını sağlayacak sürekli şiddet pahasına hoş görülür – tabi buna hoşgörü denebilirse.

Acı ve Boşluk

“O günü asla unutmayacağım,” dedi Emin, “olaylardan sonra kayınpederim, Hasan, köyden geldi. İlk söylediği şey ‘Oğlum, beni Asen yaptılar’ oldu. Gülsem mi kızsam mı bilemedim. O anda var ya bunların hepsini tutup bir yana atmak istiyorsun. Garip bir hale giriyorsun. Sen Sait diye büyümüşsün ve sonra sana Asen diyorlar. İstese de istemese de insan etkileniyor.” Emin’in duyguları konuştuğum insanların çoğu tarafından paylaşıyordu. Hiçbiri buna uygun bir duygu söyleyemedi. Sadece her şeyi reddetmeye sevk eden bir travmayı tanımlayabildiler. İsimlerinin değiştirilmesi hayatları boyunca yarattıkları tüm benliğin de yok olmaya yüz tutması demekti. Konuşmacıların mutlaka aktardıkları diğer bir politika mezar taşlarındaki isimlerin değiştirilmesi veya kazınmasıydı.

²⁴ Bates, “What’s in a Name?”, s. 208.

²⁵ Michael Taussig, *The Nervous System, Terror As Usual: Walter Benjamin’s Theory of History As State of Siege*, New York 1992, s. 27.

Bugünleri gibi geçmişleri de siliniyordu; sanki tüm toplumsal öznellikleri parça parça yok ediliyordu.

Bu travmanın nedeni dili parçalayan etkisiyle acıdan başkası değildi. Scarry'nin dediği gibi duygularımız genelde diğer insanlar veya nesnelerle ilgilidir: 'aşk, x'e duyulan aşktır; korku, y'den korkudur; karmaşa, z hakkında karmaşadır"²⁶. Fiziksel acının doğası ise onun nesneleştirilmekten kaçmasıdır: *"Sıklıkla acıdan başka bir bilinç hali nesnesinden mahrum kalırsa fiziksel acının kenarına yanaşır; ve tersine fiziksel acı nesneleşmiş bir hale dönüşürse, o (ya da onun iğrençliğinin bir kısmı) yok edilmiştir"*.²⁷ Şüphesiz her ne kadar isim değiştirmenin kurbanları için toplumsal acı ile devletin fiziksel şiddeti iç içe geçmişse de bu ikisi arasında bir analogi kurmakta dikkatli olmakta yarar var. Bir ismin ya da başka bir kültürel nesnenin bedeninin herhangi bir parçası gibi koparıldığında acı verir hale gelmesi ya da insanların onun koparılmaması için acıya katlanabilir olmaları, o nesneyle kurulan bağ tarafından belirlenir. Bunu bir travma olarak yaşayan insanların acılarını gereksiz veya abartılı kılmasa da, daha önce belirttiğim gibi, isim değiştirmenin Türkler için yararlı olabileceğine inanan Türk parti yetkilileri vardı ya da mülakat yaptığım kişilerin nadiren belirttiği gibi ufak bir azınlık da olsalar bazı insanlar bu olaylardan etkilenmediler ve yeni isimlerini kabul ettiler.

Fakat çoğunluk için bu acı, hayatlarının ortasında anlatamayacakları bir boşluk bıraktı. Kronolojik olarak giden sohbetlerimizde isim değiştirmeye kadarki olayları veya sonrasını anlatsalar da hiç kimse uygulamanın kendisini anlatmadı. İsim değiştirmeden çok, o ana dair başka korkuyu, yalnızlığı, keyfiliği ve umudu dillendiren hikâyeleri anlatmayı tercih ettiler. Belki de bu yaşadıkları acıyı nesneleştirmenin tek yoluydu. Emel ve Asım, isim değiştirmelerin köylerle sınırlı olacağı umuduyla çocuklarını yanlarına alıp şehirdeki ablalarına kaçtılar ve orada umutla ve güvenlik kaygılarıyla

²⁶ Elaine Scarry, *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World*. Oxford 1985, s. 4.

²⁷ Age, s. 5.

sıranın şehirlere gelmesini beklediler. Emin ve Ayşe ismi değiştirilen babalarıyla şehirde ilk karşılaşmalarını anlattı. Ziya, tutuklanıp askeri kampa gönderilmesini ve iki ay sonra isimleri değiştirilmiş ailesiyle karşılaşmasını anlattı. Rüstem çaresizliğini, yaşlı tarım işçisi Abdullah ise kooperatifin Bulgar muhasebecisi kendisinden hoşlanmadığı için hakkında iftira atmasını ve tutuklanmasını anlattı. Bu hikâyelerin en ilginç noktalarından biri çocukların bir umut imgesi olarak öne çıkmalarıydı: Emel ve Asım'ın oğulları Asım'ın ablasının evinde gizlice yaşarken güvenliklerini gözetircesine hiç ağlamamış. Büyüyünce de Bulgar ismini bir türlü öğrenemeyip ismi sorulduğunda “sandalye” dermiş. Ayşe ve Emin'in oğullarıysa ne kadar sorulursa sorulsun Bulgar ismini söylemezmiş.

İşkence ve ‘Bulgar’

Rejimin beklediği de zaten buydu: Yeniden doğuş bir ölüm anı olmaksızın, eski hayattan bir kopuş olmaksızın mümkün olamazdı. Mesele yeniden doğanın neye benzeyeceğiydi. Yeniden doğan ilk görüşte kendisi dâhil eski dostları tarafından çaresiz bir acıma veya tiksintiyle karşılaştı. Ona karşı daha önce ne kadar sevgi duyulursa duyulsun, onun adını duymak tüm sevgiyi bitirmeye yetti. Eminov, *“kampanyanın ilk aşamasının Rodop bölgesinde tamamlanmasından kısa bir süre sonra kuzeydoğudaki Türklerle evlenen veya nişanlananların eşleri tarafından bir ‘Bulgar’la yaşamak istemediklerinden terk edilenler”* olduğunu belirtmektedir.²⁸ Eğer bürokratlar ve askerler karşısında hiçbir başarılı direniş payı bırakmayan bir zor gücüyle kapınıza dayanıp sizi cevap vermeye zorladıklarında ve sizi buna mecbur etmek için çeşitli acı verme yöntemleri uyguladıklarında ve bu acı ancak itirafınızı imzaladığınızda son bulduysa, bunun işkenceden bir farkı yoktu. Scarry, “işkencenin ahlaki sorumluluğunu tersine çeviren” iki yanlış temsilden bahsetmektedir:

“İşkencenin fiziksel eylemine bakan herkes anında işkencecilerden dehşete düşecek ve tiksintiyle uzaklaşacaktır.

²⁸ Ali Eminov, *Turkish and*, s. 87.

Ahlaki sorumluluk çizgilerinin daha kalınca veya basitçe çizildiği, sempatinin bir insanın duyulurken diğerinin iddialarının reddedilmesi için daha inandırıcı bir nedenin olduğu başka bir insan durumu düşünmek zordur. Fakat dikkatler işkencenin sözlü eylemine çekildiği anda bu çizgiler oynamaya başlar ve biçimlerini işkencecilere uzlaşmak ve onlara itimat etmek yönünde değiştirirler. Bu tersine çevirme, en temel bir ahlaki refleksin sekteye uğraması ve yön değiştirmesi, işkencede beden ve ses arasında oluşan etkileşimlerin türü hakkında fikir verir ve keskin fiziksel acıya neden kaçınılmaz şekilde sorgulamanın eşlik ettiğini gösterir”.²⁹

Fakat ölüp yeniden doğmak bir topluluğun kaderi olunca mecburen bu garip halle beraber yaşanmaya başlandı. Elbette ki ailede kimse birbirini Bulgar isimleriyle çağırmadı. ‘İyi Bulgarlar’ Türk isimlerinde ısrar etti, ama azdılar. Çoğu susmayı tercih etti. Ağzlarından ne “Asen” çıktı, ne “Hasan”. Sadece “amca” deyip her şeyin eskisi gibi yürümesini umdular.

Bazılarıysa mağdurun sözlü eylemini tekrar ettirerek onun haksızlığını arttırmayı ve iktidarla özdeşleşmenin keyfini çıkarmak istedi. Bu keyif adı üstünde keyfiydi. Bu keyfilik yüzünden acı her an karşınıza çıkabilme ihtimali olan bir şeye dönüştü. Muzır bir gülüşle isim sorulduğunda bilgi talebi sadece iktidarın testinin basit bir bahanesiydi. Bu ufak iktidar testleri aslında yoğun acının dünya yıkıcı olduğunu kaydettirmenin bir yoludur. “İtirafa zorlandıklarında işkenceciler tutukluyu yoğun acının dünya yıkıcı olduğu gerçeğini kaydetmeye ve nesneleştirmeye zorlarlar. Bu yüzden tutuklunun cevabının içeriği rejim için bazen önemli olsa da, cevap verme biçimi, cevap verme gerçeği, her zaman önemlidir”.³⁰ Bu yüzden Abdullah’ın kendisine “senin ismin neydi Abdullah?” diye soran muhasebeciye verebileceği en iyi yanıt Türk veya Bulgar adını söylemek değildi. Baskının bu kadar gözle görünür kılındığı bir anda, ona kendi gerçeğini veya duymak istediği şeyi söylemek manasızdı. Bu yüzden yaşlı tarım işçisi Abdullah “eşeğin [...]”

²⁹ Scarry, *The Body In Pain*, s. 35-36.

³⁰ Scarry, *age*, s. 29.

deyip konuyu kapattı. Bunun bedelini bir buçuk yılını hapse geçirerek ödedi. Çıktı. Bu sefer de Belene toplama kampına gönderildi.

Devletin çizdiği sınır çizgisi Türkleri sürekli ‘Bulgar’la konuşmak zorunda bıraktı. Acının varlığı onları kendi içlerine hapsederken ‘Bulgar’ hep hayatlarındaydı. Oluşturacakları tarihlerin ve ideallerin her köşesinde nefret ve hayranlığın beraber hissedildiği işkencecileri vardı. Onun iğrenç ve zeki gerçeğini görmekten duyulan haz ise, bugün aradan yıllar geçmiş olmasına rağmen belki de Asım’ın ırkçı Ataka partisinin televizyonunu izlemeye devam etmesiyle sürüyor. Scarry’nin dediği gibi “*soru ve cevap, [...] tutuklunun bir sesi yokken – itiraflı dilin parçalanmasına giden yolun yarısıdır, sessizliği yakınlığının sesli bir nesneleştirilmesidir – tutuklu artık onların kelimelerini konuştuğu için işkencecinin ve rejimin seslerini çiftledikleri gerçeğini nesneleştirir*”.³¹ ‘Bulgar’la hesabın hiç bitmemesi, asimilasyonu o kadar kendine özgü, benzeri görülmez, soyutlanamaz bir şey haline getirdi ki başka bir şeye bakabilmek mümkün olmadı. Bakıldığında bile onun değerini yitirmesinden korkan bir rekabet hissiyle yaklaşıldı, çünkü tüm dünya onun koyduğu ayırım çerçevesinde şekillendi. Ezilenlerin dayanışmasını baltalayan en önemli şeylerden biri de egemenlerin şiddetleriyle var ettiği somutluğa ezilenlerin aşırı bağ(ım)lılığıdır.

İşkencenin yarattığı bağımlılık sadece hayata çekilen ve ötesine geçmesi acı veren çizgiler değildir. Ayrımı çizen aynı anda kendi kendisini kanıtlar. Bourdieu’nun sembolik şiddetin ancak şiddet mağdurunun pasif katılımıyla var olabileceği konusundaki uyarısını hatırlarsak bu çizgilerin aslında devleti nasıl somut bir nesne olarak önümüze getirdiği de görülür. Çizgiyi geçtiğimizde hissettiğimiz acıyla deneyimlenen devlet imgesi hem zalim, hem de bilgili olandır. ‘Bulgar’dan bahsedildiğinde kendisini yerel parti yetkilisi, kooperatif muhasebecisi, okuldaki öğretmen, karşı komşumuz olarak

³¹ Scarry, age, s. 36.

gösteren bir devletin varlığı varsayılır. Her şey onun akılcı planının bir parçasıdır. Hayata yönelen acının keyfilikliğini kabul etmektense onu bir planın parçası olarak açıklamak, yani manalı kılmak, insan olma halinin belki de en basit dürtülerinden birdir.

Bu, tanımlayanda sadece anlamış olmanın getirdiği bir rahatlama hissi değil, keşfetmenin, görülmemesi gerekeni görmenin, saklanana ulaşmanın heyecanını da oluşturur. Aretxaga, İspanya’da devlet destekli ölüm mangalarına dair haberlerin medyada çıkmasının “*güçlü Oz Büyücüsü’nün aslında bu ufak adam olduğunu, Kafkaesk onların yüzleri ve isimleri olduğunu keşfetmekten duyulan bir heyecan*” yarattığını söyler³². “*Siyasal, ekonomik ve toplumsal nedenselliğin, akılcı hedeflerin, amaçların ve çıkarların hiçbir miktarı, kendisini bedende duygu düzeyinde bir algı, bir görüntü, bir panik ya da bir heyecan olarak gösteren devlet şiddetinin anlam artığını açıklayamaz*”.³³ Bu eğilimin daha uç örneklerine İsmet Topaloğlu’nun otobiyografik eserinde rastlamak mümkün.³⁴ Kitapta arada sırada zuhur eden BKP ve SBKP Merkez Komite, yerel komite toplantıları, genel kurulları sadece devletin nesnellikliğini ve onun gerçeğini görmekten duyulan heyecanı göstermekle kalmıyor; bunların birleşiminin nasıl kendi içinde çelişkilerle yüklü bir metin de yarattığını sergiliyor. Anlatılan toplantı diyalogları genelde her şeyi bilen bir liderin etrafındakilerin sorularını yanıtladığı fiili bir monologdan oluşuyor. Her şey açık açık, daha doğrusu Türklerin gerçekte olduğuna inanmak istedikleri kavramlarla, konuşuluyor. Fakat ‘esas karar’ı en tepeye, SBKP Genel Sekreteri’ne, dayandırmaya³⁵ kadar giden bir eğilimle çelişen şekilde her yerelde bir şefin kendi iktidarına uygun bir ‘esas karar’ı ortaya çıkıyor. Bu tür bir eğilim sadece sıradan insanların

³² Begoña Aretxaga, “A Fictional Reality: Paramilitary Death Squads and the Construction of State Terror in Spain”, *Death Squad: The Anthropology of State Terror*, Der. J. A. Sluka, Philadelphia 2000, s. 51.

³³ Age, s. 46.

³⁴ İsmet Topaloğlu, *Rodoplar’da Türk Kalmak*, İzmir 2006.

³⁵ Topaloğlu, age, s. 157-158.

yanılsamalarından ibaret değil. Örneğin Karpas'ın elinde hiçbir delil yokken 1950-51 göçünü Stalin'in Kore Savaşı'na giren Türkiye'yi cezalandırmak için Bulgaristan'a yaptırdığı iddiası, ulus-devletler ve bürokrasinin işleyişı hakkında daha incelikli olması umulan akademisyenlerde de aynı eğilimlerin olduğunu gösteriyor.³⁶ Bu keşfin hedefi sadece planı mevcut hiyerarşiler içerisinde en tepedekinin yarattığı bir mükemmellikle tanımlamak değil, daha önce BKP'nin Müslüman/Türk Sorunu'nu tanımlamasında değindiğim gibi tarihsel olarak da en geriye giderek planın en saf ve en açık halini bulmaya sevk ediyor. Zamanda ve toplumsal yapı içerisinde tutarlı bir şekilde ilerleyen anlatılar sayesinde tüm zekâsı ve çirkinliğiyle devlet bir özne olarak vücut buluyor.

Bu fetişleştirme, devleti toplumdan net şekilde ayrı bir nesne olarak görmeyi ve hayatımızı başrolünde devlet olan bir drama olarak anlatabilmeyi sağlıyor. Bu da devletçi bir düşünsel çerçeveden kopamamayı beraberinde getiriyor. Ama fetişleşmiş devletle özdeşleşme ya da rekabet halleri sadece arzular üstünden kurulmuyor. Böyle bir kurgu devlete yönelik sadece bir korku yaratmıyor, umutlu bir olumlamayı da körüklüyor. Fetişleşmenin bir parçası oldukça akılcı bir devletçi söyleminin varlığıdır. Bu umut, devletin hiyerarşik – dolayısıyla azami derecede verimli – bir iktidarla her şeyin bilgisinin kesişebileceği inancına dayanıyor. Devletin hem her şeyin bilgisine kadir, hem de her şeye gücü yeten bir aygıt olarak anlaşılması aslında bu ciddi sorunu gizliyor: Devlette nadiren yerele dair bilgi ve iktidar aynı mevkinin elinde bulunur. Devlet bürokrasisinin işleyişine bakıldığında ise hepsinin ya tam bilmediği bir şeyler var, ya da iktidarının yetmediği bir şeyler vardır. Hiyerarşide nasıl bilgi yukarılara gidildikçe yontulursa, aynı şekilde iktidar da yukarıdan aşağıya gidildikçe azalır. Elimizde kalan aslında iktidar ve bilgiyi birleştiremeyen bir mekanizmadır. Bilgi ve iktidarın hiyerarşik bir aygıtta birlikte olabileceğine dair inanç ise tam da bu sürekli devlet fetişizmi ile ayakta kalıyor.

³⁶ Karpas, *Balkanlarda*, s. 321.

Aslında devlet içerisinde bu tür bir bölünmenin farkına varmak sorunumuzu çözmiyor. Eğer komplo teorilerinin bir kısmı yukarıdan aşağıya kesin bir emrin gelişini anlatıyorsa, diğerleri de en tepedekilerin yerelde olanın gerçekliğinden haberi olmadığı teorisine dayanıyor. Bu iki teoriden hangisinin galip geleceği doğal olarak devletle önceden kurulan ilişkiyle ve bunun süreçteki dönüşümüyle alakalı: Parti üyesi Rüstem üstlerine doğru bilgi vererek ve halkın hoşnutsuzluğunu sürekli haber vererek ikinci türden bir anlatı çerçevesinde bir strateji geliştiriyor. Halkın büyük çoğunluğu ise birinci türdendir. Aslında her ikisinde de bilgi ve iktidarın hiyerarşik bir aygıtta mükemmel bir birliğin olasılığı fantezisi var. Oysa devlette böyle bir 'kandırma' sadece mümkün değil, aynı zamanda kaçınılmaz: Devletin öznelerinde oluşan, halkın çıkarlarını savunduklarına dair tatlı bir yanlış bilinç, çelişkisiz bir bütün olarak halkı ve onun çıkarını varsaymaya dayanıyor. Devleti halkın denetiminden çıkabilecek bir dev olarak gören bakışın yanında Marx'ın devletin bu çelişkiler sayesinde mümkün olabildiği savını hatırlamakta yarar var:

“Özel mülkiyetin siyasal feshi, sadece özel mülkiyeti ortadan kaldırmakta başarısız olmaz, aynı zamanda ona ihtiyaç da duyar. Devlet; doğum, sosyal mevki, eğitim, meslek ayrımlarının siyasal olmayan ayrımlar olduğunu ilan ettiğinde, bu ayrımlar gözetilmeksizin ulusun her üyesinin ulusal egemenliğin eşit bir katılımcısı olduğunu ilan ettiğinde, ulusun gerçek hayatının tüm öğelerine devletin bakış açısıyla davrandığında – kendi tarzıyla – doğum, sosyal mevki, eğitim, meslek ayrımlarını lağveder. Bununla birlikte devlet özel mülkiyete, eğitime, mesleklere kendi yollarında davranma izni de verir, yani özel mülkiyet olarak, eğitim olarak, meslek olarak ve kendi özel doğalarının etkilerini kullanarak. Devlet, bu gerçek ayrımları lağvetmenin çok uzağında aslında ancak onların var olduğu koşullarda var olabilir; kendisini siyasal bir devlet olarak görerek ve evrenselliğini varlığının bu öğelerinin karşısına koyarak.”³⁷

³⁷ Karl Marx, *On the Jewish Question*, 2005.

İdealler: Eski ve Yeni

Bulgaristan Türkleri için hayatın en çelişkili olduğu bu anlarda politik sonuçları birbiriyle çelişen, ama onları en başta savunduğum gibi devletçi bir düşünsel çerçevede tutan iki idealleştirme gerçekleşti. Bir yandan 1985 öncesi geçmiş idealleştirilirken, diğer yandan da Türkiye idealleştirildi. Bir yandan geçmişin yasal uzlaşmasına geri dönmek istenirken, diğer yandan Bulgaristan'a dair tüm umutları geride bırakıp ne yapıp edip Türkiye'ye gitmek arzulandı. Geçmişin zayıf milli dürtüleriyle 1985 sonrası milliyetçiliği eklemlmeyi mümkün kılan tam da rejimin isim değiştirme anında şiddetiyle yarattığı boşluktu. Bu boşluk, iki anlatı arasında herhangi bir süreklilik kaygısını ortadan kaldırdı. 1985 öncesinin milliyetçi gözlüklerle taranmasına önem verilmedi. Sağdan soldan gelen bazı 'aslında böyle imiş' enstantaneleri 1985 öncesinin mutluluk dolu bir yer olduğu yargısına ufak ikazlar olarak eklendi. Bu birleşim Bulgaristan Türkleri arasında ilk defa çok katılaşmamış olsa da kamusal senaryolarla gizli senaryolar arasında bir ayrımı beraberinde getirdi. Devasa bir sahne dışı olan aile/akrabalık ilişkileri³⁸ bu ikiliğin korunmasını sağladı. Devlet ise ancak bununla başa çıkabilmek için evde, cenazede ve düğünlerde resmi devlet dili dışında yabancı bir dil konuşulmasını yasaklamak gibi çelimsiz yasalar çıkartabildi.

Krăstev isim değiştirmenin yarattığı toplumsal travmanın kolektif bir hafıza kaybına yol açtığını ve 1985 öncesine dair bir nostaljiyi tetiklediğini savunuyor.³⁹ Bu sav, isim değiştirmenin travmasını yakalıyor, fakat açmamakla birlikte toplumsal kökenleri olduğunu iddia etse de psikolojik bir unutulma ve geçmişe özlem argümanına dayanıyor. Oysa Bulgaristan Türklerinin 85 öncesine dair anlattıkları aslında o günün deneyimini de büyük ölçüde içinde barındırıyor. Örneğin işyerinde ayrımcılığın temel nedenlerinden biri olabilecek üst

³⁸ Türklerde evliliklerin akrabalar arasında kalmadığını, genelde farklı köyler arasında uzanarak oldukça geniş bir iletişim topluluğu yarattığını hatırlatmakta fayda var.

³⁹ P. Krăstev, agm.

mevkiler için rekabet koşulları Türk toplumu için genelde geçerli değildir. Çoğunun istihdam edildiği tarım kooperatiflerinde bu türden mevkiler kayda değer miktarda değildi. Yüksek eğitimin engellenmesi gibi devlet politikaları sayesinde de Türkler ya beyaz yakalılar arasına giremiyor, ya da onlarla rekabet etme yetisini kendilerinde görmüyorlardı. Böyle bir eğitim alabilmiş konuşmacımın (Ayşe) 1985 öncesindeki ayrımcılıklara karşı daha duyarlı bir anlatım sergilemesi bunun bir örneğidir. Var olan bir hafıza kaybından çok ayrımcılığı tespit etmenin nesnel imkânlarının olmamasıdır. Dahası eğer 1985 öncesinde de 1985 sonrası gibi Türk düşmanı bir Bulgaristan'la karşılaşıyorsa, neden özlemin tamamının Türkiye'ye aktarılmadığını ve bir kısmının Bulgaristan tarihinin bir bölümüne odaklandığını açıklamakta da yetersiz kalmaktadır. İsim değiştirmenin radikalliği dolaylı olarak idealleştirmeye eşlik eden bir hafıza kaybının toplumsal koşullarını oluşturmuştur, onun doğrudan psikolojik kaynağı değildir.

Eskiye idealleştirmenin iki dayanağının birincisi eylemin herkesçe kabul edilen radikalliği, diğeryse rejimin şiddetinin yasadışılığıydı. Eylemin radikalliği, daha önce değindiğim gibi eklemellenmiş hayat hikâyeleri oluşturdu ve bu eklemellenlik üzerinden milliyetçi bir bakış açısıyla deneyimlenmemiş olan 1985 öncesi idealleştirilebildi. Geçmişin idealleştirilmesinde Türkiye'de karşılaşılan koşullarla yapılan bir kıyas elbette ki etkilidir. Ama Türkiye'de diğerlerine göre daha iyi şekilde yaşayan Asım ve Emel bile Bulgaristan'da sosyal hizmetlerin gelişkinliğine dair sık rastlanan övgüyü dillendirmeseler de kayda değer bir ayrımcılık görmediklerini de söylemektedirler. Şiddetin yasadışı karakteri, izlenebilecek siyasal stratejilere dair ilginç bir olanağı gündeme getirdi: Rejime karşı söz söyleyebilmenin en iyi yollarından biri rejimin eylemiyle boşalttığı yasanın sesi olma mevkisiydi. Bu mevkiin kendisi Bulgaristan devletiyle kamusal senaryo düzeyinde bir özdeşleşmeyi beraberinde getirdi. Asım, Ayşe ve Abdullah'ın daha sonraki yürüyüşlere katılım deneyimlerinde yürüyüşlerin düzenliliğini vurgulamaları ve düzensizliğin kaynağı olarak da

ya devlet müdahalesine ya da yürüyüşlerin kendiliğinden karakterini göstermeleri çarpıcıdır. Benzer şekilde Ayşe'nin yürüyüş sırasında kendilerini durduran polislerle bir tarih tartışmasına girmesi, ya da Abdullah'ın yürüyüşe izin için muhtarlığa haber vermesi de kayda değerdir.

Bulgaristan Türklerinin deneyimi, diğer toplumsal mücadele deneyimlerinden çok önemli bir farklılık içermektedir: Kolektif bir kaçış stratejisinin imkânı ve çekiciliği. Bu çekiciliği oluşturan önemli bir öğeyse Türkiye hakkındaki bilginin kıtlığıydı. Türkiye'yi birinci elden bilen yok gibiydi. Akrabalarla ilişkiler ise fazla kuvvetli değildi ve tek düzenli haber aracı da Bulgar medyasının karşı-propaganda niteliğindeki güven vermeyen haberleriydi. İsim değiştirmenin gündelik hayatı bir işkenceye dönüştürmesi Türkleri içe doğru çekilmeye ve Türkiye ideali çevresinde bir hayal üretmeye teşvik etti. Yaratılan Türklük ideali tahmin edileceği üzere temelinde anti-'Bulgar'dı, çünkü herhangi bir kültür nesnesinin bu idealin içine dâhil edilip edilmeyeceği Türkiye ile ilgili doğrudan bilgilere değil, 'Bulgar' olarak tanımlananla zıtlığına göre belirleniyordu. Bunun pratik sonuçları Bulgaristan'da Türklerin Bulgarlarla paylaştıkları pek çok kültürel normun hiç sorgulanmaması ve doğal varsayılmasıyla oluşturulan Türk imajının Türkiye'nin ortalama Türk imajıyla birebir oturmamasını beraberinde getirdi. Diğer yandan da ancak devlet radyoları üzerinden temas edilebilen Türkiye'ye dair homojen bir Türk kültürü arayışı daha katı bir idealin oluşumuna zemin hazırladı.

Bulgar istihbarat servisleri, resmi yasağa rağmen evlerde sadece Türkçe konuşulduğunu, bebeklerin gizli Türk adları olduğunu ve sünnetin devam ettiğini rapor ediyordu.⁴⁰ Asım kültürel pratiklerine dair politikaların gündelik hayatlarının doğal olarak çok temel bir meselesi haline geldiğini ve bağımsız bir basınları olmasa da otobüslerde, işyerlerinde ve evlerdeki konuşmalarla meseleye dair her yeni bilginin hızla dolaşıma girdiğini anlattı. Rüstem'in deyişiyle "*Bizi, kendimize Türk*

⁴⁰ V. Dimitrov, "In Search of a Homogeneous Nation", s. 15-16.

olduğumuzu ispat etmeye mecbur bıraktılar.” Türklerin pasif direnişi sürdükçe ve uluslararası kampanyaların haberleri Bulgar otoritelerinin sansürlemek için ellerinden geleni yaptığı yabancı radyolardan geldikçe bu yeni Türk topluluğu özellikle dini ortaklıklar üzerinden yeni katılımcılar kazanmaya başladı: Muhalif Pomak, Tatar ve Müslüman Romanlar da Türkçe öğrenmeye başladı.

Bulgaristan Türkleri arasındaki Türkiye özleminin boyutları görüldüğünde kullandıkları yasanın sesi olma mevkisi kendi gerçek stratejilerini sergilemekten çok bir yıpratma savaşı olarak algılanabilir. Bu belki de uzun bir dönemden beri geliştirdikleri ilk senaryodur. Kamusal senaryoda rejimin yasalara sadık vatandaşları olarak kendileri gösterirken sahne dışındaki gizli senaryodaya Bulgaristan’la her tür bağı atıp Türkiye’ye göç edebilme özlemi vardır. Bu noktada Scott’un ikazını hatırlamakta fayda var:

*“İktidarın yüzüne söylenenle arkasından söylenen arasındaki ilişkiye dair tanım gereği öncül bir yargı koymak istemiyorum. İktidar ilişkileri, yazık ki, iktidar-yüklü bağlamlarda söylenenlere ‘yalan’ ve sahne dışında söylenenlere ‘gerçek’ diyebileceğimiz kadar basit değildir. Ne de basitçe ilkini bir zorunluluk alanı, ikincisiniyse bir özgürlük alanı olarak tanımlayabiliriz.”*⁴¹

Bulgaristan Türklerinin geliştirdiği iki strateji de buna uygun olarak gerçek veya yanılsama diye ayrılamaz. Tersine bunlar duruma göre stratejilerdir. Bulgaristan Türklerinin çoğunda Bulgaristan’a dair politika konuşurken kültürel çoğulcu, Türkiye’ye dairse milliyetçi bir söyleme rastlanması bunun açık bir örneğidir. Ziya, Bulgaristan’daki mücadeleyi zorba bir devlet aygıtına karşı verilmiş bir demokrasi ve hoşgörü mücadelesi olarak anlatırken diğer yandan da Türkiye’nin en önemli eksikliğinin eğitim ve eğitilmiş, olgun yöneticiler olduğunu, hatta yöneticiler eğitilmiş olursa cahil çoğunluğa iktidar kazandıracak bir demokrasidense geçici bir

⁴¹ Scott, *Tahakküm*, s. 58.

diktatörlüğün tercih edilebilir olduğunu, bunun üzerinden savunabilmektedir. Daha önce ezilenlerin devletin çizdiği sınırlara bağımlılığında dikkat çektiğim ezilenler arası rekabet olgusu da Kürt veya Ermeni meseleleri açıldığı anda kendisini göstermektedir.

Göç ve Sonrası

İsim değiştirmenin başarısının 1985'te zannedildiği kadar sağlam olmadığı ilerleyen yıllarda ortaya çıktı. Bulgaristan ekonomisi durgunluğa girdi ve dış borç 1985'te 2 milyar dolara çıktı. Bu sırada Gorbaçov'un liderliğindeki SSCB Doğu Avrupa'yı terk ederek siyasal ve ekonomik reform lehine bir tutum almaya başladı. Uluslararası Af Örgütü, ABD-Helsinki Gözleme Komitesi, Norveç Helsinki Komitesi ve Avusturya Uluslararası Helsinki Federasyonu sorunu gündemlerine aldılar. Türkiye, sorunu BM Genel Kurulu, İslam Konferansı Örgütü, Avrupa Konseyi ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı gibi uluslararası örgütlere taşıdı. Uluslararası Af Örgütü, yerel bağlantılar bulmayı ve onları devlet baskısından korumayı bile başardı. Ziya ve Abdullah protestolar, açlık grevleri ve tutuklamalar hakkında tüm bilgileri Şumen'in bir kasabasındaki bir Türk kadına bildirdiklerini anlattılar. Diğer yandan bu koruma mutlak değildi: Asım ve Emel'in bir akrabasının BBC'yle iletişimi olduğu biliniyordu.⁴² Yerel parti yetkililerinin uyarılarına (!) rağmen bu iletişimi sürdürünce bir gün oğlunu evinin ahırında el bileklerinden bağlanmış olduğunu gösteren izler olduğu halde asılmış olarak buldu. BBC, Özgür Avrupa, Deutsche Welle, Amerika'nın Sesi gibi radyolar ve AP ve Reuters gibi haber ajansları Bulgaristan ve dünya arasındaki haber akışının sağlanmasında önemli rol oynadılar. Bulgaristan propaganda daireleri bu yayınları olabildiğince parazitlemeye çalışsa da bunu tamamen başaramıyordu.

⁴² Şu an ölmüş olan bu kişinin eşi geçmiş hakkında konuşma önerimi dolaylı olarak reddetti.

1988'de altı Bulgar entelektüeli Bağımsız Bulgaristan İnsan Haklarını Koruma Derneği'ni kurdu.⁴³ Bu dernek hızla Türklerin akınına uğrayacak ve gelecek altı ayda Türkler açık çoğunluğu oluşturacaktı. Bunu takiben 1989 başında İnsan Haklarının Korunması için Demokratik Birlik ve Viyana 1989 Destek Derneği kuruldu. Doğal olarak hepsi uluslararası bağlantılarca destekleniyor ve Bulgaristan genelinde pek bilinmiyordu. Mayıs 1989'da Bulgaristan rejimi Gorbaçov hükümeti tarafından Viyana İnsan Hakları Konvansiyonu'nu imzalamaya ve yasalarını buna uygun olarak değiştirmeye zorlandı. Paris İnsan Hakları Konferansı, Mayıs 1989'un sonunda yapılacaktı. 18 Mayıs'ta köylerdeki ilk gösteriler başladı. Bu gösteriler şiddetli bir baskıyla karşılaştı, ama Şumen şehir merkezindeki 50 bin kişilik gösteri gibi polisi hazırlıksız yakalayan kalabalıklar birikebildi. Bates, uygulanan devlet şiddetinde önemli bir faktörün yerel parti komitelerinin inisiyatifi olduğunu belirtmektedir.⁴⁴ Parti, aynı zamanda işten atmalar ve başka bölgelere sürgünlerde devlet aygıtının paralel kurumsal varlığını hiç bu kadar hiçe saymamıştı. 25 Mayıs'ta televizyonlar 'dinen İslam'a dönmüş Bulgarların' pasaport almasına izin verildiğini duyurdu.

Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye yönelik beklentileri daha önce değindiğim gibi katı kıstaslarca tanımlanmasa da oldukça yüksekti. Dahası devletin söylediklerine dair tüm inançlarını yitirmeleri Türkiye'ye yönelik olumsuz propagandayı da tamamen ciddiye almamalarına yol açtı. Konuştuklarım arasında sadece Emel ve Asım Türkiye'ye yönelik yoğun bir olumsuz propaganda hatırlıyor ve Türkiye'ye dair daha olumsuz beklentilere sahipti. Türkiye hepsi için kültürel ve ekonomik olarak oldukça zor bir deneyim oldu. Yine de sekizinin altısı en azından devletin oldukça ucuz bir fiyata verdiği evlere yerleşebildikleri için ortalama bir göçmenden daha iyi koşullarla karşılaştıklarını söyleyebilirim.

⁴³ Milena Mahon, "The Turkish Minority under Communist Bulgaria. Politics of Ethnicity and Power", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 1, 1999, s. 158-159.

⁴⁴ Bates, "What's in a Name", s. 214-215.

Daha önce Bulgaristan Türklerinin oluşturdukları Türkiye imajına dair iki önemli ögeye dikkat çekmiştim: Bu imajın Bulgarlarla ortak kültürel değerleri tespit edememesi ve az kaynaktan beslendiği için katı bir homojenlik varsayımı. Bu iki öge Türkiye'ye göçten sonra Bulgaristan Türklerinin geliştirdikleri Türklük imajıyla gündelik hayatta deneyimledikleri Türklük arasında bir çelişkiye yol açtı. Bu çelişkiyi ortadan kaldırmanın bir yolu olarak kendisini değil, çelişkiye düştüğü kişiyi egemen Türklük imajının dışına atma taktiği gündeme geldi. Türk devletinin Batıcı ve Oryantalist söylemleri kendi ulus tanımında sıklıkla kullanması bu dışlamayı daha da kolaylaştırdı. Kürtler benzer bir baskıya karşı direnişin öznelerinden çok, öteki olarak bu söylemde yerlerini buldular. Bu söylemin bir diğer sonucu da 'Bulgar'ın aynı zamanda bir özdeşleşme nesnesine dönüşmesi idi. Ekonomik ve kültürel olarak uyum sağlanamayan Türkiye'de deyim yerindeyse 'Bulgar' kıymete bindi.

Hayatlarının boşlukla birleştirilen iki kısmı nerdeyse egemen Türk milliyetçiliği söylemiyle birleşmede bir işbölümü imkânı sağladı. 1985-89 dönemi Kürtlerle, Ermenilerle, F-tipleri karşıtlarıyla vs. kapışacak bir acı ve mağduriyet geçmişi yaratırken, 1985 öncesi Batılılığın doğum yeri oluyor. Nasıl 1985-89 dönemi bir acı, mücadele ve zafer tarihi olarak anılıyorsa, 1985 öncesi de Das'ın "donmuş slaytlar" diye adlandırdığı *"duygusallaştırılmış, eğer hiç var olmuşsa bile artık bir daha olmayacak, ululanmış bir geçmişe takılmış ve nostaljik bir ruh haliyle örülmüş kemikleşmemişse de katı bir hatırlama tarzı"*nı yansıtıyor.⁴⁵ Bu ruh halini sadece Türkiye'de tahmin ettikleri kadar hayal kırıklığına uğramayan ve diğerlerine göre iyi bir hayat kuran Emel ve özellikle de Asım'ın paylaşmadığını söyleyebilirim. Asım aynı zamanda Türkiye'nin azınlıklarla olan sorunlarını bu ülkenin önemli gündemleri arasında sayan tek kişiydi. Türkiye'de etnik ve dini azınlıklara yönelik Bulgaristan'dakine benzer bir politikanın izlenmesi karşısında karşı çıkıp çıkmayacaklarını sorduğumda hepsi karşı olacağını

⁴⁵ V. Das, "Official Narratives", s. 96.

söyledi, ama tüm Türklerin buna karşı olacağına inanan azdı. Buna paralel olarak da bu sözlü destek taahhütleri öğrenilmiş bir çaresizlik içeriyordu: Bulgaristan'da Bulgarların kendileri için ne yapabilecekleri sorusu genelde yanıtsız kaldı. Geçmişte veya bugün Türkiye'de kendilerinin yaşadıklarına benzer olayların yaşanıp yaşanmadığını sorduğumdaysa Asım dışındakiler bunun olmadığına emindiler. Asım, Kürtlerin de Türk isimlerine sahip olduğunu şimdi fark ettiğini söyleyip emin olmadığını söyledi. Bu inanç da temelinde Türklerin niteliklerinden çok Türkiye'de demokrasi olduğu için buranın Bulgaristan'dan farklı olduğu fikrine dayanıyordu.

1985 öncesinin idealleştirilmesi, Türkiye'deki hayal kırıklığıyla birleştiğinde iyi devlete dair referans olarak 1985 öncesi Bulgaristan öne çıkıyor. Örneğin Bulgaristan'a bir daha asla dönmeyi düşünmeyen ve çoğunun aksine Bulgaristan AB üyesi olduktan sonra bile çifte pasaport almamış olan eski tarım işçisi Abdullah konuşma sırasında şöyle bir karşılaştırma yaptı: *“Komunizmada biz 80'e kadar yaşadık. Çok güzeldi. Seni cahil bırakmıyor, bak. Seni zorlan okutturuyor. Zorlan bilmem nasıl. Bundan yana beğendim. Öbür türlü sonunda s[...]* ağzına hepsinin.”

Son

Bulgaristan Türklerinin devletle ilgili kendi geçmişlerini Türkiye'deki azınlıkların hayat deneyimleriyle kıyaslayamamaları ya da kıyaslansa bile bunun ancak bir rekabet üzerinden gerçekleşebilmesinin çeşitli nedenlerini tartışmaya çalıştım. Özellikle 1985 öncesine dair kayda değer bir politik farkındalıklarının olmaması ve isim değiştirmenin radikal ve şiddetli bir kopuş yaratması belirleyicidir. Bu kopuş, kendi deneyimlerini başkalarıyla kıyaslanamaz kılmaktadır. Çünkü baskı deneyiminin kendi hayat hikâyeleri açısından öneminden dolayı onun genelleştirilebilir olması, tüm hayat hikâyesinin manasızlaşması gibi bir tehlike yaratmaktadır. Şiddetle çekilen ayırım çizgilerinin hala hepsinin hayatlarında bir yer etmesi devlete dair gündelik hayatta aslında sıklıkla

rastlanan bir fetişin oluşumunu kuvvetlendiriyor. Bu fetiş sadece devleti kendi içinde bulunduğu toplumsal alandan ayrı bir şey olarak görüp ondan uzaklaşmıyor, aynı zamanda onun akılcılık ve iktidarı birleştirme inancına da bağlanmayı teşvik edip onunla arzular üzerinden bir özdeşleşme veya rekabet ilişkisi kurulmasını sağlıyor.

Kaynakça

- Aretxaga, B., "A Fictional Reality: Paramilitary Death Squads and the Construction of State Terror in Spain", *Death Squad: The Anthropology of State Terror*, Ed. J. A. Sluka, Philadelphia 2000, s. 46-69.
- Bates, D. G., "What's in a Name? Minorities, Identity, and Politics in Bulgaria", *Identities*, 1/2-3, (1994), s. 201-225.
- BHC (Bulgarian Helsinki Committee), *The Human Rights of Muslims in Bulgaria in Law and Politics since 1878*, Sofya 2003.
- Das, V., "Official Narratives, Rumour, and the Social Production of Hate", *Social Identities*, 4 / 1 (1998), s. 109-130.
- Dimitrov, V., "In Search of a Homogeneous Nation: The Assimilation of Bulgaria's Turkish Minority, 1984-1985", *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 1 (4), (2001), s. 1-22.
- Eminov, Ali, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, London 1997.
- Foucault, M., "The Subject and Power," *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics* Eds. H. L. Dreyfus, P. Rabinow, New York ve diğ. 1982, s. 208-226.
- Karpat, K. H. (ed.), *The Turks of Bulgaria: The History, Culture and Political Fate of a Minority*, Istanbul 1997.
- Karpat, K. H., *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Ankara 2004.
- Krăstev, Petăr, "Večni Podopečni", *Meždu Adaptatsiyata i Nostalgiiyata. Bălgarskite Turtsi v Turtsiya*, Der. Antonina Želyazkova, Sofya 1998, s. 140-181.

- Mahon, M., "The Turkish Minority under Communist Bulgaria—Politics of Ethnicity and Power", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 1/2, (1999), s. 149-162.
- Marx, K., *On The Jewish Question*, 2005, Alındığı yer: <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1844/jewish-question/>
- Scarry, E., *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World*, Oxford 1985.
- Scott, J. C., *Tahakküm ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar*, İstanbul 1995.
- Shanduorkov, G., "Terrorism in Bulgaria", *Prehospital and Disaster Medicine*, 18/2, (2003), s. 66-70.
- Şimşir, B., "The Turkish Minority in Bulgaria: History and Culture", *The Turks of Bulgaria: The History, Culture and Political Fate of a Minority*, Ed. K. H. Karpat, İstanbul 1990, s. 159-178.
- Tartarlı, İ., *Hak ve Özgürlükler Hareketi*, Sofya 2003.
- Taussig, M., *The Nervous System, Terror As Usual: Walter Benjamin's Theory of History As State of Siege*, New York 1992.
- Topaloğlu, İ., *Rodoplar'da Türk Kalmak*, İzmir 2006.
- Yeğen, M., *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İstanbul 1999.
- Želyazkova, Antonina, "Sotsialna i Kulturna Adaptatsiya na Bălgarskite Izselnitsi v Turtsiya", *Meždu Adaptatsiyata i Nostalgiyata. Bălgarskite Turtsi v Turtsiya*, Der. Antonina Želyazkova, Sofya 1998, s. 11-44.

EK:

Tablo 1: Bulgaristan'da 1965-89 Döneminde Terörist Faaliyetler

Yıl	Olay Türü	Yer	Yaralı Sayısı	Ölü Sayısı	Yorum
1965	Bombalama	Hotel Şumen	4	1	Ev yapımı zaman ayarlı bomba
1983	Kaçırma	Varna Havaalanı	1	1*	Bıçaklar, 4 Terörist
1984	Bombalama	GO Posta Ofisi	9	3	Ev yapımı parça tesirli bomba
1984	Bombalama	Plovdiv İstasyonu	26	1	Ev yapımı zaman ayarlı bomba
1984	Bombalama	Varna Havaalanı	2	0	Ev yapımı zaman ayarlı bomba
1985	Bombalama	Hotel Sliven	14	0	Ev yapımı zaman ayarlı bomba
1985	Bombalama	Tramway	9**	7**	Ev yapımı zaman ayarlı bomba
1986	Bombalama	Varna kumsalı	0	0	Bomba etkisiz hale getirildi
1987	Bombalama, Rehin alma	Varna	2**	3*	El bombası; 3 Terörist

(* Teröristler, ** 2 kurban çocuğu)

Kaynak: Shanduorkov, 2003, s. 68

**BULGAR DIŐIŐLERİ BAKANI PETİR
MLADENOV'UN ANILARINDA 1984 VE 1989
OLAYLARI**

Hüseyin MEVSİM

Her ne kadar tarihsel kaynak ve dayanak olarak güvenilirliğı bazen tartışılır olsa da, kişisel ve toplumsal olayların aydınlatılmasında ve daha iyi kavranmasında anılar kuşkusuz son derece önemli yer tutar. Özellikle büyük olay ve değışimlerin yaşandığı dönemlerde, bir toplumun gelişimindeki kırılma noktalarında anı yazımı eğiliminde de bir patlama gözlenir. Anıların çokluğu bir olayın farklı bakış açılarıyla daha çok yönden görölmesine, bazen de tahmin edilemeyen boyutlarının ortaya çıkarılmasına yardımcı olur. Doğal olarak 90'lı yılların başında (bir anlamda bu eğilim günümüze değin de sürmektedir) Bulgaristan'da anı yazımında büyük bir patlama meydana geldi. Değışim ve geçiş sürecinin zorlu ve belirsiz ilk yıllarında bu alandaki üretkenliğın artması, böyle bir canlanmanın yaşanması gayet normal bir gelişme olarak değerlendirilmesi gerekir. Bulgaristan'da 1984 ve 1989'da yaşanan olayların bu anılar ışığında da görölmesi, çözümlenmesi ve aydınlatılması kanımızca son derece büyük önem arz eden ve araştırılması neredeyse zorunlu olan bir alandır. Ayrıca, sözünü ettiğimiz olaylara bir veya başka ölçüde değinen yapıtların çeviri yoluyla Türkçeye kazandırılması, başta tarihçilerimiz olmak üzere bilimsel çevrelere yeni araştırma olanakları sunacaktır.

Ancak hemen şunu belirtmeliyiz ki, yazınsal anılarda 1984 ve 1989 olaylarıyla, başka bir deyişle, 20 yıl önce ülkedeki değışim dinamiklerini tetikleyen başlıca etkenlerle ilgili şimdilik ayrıntılı ve derinlemesine kaleme alınan bir örneğ'e rastlamamız olası değildir. Bazı anılarda üstünkörü, kayıtçılıktan öteye geçmeyen, üzerine gidilmeden, gerekli vurgu yapılmadan 1984

ve 1989 olaylarının kısa not ve değinilerle geçirildiğine tanıklık ederiz.¹ Konumuz bağlamında, çağdaş Bulgar edebiyatının en tartışmalı ve ayrıştırıcı romanlarından *Ayrışma Zamanı*’nın (“Vreme razdelno”) yazarı Anton Donçev (1930), Teodora Dimova’nın (1962) 1989 Göçünü işlediği bir piyesinin sahneye konulmamasıyla ilgili bir gazetecinin sorusuna:

*“Sanatta uygun veya uygunsuz konular yoktur. Niye bizim yaratıcılarımız Osmanlı egemenliğiyle ilgili konulara el atıyor da, soya dönüş sürecine yönelik böyle bir istek yok? Belki de halen olayların çok içinde olduğumuzdan, olup bitenlerden yeterince uzaklaşamadığımızdan, kendimizi suçlu hissettiğimizden, vicdanımızın temiz olmadığından kaynaklanıyordur”*¹ yanıtını vererek yaşanan olaylardan daha büyük bir zaman mesafesinin geçmesi gerektiğine vurgu yapar.

Bizce Bulgar yazarların bu olayları odağına almaktan özenle kaçınmalarının başlıca nedenleri arasında, 1984 ve 1989’da gelişen dramatik olayları bütünsel ve her yönüyle yeterince iyi bilmedikleri, ayrıca Bulgar toplumunun önemli bir kesimince hoş görülmeyecekleri kaygısı ve çekincesi yatmaktadır.

Yazınsal anılar alanında durum böyleyken, siyasal anılarda bu olaylara nasıl bakılıyor? Özellikle Bulgar Komünist Partisi’nin ve dolayısıyla Bulgar devletinin başında bulunan kişilerin kaleminden çıkan anılar, haklı olarak beklenti katsayımızı artırıyor. Yıllarca partinin ve devletin doruğunda bulunan ve dolayısıyla bütün kararlarda imzası olan birçok kişinin (bunların arasında Todor Jivkov, Ognian Doynov, Atanas Semerdjiev ilk akla gelenler) kendilerinin yazdığı veya başkalarının derlediği anıları gün yüzüne çıktı. Ancak bunlara ulaşabilmenin de belirli zorluklar içerdiğini vurgulayalım,

¹ Konuyla ilgili daha ayrıntılı olarak, bkz: Mevsim, H. 1989 Göçünün Bulgar Edebiyatına Yansıması, Balkan Türkleri Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu, Bursa Büyükşehir Belediyesi, *Zorunlu Göçün 20. Yılı Etkinlikleri*, 08–14 Haziran 2009, Bursa.

¹ Tanya Džoeva, “Represirat Piesa zaradi ‘Političeski Riskove’”, *Tema*, 31 (147), Ağustos 2004, s. 9–15, s. 31.

çünkü büyük bir kısmı küçük yayınevleri, çeşitli vakıf kuruluşları veya yakınları tarafından oldukça düşük baskı sayısı ile yayımlandığından, bırakalım serbest satışı, bazen bu yapıtları başlıca kütüphanelerde bile bulmanız pek kolay olmuyor. Sözünü ettiğimiz anıların genel bir değerlendirmesini yapmamız gerekirse, bunların çoğunun eleştirel bakıştan uzak, sanki daha çok kendini aklamak, tarih önünde sorumluluk taşımadığını ve suçsuzluğunu kanıtlamak, totaliter sistemin bir kurbanı olduğunu göstermek, suçu başkalarına yüklemek ve olanaklar ölçüsünde toplumsal düzenle savaşım da bulunduğunu aşılama, rejimin çökmesinde ne denli tayin edici rol oynadığını ve katkı sağladığını göstermek kaygısı ve dürtüsüyle kaleme alındıklarını söyleyebiliriz.

Bu doğrultuda, Bulgar Komünist Partisi ve Bulgar Sosyalist Partisi saflarında siyaset yapan, komünist rejimin en güvenilir ve köşe taşı adamlarından, Bulgar tarihine en uzun süre Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenen politikacı (1971–1989) ve Bulgaristan Cumhuriyeti’nin ilk Cumhurbaşkanı (1990) olarak geçen Petır Mladenov’un¹ (1936–2000) *Artı ve Eksileriyle Yaşam*² (“Jivotıt – pliusove i minusi”, Petex Yayınevi, Ruse, 1992) başlığı altında derlediği anılarını örnek olarak alabiliriz. 10 Kasım 1989 tarihli parti içi darbe veya devrimin başını çeken ve yaklaşık yedi ay sonra, Sofya’daki bir mitingin gergin anlarında Parlamento binası önünde sarf ettiği *Neka da doydāt tankovete!* (Tanklar gelsin artık!) sözlerinden dolayı istifasını sunma

¹ Petur Mladenov, 1936 yılında Vidin'e bağlı Toşevtsi Köyü'nde, 1944'te öldürülen partizan bir babanın oğlu olarak dünyaya gelir. Sofya'da Askerî Okulu (1954) tamamladıktan sonra Sofya Üniversitesi'nde Felsefe okur. Moskova Uluslararası Dış İlişkiler Enstitüsü'nde Uluslararası İlişkiler dalında eğitim görür. Ülkesine dönerek Vidin'de Komünist Partisi'nin Gençlik Kolları'nda ve Sancak Komitesi'nde birinci sekreter olarak görev alır. 1971'de dışişleri bakanlığına getirilir ve 1989'a kadar bu görevi üstlenir. 2000 yılında Sofya'da yaşama gözlerini yumar.

² Petăr Mladenov, *Životāt – Plyusove i Minusi*, Ruse 1992. Petır Mladenov'un anı kitabının Türkiye'yle ilgili kısmı önemsiz kısaltmalarla İsmail Tunalı'nın çevirisiyle Goren Dunav Vakfı yayın organı olarak Rusçuk'ta çıkartılan *Tuna Boyu* dergisinin üç sayısında yayımlandı. (Bkz: *Tuna Boyu*, İki Aylık Fikir, Sanat ve Kültür Dergisi, sayfa 2–8, sayı 56, Temmuz–Ağustos 2009; sayfa 18–25, sayı 57, Eylül–Ekim 2009; sayfa 23–28, sayı 58, Kasım–Aralık 2009.) Makalede alıntılan kesitlerin çevirisi bize aittir.

zorunda bırakılarak 54 yaşında etkin politikadan çekilen Mladenov, bundan iki yıl sonra anılarını içeren bir kitap yayımlar. Bir gazetecinin biraz da yergiyle, her Bulgar politikacının çantasında hazır halde bir anı kitabı vardır yaklaşımından hareketle, Mladenov'un aktif politikadan uzaklaşınca hemen kaleme sarıldığı, üslup bütünlüğü ve anlatım düzlüğünden de eserin bir solukta yazıldığı izlenimini ediniriz.

Petr Mladenov'un anıları, *Okurlara* kısmıyla başlar ve burada eserin, “*Adı geçen olay ve kişiler hakkında, onları gördüğüm ve bellediğim kadarıyla, yeni bir bakış açısı getirme denemesi*” olduğu belirtildikten sonra, “*Soğuk savaş ve yumuşama döneminde uluslararası ilişkilerin seyrini belirleyen bazı olaylar ve yalnız başına veya başkalarıyla beraber kendi halklarının, Avrupa ve dünyanın tarihini örseleyen büyük politikacılar hakkında anlatıldığı*” vurgulanır: “*Bu kişilerin bazılarıyla yıllar içinde yakın dost olduk, ötekileriyle yazgı bizi bir daha karşılaştırmadı, aralarından birçoğu artık yaşamda değil. Kişilerin seçimi benim değerlendirmem doğrultusunda yapıldı.*”²

Okurlara yönelik bu kısmın finalinde, yazar, anılarını kaleme almasına neden olan başlıca gerekçesini de açıklamış olur. Buna göre, kitabıyla, ülkenin artık hür ortamı ve yeni koşullarında kendi dönemiyle ilgili yapılan eleştirilere yanıt hakkını kullanmak, üyesi olduğu sosyalist hükümetlerin izlediği dış politikayı aklamak arzusu sezilir:

“*Sözünü ettiğimiz yıllarda Bulgaristan yalnız bırakılmış, terk edilmiş, Tanrı'nın bile unuttuğu, insanlıktan ve dünyadan soyutlanmış bir ada değil, uluslararası toplumun yaşamında etkin bir katılımcıydı.*”³

Bu yargıya, Mladenov'un anılarında ve özellikle final kısmında sıkça anlatımdan kopup tarihe sığınmasından, tarihin

² Mladenov, age, s. 5.

³ Mladenov, age, s. 5.

ne denli tarafsız bir yargıcı olduğunu vurgulamasından, tarihin hiçbir zaman yanılmadığını belirtmesinden hareketle de ulaşabiliriz. Kitabın *Sonsöz*'ünde Mladenov politik kariyerinden söz ettikten sonra, ülkede gelişen güncel olayları değerlendirir, kendisine yöneltilen bazı eleştirilere yanıt verme gereği duyar, ayrıca 1989 öncesinde komünist partiden ayrılmak için iki kez istifasını sunduğunu ve Jivkov'a karşı gelme cesaretinde bulunduğunu ve 'şimdi' ve 'burada' erk sahibi olmak isteyenlerden tiksindiğini özellikle belirtir.

Benzer düşüncelere, kitabın *Bulgaristan, Batı Avrupa ve ABD* başlığını taşıyan birinci bölümünde de yer verilir: “*Son yıllarda ülkemizdeki belirli politik güçler kendi çıkarları peşinde koşarak II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda Bulgaristan'ın uluslararası izolasyona uğradığını ve kendilerinin şimdi ülkeyi bu izolasyondan çıkardıkları safsatasını yaymaktadır.*” Böyle bir yargının kesinlikle gerçeği yansıtmadığını vurguladıktan sonra, “*Gerçekten bizim ülkemiz izolasyona düştü, ancak bu sadece 10 Kasım 1989 öncesini kapsar*”⁴ tespitinde bulunur.

Ancak bu durumun Türklere karşı uygulanan politikadan kaynaklandığını itiraf edeceğini beklerken, izolasyonun Todor Jivkov'un değişime direndiği ve uluslararası platformda gerçekleşen olayların farkında olmadığından meydana geldiğini belirtir. Kitabın sözünü ettiğimiz bölümünde, dışişleri bakanı olduğu yıllarda o coğrafyada gelişen olayların genel bir değerlendirmesi yapılır. Konumuz bağlamında, Mladenov 1989'un Eylül ayı sonunda New York World of Astoria otelinde James Baker ile görüşür. Amerikan devlet adamı tek bir sorunun, o da Bulgaristan'da etnik Türklerin yazgısı olduğunu söyler. Bulgar dışişleri bakanı bu sorunun yakın zamanda kabul edilir bir çözüme kavuşacağı sözünü verir. İkinci görüşmeleri 10 Kasım'daki değişimden sonra, Mladenov'un artık devlet başkanı olduğu Şubat 1990'da Sofya'da gerçekleşir. Baker burada, geçen yıl etnik Türklerin yazgısıyla ilgili sorunun yakın zamanda çözüleceği sözüne kuşkuyla yaklaştığını, ancak

⁴ Mladenov, age, s. 7.

şimdi yanılmış olduğunu gördüğünü itiraf eder. Kitabın daha sonraki sayfalarında Mladenov genelde meslektaşları olan politikacılarla ilgili anılarını aktarır. Bunlar arasında büyük saygı ve sempati duyduğu Hans-Dietrich Genscher, Yosip Broz Tito, Nikolae ile Elena Çauşesku, Leonid Brejnev, Andrey Gromiko, Papa VI Paul, II Jean-Paul, Şah Rıza Pehlevi, İndira Gandhi vs. bulunur. Bazen de Fransa, Vatikan, Yunanistan, Türkiye veya Yakındoğu ve Kuzey Afrika gibi ülkeler veya bölgeler bazında buralara yaptığı ziyaretlerde edindiği izlenimlerini anlatır.

Bunca yıl Bulgar dış politikasının başında bulunan kalburüstü bir kişinin anılarında 1984 ve 1989 yılında yaşanan Türklerin ad değiştirme ve göç olaylarına ilişkin daha çok gözlem, tespit, analiz, tanıklık, ayrıntı vs. bulunacağı beklentimiz büyük ölçüde karşılıksız kalır. Eserin sözünü ettiğimiz *Bulgaristan, Avrupa ve ABD* bölümünde yaklaşık 25 sayfalık *Türkiye* kısmı olmasaydı, sanki Mladenov'un bu olaylardan hiç söz etmeyeceği, bunları yok sayacağı gibi bir izlenime kapılırız. Bulgar dışişleri bakanının bu olaylardan söz etmekten özenle kaçındığını, konuya değindiğinde de yuvarlak ifadeleri tercih ettiğini görürüz. Dolayısıyla, bakanın bu olaylara yaklaşımını, bunlara bakış açısını Türkiye'ye yaptığı ziyaretler bağlamında ikincil veya üçüncül yansıma olarak yakalamaya çalışacağız. Bu nedenle *Türkiye* kısmı üzerinde biraz daha genişçe duralım.

Parlamentonun 1971 yılında dışişleri bakanı olarak seçtiği Mladenov komşu ülkelerle olan ilişkilerin değerlendirildiği bir rapor hazırlanmasını ister ve ortaya çıkan sonucun hiç iç açıcı olmadığını, hatta cesaret kırıcı olduğunu görür. İlk adım olarak, yıllarca biriktirilen sorunların neden olduğu tıkanıklığın aşılması için yollar ve olanaklar aranmasına karar verir. Balkan ülkeleriyle ilişkilerin kabul edilir bir düzeye çıkartılması için kapsamlı ve bilimsel destekli bir program hazırlanmasını ister. Yapılan analiz, Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkilerin negatiflerle yüklü olduğunu gösterir. Bakana göre, Bulgar halkı Osmanlı egemenliği sendromunu halen belleğinden silip

atamamış, Türkiye’de ise bazı çevreler Osmanlı geçmişine besledikleri nostaljiden sıyrılamayarak Bulgaristan’ın bağımsız bir ülke olduğu gerçeğini kavramak istememektedir. Ayrıca, 1878’den sonra birçok Bulgar ve Türk yönetici ikili ilişkileri zedeleyen kin, kıskançlık ve nefret duygusunun üstüne çıkamamıştır. Bunun ötesinde, Mladenov açısından,

“Türk tarafı, Türk bilinci¹ taşıyan Bulgar vatandaşlarına çok güveniyor, resmî Türk makamları ve özel birimler bunlara dinsel bağnazlık ve Türk ulusal bilinci aşılarmaya çaba gösteriyordu. Türkiye, bu halkı sürekli bir gerginlik içinde tutmayı amaçlıyordu.”⁵

Türk-Bulgar ilişkilerinin genel çerçevesini çizen Mladenov daha sonra somut ziyaret ve görüşmeler kısmına geçer. Görüştüğü ilk Türk devlet adamı, New York’ta temasta bulunduğu dışişleri bakanı Ümit Halûk Bayülken olup Bulgar bakanın Türk meslektaşından edindiği ilk izlenimleri pek olumlu değildir. *Havalı ve kibirli* meslektaşıyla ortak noktaların zor bulunacağı kaygısına kapılır. Mladenov’un ilk Türkiye ziyareti de 1973’ün Kasım sonunda gerçekleşir. Esenboğa’dan Ankara’ya yaklaşınca gecekonduların oluşturduğu çirkin tablo çıkar karşısına ve yıllar sonra da bu izlenimin belleğindeki tazeliğini koruduğunu anlarız. Konakladığı Büyük Ankara oteline dönemin Bulgar büyükelçisi bir valiz dolusu Türkçe gazete getirir ve bunlarda ülkesinin acımasızca ve amansızca eleştirildiğini görür. Konuk bakanın keyfini kaçırın ve ziyaretin amacına ulaşamayacağını düşündürten eleştirilerin odağında, *“kendi okulları olmayan, yeterince Türkçe kitap yayımlayamayan, camileri parmakla sayılacak kadar az olan sözde Türk azınlığına yapılan baskılar”* bulunur. Bayülken’le yaptığı görüşmede Türk medyasında Bulgar karşıtı yayın ve kampanyanın devam etmesi halinde ziyaretini yarıda keseceği

¹ Anıların 1989 yılındaki değişimden sonra kaleme alınmasına karşın, Petir Mladenov’un, Bulgaristan Türkleri hakkında, *Türk bilinci taşıyan Bulgar vatandaşları, Türk bilinçli Bulgar vatandaşları, Bulgaristan’da yaşayan Müslümanlar* gibi kavramları kullanmayı yeğlediği görülür. *Türk azınlığı, soydaş* gibi tanımları da mutlaka tırnak içine alarak kullanır.

⁵ Mladenov, age, s. 105.

uyarısında bulunur. Daha sonra İhsan Sabri Çağlayangil (1908–1993), Ahmet Gündüz Ökçün (1936–1986), Hayrettin Erkmén (1915–1999), İlder Türkmen (1927), Turan Güneş (1922–1982), Vahit Melih Halefoğlu (1919), Mesut Yılmaz (1947) gibi Türk dışişleri bakanlarıyla Türkiye’de, Bulgaristan’da veya çeşitli dünya forumlarında yaptığı görüşmelerden kesitler sunar. Mladenov, dışişleri bakanı sıfatıyla, üçü Jivkov ile beraber olmak üzere, beş kez Türkiye’yi ziyaret eder. Türk meslektaşlarının kişilikleri, profesyonel hazırlıkları hakkında da ilginç ayrıntılar sunan Bulgar bakan, üstün bir politikacı ve diplomat olarak nitelendirdiği İhsan Sabri Çağlayangil’e duyduğu saygı ve sempatiyi gizlemez, belleğinde en sıkıntılı ikili ziyaret olarak ise Bülent Ecevit’in Mayıs 1978’de Varna’ya yaptığı ziyaret kalır. Görüşmeler zor ilerler, *Anadolu Türklerinin fizikî açıdan tipik bir temsilcisi* olarak gördüğü Ecevit hakkında, *bağnaz bir Türk milliyetçisi* değerlendirmesinde de bulunmaktan kaçınmaz. Sözü edilen ziyaret sırasında, iki ülke arasındaki ilişkilerde ‘*Türk azınlığı*’ konusu farklı bir boyut kazanır. Mladenov’a göre, Bulgaristan’da Türk azınlığının varlığı konusu yeniden dirilitilir ve Türk devleti kendinde onları koruma hakkı bularak Bulgaristan’ın içişlerine karışmak ister. Daha sonra bu talepler gündemden düşmeyecektir. Ecevit, Rusçuk’un Slivo Pole köyüne gider, orada Türklerle konuşmak ve sorunlarını dinlemek ister, ancak Bulgar bakana göre her şey gayet sakin ve sorunsuz geçer. İkili protokolün imzalanması uçağın kalkmasına sayılı dakikalar kala yapılabilir, çünkü Ecevit kalemi eline alarak düzeltmeler yapmaya kalkışır. Ecevit’le yıldızı barışmayan Mladenov, 1979’da gerçekleşen Antalya ziyareti sırasında da bir olayı ayrıntıyla anlatır. Jivkov’un istediği Türk kahvesi ancak 40 dakika sonra servis edilir, çünkü ülkenin düştüğü ekonomik darboğazdan dolayı kahve lüks ürünler listesinde bulunur. Jivkov’un 1983 Türkiye ziyareti soğuk geçer, Mladenov’a göre, ikili ilişkilerin gündemine artık aşılmış ve çözümlenmiş sorunlar getirilir, ‘Türk bilinçli Bulgar vatandaşları’ndan söz ederken Evren ‘bizim soydaşlarımız’ der ve Bulgar taraf bundan rahatsızlık duyar. Bir yıl sonra Mladenov Ankara’ya yeni bir resmî ziyaret

gerçekleştirdiğinde, artık başbakan Turgut Özal, dışişleri bakanı koltuğunda da Halefoğlu oturur. Konumuz açısından önemli olan bu ziyaretle ilgili biraz daha kapsamlı bir alıntı yapalım:

“Esenboğa Havalimanı’ndaki karşılama rutin geçti. Bazı gazetecilerin gayet pervasızca ve epey saldırganca Bulgaristan’daki ‘soydaşların’ durumuyla ilgili sorular yönelttikleri dikkatimi çekti. Türk siyasetçilerin görüşlerinin gazeteciler arasında da destekçileri olduğu açıktı. Kamuoyu üzerinde gazetecilerin ne denli güçlü etkisi olduğunu bildiğimden, Türk-Bulgar ilişkilerinin sıkıntılı bir döneme girdiğinin farkına vardım. Bu düşüncemin doğruluğu çok geçmeden tasdik edilecekti. Makam aracı havalimanını terk eder etmez, Halefoğlu, böyle durumlarda geleneksel selâmlama sözlerini yineleyeceği yerde, ‘soydaşlarının’ haklarının kaba bir şekilde ihlâl edildiği haberlerinden çok rahatsız olduklarını söyleyerek başladı. Örneğin, Kırcaali bölgesinde, ulusal bilinçlenme ve soy köklerini bulma adı altında, benim Türk meslektaşımın ifadesiyle, ‘Türk azınlığa ait insanların’ adları zorla değiştirilmiş. Oysa benim bildiğim, sadece bir ay önce Politbüro bu ahalinin durumunu düzeltmek için kapsamlı bir karar aldı. Karar çok yapıcıydı ve burada ad değiştirmeden söz bile edilmiyordu.

Meslektaşımı sakince dinledim ve birkaç notumun olduğunu söyledim. Birincisi, ikili veya çok taraflı hiçbir belgede Bulgaristan’da Türk azınlığından söz edilmemektedir. Bu terminolojiyi kullanarak benim meslektaşım gayet açıkça tarihsel gerçekleri saptırmak istiyordu. Vurgulamak istediğim ikinci husus da, Bulgaristan’da Müslüman ahalisi arasında gelişen süreçlerin yanlış bir şekilde değerlendirilmesiydi. Sayın Halefoğlu, sözünü ettiği sürecin dün veya bugün başlamış olmadığını, bunun Bulgar halkının ulusal bilinçlenme döneminde, başka deyişle, Bulgaristan’ın Türk egemenliği altında bulunduğu zamanlarda başladığını bilmesin olamazdı.”

Mladenov, sıkıntılı geçeceğini bildiği ziyaretin bir sonraki durağında başbakan Turgut Özal'la görüşür. Buluşmanın ayrıntıları anılarda şöyle aktarılır:

“Özal’la görüşmeye gittiğimde, makamının önünde kalabalık bir gazeteci grubuyla karşılaştım. Hemen irkildim. Biliyordum ki, bu kadar çok medya temsilcisi toplayan bir kişi ya kendi önemimi göstermek, ya da olabildiğince geniş kitlelere ulaştırmayı amaçladığı önemli bir açıklama yapmak ister. Doğaldır ki, gazeteciler her iki amaç için de gayet uygun kitledir. Başbakanın makam kapısı açıldı ve medya temsilcileri içeri daldılar. Yaklaşık iki dakika sonra ben de davet edildim. Makamın eşiğinden ağır adımlarla geçerken bana hazırlanan sürprizi şimdi beklemem gerektiğini düşündüm. İyi bir şey bekleyecek kadar saf değildim. Karşıda Türk başbakanının yuvarlak figürü, asık ve saldırgan yüzünü gördüm. Yaklaşınca, daha bana elini uzatmadan, çok sayıdaki mikrofon ve televizyon kamerası önünde yüksek sesle ve kendinden geçmişçesine: “Bizim soydaşlarımıza neler yapıyorsunuz? Onlara karşı tutumunuzdan hesap vereceksiniz! Türkiye sizden bunun hesabını soracak!” dedi. Bu sözlerden sonra flâşlar söndü ve sanki emir verilmiş gibi gazeteciler acelece makamdan çıktılar.

Baş başa kaldığımızda, Özal, herhalde biraz önceki sahnede aşırıya kaçtığının farkına varmış olacak ki, konuşmaya gayet dikkatli ve nezaketli başlayarak durumu yumuşatmaya çalıştı. Ancak nafileydi. Türk rejisörler testiye kırmıştı bir kere ve onun yapıştırılması çok zaman ve çaba gerektirecekti. Bana karşı düzenlenen provokasyonu sert bir şekilde kınadım ve başbakana bu provokasyondan ne onların, ne de bizim bir şey kazanacağımızı, ancak kaybın ortak olacağını söyledim.”⁶

Kenan Evren’le de görüşmesine kısaca değinen Mladenov, 1984’ten sonra ikili ilişkiler çok zedelendi tümcesiyle konuyu kapatır. Bundan sonra iki ülke arasında sadece diplomatik Belgrad kanal açık kalır, bazı gizli görüşmeler yapılır ve Belgrad Protokolü imzalanır. Mladenov’un üst düzey Türk

⁶ Mladenov, age, s. 130–131.

yetkilisiyle son görüşmesi, 1988'de New York'ta, Birleşmiş Milletler toplantısında Turgut Özal'la gerçekleşir. Bulgar bakana göre, Özal dört yıl öncesi gibi saldırgan değildir ve son yıllarda ikili ilişkilerde yaşanan gerilimden dolayı her iki ülke de sadece yarar sağlayabilecekleri birçok fırsatı kullanamadıkları konusunda ortak üzüntülerini dile getirirler. Görüşmenin sonunda Mladenov, Özal'a önceki yıllarda uygulanan karşılıklı ziyaret pratiğini yeniden canlandırma önerisinde bulunarak kendisini Bulgaristan'a davet eder, ancak Türkiye başbakanı somut bir tarih veremeyeceğini, ama yakın zamanda bunun gerçekleşebileceğini söyler. Mladenov'a göre bu görüşme esnasındaki cesaret verici konuşmalar politikadaki akılcılığın bir parıltısı, bir kıvılcımı olarak kalır, çünkü çok geçmeden *yıkıcı güçler* yine üstün gelir ve iki komşu ülke arasındaki ilişkileri olabilecek en alt noktaya çeker. Büyük olasılıkla *yıkıcı güçler* ile 1989'un Mayıs ayında başlayan büyük göç kastedilmek istenir.

Sonuç

Petr Mladenov gibi yaklaşık 20 yıl dışişleri bakanlığı görevinde bulunarak ülkesinde ve uluslararası sahnede tarihsel olaylara birincil tanıklık etmiş bir politikacının anıları kuşkusuz önem taşımakta olup zaman içinde kaynak niteliği taşıyan değerli bir belgeye dönüşecektir. Ancak anılarda, ülkede 1984 ve 1989 yıllarında yaşanan Türklerin adını değiştirme ve göçe zorlama olaylarıyla ilgili bilgi, analiz, açıklama vs. bulma umudumuz büyük ölçüde boşa çıkar. Mladenov'un ad değiştirme olayını Bulgaristan Müslümanları arasında önceki yüzyıllardan beri süregelen gayet doğal bir süreç olarak değerlendirdiğine, komünist parti ve Bulgar devletinin Türk azınlığına uyguladığı baskıyı yanlış, akıldışı ve haksız bir uygulama olarak kesinlikle görmediğine, bu olaylarla ilgili soğukkanlı duruş ve tutumunu 1989'daki değişimi izleyen yıllarda da koruduğuna hayretle tanıklık ederiz.⁷

⁷ [Aynı tutum Todor Jivkov'un 1997'de yayınlanmış anılarında da görülmektedir. Todor Jivkov, *Memoari*, Sofya, Veliko Tırnovo 1997, Editörün notu].

Kaynakça

Mladenov, Petăr, *Životāt – Plyusove i Minusi*, Ruse 1992.

Džoeva, Tanya, “Represirat Piesa zaradi ‘Političeski Riskove’”,
Tema, 31 (147), Ağustos 2004, s. 9–15.

**89 SONRASI BULGARİSTAN'DA
AZINLIKLAR VE AZINLIK
HAKLARI**

1989-2010 DÖNEMİNDE BULGARİSTAN’LA VE MÜSLÜMAN-TÜRK AZINLIKLA İLGİLİ GELİŞMELER

Ali DAYIOĞLU

Giriş

Bulgaristan’ın 1878’de Bulgaristan Prenslığının kuruluşundan 1989 yılı sonlarında reel-sosyalist rejimin yıkılışına kadar geçen süre içerisinde ülkesindeki azınlıklarla, bu arada da en büyük azınlık grubunu oluşturan Müslüman-Türk azınlıkla¹ ilgili politikasının temel özelliği, 1919-1923 Bulgaristan Çiftçi Partisi ve 1944-1947 Vatan Cephesi iktidarları gibi istisnai dönemler hariç, azınlıklarını asimile edebilmek amacıyla sürekli ve sistematik bir baskı uygulamasıydı. Bu süre içerisinde Bulgaristan yönetimleri ülkenin üniter yapısı için bir tehdit olarak gördükleri Müslüman-Türk azınlık sorununun çözümü ve tek milletli bir ulus-devlet yaratmak için azınlığı kitleler halinde göç ettirmek, kalanları da asimile etmek şeklinde iki aşamalı bir yöntem izlediler.²

Prenslük ve krallık dönemlerinde Bulgaristan’ın yoğun bir şekilde uyguladığı asimilasyon politikası 1947-1989 Bulgaristan Komünist Partisi (BKP) iktidarı döneminde doruk noktasına

¹ Burada “Türk azınlık” veya “Müslüman azınlık” yerine “Müslüman-Türk azınlık” teriminin kullanılmasının nedeni, Bulgaristan’daki Müslüman azınlığın yalnızca Türk soylulardan değil, esas olarak Türkler, Müslüman Romanlar ve Pomaklardan oluşması ve bu üç etnik grup arasındaki ortak paydayı Müslümanlığın oluşturmalarıdır. Bunun dışında, tüm Balkanlar’da olduğu gibi, Bulgaristan’da da Türklük ve Müslümanlık unsurlarının zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılmaları, bu iki kavramın birbirlerini desteklemeleri ve kendilerini şartlara göre farklı kimliklerle tanımlayan azınlıkları birbirlerinden ayırmanın güç olması da çalışmada “Müslüman-Türk” azınlık teriminin kullanılmasını gerekli kılmıştır.

² 1878-2005 döneminde Bulgaristan’daki Müslüman-Türk azınlıkla ilgili uygulamalar konusunda bkz. Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis’e: Bulgaristan’da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul 2005.

ulaştı. Özellikle “Sert Asimilasyon Dönemi” şeklinde nitelendirilebilecek olan 1984-1989 döneminde Türk azınlığa yönelik olarak uygulanan çeşitli baskılar ile “Yeniden Doğu Süreci” biçiminde adlandırılan ve 1984-1985 döneminde hayata geçirilen isim değiştirme yoluyla Bulgarlaştırma politikası o güne kadar Bulgaristan’daki azınlık sorunlarıyla fazla ilgilenmeyen dünya kamuoyunun büyük tepkisini çekti.³ Bu gelişme, 1980’li yıllarda Papa 2. Jean Paul suikastı ve silah kaçakçılığı gibi olaylarla zaten imajı sarsılmış olan Bulgaristan’ın uluslararası itibarını daha da zedeledi.⁴ Bulgaristan’ın içine düştüğü bu durumu değiştirecek gelişmeyi, ülkedeki Türk azınlığı 1989’da zorunlu göçe tâbi tutmasıyla iç ve dış alanda güç durumunda kalan BKP Genel Sekreteri ve Devlet Konseyi Başkanı Todor Jivkov’un 10 Kasım 1989’da yönetimden uzaklaşmak zorunda kalmasının ardından Bulgaristan’da çoğulcu parlamenter sisteme geçilmesi oluşturdu.

Bu köklü değişimin diğer eski Doğu Bloku ülkelerinden farklı olarak kansız bir şekilde atlatılmasının ve etnik gruplar arasında şiddet olaylarına rastlanmamasının temel nedenini, Bulgaristan’ın başta Avrupa Birliği (AB) olmak üzere Batılı uluslararası kuruluşlara üye olmak istemesi oluşturuyordu. Bulgaristan yönetimi bu hedefe ulaşmanın, başta Müslüman-Türk azınlık olmak üzere, ülkesindeki azınlıkların sorunlarını çözmekten geçtiğini bildiği için “Bulgar Etnik Modeli” olarak adlandırılan politikayı uygulamaya yöneldi.

Etnik gruplar arasındaki sorunların diyalog ve azınlıkların toplumla bütünleşmesi için gerekli mekanizmaların kurulması yoluyla çözümlenmesini öngören Model, kimlik ve entegrasyon ile ulus-devlet ve çok etnili demokrasi olmak üzere iki ana

³ 1984-1989 “Sert Asimilasyon Dönemi”ndeki uygulamalar için bkz. Ali Dayıoğlu, “Policies of the Bulgarian Administration towards the Turkish Minority between 1984 and 1989”, *Turkish-Bulgarian Relations: Past and Present*, ed. Mustafa Türkeş, İstanbul 2010, s. 89-114.

⁴ Bu konuda Bulgaristan’ın eski cumhurbaşkanlarından Jelyu Jeleov’in açıklamaları için bkz. Ezgi Başaran, “Asimilasyon Utancımız”, *Hürriyet*, 16 Haziran 2009.

ilkeye dayanmaktadır. Böylece Model, bir yandan etnik kimliklerin varlıklarını, bunların devamını ve siyasal yaşama katılımlarını güvence altına alırken, diğer yandan da ulus-devletin bütünlüğüne vurgu yapmaktadır.

Bu çalışmada 1989 sonrası dönemde uygulamaya konulan Bulgar Etnik Modeli çerçevesinde Bulgaristan'daki Müslüman-Türk azınlık bakımından kaydedilen gelişmeler incelenecektir. Azınlığı ilgilendiren tüm hususlara yer vermenin imkânsızlığından dolayı, burada yalnızca sert asimilasyon döneminde zorla değiştirilen isimlerin geri iade edilmesi konusuyla ve eğitim, din ve vicdan ile basın özgürlüğü alanlarıyla ilgili gelişmeler ve karşılaşılan güçlükler aktarılacaktır. Meseleyi bütünlüklü bir çerçevede değerlendirebilmek için konuya 1989-2010 döneminde Bulgaristan'la ilgili iç ve dış gelişmeleri kısaca özetleyerek başlamak yerinde olacaktır.⁵

1989-2010 Döneminde Bulgaristan'la İlgili Gelişmeler

İç Gelişmeler

1989 yılı sonlarına gelindiğinde Bulgaristan'da BKP rejimi ve Jivkov için tehlike çanları çalmaya başlamıştı. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) lideri Mihail Gorbaçov'un başlattığı "Açıklık" (Glasnost) ve "Yeniden Yapılanma" (Perestroyka) politikalarına ve Doğu Avrupa'daki gelişmelere ayak uydurulamaması dışında iç gelişmeler de Jivkov'un konumunu sarsmıştı. Bunların başında büyük ekonomik sıkıntıların yaşanması, Türk azınlığın zor kullanılarak asimile edilmeye çalışılması ve Mayıs 1989'dan itibaren yüz binlerce Türk'ün zorunlu göçe tabi tutulması geliyordu. Her ne kadar Jivkov, Gorbaçov politikalarının Bulgaristan'da da uygulanacağı ve Parti ile devletin birbirinden ayrılacağı sözünü vermişse de, bu girişim Jivkov'u kurtarmaya yetmedi. Gerek Parti içerisinde, gerekse SSCB lideri Gorbaçov'dan gelen baskılar

⁵ 1989-2005 döneminde Bulgaristan'daki iç ve dış gelişmeler konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Dayıoğlu, *age*, s. 363-375.

karşısında Jivkov, 9 Kasım 1989'daki BKP Merkez Komitesi toplantısının ardından 10 Kasım 1989'da 1954'ten beri sürdürdüğü BKP Genel Sekreterliği ile 1971'den itibaren yapmakta olduğu Devlet Konseyi Başkanlığı görevlerinden ayrılmak zorunda kaldı. Böylece Bulgaristan tarihinde yeni bir dönem başlamış oldu.

Jivkov'un ardından BKP Genel Sekreterliği'ne 1971'den itibaren Dışişleri Bakanı olarak görev yapan ve Jivkov'a göre daha ılımlı siyasi görüşlere sahip olan Petır Mladenov getirildi. Göreve geldikten sonra Mladenov yaptığı ilk açıklamada Bulgaristan'ı çağdaş ve demokratik bir hukuk ülkesi haline getirme sözü verdi. Bulgaristan Parlamentosu'nun 17 Kasım 1989 tarihli oturumunda Devlet Konseyi Başkanlığı'na seçilmesinin ardından yaptığı konuşmada da Mladenov, hür seçimlerin yapılacağından söz ederek, bundan sonra esas karar organının BKP değil, Parlamento'nun olacağını belirtti. Mladenov'un açıklamasını Kasım ve Aralık aylarında Sofya'da çok partili siyasi hayata geçilip hür seçimlerin yapılması, insan haklarına saygının sağlanıp polis rejimine son verilmesi ve bütün siyasi suçluların serbest bırakılması gibi taleplerin dile getirildiği geniş katılımlı kitlesel gösteriler izledi. Bu gelişmeler üzerine BKP Merkez Komitesi 13 Aralık'ta yaptığı toplantıda ülkede BKP tekeline, yani tek parti sistemine son verdi. Karar, Parlamento'nun 10 Ocak 1990 tarihli oturumunda onaylandı. 18 Ocak'ta ise, yasalara aykırı davrandığı gerekçesiyle 13 Aralık 1989'da BKP üyeliğinden çıkarılan Jivkov, etnik gruplar arasında düşmanlık yaratma, görevini kötüye kullanma ve devlet kaynaklarını zimmetine geçirme suçlarından tutuklanarak ev hapsine konuldu.⁶ Bu gelişmelere rağmen BKP

⁶ Belirtilen suçlardan 1994'te yargılanan Jivkov 7 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Temyize giden Jivkov'un başvurusunu ele alan Yüksek Mahkeme Şubat 1996'da verdiği kararında Jivkov'un yalnızca yetkilerini kötüye kullanma suçundan yargılanmasına ve torununun evinde göz hapsinde tutulmasına karar verdi. Kararın ardından cezası uygulanan Jivkov, 6 Ağustos 1998'de öldü ("Asimilasyoncu Komünist Öldü", *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1998). Jivkov'un dışında, asimilasyon uygulamasının diğer sorumlularını bulmak amacıyla Parlamento'da "Totaliter Dönemde Yapılan Suistimallerin ve Yasa İhlallerinin Araştırılması İçin Parlamento Komisyonu"

yönetimine karşı kitlesel gösterilerin yoğun şekilde devam etmesi üzerine, 30 Ocak-2 Şubat 1990 tarihleri arasında yapılan BKP Kongresi'nde Mladenov genel sekreterlik görevinden alındı ve yerine reformcu kimliğiyle tanınan Aleksandır Lilov getirildi. Bununla birlikte Mladenov'un devlet başkanlığı görevini sürdürmesi kararlaştırıldı. Kongre'de BKP tarafından yayınlanan bildiride Parti'nin Marksist-Leninist çizgisini koruyacağını belirtmesinin yanında, Parti ile devletin ayrılacağı, kapsamlı siyasi ve ekonomik reformların uygulanacağı ve çok partili siyasi hayata geçileceği belirtildi.

Bu kararlar büyük ekonomik güçlüklerle boğuşan Bulgar halkını tatmin etmedi. 7 Aralık 1989'da kurulan ve BKP'ye muhalif gruplardan oluşan Demokratik Güçler Birliği (DGB) önderliğindeki kitlesel gösteriler devam etti. Gittikçe artan kamuoyu baskısı sonucunda Bulgaristan Parlamentosu 3 Nisan 1990 tarihli oturumunda siyasi parti kurma hakkını tanımanın yanı sıra, çok partili ve serbest seçimlerin yapılmasını düzenleyen yeni seçim yasasını kabul etti. Bu oturumda, daha önce ismini Bulgaristan Sosyalist Partisi (BSP) olarak değiştiren BKP ile DGB arasında varılan uzlaşma uyarınca seçimlerin iki turlu olarak 10 ve 17 Haziran 1990 tarihlerinde yapılmasına karar verildi. Belirlenen tarihlerde yapılan seçimler sonucunda 400 üyeli Parlamento'da BSP 211, DGB 144, HÖH 23, Bulgar Tarım Halk Birliği (BTHB) 16, Vatan Birliği 2, Bağımsızlar 2, Sosyal Demokrat Parti 1, Milli İşçi Partisi de 1 sandalye kazandı.

Seçimlerin yapılması ülkedeki çalkantıyı durdurmadi. BSP'ye yönelen tepkileri azaltmak ve toplumsal barışı sağlamak için BSP'nin DGB'ye sunduğu geniş tabanlı bir koalisyon hükümeti kurma teklifinin DGB tarafından reddedilmesinin ardından, bu kez de Temmuz ayı başında devlet başkanlığı krizi

adıyla özel bir komisyon oluşturuldu. Komisyon 14 Mayıs 1990'da yaptığı açıklamada Jivkov'un dışında asimilasyon uygulamasından sorumlu olan tek kişinin Politbüro eski üyesi ve Jivkov'un en yakın yardımcısı Milko Balev olduğunu açıkladı (Hugh Poulton, *The Balkans, Minorities and States in Conflict*, 2nd ed., London 1994, s. 165-166). Böylece, bir kişi hariç, dönemin tüm yöneticileri "aklanmış" oldu.

patlak verdi. 14 Aralık 1989'da öğrencilerin Parlamento binası önünde gösteri yaptıkları sırada göstericileri dağıtmak için tankların gelmesini istediği ortaya çıkınca, Mladenov 6 Temmuz 1990'da istifa etmek zorunda kaldı. İstifa, yeni bir krizin başlangıcı oldu. Devlet Başkanlığı için 20 Temmuz 1990'da Parlamento'da yapılan seçimde gösterdiği adayın gerekli olan üçte ikilik çoğunluğu elde edememesinin ardından BSP, ülkede daha büyük bir siyasi krizin ortaya çıkmasını önlemek için DGB adayı Jelyu Jelev'i destekleme kararı aldı. Seçim sonucunda Jelev, 1 Ağustos 1990'da Bulgaristan'ın yeni devlet başkanı seçildi.

Bu uzlaşıya rağmen, ülkede BSP iktidarına yönelik tepkiler devam etti. Bunları azaltmak amacıyla BSP yönetimi 21 Ağustos 1990'da tüm resmî binalardaki komünizmle ilgili bütün işaret ve sembollerin kaldırılması kararını aldı. Kasım ayı ortalarında da Parlamento, ülkenin isminin Bulgaristan Cumhuriyeti olarak değiştirilmesine ve ülke bayrağındaki komünizmle ilgili sembollerin kaldırılmasına ilişkin yasayı onayladı. Yapılan reformlara rağmen, başta yiyecek ve akaryakıt sıkıntısı olmak üzere yaşanan ekonomik sorunlarla birleşen tepkiler 29 Kasım 1990'da Andrey Lukanov liderliğindeki BSP hükümetini istifaya zorladı. İstifanın ardından, Aralık 1990'da bağımsız Dimitir Popov liderliğinde BSP, DGB, BTHB üyeleri ile bağımsızlardan oluşan koalisyon hükümeti kuruldu.

12 Temmuz 1991'de Bulgaristan Cumhuriyeti'nin yeni anayasasının kabul edilmesinin ardından, Parlamento kendisini feshetti ve 13 Ekim 1991'de genel seçimlere gidildi. Yapılan seçimlerde üye sayısı 240'a indirilen Parlamento'da DGB 110, BSP 106, HÖH de 24 sandalye kazandı. Filip Dimitrov liderliğinde DGB üyeleri ve bağımsızlardan oluşan yeni hükümetin kurulmasından sonra, 20 Ocak 1992'de ilk kez halkoyuyla yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Jelev ikinci kez bu göreve seçildi.

DGB'nin hükümeti kurmasıyla birlikte pazar ekonomisine geçilmesi yönünde ciddi adımlar atılmaya başlandı. Nisan

1992'de hükümet tarafından yapılan açıklamada liberal bir ekonomik politikanın izleneceği ve Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) koyduğu tüm şartların yerine getirileceği belirtildi. Açıklamanın ardından, 1947-1962 döneminde devletleştirilen tüm özel mülklerin sahiplerine geri verilmesine ve devlet işletmelerinin özelleştirilmesine ilişkin yasa, BSP'nin muhalefetine karşın, Parlamento tarafından kabul edildi. Parlamento'da anahtar parti durumunda olan HÖH uygulanan ekonomik programla ilgili olarak zamanla DGB'yle ters düşmeye başladı. İki parti arasında bu konuda bir uzlaşmaya varılamamasının ardından, HÖH ile BSP'nin birlikte hareket etmesiyle Dimitrov hükümeti düşürüldü ve yerine HÖH'ün aday gösterdiği Cumhurbaşkanı Jelev'in ekonomi danışmanı Lyuben Berov başbakanlığa getirildi. Bir çeşit teknokratlar hükümeti kuran ve hiçbir partiyle bağlantısı bulunmayan Berov'un ülkenin karşılaştığı ekonomik sorunlara bir çözüm getirememesi ve özelleştirme programını etkin bir şekilde uygulayamaması üzerine hükümet Eylül 1994'te istifa etmek zorunda kaldı. Yeni hükümeti kurmaya DGB ve BSP'nin istekli olmamaları üzerine, Cumhurbaşkanı Jelev Ekim 1994'te Parlamento'yu feshetti ve yeni seçimlerin 18 Aralık'ta yapılacağını açıkladı. Belirlenen tarihte yapılan seçimlerde iki küçük sol partiyle ittifak yapan BSP 125, DGB 69, BTHB ve Demokratik Parti'nin koalisyonundan oluşan Halk Birliği 18, HÖH 15 ve Bulgar İşadamları Birliği (BİB) de 13 sandalye kazandı.⁷ Ocak 1995'te de Jan Videnov'un başbakanlığında BSP üyelerinin çoğunlukta olduğu yeni hükümet kuruldu.

Hükümetin özellikle Tarım Yasası'nda değişiklik yaparak özel mülkiyeti sınırlaması ve BKP iktidarı döneminde olduğu gibi kolektif çiftlikler oluşturmaya yönelmesi gibi icraatları 1995 yılı içerisinde kitlesel gösterilere neden oldu. Siyasi ve ekonomik çalkantılar içerisinde geçen 1995 yılının ardından 1996'da yeni cumhurbaşkanlığı seçimleri yapıldı. Seçimlerde Bulgaristan'ın NATO'ya girmesini ve AB'ye üye olmasını savunan DGB adayı

⁷ 1991 seçimleriyle kıyaslandığında HÖH'ün 9 milletvekilliği kaybetmesinin nedenleri için bkz. Dayıoğlu, *age*, s. 429-434

Petir Stoyanov 3 Kasım 1996'da cumhurbaşkanlığına seçildi. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden güçlü bir şekilde çıkan DGB, Aralık 1996'da düzenlediği çeşitli protesto gösterileriyle Videnov hükümetini istifaya zorladı. Parlamento içerisinde yeni bir hükümetin çıkmaması üzerine geçici bir teknokratlar hükümeti atayan Cumhurbaşkanı Stoyanov, 19 Şubat 1997'de Parlamento'yu feshederek yeni Parlamento seçimlerinin 19 Nisan 1997'de yapılacağını açıkladı. Seçimlerde DGB 137, BSP 58, HÖH'ün de içerisinde yer aldığı Ulusal Kurtuluş İçin Birlik 19, Avrupa Solu 14 ve BİB de 12 sandalye kazandı. Seçimlerin ardından Ivan Kostov'un başbakanlığında yeni hükümet kuruldu.

1997 seçimlerinin DGB'nin zaferiyle sonuçlanmasıyla Bulgaristan, Batı'yla bütünleşme yolunda attığı adımları iyice hızlandırdı. Mayıs 1997'de toplanan Parlamento, DGB'nin önerdiği 7 maddelik bir "Ulusal Oydaşma Bildirgesi"ni kabul etti. Bildirge'de IMF'yle anlaşmaya varılan ekonomik reformların uygulanması, tarım alanlarının gerçek sahiplerine geri verilmesine yönelik işlemlerin hızlandırılması ve Bulgaristan'ın AB ve NATO üyeliği için gerekli adımların atılması yönünde kararlar alındı.

DGB iktidarının bu kararları hayata geçirmeye çalıştığı dört yıllık dönemin ardından, 17 Haziran 2001'de genel seçimler yapıldı. Seçimlerde eski Kral 2. Simeon liderliğindeki "2. Simeon Ulusal Hareketi" (NDSV) 120, DGB 51, BSP'nin başını çektiği Bulgaristan İçin Koalisyon (BİK) 48, Liberal Birlik ve Evroroma ile birlikte seçimlere katılan HÖH ise 21 sandalye kazandı. Sonuçların ardından NDSV ile HÖH arasında geçen koalisyon görüşmeleri başarıyla sonuçlandı ve 20 Temmuz 2001'de NDSV-HÖH koalisyon hükümeti kuruldu. Eski kral Simeon Sakskoburggotski de başbakanlık görevini üstlendi. Böylece, bir yandan ilk kez Balkanlar'da ve Avrupa'da bir eski kral seçimler yoluyla ülke yönetiminin başına geçerken, diğer yandan da yine ilk kez Bulgaristan'daki Müslüman-Türk azınlık HÖH vasıtasıyla Bulgar hükümetinde temsil edilme olanağını elde

etti.⁸ Ekonomik kalkınmanın ve Batı'yla bütünleşmenin öncelikli hedefler olarak saptandığı koalisyon protokolü uyarınca⁹ HÖH, 16 üyeli kabinede Tarım ve Orman ile Doğal Afetler ve Sanayi Kazaları Bakanlıklarının yanı sıra, Milli Savunma, Maliye, Ekonomi, Bölgesel Gelişme ve Çevre Bakan Yardımcılıklarını aldı. HÖH, Sofya, Razgrad ve Eski Cuma Valiliklerinin dışında, 6 da vali yardımcılığı elde etti.

11 Kasım 2001'de ise cumhurbaşkanlığı seçimleri yapıldı. Seçimlerin ilk turunda hiçbir adayın oyların % 50'den fazlasını elde edememesi üzerine, 18 Kasım'da yapılan 2. turda NDSV'nin ve DGB'nin desteklediği Stoyanov yerine, HÖH'ün desteklediği BSP lideri Georgi Pırvanov cumhurbaşkanı seçildi.

Görüldüğü gibi, 1989-2001 döneminde Bulgaristan iç politika alanında istikrarsız ve çalkantılı günler geçirdi. İktidara gelen siyasi partiler iktidarlarını bir dönemden fazla sürdüremedikleri gibi, zaman içerisinde sürekli bölünmeye uğradılar. Bu durumun temel nedeni, iktidarlarını meşrulaştıracak ideoloji üretememeleri ve toplum projelerinin olmayışlarıydı. Bulgaristan'ın köklü bir demokrasi geleneğinin bulunmayışı ve yeni kurulmaları nedeniyle siyasi partilerin siyasi alandaki pratiklerinin az oluşu bu konuda belirleyici rol oynadı.¹⁰

Sakskoburggotski Hükümeti'nin ekonomik büyümeyi % 6'ya çıkarmasına, işsizliği % 13'lere düşürmesine, ülkeyi AB üyeliğinin eşiğine getirip 2004'te NATO'ya sokmasına karşın, NDSV-HÖH hükümetinin büyük ortağı olan NDSV 25 Haziran 2005 seçimlerinde büyük bir yenilgiye uğradı. Bu durumun

⁸ HÖH'ün seçimlerde elde ettiği başarının nedenleri için bkz. Dayıoğlu, *age*, s. 439-441.

⁹ Seçimlerin ardından Başbakan Sakskoburggotski de yaptığı tüm açıklamalarda yeni hükümetin öncelikli hedefinin AB ve NATO üyeliği için mücadele etmek olduğunu belirtti. "Sofya'da Hükümete Güvenoyu", *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 2001; "Eski Kral Simeon Cumhuriyet Üzerine Yemin etti", *Hürriyet*, 25 Temmuz 2001.

¹⁰ Bu konuda bkz. Mustafa Türkeş, "Geçiş Sürecinde Dış Politika Öncelikleri: Bulgaristan Örneği", *Türkiye'nin Komşuları*, der. Mustafa Türkeş / İlhan Uzel, Ankara 2002, s. 186-190.

başlıca nedenleri arasında Sakskoburggotski'nin başbakanlığa gelirken halka verdiği "800 günde ahlâki ve ekonomik Rönesans" sözünü tutamaması, halkın büyük çoğunluğunun ciddi ekonomik sıkıntılar yaşarken zaten yüksek olan suç ve yolsuzluk oranının daha da artması yer alıyordu.¹¹ Bu ortamda 25 Haziran 2005 tarihinde yapılan ve ülkeyi AB'ye resmen taşıyacak hükümeti belirlemesi açısından büyük önem taşıyan genel seçimlerde BSP liderliğindeki BİK 82, NDSV 53, HÖH 34, Ataka (Hücum) İttifakı 21, Birleşik Demokratik Güçler (BDG) 20, Güçlü Bulgaristan İçin Demokratlar (GBİD) 17 ve Bulgaristan Halk Birliği (BHB) de 13 sandalye kazandı.

HÖH'ün büyük bir zaferle çıktığı seçimlerin ardından¹² BSP ile HÖH arasında bir azınlık hükümeti kurulması yönünde anlaşmaya varılmışsa da, koalisyon hükümeti Parlamento'dan güvenoyu alamadı. Ancak, ülkede ortaya çıkan siyasi belirsizliğin AB'ye katılım sürecini geciktirebileceği endişesiyle seçimlerde ilk üç sırayı elde eden BSP, NDSV ve HÖH 15 Ağustos 2005'te üçlü bir koalisyon hükümetinin kurulması ve başbakanlığa BSP lideri Sergey Stanişev'in getirilmesi konusunda anlaşmaya vardılar. Yeni kabine 16 Ağustos 2005'te Parlamento'dan güvenoyu aldı ve göreve başladı. 17 üyeli kabinede HÖH, Başbakan Yardımcılığı ve Doğal Afetler ve Sanayi Kazaları Bakanlığı'nın yanı sıra, Çevre ve Su ile Tarım ve Orman Bakanlıklarını aldı.

HÖH'ün başarısı başta Ataka olmak üzere milliyetçi çevrelerin büyük tepkisini çekti. Seçimlerden yaklaşık üç ay kadar önce gazeteci Volen Siderov'un liderliğinde kurulan ve başta Türkler ve Romanlar olmak üzere ülkedeki etnik

¹¹ Halkın NDSV'ye desteğinin zamanla azalması Parti içerisinde istifalara da neden oldu. Bu çerçevede, NDSV'nin 120 sandalye kazandığı 2001 seçimlerinden Şubat 2005'e kadar geçen süre içerisinde toplam 24 milletvekili NDSV'den istifa etti. "İktidar Partisi NDSV Eriyor: İki Milletvekili Daha Partiden Ayrıldı", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 16 Şubat 2005, <http://www.bg-turk.net/news.php?id=994>, 01.07.2005.

¹² HÖH'ün seçimlerde elde ettiği başarının nedenleri için bkz. Dayioğlu, *age*, s. 449-453.

azınlıklara yönelik ırkçı politikalar izleyen Ataka,¹³ seçim propagandası süresince dile getirdiği HÖH karşıtı söylemlerinin dozunu seçimlerden sonra daha da artırdı. Sonuçların açıklanmasının ardından yaptığı ilk açıklamada Siderov, Bulgar Ulusal Televizyonu (BNT) Kanal 1’de hafta içi her gün yayınlanan Türkçe haber bülteninin kaldırılması için mücadele edeceklerini belirtti. HÖH’ün Anayasa’ya aykırı bir parti olduğunu, dolayısıyla yasaklanmasına gerek olmadığını, yalnızca Anayasa’nın uygulanmasının yeterli olacağını savunan Siderov, Bulgaristan’da resmî dilin Bulgarca olduğunu, oysa HÖH lideri Ahmet Doğan’ın Türkçeyi yasa dışı kullandığını ve teröristlerin anıtı önünde boyun eğdiğini iddia etti.¹⁴

Sonraki günlerde benzer söylemleri sürdüren Siderov, Jivkov döneminde uygulanan asimilasyon kampanyasında olduğu gibi, ülkede yaşayan Türklerin isimlerinin değiştirilip isimlerin sonlarına “-ov, -ev, -ova, -eva” gibi Bulgarca eklerin getirileceğini, örneğin “Hasan” isminin “Hasanov” olacağını, böylece Bulgaristan’ın Bulgarlara ait olduğunu herkesin göreceğini savundu.¹⁵

Ataka, ırkçı söylemlerini Parlamento oturumlarına da taşıdı. BSP-HÖH koalisyon hükümetinin güven oylamasının yapıldığı oturumda söz alan Siderov HÖH’ü bir “*siyasi Frankenştayn*” a benzetirken, HÖH üyelerini de “*isim değiştirme*

¹³ Ataka, Volen Siderov’un yaptığı bir televizyon programından doğdu. Üç yıl genel yayın yönetmenliği yaptığı sosyalist *Demokrasi* gazetesindeki görevine son verildikten sonra, Siderov Scap Tv adlı özel bir kanalda yolsuzluk ve özelleştirme karşıtı milliyetçi söylemler içeren “Ataka” isimli bir program yapmaya başladı. Programın geniş bir izleyici kitlesine ulaşmasıyla Siderov, seçimlerden yaklaşık üç ay kadar önce aynı isimle bir siyasi parti kurup oluşturduğu ittifakla seçimlere katıldı. Bu konuda bkz. İsmail Şahin, “ATAKA Atakta”, *Hürriyet*, 27 Haziran 2005.

¹⁴ “Sofya’yı ırkçı fırtına bastı”, *Radikal*, 27 Haziran 2005; “Koalisyon pazarlıkları”, *Cumhuriyet*, 27 Haziran 2005; “Siderov: DPS, Yasadışı Bir Partidir. Ülkede Resmi Dil Bulgarcadır”, *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 26 Haziran 2005, <http://www.bg-turk.net/news.php?id=1510>, 01.07.2005.

¹⁵ “Hasan’ı Hasanov yapmak istiyor”, *Milliyet*, 28 Haziran 2005; Türklerin İsimlerini Değiştireceğiz”, *Kıbrıs*, 28 Haziran 2005; “Türk İsimleri Değiştirilecek”, *Radikal*, 28 Haziran 2005; “Hasan İsmi Hasanov Yaparız”, *Hürriyet*, 28 Haziran 2005; “Bulgaristan’da ırkçı icraatlar başladı”, *Sabah*, 28 Haziran 2005.

kampanyasından sonra kadınları ve çocukları öldüren bir terörist teşkilatın çocukları” olarak nitelendirdi.¹⁶ BSP-HÖH azınlık hükümetinin 28 Temmuz 2005’te güvenoyu alamamasının ardından gündeme gelen BSP-NDSV-HÖH koalisyon hükümetinin 16 Ağustos 2005’teki güven oylaması sırasında Siderov’un hedefinde bu kez Cumhurbaşkanı Georgi Pırvanov vardı. Siderov, Pırvanov için *“Tüm Bulgarlar için açık olan şu ki, partiler üstü bir cumhurbaşkanı yerine, bu makamda Türk etnik partisinin bir kuklası oturuyor”* sözlerini kullandı.¹⁷ Ataka’nın ırkçı söylemleri karşısında HÖH yetkilileri tansiyonu yükseltecek karşı açıklamalarda bulunmayarak gerginliğin artmaması için çaba gösterdiler.

HÖH, ilk turu 22 Ekim 2006’da yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde de ülke siyasetinde ne kadar etkin olduğunu ortaya koydu. İlk turda her ne kadar Cumhurbaşkanı Pırvanov % 63,7 oranında oy almışsa da, seçimlere katılımın % 43 civarında kalması nedeniyle ikinci tura gidildi. 29 Ekim’de yapılan ikinci turda HÖH’ün de desteğiyle Pırvanov, Ataka lideri Siderov’un önünde ipi göğüsledi. Böylece Pırvanov üst üste ikinci kez cumhurbaşkanı seçildi.

HÖH’ün gücünü gösterdiği bir başka seçim, Bulgaristan’ın 1 Ocak 2007’de AB’ye üye olmasının ardından 20 Mayıs 2007’de yapılan Avrupa Parlamentosu (AP) seçimleri oldu. HÖH’ün başarısını asıl önemli kılan 14 Şubat 2007’de

¹⁶ Şükran Pakkan, “İşte Türk Düşmanlığı”, *Milliyet*, 29 Temmuz 2005. Ataka’nın HÖH’e ve başta Türkler ve Romanlar olmak üzere ülkedeki etnik azınlıklara yönelik ırkçı söylemleri Türkiye Dışişleri Bakanlığı’nı harekete geçirdi. Ataka’nın söylemlerine karşı AB kurumlarından herhangi bir tepkinin gelmemesi üzerine Türkiye’nin Brüksel’deki AB Daimi Temsilciliği AB Komisyonu’na, Londra Büyükelçiliği de AB Dönem Başkanı İngiltere’nin Dışişleri Bakanlığı’na başvuruda bulunarak konuya dikkat çektiler. Avusturya’da koalisyon ortağı olan Jörg Haider’e karşı 1999’da güç birliği yaparak yaptırımlarla Haider’in koalisyondan ayrılmasını sağlayan AB’nin, Haider’le benzer açıklamalarda bulunan Ataka’ya karşı herhangi bir tepki göstermemesi Ankara’da “çifte standart” eleştirilerine yol açtı. Utku Çakırözer, “AB, Türk Düşmanı Irkçıları Görmüyor”, *Milliyet*, 4 Ağustos 2005.

¹⁷ “İrkçi Lider Meclisi Karıştırdı”, *Milliyet*, 17 Ağustos 2005; “ATAKA Yine Meclisi Karıştırdı”, *Cumhuriyet*, 17 Ağustos, 2005; “İrkçi ATAKA Bulgar Meclis’ni Karıştırdı”, *Hürriyet*, 17 Ağustos 2005.

Bulgaristan Parlamentosu'nda kabul edilen yasa ile Türkiye'de yaşayan Bulgaristan vatandaşı Türklerin seçimlerde oy kullanmalarının engellenmesi idi. Yasa, AP seçimlerinde oy kullanabilmek için seçim gününden en az 3 ay önce Bulgaristan'a veya herhangi bir AB üyesi ülkeye gidip seçimlere kadar buralarda ikamet etmelerini öngörüyordu.¹⁸ Yasa uyarınca Türkiye'de yaşayan 185.000 Bulgaristan Türkünün isimlerinin seçmen listelerinden silinmesine karşın¹⁹ HÖH, seçimlerde AP'de Bulgaristan'a ayrılan 18 sandalyeden 4'ünü elde etti.²⁰ Katılımın % 28.61 gibi çok düşük bir oranda olduğu seçimlerde liderliğini Sofya Belediye Başkanı Boyko Borisov'un yaptığı "Bulgaristan'ın Avrupai Gelişimi İçin Vatandaşlar" (GERB) 5, BSP 5, Ataka 3, NDSV de 1 sandalye elde etti.

Seçim sürecinde Ataka'nın yaptığı propaganda yine dikkat çekiciydi. Parti, başta Sofya olmak üzere ülkenin birçok yerine Paris'teki Eyfel Kulesi'ne minare eklenmiş posterler asarak "Biz olmasaydık, böyle olacaktı" ve "Türkleri durduralım" afişleri astı. Ataka, bu temayı işleyen bir de seçim klipi hazırlamasına rağmen bunu devlet televizyonunda yayınlatmayı başaramadı. Klipi yayınlayan Skat TV ise kapatma cezası aldı.²¹ HÖH'ün seçim başarısının ardından Ataka lideri Siderov, HÖH listesinden seçilen milletvekilleri için "AP'ye Sofya'nın değil, Ankara'nın milletvekilleri gidiyor" suçlamasında bulunarak HÖH'e yönelik tepkisini devam ettirdi.²²

¹⁸ "Türkiye'de Yaşayanlar Bulgaristan'ın AB Milletvekillerini Seçemeyecek", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 14 Şubat 2007, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=1164>, 04.03.2011; "Türkiye'deki Bulgar'a Oy Yok", *Radikal*, 15 Şubat 2007.

¹⁹ "185 Bin Bulgaristan Türkü, AP Seçim Listelerinden Silindi...", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 5 Nisan 2007, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=1204>, 04.03.2011; *Radikal*, 20 Mayıs 2007.

²⁰ Bulgaristan 1 Ocak 2007'de AB'ye tam üye olduktan sonra Avrupa Parlamentosu'na 18 milletvekili göndermişti. Bunların 3 tanesi HÖH'tendi.

²¹ "Ataka'dan Türklerle Hakaretli Kampanya", *Radikal*, 17 Mayıs 2007; "Bulgar İrkçısı Eyfel'in Tepesine Minare Geçirdi", *Radikal*, 18 Mayıs 2007.

²² "HÖH Sürprizi", *Milliyet*, 22 Mayıs 2007,

Bulgaristan'ın AB'ye üye olmasının ardından ilk genel seçimler 5 Temmuz 2009'da yapıldı. AB üyeliğinin ülkenin yaşadığı ekonomik sorunlara çare olamaması, BSP-NDSV-HÖH Hükümeti'nin yolsuzlukla, rüşvetle ve örgütlü suçlarla mücadelede başarısız kalması, yargı reformunun bir türlü gerçekleştirilememesi, bunlardan ötürü AB'nin Bulgaristan'a yönelik mali yardımları askıya alması, seçmenleri, "ülkenin imajını yükseltmeyi ve yolsuzluğa bulaşmış tüm kişileri demir parmaklıklar ardına koymayı" vaat eden Borisov'un liderliğindeki GERB'i desteklemeye yöneltti. Seçimlerde GERB 116 milletvekilliği kazanırken, BSP 40, HÖH 38, Ataka 21, SDS-DSB (Mavi Koalisyon) 15, RZS (Düzen, Meşruiyet ve Güvenlik Partisi) de 10 sandalye elde etti.²³ Hiçbir partiyle koalisyona gitmeyen GERB'in kurduğu azınlık hükümeti Ataka, Mavi Koalisyon ve Düzen, Meşruiyet ve Güvenlik Partisi'nin desteğiyle 27 Temmuz 2009'da Parlamento'da güvenoyu aldı ve resmen göreve

http://www.milliyet.com.tr/hoh_surprizi/dunya/haberdetayarsiv/22.05.2007/200329/default.htm, 26.07.2010; "HÖH Sofya'dan Sonra Brüksel'de", *Radikal*, 22 Mayıs 2007.

²³ Her ne kadar HÖH hükümet dışı kalmışsa da, 2005 seçimlerinde 34 olan milletvekilliği sayısını 38'e çıkarmayı başardı. Bu başarıda çeşitli etkenler rol oynadı. Öncelikle seçmenler Bulgaristan'ın karşı karşıya bulunduğu sorunlardan HÖH yerine, iktidarın büyük ortakları BSP ile NDSV'yi sorumlu tuttular. İkincisi, başta Ataka olmak üzere milliyetçi partilerin Müslüman-Türk azınlık karşıtı tutumları azınlığın HÖH etrafında bütünleşmesini sağladı. HÖH de iyi bir örgütlenmeyle gerek Bulgaristan'da, gerekse Türkiye'de yaşayan azınlık mensuplarını bir arada tutmayı başarabildi ve azınlığın meşru temsilcisi olduğunu kanıtladı. Bu durumun en somut göstergesi HÖH'ün Türkiye'den aldığı oy sayısıydı. 2005 seçimlerinde Türkiye'den 40.050 oy kullanılırken, bu rakam 2009 seçimlerinde 88.597'ye ulaştı. HÖH, Bulgaristan dışında kullanılan 153.534 oyun 93.926'sını aldı (Ayhan Demir, "Bulgaristan Seçimleri Üzerine", *Milli Gazete*, 29 Temmuz 2009, <http://www.tumgazeteler.com/?a=5364848>, 16.08.2009). Böylece HÖH, Türkiye dışında yaşayan ülkelerdeki azınlık mensuplarının da oyunu almış oldu. Üçüncüsü, HÖH, azınlık bakımından bağımsızlık veya özerklik gibi taleplerde bulunmama yönündeki istikrarlı siyasi çizgisini devam ettirdi. Böylece çoğunluğun kendisini siyasal yaşamdan soyutlamasına olanak tanımadı. Dördüncüsü, HÖH, tüm ülkede örgütlenerek, üstelik geçmiş seçimlerde de olduğu gibi parti kadrolarını ve milletvekili listelerini Bulgar kökenli kişilere de açarak Bulgaristan'ın partisi olduğunu gösterdi.

başladı.²⁴ 17 üyeli hükümette Türk kökenli heykeltıraş Vejdi Raşidov kültür bakanı oldu.

GERB'in iktidara gelmesi azınlığın ülkedeki geleceğiyle ilgili soru işaretleri yarattı. Bunun nedeni, GERB lideri Boyko Borisov'un Sofya Belediye Başkanlığı sırasında Ataka'ya karşı tutumundan ve çeşitli tarihlerde azınlıkla ilgili sarf ettiği sözlerden dolayıydı. Borisov, 2006'da Bulgaristan Ulusal Günü olan 3 Mart'ta Ataka'ya miting düzenleme izni vermiş, bu duruma başta Başbakan Stanişev olmak üzere birçok siyasi tepki göstermişti.²⁵ Diğer yandan, Ataka tarafından hazırlanan ve 24 Nisan'ın 'Ermeni soykırımını anma günü' olarak ilan edilmesine ilişkin önerinin Mart 2008'de Sofya Belediye Meclisi'nin gündemine getirilmesine GERB destek vermişti.²⁶ Öneri, Bulgaristan Dışişleri Bakanlığı'nın müdahalesiyle oylanamamıştı.²⁷ Bunların yanı sıra, aşağıda ayrıntısıyla belirtileceği gibi, Bulgar Ulusal Televizyonu'nda yayınlanan Türkçe haber bülteninin kaldırılması yönünde Ataka'nın çeşitli tarihlerde yaptığı girişimlere Borisov'un destek vermesi dikkat çekiciydi.

Borisov'dan endişe duyulmasındaki bir başka neden azınlıkla ilgili söylediği sözlerden dolayıydı. Örneğin Borisov

²⁴ Ataka, propaganda sürecinde azınlık ve Türkiye karşıtı söylemleriyle seçimlere yine damgasını vurdu. Daha da ötesi, oy kullanmak için otobüslerle Türkiye'den Bulgaristan'a gelen Türkler, Kaptan Andreova sınır kapısı önünde Ataka sempaticilerinin saldırısına uğradılar. "Türkler Anadolu'ya", "Türkler Dışarı" ve "Yeniçerileri İstemiyoruz" sloganları atan göstericilere hitaben bir konuşma yapan Ataka lideri Siderov, iktidara geldiklerinde Türkiye'den oy kullanılmasını yasaklayacaklarını belirtti ("Seçime Gelen Türklere Ataka'dan Çirkin Saldırı", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 5 Temmuz 2009, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=1481>, 05.06.2010; "Sofya'da Sosyalistler İçin Kader Günü", *Radikal*, 5 Temmuz 2009).

²⁵ "Stanişev: Borisov'un Davranışı Beni Şaşırtıyor", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 25 Şubat 2006, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=866>, 26.02.2011. Mitingde Türk karşıtı söylemlerini tekrarlayan Siderov, Bulgaristan'ın özgür bir ülke olmadığını, eskiden olduğu gibi yine Türk esareti altında bulunduğunu belirtti. Bulgaristan'ın tek uluslu bir devlet haline gelmesini kendilerine prensip edindiklerini söyleyen Siderov, BSP-NDSV-HÖH koalisyonunu Bulgaristan için bir tümör şeklinde nitelendirdi. "Hızla Artan Türk Nüfusu Bulgaristan'ı Korkutuyor", *Dünya Gündemi*, 12-19 Mart 2006.

²⁶ "Erdoğan'a Sofya'da Tatsız Sürpriz Var", *Radikal*, 27 Mart 2008.

²⁷ "Sofya'da Erdoğan'a Irkçı ATAKA Baskını", *Radikal*, 28 Mart 2008.

Kasım 2008’de yaptığı bir konuşmada, 1984-1989 sert asimilasyon döneminde Türk azınlığa mensup kişilerin isimlerinin zorla değiştirilip Türkiye’ye göçe zorlanmalarını “Büyük Seyahat” şeklinde nitelendirerek Bulgaristan’da doğan her çocuğun Bulgar adı taşıması gerektiğini savundu. Borisov, ayrıca, “*Kendini Türk hisseden Türkiye’ye gitsin*” açıklamasında bulundu.²⁸ Borisov’un 2009 genel seçimleri öncesinde ABD’ye yaptığı ziyaret sırasında “*Türkler ve Romanlar kötü malzeme*” ifadesini kullanması²⁹ azınlığın endişelerini artırmıştı.³⁰

GERB’in BSP veya HÖH’le koalisyona gitmek yerine Parlamento’daki milliyetçi partilerin desteği ile azınlık hükümeti kurmayı tercih etmesi, azınlığı endişelendiren bir başka husus oldu. Her ne kadar seçimlerin ardından Borisov’un ülkede etnik sorunlar ile spekülasyon yapılmaması gerektiğinden söz etmesi,³¹ asimilasyon uygulamasına gidecekleri iddialarını yalanlayarak dinî ve etnik ayrımcılık yapmayacaklarını vurgulaması,³² kurduğu hükümette Kültür Bakanlığı’na Raşidov’u getirmesi GERB’e ve Borisov’a yönelik kaygıları kısmen gidermişse de, Borisov tarafından Ağustos 2009’da yapılan bir başka açıklama gerginlik yarattı. Ataka’nın Osmanlı döneminde Bulgarlara soykırım uygulandığını iddia etmesi ve bunun için bir anma günü ilan edilmesi önerisi karşısında Borisov, kişisel bir tutum olarak Bulgarlara soykırım

²⁸ “Borisov’dan Sert Çıkış: Kendini Türk Hisseden Türkiye’ye Gitsin”, *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 2 Kasım 2008, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=1447>, 30.04.2009; “Türk Hissedenler Bulgaristan’dan Gitsin”, *Radikal*, 2 Kasım 2008.

²⁹ Gülden Aydın, “Türk Heykeltıraş Can Dostum Vejdi’yi Bulgaristan Kültür Bakanı Yapacağım”, *Hürriyet Pazar*, 19 Temmuz 2009.

³⁰ Eski bir itfaiyeci olan Boyko Borisov, Jivkov ve Sakskoburggotski’nin yakın korumalığını yaptıktan sonra, Sakskoburggotski döneminde İçişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği’ne atandı. 2005’te yapılan yerel seçimlerde bağımsız aday olarak Sofya Belediye Başkanlığı’na seçildi. Başkanlığı sırasında GERB’i kurdu. Belediye Başkanı olduğu için, Bulgaristan yasaları gereği GERB’in genel başkanlığını resmen üstlenemedi, fakat fahrî olarak GERB’e liderlik etti.

³¹ “Bulgaristan’da Zafer Merkez Sağın”, 6 Temmuz 2009,

<http://www.ntvmsnbc.com/id/24981276/page/2/>, 06.07.2009.

³² Gülden Aydın, “Türk Heykeltıraş Can Dostum Vejdi’yi Bulgaristan Kültür Bakanı Yapacağım”, *Hürriyet Pazar*, 19 Temmuz 2009.

uygulandığına inandığını, bunun için de soykırım günü ilan edilmesine destek verebileceğini belirtti.³³

Borisov'la ilgili bu endişeler yaşanırken 7 Haziran 2009'da AP için yeni seçimler yapıldı. Ülke nüfusundaki azalma nedeniyle Bulgaristan'a ayrılan sandalye sayısı 17'ye düşürülen seçimlerde GERB 5, BSP 4, HÖH 3, Ataka 2, NDSV 2 ve Mavi Koalisyon da 1 milletvekilliği elde etti. Böylece bu seçimlerde de HÖH gücünü korumayı başarabildi.

Dış Gelişmeler

İç politika alanındaki bu çalkantılara rağmen, dış politikada Bulgaristan 1989 sonrası dönemde Batı'yla bütünleşmeye

³³ “Borisov: Osmanlı Döneminde Bulgar Soykırımı Yapıldı”, *Radikal*, 8 Ağustos 2009. Siderov ve Borisov azınlıkla ilgili söz konusu söylemlerde bulunurken, ülkedeki Türk azınlık için Bulgar çoğunluğun tepkisini çeken haklar talep eden “Türk Demokratik Partisi (TDP)”, “Millet-Trakya Derneği” ve “Ulusal Azınlıklar Birliği” gibi siyasal oluşumların ve derneklerin faaliyetlerine de değinmek gerekmektedir. Bunlardan TDP, HÖH eski üyesi olan ve savunduğu radikal fikirler nedeniyle HÖH'ten ihraç edilen Adem Kenan tarafından 1992 yılında kuruldu. TDP'nin tüzük ve programında Bulgaristan'da federal bir yapının kurulması, bu yapı içerisinde yer alacak özerk bölgelere istedikleri zaman federal yapıdan ayrılarak kendi cumhuriyetlerini kurma hakkının tanınması gibi görüşlerin yer alması nedeniyle Parti'nin kuruluşu Bulgar makamları tarafından tescil edilmedi (Bu konuda bkz. Nurcan Özgür, *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*, İstanbul 1999, s. 227-229). 2006'da Parti lideri Adem Kenan'ın Bulgaristan'da federasyon kurulması için gerekirse Türk ordusunun yardıma çağrılacağı yönünde bir açıklamada bulunması Bulgar çoğunluğunun ve makamlarının büyük tepkisini çekti. “Kenan: Arkamızda Türk Ordusu Var; Yardım İstememiz Yeterli”, *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 27 Şubat 2006, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=874>, 27.04.2007; Emiliyan Lilov, “Bulgaristan Türkleri Hak Arayışında”, *Dünya Gündemi*, 5-12 Mart 2006. Millet-Trakya Derneği ve Ulusal Azınlıklar Birliği ise, Şubat 2006'da Bulgaristan yönetiminden çeşitli taleplerde bulunulan bir imza kampanyası başlattılar. Toplam 10 maddeden oluşan söz konusu istekler arasında özel bir azınlıklar yasasının kabulü, etnik parti kurma yasağının kaldırılması, Türk devlet üniversitesinin açılması, Türkçe'nin ikinci resmî dil olarak kabul edilmesi, devlet radyo ve televizyonunda özel Türkçe yayınlarının başlatılması ve bu programları yürütecek müdürlüklerinin kurulması gibi hususlar yer alıyordu. Bu konuda bkz. “Bulgaristan'dan 10 İstek İçeren Dilekçeyi 6 Bin 500 Türk İmzaladı...”, *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 19 Şubat 2006, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=847>, 27.04.2007; “Sofya'da Etnik Gerilim Artıyor”, *Radikal*, 21 Şubat 2006; Emiliyan Lilov, “Bulgaristan Türkleri Hak Arayışında”, *Dünya Gündemi*, 5-12 Mart 2006; “Bulgaristan'da Etnik Barış Tehdit Altında mıdır?”, *Dünya Gündemi*, 12-19 Mart 2006.

yönelik istikrarlı bir dış politika izledi.³⁴ 1991'de Varşova Paktı'nın dağılmasının ardından, Bulgaristan ilk olarak Batı ülkeleri ile ilişkilerini düzeltme yoluna gitti. Bu yönde atılan ciddi adımların yanı sıra Bulgaristan, 1992'de Avrupa Konseyi (AK) üyesi, 1994'te de Batı Avrupa Birliği (BAB) ortak üyesi oldu. 1992'de oluşturulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (KEİT) kurucu üyelerinden olan Bulgaristan, 1996'da Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) katıldı.

Dış politika alanında Bulgaristan'ın en büyük hamlesi Aralık 1995'te AB'ye yaptığı tam üyelik başvurusu oldu. 1997'deki Lüksemburg Zirvesi'nde Bulgaristan'ın başvurusunun kabul edilmesinin ardından, Nisan 2000'de AB ile Bulgaristan arasında tam üyelik görüşmeleri başladı. Görüşmelerin Aralık 2004'te büyük ölçüde tamamlanmasıyla birlikte, Bulgaristan'ın AB'ye katılımı konusu 16-17 Aralık 2004'te Brüksel'de toplanan AB Zirvesi'nde ele alındı. Zirve'nin Sonuç Bildirgesi'nde Bulgaristan'ın AB'ye 1 Ocak 2007 tarihi itibarıyla tam üye olmasına onay verilmekle ve Nisan 2005'te Bulgaristan'la AB arasında Katılım Antlaşması'nın imzalanacağı belirtilmekle birlikte, bazı temel reformların yerine getirilmemesi halinde üyeliğin bir yıl ertelenebileceğine dikkat çekildi.³⁵ Brüksel Zirvesi'nde bu yönde bir karar alınmasının ardında, Ekim 2004'te toplanan AB Komisyonu'nun hazırladığı Strateji Raporu yer alıyordu. Komisyon, Bulgaristan ve Romanya ile ilgili genişleme raporunu kabul ederken, Brüksel Zirvesi'nde onaylanacak olan Strateji Raporu'na "ekonomik ve idari reformlar durursa iki ülkenin AB'ye katılımının bir yıl ertelenebileceği" yönünde bir ihtiyatı madde koymuştu. Bunun dışında, Komisyon, Bulgaristan'ın rüşvet, örgütlü suçlarla mücadele ve insan kaçakçılığı konularında alması gereken

³⁴ Bulgaristan her ne kadar 1994-1997 BSP iktidarı döneminde Rusya ile olan ilişkilerini yeniden düzenlemeye çalışmışsa da, Avrupa kurumlarıyla sürekli ilişki içerisinde olmuş, Batı'yla bütünleşmeye yönelik politikasını devam ettirmiştir. Mustafa Türkeş, "Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Balkanlar Faktörü ve Yeni Eğilimler", *Türkiye ve Avrupa*, der. Atilla Eralp, Ankara 1997, s. 326.

³⁵ "AB'den Bulgaristan'a Yeşil Işık: Katılım Antlaşması Nisan 2005'te", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 18 Aralık 2004, <http://www.bg-turk.net/news.php?id=814>, 17.01.2005.

önlemlerin olduğunu vurgulamıştı.³⁶ AB Komisyonu'nun Genişlemeden Sorumlu Üyesi Olli Rehn de 2005 yılı içerisinde konuyla ilgili olarak yaptığı açıklamalarda başta sınır denetimlerinin güçlendirilmesi, rüşvet ve yolsuzluğa karşı Ceza Yasası'nda gerekli düzenlemelerin yapılması, yargıda reforma gidilmesi ve organize suçlarla daha etkin bir şekilde mücadele edilmesi için gerekli önlemlerin alınması olmak üzere Bulgaristan'ın AB'ye tam üye olabilmesi için hâlâ yapması gereken çok iş olduğunu altını çizmişti.³⁷ Sonuçta Katılım Antlaşması 25 Nisan 2005'te imzalandı. Antlaşmada dikkat çekici olan husus reformların gerçekleştirilmemesi halinde Bulgaristan'ın AB üyeliğinin bir yıl ertelenebileceği hususunun tekrar vurgulanmasıydı.³⁸ Aynı uyarı sonraki tarihlerde birçok kez dile getirildi.

Antlaşma'nın imzalanmasıyla AB-Bulgaristan ilişkilerinin görece istikrara kavuştuğunun düşünüldüğü sırada 25 Haziran 2005'te yapılan genel seçimlerin ardından uzun süre hükümetin kurulamamasının yarattığı siyasi belirsizlik AB ile Bulgaristan arasında yeni bir sorun oluşturdu. Bundan dolayı AB Komisyonu Bulgaristan'a tam üyelik için bir an önce güçlü ve istikrarlı bir hükümetin kurulması çağrısında bulundu.³⁹ Bunun da etkisiyle, daha önce de belirtildiği gibi, geniş tabanlı BSP-NDSV-HÖH hükümeti 16 Ağustos 2005'te Parlamento'dan güvenoyu alarak göreve başladı.

Yolsuzluk, rüşvet ve organize suçlarla mücadele konusunda yeni hükümetin de yeterince etkin olamaması ve yargı konusunda gerekli reformları hayata geçirememesi Ekim 2005'te AB Komisyonu'nun İzleme Raporu'nda yer buldu. AB'den gelen uyarılar üzerine Bulgaristan, yolsuzluk ve

³⁶ "Balkan Ülkeleri de Sıkı Denetim Altında", *Radikal*, 7 Ekim 2004.

³⁷ "Brüksel: Üyelik İçin Daha Çok Reform Yapmanız Lazım", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 22 Şubat 2005, <http://www.bg-turk.net/news.php?id=1027>, 25.02.2005; "Balkanlar'a Bir Uyarı, Bir Umut", *Radikal*, 14 Nisan 2005.

³⁸ "Balkanlar'da Son Viraj", *Radikal*, 26 Nisan 2005.

³⁹ "AB, Bulgaristan'dan Güçlü, İstikrarlı Bir Hükümet İstiyor", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 28 Temmuz 2005, <http://www.bg-turk.net/news.php?id=1592>, 08.08.2005; "Bulgaristan Siyasi Kaosa Sürükleniyor", *Radikal*, 29 Temmuz 2005; "2. Simeon Aday Olmuyor", *Radikal*, 30 Temmuz 2005.

organize suçlarla daha etkin bir mücadele sergilenebilmesi için yargı sistemini yeniden yapılandırmayı öngören anayasa değişikliklerini 30 Mart 2006'da kabul etti.⁴⁰ AB Komisyonu 28 Eylül 2006 tarihli toplantısında Bulgaristan'ın 1 Ocak 2007'de Birliğe üye olmasına yeşil ışık yakarken, yolsuzluk, organize suçlarla mücadele, havacılık ve gıda güvenliğinin yanı sıra tarım teşviklerinin şeffaf dağıtımı konularında reformlar beklediğini belirtti. Komisyon, Bulgaristan'ı, üyeliğin ardından altı ayda bir rapor sunma yükümlülüğü altına sokarken, adı geçen başlıklarda ilerlemenin olmaması durumunda AB tarafından yapılacak mali yardımların askıya alınabileceği uyarısında bulundu.⁴¹

Uyarı üstüne uyarı almasına karşın Bulgaristan, 1 Ocak 2007 tarihi itibarıyla resmen AB üyesi oldu. Üyeliğin ardından Bulgaristan AB'nin talep ettiği reformları gerçekleştirmek amacıyla anayasa değişikliklerine devam etti. Buna rağmen AB Komisyonu 28 Haziran 2007'de açıkladığı raporunda organize suç ve yolsuzlukla mücadelede başarı sağlanamadığını, yargı sisteminde de gereken reformların hayata geçirilemediğini belirterek, bu konularda herhangi bir ilerlemenin olmaması halinde Bulgaristan bakımından yaptırımların gündeme gelebileceğini ifade etti.⁴² Böylece Bulgaristan "gözetim altına" alınmış oldu. Aynı eleştirilerin yer aldığı ve AB fonlarının yolsuzluklara karışmış yöneticilerce heba edildiğinin belirtildiği Temmuz 2008 tarihli Komisyon raporunun ardından AB, Bulgaristan'a verilmesi öngörülen mali yardımı askıya aldı.⁴³ Böylece Bulgaristan'ın AB aracılığıyla ekonomisini düzeltme düşüncesi büyük darbe almış oldu.

Bu dönemde Bulgaristan dış politikası bakımından gündeme gelen bir diğer önemli konu NATO üyeliğiyle ilgiliydi.

⁴⁰ "Bulgaristan, Anayasa Değişikliklerini Onaylayarak AB'yi Rahatlatmış", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 30 Mart 2006, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=938>, 06.03.2011.

⁴¹ "Bükreş ile Sofya'ya Komisyon'dan Yeşil Işık", *Radikal*, 27 Eylül 2006.

⁴² "AB'den Romanya ve Bulgaristan'a Uyarı", 28 Haziran 2007, <http://www.ntvmsnbc.com/news/412455.asp>, 03.09.2007.

⁴³ "AB Sofya'ya Vanayı Kapattı", *Radikal*, 25 Temmuz 2008.

1991'de Varşova Paktı'nın dağılmasının ardından, Bulgaristan 1993 yılında NATO'ya üye olma isteğini açıkladı. Ancak, AB üyeliğinin tersine, konuyla ilgili olarak toplumun tüm kesimlerinin desteği sağlanamadı. Öncelikle, başta BSP olmak üzere ülkedeki sol kesimler NATO üyeliğine karşı çıktılar. Daha da önemli olarak, 1999 yılının Mart ayı sonlarında Yugoslavya'ya karşı NATO'nun başlatmış olduğu hava harekâtı sırasında Bulgaristan'ın hava sahasını NATO güçlerine açmasına Bulgar halkının önemli bir bölümü tarafından tepki gösterildi. Ancak, zaman içerisinde, BSP de dâhil olmak üzere, ülkedeki tüm kesimler NATO'ya üyelik konusunda tam bir görüş birliğine vardılar. Sonuçta, NATO'yla üyelik müzakerelerini 2003'te tamamlayan Bulgaristan 2004 yılında resmen NATO üyesi oldu.

Dış politika alanında yaşanan bir başka önemli gelişme ise, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Saddam Hüseyin rejimini devirmek amacıyla 20 Mart 2003'te Irak'a askerî müdahalede bulunmasının ardından Bulgaristan'ın bu ülkedeki koalisyon güçlerine askerî birlik göndermesiydi. Konu kamuoyunda ve Parlamento'da tartışmalara neden olmuşsa da, 450 kişilik bir Bulgar askerî birliği Eylül 2003'te Kerbela kentinde resmen göreve başladı.⁴⁴ Sonraki günlerde Bulgar askerlerinin direnişçilerin çeşitli saldırılarına maruz kalmalarının ardından Bulgaristan'ın Irak'ta asker bulundurmasına yönelik tepkiler giderek artmış olmakla birlikte, Bulgaristan yönetimi konuyla ilgili olarak yaptığı açıklamalarda “üstlendikleri görevi tamamlayıncaya kadar” Irak'tan asker çekmeyeceklerini belirtti.⁴⁵ Bununla birlikte, 16 Ağustos 2005'te başbakanlık görevine gelen BSP lideri Sergey Stanişev'in propaganda sürecinde halka sunduğu vaatler arasında Irak'taki Bulgar birliğinin ülkeye geri çağrılacağı konusunun da yer alması

⁴⁴ “Irak'ta Bulgar Askeri Birliği”, *Yenidüzen*, 24 Ağustos 2003.

⁴⁵ Cumhurbaşkanı Georgi Pırvanov ile Dışişleri Bakanı Solomon Pasi'nin bu yöndeki açıklamaları için bkz. “Bulgaristan, Irak'tan Asker Çekmeyecek”, *Kıbrıs*, 27 Nisan 2004; “Bulgaristan ve Polonya Irak'tan Asker Çekmiyor”, *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 14 Mayıs 2004, <http://forums.host.sk/btha/news.php?id=534>, 20.08.2004.

gelecek günlerde konuyla ilgili önemli politika değişikliğinin yaşanabileceğini gündeme getirdi.⁴⁶ Gerçekten de, seçimlerden sonra hükümet kanadından yapılan çeşitli açıklamalarda Irak'taki Bulgaristan askerlerinin 2005 yılı sonuna kadar geri çekileceği belirtildi. Konu bir süre sürüncemede kaldıktan sonra Bulgaristan hükümeti Şubat 2007'de Irak'taki Bulgar birliğinin görev süresinin 31 Mart 2008'de sona ereceğini açıkladı.⁴⁷ Bununla birlikte, Bulgar askerlerinin tümünün bu ülkeden çekilmesi Aralık 2008'i buldu.⁴⁸ Bulgaristan ayrıca Afganistan'a da asker gönderdi.

Nisan 2006'da Bulgaristan ile ABD arasında askerî üs anlaşmasının imzalanması dış politika alanında bir başka önemli gelişmeyi oluşturdu. Anlaşma, ABD ordusunun Bulgaristan'ın Bezmer ve Graf Ignatievo hava üsleriyle Novo Selo ordu yetiştirme ve levazım tesisine konuşlanmasını ve Aytos'taki askerî depoları kullanmasını öngörüyordu.⁴⁹ 10 yıl süreli bu anlaşma ile ABD, acil müdahale güçleriyle Balkanlar, Kafkasya, Baltıklar ve Orta Doğu'ya müdahale imkânını elde etmiş oldu. Üs anlaşmasını, ABD ve Bulgaristan Hava Kuvvetleri'nin ortak tatbikatları izledi.⁵⁰

ABD'yle ilişkiler bununla sınırlı kalmadı. ABD'nin Doğu Avrupa'da oluşturmak istediği füze kalkanı projesiyle ilgili olarak Şubat 2010'da bir açıklama yapan Başbakan Borisov, AB'nin onay vermesi durumunda Bulgaristan'ın bu projede yer alabileceğini belirtti.⁵¹

⁴⁶ "Sofya'da Sol İktidar Göründü", *Radikal*, 25 Haziran 2005.

⁴⁷ "Bulgar Askerleri Irak'ta Bir Yıl Daha Kalacak", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 3 Şubat 2007, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=1153>, 08.03.2011.

⁴⁸ "Withdrawal of Bulgaria's Troops from Iraq Completed, 17 December 2008, http://www.novinite.com/view_news.php?id=99912, 10.03.2011; "Irak'ta Görevini Tamamlayan Bulgar Askeri Birliği Ülkesine Döndü", *Kıbrıs*, 18 Aralık 2008.

⁴⁹ Bu konuda bkz. "Bulgaristan'da Amerikan Üsleri", *Yenidüzen*, 27 Mart 2006; "Sofya'da Üs, Rusya'ya Dert", *Radikal*, 29 Nisan 2006; "Sofya'dan ABD'ye Üç Üs", *Dünya Gündemi*, 1-7 Mayıs 2006.

⁵⁰ "ABD-Bulgar Hava Tatbikatı", *Dünya Gündemi*, 21-28 Mayıs 2006.

⁵¹ "Sofya da Kalkana Var", *Radikal*, 13 Şubat 2010.

1989 Sonrası Dönemde Bulgaristan'ın Müslüman-Türk Azınlıkla İlgili Politikasını Değiştirme Yönünde Attığı İlk Adımlar

Bulgaristan Yönetiminin Müslüman-Türk Azınlıkla İlgili Değişen Politikasının İlk Somut Sonucu: 29 Aralık 1989 Kararları

Jivkov'un istifa etmek zorunda kalmasının ardından devlet başkanlığı görevini üstlenen Mladenov liderliğindeki yeni yönetim göreve başlar başlamaz ülkenin azınlıklarla ilgili politikasını değiştirmeye yöneldi. Bu çerçevede Mladenov, 14 Kasım 1989'da ülkenin önde gelen entelektüelleriyle yaptığı bir toplantıda azınlıklara yönelik asimilasyon politikasının sona erdirildiğini, ama milliyetçi kesimlerden tepkilerin gelmesi ihtimaline karşı bu konuda hükümetin yavaş hareket etmek zorunda olduğunu anlattı. Atılan ilk adım 17 Kasım'da Parlamento'da alınan bir kararla Ceza Yasası'nın hükümet politikalarının eleştirilmesini yasaklayan 273. maddesinin yürürlükten kaldırılması ve bu yasa uyarınca tutuklanan Türklere af getirilmesi oldu. Aralık ayında da devlet karşıtı propagandayı ve gruplar oluşturmayı yasaklayan Ceza Yasası'nın 108. ve 109. maddeleri kaldırılarak bu hükümler uyarınca cezalandırılan 50 kadar Türk 22 Aralık 1989'da serbest bırakıldı. Bu kişiler arasında 1986'da tutuklanarak devlet aleyhinde faaliyet gösteren gizli örgüt kurmak ve ülke ekonomisini sabote etmek suçlarından 12 yıl hapse mahkûm edilen Ahmet Doğan da bulunuyordu.⁵² Devlet Başkanı Mladenov bu gelişmelerin ardından yaptığı açıklamada ülkedeki Müslüman azınlığın hislerine ve geleneklerine saygı duyduklarını belirtti.⁵³

⁵² Poulton, *age*, s. 163. 1985 yılında Ahmet Doğan liderliğinde bugünkü HÖH'ün temelini oluşturan "Bulgaristan'da Türk Milli Kurtuluş Hareketi" (BTMKH) adlı gizli bir örgüt kurulmuştu. Örgütün amacı, Bulgar yönetiminin asimilasyon uygulamalarına karşı azınlığın direnmesini ve etnik kimliğine sahip çıkmasını sağlamaktı.

⁵³ "Mladenov'dan Yumuşama Belirtisi", *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1989.

Bu açıklamalardan ve ülkedeki değişim rüzgârlarından cesaret alan Türkler ve Pomaklar eski isimlerinin geri verilmesi ve dinî haklarının tanınması için 11 Aralık 1989'da Sofya'da geniş katılımlı bir gösteri düzenlediler. Gösterinin ardından azınlık mensupları yılsonuna kadar ülkenin çeşitli yerlerinde düzenledikleri gösterilerle bu yöndeki taleplerini dile getirmeye devam ettiler. Azınlık mensuplarının Sofya'da Parlamento binası önünde haklarının iadesi edilmesi için oturma eylemi yaptıkları sırada BKP Merkez Komitesi 29 Aralık 1989'da konuyla ilgili beklenen kararı aldı. Parlamento Başkanı Stanko Todorov yaptığı açıklamada, bundan böyle Bulgaristan'da yaşayan herkesin adını, dinini ve dilini özgürce seçebileceğini belirtti. Bakanlar Kurulu ile Devlet Konseyi tarafından da onaylanan BKP Merkez Komitesi'nin bu kararı isimleri zor kullanılarak değiştirilen azınlık mensuplarının eski isimlerini geri alabilecekleri, ibadetlerini serbestçe yerine getirebilecekleri ve kamusal alanda Türkçe konuşabilecekleri anlamına geliyordu. BKP Merkez Komitesi Sekreteri Aleksandır Lilov ise, Merkez Komitesi toplantısında yaptığı konuşmada eski lider Jivkov tarafından yürütülen Türklerin isimlerinin değiştirilmesi uygulamasının büyük bir politik hata olduğunu ve uluslararası planda ağır sonuçlar doğurduğunu açıkladı.⁵⁴ Bulgaristan yönetiminin bu açılımı Bulgar milliyetçilerinin büyük tepkisini çekti. Söz konusu çevreler Sofya'nın yanı sıra Kırcali ve Razgrad gibi azınlığın yoğun olarak yaşadığı bölgelerde geniş katılımlı gösteriler ve grevler düzenleyerek 29 Aralık Kararları geri alınıncaya kadar eylemlerini sürdüreceklerini belirttiler.⁵⁵

Gösterilerin yaygınlaşması ve etnik gerginliğin tırmanması karşısında Bulgaristan yönetimi 29 Aralık Kararlarını tartışmak üzere 4 Ocak 1990'da başta DGB ve BTHB olmak üzere ülkedeki başlıca muhalif siyasi parti ve örgütlerle bir yuvarlak masa toplantısında bir araya geldi. Jivkov döneminin tüm

⁵⁴ Richard Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge 1997, s. 217; "Sofya'dan Türklere Vaatler", *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1989; "Artık Türkler Rahat Olacak", *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1990.

⁵⁵ Milliyetçi kesimlerin tepkileri ve bunların nedenleri için bkz. Dayıoğlu, *age*, s. 377-379

izlerinin silinmesinin gerekliliğine işaret edilen toplantıda 29 Aralık Kararlarına tam destek verildi ve bu kararların referanduma sunulmayacağı açıklandı.⁵⁶ Toplantının ardından bir konuşma yapan Devlet Başkanı Mladenov, 1984 yılında Müslüman azınlık hakkında alınan kararların vahim bir hata olduğunu, bu hatanın Bulgaristan'ı uluslararası arenada yalnızlığa ittiğini, Bulgaristan'ın saygınlığının yeniden sağlanabilmesinin bütün Bulgaristan yurttaşlarının anayasal haklarının tanınmasından geçtiğini belirtti.⁵⁷

29 Aralık Kararları' na karşı gösterilerin devam etmesi üzerine, Mladenov yönetimi bu kez aralarında milliyetçilerin ve Türk azınlığın temsilcilerinin de bulunduğu ülkedeki tüm siyasi görüşleri bir forumda buluşturmaya karar verdi. 8-12 Ocak 1990 tarihleri arasında Parlamento binasında toplanan ve "Etnik Sorunun Çeşitli Yönleri Üzerine Halk Konseyi" ismini taşıyan forumda 29 Aralık Kararları onaylandı ve konuyla ilgili bir referandumun yapılmaması hususunda anlaşmaya varıldı. Forumda milliyetçi çevrelerin endişelerini gidermek amacıyla azınlıklardan özerklik veya ayrılıkçılık yönünde gelebilecek taleplere izin verilmemesi, bu yönde hareket eden örgüt ve grupların faaliyetlerinin engellenmesi gerektiği yönünde bir de karar alındı. Ayrıca, ülkenin tek resmî dilinin Bulgarca olduğu da onaylanarak, Parlamento'ya Şubat 1990 sonuna kadar azınlık haklarıyla ilgili özel bir yasa çıkarması önerisinde bulunuldu.⁵⁸ Taraflar arasında uzlaşya varılmasının hemen ardından Parlamento, 10 Ocak 1990'da 29 Aralık Kararlarını onayladı.⁵⁹

⁵⁶ *Milliyet*, 6 Ocak 1990.

⁵⁷ "Mladenov'dan Umut Verici Açıklama", *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1990.

⁵⁸ "Milliyetçiler Geriliyor", *Milliyet*, 12 Ocak 1990; Ali Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, London 1997, s. 20; Poulton, *age*, s. 165.

⁵⁹ Parlamento'da 29 Aralık Kararları'nın onaylanmasının yanı sıra, isim değiştirme kampanyasına direndikleri için çeşitli hapis cezalarına çarptırılan 40'dan fazla Türk için de af getirildi ("Türklere Verilen Haklar Resmileşti", *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1990). Bu gelişmeler özellikle Kırcalı'deki milliyetçi çevrelerin büyük tepkisini çekti. Bunun sonucu olarak milliyetçilerin Türklerin evlerine saldırılar düzenledikleri belirtildi. *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1990.

29 Aralık 1989 Kararlarının İlk Uygulaması: İsimlerin İadesi

Bu gelişmenin ardından Bulgaristan hükümeti Müslüman-Türk azınlığın haklarının iadesi için somut adımlar atmaya yöneldi. Bu çerçevede, Mart 1990 başlarında azınlık mensuplarının isimlerinin iadesi ile ilgili yasa önerilerini tartışmak üzere Parlamento toplantıya davet edildi. Yapılan oturumlarda konuyla ilgili çeşitli yasa tasarıları görüşüldü. Bu tasarlardan bir bölümü Pomakları Türklerden ayırmak için 1984 sonrası dönemde isimleri değiştirilenlerin, yani Türklerin, isimlerinin idariî bir işlemle, başta Pomaklar olmak üzere diğer azınlıkların isimlerinin ise mahkeme kararıyla iade edilmesi önerisini içeriyordu. Bu konuda 4/5 Mart gecesi Parlamento’da yapılan yoğun tartışmaların ardından, 5 Mart günü “Bulgar Vatandaşlarının İsimlerine İlişkin Yasa” Parlamento’da oybirliğiyle kabul edildi.⁶⁰ Yasa’da zorla isim değiştirme uygulaması kınandıktan sonra, bu uygulamanın tüm Bulgar vatandaşlarının yasalar önünde eşit olduklarını düzenleyen 1971 Anayasası’nın 35. maddesini ciddi şekilde ihlal ettiği belirtildi. Yasa’nın 17. maddesinde de bir kişinin tehdit, baskı, şiddet, sahtekârlık, yetkiyi kötüye kullanma ve diğer kanun dışı yollarla isim değiştirmeye zorlanması Ceza Yasası uyarınca cezalandırılacağı vurgulandı. Türklerin yanı sıra Pomakları da kapsayan Yasa, isimlerin iadesi için 31 Aralık 1990 tarihine kadar basitleştirilmiş bir mahkeme işlemini öngörüyordu. Bu tarihten sonra ise, isimlerini geri almak isteyenlerin daha karmaşık ve ücretli bir yol izlemeleri gerekiyordu. Yasa’da dikkat çekici bir diğer husus, Bulgarcanın karakteristik özelliği olan ve isimlerin sonuna getirilen -ov, -ev, -ova, -eva gibi eklerin zorunlu kılınması idi. 6. madde bu eklerin, “babanın ilk ismi böyle bir son ekin kullanılmasını imkânsız hale getirmediği ya da son ek isim seçme gelenekleriyle çelişmediği” kullanılması gerektiği gibi belirsiz bir ifade içeriyordu.⁶¹

⁶⁰ “Azınlıklar İçin Önemli Gün”, *Cumhuriyet*, 6 Mart 1990.

⁶¹ Eminov, *age*, s. 20; Poulton, *age*, s. 168-169.

Yasa'daki eksiklikler ve belirsizlikler azınlığın büyük tepkisini çekmesine rağmen, birçok kişi söz konusu Yasa hükümlerine dayanarak eski isimlerini geri aldı. Konuyla ilgili bir açıklama yapan Adalet Bakanı Penço Penev, 21 Mayıs 1990 tarihine kadar 220.000'den fazla kişinin eski isimlerini geri almak için müracaat ettiğini, yapılan başvuruların 180.000'inin uygun bulunduğunu belirtti.⁶² 1 Mart 1991'de ise dilekçe sayısı 600.000'e ulaştı.⁶³ Ayrıca Bulgaristan hükümeti isim değiştirme uygulaması ve Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan göç sırasında hayatlarını kaybeden kişilerin yakınlarına tazminat ödenmesi yönünde karar aldı.⁶⁴

İsimlerin iadesi konusu 17 Haziran 1990 seçimlerinin ardından Parlamento'ya giren HÖH tarafından Kasım 1990'da yeniden gündeme getirildi. Parlamento'da bir konuşma yapan HÖH lideri Ahmet Doğan, Bulgar Vatandaşlarının İsimlerine İlişkin Yasa'ya konulacak bir ekle isimlerin Bulgarca son eklerinin kaldırılmaması halinde meydana gelebilecek olaylardan sorumlu olmayacağını belirtti. Tartışmaların ardından, 16 Kasım 1990'da Yasa'da kabul edilen bir değişiklikle Türkçe isimlerden Bulgarca son eklerin çıkartılması ve eski isimlerin mahkeme yoluyla değil, idariî bir işlemle geri alınması kabul edildi.⁶⁵ Bulgar yetkililer tarafından yapılan açıklamada, azınlık üyelerine eski isimlerini geri almak için 1993 yılının Ekim ayı sonuna kadar süre tanındığı, bu sürenin bitiminin ardından isim değiştirme işleminin ancak mahkeme kararıyla olabileceği belirtildi.⁶⁶

Yasa'da yapılan değişikliğe rağmen bazı azınlık mensupları işte, okulda ve sosyal çevrede ayrımcı muamelelerle karşılaşmamak ve işlerinden olmamak düşüncesiyle bu

⁶² Poulton, *age*, s. 169.

⁶³ Özgür, *age*, s. 56.

⁶⁴ Poulton, *age*, 169.

⁶⁵ "Türklere Ad Özgürlüğü", *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1990; Poulton, *age*, s. 169.

⁶⁶ Baskın Oran, "Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler (Bulgaristan, Makedonya, Kosova)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 48 (1-4), (Ocak-Aralık 1993), s. 126; "Türk Azınlığa 4 Ay Süre", *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1993.

olanaktan yararlanmadılar.⁶⁷ Geçiş dönemi psikolojisiyle eski isimleri geri alma konusunda yaşanan bu tedirginlik özellikle gençler bakımından geçerliydi.⁶⁸

Değişiklik, Bulgar milliyetçilerinin büyük tepkisini çekti. Gelen tepkilere rağmen konuyla ilgili olarak Bulgaristan yönetimi geri adım atmadı ve ülkedeki etnik gruplar arasında gerginliği giderecek girişimlerde bulunmaya devam etti. Bu konuda 1 Ağustos 1990'da devlet başkanı seçilen Jelyu Jelev'in önemli katkıları oldu. Jelev'in bir yandan azınlık sorunlarının kamuoyu tarafından tartışılmasını sağlayacak girişimlerde bulunması ve HÖH'le sürekli diyalog halinde olması, diğer yandan da HÖH'ün azınlıkla ilgili konularda ılımlı bir politika izleyerek milliyetçi çevrelerin tepkisini çekecek radikal taleplerde bulunmaması milliyetçilerin tepkilerini zamanla hafifletti. 20 Ocak 1992'deki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Jelev'in ikinci kez bu göreve seçilmesiyle toplumsal barışın sağlanması yönünde daha ciddi adımlar atılmaya başlandı.⁶⁹

Bununla birlikte, 2010 yılı itibarıyla isimlerle ilgili yaşanan sıkıntıların kısmen devam ettiğine, bundan dolayı bazı azınlık mensuplarının sert asimilasyon döneminde verilen Bulgar isimlerini geri almak için mahkemelere başvurduklarına ilişkin haberler basına yansıdı. Özellikle karma evlilik yapıp çocuk sahibi olan kişilerin çocuklarıyla ilgili belgelerin düzenlenmesinde sıkıntı yaşadıkları gerekçesiyle bu yola başvurdıkları belirtildi. Bunların dışında, bazı azınlık

⁶⁷ Özdemir İnce, "Bulgaristan'da Durumun Vaziyeti", *Hürriyet*, 19 Ocak 2007.

⁶⁸ Yasemin Çongar, "Türk Gençleri Bulgarlaşma Sınırında", *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1991. [Konuyla ilgili ayrıca Sevim Hacıoğlu'nun bu derlemedeki makalesine bakınız, Editörün notu].

⁶⁹ 20 Ocak 1992'de Bulgaristan'da ilk kez halkoylamasıyla yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde dikkat çeken husus Jelev'in seçilmesinde HÖH'ün etkin bir rol oynamasıydı. Jelev, en yüksek oy oranına Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde ulaştı. Örneğin, nüfusun yaklaşık % 65'ini Türklerin oluşturduğu Kırçali'de Jelev oyların % 64'ünü alarak Bulgaristan genelinde en yüksek oy oranını buradan elde etti. Nitekim, seçimi kaybeden BSP adayı Velko Valkanov, Jelev'in HÖH'ün desteğiyle seçildiğini açıklarken, BSP'nin yayın organı *Duma* ise, "Jelev, Artık HÖH'ün Rehini" şeklinde başlık attı. Bu konuda bkz. "Jelev, Soydaş Oyuyla Kazandı", *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1992; Sami Kohen, "Komşuda Dost Bir Başkan", *Milliyet*, 21 Ocak 1992.

mensuplarının Türk isimleriyle iş bulmada zorluk çekmelerinden dolayı Bulgar isimlerini kullandıkları ifade edildi.⁷⁰

1989 Sonrası Dönemde Bulgaristan Yönetiminin Eğitim, Din ve Vicdan ile Basın Özgürlüğü Alanlarında Müslüman-Türk Azınlığa Yönelik Uygulamaları

Eğitim Alanıyla İlgili Uygulamalar

Bulgaristan Prensipliğinin kuruluşundan itibaren Bulgaristan'ın taraf olduğu azınlık haklarıyla ilgili tüm uluslararası antlaşmalarda Müslüman-Türk azınlığın kendi okullarını kurma, yönetme ve kendi anadillerinde eğitim görme hakları güvence altına alınmıştır.⁷¹ Buna rağmen, başta BKP iktidarı dönemi olmak üzere, Bulgaristan yönetimlerinin azınlığın bu haklarını ihlâl eden uygulamalarına tanık olunmuştur.⁷² 1989 yılı sonrasında çoğulcu parlamenter döneme geçilmesiyle birlikte, başka konuların yanı sıra, bu konuda da bazı önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu gelişmeleri izleyebilmek için eğitimle ilgili konuları “Devlet Okullarında Türkçe Dersi Konusunda Yaşanan Sorunlar ve Konuyla İlgili Gelişmeler” ve “Okullar, Öğretmenler ve Ders Kitapları Konularında Atılan Adımlar ve Yaşanan Sorunlar” alt başlıkları altında incelemek yerinde olacaktır.

1. Devlet Okullarında Türkçe Dersi Konusunda Yaşanan Sorunlar ve Konuyla İlgili Gelişmeler

29 Aralık Kararlarıyla eski isimlerini ve çeşitli konularla ilgili haklarını geri alma olanağına kavuşan azınlık, daha sonra devlet okullarında Türkçe dersine yer verilmesi yönünde mücadeleye girişti. Bu çerçevede HÖH, 1990-1991 ders yılı için konuyla ilgi bir çalışma hazırladı ve bunu Eğitim Bakanlığı'na sundu. Bununla birlikte çalışma, milliyetçilerin baskısından

⁷⁰ “Trud: Hüseyin, Valentin Oldu”, Bulgar-Türk Haber Ajansı, 25 Eylül 2010, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=1546>, 25.02.2011.

⁷¹ Bu konuda bkz. Dayıoğlu, *age*, s. 182-184, 229-232 ve 312-315.

⁷² BKP iktidarı döneminde eğitim alanıyla ilgili uygulamalar hakkında bkz. Dayıoğlu, *age*, s. 315-323.

çekinen Bakanlık tarafından kabul edilmedi.⁷³ Böylece Eylül 1990'da başlayan eğitim yılında okul programlarında Türkçe dersine yer verilmedi.

Meselenin peşini bırakmayan HÖH'ün çabaları sonucunda, HÖH ile Eğitim Bakanlığı yetkilileri konuyu görüşmek ve bu konuda bir program hazırlamak amacıyla 1990 yılı sonlarında bir araya geldiler. Yapılan görüşmelerde azınlığın yoğun olarak yaşadığı yerlerdeki devlet okullarında 1990/1991 ders yılının 2. döneminden itibaren başlamak üzere Türkçe dersinin okutulmasına karar verildi. Buna göre, haftada 4 saat okutulacak olan Türkçe dersi ilkokullardaki tüm Türk öğrenciler bakımından geçerli olacaktı. Fakat Türkçe dersinin okutulabilmesi için bir sınıfta asgari 10 öğrencinin bu yönde talepte bulunması gerekiyordu. Bunların dışında, Türk öğretmenlerinin maaşlarının devlet tarafından karşılanmasına ve öğretmenler için devlet tarafından yaz tatillerinde 3 ay süreyle eğitim çalışmalarının düzenlenmesine karar verildi.⁷⁴ Varılan anlaşmanın ardından 14 Şubat 1991'de bir açıklama yapan Eğitim Bakanı Matev Mateev, Mart ayından itibaren deneme amacıyla bazı ilkokullarda, bir sonraki ders yılının başından itibaren de bütün ilkokullarda Türkçe dersinin okutulacağını açıkladı.⁷⁵

Açıklamanın ardından devlet okullarında Türkçe dersinin okutulmaya başlanması başta Kırcaali olmak üzere Türklerin yoğun olarak yaşadığı yerlerdeki Bulgar milliyetçileri tarafından büyük bir tepkiyle karşılandı. Milliyetçi gruplar protesto gösterileri düzenlemeye, açlık grevleri yapmaya, öğrencilerin okul binalarına girmelerine izin vermeyerek eğitimi engellemeye

⁷³ HÖH'ün sunduğu teklifte, lise seviyesine kadar devlet okullarında ders programı dâhilinde haftada 4 saat Türkçe dersinin okutulması, Türkçe öğretmenleri yetiştirmek için de pedagoji enstitüleri ile üniversitelerde Türk dili bölümlerinin yeniden açılması gibi isteklere yer verilmişti. Özgür, *age*, s. 188-189.

⁷⁴ "Komşu'da Türkçe Eğitimi", *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1990; Poulton, *age*, s. 169-170; Eminov, *age*, s. 138-139.

⁷⁵ Poulton, *age*, s. 171.

çalıştılar. Birçok yerde Bulgar öğretmen ve öğrenciler de dersleri boykot ederek milliyetçilerin eylemlerine destek verdiler.

Gerginliğin tırmanması karşısında hükümet, okullarda Türkçe dersinin okutulması konusunda geri adım atmak zorunda kaldı ve Türkçe ders uygulamasına son verdi. Karara karşı azınlık tarafından çeşitli protesto gösterileri düzenlenmişse de,⁷⁶ bu konuda herhangi bir gelişme sağlanamadı.⁷⁷ HÖH'ün konuyla ilgili ısrarlı tutumuna karşın, 1991/1992 ders yılında Türkçe dersine yine yer verilmedi. Bunun üzerine, başta Kırcaali olmak üzere ülkenin birçok yerinde Türkler 16 Eylül 1991'den itibaren dersleri boykot ederek çocuklarını okula göndermemeye başladılar.⁷⁸ Boykotun giderek yaygınlaşması üzerine Eğitim Bakan Yardımcısı Enço Gerganov bir açıklama yaparak, çocuklarını okula göndermeyen velilere günlük 50 leva para cezası kesileceğini, derslere girmeyen 16 yaşından büyük öğrencilere de disiplin cezası uygulanacağını söyledi.⁷⁹ Buna rağmen dersleri boykot etmeyi sürdüren Türk veliler, çocuklarını devlet okulları yerine Kuran kurslarına göndermeye başladılar.⁸⁰

Türkçe dersiyle ilgili bu gerginlik devam ederken, 12 Temmuz 1991'de Bulgaristan Cumhuriyeti'nin yeni anayasasının kabul edilmesinin ardından 13 Ekim'de yapılacak olan genel seçimler öncesinde kendini feshetmeye hazırlanan Parlamento, 1 Ekim'de konuyla ilgili bir yasa kabul etti. İktidar partisi BSP tarafından hazırlanan yasada anadili Bulgarca

⁷⁶ Bülent Ayan, "Kırcaali'de Türk Mitingi", *Milliyet*, 13 Mart 1991; Bülent Ayan, "Kırcaali'de Dev Miting", *Milliyet*, 17 Mart 1991.

⁷⁷ Okullarda Türkçe dersinin okutulmasından vazgeçilmesi üzerine bir açıklama yapan HÖH lideri Ahmet Doğan, toplam 30.000 alfabe bastırdıklarını, köylerde Türkiye'ye göç eden kişilere ait boş binalar ile camilerde okul saatleri dışında Türkçe dersi vermeye başlayacaklarını belirtmişti (*Milliyet*, 17 Mart 1991). Diğer yandan, devlet okullarında Türkçe dersinin okutulmasının engellendiği dönemde HÖH'ün yayın organı *Hak ve Özgürlük* gazetesinde Muharrem Tahsin "Çağdaş Türkçemiz", Kazım Memiş de "Evinizde Dil Dersleri" adlı köşelerinde okuyucular için pratik Türkçe dersleri vermeye başladılar. Eminov, *age*, s. 158 ve 164.

⁷⁸ "Türk Çocukları Okula Gitmedi", *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1991.

⁷⁹ "Okula Boykota Para Cezası", *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1991.

⁸⁰ *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1991.

olmayan öğrencilerin devlet okullarında Bulgarca eğitim görecekları, anadillerini ise okul dışında ve devlet kontrolü altında düzenlenecek özel kurslarda öğrenebilecekleri belirtildi. Böylece, devlet okullarında azınlık dilleriyle eğitim yapılması yasayla engellenmiş oldu.⁸¹ Yasanın Parlamento'da kabul edilmesine büyük tepki gösteren azınlık temsilcileri, 16 Eylül'de başlatılan boykot eyleminin devlet okullarında Türkçe dersinin okutulmasına tekrar izin verilinceye kadar sürdürüleceğini açıkladılar.⁸²

13 Ekim 1991'deki genel seçimlerde üye sayısı 400'den 240'a indirilen Parlamento'da DGB'nin 110, BSP'nin 106, HÖH'ün de 24 sandalye kazanmasıyla Parlamento aritmetiğinin değişmesi 1 Ekim tarihli yasanın uygulanma olasılığını ortadan kaldırdı. Bu seçimlerde anahtar parti durumuna gelen HÖH, hükümeti kurma konusunda DGB'ye destek verme koşullarından bir tanesi olarak azınlığın yaşadığı yerlerdeki devlet okullarında Türkçe dersine izin verilmesi şartını ortaya koydu. Varılan uzlaşının ardından, konuyla ilgili yeni bir çalışma başlatan Eğitim Bakanlığı Kasım ayı sonlarında bir yönetmelik hazırladı. HÖH ile Eğitim Bakanlığı arasında daha önce varılan anlaşmadan farklı olan bu yeni yönetmeliğe göre, Türkçe dersi ilk ve ortaokullarda (I-VIII. sınıflar) normal okul saatleri dışında haftada dört saat seçimlik olarak okutulacaktı. Üstelik öğrencilerin Türkçe dersini alabilmeleri için velileri tarafından bu hususta okul idaresine bir dilekçeyle başvurulması gerekiyordu. Oysa daha önce varılan anlaşmada Türkçe dersinin tüm Türk öğrenciler bakımından geçerli olacağı belirtilmişti. Önceki anlaşmadan farklı olan bir başka konu ise, yönetmelikte Eğitim Bakanlığı'nın Türk öğretmenler için yaz tatillerinde üç ay süreli eğitim programları düzenleyeceği hususuna yer verilmemesiydi. Bunun yerine, ders yılının başlamasının ardından Ekim ayı başlarında yalnızca beş günlük bir eğitim programının uygulanması kararlaştırıldı.

⁸¹ "Bulgaristan'da Türkçe Dersi Okutulmayacak", *Milliyet*, 3 Ekim 1991; "Türkçe Eğitimi Eskiden de Vardı ama Etnik Gerginlik Yoktu", *Hak ve Özgürlük*, 29 Kasım 1991.

⁸² Yasemin Çongar, "Türkiye'den Halliceyiz", *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1991.

Bunlara karşın Bakanlık, ders kitapları ile diğer ders araç gereçlerinin sağlanması ve yeni öğretmenlerin yetiştirilmesi dâhil olmak üzere, Türkçe derslerinin başlaması için gerekli tüm hususların yerine getirileceği sözünü verdi. Yönetmelik Türkçe eğitim konusunda azınlığın beklentilerini karşılamaktan uzak olmasına karşın, konuyla ilgili ilk adımı oluşturması nedeniyle azınlık bu kazanımlarla yetinmek zorunda kaldı.⁸³ Yönetmeliğin kabul edilmesinin ardından, azınlık mensupları boykotu sona erdirerek 25 Kasım 1991'den itibaren çocuklarını yeniden okula göndermeye başladılar.⁸⁴

Böylece, yaklaşık 20 yıllık bir aradan sonra azınlık anadilini öğrenme olanağını tekrar elde etti. Her ne kadar Eğitim Bakanlığı'nın Türkçe dersleriyle ilgili aldığı karara karşı milliyetçi çevrelerden yine büyük bir tepki gelmişse de,⁸⁵ hükümet bu konuda geri adım atmadı ve devlet okullarında normal okul saatleri dışında haftada 4 saat seçimlik olarak Türkçe dersinin okutulmasına devam edildi.

Azınlığın yaşadığı bölgelerdeki devlet okullarında Türkçe dersine yer verilmesinin ardından, konuyla ilgili sorunlar hemen ortaya çıktı. Yaşanan sıkıntıların büyük bir bölümü Eğitim Bakanlığı'nın alınan kararların uygulanmasını sağlayacak ve bu kararların uygulanıp uygulanmadığını denetleyecek etkin bir kontrol mekanizması oluşturamamasından kaynaklanıyordu. Türkçe dersinin okutulması yönündeki kararın uygulanması büyük ölçüde birçoğu Jivkov döneminde atanan yerel yöneticilere bırakılmıştı. Okullarda Türkçe dersine yer verilmesine duyulan tepkiyle kimi okul yöneticileri ve öğretmenler bu dersin okutulmasını mümkün olduğunca engellemeye çalıştılar. Bu çerçevede, bir yandan okullara yeterli sayıda Türkçe kitap ve sözlük dağıtılmazken, diğer yandan da ders kitaplarının dağıtılması ve Türkçe öğretmenlerinin atanması geciktiriliyordu.⁸⁶ Kimi okul

⁸³ Eminov, *age*, s. 140-141.

⁸⁴ "Sofya'da Türkçe Krizi Çözüldü", *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1991.

⁸⁵ *Milliyet*, 6 Şubat 1992.

⁸⁶ Bülent Ayan, "Bulgaristan'da Türkçe Sıkıntısı", *Milliyet*, 6 Şubat 1992.

yöneticileri ise, Türkçe dersinin öğrencilerin okuldaki başarılarını engellediğini öne sürerek, Türk velileri çocuklarını Türkçe dersine yollamamaları konusunda ikna etme yönünde çaba sarfettiler.⁸⁷ Üstelik Bulgaristan yönetimi tarafından etnik Bulgar sayıldıklarından dolayı Pomak öğrencilerin Türkçe dersini almaları engellenmeye çalışıldı.⁸⁸

Bu sorunlar devam ederken, Bakanlar Kurulu 5 Eylül 1994'te anadilde eğitim konusunda yeni bir kararname yayınladı. 183 numaralı kararnameye göre anadili Bulgarca olmayan öğrencilerin, kaynağı belediye bütçelerinden sağlanmak üzere, kendi anadillerini devlet okullarında 1. sınıftan 8. sınıfa kadar haftada dört saat seçimlik ders olarak okuyabilecekleri belirtildi.⁸⁹ Anadilde eğitim konusunu belirli bir standarda kavuşturmaya yönelik bu gibi düzenlemelere karşın, uygulamada Türkçe dersiyile ilgili olarak yukarıda belirtilen sorunlar devam etti.

18 Aralık 1994 seçimlerinde BSP'nin birinci parti çıkmasıyla ve hükümeti kuran Jan Videnov'un Eğitim Bakanlığı'na Jivkov'un azınlıklara yönelik asimilasyon politikasının en büyük destekçilerinden İlčo Dimitrov'u atamasıyla konuyla ilgili sorunlar daha da arttı.⁹⁰ Dimitrov, Türkçe dersinin verildiği okullara kendi görevlilerini atayarak bu dersin seçimlik olarak ve ders saatleri dışında yapılıp

⁸⁷ Eminov, *age*, s. 142-143.

⁸⁸ Ömer Turan, "Bulgaristan Türklerinin Bugünkü Durumu", *Yeni Türkiye*, (3), (Mart-Nisan 1995), s. 299. Özellikle BSP tarafından yapılan açıklamalarda, Türkçe dersinin verilmesinin Pomakları kapsamamasının Anayasa'ya aykırı olduğu, dolayısıyla bu konuda etkin önlemler alınması gerektiği belirtiliyordu. Poulton, *age*, s. 170.

⁸⁹ Elif Özerman, *Avrupa'da Dil Hakları: Genel Bir Çerçeve*, çev. Burcu Toksabay, Helsinki Yurttaşlar Derneği, 2003, http://www.hyd.org.tr/tr/rapor.asp?rapor_id=14, 06.07.2005; Hayriye Süleymanoğlu Yeniso, *İkinci Dünya Savaşından Bu Yana Bulgaristan Türklerinin Türkçe Eğitimi*, s. 20, http://kircaalihaber.com/yazi_hoca_2011.doc, 03.03.2011.

⁹⁰ Sert asimilasyon döneminde de Eğitim Bakanlığı görevinde bulunmuş olan Dimitrov, 1989 sonrasında BSP'nin yayın organı *Duma* gazetesinde "yeniden doğuş sürecinin" tarihsel açıdan çok doğru olduğunu savunmanın yanı sıra, HÖH'ün Bulgar ulusuna karşı kurulmuş bir hareket olduğunu, dolayısıyla da kapatılması gerektiğini belirtmişti. Turan, *agm*, s. 298.

yapılmadığını sıkı bir şekilde kontrol etmeye yöneldi.⁹¹ Ayrıca, Türkçe dersinin okutulmasını engellemeye yönelik çeşitli uygulamaları hayata geçirmeye ve Pomakların Türkçe dersini almalarını kesin olarak önlemeye çalıştı. BSP'nin iktidarda kaldığı 1997 yılına kadar devam eden bu sorunlar 1997'de DGB'nin, 2001'de de NDSV-HÖH koalisyonunun iktidara gelmesiyle bir ölçüde azaldı. Ancak, birçok yerde yetkililerin Türk öğrencileri seçimlik Türkçe dersine katılmaktan caydırmaya çalıştıkları yönündeki şikâyetler zaman zaman devam etti.⁹² Bu etkenlere ilaveten Türkçe öğretmeni eksikliği sonucunda, Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada 2002 yılında Türkçe dersini alan öğrenci sayısının yalnızca 40.000 civarında olduğu belirtildi.⁹³ 15 Ağustos 2005'te BSP-NDSV-HÖH koalisyon hükümetinin kurulmasının ardından konuyla ilgili herhangi bir değişiklik olmadı ve başta Ataka olmak üzere milliyetçi kesimlerin muhalefetine rağmen Türkçe dersi devlet okullarında seçimlik olarak okutulmaya devam edildi.⁹⁴ Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu'nun (ECRI-European Commission against Racism and Intolerance) Bulgaristan'la ilgili yayınladığı dördüncü raporunda ise, yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı, Şubat

⁹¹ "Türkçe Eğitimde Eski Hamam Eski Tas", *Hak ve Özgürlük*, 15 Eylül 1995.

⁹² U. S. Department of State, *Country Reports on Human Rights Practices 1999: Bulgaria*, <http://www.state.gov/www/global/human-rights/1999-hrp-report/bulgaria.html>, 16.04.2001.

⁹³ U. S. Department of State, *Country Reports on Human Rights Practices for 2002: Bulgaria*, http://novinite.com/view_news.php?id=21169, 08.07.2005. Oysa, 1993/1994 ders yılında 75.000 öğrencinin seçimlik olarak Türkçe dersi aldığı belirtilmiştir (Mustafa Mutlu, "Yeni Ders Yılında Türk Dili Öğretimine Hazır mıyız?", *Hak ve Özgürlük*, 10 Eylül 1993). Her iki rakamın da doğru olduğu kabul edilirse, sekiz yıllık bir süre içerisinde Türkçe dersini alan öğrenci sayısının yarı yarıya azalmasının bir nedenini dersin seçimlik ve program dışı olmasının, bir diğer nedenini de sert asimilasyon döneminin psikolojisini yavaş yavaş atlatan azınlık bakımından Türkçe dersinin cazibesinin zamanla azalmasının oluşturduğunu söylemek mümkündür. Diğer yandan, yeterli öğretmen olmadığı için 1989 sonrası dönemde Türkçe dersi talebinin ancak % 30'unun karşılanabildiği belirtilmektedir. Bkz. Özdemir İnce, "Bulgaristan'da Vaziyetin Durumu", *Hürriyet*, 17 Ocak 2007.

⁹⁴ Bulgaristan ile AB arasında tam üyeliğe ilişkin olarak yapılan müzakere sürecinde AB'nin Bulgaristan'daki okullarda Türkçe eğitim talebinde bulunduğu, fakat Bulgaristan'ın bu yöndeki itirazları sonucunda konunun rafa kaldırıldığı ve bir daha gündeme gelmediği belirtilmektedir. Özdemir İnce, "Bulgaristan'da Durumun Vaziyeti", *Hürriyet*, 19 Ocak 2007.

2009 tarihi itibarıyla Türkçe dersi alan öğrenci sayısının 20.000-30.000 arası olduğu belirtildi.⁹⁵

Son olarak, Türklerin yanı sıra, diğer bazı azınlık gruplarının da devlet okullarında kendi dillerini ve tarihlerini öğrenme yönünde Bulgar yetkilileri nezdinde girişimlerde bulunduklarını ve bu konuda çeşitli programların uygulanmaya konulduğunu belirtmek gerekmektedir.⁹⁶

2. Okullar, Öğretmenler ve Ders Kitapları Konularında Atılan Adımlar ve Yaşanan Sorunlar

2010 sonu itibarıyla Bulgaristan'da azınlığın Türkçe eğitim veren tek bir okulu bulunmamaktadır. Bununla birlikte azınlığın Bulgarca eğitim yapan, devlet okulu statüsünde olan, ama Başmüftülüğe bağlı bulunan dört tane eğitim kurumu faaliyet göstermektedir.⁹⁷ Bunların üçü imam-hatip lisesi, biri

⁹⁵ ECRI Report on Bulgaria (forth monitoring cycle), adopted on 20 June 2008, published on 24 February 2009, <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country-by-country/bulgaria/BGR-CbC-IV-2009-002-ENG.pdf>, par. 89, 10.03.2011.

⁹⁶ Örneğin, Mayıs 2003'te Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, 2003/2004 ders yılından itibaren ilkokullarda haftada dört saat olmak üzere seçimlik Romanca dersinin okutulacağı, bunun için öğretmenlerin ve ders kitaplarının hazır olduğu belirtildi ("Çingenece Artık Seçmeli Ders Olarak Okutulacak", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 23 Mayıs 2003, <http://forums.host.sk/btha/news.php?id=182>, 18.08.2004). 2005'te ise, yerel NGO'lar ile dış yardım kuruluşlarının desteğiyle Bulgaristan hükümeti tarafından toplu içerisinde önyargılarla mücadele etme ve etnik gruplar arasında hoşgörüyü geliştirme projesi çerçevesinde 5.000'den fazla öğrenciye Roman kültürünü ve tarihini öğretmeye yönelik bir eğitim programı uygulamaya konuldu (U. S. Department of State, *Country Reports on Human Rights Practices 2005: Bulgaria*, <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2005/61641.htm>, 17.04.2007.). BSP-NDSV-HÖH koalisyon hükümetinin kurulmasının ardından Eğitim Bakanı Daniel Vılçev tarafından yapılan açıklamada Haziran 2006 tarihi itibarıyla Türkçe ve Romanca'nın yanı sıra, okullarda Romence ve İbranice'nin de okutulduğu belirtildi. "DPS, Okullarda Türkçe Ders Kitapları İstiyor", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 23 Haziran 2006, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=1023>, 24.04.2007.

⁹⁷ Yakın bir zamana kadar Yüksek İslam Enstitüsü ve imam-hatip liseleri Fethullah Gülen cemaati tarafından yönetilmekteydi. Öğretmenlerin tayini, maaşlarının ödenmesi ve diğer tüm masrafların karşılanması bu cemaatin sorumluluğu altındaydı. Ancak, Türkiye Büyükelçiliği bu okulları Fethullah Gülen cemaatinin denetiminden çıkartabilmek amacıyla Bulgaristan hükümeti nezdinde girişimlerde bulunarak Haziran 1998'de Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı ile bu kurumun Bulgaristan'daki karşılığı olan Dini

de Yüksek İslam Enstitüsü'dür. İmam-hatip liseleri Şumnu, Rusçuk ve Mestanlı'da, Yüksek İslâm Enstitüsü ise Sofya'da bulunmaktadır. Şumnu ve Rusçuk'taki imam-hatip liseleri karma liseler iken, Mestanlı'daki imam-hatip lisesi erkek okuludur. Bu okullara ek olarak bir de Mestanlı'daki imam-hatip lisesine bağlı olan ve Rogozçe köyünde bulunan kız imam-hatip lisesi söz konusudur. Sofya'daki Yüksek İslâm Enstitüsü de karma bir okul niteliğindedir. Okulların masraflarının bir kısmı Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı'nca karşılanmaktadır.⁹⁸ Bu okullarda eğitim Bulgarca yapılmakla birlikte, seçimlik olarak Türkçe dersi de okutulmaktadır. Devlet okulu statüsünde bulunmalarına ve derslerin Bulgarca yapılmasına rağmen, azınlık tarafından Türk okulu olarak görüldüklerinden dolayı Bulgaristan'daki Türk öğrenciler imam-hatip liselerine özel bir ilgi göstermektedirler. Üniversite giriş sınavlarında başarılı olmaları halinde imam-hatip lisesi mezunları üniversitelerin herhangi bir bölümünde eğitim görme imkânına sahiptirler. Yüksek İslâm Enstitüsü bugün üniversite düzeyinde bir yüksek öğrenim kurumu olarak kabul edilmemekle birlikte, Enstitü mezunları devletçe tanınan özel bir üniversite olan Yeni Bulgaristan Üniversitesi'nde fark derslerini vermeleri halinde bu üniversiteden mezun olmuş sayılmaktadırlar. Böylece, Yüksek İslâm Enstitüsü mezunları bakımından bir ara formül bulunmuştur. Bu okulların dışında, Kırcali ve Şumnu'da öğretmen yetiştirmek amacıyla eğitim süresi 5 yıl olan iki tane

Mezhepler Direktörlüğü arasında bir eğitim anlaşmasının imzalanmasını sağladı. Bu okullardaki eğitimin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın belirlediği program çerçevesinde Başmüftülüğün gözetimi altında gerçekleştirilmesini öngören eğitim anlaşması ile bu okulların yönetimi bir anlamda Diyanet İşleri Başkanlığı'na geçti. Anlaşmanın bir sonucu olarak 1998/1999 ders yılından itibaren bu okullara Türkiye'den öğretmen ve öğretim görevlileri tayin edilmeye başlandı.

⁹⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan alınan yardımların dışında, Türkiye'nin bilgisi dahilinde Suudi Arabistan'daki İslam Kalkınma Bankası'ndan da yardım alınmaktadır. Bu çerçevede, eski Başmüftü Selim Mehmet'in Mayıs 2001'de Suudi Arabistan'daki girişimleri sonucunda Başmüftülük tarafından satın alınan binaların tamiri için 219.000 ABD doları, Şumnu ve Rusçuk'taki imam-hatip liselerine yeni binaların alınması için de toplam 105.000 ABD doları yardım yapılacağı açıklanmıştı. "Başmüftünün Suudi Arabistan Ziyareti", *Müslümanlar*, Haziran 2001.

pedagoji enstitüsü kurulmuştur. Ayrıca, Sofya ve Şumnu'daki üniversitelerde Türk Dili Bölümleri açılmıştır.

1989 sonrası dönemde eğitim alanında atılan bu olumlu adımlara karşın, özellikle öğretmenler konusunda bazı sorunlar yaşandı. Devlet okullarında Türkçe dersinin verilmeye başlanmasının ardından karşılaşılan en önemli sorun bu dersi verecek yeterli sayıda ve nitelikte öğretmenin bulunmamasıydı. Bulgaristan'da 1958'den itibaren Türkçe ders saatlerinin sürekli azaltılması, 1974'te de Türkçe eğitime tümüyle son verilmesi nedeniyle işsiz kalan pek çok öğretmen Bulgaristan'dan ayrılmak zorunda kalmıştı. Daha da önemli olarak, 1989 yılındaki zorunlu göç sırasında çok sayıda Türk öğretmen Türkiye'ye göç etmişti. Bunun sonucunda 1989 sonrası dönemde Türkiye'de 3.000'in üzerinde Bulgaristan'dan gelen öğretmen görev yaparken, Bulgaristan'da ancak 1.000 kadar öğretmen bulunuyordu. Üstelik bunların birçoğu emekli olan ve yaklaşık 20 yıldır Türkçe ders vermeyen öğretmenlerdi. Daha genç olanların ise Türkçeleri ve formasyonları zayıftı. 1989 sonrası dönemde Türkiye'den çok sayıda Türkçe kitap getirtilmesine rağmen, metodoloji olmadığı için eldeki öğretmenler bunların nasıl okutulacağını bilmiyorlardı.⁹⁹ Bundan dolayı, mevcut öğretmenleri ciddi bir eğitimden geçirmek ve yeni öğretmenler yetiştirmek gerekiyordu. Bu çerçevede, Sofya ve Şumnu'daki üniversitelerde Türk Dili Bölümlerinin yanı sıra, Şumnu ve Kırcaali'de birer pedagoji enstitüsü açıldı. Ayrıca, öğretmen yetiştirmek için Türkiye'deki üniversitelere öğrenci gönderilmeye başlandı.¹⁰⁰ Bunun dışında, masrafları Türk hükümetince karşılanmak üzere, metodoloji öğrenmeleri amacıyla Türkçe öğretmenlerinin Türkiye'de düzenlenen kurslara gönderilmeleri yoluna gidildi.¹⁰¹ Ancak, İlço Dimitrov'un 1995'te Eğitim Bakanı olmasının ardından öğretmenlerin Türkiye'de eğitim görmelerine Bakanlık

⁹⁹ Oran, *agm*, s. 129. Bu konuda ayrıca bkz. Yasemin Çongar, "Bağımsız, Bağılantısız Bulgaristan", *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1991.

¹⁰⁰ Ali Piroğlu, "Türkiye'ye Giden Gençlerimize Uğurlar Olsun", *Hak ve Özgürlük*, 9 Temmuz 1993.

¹⁰¹ Oran, *agm*, s. 129.

tarafından izin verilmemeye başlandı.¹⁰² 1997’de BSP hükümetinin iktidardan uzaklaşmasından sonra öğretmenlerle ilgili olarak yaşanan tüm bu sıkıntılar yavaş yavaş giderildi.

Eğitim konusundaki bir diğer sorun ders kitaplarıyla ilgiliydi. 1984-1989 sert asimilasyon döneminde 1950’li ve 1960’lı yıllarda yayınlanan Türkçe kitaplar toplatılıp imha edilmişti. Dolayısıyla, 1989 sonrası dönemde elde tek bir Türkçe kitap dahi bulunmuyordu. Bu durum üzerine, Eylül 1990’da Türkçe uzmanlarının ve öğretmenlerin yer aldığı bir komite oluşturularak Türkçe okuma kitaplarının hazırlanmasına başlandı.¹⁰³ Yapılan çalışma sonrasında okuma kitaplarının Türkçe ve Bulgarca olmak üzere iki dilde yazılmasına azınlık tarafından tepki gösterilmesi üzerine,¹⁰⁴ kitapların hazırlanması için Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı’na başvuruldu. Yapılan ortak çalışmanın ardından, 1. sınıftan 5. sınıfa kadar gerekli olan tüm ders kitapları Türkiye’den sağlandı ve bunlar Türklerden oluşan bir ekip tarafından Bulgaristan koşullarına uygun hale getirildikten sonra 1992’de Bulgaristan Eğitim Bakanlığı tarafından onaylandı. Kitapların Türkçe dersinin verildiği okullara dağıtılmasıyla 1992/1993 ders yılında Türkçe ders kitapları sorunu kısmen çözüldü.¹⁰⁵ Bununla birlikte, Türkçe ders kitapları sorununun kesin biçimde çözümlenmesi çerçevesinde HÖH girişimlerini devam ettirdi.¹⁰⁶

¹⁰² Eminov, *age*, s. 143.

¹⁰³ “Komsuda Türkçe Eğitimi”, *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1990.

¹⁰⁴ Oran, *agm*, s. 128. Konuyla ilgili açıklamalarda bulunan HÖH yetkilileri, Türkçe dersi için hazırlanan okuma kitaplarının Türkçe ve Bulgarca olmak üzere iki dilde hazırlanmasının nedenini Türkçe’nin anadil olarak değil de, İngilizce veya Fransızca gibi yabancı bir dil şeklinde öğretilmek istenmesine bağlamışlardı. HÖH Kırcalı Örgütü Genel Sekreteri Talat Çoban’ın bu yönde yaptığı açıklama için bkz. *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1991.

¹⁰⁵ Eminov, *a.g.e*, s. 141-142.

¹⁰⁶ Örneğin HÖH milletvekili Ahmet Hüseyin, BSP-NDSV-HÖH Koalisyon Hükümeti’nin Eğitim Bakanı Daniel Vılçev’e 23 Haziran 2006’da Parlamento’da yönelttiği bir soruda 2006-2007 ders yılı için Türkçe ders kitaplarının getirilerek tüm okullarda kullanılması hususunun Bakanlığın gündeminde olup olmadığını öğrenmek istediğini belirtmişti. “DPS, Okullarda Türkçe Ders Kitapları İstiyor”, *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 23 Haziran 2006, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=1023>, 24.04.2007.

Din ve Vicdan Özgürlüğü Alanıyla İlgili Uygulamalar

Bulgaristan Prensiğinin kuruluşundan itibaren Bulgaristan, imzaladığı çeşitli uluslararası antlaşmalarla ve kabul ettiği iç hukuk belgeleriyle ülkedeki Müslüman-Türk azınlığın din ve vicdan özgürlüğünü güvence altına almayı taahhüt etti.¹⁰⁷ Bu düzenlemelerin varlığına rağmen Bulgaristan, özellikle BKP iktidarı döneminde Müslüman azınlığın sosyalist Bulgar toplumu içerisinde asimile edilmesi amacı önünde en büyük engellerden bir tanesi olarak görülen İslam'ın etkisini azaltabilmek için azınlığın din ve vicdan özgürlüğünü ihlâl eden uygulamalarda bulundu.¹⁰⁸

Jivkov'un 10 Kasım 1989'da iktidardan uzaklaşması, din ve vicdan özgürlüğü alanında da yeni bir dönemin başlangıcını oluşturdu. Bulgaristan'da yaşayan herkesin adını, dinini ve dilini özgürce seçebileceğini belirten BKP Merkez Komitesi'nin 29 Aralık 1989 tarihli kararının ardından, ülkede din ve vicdan özgürlüğüyle ilgili önemli gelişmeler kaydedildi. Bu çerçevede, BKP iktidarı döneminde din ve vicdan özgürlüğünü kısıtlayan birçok uygulama yürürlükten kaldırıldı. Din kurumu üzerindeki devlet baskısının kalkmasıyla camilerin ve medreselerin inşaat ve tamirlerine başlandı. Örneğin, 1994'e kadar yeniden ibadete açılan eski camilerin dışında 129 tane yeni cami inşa edilirken, 200 tanesi de inşaat halinde bulunuyordu. 1990-2005 döneminde ise inşaatı biten toplam cami sayısının 320 olduğu, 2005 yılında da 5 caminin inşaat halinde bulunduğu belirtildi.¹⁰⁹ 1994'te BSP'nin iktidara gelmesinin ardından yeni cami inşa edilmesi konusunda çeşitli zorluklar çıkarılmaya başlanmakla birlikte, 1997'de BSP'nin iktidardan uzaklaşmasıyla konuyla ilgili sorunlar ortadan kalktı.

¹⁰⁷ Bu konuda bkz. Dayıoğlu, *age*, s. 182-184, 229-232 ve 312-315.

¹⁰⁸ Bu konuda bkz. Dayıoğlu, *age*, s. 348-357.

¹⁰⁹ Bulgaristan'ın günlük gazetelerinden *Monitor*'un verdiği bu rakam için bkz. "Monitor: Bulgaristan'da 15 Yılda 320 Cami İnşa Edildi", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 15 Kasım 2005, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=613>, 26.04.2007.

2010 yılı itibarıyla yeni camilerin inşa edilmesine Bulgaristan yönetimi tarafından fazla zorluk çıkartılmamakla ve projeler belediyelerde kolaylıkla onaylanmakla birlikte, Başmüftülüğün ve azınlığın içinde bulunduğu ekonomik güçlükler bu konudaki asıl sorunu teşkil etmektedir. Cami inşaat masraflarının önemli bir bölümü daha önce özellikle Arap ülkeleri ve vakıfları tarafından karşılanırken, bu ülkelerin azınlık üzerinde etkili olmalarını önlemek amacıyla Türkiye Büyükelçiliği'nin devreye girmesiyle cami inşaat masraflarının bir bölümü artık Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından karşılanmaktadır. Bulgaristan devletinin bu konuya ayıracak ödeneği bulunmadığından veya ödenek ayırmak istemediğinden konuyla ilgili olarak Türkiye'nin para aktarmasına Bulgaristan yönetimi tarafından engel çıkartılmamaktadır.¹¹⁰ Arap ülkeleri ve vakıfları da camilerin inşaat masraflarını karşılamaya devam etmektedirler.

1989 sonrası dönemde yeni camilerin inşa edilmesiyle ilgili engellemeler genelde kalkmış olmakla birlikte, gerçekte cami inşaat izninin alınması azınlığın nüfusuyla doğru orantılıdır. Örneğin, Türkler bir bölgede çoğunluktaysalar orada cami inşa etmeleri kolay, eğer azınlıktaysalar zor olmaktadır. Pomak ve Roman bölgelerinde ise cami inşaatları zaman zaman engellenmeye çalışılmaktadır. Özellikle Müslüman Romanlara cami yapmaları konusunda izin verilmemekte, çeşitli güçlükler çıkarılmaktadır.

Burada ilginç olan husus Bulgaristan yönetimlerinin yeni cami inşa edilmesine izin vermelerine karşın, eski Osmanlı camilerinin tamir edilmesi ve kapalı camilerin yeniden açılması konusunda geçmişte çeşitli güçlükler çıkartmış olmalarıdır. Bu konuda Bulgaristan yönetimi tarafından Türk yetkililerine Türkiye'de tamir edilecek Bulgar Ortodoks kilisesi sayısı kadar Bulgaristan'da cami tamir edilmesi yönünde bir öneri

¹¹⁰ Örneğin, 1995'te Burgaz'a bağlı Yusufçobanlar (Mrejičko) köyünde inşa edilen cami Türkiye tarafından finanse edilmiş, caminin açılışı Mesut Yılmaz ve Ahmet Doğan tarafından yapılmıştı. "Unutulmayacak Coşkulu Bir Gün", *Hak ve Özgürlük*, 26 Ekim 1995.

sunulmuşsa da, iki ülkedeki cami ve kilise sayısındaki çok büyük farklılık nedeniyle bu öneri Türkiye tarafından kabul edilmemiştir. Bir yandan ülkedeki Osmanlı döneminin izlerini silmek amacıyla, diğer yandan da genelde merkezî yerlerde bulunan eski camilerin ekonomik değerlerinin yüksek olması nedeniyle buraların azınlığın eline geçmesini önlemek için Bulgaristan yönetimi tarafından böyle bir politika izlenmiştir. Bununla birlikte, Bulgaristan yönetiminin konuyla ilgili tutumunun zamanla yumuşadığı görülmektedir.¹¹¹ Var olan bazı sorunlara rağmen, Bulgaristan genelinde faal durumda olan 1.000 civarında cami olduğu belirtilmektedir.¹¹²

Azınlığın camiler konusunda rahatsız olduğu bir husus buraların amaç dışı kullanılmasıdır. Bulgaristan'daki camilerin birçoğunun tarih müzesi olarak kullanılmasının dışında, bazı camilerin de restoran ve eğlence yerlerine dönüştürülmesi ve

¹¹¹ Örneğin, Bulgaristan yönetimiyle yapılan görüşmenin ardından T. C. Kültür Bakanlığı'nın Filibe'deki Ulu Camii (Cuma Camii) ve İmarek Camii'nin kullanımına ve restorasyonuna ilişkin incelemeler yaptırdığı ve bu amaç için bir fon ayrılacağı belirtildi ("Türkiye Kültür Bakanlığı Yurtdışındaki Tarihi Mirası Korumaya Alıyor", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 8 Mayıs 2005, <http://www.bg-turk.net/news.php?id=1286>, 01.07.2005). Türkiye'nin yardımlarının yanı sıra, gerek Bulgaristan'daki çeşitli vakıf ve dernekler ile HÖH tarafından, gerekse azınlık mensuplarından toplanan bağışlarla eski camilerin tamir ve restorasyonu yapıldı. Bu konudaki örnekler için bkz. "Strajets'te Onarılan Cami Ramazan'a Kapılarını Açtı...", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 4 Ekim 2005, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=552>, 25.04.2007; "Varna ve Virbitsa'da Yeni Cami Açıldı...", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 7 Kasım 2005, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=586>, 25.04.2007. Bulgar kökenli HÖH milletvekilleri de cami yaptırnanlar arasında yer alıyordu. Örneğin HÖH Varna Milletvekili Yordan Tsonev Varna'da 2005'te bir cami yaptırmıştı. "Tsonev: DPS, Cumhurbaşkanlık ve Yerel Seçimler Üzerinde Duruyor", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 4 Aralık 2005, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=667>, 04.03.2011.

¹¹² Eski Başmüfölerden Nedim Gencev Kasım 2005 tarihi itibarıyla Bulgaristan'daki toplam cami sayısının 980 olduğunu belirtirken ("Nedim Gencev: Bulgaristan'daki İmamlar Yeterli...", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 7 Kasım 2005, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=589>, 26.04.2007), Bulgaristan'ın günlük gazetelerinden *Monitor* yine aynı tarih itibarıyla ülkedeki toplam cami sayısının 1.050 olduğunu, bunlardan 950 tanesinin faal durumda bulunduğunu bildirmiştir. Buna karşılık, yine aynı gazete Bulgaristan'daki Hristiyan mabet sayısını 3.750 olarak vermektedir. "Monitor: Bulgaristan'da 15 Yılda 320 Cami İnşa Edildi", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 15 Kasım 2005, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=613>, 26.04.2007.

buralarda içki servisi yapılması azınlığı ciddi şekilde rahatsız etmektedir. Örneğin, Filibe’de bulunan ve Osmanlı eserleri olan Taşköprü Camii ile Çukur Camii’nin Filibe Belediyesi tarafından özel kişilere kiralanıp içkili restoran haline getirilmesi azınlığın tepkisini çekmiştir.¹¹³

Konuyla ilgili en önemli gelişmeyi 2008 yılında Sofya’da İslami Eğitim ve Kültür Merkezi projesinin Sofya Belediyesi’ne sunulması oluşturdu. İslam Konferansı Örgütü tarafından finanse edilecek proje kapsamında üniversite, araştırma merkezi, cami, pansiyon ve kongre salonunun yapılması planlandı. Bununla birlikte, Ataka projesinin hayata geçirilmemesi ve Sofya’da faal olan cami sayısının birden ikiye çıkmaması için girişimlerde bulunacağını açıkladı.¹¹⁴

Camiler konusunda birçok engel 1989 sonrası dönemde ortadan kalkmış olmakla birlikte, bu dönemde camilere yönelik çeşitli saldırılara tanık olundu. Örneğin, Eylül 2004’te milliyetçi bir grup Plevne’deki caminin ön yüzüne spreyci boya ile “Türkler Defolun!” ve “Her Şeyden Önce Bulgaristan” gibi yazılar yazarak gamalı haç işareti çizdiler.¹¹⁵ Ekim 2005’te Filibe’deki Ulu Camii’nin (Cuma Camii) giriş kapısını kırarak içeriye giren bir kişi camide bulunan çeşitli eşyalara zarar verdikten sonra polis tarafından tutuklandı.¹¹⁶ 2006 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında ise Kazanlı Cami’si kimliği meçhul kişilerin saldırısına uğradı. İlk saldırıda molotof kokteyli atılması

¹¹³ “Camiler İçkili Lokanta Oldu”, *Milliyet*, 2 Temmuz 2004. Camilerin amaç dışı kullanılması konusu azınlık tarafından Bulgaristan’a resmi ziyaret yapan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’a da iletilmiştir. “Başmüftü Fikri Salih’ten Erdoğan’a ‘Müslümanların Sorunları’ Dosyası”, *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 8 Temmuz 2004, <http://forums.host.sk/btha/news.php?id=595>, 20.08.2004.

¹¹⁴ “Siderov’dan Sofya’da İkinci Cami Projesine Sabotaj...”, *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 3 Aralık 2008, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=1453>, 30.04.2009; *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 2 Mart 2009 <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=1466>, 30.04.2009.

¹¹⁵ “Milliyetçiler, Plevne Camii’ne Yine Saldırdı”, *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 12 Eylül 2004, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=224>, 20.12.2004.

¹¹⁶ “Filibe’de Camiye Hakaret Eden Fotoğrafçı Tutuklandı...”, *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 11 Ekim 2005, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=559>, 26.04.2007.

sonucunda caminin içerisinde bulunan halılar, çeşitli süsler ve ahşap doğramalar yanarken,¹¹⁷ ikinci saldırıda ise caminin camları kırıldı ve duvarlarına gamalı haç işaretleri çizildi.¹¹⁸ Bu saldırılarla Kazanlık Camii iki yıl içerisinde yedinci kez saldırıya uğramış oldu. Şubat 2008’de de Sofya’da bulunan Başmüftülük binasının ana giriş kapısına “Türkler, ölün!” yazısı yazıldı.¹¹⁹ Haziran 2009’da Reuters Haber Ajansı tarafından konuyla ilgili olarak yayınlanan bir özel haberde ise, son 2-3 yılda Bulgaristan’da camilere ve Müslümanlara ait diğer yapılara yönelik 100’ün üzerinde saldırı düzenlendiği belirtildi. Daha da önemli olarak, bu saldırılar neticesinde, “komşuluk” adı verilen Müslümanlarla Hristiyanların yan yana yaşama kültürünün çatırdamaya başladığı vurgulandı.¹²⁰ Camilere yönelik saldırılar ECRI’nin Bulgaristan’la ilgili dördüncü raporunda da yer buldu.¹²¹

Camilerin yanı sıra, Müslüman Türk mezarlıkları da çeşitli saldırıların hedefi oldu. Örneğin, Nisan 2005’te Hasköy’de kentin merkez mezarlığına giren üç genç üzerinde Müslüman-Türk isimleri bulunan 120 mezar taşını kırarak taşların üzerlerinde bulunan resimleri yerlere attılar ve bazı mezarları da kısmen kazdılar.¹²² Saldırı üzerine Hasköy’de yaşayan

¹¹⁷ “Kazanlık Camisi Kundaklandı; Ahşap Doğrama ve Süsler Yandı”, *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 26 Temmuz 2006, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=1039>, 26.04.2007; U. S. Department of State, *Country Reports on Human Rights Practices 2006: Bulgaria*, <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2006/78805.htm>, 27.04.2007.

¹¹⁸ “Kazanlık Camisi Yine Saldırıya Uğradı...”, *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 1 Ağustos 2006, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=1045>, 26.04.2007.

¹¹⁹ “Sofya’da Başmüftülük Binasına Çirkin Saldırı...”, *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 18 Şubat 2008, <http://www.bg-turk.com.index.php?act=news&id=1355>, 30.04.2009.

¹²⁰ “Bulgaristan’da Müslümanlara Karşı Irkçılık ve Ayrımcılık Uygulanıyor”, *Kıbrıs*, 2 Haziran 2009; “Sofya’da Irkçı ve Milliyetçi Tavrı Kaygı Veriyor”, *Radikal*, 2 Haziran 2009; “Bulgaristan Türkleri İçin Eski Kabus Canlanıyor”, *Hürriyet*, 3 Haziran 2009.

¹²¹ ECRI Report on Bulgaria (forth monitoring cycle), adopted on 20 June 2008, published on 24 February 2009, <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country-by-country/bulgaria/BGR-CbC-IV-2009-002-ENG.pdf>, par. 93, 10.03.2011.

¹²² “Üç Genç, Müslüman Mezarlığına Saldırdı...120 Mezar Tahrip”, *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 9 Nisan 2005, <http://www.bg-turk.com>

azınlık mensupları bir barış yürüyüşü düzenleyerek saldırıyı kınadılar ve ülkede toplumsal barış çağrısında bulundular.¹²³

Bir diğer önemli gelişmeyi, Ataka'nın Sofya'da ibadete açık tek cami olan Banyabaşı Camii'nden ezan okunmasının yasaklanması ve caminin hoparlörlerinin tamamen kapatılması için Mayıs 2006'da imza kampanyası başlatması oluşturdu.¹²⁴ Ataka, 18 Temmuz 2006'da da bu amaçla bir gösteri düzenledi.¹²⁵ Bir başka ezan krizi Ağustos 2007'de patlak verdi. Bu tarihte Rusçuk'ta cami hoparlörlerinden ezanın yayınlanmasına Bulgarların, Ermenilerin ve Musevilerin tepki göstermesi üzerine milliyetçiler, cami yakınında her yarım saatte bir hoparlörlerle Bulgar vatan şarkılarının çalınmasını kararlaştırdılar.¹²⁶

Din ve vicdan özgürlüğü kapsamında değerlendirilebilecek bir diğer konu, daha önce de değinildiği gibi, Sofya'da Yüksek İslam Enstitüsü ile Şumnu, Rusçuk ve Mestanlı'da imam-hatip

turk.net/news.php?id=1190, 01.07.2005; U. S. Department of State, *Country Reports on Human Rights Practices 2005: Bulgaria*, <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2005/61641.htm>, 27.04.2007; U. S. Department of State, *International Religious Freedom Report 2006: Bulgaria*, <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2006/71373.htm>, 17.04.2007.

¹²³ "Hasköy Müslümanları, Mezarlığa Saldırıyı Protesto Ediyor", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 15 Nisan 2005, <http://www.bg-turk.net/news.php?id=1216>, 01.07.2005. Mezarlıkların dışında çeşitli Türk eserleri de Bulgar milliyetçilerin hedefi haline geldi. Örneğin Ağustos 2007'de Burgaz'ın Dikenlik (Trınak) köyünde anıt olarak yaptırılan Türk çeşmesine kazmalarla saldırıldı. Çeşmeyi yıkmayı başaramayan saldırganlar anıt çeşmeye boyayla "katiller" ve "DPS dışarı" şeklinde yazılar yazdılar ("Bulgar Irkçı Kazmayla Türk Çeşmesini Yıkamadı, *Radikal*, 1 Eylül 2007; "Bulgaristan'da Türk Eserine Yönelik Irkçı Saldırı", *Zaman*, 1 Eylül 2007). 30 Eylül 2009'da da ülkenin kuzey batısında bulunan Slavyanovo köyünde bulunan ve kardeş iki azınlık mensubu tarafından yapılan bir anıt "Meçhul Türk askerlerini" temsil ettiği gerekçesiyle belediye ekiplerince yıkıldı. Sezin Öney, "Bulgaristan'da 'Meçhul' Anıt Krizi", *Taraf*, 6 Ekim 2009.

¹²⁴ Söz konusu kampanya uyarınca Mayıs 2006'dan Temmuz 2006'ya kadar toplam 35.000 imzanın toplandığı belirtilmektedir. "Ezan Sesine Karşı 35 Bin Kişi İmza Attı - Ataka", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 17 Temmuz 2006, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=1033>, 26.04.2007.

¹²⁵ "Türk hackerler, Ataka'nın ve Gazetesinin Sitelerini Kırdı", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 18 Temmuz 2006, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=10335>, 26.04.2007.

¹²⁶ *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 12 Ağustos 2007, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=1267>, 25.04.2009.

liselerinin açılmasıydı. Bu okulların dışında, müftülükler ve cemaat idare heyetlerince Kuran kursları düzenlendi. Ayrıca, devlet okullarında seçimlik olarak din dersi okutulmaya başlandı. 1997’de başlatılan uygulama, önceleri yalnızca Hristiyanlıkla ilgili bilgilerin verilmesine yönelikken, 2000’de İslam diniyle ilgili bilgiler de müfredata dâhil edildi.¹²⁷ Geçen zaman içerisinde din dersinin zorunlu olması yönünde talepler gündeme getirildi. Bu çerçevede 25 Eylül 2010’da Bulgaristan Ortodoks Kilisesi’nin öncülüğünde Sofya’da toplanan yaklaşık 10.000 kişi bunun için bir gösteri düzenlediler.¹²⁸ Gösteriye Başmüftülük de destek verdi.¹²⁹

1989 sonrası dönemde konuyla ilgili kayda değer bir diğer gelişmeyi BKP iktidarı döneminde Kuran’la ve diğer dinî kitaplarla ilgili getirilen kısıtlamaların kaldırılması oluşturuyordu. Bunun sonucunda, yurtdışından dinî kitap getirtmek ve Bulgaristan’da bu gibi kitaplar yayınlamak serbest bırakılırken, yalnızca 1990 yılında Başmüftülük tarafından 10.000’e yakın Kuran satıldı.¹³⁰ Diğer yandan, yine BKP iktidarı döneminde dinsel bayramların kutlanmasına, İslam geleneklerine uygun olarak cenazelerin gömülmesine, dinî nikâh kısılmasına ve sünnete getirilen kısıtlamalar kaldırıldı. Hatta bazı işçi sendikaları, Bulgar özel şirketleri ve sivil toplum örgütleri kurban bayramlarında kurbanlıklar bağışladılar veya et paketleri dağıttılar.¹³¹ Ramazan’da Başmüftülük tarafından

¹²⁷ Ina Merdjanova, “Bulgaria”, *Yearbook of Muslims in Europe*, ed. Jorgen S. Nielsen et.al., (1), Leiden 2009, s. 63.

¹²⁸ “Ortodoks Bulgar Zorunlu Din Dersi İstiyor”, *Radikal*, 25 Eylül 2010.

¹²⁹ “Bulgaristan’da Zorunlu Din Dersi Talebi”, 22 Eylül 2010, <http://www.ihlassondakika.com/haberdetay2.php?id=312993>, 10.03.2011

¹³⁰ Eminov, *age*, s. 63. Hatta Bulgaristan’ın yüksek tirajlı *Trud* gazetesi, Ekim 2008’de Kuran’ın Bulgarca çevirisinin kendi yayınevinde basılacağını açıkladı. “Trud Gazetesi, Kuran’ın Bulgarca Çevirisini Yayınlıyor”, *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 18 Ekim 2008, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=1440>, 30.04.2009.

¹³¹ “Sendika Başkanından Müslümanlara Kurban Bağışı...”, *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 11 Ocak 2006, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=759>, 04.03.2011; “Plovdiv Merkezli ‘Eko Global’, İşçilerine Kurban Dağıttı...”, 11 Ocak 2006, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=761>, 04.03.2011. Oysa BKP döneminde Kurban Bayramlarında kurban kesilmesine getirilen yasak çerçevesinde

dış ülkelerden karilerin (Kuran'ı kurallarına uygun biçimde okuyan kimse) getirtilmesine¹³² ve camilerde iftar yemeklerinin düzenlenmesine yönelik herhangi bir engellemede bulunulmadı.¹³³ Üst düzey Bulgar yetkililer de dinî günlerde Müslümanlara yönelik mesajlar yayınladılar,¹³⁴ düzenledikleri etkinliklere katıldılar.¹³⁵ Bunun da ötesinde ilk kez Danimarka'nın *Jyllands-Posten* gazetesinde 30 Eylül 2005'te yayınlanan ve Hz. Muhammed'e hakaret içeren karikatürlerin bazı Bulgar gazetelerinde yayınlanması üzerine Şubat 2006'da bir açıklamada bulunan Başbakan Stanişev, Bulgar medyasına Müslümanlara gerekli saygıyı göstermeleri ve yayınlarında Müslümanların duygularını göz önüne almaları çağrısında bulundu. Ne şekilde olursa olsun vatandaşların dinî inançlarına saygısızlığın kabul edilemeyeceğini belirten Stanişev, ifade ve basın özgürlüğünün inananlara hakaret şeklinde

Aralık 1984'ten itibaren Türklerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde denetimler yapılmaya başlanmıştı. Örneğin, 1986 yılında Bulgar güvenlik güçleri Kırcaali'de ev ev dolaşarak buzdolaplarında kurban eti aramışlardı. Bunun sonucunda evinde kurban eti bulundurduğu saptanan bir kişi 1 yıl hapis cezasına çarptırılmıştı. Poulton, *age*, s. 136.

¹³² Eylül 2006'da Başmüftülük tarafından yapılan açıklamada Mısır'ın El Ezher Üniversitesi'nden dört karinin Ramazan ayı için Bulgaristan'a geleceği ve ülkenin çeşitli yerlerinde teravih namazı kıldırıp cemaate Kuran okuyacağı belirtildi. "Ramazan İçin Mısır'dan Kariler Geliyor...", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 19 Eylül 2006, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=1062>, 25.04.2007.

¹³³ "Sofya Camii'nde İftar Verildi...", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 5 Ekim 2005, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=554>, 25.05.2007.

¹³⁴ Örneğin, Ramazan Bayramı dolayısıyla Başbakan Sergey Stanişev Kasım 2005'te ülkedeki Müslümanların bayramını kutlayarak, farklı dinlere saygının ve etnik uyumun dünya barışının korunmasında büyük önem taşıdığını belirtti. "Varna ve Vırbitsa'da Yeni Cami Açıldı...", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 7 Kasım 2005, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=586>, 25.04.2007.

¹³⁵ Örneğin, Şubat 2006'da Sofya'da düzenlenen aşure programına Cumhurbaşkanı Georgi Pırvanov da katılarak Bulgaristan'da yaşayan herkesin birbirlerinin inançlarına saygılı olması gerektiğini belirtti ("Aşure Programına Gelen Pırvanov: Farklılıklar, Bizi Zenginleştirir", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 9 Şubat 2006, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=828>, 04.03.2011). Eylül 2007'de de Cumhurbaşkanlığı İkametgâhı'nda, Cumhurbaşkanı Pırvanov'un himayesinde bir iftar yemeği verildi. Yemeğe ülkedeki Müslümanların ve Balkanlar'daki Müslüman toplulukların temsilcileriyle Bulgaristan Ortodoks Kilisesi ile Musevi topluluğu yetkilileri de katıldı. "Jivkov'un Sarayında İftar Yemeği", *Radikal*, 1 Ekim 2007.

kullanılabilirdi için üzgün olduğunu belirtti.¹³⁶ Din ve vicdan özgürlüğü kapsamında gündeme gelen bir diğer konu, ilk ve orta dereceli okullarda başörtüsü takılmasının Temmuz 2007’de yasaklanmasıydı. Başmüftülük bu uygulamayı insan hakları ihlâli olarak değerlendirdi.¹³⁷

Din ve vicdan özgürlüğüyle ilgili birçok kısıtlamanın kaldırılmasına rağmen, daha önceki dönemlerde olduğu gibi, 1989 sonrası dönemde de Hristiyanlığı kabul etmeleri için azınlık mensuplarına yönelik faaliyetlere devam edildi. 1991 Anayasası’nın 13/3. maddesinde Doğu Ortodoks Hristiyanlığının Bulgaristan’ın geleneksel dini olduğunun belirtilmesiyle bir yerde Ortodoksluk ile diğer dinî inançlar arasında ayrımcılık yapılmasının yolu açılmış oldu. Bu çerçevede, Bulgar hükümetleri ve Ortodoks Kilisesi tarafından Ortodoks Hristiyanlar arasında misyonerlik faaliyetlerinin engellenmesi için gerekli tüm önlemler alınırken,¹³⁸ Müslümanları Hristiyanlaştırmaya yönelik faaliyetler bazı hükümetler ve Kilise tarafından bizzat desteklendi. Bunun sonucunda Ortodoks din adamları 1989 sonrası dönemde özellikle Pomaklar ve Müslüman Romanlar arasında Hristiyanlığı yaymaya yöneldiler. Ortodoks Kilisesi’nin yanı sıra, Protestan, Evangelist ve Katolik Kiliseleri de özellikle Müslüman Romanlar arasında yoğun bir misyonerlik faaliyeti başlattılar.¹³⁹ Bulgaristan yönetimleri Ortodoks Romanların Protestanlaştırılmalarını engellerken, Protestan misyonerlerin

¹³⁶ “Başbakan Stanişev, Müslümanlara Saygı Çağrısı Yaptı...”, *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 6 Şubat 2006, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=820>, 04.03.2011.

¹³⁷ “Bulgaristan’da Başörtüsü Yasağı”, *Radikal*, 30 Temmuz 2007; “Sofya’da Dini Sembol Yasağı”, *Radikal*, 1 Eylül 2006.

¹³⁸ Bu konuda bkz. U. S. Department of State, *Country Reports on Human Rights Practices 1994: Bulgaria*, <http://www.state.gov/www/global/human-rights/1994-hrp-report/bulgaria.html>, 16.04.2002. Ayrıca bkz. Human Rights Watch, *World Report 1998: Bulgaria*, <http://www.hrw.org/hrw/worldreport98/europe/bulgaria.html>, 17.04.2002; Human Rights Watch, *World Report 1999: Bulgaria*, <http://www.hrw.org/hrw/worldreport99/europe/bulgaria.html>, 17.04.2002.

¹³⁹ Eminov, *age*, s. 65. Bu konuda ayrıca bkz. U. S. Department of State, *International Religious Freedom Report 2005: Bulgaria*, <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2005/51545.htm>, 17.04.2007.

Müslüman Romanlara yönelik faaliyetlerini el altından desteklediler. Hristiyanlaştırma faaliyetleri Pomaklarla ve Müslüman Romanlarla sınırlı kalmadı. Bu çerçevede, Türkleri Evangelist yapmak için “Türk Evangelist Eğitim Misyonu” isimli bir örgüt kuruldu. Önceleri Şumnu, daha sonra da Burgaz dolaylarında faaliyet gösteren bu örgütün çabaları sonucunda 200’den fazla Türk’ün Evangelist yapıldığı belirtildi.¹⁴⁰ Ancak, Temmuz 2001’den itibaren HÖH’ün hükümet ortağı olmasının etkisiyle Müslümanları Hristiyanlaştırmaya yönelik faaliyetlerin eskiye oranla azaldığına dikkat çekildi.

Son olarak, konuyla ilgili sıkıntıların Bulgaristan yönetiminin uygulamalarından çok, azınlık içerisinde yaşanan çekişmelerden kaynaklandığını söylemek gerekmektedir. Eski Başmüftü Nedim Gencev ile Mart 2011 tarihi itibarıyla Başmüftülük makamında oturan Mustafa Aliş Hacı ve onların destekçileri arasında Başmüftülük konusunda yaşanan mücadele özellikle dikkat çekicidir. Başmüftülüğün hesaplarından Gencev’in yöneticisi olduğu “Uluslararası İslam Kültürünü Geliştirme Vakfı”na yasa dışı olduğu iddia edilen yollarla para aktarılmasından,¹⁴¹ Başmüftülük binasının Gencev taraftarlarınca kuşatılmasına kadar uzanan iç çekişmeler¹⁴² din ve vicdan özgürlüğü bakımından azınlığın

¹⁴⁰ Turan, *agm*, s. 301’den *Müslümanlar*, 27 Kasım 1992.

¹⁴¹ Konuyla ilgili gelişmeler için bkz. “Başmüftülükte Para Skandalı. Gencev: Çalmasını Diye Transfer Ettim”, 14 Şubat 2006, *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=837>, 25.02.2011; “Gencev’in Oğlu: Paraların Zimmete Geçirildiği Bir İftira”, 16 Şubat 2006, *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=842>, 25.02.2011; “Eski Başmüftü Gencev, Daha 72 Saat Gözaltında Tutulacak...”, 16 Şubat 2006, *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=843>, 04.03.2011; “Gencev, 10 Bin Leva Kefaletle Serbest Bırakıldı, *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=880>, 25.02.2011;

¹⁴² Başmüftülük makamıyla ilgili tartışmalar uzun bir geçmişe dayanmakla birlikte (bu konuda bkz. Dayıoğlu, *age*, s. 406-417) 2010 sonunda eski başmüftülerden Nedim Gencev’in Yüksek İdare Mahkemesi tarafından Yüksek İslam Şûrası Başkanlığı’na atanmasıyla makam, Nedim Gencev ve Mustafa Aliş Hacı tarafları arasında iktidar mücadelesine dönüştü. Gelişmeler için bkz. “Gencev’in Adamları Başmüftülük Binasını Kuşattı”, *Bulgar Türk Haber Ajansı*, 4 Eylül 2010, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=1537>, 25.02.2011;

karşı karşıya kaldığı en büyük sorunlardan biri gibi gözükmektedir.

Basın Özgürlüğü Alanıyla İlgili Uygulamalar

Basın özgürlüğü Bulgaristan'ın taraf olduğu çeşitli uluslararası antlaşmalarda ve düzenlenen iç hukuk belgelerinde güvence altına alınmışsa da,¹⁴³ eğitim ile din ve vicdan özgürlüğü konularında olduğu gibi, Bulgaristan yönetimleri bu konuda da azınlığın haklarını ihlâl eden kimi uygulamalarda bulunmuşlardı. Özellikle 1984-1989 sert asimilasyon döneminde Türkçe gazete ve dergilerin yayınlanması yasaklanırken, Bulgar radyosunun Türkçe yayınlarına da son verilmişti. Bunların dışında, Türkiye radyolarının dinlenmesi engellenirken, kütüphanelerde bulunan Türkçe kitaplar da toplatılmıştı. Hatta kamuya açık alanlarda ve işyerlerinde Türkçe konuşmak bile yasak kapsamına alınmış, bu yasağa uymayanlara para cezasından hapis ve sürgün cezalarına kadar varan bir dizi yaptırım uygulanmıştı.¹⁴⁴

1989 sonrası dönemde basın özgürlüğü alanındaki yasakların tümü kaldırıldı ve Türkçe basın-yayın faaliyetleri zaman içerisinde serbest bırakıldı. Bu çerçevede, önce Başmüftülük tarafından Türkçe ve Bulgarca olarak aylık *Müslümanlar* gazetesi çıkarıldı. Daha sonra HÖH'ün yayın organı *Hak ve Özgürlük* haftalık olarak yayınlanmaya başladı. Kısa bir süre sonra da *Hak ve Özgürlük*'ün çocuk gazetesi *Filiz* yayınlandı. Bu dönemde basılan bir diğer gazete ise, eski Başmüftü Nedim Gencev'in 1992'de görevinden alınmasının ardından HÖH ile Fikri Salih Hasan'ın Başmüftülüğüne muhalefet etmek için Türkçe ve Bulgarca olarak yayınladığı *İslam Kültürü* idi. Bunların dışında, BKP iktidarı döneminde

"Bulgaristan'da Müftülük Sorunu Büyüyor", 30 Kasım 2010, http://www.azinlikca.net/index.php?option=com_content&view=article&id=1695:bulgari,10.12.2010.

¹⁴³ Bu konuda bkz. Dayıoğlu, *age*, s. 266-267 ve 357.

¹⁴⁴ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Dayıoğlu, *age*, s. 297-298 ve 358-359; Dayıoğlu, *agm*, s. 98.

Parti'nin yayın organı olarak basılan *Yeni Işık* gazetesinin devamı olan *Güven*, bu gazetenin çocuk dergisi *Cır Cır*, bağımsız bir çocuk dergisi olan *Balon* gibi gazete ve dergiler de yayınlandı. Bu dönemde ayrıca, Türkiye'de çıkmakta olan *Zaman* gazetesi haftalık olarak yine *Zaman* adıyla yayınlanmaya başlandı. Bunların dışında, *Kaynak*, *Deli Orman* ve *Balkan Aktüel* gibi dergiler de yayınlandı.¹⁴⁵ Söz konusu yayınlara Bulgaristan yönetimi tarafından herhangi bir baskı uygulanmamış olmakla birlikte, özellikle ekonomik nedenlerden dolayı bu gazete ve dergilerin bir bölümü zaman içerisinde yayınlarını durdurmak zorunda kaldılar. 2000'li yıllarda Türkçe internet haber ajansı ve gazetelerin yayınlarına da başlandı.¹⁴⁶ Bunların bir kısmı zaman zaman Bulgar milliyetçilerin saldırılarına maruz kalsalar da,¹⁴⁷ elektronik ortamdaki söz konusu ajans ve gazetelerin önemli bir bölümü yayınlarını sürdürdüler. Gazete ve dergilerin yanı sıra, 1989 sonrası dönemde Türkçe kitapların yayınlanmasına da izin verildi.¹⁴⁸ Ayrıca, Haziran 2004'te Sofya Şehir Kütüphanesinde "Türkçe Kitaplar Odası" açıldı.¹⁴⁹

Türkçe gazete, dergi ve kitap basımına izin verilmesinin yanı sıra, devlet yayın kuruluşu olan Bulgaristan Radyosu'nda Türk yoğunluklu yerleşim yerlerine yönelik olarak haftada 3

¹⁴⁵ Ayşe Özkan, "Bulgaristan Siyasetinde Türkler", *Stratejik Analiz*, 5 (54), (Ekim 2004), s. 87.

¹⁴⁶ Bunlar arasında, bu çalışmada geniş şekilde yararlanılan *Bulgar-Türk Haber Ajansı* önemli bir yer tutmaktadır. Söz konusu ajans için bkz. <http://www.bg-turk.com>.

¹⁴⁷ Örneğin, Türkçe internet gazetesi *Kırcaali*'nin sitesi bir Ataka sempatizanı tarafından 2004 yılının Ekim ayı sonlarında kırılarak sitenin ana sayfasına "Birkaç Türk siteciğinin liderimiz Volen Siderov'u karalamasına müsaade etmeyeceğiz. Bulgaristan Bulgarlar içindir" şeklinde yazı yazıldı ("Ataka Sempatizanından Türk Haber Sitesine Saldırı...", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 24 Ekim 2005, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=565>, 24.04.2007). Diğer yandan, Bulgarca İslamî bilgilerin yayınlandığı kimi siteler de benzer saldırılara uğradılar. "Bulgarca İslami Bilgi Sitesi Hacklendi...", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 10 Şubat 2006, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=829>, 24.04.2007.

¹⁴⁸ Turan, *agm*, s. 299.

¹⁴⁹ "Sofya Kütüphanesinde Türkçe Kitaplar Bölümü Açıldı", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 4 Haziran 2004, <http://www.forums.host.sk/btha/news.php?id=562>, 20.08.2004.

gün birer saat Türkçe yayın yapılmaya başlandı.¹⁵⁰ 1994 seçimlerinde BSP'nin iktidara gelmesinin ardından Parlamento'da radyo ve televizyon yayınlarının yalnızca Bulgarca yapıp yayınlarda azınlık dillerine yer verilmemesini öngören bazı yasa teklifleri sunulmuşsa da,¹⁵¹ bu konuda geri adım atılmadı ve radyo yayınlarında Türkçe programlara yer verilmeye devam edildi. Zaman içerisinde Bulgaristan Radyosu'nda Türkçe yayın saatleri artırıldı. Buna göre, yayın süresi önce günde 30 dakikaya, 2004 yılında da 3 saate çıkarıldı. Ayrıca, haftada bir saat olmak üzere Roman dilinde yayın da yapılmaya başlandı. Bir devlet yayın kuruluşu olan Hristo Botev Radyosu da yıllık toplam 7.800 saat olan yayın süresinin 2.000 saatini azınlıklara, etnik ve dinî konulara ayırdı.¹⁵² Temmuz 1998'de ise Radyo ve Televizyon Yasası'nda değişiklik yapılmasına ilişkin yasa tasarısının Parlamento tarafından onaylamasının ardından, radyonun yanı sıra Türkçe programların televizyonda da yayınlanmasına yasal olanak sağlandı.¹⁵³ Bu çerçevede, Şubat 2000'den itibaren 7 Dni adlı televizyon kanalında Pazar günleri öğleden sonra "Beyaz Güvercin" adıyla 20 dakikalık Türkçe haber, müzik ve eğlence programı yayınlanmaya başlandı. Yalnızca Sofya ve civarında izlenebilen programın sponsorluğunu Kültürel İşbirliği ve Azınlık Sorunları Uluslararası Merkezi üstlendi.¹⁵⁴ Bunun dışında, 2 Ekim 2000'den itibaren BNT Kanal 1'de hafta içi her gün saat 17:00'deki Bulgarca haber bülteninden sonra 17:10'dan itibaren 8 dakikalık Türkçe haber bülteni yayınlanmaya başlandı.¹⁵⁵ Bu süre 2001'de 10 dakikaya

¹⁵⁰ Özgür, *age*, s. 190; U. S. Department of State, *Country Reports on Human Rights Practices for 2002: Bulgaria*, <http://www.novinite.com/view.news.php?id=21169>, 08.07.2005.

¹⁵¹ Eminov, *age*, s. 165.

¹⁵² U. S. Department of State, *Country Reports on Human Rights Practices 2004: Bulgaria*, <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2004/41674.htm>, 07.07.2005.

¹⁵³ "Bulgaristan'da Türkçe Yayına İzin", *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1998.

¹⁵⁴ Birgül Demirtaş-Coşkun, *Bulgaristan'la Yeni Dönem: Soğuk Savaş Sonrası Ankara-Sofya İlişkileri*, Ankara 2001, s. 91'den *Anadolu Ajansı*, 19 Şubat 2000.

¹⁵⁵ Türkçe yayın dışında, Bulgaristan devlet televizyonunda Ermenice ve İbranice yayın yapılması için de çalışmalar başlatıldı. "Bulgaristan, Nerden

çıkarıldı.¹⁵⁶ Daha sonra Türkçe haber bülteni saat 16:10'a alındı. Başta Ataka olmak üzere ülkedeki çeşitli milliyetçi kesimler Türkçe haber bülteninin yayınlanmasına tepki gösterip zaman zaman bunun engellenmesi yönünde girişimlerde bulunmuşlarsa da, bu girişimler sonuç vermedi. Örneğin, Haziran 2005 seçimlerinin ardından Parlamento'ya giren Ataka, aynı yılın Ekim ve Kasım aylarında konuyu Parlamento Medya Komisyonu'nun gündemine taşıdı. Ancak, Parti lideri Siderov'un hazırladığı ve Bulgar Ulusal Televizyonu'nda Türkçe haber bülteninin yayınlanmasının yasaklanmasını içeren karar önergesi 2'ye karşı 9 oyla reddedildi.¹⁵⁷ Kararın ardından konu Eylül 2006'da bu kez Parlamento Genel Kurulu'nun gündemine taşındı. Yapılan oylamada Türkçe haber bülteninin kaldırılması teklifi için 90 ret, 31 kabul ve 26 çekimser oy kullanıldı.¹⁵⁸ Böylece, Kanal 1'de Türkçe haber bülteninin yayınına devam edildi.¹⁵⁹

Nereye", *Hürriyet*, 25 Şubat 2001. Ayrıca bkz. Lilia Petkova, "The Ethnic Turks in Bulgaria: Social Integration and Impact on Bulgarian-Turkish Relations, 1947-2000", *The Global Review of Ethnopolitics*, 1 (4), (June 2002), s. 52.

¹⁵⁶ Can Dündar, "Türkler Kilidi Çevirdi", *Milliyet*, 20 Kasım 2001; "DPS, Okullarda Türkçe Ders Kitapları İstiyor", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 23 Haziran 2006, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=1023>, 24.04.2007. Diğer yandan 1984-1989 sert asimilasyon dönemini eleştiren kimi filmler de Bulgar sinemalarında gösterime girdi. "Türk-Bulgar Yapımı Film "Çalıntı Gözler" Sinemalarda...", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 16 Eylül 2005, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=527>, 24.04.2007.

¹⁵⁷ Konuyla ilgili olarak Komisyon Başkanı ve BSP milletvekili İvo Atanasov, "Türkçe haber programının yayından kaldırılması bize büyük sorunlar yaratır" şeklinde açıklamada bulundu. "Milliyetçi Partisi, Türkçe Haber Yayınlarını Yasaklattıramadı...", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 1 Kasım 2005, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=578>, 24.04.2007.

¹⁵⁸ "Devlet Televizyonunda Türkçe Haber Bülteni Devam Edecek", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 16 Eylül 2006, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=1063>, 24.04.2007.

¹⁵⁹ Devlet televizyonunda Türkçe haber bülteninin yayınlanması karşısında ülkedeki Roman azınlık da Romanca haber bülteni yayınlanması yönünde çeşitli girişimlerde bulundu. Bu çerçevede, Kasım 2005'te bir yandan *De Facto* adlı Roman haber ajansı tarafından yetkili mercilere bu yöndeki talepleri içeren mektuplar gönderilirken ("Devlet Televizyonunda Romanca Haber İsteniyor", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 19 Kasım 2005, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=631>, 24.04.2007), diğer yandan da Varna kentinde Romanlar tarafından konuyla ilgili bir gösteri düzenlendi. "Varna'da Çingeneler, Kendi Dillerinde Haber İstiyor", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 22 Kasım 2005, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=642>,

5 Temmuz 2009 genel seçimlerinin ardından konu yeniden gündeme geldi. Ataka'nın Türkçe haber bülteninin yayından kaldırılması için Parlamento'da yeni bir öneri vermesi üzerine Başbakan Borisov, konuyla ilgili nihai bir sonuca varmak için GERB ile Ataka arasında görüşme yapılması gerektiğini söyledi.¹⁶⁰ Borisov, Kasım 2009'da yaptığı bir başka açıklamada da haber bülteninin yayınlanmasına devam edilip edilmeyeceği konusunda bir anket yaptırılacağını, çıkan sonuca göre Elektronik Medya Kurulu'nun karar vereceğini açıkladı.¹⁶¹

Türkçe haber bülteninin yayını konusunda herhangi bir değişikliğin olmaması üzerine "Bulgar Erkekler Partisi" lideri Rosen Markov yayının durdurulması için Ağustos 2009'da Varna'da 20.000 imza topladı. Markov bununla yetinmeyerek 10 Kasım 2009'da BNT binası önünde kendini ateşe verdi.¹⁶² Bir polis memuru tarafından kurtarılan Markov 3 Aralık 2009'da Parlamento binası önünde bu kez de harakiri girişiminde bulundu. Bu gelişmeler üzerine bir açıklama yapan BNT Genel Müdürü Ulyana Pramova, her gün 50.000-60.000 kişinin Türkçe haberleri izlediğini, yayının durdurulmasının bu insanları habersiz bırakmak anlamına geleceğini, bundan dolayı haber bültenini yayından kaldırmalarının "şu an için" söz konusu olmadığını belirtti. Pramova, halkın BNT'de hangi programları izlemek istediğini saptamak için bir kamuoyu araştırması başlattıklarını, araştırmada halkın Türkçe haber yayınının durdurulmasını istediğinin ortaya çıkması durumunda konunun gündeme gelebileceğini belirtti.¹⁶³ Böylece Pramova, BNT'de Türkçe haber yayının kaldırılması için açık kapı bırakmış oldu.

24.04.2007. Bununla birlikte, Mart 2011 tarihi itibarıyla Türkçe haber bülteni dışında başka bir azınlık dilinde haber bülteni yayınlanmamaktadır.

¹⁶⁰ "Borisov: Osmanlı Döneminde Bulgar Soykırımı Yapıldı", *Radikal*, 8 Ağustos 2009.

¹⁶¹ "Bulgar'a 10 dk Türkçe Fazla", *Radikal*, 7 Kasım 2009.

¹⁶²

<http://milliyet.com.tr/Dunya/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=1160>, 11.11.2009.

¹⁶³

http://haber.mynet.com/detay/dunya/turk_dusmani_lider_bu_kez_harakiri_yapti/483210, 25.02.2011.

Bu açıklamanın ardından konuyla ilgili önemli bir gelişme 15 Aralık 2009'da yaşandı. Türkçe haber bülteninin kaldırılması için mücadele eden Ataka lideri Siderov'la görüşen Başbakan Borisov, düzenlenen ortak basın toplantısında Ataka'nın konuyla ilgili halkoylaması yapılması önerisine GERB olarak Parlamento'da destek vereceklerini açıkladı. Referandum sonucunda halkın Türkçe haber bültenini isteyip istemediğinin kesin olarak ortaya çıkacağını belirten Borisov, herkesin uydu alıcılarıyla istediği dilde dilediği yayını izleme şansının bulunduğunu söyledi. Bulgaristan'da şu an için hiçbir özel televizyon kanalının yabancı dilde yayın yapmadığını kaydeden Borisov, devlet televizyonunun bu konuda bir ayrıcalığının olmaması gerektiğini savundu. Siderov ise, devlet televizyonunda yalnızca Türkçe haber bülteninin yayınlanmasının ülkede yaşayan diğer etnik azınlıklara karşı haksızlık oluşturduğunu öne sürdü.¹⁶⁴ Geçen günlerde özellikle HÖH'ün konuyu AP'ye taşıyacağı uyarısında bulunması karşısında Borisov, Ataka'nın önerisini desteklemesini "hata" olarak değerlendirdi.¹⁶⁵ Sonuçta Türkçe haber bülteninin yayınına devam edildi.

Sonuç

Yukarıda Müslüman-Türk azınlığın bazı temel hakları özelinde anlatıldığı gibi, Bulgaristan, bazı istisnai dönemler hariç, 1878-1989 döneminde ülkenin üniter yapısı için bir tehdit olarak görülen Müslüman-Türk azınlığı asimile etmeye yönelik politikasını 1989 sonrasında terk etti. Uyguladığı "Bulgar Etnik Modeli" çerçevesinde Bulgaristan, etnik gruplar arasındaki sorunları diyalog ve azınlıkların toplumla bütünleşmesi için gerekli mekanizmaların kurulması yoluyla çözümlenmesi yoluna gitti. Model'in uygulanmasındaki esas itici güç ise Bulgaristan'ın başta AB olmak üzere Batılı

¹⁶⁴ "Bulgaristan'da Türkçe Haber Referandumu", *Cumhuriyet*, 15 Aralık 2009, <http://www.cumhuriyet.com.tr/?im=yhs&hn=100896>, 08.03.2011.

¹⁶⁵ Akif Beki, "Başbakan'a Tuzak", *Radikal*, 22 Aralık 2009; *Yenidüzen*, 9 Şubat 2010'dan "Boyko, Mehmet ile Tanışınca...", *The Economist*, 6 Şubat 2010.

uluslararası kuruluşlara üye olmak istemesiydi. AB'ye tam üyelik için 1993 Kopenhag Zirvesi'nde ortaya konulan kriterlere uymanın bir zorunluluk olduğu bilinciyle Bulgaristan, ülkede çoğulcu demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan ve azınlık haklarına saygı gibi değerleri uygulamaya yönelerek ülkesindeki azınlıkların, bu arada da en büyük azınlık kitlesini oluşturan Müslüman-Türk azınlığının uluslararası hukukta tanınan haklarını geri vermeye başladı.

Her ne kadar diğer eski Doğu Bloku ülkelerinden farklı olarak 1989 sonrası geçiş süreci etnik gruplar arasında çatışmalar yaşanmaksızın kansız atlatılmışsa da, milliyetçi çevrelerin azınlıklar konusundaki köklü değişime kimi zaman gösterdikleri direnç nedeniyle bazı sıkıntılar da yaşandı. Bununla birlikte, gerek Bulgar toplumunun ve siyasetinin büyük çoğunluğun Batı'nın bir parçası olma yönündeki kararlı tutumu, gerek azınlığın en büyük temsilcisi HÖH'ün ayrılıkçılık yerine ülkenin bütünlüğünü savunması, gerekse de Türkiye'nin Bulgaristan'a yönelik iyi komşuluk ilişkilerine dayalı bir dış politika izlemesi sorunların aşılmasında belirleyici oldu.

Azınlık sorunlarının çözülmesi konusunda önemli mesafeler katedilmekle ve AB üyesi olunmakla birlikte, ülkedeki ekonomik sorunların çözülmemesi,¹⁶⁶ bunun sonucunda da yolsuzluk, rüşvet ve örgütlü suçlar gibi sorunların devam etmesi milliyetçiliğin güçlenmesine yol açtı. 2005 ve 2009 genel seçimlerinde Parlamento'ya girme başarısını da gösteren milliyetçi kesimler bu sorunların etkisiyle azınlık karşıtı söylemlerinin dozunu artırmaya başladılar. Bu gelişmeler karşısında azınlık bir yandan Türkiye'nin Bulgaristan'ın iç işlerine karışmamaya özen gösteren dış politikasından,¹⁶⁷ diğer

¹⁶⁶ AB'nin resmi istatistik kurumu Eurostat'ın 2009 verilerine göre AB üyeleri arasında Bulgaristan en fakir ülke konumunda bulunuyordu. "Türkiye Milli Gelirde Romanya ve Bulgaristan'ı Geçti", *Radikal*, 22 Haziran 2010.

¹⁶⁷ Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan 4 Ekim 2010'da Bulgaristan'a yaptığı resmi ziyaret sırasında yukarıda bahsedilen Başmüftülük sorunuyla ilgili olarak "Bu, Bulgaristan'ın kendi iç meselesidir..." şeklindeki sözleri bu politikayı ortaya koyuyordu. "Erdoğan: Bulgaristan'daki

yandan da azınlık karşıtı uygulamalara AB'nin izin vermeyeceği inancından hareketle¹⁶⁸ tahriklere kapılmayan temkinli bir tutum izlemeye devam etti.

Bununla birlikte Bulgaristan'ın yukarıda belirtilen sorunlara çözüm getirememesi halinde, ÷lkedeki milliyetçi ve azınlık karşıtı akımların daha da güçleneceklerini tahmin etmek mümkündür. Böyle bir durumda azınlığın bugüne kadar izlediği ihtiyatlı, ama haklarını koruyan aktif politikasına devam etmesi, bulunduğu pozisyonu geriye götürecek her girişim karşısında uluslararası çevreleri harekete geçirmesi gerekmektedir. Bu konuda Türkiye'ye de büyük iş düşmektedir. Türkiye'nin bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da Bulgaristan'ın toprak bütünlüğüne önem verdiğini, azınlık içerisinde ayrılıkçı taleplerde bulunan kesimleri desteklemediğini, azınlıkla ilgisinin azınlığın uluslararası antlaşmalarla verilmiş haklarının uygulanmasını gözetmekten ibaret olduğunu, bunun gereğini de yerine getirmekten çekinmeyeceğini göstermesi azınlığın geleceği için önemlidir. Beklentiler Bulgar Etnik Modeli'nin daha da kurumsallaşması ve Müslüman-Türk azınlığın ÷lkedeki varlığının eşit vatandaşlık temelinde devam etmesi yönündedir.

Kaynakça

- Crampton, Richard, *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge 1997.
- Dayıoğlu, Ali, *Toplama Kampından Meclis'e: Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul 2005.
- Dayıoğlu, Ali, "Policies of the Bulgarian Administration towards the Turkish Minority between 1984 and 1989", ed. Mustafa

Türkler Bütün Haklara Sahip", *Bulgar-Türk Haber Ajansı*, 4 Ekim 2010, <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=1547>, 25.02.2011.

¹⁶⁸ Yukarıda da değinildiği gibi, Türkçe haber bülteninin devlet televizyonunda yayınlanıp yayınlanmaması konusunda Ataka'nın halkoylaması önerisine ilk başta destek veren Başbakan Borisov, AB'den gelebilecek baskılardan çekinerek bu konuda geri adım atması bu durumu somut bir şekilde ortaya koyuyordu.

- Türkeş, *Turkish-Bulgarian Realtions: Past and Present*, İstanbul 2010, s. 89-114.
- Demirtaş-Coşkun, Birgül, *Bulgaristan'la Yeni Dönem: Soğuk Savaş Sonrası Ankara-Sofya İlişkileri*, Ankara 2001.
- ECRI Report on Bulgaria (forth monitoring cycle), adopted on 20 June 2008, published on 24 February 2009.
- Eminov, Ali, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, London 1997.
- Human Rights Watch, *World Report, Bulgaria: 1998, 1999*.
- Merdjanova, Ina, "Bulgaria", *Yearbook of Muslims in Europe*, (1), Eds. Jorgen S. Nielsen et.al., Leiden 2009, s. 61-65.
- Oran, Baskın, "Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler (Bulgaristan, Makedonya, Kosova)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 48 (1-4), (Ocak-Aralık 1993), s. 121-147.
- Özerman, Elif, *Avrupa'da Dil Hakları: Genel Bir Çerçeve*, çev. Burcu Toksabay, Helsinki Yurttaşlar Derneği, 2003, http://www.hyd.org.tr/tr/rapor.asp?rapor_id=14, 06.07.2005.
- Özgür, Nurcan, *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*, İstanbul 1999.
- Özkan, Ayşe, "Bulgaristan Siyasetinde Türkler", *Stratejik Analiz*, 5 (54), (Ekim 2004), s. 83-89.
- Petkova, Lilia, "The Ethnic Turks in Bulgaria: Social Integration and Impact on Bulgarian-Turkish Relations, 1947-2000", *The Global Review of Ethnopolitics*, 1 (4), (June 2002), s. 42-59.
- Poulton, Hugh, *The Balkans, Minorities and States in Conflict*, 2nd ed., London 1994.
- Süleymanoğlu Yenisoy, Hayriye, *İkinci Dünya Savaşından Bu Yana Bulgaristan Türklerinin Türkçe Eğitimi*, http://kircaalihaber.com/yazi_hoca2011.doc, 03.03.2011.
- Turan, Ömer, "Bulgaristan Türklerinin Bugünkü Durumu", *Yeni Türkiye*, 3, Mart-Nisan 1995, s. 294-301.
- Türkeş, Mustafa, "Geçiş Sürecinde Dış Politika Öncelikleri: Bulgaristan Örneği", *Türkiye'nin Komşuları*, Der. Mustafa Türkeş / İlhan Uzel, Ankara 2002, s. 171-210.

Türkeş, Mustafa, "Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Balkanlar Faktörü ve Yeni Eğilimler", *Türkiye ve Avrupa*, Der. Atila Eralp, Ankara 1997, s. 305-349.

U. S. Department of State, *Country Reports on Human Rights Practices, Bulgaria: 1994, 1999, 2002, 2004, 2005*.

U. S. Department of State, *International Religious Freedom Report, Bulgaria: 2005, 2006*.

Internet

<http://www.azinlikca.net>

<http://www.bg-turk.net>

<http://www.coe.int>

<http://www.cumhuriyet.com.tr>

<http://haber.mynet.com>

<http://www.ihlassondakika.com>

<http://www.milliyet.com.tr>

<http://www.novinite.com>

<http://www.ntvmsnbc.com>

<http://www.tumgazeteler.com>

Gazeteler

Cumhuriyet (1989-2005)

Dünya Gündemi (2006)

Hürriyet (1989-2010)

Milliyet (1989-2005)

Radikal (2003-2010)

Hak ve Özgürlük (Bulgaristan / 1991-1995)

Havadis (Kıbrıs / 2009-2010)

Kıbrıs (Kıbrıs / 2003-2010)

Yenidüzen (Kıbrıs / 2003-2010)

KALANLARA NE OLDU?

BULGARİSTAN'DA AZINLIK HAKLARININ GELİŞİMİNDE AB GENİŞLEMESİNİN ETKİSİ

Ş. İnan RÜMA

*On est toujours libre
au dépend de quelqu'un.¹
Albert Camus.*

Giriş

Orta ve Doğu Avrupa'da Komünist Parti yönetimlerinin sona ermesi ile Avrupa Bütünleşmesinin yeniden tanımlanması süreçleri eşzamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin yeni hayatlarında, Geçiş Süreci olarak isimlendirilen liberal demokrasiyi ve kapitalist pazar ekonomisini yerleştirme siyaset ve etkinlikleri merkezi öneme haiz oldu. Bu ülkelerin siyasi ve ekonomik geçiş sürecinde, hem Derinleşme hem Genişleme süreçleri ile yenilenmekte olan Avrupa Birliği çok önemli bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Geçiş süreci nihayet iç ve dış bütünleşme arayışlarının yeniden tanımı ile iç ekonomik ve siyasi gücün yeniden dağılımı olarak tanımlanabilir.² Genişleme süreci ve ilgili kriterlerin ülkelerin sadece dış bütünleşmesi bağlamında değil, iç siyasetlerine de ciddi etkileri olmuştur. Bu etkilerden bir tanesi de iç siyasi ortamın Batı Avrupa modeli liberal demokrasiye doğru evrilmesi ile yeni aktörlerin oluşmasına yol açmaktır. Azınlıkların ve de özellikle siyasi temsilcilerinin bu yeni aktörler arasında yer aldığı söylenebilir.

Geçiş Süreci içerisinde uluslararası aktörler önemli görevler almışlardır. Ekonomik Geçiş Sürecinde IMF ve Dünya Bankası

¹ Her zaman başkasının pahasına özgürüzdür.

² Mustafa Türkeş, "Double Processes: Transition and Its Impact on the Balkans", *Towards Non-violence and Dialogue Culture in Southeast Europe*, Der. Ivan Hadjiysky, Sofya 2004, s. 1.

ile Siyasi Geçiş Sürecinde Avrupa Konseyi bu bağlamda zikredilebilir. Ancak, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa Bütünleşmesini dış ilişkilerinin ve dış bütünleşme arayışlarının yeniden tanımında merkezi öneme almaları ve bu yöndeki ısrarlı ilgilerinin Avrupa Birliği'ni en önemli dış aktör haline getirdiği söylenebilir. Bunun çeşitli şekillerde ifadesi ile karşılaşmıştır: Avrupa'nın fiilen güvenlik, refah ve hatta normallik anlamına geldiği³ veya bu geniş alana entegre olmayanların marjinalize olma riski ile karşı karşıya kalacakları iddia edilmiştir.⁴

Balkanlar Yugoslavya'nın dağılması ile simgelenen etnik çatışmalar nedeniyle Avrupa Bütünleşmesi sürecinde bir sorun olarak görülmekte iken, Bulgaristan 1990'daki iktidar değişiminin ardından önemli bir göreceli başarı örneği olarak ortaya çıkmıştır. Aslında, AB'nin Bulgaristan siyaseti Balkanlarda istikrar yaratma çabalarının bir parçası olmuş, bu bağlamda, NATO'nun Kosova müdahalesi sırasında Bulgaristan'ın sağladığı destek AB'yi hemen takip eden sene müzakerelere başlamaya ikna etmiştir.⁵ Nitekim Bulgaristan'ın AB ile ilişkilerinin çoğu zaman sonuçsuz ilerlediği düşünülebilir; ancak, Bulgaristan'ın daha gerçekçi bir dış bütünleşme seçeneğinin olmaması (hem yöneticilerin hem toplumun zamanla Rusya'yı bir seçenek olarak görmekten uzaklaşmasının da etkisiyle) ve AB'nin de Balkanlarda istikrar bu kadar önemliyken bu istikrar için vazgeçilmez ve katkıda bulunmaya hazır Bulgaristan'a kayıtsız kalamaması ile ilişkilerin tam üyelik vizyonuna doğru evrildiğini gözlemlemek mümkündür.

³ Edwige Tucny, *L'Elargissement de l'Union Européenne aux Pays d'Europe Centrale et Orientale, la conditionnalité politique*, Paris 2000, s. 22.

⁴ Yves Poirmeur, "L'Union Européenne sous contrainte d'Elargissement", *Etudes sur l'Elargissement de l'Union Européenne*, Ed. Thuan Cao-Huy, Paris 2002, s. 43-71, s. 49.

⁵ Vesselin Dimitrov, "Learning to Play the Game: Bulgaria's Relations with Multilateral Organisations", *Southeast European Politics*, 2 (2000), s. 101-114, s. 105.

Bu çalışmanın amacı AB genişlemesinin Bulgaristan'da azınlık haklarının gelişimine etkisini incelemektir. Bu amaçla, Avrupa Komisyonu'nun raporları gibi belgeler incelenecek ve Eylül 2005'de yapılan alan araştırmasının bulguları yansıtılacaktır. Dolayısıyla, 1989 Göçünün ardından, Bulgaristan'da iç siyasi yapılanmanın değişimi döneminde azınlıkların kendilerini ifade etme ve varlıklarını sürdürme mücadelelerinin AB Genişlemesi çerçevesinde nasıl yer almış olduğu incelenecektir. Bu çerçevede, önce AB'nin azınlık sorunları ile ilgili siyasetleri incelenecek, daha sonra bunun Bulgaristan'a yansımaları açıklanacak, Bulgaristan'da azınlık haklarının evrimine AB'nin etkisinin ne olduğu tartışılacak ve sonuç olarak bu inceleme ve tartışmaların önemi belirtilecektir.

AB ve Azınlıklar

Soğuk Savaş sonrasında azınlıkların durumunun genel olarak dünya gündemine geldiğini ve azınlık haklarının giderek daha fazla teşvik edilen bir uygulama olduğunu söylemek mümkündür. Başka bir deyişle, azınlıkların sorunları uluslararası gündemin meşru bir parçası olmuştur.⁶ Bu anlamda, azınlıklar uluslararası siyaset gündemine “spektaküler bir dönüş” yapmış ve azınlıklarına nasıl davrandığı bir devletin Avrupa Konseyi gibi “devletler Kulübü’ne üyeliğini etkiler hale gelmiştir.⁷ Dolayısıyla, azınlık hakları Avrupa Bütünleşmesi çerçevesinde de sıkça tartışılmış, Balkanlarda azınlık sorunlarının sıcak çatışmaya yol açtığı düşüncesi de AB'nin istikrar yaratma adına azınlık haklarını teşvik etmesine yol açmıştır. Bu nedenle, AB'nin azınlık hakları konusuna yaklaşımını incelemek anlamlı görünmektedir. Ne var ki, böyle bir yaklaşım yoktur! Sanılanın aksine ve bu konuyu çalışmaya başlayan herkesin hemen fark edeceği gibi, AB'nin azınlıklar ile ilgili gelişmiş bir yasal ve siyasal çerçevesi yoktur. AB, Avrupa Konseyi ve AGİT gibi uluslararası örgütlerin

⁶ Will Kymlicka, “Multiculturalism and Minority Rights: West and East”, *Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 4 (2002), s. 1-25, s. 1, www.ecmi.de/jemie

⁷ Yves Plasseraud, *Les minorités*, Paris 1998, s. 79.

mekanizmalarından faydalanmaya çalışmıştır. Meşhur müktesebat azınlık hakları konusunda gelişmiş değildir. Genişleme Süreci de dâhil olmak üzere, bir uluslararası örgütün ötesindeymiş gibi hareket eden ve her konuda çeşitli standartlara uymayı zorunlu kılan AB'nin, azınlık hakları konusunda bu muğlak ve tartışmalı uluslararası standartsızlığı yansıtmaması eleştiri konusu olmuştur. Bu standartsızlığın temel nedeni olarak, bazı üye devletlerin, örneğin Fransa ve Yunanistan'ın, azınlıklar konusundaki katı siyasetleri gösterilmiştir.

Bu azgelişmişlikten dolayı, AB Avrupa Konseyi'nin yasal çerçevesine dayanmak durumunda kalmıştır. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) bu konudaki çalışmalarını da göz önüne almıştır. Bunun, elbette, AGİT ve Avrupa Konseyi'nin en gelişmiş uluslararası standartlara sahip olduğundan dolayı AB'nin bu normları kullandığı gibi hüsn-ü talil⁸ izlenimi veren bir ifadesi de mevcuttur.⁹ Burada asıl önem arz eden nokta, AB'nin Genişleme çerçevesindeki “koşulluluk” ilkesinden dolayı, azınlık haklarının yasal ve siyasal düzleme yerleştirilmesi ve uygulanmasında en etkin kurum olarak ortaya çıkmasıdır.¹⁰ Başka bir deyişle, genişleme kriterleri aday ülkeler üzerinde yasal bir zorunluluk yarattığından dolayı, aslında azınlık hakları konusunda matbu bir siyaseti bile olmayan AB, bu hakların uygulanmasında en önemli aktör olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim yasal zorunluluk olmadan devletlerin, batılı devletler dâhil, azınlıklar konusunda gayet gönülsüz oldukları ifade edilmiştir.¹¹ Bu anlamda, aslında AB üyesi ülkeler için bir mecburiyet olmadığı halde - zira müktesebatın

⁸ Güzel nedene dayandırma [Editörün notu].

⁹ James Hughes / Gwendolyn Sasse, “Monitoring the Monitors: EU Enlargement Conditionality and Minority Protection in the CEECs”, *Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 4 (2002), s. 1-37, s. 6, www.ecmi.de/jemie.

¹⁰ Peter Vermeersch, “EU Enlargement and Minority Rights Policies in Central Europe: Explaining Policy Shifts in the Czech Republic, Hungary and Poland”, *Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 4 (2002), s. 1-31, s.5, www.ecmi.de/jemie.

¹¹ Plasseraud, *age*, s. 101.

parçası değil - aday ülkeler için azınlıklar konusunda yasal bir zorunluluk yaratılmış olmaktadır.

Resmin öteki yanında, AB'nin temel aldığı ve en gelişmiş yasal belge olan Avrupa Konseyi Azınlık Hakları Çerçeve Sözleşmesi'nin de muğlaklıkla malul olmayan açık bir standart olduğunu iddia etmek mümkün değildir. En temelinde, Sözleşmede açıkça ifade edildiği gibi, “ulusal azınlık” tanımı yapılmamıştır ve bütün üye devletlerin onayının alınmasının mümkün olmayacağı açıklıkla itiraf edilerek pragmatik bir yaklaşım izlendiği ifade edilmiştir. Dahası, azınlık hakları kolektif haklar olarak düşünülmemiş ve bireyler üzerinden tanımlanmıştır.¹² Bu tanımsızlıkla malul pragmatizm elbette fiili siyasi ilişkilerde ciddi bir sorun yaratmaktadır. Örneğin, AB sadece Bulgaristan devletinin tanıdığı azınlıklarla ilgilenebilmektedir, zira ilgili devletin tanımadığı topluluklarla ilgili bir iddia sahibi olacak bir azınlık tanımına sahip değildir aslında.

Aynı şekilde, Sözleşme uygulamanın hükümetlere bırakıldığını belirtmektedir. Dolayısıyla, devlet gene en temel siyasi kurum olarak meşrulaştırılmış ve haklar kolektif düşünülmediği için başka bir aktörün de oluşmasına imkân tanınmamıştır. Başka deyişle, sorun birey ile devlet arasında olarak tanımlanmış görünmektedir. Oysa ileride tartışacağımız gibi, Bulgaristan örneğinde bu şemaya uygun olmayan farklı bir durum ortaya çıkmıştır: Azınlıklar, özellikle Türk toplumu, Hak ve Özgürlükler Hareketi isimli bir siyasi parti bünyesinde örgütlenerek bir çeşit kolektif hareket içerisinde olmuştur. Böylece, *nasıl tanımlandığı belli olmayan* bir azınlık, *nasıl tanımlanmadığı belli olan* azınlık hakları çerçevesine, üstelik genel demokratikleşme gündeminin tartışılan aktörü siyasi partiler bağlamında yerleşmiş, AB de bu resimde özel yerini almıştır. Durumun karmaşıklığı sarih görünmektedir.

¹² Considérations générales, Objectifs de la Convention Cadre, Approches et concepts fondamentaux, s. 14. www.coe.int

Bu bağlamda, Bulgaristan'da Sözleşmenin tartışılması sonucunda, olumlu noktalara rağmen, ilk tepki, Sözleşmenin Balkan gerçekliğine uymadığı iddiası ile olumsuz olmuştur. Bu iddianın temelini, elbette, ayrılıkçılık veya özerklik talepleri ile doğabilecek istikrarsızlık teşkil etmektedir. Birçok gözlemciye göre, azınlık terimi bile birçok Bulgar için tehditkârdı ve tarihsel ve psikolojik önyargılar ön plandaydı.¹³ Nitekim Bulgaristan resmi yetkilileri de azınlık teriminin Bulgaristan'da çok kullanılmadığını, daha ziyade etnik grup veya topluluk terimlerinin tercih edildiğini ifade etmektedir.¹⁴ Bu noktada, Bulgar siyasi yapılanmasının ulus-devlet tanımını koruduğu ve Sözleşme'nin bu tanımı desteklediği, en azından yeniden yapılanma yollarını açmadığı düşünülebilir. Öte yandan, Bulgaristan içinde etnik yerine anayasal yurttaşlık temelli bir ulus tanımı yönünde ilerlemek isteyen güçlü bir akım da olagelmıştır. Etnik ve Demografik İlişkiler Konseyi eski başkanı Mihail İvanov, tarihsel olarak kendini "etno-ulus" olarak tanımlamaya yatkın olan Bulgar toplumunun 1989 sonrası değişimlerle "yurttaşların ulusu" fikrine yaklaşmakta olduğunu iddia etmiştir.¹⁵ Bu anlamda, Bulgaristan Türklerinin 1980'ler boyunca çektiği acı ve sürdürdüğü mücadelenin, 1990'larda uygun uluslararası şartlardan da beslenerek, Bulgar ulusunun etnik temelli ulus tanımından yurttaşlık temelli bir anlayışa evrilmesinde önemli rolü olduğu söylenmelidir. Nitekim Hak ve Özgürlükler Hareketi de ısrarla bu nokta üzerinde durmuş, hatta Bulgaristan siyasetinde bunun en önemli taşıyıcısı haline gelmiştir.

Konunun özü, azınlık haklarının sanıldığı ve iddia edildiği gibi etnik sorunların çözümünde asal rolü olup olmadığıdır. Bu çerçevede, olumsuz cevaplar çeşitlidir: etnik sorunların çözümünün etnik kimliklerin depolitizasyonu ile

¹³ Ekaterina Nikova, "La Modernisation à travers l'intégration la Bulgarie et l'Union Européenne", *Transitions*, 2001/1, s.107-122, s. 117-118.

¹⁴ Mülakat, Bulgaristan'ın Türkiye Büyükelçiliği'nde görevli bir diplomat, Ankara, 8 Aralık 2006.

¹⁵ Mülakat, Mihail İvanov, Sofya, 28 Eylül 2005.

kolaylaştırıldığı iddia edilmiştir.¹⁶ Benzer şekilde, liberal demokrat devletlerin çeşitli etnik gruplar arasında tarafsızlık sergilemesi gerektiği öne sürülmüştür.¹⁷ Dahası, azınlıklar da pekâlâ hoşgörüsüz bir milliyetçiliğin taşıyıcısı olabilir ve azınlık hakları siyasetleri ulus-altı düzeyde baskıcı rejimleri cesaretlendirebilir.¹⁸ Nihayet, en radikal denilebilecek görüş de azınlıkların ulus-devletler için demokratikleşme esnasında bir sıkıntı doğurduğunu ve bir siyasi istikrarsızlığı tetikleme riskini taşıdığını ifade etmiştir. Buradan hareketle, merkezileşme ve asimilasyonu bir çözüm olarak önermiştir.¹⁹ Karşıt argüman, devletlerin asla etno-kültürel olarak tarafsız olmadıklarını, dolayısıyla azınlık haklarının azınlıkların adaletsizliğe karşı korunması için gerekli olduğunu öne sürmektedir.²⁰

Bu konuda önemli eserleri ile bilinen W. Kymlicka azınlıkların her halükarda etnik bir mobilizasyona eğilimli olduklarını, dolayısıyla iki çözüm yolu olduğunu gözlemlemiştir: anti-liberal tavırla bu çabaları bastırmak veya bu mobilizasyonu liberal bir düzlemde kurumsallaştırmak. Ancak, Kymlicka da Belçika, Büyük Britanya ve Kanada örneklerinden hareketle “çokuluslu federasyon” fikrindeki temel sorunlara işaret etmiştir: topluluklar arası ilişki gayet sınırlıdır, fiilen iki paralel toplum söz konusudur ve ayrılıkçılık gündemden silinmemiştir.²¹

¹⁶ Stefan Wolff, “Beyond Ethnic Politics in Central and Eastern Europe”, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 4 (2002), s. 1-20, s. 1, www.ecmi.de/jemie.

¹⁷ Vermeersch, *agm*, s. 2.

¹⁸ P. Dimitras / N. Papanikolatos, “Reflections on Minority Rights Politics for East Central European Countries”, *Can Liberal Pluralism Be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*, Eds. W. Kymlicka / M. Opalski, Oxford 2001, aktaran Vermeersch, *agm*, s. 2.

¹⁹ David Laitin, *Identity in Formation. The Russian-speaking Populations in the Near Abroad*, Ithaca 1998, aktaran Hughes/Sasse, *agm*, s. 3.

²⁰ W. Kymlicka, “Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe”, *Can Liberal Pluralism Be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*, Eds. W. Kymlicka, / M. Opalski, Oxford 2001, aktaran Vermeersch, *agm*, s. 2.

²¹ Kymlicka, *agm*, s. 13.

Kısaca ana hatlarını aktardığımız bu bağlam içerisinde, AB genişlemesi ve azınlıklar ilişkisine baktığımızda, bu etkinin sarıh ve ölçülebilir olduğunu varsaymak olasıdır. Ancak, çeşitli araştırmaların okuması bu varsayımı doğrulamamakta ve tartışmalı görüşler sunmaktadır. Örneğin, Orta Avrupa ülkelerinin azınlık haklarını daha ziyade kısa vadeli çıkarlar için uyguladıkları ve Avrupa bütünleşmesinin doğrudan etkili olmadığı iddia edilmiştir.²² Veyahut PHARE programı²³ çerçevesinde fon dağılımı göz önüne alındığında, tüm bütçenin %1'inin ayrıldığını düşününce, azınlık sorunlarının AB için önemli olmadığı düşünülebilir.²⁴

Bu noktada, en temel eleştiriyi incelemek anlamlı görünüyor. Daha önce de belirtildiği gibi, azınlık hakları Batı Avrupalı üye devletlerin en az standartlaştırılmış ve dolayısıyla en uyumsuz olduğu konudur.²⁵ Bu uyumsuzluk aslında AB'nin kendi içinde uygulayamadığı kriterleri aday ülkelere uygulaması gibi bir paradoks yaratmaktadır ki bu da üç temel çelişkiye yol açmaktadır. Birincisi, azınlık hakları Kopenhag kriterlerinin en zayıf bölümüdür, zira ne yasal ne de fiili olarak net olarak bir şekilde tanımlanamamıştır. İkincisi, müktesebatın çeşitli öğelerine aday ülkelerin uyumunun izlenmesi sürecinde en zayıf halka da azınlık hakları olmuştur. Üçüncüsü, daha önce de belirtildiği gibi, azınlık tanımları ve hakları konusunda zaten bir uluslararası uzlaşma yoktur. Dolayısıyla, muğlak ve tartışmalı uluslararası standartlar, üye devletlerin azınlık

²² Vermeesch, *agm*, s. 4, 25.

²³ PHARE (Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies) programı serbest pazar ekonomisine ve liberal demokrasiye geçiş sürecinde Polonya ve Macaristan'a ihtiyaç duydukları yardımı sağlamak amacıyla 1989'da başlatılmış, daha sonra Avrupa Birliği'nin aday ülkelere yardım amacıyla uyguladığı katılım öncesi araçlardan biri haline dönüşmüştür. Tam üye olan Doğu Avrupa ülkeleri hala faydalanmaya devam etmektedir, 2000 yılına kadar aday statüsü olmayan Arnavutluk ve Makedonya gibi Balkan ülkelerinin de faydalandığı program 2001 yılından itibaren yerini CARDS (Community Assistance for Reconstruction, Development and Stability in the Balkans) programına bırakmıştır. Daha fazla bilgi için bkz.: http://ec.europa.eu/enlargement/how-does-it-work/financial-assistance/phare/index_en.htm

²⁴ Hughes /Sasse, *agm*, s. 20.

²⁵ Plasseraud, *age*, s. 116.

hakları siyasetinde birbirinden hem fikren hem fiilen farklı yaklaşımları, Avrupa Komisyonu'nun bu konudaki etkinliğinin kısıtlı oluşu bu çerçevedeki sorunlar olarak söylenebilir. Bu standartsızlığın, aday ülkelere bu konunun önerilmesi /dayatılması sürecinde ciddi bir sorun olarak ortaya çıktığı saptanmalıdır.²⁶

Bu durum, dış aktörlerin müdahale ederek kendi (değişken) öncelikleri çerçevesinde taleplerde bulunmalarının çatışmaları arttırdığı eleştirisini tetiklemiştir. Bu bağlamda, AB'nin önce azınlık hakları konusunda genel bir çerçeve sahibi olması ve farklı ve çelişkili kriterlerle aday ülkelerin yargılanmaması gerektiği vurgulanmıştır. Bu genel çerçevenin de dilsel ayrıştırmadan ziyade, azınlıkların ülkelerinin toplumlarına entegrasyonu üzerine kurulması gerektiği önerilmiştir.²⁷ Eleştirinin değeri gayet açık olmakla birlikte, aslında bu ayrışmanın ulus-devlet uygulaması ile ortaya çıkmış olduğu, azınlık hakları uygulamaları ile sadece yeniden üretildiği dikkate alınmalıdır. Başka deyişle, ayrışma zaten ulus-devlet uygulamalarının sonucudur ve azınlık hakları ile bu sorunlar azaltılmaya çalışılmaktadır.

Bu eleştirilere karşıt bir argüman ise uluslararası süreçlerin devlet-altı²⁸ düzeyde yeni aktörler için alan açılması gibi açık bir etkisi olduğunu saptamaktadır. Günümüzdeki örneklerde, bu yeni aktörler daha ziyade Batılı liberal ideolojinin taşıyıcıları olmaktadır. Bu anlamda, Avrupalılaşıma sadece eylemin değil anlam dünyasının da kurumlaşması anlamına gelmektedir.²⁹ Aslında, Balkanlarda 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı dönemde ulus-devletlerin kurulması sürecinde batılı anlam dünyası ve eylemlerin ne kadar etkili olduğu düşünüldüğünde,

²⁶ Hughes/Sasse, *agm*, s. 13.

²⁷ Riedel, *agm*, s. 662-663.

²⁸ Uluslararası İlişkiler'in daha ziyade devletlerarası ilişkiler olarak çalışılmasıyla oluşan devlet-merkezli anlayış çerçevesinde toplum ve iç siyaset düzeylerinde ve devletlerarası ilişkilerin doğrudan içinde bulunmayan aktörler ve süreçler için devlet-altı terimi tercih edilmektedir.

²⁹ Aneta Borislavova Spendzharova, "Bringing Europe in? The Impact of EU Conditionality on Bulgarian and Romanian Politics", *Southeast European Politics*, IV/2-3 (Kasım 2003), s. 141-156, s. 151.

1990'larda bu etkinin azınlık haklarına ağırlık vererek ulus-devletin yeniden tanımlanması gibi - başka biçimlerde sürüyor olması şaşırtıcı değildir.

Bu bağlamda Avrupa Komisyonu'nun raporlarına bakıldığında kritik ögeler gözlemlenmektedir. Birincisi, çok sayıda azınlık olmasına rağmen, Baltık ülkelerindeki Rus azınlıkları ile Romanlar özellikle telaffuz edilmektedir. Bulgaristan Türkleri ve Romanya ve Slovakya Macarları daha düşük dereceli olmakla beraber anılanlar arasındadır. Bu seçiciliğin Bulgaristan özelinde yarattığı sorunlar bir sonraki bölümde incelenecektir. İkincisi, bu raporlar Müktesebata uyumu temel alarak yazılmıştır ve Müktesebat azınlık haklarını içermediğine göre, ana amaç aslında ekonomik bütünleşmeyi arttırmakla sınırlı kalmıştır. Nihayet, azınlık haklarının uygulanması ile ilgili sorunlar, finansal sorunlara, idari kapasitenin düşüklüğüne, personel azlığına ve siyasi bilinç yoksunluğuna bağlanmıştır.³⁰

Buna ek olarak, AB'nin azınlık hakları ile talepleri her zaman sabit de olmamıştır. Romanların durumu en güzel örneği teşkil eder: başlangıçta, AB için asla bir uğraş bile değildi, zira - o dönem tanımlandığı haliyle - istikrara tehdit değillerdi.³¹ Bulgaristan özelinde çok önemli olan Romanların durumu Avrupa genelinde de önemli sorular üretiyor. Öncelikle, Avrupa'nın belirli toprak parçalarında yoğunlaşarak oraya kısıtlı kalmamış, tek azınlığıdır. Dahası, AB belgelerinde giderek daha fazla yer almaya başlamıştır.³² Ayrıca, bölge düzeyinde Doğu Avrupa'ya bakıldığında en kalabalık azınlıktır.³³ Nihayet, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı UNDP'ye göre çocuk ölüm oranları ve beslenme gibi temel kriterler açısından Avrupa'nın Romanları Afrika koşullarına yakın bir yaşam

³⁰ Hughes / Sasse, *agm*, s. 14, 16.

³¹ Vermeesch, *agm*, s. 9.

³² Hughes / Sasse, *agm*, s. 22.

³³ "Les problèmes des Roms entraveront-ils la marche vers l'UE? ", mediapool.bg, fransızcaya çeviren Dessislava Raykova, *Courier des Pays des Balkans*, 2 Mayıs 2003.

düzeyine sahiptir.³⁴ Bunların neticesinde de, aslında Romanların bir “alt sınıf” (underclass) oluşturdukları ve azınlık sorunlarının bu sınıfsal boyut da gündeme alınmadan çözülemeyeceği söylenebilir.³⁵ Nitekim Roman konusunun azınlık hakları çerçevesinde en zor çözülebilecek sorun olduğu iddia edilmiştir.³⁶

AB’nin azınlık hakları ile ilgili siyasetlerinde Avrupa Komisyonu’nun rolü tartışmalı olagelmıştır. Kopenhag kriterlerinde yer almayan yeni koşullar öne sürdüğü iddia edilmiştir.³⁷ Daha sonra Bulgaristan özelinde bu raporları inceleyeceğiz, ancak, genel gözlemlerin iletilmesi anlamlı görünüyor. Bulgaristan’daki Avrupa Komisyonu Delegasyonu görevlileri azınlık haklarını genel insan hakları çerçevesinde görmeyi tercih ettikleri izlenimi veriyorlar ve bu aslında çoğunluk diye tanımlananların da yaşadıkları sıkıntılar düşünüldüğünde oldukça anlaşılabilir: Azınlıkların eğitim, barınma ve istihdam sorunlarından bahsedildiğinde, Bulgarların da benzer sorunlara sahip olduklarını dile getirmeleri şaşırtıcı olmamalı. Komisyon görevlileri elbette Romanların bir öncelik sahibi olduklarını kabul etmiyorlar ve Romanlara yoğunlaşılma ile beraber tüm dezavantajlı grupların göz önüne alındığını ve pozitif ayrımcılık olmadığını söylüyorlar.³⁸ Bu yorumlamada, elbette, benzer sıkıntılardan mağdur Bulgarların tepkisini çekmemek kaygısının etkisinden bahsedilebilir.

³⁴ Kalman Mizsei / Ben Slay / Dotcho Mihailov / Niall O'Higgins / Andrey Ivanov, “The Roma in Central and Eastern Europe, Avoiding the Dependency Trap”, UNDP Regional Human Development Report 2003, <http://hdr.undp.org/en/reports/regionalreports/europethecis/name,3203,en.html>; kısa bir yorumu için: <http://www.undp.md/publications/doc/RR1%20-%20Roma%20Integration.pdf>.

³⁵ Mülakat, Mustafa Türkeş, ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, Mayıs 2005.

³⁶ Gal, *agm*, s. 12.

³⁷ Riedel, *agm*, s. 648.

³⁸ Mülakat, Avrupa Komisyonu Delegasyonu uzmanları, Sofya, 21 Eylül 2005. Bu makalede alıntı yapılan bu ve diğer mülakatlarda belirtilen görüşler mülakat yapılan kişilerin kendi kişisel görüşleri olup, çalıştıkları kurumu temsil etmemektedir.

Azınlık tanımları sözkonusu olduğunda, Komisyon temsilcileri Bulgaristan'ın resmen tanıdığı azınlıkları, yani Türkler ve Romanları, göz önüne alma eğilimini sürdürüyorlar. Diğer azınlıkların sorunları insan hakları ve/veya sosyo-ekonomik sorunlar bağlamında ele alınmaktadır. Örneğin, Makedon azınlığın sorunları örgütlenme özgürlüğü çerçevesinde, Pomaklarınki ise sosyo-ekonomik sorunlar bağlamında ele alınmaktadır.

AB'nin azınlık haklarının bireysel veya kolektif olduğu tartışmasında da net olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, Avrupa Konseyi'nin Çerçeve Sözleşmesi sorunu çözmemektedir. Komisyon temsilcileri yerel/ulusal şartların önemini vurgulamaktadırlar. Örneğin, topluluklar “beraber ama ayrı” sorunsuzca yaşadıklarında, entegrasyon için ısrar etmenin, bunun istikrarı tehdit etme potansiyeli göz önüne alındığında, anlamlı olup olmadığı, önemli bir soru olarak ortaya çıkmaktadır.³⁹

Aslında, Kopenhag kriterleri çerçevesinde “grup” olarak haklardan bahsedildiği söylenebilir. Dolayısıyla aday ülkelerden, üye ülkelerin uyguladığından fazlası beklenmektedir. Bu gerilim AB hukukuna da yansımıştır: Amsterdam Anlaşması ile Kopenhag kriterleri arasında açık bir çelişki vardır ve bağlayıcılığı göz önüne aldığımızda, AB'nin azınlık hakları konusunda koşulluluğu fiilen kaldırdığından bahsedilebilir.⁴⁰ Zaten, 10 ülkenin ayırım yapılmadan tam üye yapılarak gerçekleşen AB Genişlemesi bu konuda kriterlerin katı uygulanmasını engellemiştir.⁴¹ Sonuç olarak, AB'nin aday ülkelerde azınlık haklarıyla ilişkisi ve bu hakların gelişimine etkisi gayet tartışmalı görünmektedir. Bu anlamda, Bulgaristan örneği özel bir önem arz ediyor.

³⁹ Mülakat, Avrupa Komisyonu Delegasyonu uzmanları, Sofya, 21 Eylül 2005.

⁴⁰ Hughes/Sasse, *agm*, s. 5, 8, 11.

⁴¹ Vermeescher, *agm*, s. 21.

AB ve Bulgaristan’da Azınlık Haklarının Gelişmesi

Avrupa Birliği’nin Bulgaristan’la ilgili raporları ve belgeleri ile PHARE projeleri incelendiğinde, bu tartışmalı etki kendisini göstermektedir. Öncelikle, ilgili belgelerde azınlık haklarının ne kadar önemli olduğu anlaşılmamaktadır. Örneğin, tam üyeliğe giden yolda ilişkilerin temelini teşkil eden Ortaklık Anlaşması, azınlık hakları üzerine, azınlık mensubu bireyler de dâhil olmak üzere insan haklarına saygı duyulmasından bahseden standart bir cümle içeriyor sadece. Oysa örneğin mülkiyet hakkı defalarca zikredilmiştir. Bu nokta özellikle ilgi çekici, zira Bulgaristan’la yapılan Ortaklık Anlaşması’nda azınlık hakları ile ilgili özel bir cümle eklendiği yönünde bir genel kanı mevcuttur. Nitekim Bulgaristan resmi yetkilileri, azınlık haklarının AB-Bulgaristan ilişkilerinin genel çerçevesi düşünüldüğünde fazla yer kaplamadığını ifade etmektedirler.⁴²

Bulgaristan Helsinki Komitesi başkanı Krasimir Kănev, bu gözlemi doğrulayarak, AB’nin bu tavrının azınlık haklarındaki ilerlemenin önünü kestiğini ifade etmiştir. Kănev, AB etkisini iki boyutta incelemektedir: “Monitoring” denen denetleme amaçlı izleme süreci ile katılım (tam üyelik) öncesi fonlar. İzleme süreci bazı sorunları belirlemekte oldukça başarılı olmuş ve Birleşmiş Milletler ile Avrupa Konseyi gibi kendi izleme süreçlerini sürdüren örgütlerle de uyumlu olmuştur. Ancak, sorunların çözümündeki gelişmelerin ne olduğundan bağımsız olarak Bulgaristan’ın kriterlere uyduğu kararı, bu takip sürecinin istenen etkileri yaratmasını engellemiştir.⁴³

Kănev’in ifadesi İlerleme Raporlarında da gözlemlenebilir. AB düzenli olarak azınlıkların durumu ile ilgili olarak ciddi gelişme olmadığını saptamakta, ancak Bulgaristan’ın Kopenhag kriterlerini yerine getirmekte olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Hemen her raporda benzer bir durum vardır ve raporlar zaman

⁴² Mülakat, Bulgaristan’ın Türkiye Büyükelçiliği’nde görevli bir diplomat, Ankara, 8 Aralık 2006.

⁴³ Mülakat, Krasimir Kănev, Bulgaristan Helsinki Komitesi Başkanı, Sofya, 26 Eylül 2005.

içerisinde gelişmesine rağmen Bulgaristan'ın kriterleri yerine getirmekte olduğu sonucu değişmiyor. Dahası, 2000 ve 2002 yılındaki raporlar azınlık sorunları ile ilgili gayet gelişmiş ve detaylı incelemeler sunuyor; bunun azınlıkların sorunlarının artmasından ve/veya AB'nin bu konuya daha fazla önem göstermeye başlamasından mı kaynaklandığı anlaşılamıyor.⁴⁴ 1999 yılında Bulgaristan'ın Avrupa Konseyi Azınlık Hakları Çerçeve Sözleşmesi'ni çekincelerle onaylamasına rağmen, bu çekincelerden bahsedilmeden bunun olumlu bir nokta olarak not edilmesi, bu çekincelerin ve dolayısıyla azınlık haklarının AB için o kadar da önemli olmadığı izlenimi veriyor. İlerleme Raporları baştan beri Bulgaristan'ın kriterleri yerine getirmekte olduğu yönünde olmuş, azınlık hakları ile ilgili yorum, eleştiri ve önerilerin, bu son değerlendirmeye etkisi olmamıştır. Bulgaristan'daki bazı insan/azınlık hakları savunucuları, bunun ellerini çok zorlaştırdığını ifade etmişlerdir.⁴⁵

İlerleme Raporları'nda ortak olan beş temel özellikten bahsedilebilir.

Birincisi, sadece Bulgar devleti tarafından tanınmış azınlıkların durumunun AB tarafından incelendiği gözlemlenebilir. İçişlerine karışmama ilkesi çerçevesinde anlaşılabilir olan bu durum, içişlerinin birçok yönüne karışıldığı göz önüne alındığında anlaşılır görünmemektedir. AB'nin Makedon azınlık gibi tartışmalı olabilecek konuları gündeme getirmeye değer bulmadığı söylenebilir. Dolayısıyla, örneğin, Makedon azınlığın sorunları azınlık hakları çerçevesinde değil, düşünce ve ifade özgürlüğü çerçevesinde değerlendirilmiştir. AB'nin azınlıklarla ilgili siyaset ve uygulamalarının sözkonusu üye veya aday devletin sınırları içerisinde yaşayan azınlıkları tanımadığı durumda nasıl gerçekleşeceği ciddi bir soru işaretidir. Bu noktada, Kănev daha sonra yapmış olduğu bir

⁴⁴ Rapport Regulier de la Commission sur les Progres Réalisés par la Bulgarie sur la Voie de l'Adhesion, 2000, http://europa.eu.int/comm/enlargement/bulgaria/key_documents.htm

⁴⁵ Mülakat, Krasimir Kănev, Bulgaristan Helsinki Komitesi Başkanı, Sofya, 26 Eylül 2005.

sunuşta Bulgarca konuşan Müslümanlar olarak Pomakların ayrı bir grup olarak tanımlanmamasının yarattığı sorunlara değinmiştir.⁴⁶

Bu noktayla ilgili tartışmalar çerçevesinde, azınlık statüsünün her zaman olumlu bir gelişme olmadığı da belirtilmelidir. Romanların azınlık olmaları, “farklı” ve “kötü” olmaları anlamında yorumlanmaktadır. Makedon ve Pomakların Bulgar olarak tanımlanmaları, onları Romanlara yönelik olumsuz tavırların benzerlerinden muaf kılmıştır.

İkincisi, Roman azınlığa bir öncelik tanındığı söylenebilir. Katılım Ortaklığı Belgesi gibi “Bulgaristan’ı tam üyeliğe hazırlamak için öncelikli alanları belirten” resmi bir belgede azınlık haklarına dair önceliklerin bahsinde bu gayet açıktır.⁴⁷ Romanlara yönelik Çerçeve Programın öncelik olarak belirtilmesinde de gözlemlenebilir. Romanlara tanınan bu öncelik genelde Türk azınlık ile karşılaştırmalı olarak belirtilmektedir. 2001 İlerleme Raporu bunun en açık örneğidir⁴⁸: AB, Türk azınlığın hem ulusal hem yerel düzeyde siyasi temsilinin entegrasyonunu sağladığı saptaması ile Romanların siyasi temsilini cesaretlendirmektedir. Romanların siyasi parti oluşturması da, aslında Bulgaristan anayasasına göre bu çeşit siyasi parti oluşumları yasaklanmasına rağmen⁴⁹, önemli bir gelişme olarak sunulmaktadır.

Romanlara verilen bu öncelik, Etnik ve Demografik İşler Konseyi eski başkanı Mihail İvanov tarafından da doğrulanmaktadır. Ivanov, AB’nin sürekli Romanlardan bahsetmesinin diğer azınlık / toplulukların sorunlarını ikinci

⁴⁶ Krasimir Kănev, “Muslim Minorities and the Democratisation Process in Bulgaria”, *Proceedings of the International Conference on Minority Issues in the Balkans and the EU*, Eds. Mehmet Hacısalihoglu / Fuat Aksu, Istanbul 2007, s. 79-88, s. 80.

⁴⁷ Partenariat d’adhésion, Bulgarie, 2001,

http://europa.eu.int/comm/enlargement/bulgaria/key_documents.htm

⁴⁸ Rapport Régulier de la Commission sur les Progres Réalisés par la Bulgarie sur la Voie de l’Adhésion, 2001,

http://europa.eu.int/comm/enlargement/bulgaria/key_documents.htm

⁴⁹ Bulgaristan Anayasası, Madde 11.4.

plana ittiğini belirtmektedir.⁵⁰ Oysa Avrupa Komisyonu temsilcilerine göre AB'nin bu tavrı, Romanların azınlık statülerinden ziyade, toplumsal olarak dezavantajlı grup olmalarından kaynaklanmaktadır.⁵¹ Bu noktada, bu önceliğin Romanların sorunlarını gündeme getirmek için iyi olduğunu söyleyenler gibi, milliyetçi ve saldırgan bir tepkiye yol açtığını iddia edenler de vardır.

Bir yandan, Romanlara verilen önceliğin AB'nin Bulgaristan'da azınlık haklarının gelişimindeki etkisinde önemli bir göstergesi olduğu ifade edilmektedir. Bu görüşe göre, eğer bu öncelik verilmemiş olsaydı, Bulgar toplumunun bu konuya yönelik ilgisi gayet düşük olacaktı.⁵² Bu önceliği uygun bulmayan Mihail Ivanov dahi, AB'nin Romanlar lehine siyaset geliştirilmesindeki etkinliğinin asal olduğunu kabul etmektedir.⁵³ İlerleme Raporlarının analizinden açığa çıkan bu durumun bu şekilde teyit edilmesi, Romanlarla ilgili siyasetlerin oluşturulmasında AB etkisinin en önemli belirleyen olduğunu göstermektedir.

Ulaşılan bu sonuç, Bulgaristan devletinin ve dolayısıyla AB'nin tanıdığı diğer azınlık olan Türklerin durumu ile kıyaslandığında daha açıkça ortaya çıkmaktadır. Bulgaristan Türk azınlığı 1993 yılında AB Genişleme kararı ve kriterleri açıklanmadan önce de örgütlüydü ve bir hak arama mücadelesi içindeydi. Doğrudan AB etkisi olmasa bile, Türkler gene de bir siyasi mücadele sürdürüp, temsili demokrasi içerisinde yer alarak Parlamento'da yer edinebilirlerdi. Oysa Romanlar için böyle bir ihtimal dahi sözkonusu görünmemektedir. *Bu durum, bize AB'nin etkilerinin sınırlarını da göstermektedir: eğer sözkonusu azınlık zaten örgütlü ise, AB'nin rolü daha dolaylı ama daha etkindir; azınlık örgütlü değil ise AB etkisi daha doğrudan ama daha az etkindir.*

⁵⁰ Mülakat, Mihail İvanov, Sofya, 28 Eylül 2005.

⁵¹ Mülakat, Avrupa Komisyonu Delegasyonu uzmanları, Sofya, 21 Eylül 2005.

⁵² Mülakat, Lyubov Panayotova ve Penka Vasileva, Avrupa Enstitüsü Uzmanları, Sofya, 21 Eylül 2005.

⁵³ Mülakat, Mihail İvanov, 28 Eylül 2005.

Bulgaristan Türklerinin haklarını elde etmelerinde AB etkisi konusundaki görüşler çelişkilidir. Bir yandan, genel kanıyı da doğrular bir şekilde, Bulgar siyasi elitine duyulan güvensizlik nedeniyle, AB etkisi olmadan önemli bir gelişme olamayacağı iddia edilmektedir.⁵⁴ Öte yandan, AB'nin rolünü gözlemlemenin sorunlu olduğu, Bulgaristan'ın zaten komşuları (yani Türkiye) ile iyi geçinmek zorunda olduğu söylenmektedir. Sorunu zor ve şiddet kullanımı ile çözemediğine göre, azınlık hakları ister istemez gündeme gelecekti.⁵⁵ En uç iddia ise, AB'nin etkisi olmadığı, bu hakların Türklerin kendi mücadelelerinin sonucu olduğu, Bulgaristan'ın Mayıs 1989 ayaklanmasını engelleyemediği ve saklayamadığı dolayısıyla hakların kabulünde asal olanın bu olduğu iddia edilmiştir.⁵⁶

Üçüncüsü, AB bireysel veya kolektif haklar konusunda açık değildir, nitekim terimler sürekli birbirinin yerine kullanılmıştır. Örneğin, 1998 İlerleme Raporunda “topluluk” terimini kullanılırken 1999 Raporunda “çingene azınlık” demek tercih edilmiştir ve “Roman toplumuna ait bireyler” şeklindeki bireyci genel kullanım ise pek gözlemlenmemektedir. Bu anlamda, aslında Romanlar bir kolektivite olarak tanımlanmış, haklarından da böyle bahsedilmiştir. 1998’de “topluluk” iken 1999’da “azınlık” olmalarını bir gelişme veya evrim olarak algılama eğilimi, 2001 raporu ile beraber yok olmakta ve AB'nin “topluluk” ve “azınlık” terimleri ile “Çingene” ve “Roman” isimlerini tutarsızca kullandığı gözlemlenmektedir.⁵⁷

Dördüncüsü, azınlık haklarındaki ilerleme ve gelişmeler İlerleme Raporlarında AB'nin rolünün altını çizerek şekilde belirtilmiştir. Örneğin, 1998 İlerleme Raporunda Etnik ve Demografik İşler Konseyi'nin kuruluşu “ilk adım” olarak

⁵⁴ Mülakat, Şevki Kurtuluş, Balkanlılar Derneği Başkanı, İstanbul, 27 Nisan 2005.

⁵⁵ Mülakat, Yıldırım Ağanoğlu, Rumeli Türkleri Derneği Arşiv Sorumlusu, İstanbul, 27 Nisan 2005.

⁵⁶ Mülakat, Özcan Pehlivanoglu, Rumeli Türkleri Derneği Başkan Yardımcısı, İstanbul, 27 Nisan 2005.

⁵⁷ Rapport Régulier de la Commission sur les Progres Réalisés par la Bulgarie sur la Voie de l'Adhésion, 1998, 1999, 2001, http://europa.eu.int/comm/enlargement/bulgaria/key_documents.htm

tanımlanmıştır. Bu tanım, kuruluşundaki AB rolünün etkinliğini ve AB'nin başka beklentileri olduğunu düşündürmektedir. Benzer şekilde, 2002 İlerleme Raporu Roman azınlık ile ilgili Çerçeve Program'ın uygulanmasındaki sıkıntıları ifade ederken, ayrımcılık karşıtı bir yasal düzenlemenin öneminden bahsetmektedir. Nitekim 2003 Katılım Ortaklığı Belgesi de benzer bir ihtiyacın altını çizmektedir.⁵⁸ 2003 İlerleme Raporu ise bu yasal düzenlemenin yapılmasını takdir etmektedir.⁵⁹ Böylece, AB'nin bu yasayı oluşturmaktaki rolü açıkça ortaya çıkmaktadır. Buna karşın, 2001 İlerleme Raporunda, zorla değiştirilen kişi ve yer isimlerinin iadesi ile ilgili medeni kanun değişikliklerinin yapılmasının takdir edilmesi⁶⁰, daha önce bu yönde bir AB önerisi raporlarda ve diğer belgelerde geçmediği için, bunu AB etkisi olarak görmek mümkün görünmemektedir.

Burada belirtilmesi gereken bir alt-nokta, azınlıklar ile AB arasındaki ilişkinin de vurgulanmasıdır. En açık hali 1998 İlerleme Raporunda ortaya çıktığı üzere, azınlıklar Avrupa Komisyonu Delegasyonuna şikâyetlerini iletmektedirler. Bu durum Avrupa Komisyonu temsilcileri tarafından da teyit edilmiştir.

Beşincisi, Romanların sosyo-ekonomik sorunları azınlık hakları çerçevesinde tanımlanmıştır. Örneğin 1999 İlerleme Raporunda sıralanan sorunlar, barınma, istihdam, eğitim ve yoksulluktur.⁶¹ Azınlık hakları denildiğinde ilk akla gelecek olan anadilde eğitim veya kültürel haklardan bahsedilmemektedir. Oysa Pomakların sosyo-ekonomik sorunları, eğer uygun

⁵⁸ Partenariat d'adhésion, Bulgarie, 2003,

http://europa.eu.int/comm/enlargement/bulgaria/key_documents.htm

⁵⁹ Rapport Régulier de la Commission sur les Progres Réalisés par la Bulgarie sur la Voie de l'Adhésion, 2003,

http://europa.eu.int/comm/enlargement/bulgaria/key_documents.htm

⁶⁰ Rapport Régulier de la Commission sur les Progres Réalisés par la Bulgarie sur la Voie de l'Adhésion, 2001,

http://europa.eu.int/comm/enlargement/bulgaria/key_documents.htm

⁶¹ Rapport Régulier de la Commission sur les Progres Réalisés par la Bulgarie sur la Voie de l'Adhésion, 1999,

http://europa.eu.int/comm/enlargement/bulgaria/key_documents.htm

görülürse, başka çerçevelerde değerlendirilmiştir. Dolayısıyla, *azınlık tanımlamalarında yaşanan çelişki, muğlaklık ve eksiklikler, azınlıkların sorunlarını tanımlamaya geldiğinde, daha da sorunlu olarak ortaya çıkmışlardır.*

Bulgaristan Türk azınlığının ekonomik sorunları, İlerleme Raporlarında daha ziyade “yaşanılan bölgenin ekonomik sorunları” olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamanın, Türk azınlığın “tamamıyla entegre” ve “siyaseten temsil edilmekte” olduğu yönündeki mutlak saptamaya eklendiği belirtilmelidir. Türk azınlığın önemli bölümünün Geçiş Sürecinden en olumsuz etkilenen kırsal nüfus içerisinde yer aldığı göz önüne alındığında, aslında sorunun farklı bir yönü de ortaya çıkmaktadır.⁶²

Pomaklar ve Makedonlar gibi diğer topluluk/azınlıkların sosyo-ekonomik koşulları ve sorunları azınlık veya insan hakları sorunu olarak tanımlanmamaktadır. Bu nedenle, ilgili devlet tarafından ve dolayısıyla AB tarafından azınlık olarak tanımlanmamak, sosyo-ekonomik sorunların da göz ardı edilmesi ile sonuçlanmaktadır. Başka deyişle, AB perspektifinden bakıldığında, *sadece kültürel haklar değil, sosyo-ekonomik sorunlar da azınlık statüsü ile doğrudan ilgilidir.*

Sonuçta, ilgili belgelerin, özellikle de İlerleme Raporlarının incelenmesi ile AB'nin Bulgaristan'da azınlık haklarının gelişimine etkileri anlamaya çalışıldığında, belirgin sonuçlara ulaşmak mümkündür. Bunlar, Etnik ve Demografik İşler Konseyi'nin kuruluşu, Romanların sorunlarının bu bağlama alınması, Romanların entegrasyonunu sağlamayı amaçlayan Çerçeve Programın hazırlanması ve uygulanması, Türklerin yaşadığı (kırsal) bölgelerin ekonomik sorunlarının ciddiye alınması, ayrımcılık karşıtı yasal düzenlemelerin yapılması ve yasa, program ve kurumların işletilmesi için düzenli baskı

⁶² Son sayıma göre, Bulgaristan Türklerinin % 63'ü kırsal kesimde yaşamaktadır. Aslında, özellikle bütün tarımı ile ilgilenen kırsal Türk ve Pomak tarım işçilerinin Bulgaristan toplumundaki ortalama tarım işçisinden daha yoksul oldukları da not edilmelidir, bkz. Kănev, *agm*, s. 81.

yapılmasıdır. AB'nin azınlık hakları ile ilgili olarak yasal düzenleme ve kurumlaşma konusunda gayet etkin olduğu söylenebilir.

Phare Projeleri

PHARE projelerinin özellikle de Romanlar sözkonusu olduğunda AB'nin Bulgaristan'daki azınlık haklarına etkilerinin önemli bir kısmını oluşturduğu söylenebilir. Bulgaristan PHARE ulusal programının üzerine kurulu olduğu dört ana amaçtan biri etnik bütünleşme ve sivil toplumdur. Buna karşın, azınlıkları içeren projelerin genel PHARE bütçesi içindeki yeri oldukça sınırlıdır: Örneğin, 1999 yılında 55 milyon Avronun 0,5 milyonu, yani yüzonda biri. Bu nedenle, Helsinki Komitesi Başkanı Krasimir Kănev ayrılan bütçenin düşünülen yatırımlar için yeterli olmadığını belirtmiştir.⁶³

2000 yılındaki yirmi beş projenin hiçbiri doğrudan azınlıklarla ilgili değildir, ama çocukların durumlarının iyileştirilmesi ile ilgili projede Roman çocuklarına da atıfta bulunulmuştur. 2001 yılının otuz projesinden üçü azınlıklarla ilgilidir. Bunlar sosyal dışlanmayı engellemek, Romanların entegrasyonunu sağlamak ve azınlıkların sağlık hizmetlerine erişiminin sağlanması ile ilgilidir. 2003 yılındaki otuz dokuz projenin bir tanesi azınlıkların eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimi bağlamında entegrasyonudur.

AB'nin doğrudan etkisi Romanlarla ilgili projelerde açıkça gözlemlenebilir. Bu nokta aslında AB'nin rolünün hem başarısını, hem başarısızlığını temsil ediyor. Bununla ilgili gayet sert eleştiriler yönelten Bulgar entelektüelleri olmuştur. Bu iddiaya göre, AB'nin Romanlara olan bu vurgusu sadece Bulgar milliyetçisi tepkileri arttırmakla kalmamış, Türklerle Romanlar arasında da bir gerginlik yaratmıştır.⁶⁴

⁶³ Mülakat, Krasimir Kănev, Bulgaristan Helsinki Komitesi Başkanı, Sofya, 26 Eylül 2005.

⁶⁴ Mülakat, Mihail İvanov, Sofya, 28 Eylül 2005.

Avrupa Enstitüsü uzmanları ise konuya daha dengeli yaklaşma düşüncesindeler. Onlara göre Romanlara ayrılan kaynaklar yanlış anlaşılmış olabilir. Bu yanlış anlaşılmanın Bulgar milliyetçisi tepkileri sertçe sergileyen ATAKA isimli siyasi partiye yol açtığı söylenebilir. ATAKA, Romanların sorunlarının sadece Bulgaristan'a özgü olmadığını, tüm Avrupa'yı kapsadığını ve bu sorunların da Romanların kolay kolay değişmeyecek olan kendi yaşam tarzlarından kaynaklandığını iddia etmiştir.⁶⁵ Avrupa Enstitüsü uzmanları PHARE projelerinin Romanlara doğrudan para vermek demek olmadığını ısrarla vurguluyorlar. Bu projelerin amacının, kimi değişiklikler yoluyla sistemin ürettiği bazı engellerin aşılması olduğunu belirtmektedirler. Ancak, bu durum geniş kitlelere anlatılmamış olduğundan bu yanlış anlaşılma kalıcılaşarak çeşitli toplumsal bölünmelere yol açmaktadır. Bunun sonucunda, Romanlar hiçbir şey vermeden alan bir topluluk olarak görülmektedir.⁶⁶ Avrupa Komisyonu Delegasyonu uzmanları da sorunun entegrasyonun somut olarak anlatılmamasından kaynaklandığını saptadıklarını ifade etmektedirler. Bu durum özellikle gruplar ayrı ayrı ama paralel yaşadıklarında ve entegrasyonu sorun etmediklerinde daha da net ortaya çıkmaktadır.⁶⁷

Aslında, bu projelerin analizi Romanlara verilen önceliği ve sosyo-ekonomik sorunlarının azınlık hakları çerçevesinde tanımlandığını açıkça göstermektedir. Ancak, diğer dezavantajlı grupların göz ardı edildiğini iddia etmek haksızlık olur. Örneğin, 2000 yılı programında kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve engelliler gibi dezavantajlı grupları korumayı ve sosyal hizmetlere erişimlerini sağlamayı amaçlayan projeler vardır. Bu noktada pozitif ayrımcılıktan bahsetmek güçtür. Vurgu, söylendiği gibi,

⁶⁵ "Prejudice and Pride, Interview with Dr. Petar Beron", *Sofia Echo* 18 Temmuz 2005, http://sofiaecho.com/2005/07/18/642612_prejudice-and-pride

⁶⁶ Mülakat, Lyubov Panayotova ve Penka Vasileva, Sofya, Avrupa Enstitüsü Uzmanları, 21 Eylül 2005.

⁶⁷ Mülakat, Avrupa Komisyonu Delegasyonu uzmanları, Sofya, 21 Eylül 2005.

sosyal hizmetlere eşit erişim üzerine kurulmuştur. Gene de, bir yaklaşım sorunu göze çarpmaktadır.

2001 yılındaki sosyal entegrasyon projesi bu yaklaşım sorununu farklı bir şekilde gözler önüne sermiştir: Romanlar ile diğer etnik azınlıklar ve dezavantajlı grupların ekonomik entegrasyonu amaçlanmış ve işsizlik sorunu vurgulanmıştır. Bu bağlamda, Romanlar başta olmak üzere etnik azınlıkları ayırıştırması nedeniyle, bu proje işsizlik gibi sosyo-ekonomik bir sorunun ele alınmasında etnik kriterler uygulandığının örneği olmuştur.

Avrupa Enstitüsü uzmanları PHARE projelerinin sonuçlarının pek iyi olmadığını sıkıntıyla kabul ediyorlar. Ancak, hem hükümet siyasetlerinin, hem de Romanlara yönelik ayrımcılığın düzeltilmesi için zaman gerektiğini ifade ediyorlar. PHARE 2001 programının öğretmen ve polis alımları ile kamu kurumlarında azınlıkların temsilinin artırılması yönündeki iyileştirmelerini olumlu gelişmeler olarak not etmektedirler. Bu çerçevede, Roman gençlerin öğretmen asistanları olarak bu topluluğun eğitiminde değerlendirilmelerinin gayet başarılı olduğunu belirtmektedirler.⁶⁸ Öne sürdükleri sorunlardan bir tanesi Roman azınlıkla beraber çalışırken bu azınlığın temsilcileri ile yaşanan sorunlardır. Bir yandan, etkin olabilmek için kesinlikle bu topluluğun temsilcileri ile çalışmak gerekirken, öte yandan bu temsilcilerin genel olarak yolsuzluğa eğilimli olmaları ciddi sorun yaratmaktadır. Birçok projenin başarısızlığında idari sorunlar kadar bu durum da neden olarak gözlemlenmektedir.⁶⁹

Romanların Bulgar toplumundaki sorunları ile ilgili olarak resmin bir diğer yüzü de, bu topluluğun hakları kadar ödevleri de olduğunu fiilen kabul etmemeleridir. Normal bir yurttaş gibi hareket etmediklerinin en sık tekrarlanan örneği elektrik

⁶⁸ Mülakat, Lyubov Panayotova ve Penka Vasileva, Avrupa Enstitüsü Uzmanları, Sofya, 21 Eylül 2005.

⁶⁹ Mülakat, Lyubov Panayotova ve Penka Vasileva, Avrupa Enstitüsü Uzmanları, Sofya, 21 Eylül 2005.

faturalarının ödenmemesidir.⁷⁰ Bu noktada, Avrupa Komisyonu Delegasyonu uzmanları, bir azınlığın entegrasyonunun başarılı olabilmesi için bu grubun da entegrasyon için samimi bir istek ortaya koyması ve hukuk devletinin kurallarına saygı göstermesi gerektiğini söylemektedirler.⁷¹

Bulgaristan Helsinki Komitesinden Krasimir Kănev, Romanların PHARE projelerinden faydalanmış sayılabileceklerine rağmen, bu projelerin belirlenen sorunlarla iyi ilişkilendirilmediğini saptamaktadır. Kınev'e göre, bu projeler zaten onları kontrolüne almak isteyen hükümet aracılığı ile düzenlenmektedir. Ayrıca, önemli bazı projeler için yeterli miktarda kaynak da aktarılmamıştır.⁷² Buna ek olarak, Mihail Ivanov, başka sorunları gündeme getirmektedir. Birincisi, prosedürler çok karmaşıktır, bu da az sayıda insanın bu konuda bilgili olmasına yol açmaktadır. İkincisi, ayrılan kaynağın önemli bir bölümü, çoğunluğu yabancı olan, danışmanlara gitmektedir. Örneğin, toplam bütçesi 750.000 Avro olan bir eğitim projesinde, hedef topluluk ve onların eğitim harcamaları için kullanılan para toplam bütçenin sadece %10'u kadardır. Aynı şekilde, proje duyurularının sadece Bulgaristan vatandaşlarına yönelik olamaması ile uluslararası çağrıların mecburi ve koşulların Bulgarlar tarafından yerine getirilmesinin zor olmasını da ciddi sorunlar olarak sunmaktadır. Bütün bunların sonucunda, bu konuda tekellerin oluşmasına fiilen göz yumulmuştur.⁷³

Sonuç

Bir önceki bölümde özellikle ilgili belgelerin incelenmesinden çıkan sonuçlar paylaşıldı. Bu bulguları, 2005 yılında yapılmış bir alan araştırması ile de destekleyerek bu makalenin ana konusu olan Avrupa Birliği'nin Bulgaristan'daki azınlık haklarının gelişimindeki etkilerine baktığımızda, dört önemli

⁷⁰ Bu görüş yapılan bütün mülakatlarda belirtilmiştir.

⁷¹ Mülakat, Avrupa Komisyonu Delegasyonu uzmanları, Sofya, 21 Eylül 2005.

⁷² Mülakat, Krasimir Kănev, Bulgaristan Helsinki Komitesi Başkanı, Sofya, 26 Eylül 2005.

⁷³ Mülakat, Mihail İvanov, Sofya, 28 Eylül 2005.

nokta düşünülebilir. Bunları doğrudan etkiler ve dolaylı etkiler şeklinde iki kategoride ele alabiliriz.

Doğrudan etkilerin birincisi, ayrımcılığa karşı yasa çıkarılması, etnik ilişkilerle ilgili bir kurum oluşturulması, Romanların entegrasyonu için bir program oluşturulması gibi yasal ve kurumsal çerçevedeki düzenlemelerdir. İkincisi, PHARE projeleri çerçevesinde aktarılan örneğin konut ve eğitim yardımı gibi kaynak ve bilgilerdir.

Dolaylı etkilerin birincisi, elbette iç siyasi ortamın Batı Avrupa modeli liberal demokrasiye doğru evrilmesine paralel olarak yeni aktörlerin oluşması ile ortaya çıkmaktadır. Azınlıklar da kendilerini siyasi olarak ifade etme şansı bulmuşlardır. Dahası, bu demokratikleşme sürecinin giderek artan ölçülerde AB denetiminde yapılması ile azınlıklar Avrupa Komisyonu ile doğrudan görüşme ve sorunlarını aktarma şansı bulmuşlardır. İkincisi, azınlıklara yönelik söylem ve eylemlerde AB Genişleme Süreci belirleyenlerinin ağırlığıdır. Başka deyişle, AB'nin etkisi, sadece yapılanlarda değil, yapılmayanlarda da gözlemlenebilir. AB tam üyeliğine adaylık, aktörlerin eylem yelpazesinde bir kısıtlama yaratmıştır: Roman gettolarına aşırı milliyetçi gruplar tarafından düzenlenebilecek saldırılar veya Türk azınlığın kullanmakta olduğu hakları yerel seviyelerde çeşitli şekillerde engelleme çabaları (daha fazla) gözlemlenebilirdi.

AB'nin etkisinin başarısına gelince, Türk ve Roman azınlık arasındaki siyasi örgütlenme, ifade ve temsil arasındaki farklar AB'nin etkilerini ve sınırlarını göstermektedir. AB'nin Romanların örgütlenmesindeki etkisi ve desteği açıktır. Bunun anlamlı bir entegrasyon ve siyasi-toplumsal temsil ile sonuçlandığı söylenemez. Oysa Türklerin örgütlenmesinde AB rolü başlangıçta hiç yoktur, daha sonrasında ise Roman örneğine oranla daha kısıtlıdır. Türklerin entegrasyonunda sıkıntılar yaşansa da, siyasi ifade ve temsilinde önemli bir başarıya ulaşıldığı söylenebilir. Dolayısıyla, AB'nin etkisi, sözkonusu azınlık örgütlü ise daha az belirgin ama daha

başarılı, örgütlü değilse oldukça belirgin ama daha başarısızdır. Son olarak, AB'nin başarısının göreceliliği rolünün anlaşılmasında da güçlükler yaratmaktadır. AB'nin niyet ve eğilimleri doğrudan sonuç yaratmamakta, ürün verdiği durumlarda ise bunun her zaman olumlu olduğunu düşünmek de mümkün görünmemektedir. PHARE projeleri bunun en güzel örneğini teşkil eder.

Bu makalede doğrudan çalışılmamış olmakla beraber, konunun not edilmesi gereken önemli bir yönü, azınlık haklarının sanıldığı ve/veya iddia edildiği gibi etnik sorunların çözümünde asal rolü olup olmadığıdır. Bu makalede kısmen tartışıldığı gibi AB üyesi ülkelerin dahi bu konuda standart bir uygulaması yoktur: üye devletler birbirinden oldukça farklı uygulamalar tercih etmektedir ve ulus-üstü AB bürokrasisi bu farklılığı sindirebilmektedir. Bu uyumsuzluk aslında AB'nin kendi içinde uygulayamadığı kriterleri aday ülkelere önermesi/dayatması gibi bir çelişki yaratmaktadır. Bu makalede incelenip aktarılmaya çalışıldığı gibi, bu çelişkinin AB'nin Bulgaristan'da azınlık haklarının gelişiminde etkisiz kalmasına yol açtığı söylenemez, ancak bu sürecin oldukça sorunlu geçmiş olduğu da aşikârdır.

Kaynakça

- Considérations générales, Objectifs de la Convention Cadre, Approches et concepts fondamentaux, www.coe.int
- Dimitras, P. / N. Papanikolatos, "Reflections on Minority Rights Politics for East Central European Countries", *Can Liberal Pluralism Be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*, W. Kymlicka / M. Opalski, Oxford 2001.
- Dimitrov, Vesselin, "Learning to Play the Game: Bulgaria's Relations with Multilateral Organisations", *Southeast European Politics*, 2 (2000), s. 101-114.
- <http://www.undp.md/publications/doc/RR1%20-%20Roma%20Integration.pdf>.
- Hughes, James / Gwendolyn Sasse, "Monitoring the Monitors: EU Enlargement Conditionality and Minority Protection in

- the CEECs”, *Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 4 (2002), s. 1-37, www.ecmi.de/jemie.
- Kānev, Krasimir, “Muslim Minorities and the Democratisation Process in Bulgaria”, *Proceedings of the International Conference on Minority Issues in the Balkans and the EU*, Mehmet Hacısalihoğlu / Fuat Aksu, Istanbul 2007, s. 79-88.
- Kymlicka, Will, “Multiculturalism and Minority Rights: West and East”, *Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 4 (2002), s. 1-25, www.ecmi.de/jemie
- Kymlicka, Will, “Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe”, *Can Liberal Pluralism Be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*, W. Kymlicka / M. Opalski, Oxford 2001, s. 13-106.
- Laitin, David, *Identity in Formation. The Russian-speaking Populations in the Near Abroad*, Ithaca 1998.
- “Les problèmes des Roms entraveront-ils la marche vers l’UE? ”, mediapool.bg, [fransızcaya çeviren](http://fransızcaya.çeviren) Dessislava Raykova, *Courrier des Pays des Balkans*, 2 Mayıs 2003.
- Mizsei, Kalman / Ben Slay / Dotcho Mihailov / Niall O’Higgins / Andrey Ivanov, “The Roma in Central and Eastern Europe, Avoiding the Dependency Trap”, UNDP Regional Human Development Report 2003, <http://hdr.undp.org/en/reports/regionalreports/europethecis/name,3203,en.html>;
- Mülakat, Avrupa Komisyonu Delegasyonu uzmanları, Sofya, 21 Eylül 2005.
- Mülakat, Krasimir Kānev, Bulgaristan Helsinki Komitesi Başkanı, Sofya, 26 Eylül 2005.
- Mülakat, Lyubov Panayotova ve Penka Vasileva, Avrupa Enstitüsü uzmanları, Sofya, 21 Eylül 2005.
- Mülakat, Mustafa Türkeş, ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, Mayıs 2005.
- Mülakat, Bulgaristan’ın Türkiye Büyükelçiliği’nde görevli bir diplomat, Ankara, 8 Aralık 2006.
- Mülakat, Mihail İvanov, Sofya, 28 Eylül 2005.

- Mülakat, Özcan Pehlivanoğlu, Rumeli Türkleri Derneği Başkan Yardımcısı, İstanbul, 27 Nisan 2005.
- Mülakat, Şevki Kurtuluş, Balkanlılar Derneği Başkanı, İstanbul, 27 Nisan 2005.
- Mülakat, Yıldırım Ağanoğlu, Rumeli Türkleri Derneği Arşiv Sorumlusu, İstanbul, 27 Nisan 2005.
- Nikova, Ekaterina, "La Modernisation à travers l'intégration la Bulgarie et l'Union Européenne", *Transitions*, 2001/1, s. 107-122.
- Plasseraud, Yves, *Les minorités*, Paris 1998.
- Poirmeur, Yves, "L'Union Européenne sous contrainte d'Elargissement", *Etudes sur l'Elargissement de l'Union Européenne*, Ed. Thuan Cao-Huy, Paris 2002, s. 43-71.
- "Prejudice and Pride, Interview with Dr.Petar Beron", *Sofia Echo* 18 Temmuz 2005,
http://sofiaecho.com/2005/07/18/642612_prejudice-and-pride.
- Spendzharova, Aneta Borislavova, "Bringing Europe in? The Impact of EU Conditionality on Bulgarian and Romanian Politics", *Southeast European Politics*, IV/2-3 (Kasım 2003), s.141-156.
- Tucny, Edwige, *L'Elargissement de l'Union Européenne aux Pays d'Europe Centrale et Orientale, la conditionnalité politique*, Paris 2000.
- Türkeş, Mustafa, "Double Processes: Transition and its Impact on the Balkans", *Towards Non-violence and Dialogue Culture in Southeast Europe*, Der. Ivan Hadjsky, Sofya 2004.
- Vermeersch, Peter, "EU Enlargement and Minority Rights Policies in Central Europe: Explaining Policy Shifts in the Czech Republic, Hungary and Poland", *Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 4 (2002), s. 1-31, www.ecmi.de/jemie.
- Wolff, Stefan, "Beyond Ethnic Politics in Central and Eastern Europe", *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 4 (2002), s. 1-20, www.ecmi.de/jemie.

**89 GÖÇMENLERİ,
ENTEGRASYON SORUNLARI VE
ULUSAŞIRI GÖÇMENLİK**

ATATÜRK, MENDERES VE ÖZAL DÖNEMİ BULGARİSTAN'DAN GELEN GÖÇMENLER ÜZERİNE GÖZLEMLER

Levent KAYAPINAR

Giriş

Sözlük manası olarak “ekonomik, toplumsal ve siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi”ne göç denilmektedir.

Eskilerin hicrî 1293 yılında gerçekleşmesinden dolayı 93 Harbi dedikleri 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşını müteakiben kurulan Bulgar prensliği döneminden itibaren Bulgaristan'dan Anadolu'ya sayıları küçümsenemeyecek göçler yaşanmıştır. Bunun nedeni 1877-1878 yılı olaylarının akabinde Bulgaristan'da bir prensliğin kurulması ve ulusal devlet kurma yolunda demografik yapının değiştirilmesine yönelik faaliyetlerdir. Çünkü Fransız İhtilalinin yaydığı fikirler doğrultusunda ulusal bir devlet oluşturmaya çalışan Bulgar Devletin'in aslında ulus yaratmak ve Bulgar ulusu bilinci oluşturmak ihtiyacı da mevcuttu. Hâlbuki 1877-1878 savaşı öncesi Bulgaristan demografisine bakıldığı zaman Bulgarların çoğunluğu oluşturmadığı gözlemlenmektedir. Fransa'nın Rusçuk viskonsülü 6 Ekim 1876 tarihli raporuna göre bugünkü Bulgaristan'ın kuzeyini kapsayan Tuna Vilayetinde 1.130.000 Bulgar nüfusuna karşılık 1.120.000 Türk yaşıyordu. Bulgaristan'ın güneyini kapsayan İslimiye ve Filibe sancaklarında ise aynı tarihte 483.000 Bulgar'a karşılık

681.000 Türk yaşıyordu. Kısacası 1876 yılında Bulgaristan'ın nüfusunun yaklaşık %53'ü Türklerden oluşuyordu.¹

Atatürk Dönemi Öncesi Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler

Bulgarlar bu demografik yapıyı değiştirmek amacıyla Türkler üstünde baskı kurarak onlara ait vakıf ve dini eserleri tahrip ederek ve emlaklarına el koyarak Müslüman nüfusu Bulgaristan'dan göç etmeye zorladılar.² Zaten 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sonucunda Anadolu'ya yapılan göçlerin neticesinde 1877-1891 tarihleri arasında yaklaşık yarım milyon (495.339) kişi Anadolu'nun değişik yerlerine iskân edilmek üzere İstanbul'da toplanmıştır.³ Aynı tarihler arasında Osmanlı resmi istatistiklerine göre 767.339 muhacir Trakya ve Anadolu'da kalıcı olarak yerleştirilmek üzere sevk edilmişlerdir. 1876-1895 yılları arasında Osmanlı topraklarına sığınan göçmenlerin sayısı 1 milyonun üzerine çıkmıştır.⁴ Bu rakamdan ne kadarının Bulgaristan'dan geldiği konusu ayrı bir araştırmaya muhtaçtır. Ancak Bulgaristan'la ilişkilerin daha iyi olduğu 1893-1902 yılları arasında Bulgaristan'dan Osmanlı Devletine yapılan göçlerin rakamı 70.603 kişi olarak bilinmektedir.⁵ Bu göçlerin sonucu olarak yer yer bazı bölgelerde çoğunluğu Türk nüfusu korumakla birlikte ülke genelinde Bulgaristan nüfusunun çoğunluğu Bulgarlar lehine değişmiş oldu.

¹ Hüseyin Memişoğlu, "Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı", *Türkler*, c. XX, Ankara 2002, s. 361.

² Faruk Kocacık, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları*, c. 1 (1980), s. 137-190.

³ BA, YA-Hus, No. 255/64, Lef. 6: 1877-1891 yılları arasında Osmanlı topraklarına gelen muhacirlerin miktarını mübeyyin pusula; *Devlet-i Aliye-i Osmaniyye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umumiye (İstatistik-i Umûmi İdâresi-Nezaret-i Umûr-ı Ticaret ve Nafia)*, İstanbul 1316, s. 28; Standford J. Shaw-ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı, c. II, İstanbul 1993, s. 153-154; Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1999, s. 173.

⁴ *İstatistik-i Umumi*, s. 27; İpek, age, s. 228.

⁵ Bilal N. Şimşir, "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu", *Bulgaristan'da Türk Varlığı*, Ankara 1987, s. 52.

Bulgaristan'dan Osmanlı Devletine 1878 yılından sonra yaşanan ikinci büyük göç hareketi 1912 yılında Balkan Harbi sırasında yaşanmıştır. Bulgaristan'dan gelen muhacirlerin sayısı konusunda araştırmacılar değişik rakamlar vermektedirler. 23 Ekim 1912 tarihli bir belgede Balkan Harbi sonucunda Trakya'dan göç eden Müslümanların sayısının 180.883 kişi olup bunların 115.883'ünün Bulgarların işgaline uğrayan yerlerden 65.000'inin de Yunanlıların ele geçirdikleri yerlerden geldikleri belirtilmektedir.⁶ Bununla birlikte Bulgaristan'dan Osmanlı Devletine (tüm Balkanlar'dan ve Kafkaslardan değil) yapılan göçün miktarını 1878-1912 yılları arasında 350.000'in altında gösteren bilimsel bir araştırmaya rastlanamamıştır. Muhtemelen bu rakam çok daha fazladır. Örneğin, Ali Eminov'un 1997 yılında yayımladığı "Turks and Other Muslim Minorities in Bulgaria" adlı çalışmada bu yıllar arasındaki rakam 350.000 olarak verilmektedir.⁷ 1878-1912 yılları arasında yapılan bu göçlerin diğer bir önemli özelliği ise Osmanlı İmparatorluğu sırasında oluşmuş olan şehirli, zanaatkâr ve okumuş Müslümanlardan müteşekkil elit sınıfın neredeyse tamamına yakınının Bulgaristan'dan Anadolu'ya göç etmesidir. Bunun sonucu olarak Bulgaristan'da kalan Türklerin büyük bir çoğunluğu ziraat ekonomisine dayalı, eğitim seviyeleri oldukça düşük, daha önceki toprakları ellerinden alınmış ve toplum liderlerinden mahrum "başsız bir gövde" durumuna gelmişlerdir.⁸ Burada belki de vurgulanması gereken diğer bir nokta da Bulgaristan'da kalan Türklerin aksine Anadolu'ya göç etmiş Bulgaristan kökenli şehirli zümrenin Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasında ve batıya yönelik çağdaş devrimlerin Türkiye'de gerçekleştirilmesine verdikleri destektir.

⁶ Ahmet Halaçoğlu, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler", *Türkler*, c. XIII, Ankara 2002, s. 890. Balkan Savaşı sırasında Anadolu'ya gelenlerin sayısı hakkında Tevfik Bıyıklıoğlu 440.000 rakamını telaffuz etmektedir. Bk. Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, c. I, Ankara 1988, s. 92-93.

⁷ Ali Eminov, *Turks and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, New York 1997.

⁸ Ömer Turan, "XX. Yüzyılda Türk Toplulukları", *Türkler*, c. XX, Ankara 2002, s. 334.

Atatürk Döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç

Atatürk dönemi göçmenlerin durumu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin onlara olan ilgisine dair Ankara'nın Etimesgut ilçesini incelemek istiyorum. Osmanlı döneminde Ahi Mesud adıyla anılan bu küçük yerleşim birimine Alman hükümeti tarafından Etimesgut-Güvercinlik'te 1920 yılında Kara Havacılık Okulu inşa edilmiş ve bu bina 1920-1948 yılları arasında Türk Hava yolları terminal binası olarak kullanılmıştır.⁹

Cumhuriyet döneminde Etimesgut'a ait ilk belgeyi 13 Ağustos 1924 tarihi ile Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde buluyoruz. Bu belgede Etimesgut'un adı Ahimesut olarak geçmekte ve Ankara, Sincan, Ahimesut, Eryaman, Çakırlar, Elvan ve Elgazi köylerindeki bazı arazilerin poligon yapılması için istimlak edilmesi istenmektedir.¹⁰ Ancak Etimesgut için en önemli yıl 1928 yılı olmuştur. 1928'de Bakanlar Kurulu çalışmalarına bakıldığında Etimesgut'a büyük bir mesainin ayrıldığı görülmektedir. Bunun sebebi Ankara'nın batıya açılan bir kapısı olarak şehir merkezinin uzağında taşrada batı tarzı bir köy ve nahiye oluşturma projesidir. Bu proje dönemin kaynaklarında numune nahiye ve köy, yani örnek ilçe ve köy oluşturmak şeklinde geçmektedir. Bu amaçla Yahşihan ve Eskişehir arasında kalan bölge incelenmiş ve bu projeye en uygun mevki olarak Etimesgut, 1928 yılında tercih edilmiştir. Bu kararın alınmasında Etimesgut'un Ankara-İstanbul ve Ankara-Eskişehir karayolları arasında bulunması kadar İstanbul-Ankara demir hattının üzerinde olması, o zaman hava terminalinin Güvercinlik'te bulunması da etkili olmuştur. Burada mevcut bulunan Ahi Mesut çiftliği satın alınarak Etimesgut'un imarına başlanmıştır. Bu olayları 16 Mayıs 1928 tarih ve 6639 numaralı Bakanlar Kurulu kararıyla Cumhuriyet'in örnek köyünün oluşturulması ve göçmenlerin yerleştirilmesi için Ahi Mes'ud çiftliğinin alınması, 28 Mayıs

⁹ *Dünden Bugüne Etimesgut (Ahi Mes'ud'tan Etimesgut'a)*, haz. Ahmet Tekin, Ankara 1998, s. 101.

¹⁰ BCA: f.n. 30-18-1-1/y.n.10.40..5.

1928 tarih ve 6699 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla örnek köyün inşasının başlanması,¹¹ 1 Haziran 1928 tarihinde Ahi Mes'ud'un nahiye olması, 10 Haziran 1928 tarih ve 6723 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla kıştan evvel göçmenlerin inşa edilen evlere yerleştirilmesi,¹² Ahi Mes'ud'a su sağlamak üzere altyapı tesislerinin inşaatı ihalesi takip eder,¹³ 10 Ekim 1928 tarih ve 7210 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla göçmen çocuklarının eğitim ihtiyaçlarını karşılamak üzere yatılı mektep inşaatının ihalesine karar verilir.¹⁴

Cumhuriyet dönemi Etimesgut'a ait en eski belgeler arasında 28 Mayıs 1928 tarihli olanını da sayabiliriz. Bu belgede örnek köyün pazarlık usulüyle inşa edilmeye başlanması istenmektedir. Bu faaliyetlerin hızla yürütülebilmesi için, 1 Haziran 1928 tarihinde Ahimesut'un nahiye olmasına ve Ankara merkez kazasına bağlanmasına karar verilir. Altı aylık kısa bir süre içerisinde inşaat mevsimi geçmeden Etimesgut'a yerleştirilecek olan göçmenler için evlerin inşası, yatılı okulun yapılması, Çakırlar çiftliğinden su getirilmesi, çeşitli dükkânlarla çamaşırhane, kahvehane, hamam ve hanın yapılmasına başlanır ve bu binaların büyük bir kısmı tamamlanarak 10 Ekim 1928 tarihinde Bulgaristan'dan getirilen 50 haneye mensup 301 kişi örnek köy olarak inşa edilen Etimesgut'a yerleştirilir. Aşağıdaki tabloda Etimesgut köyünün nüvesini oluşturacak 50 hanelik göçmen kafilesinin listesi verilmektedir.

¹¹ BCA: f.n. 30..18.1.1/y.n. 29.35..9.

¹² BCA: f.n. 30..18.1.1/y.n. 29.36..18.

¹³ BCA: f.n. 30..18.1.1/y.n. 30.56..4.

¹⁴ BCA: f.n. 30..18.1.1/y.n. 30.61..4.

TABLO 1: 1928’de Etimesgut’a yerleştirilen 50 hanenin listesi

1928 yılında Türkiye’ye gelip Etimesgut nahiye merkezine yerleştirilenlerin aile reis ve fertleriyle bunlara verilen arazileri gösterir LİSTEDİR ¹⁵ .						
No	AİLE REİSİ VE FERTLERİ	VERİLEN ARAZİ (DÖNÜM)				Düşün- celer
		Birinci	İkinci	Üçüncü	Dördüncü	
1	Hüseyin oğlu Mehmet Kula Tahsin, Kadir, Ayşe, Fatma, Müzeyyen, Resmiye	50.4	14.2	97	6.2	Bu listede bulunan ailelere birer ev verilmiştir.
2	Hasan oğlu Mehmet Koç Hasan, Fehim, Kerim, Selahattin, Zekiye, Halime, Hatice, Emine	44.4	14.2	123	7.3	
3	Salim oğlu Emin Ahmet, Salim, Emine, Saliha, Zekeriya, Emine	47.2	14.2	85.1	8.1	
4	Hasan oğlu Ahmet Koç Mehmet, Bilal, İbrahim, Abdurrahim, Zübeyde, Fethiye, Ayşe, Zekiye, Adem, Halime	43.4	14.2	133.1	8.1	
5	Ahmet oğlu Memiş Topaloğlu Ahmet, Hanife, Fahriye, Zehra, Muharrem, Ali	38.4	14.2	97	6.3	
6	Hüsmen oğlu Mehmet Nizamoğlu Hüseyin, Ali, Fatma, Zeynep, Fatma, Mustafa, Atay, Nurhayat	35.4	14.2	88.1	10.3	
7	Mehmet oğlu Ahmet Nizamoğlu (Ünlü) Mehmet, İsmail, Nefise, Hidayet, İbrahim, Saadet	33.4	14.2	78.1	6.1	
8	Ahmet oğlu Mehmet Yörür İbrahim, Hürşit, Hatice, Yaşar	41.4	14.2	78	7.2	
9	Ali oğlu Kubat Ali (Yanık) Halime, Ali, Ayşe, Recep, Hasan	41.1	14.2	85.1	6.1	
10	Mustafa oğlu Mehmet Tavukçu (Keskin) Mustafa, Emine, Fatma,	41.2	16.1	85	6.3	

¹⁵ Bu belgenin orijinali 1996 yılında Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arşivi, Etlik Mevki Kavaşığında bulunduğu zaman buraya gidilerek bulunmuştur (O dönemde henüz arşiv niteliğinde değildi ve defterler bazı işlemler için halen kullanılıyordu). Daha sonra bu arşiv buradan taşınmıştır. Muhtemelen şu anda Ankara Lodumlu’da bulunan Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arşivi’ndedir. Bu dipnotu düşmemdeki amaç Cumhuriyet döneminde sadece Etimesgut’a değil tüm Türkiye’ye yerleştirilen göçmenlerin listelerini bu arşivde bulabilmenin mümkün olduğunu gösterebilmek içindir.

Göçmenler Üzerine Gözlemler 379

	Selime, Hüseyin, Ürkiye.					
11	Emin oğlu Kadir Çukurova Ali, Hasan, Ayşe, Cemile	26.3	14.2	81.1	9	
12	Mustafa oğlu Mehmet Molla Mehmet, Ahmet, Ayşe	37.3	14.2	81.3	8.1	
13	Hasan oğlu Halil Atar Cafer, Emine, Mehmet, Hasan, Mustafa	34.3	14.2	82.1	5.2	
14	Celil oğlu Ali Aktaş Akif, İbrahim, Fatma, Ayşe, Ali	39.4	14.2	78.1	8.3	
15	Mehmet oğlu İsmail Bozkarakuş Mustafa, Beytullah, Ürkiye, Sabiha, Raşit	48.4	14.2	75	6	
16	Abdullah oğlu Aliosman Habibe	37.3	14.2	78.1	8	
17	Halil oğlu Hüseyin Kula Yenidoğan Mustafa, Ahmet, İlyas, Hava, Adem, Selime, Türkan	47.5	14.2	89.2	7.3	
18	Mehmet oğlu Mümin Ünver Hatice, Halime, Mustafa, Habibe, Çetin.	33.5	14.2	78.1	5.3	Bu listede bulunan ailelere birer ev verilmiştir.
19	Tahir oğlu Salih Kırbay Hüseyin, Recep, Halime, Ümmügülüm, Fatma, İsmail.	45.4	14.2	85.1	9.1	
20	Rahim oğlu Sait Gacal Yusuf, Rahim, Şerife, Fatma, Hatice, Sait, Yıldız, Nazif	42.5	14.2	81.1	7.3	
21	Sait oğlu Durmuş Gacaloğlu¹⁶ İsmail, Mehmet, Ahmet, Hatice, Şerife, Hasan	43.4	17	102.1	7.3	
22	Hasan oğlu Mehmet Delikafa (Demir) Ahmet, Vesile	42.1	14.2	81.3	5.3	
23	İsmail oğlu Ahmet Çetin Ayşe, Ayşe	32.2	14.2	81.3	10	
24	Mestan oğlu İsa Topuz Osman, Recep, Fatma, Mustafa	38.3	14.2	85.1	6.3	
25	Hüseyin oğlu Halim Pehlivan (Güreşir) Bayram, Hatice, Şaban, Ünzile, Kerime	35.1	14.2	81.1	7	
26	İsmail oğlu Mustafa Çetin Niyazi, Muharrem, Fatma, Abdülmecid, İsmail, Nefise	39.1	14.1	114.1	8.2	
27	Süleyman oğlu Yusuf Karat Ayşe, Emine, Emine	35.1	14.2	81.3	6.1	

¹⁶ Bu kişi, bu makalenin yazarının anne tarafından dedesidir.

28	İbrahim oğlu Ali Kabasakal Osman, Selime, Kamile, Ayşe, Fatma, İbrahim	46.3	14.2	123	6	Bu listede bulu- nan ailelere birer ev veril- miştir.
29	Hüseyin oğlu Sait Demirkan Salim, Hüseyin, Şerife, Ayşe, Hasan, Saliha, Aliye, Zühre	40.3	14.2	114.1	-	
30	Ahmet oğlu İslam Uzun Mehmet, Beytullah, Muharrem, Asime, Azime, Sadullah	44.1	17.1	91.2	7	
31	Ömer oğlu Mustafa Ahçı Hasan, Ahmet, Ayşe, Hüsniye, Hanife	48.4	14.2	101.1	7	
32	Yusuf oğlu İsmail Yılmaz Fehim, Ayşe, Ayşe, Habibe	48	14.2	85.1	4.2	
33	İsmail oğlu Yusuf Yılmaz Emin, Hanife, Halime, Mehmet	38.2	14.2	85.1	6.1	
34	Ali oğlu İbrahim Kabasakal Mehmet, Fatma, Hava, Mustafa, Muharrem	41.2	14.2	85.1	8	
35	İbrahim oğlu Ahmet Kabasakal Davut, Fatma, Hatice, Sebile, Sebuş	43.2	14.2	85.1	6.1	
36	Ahmet oğlu Feyzullah Başoğlu Emin, Zeynep, Mehmet, Ayşe, Fetiye, Hasan, Perihan, Orhan, Rebiya	50.2	14.2	122.3	7	
37	Salih oğlu Ahmet Taner Halil, Fatma, Refiye, Ahmet	39	17.1	121.1	8	
38	Salih oğlu Mehmet Taner Şerif, Salih, Nefise	42.1	17.2	86	10	
39	Ömer oğlu Mehmet Metin İsmail, Ömer, Rafiye, Ayşe, Ürküş	41.2	14.2	97	11.3	
40	Mustafa oğlu Yahya Gürel Mustafa, Adile, Ürküş, Hatice, Fatma	41.4	11.3	150.2	7	
41	Mehmet oğlu Mehmet Metin Hatice, Zeynep, Fatma, Ahmet, Münevver	55.1	17.2	105.1	8	
42	Ömer oğlu Mehmet Metin Osman, Feride	50.3	14.2	81.3	7.1	
43	Veysel oğlu Halil Çokoy Osman, İsmail, Ayşe, Emine	50.2	14.2	97	6.1	
44	Mehmet oğlu Ömer Metin Şaban, Ürkiye, Zeynep, Meryemşah, Ahmet	46.2	14.2	99.1	7.1	
45	Ömer oğlu Mustafa Çur Fatma, Ömer, Hatice	43.2	14.2	81.3	13.1	

Göçmenler Üzerine Gözlemler 381

46	İsa kızı Ayşe Çokoy Ahmet, Mehmet, Ali, Meryemşah, Fatma	42.2	14.2	123	9
47	Mehmet kızı Gülmen Tezel Osman, Mehmet, Emin	34.2	14.2	99.1	12.1
48	İbrahim oğlu Ali Pala (Karaoğlu) Meryem, İslam, Celil, Şükriye, Mustafakemal, Halim, Seyide	48.4	14.2	132	8.2
49	Emin oğlu Ahmet Karaağal Fatma, Salime, Ahmet	45.2	14.2	81.1	7.2
50	Ali oğlu Hasan Kabasakal Fatma, Hüseyin, Hafize	41.5	14.2	97	6.1

Göçmenlerin yerleştirilmesinin ardından Etimesgut'u modern bir yerleşim birimine dönüştürecek uygulamaların gerçekleştirilmesine devam edilir. 14 Ekim 1928'de Etimesgut Sulh hâkimliği kurularak ilk hâkim İhsan Kani Bey atanır.¹⁷ Örnek belde Etimesgut'un inşa çalışmaları 1929 yılında da sürdürülür. Tarım arazisinin sulanabilmesi için su kanallarının yapılmasına başlanır.¹⁸ Medeniyetin en önemli göstergelerinden biri olan elektrik Etimesgut'a getirilir.¹⁹ Yatılı okula kalorifer ve mutfak tesisatı kurulur.²⁰ Aynı yıl Etimesgut dispanserinin inşasına başlanır.²¹ Bu inşaatlar için yurtdışından getirilmesi gereken malzemeye bütçeden ödenek ayrılır. 1930 yılında inşası biten dispansere kadro tahsis edilir.²² Ayrıca su kuyuları ve su tesisatının da inşasına başlanır.²³ İnşa edilmiş olan yatılı mektebe öğretmen lojmanları ve kız yurtları inşasına başlanır.²⁴ Dispanserdeki doktorluk kadrosunun ücreti artırılır.²⁵

1931 yılında da yatılı yapılan lojmanlara elektrik tesisatı çekilir.²⁶ Etimesgut Dispanserine ilave olarak doğum ve çocuk

¹⁷ BCA: f.n. 30..11.1.0/y.n. 43.32..22.

¹⁸ BCA: f.n. 30..18.1.2/y.n. 2.17..22; BCA: f.n. 30..18.1.2/y.n. 2.18..4 ve 6.

¹⁹ BCA: f.n. 30..18.1.2/y.n. 4.34..15.

²⁰ BCA: f.n. 30..18.1.2/y.n. 6.53..20.

²¹ BCA: f.n. 30..18.1.2/y.n. 7.64..6.

²² BCA: f.n. 30..18.1.2/y.n. 11.37..4.

²³ BCA: f.n. 30..18.1.2/y.n. 11.33..1.

²⁴ BCA: f.n. 30..18.1.2/y.n. 12.43..9.

²⁵ BCA: f.n. 30..18.1.2/y.n. 16.86..8.

²⁶ BCA: f.n. 30..18.1.2/y.n. 18.19..2.

bakımevleri inşa edilir.²⁷ Yatılı okula sıcak su tesisatı sağlanır.²⁸ 1932 yılında Etimesgut Dispanserinin kadroları genişletilir.²⁹ Yatılı okulun yanı sıra lojmanlarına da kalorifer tesisatı kurulur.³⁰ 1933 yılında genişletilen Etimesgut su tesisatı inşaatlarında Fişer (Fischer) adlı yabancı uzman çalıştırılır.³¹ 1937 yılında Etimesgut'ta bir radyo istasyonunun yapılmasına karar verilir. Radyo istasyonu ile birlikte lojmanların inşaatına da başlanır.³² Böylece TRT lojmanları diye adlandırılan mahallenin nüvesi de oluşmuş olur. 1938 yılında da radyo istasyonunun yanı sıra uçakların emniyetini ve intizamla çalışmalarını temin maksadıyla iki telsiz istasyonun kurulması kararlaştırılır.³³ Aynı yıl Türk Hava Kurumunun Etimesgut Ergazi meydanı ile Devlet Hava Yolları Genel Müdürlüğü arasında şehirlerarası telefon irtibatı tesis edilir.³⁴ 1941 yılında da Etimesgut meteoroloji istasyonu telefonla merkeze bağlanır.³⁵ Kendisi de bir göçmen olan Etimesgut'un ilk muhtarı Ahmet Çokoy'un³⁶ anılarından öğrendiğimize göre Atatürk döneminde başlayan ağaçlandırma çalışmalarına 1939 yılında da devam edilir.³⁷ II. Dünya Savaşı yıllarında 1941 yılında Etimesgut'ta beden terbiyesi kursları açılır.³⁸ 1942 yılında da hala hizmet vermekte olan Ankara çayı üzerindeki köprünün inşaatına başlanır.³⁹ Türk Hava Kurumuna ait hava meydanı aynı yıl genişletilir. 1943 yılında Etimesgut'taki uçak fabrikasında yabancı uzmanlar çalıştırılmaya başlanır.⁴⁰ Aynı yıl Etimesgut, Kayaş ve Balgat'la birlikte Ankara Belediyesinin

²⁷ BCA: f.n. 30..18.1.2/y.n. 22.53..17.

²⁸ BCA: f.n. 30..18.1.2/y.n. 23.62..1.

²⁹ BCA: f.n. 30..18.1.2/y.n. 30.51..17.

³⁰ BCA: f.n. 30..18.1.2/y.n. 30.55..5.

³¹ BCA: f.n. 30..18.1.2/y.n. 33.2..18.

³² BCA: f.n. 30..18.1.2/y.n. 78.79..17; BCA: f.n. 30..18.1.2/y.n. 81.107..17; BCA: f.n. 30..18.1.2/y.n. 83.33..5.

³³ BCA: f.n. 30..18.1.2/y.n. 48.40..3.

³⁴ BCA: f.n. 30..10.0.0/y.n. 60.406..15.

³⁵ BCA: f.n. 30..10.0.0/y.n. 188.289..17.

³⁶ *Dünden Bugüne Etimesgut (Ahi Mes'ud'tan Etimesgut'a)*, haz. Ahmet Tekin, Ankara 1998, s. 22.

³⁷ BCA: f.n. 30..18.1.2/y.n. 86.34..17.

³⁸ BCA: f.n. 30..18.1.2/y.n. 95.65..6.

³⁹ BCA: f.n. 30..18.1.2/y.n. 98.52..7.

⁴⁰ BCA: f.n. 30..18.1.2/y.n. 103.67..20.

sınırları içerisine alınır. 1945 yılında Etimesgut havaalanı genişletilir.⁴¹

Etimesgut örneğinde görüldüğü gibi kısa süre içinde Atatürk döneminde Ankara'nın batısında yer alan bir köy, Bulgaristan'dan getirilen göçmenlerin yerleştirilmesi ve devletin desteği ile kısa zamanda batı tarzında modern bir yerleşim birimine dönüştürülüyordu. 1934 yılında yazdığı eserinde Ernest Mamboury Etimesgut için şunları demektedir: “Şehrin batısında; Ankara'ya Demiryolu ile 18 km, araba ile 22km uzaklıktadır. Yolculuk 30 dakikadır. Ankara Palas'ın alt tarafından geçen İstanbul yolu takip edilmekte ve uzaktan demiryolunu izleyerek, Engürü ovasından batıya gidilmektedir. Çimento fabrikasının yüksek bacaları görüldüğünde köyün yakınında olduğunuzu anlarsınız.

Örnek köy Etimesgut'un şirin evleri kat kat verimli Engürü ovasını güneyden kesen tepelerin kuzey yamacında sergilenmektedir. Bir zamanlar terkedilmiş olan bu geniş araziye sulamak ve kuvvetlendirmek için başlatılan sulama çalışmalarını ovanın geçerken görebiliriz. Örnek köy, Cumhuriyetin yenilikçi ruhunun başarısıdır. Her yer yenilenmiş: Evler, ahırlar, ek yapılar, tarım aletleri vs.”⁴² 1928 yılında Etimesgut, 50 hanelik bir köyden 2009 yılında 330.223 kişiye ulaşan modern bir ilçeye dönüşebilmiştir.

Etimesgut örneği, Bulgarların Türk göçlerini ve Türkiye'yi kötülemek amacıyla “Türkiye'ye giden Bulgaristan Türkleriyle ilgilenilmediği ve Türkiye'deki durumlarının Bulgaristan'daki hallerinden daha kötü olduğu şeklindeki” söylemlerinin gerçeklerle bağdaşmadığını da kanıtlamaktadır.

Bu göçün Bulgaristan açısından sonucu ise, ülkesinde büyük oranda köy ekonomisine dayalı ve eğitim düzeyleri oldukça düşük Türk kökenli bir azınlığın kalması idi. Bulgaristan'daki Türk azınlığı bu özelliğini Bulgar Prensligi ve

⁴¹ BCA: f.n. 30..18.1.2/y.n. 107.105..17;

⁴² Mamboury, age, s. 271.

Krallığı dönemi (1878-1918), Nisbi özgürlük dönemi (1919-1934), Faşist hükümetler dönemi (1934-1944), Komünizm döneminin (1944-1989) ilk yıllarında da muhafaza etti. Örneğin Bulgaristan şehirlerinde oturan Türklerin yüzde oranı 1920’de 7,3; 1926’da 6,2; 1934’de ise 5,8’dir. Yani Türk toplumunun % 90’nından fazlası köylerde yaşamakta idi.⁴³ Türk toplumunun bu özelliği kendi içinde örgütlenmesini zorlaştırırken, içinde yaşadıkları topluma entegrasyon sürecini yavaşlatıyor, buna karşılık bilinçli olmasa da Bulgaristan’daki Türklerin kimliklerinin korunmasına yardımcı oluyordu.

Menderes’ten Özal Dönemine Kadar Bulgaristan’dan Türkiye’ye Göç

1878 yılında başlayan Bulgaristan’dan göç olgusu, 1923-1933 yılları arasında 101.507, 1934-39 yılları arasında 97.181 kişi, 1940-49 yılları arasında 21.353 kişi⁴⁴, 1950 yılında 52.182 ve 1951 yılında da 102.208 kişi ile devam etti.⁴⁵ Bu göç dalgaları sırasında 1944’de başlayan komünizm döneminin ilk yıllarında halkların kardeşliği söylemine bağlı olarak nispeten daha iyi eğitim almış olan 1950-51 yılı göçmenleri dikkat çekmektedir. Bunun sebebi 1944 yılında Bulgaristan’da Komünist Partinin iktidara gelmesiyle birlikte Türk özel okulları da devletleştirilmiş ve Türkçe eğitim muhafaza edilmiştir. Özellikle Türk çocuklarının okullara devam zorunluluğuna dikkat edilmiş ve yeni Türk okulları açılmıştır. Bunun sonucu olarak 7-14 yaş grubunda okula gitmeyen Türk çocuklarının oranı 1943-44 öğretim yılında %75 iken 1952-53 öğretim yılında % 2,7’ye düşürülmüştür.⁴⁶ Türkiye Cumhuriyetinin ilk 30 yılında gerçekleşen bu göçler yukarı paragrafta zikredilen Türklerin tarımsal özelliklerinden dolayı Cumhuriyetin kuruluş aşamasındaki kadar etkili olamadı. Bu insanlar göç ettikleri yeni ülkede de herhangi bir hukuki kısıtlama olmamasına

⁴³ Memişoğlu, agm, s. 365.

⁴⁴ Didar Erdinç, “Bulgaristan’daki Değişim Sürecinde Türk Azınlığın Ekonomik Durumu”, *Türkler*, c. XX, Ankara 2002, s. 398.

⁴⁵ Ömer Turan, “XX. Yüzyılda Türk Toplulukları”, *Türkler*, c. XX, Ankara 2002, s. 338.

⁴⁶ Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan’da Türk Kültürü*, Ankara 1995, s. 141-142.

rağmen aktif bir şekilde teşkilatlanmadılar. Ancak eğitim düzeylerindeki düşüklük, Türkçenin dışında başka bir dil bilmeme oranının yüksekliği ve pek çoğunun yakın akrabasının Türkiye’de yaşıyor olması gibi nedenlerden dolayı ciddi bir adaptasyon problemi ile karşılaşmadılar. Bu süreci Türk hükümetinin uyguladığı göçmenlere ekilebilir arazi tahsis edilmesi şeklindeki iskân politikası da iyice kolaylaştırdı. Cumhuriyetin ilk otuz yılında Bulgaristan’dan Türkiye’ye yapılan göçlerin anlaşmalar yoluyla gerçekleşmesi ve isteğe bağlı olması, karşılaşılan pek çok problemin aşılmasını kolaylaştırmıştır.

1950 ve 1951 yıllarında yapılan göçlerde Atatürk döneminden farklı olarak yeni göçmen yerleşim birimleri ve köyleri oluşturacak göçmenlerin iskânından daha ziyade, mevcut olan köylere göçmenlerin birkaç hane olarak yerleştirilmesi daha tercih edilen bir usul olarak dikkatimizi çekiyor. Bunun sebepleri arasında ekilebilir uygun toprakların Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından itibaren kadastro çalışmalarıyla tapulandırılmış olmasını gösterebiliriz. Örneğin, bu satırların yazarının babası, 1951 yılında Menderes döneminde Türkiye’ye Bulgaristan’dan göç ederek Ankara’nın Polatlı ilçesinin Alcı köyüne iskân edilmiştir. Bu köy, çok yakınında bulunan göçmen köyü Temelli’nin aksine yerli köyü olup, sadece iki göçmen hane bu köye yerleştirilmiştir. Bekâr olarak gelen kişiye 30 dönümlük bir yer verilirken evli olan ve dört çocuklu olan diğer göçmene 180 dönümlük bir arazi devlet tarafından tahsis edilmiştir. Dolayısıyla devletin Bulgaristan’dan gelen göçmenleri destekleme politikası devam etmektedir.

1951 yılından sonra Bulgaristan’dan Türkiye’ye yoğun göç hareketi 1969-1978 ve 1989-91 yılları arasında gerçekleşti. 1969-78 yılları arasında Türkiye’ye göç edenlerin sayısı 114.356 kişiye ulaşmıştır. Burada vurgulanması gereken noktalardan bir tanesi II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye ve Bulgaristan’ın Soğuk Savaş döneminde ayrı rejimlerde, ayrı kutuplarda yer almasının Türkiye’ye göç etmiş göçmenlerle Bulgaristan’da

kalmış olan yakınları arasında bazı düşünsel farklılıkları ortaya çıkarmış olmasıdır. Örneğin 1978 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden halamı babamla birlikte Edirne'ye karşılamaya gittiğimizi bir çocuk aklıyla çok iyi hatırlıyorum. Babamın 27 yıl görmediği kız kardeşini tiren garında belki de tanıyamayacağım kaygısıyla nasıl bir sabırsızlıkla aradığını ve daha ilk görüşte onu tanıyarak bir duygusallık seli içinde sarılarak ağladıklarını hatırlıyorum. Bu kadar kalben yakın olan insanların, uzak kaldıkları süre içerisinde zihinlerinde oluşturdukları düşünsel farklılıklar acı bir olaya sebep olmuştur. Türkiye'ye geldikten bir ay sonra Bulgaristan'a dönme kararını veren kız kardeşini bu hareketinden vazgeçiremeyen ve bunu kabullenemeyen babamın kalp krizi geçirip öldüğünü ve bu olayın acı sonuçlarını, 4 çocuklu bir aileyi nasıl etkilediğini bizzat yaşayarak gördüm. Dolayısıyla bu Soğuk Savaş döneminde kardeş de olsalar değerler bakımından farklılaşan, fakat aynı özden geldiğini unutmayan Bulgaristan Türkleri örneği ile de karşılaşırız.

Özal Döneminden Günümüze Kadar Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç

1989 yılında Özal döneminde ise 321.800 kişi⁴⁷ Türkiye'ye gelmiştir. Bu son göç hareketinde 133.272 kişi Bulgaristan'a geri dönmüştür.⁴⁸ 1992 yılına gelindiğinde Bulgaristan Türklerinin okuma yazma oranı %97'nin üzerine çıkmıştı. Okuma yazma bilmeyenlerin oranı %2,3 iken üniversite mezunlarının oranı %2 idi. Türkler arasında %55 ile ortaokul mezunu olanlar en büyük kitleyi oluşturuyordu. Bunu %24,6 ile lise mezunları, %16 ile ilkokul mezunları takip ediyordu.⁴⁹ Rakamlardan da anlaşılacağı üzere Türklere daha çok ara eleman niteliğinde eğitim verilmiş, yüksek öğretimden uzak tutulmuşlardır.

⁴⁷ Erdinç, agm, s. 398.

⁴⁸ Memişoğlu, agm, s. 369.

⁴⁹ Erdinç, agm, s. 397.

Şunu vurgulamak gerekir ki bu yıllarda Türkiye'ye göç eden Bulgaristan kökenli Türklerin profilinde bazı değişiklikler gözlemlenmiştir. Tarım sektöründe olduğu kadar sanayi alanında da iş tecrübesi olan, ayrıldıkları ülkenin resmi dilini konuşup anlayabilen ve eğitim düzeyleri daha öncekilere nazaran oldukça yüksek yeni bir tip göçmenle Türkiye yüz yüze gelmiştir. Bu da komünist rejimin 1944'lü yıllardan itibaren eğitimi yaygınlaştırma politikasından ve Bulgaristan'da sanayiye yönelik insan tipi ihtiyacının doğmasından kaynaklanmıştır. Örneğin, 1992 yılında Bulgaristan'daki Türk nüfusun %31,6'sı şehirlerde; %68,4'ü köylerde yaşıyordu.⁵⁰ 1989-1991 yılları arasında Türkiye'ye göç eden ve sayıları 321.000'in üzerine çıkan son göç dalgasında yaşanan bazı olumsuzluklara rağmen, Türkiye bu göçten çok iyi istifade ederek sanayileşme hamlesine büyük bir ivme kazandırdı. Diğer göçmenlerin aksine yeni gelenlerin tamamına yakını şehir ve sanayi merkezlerine iskân edildi. Bulgaristan'da iken köylerde yaşayan göçmenler almış oldukları eğitim sayesinde şehirleşme süreçlerini hızla tamamlayarak Türkiye'nin sosyo-ekonomik hayatında aktif bir şekilde yerlerini aldılar. Örneğin Çorlu'da 1989 Göçü sonrası yeni göçmenlerden oluşan yeni bir Çorlu ortaya çıktı. Daha önceki Çorlu'da Trakya'nın yerlisi ve daha önceki göçlerle buraya yerleşmiş olan muhacirlerle yeni gelen göçmenler akrabalık, dil, din ve gelenek birliğinden kaynaklanan sebeplerle çok kısa sürede kaynaştılar ve topluma entegrasyonda istisnalar olmakla birlikte çok da zorlanmadılar. Kısa süre içinde daha önceki göçlerde muhacirlere verilen tarla ve evler, bu yeni gelenlere verilmemiş olmasına rağmen devletin yönlendirici politikaları ve teşvikleriyle bazı kooperatiflerde ya da bireysel gayretlerle pek çoğu ev ve mülk sahibi olmayı başardılar. Siyasi konjonktürün uygun olması, yeni gelen bu göçmenlerin neredeyse tamamının Bulgarca'yı bilmesi ve ekonomik durumlarındaki iyileşmeye paralel olarak, daha önce gelen göçmenlerden farklı olarak Bulgaristan'a seyahat amacıyla gitmelerini mümkün kılmış ve ilişkilerini akrabalık tarzında sürdürmelerine imkân bulabilmişlerdir.

⁵⁰ Memişoğlu, agm, s. 370.

Bu çalışmada vurgulamak istediğim diğer bir nokta ise, bu son göç dalgası ile gelen göçmenlerin barınma, sağlık ve iş gibi temel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra hızlı bir şekilde çeşitli göçmen dernekleri altında örgütlenmesi olmuştur. 1990 yılından itibaren Türkiye’de Balkan göçmenleri sivil örgütlenme kurumları patlaması yaşanmıştır.

1989 öncesi Bulgaristan’dan Türkiye’ye göçler, savaşların ve katı rejimlerin bir sonucu olarak kalıcı olmuştur. Bu dönemde Türkiye’ye gelen Bulgaristan kökenli göçmenlerin pek çoğu bir daha doğdukları ülkeyi görebilme şansı bulamamıştır. Bu olay da Türk-Bulgar ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. 1989-1991 arasında göç edenlere ise, komünizm sonrası demokratikleşen Bulgar rejimi ve Türkiye arasında imzalanan antlaşmalarla çifte vatandaşlık hakkının verilmesi adeta bu insanlara daimi turist kimliği kazandırmıştır. Bu da, Türk-Bulgar ilişkilerini olumlu yönde etkilemeye başlamış, kültürel ve ekonomik ilişkilerin gelişmesine yol açmıştır. Ayrıca bugün Bulgaristan’da yaşayan Türk kökenli Bulgar vatandaşların kimliğinin tanınması, hükümette yer verilmesi, Bulgaristan’ın Avrupa Birliği standartlarını yakalamak amacıyla gerçekleştirdiği hukuki reformlar, 1989 öncesi Türkiye’ye göç eden Bulgaristan Türklerinin hayal bile edemedikleri gelişmeler olarak yaşanmıştır. Bununla birlikte hukuki alanda ve kâğıt üstünde verilen bu hakların fiilen kullanımında sorunlar yaşandığı ve eski totaliter rejimlerden kalan anlayışla bazı Bulgar yetkililerinin davranışlarında yeteri kadar değişikliğe gitmedikleri de gözlemlenmektedir.

Tarih boyunca genelde ülkeler arasında gerginlik yaratan göç olgusu, 1989 sonrası Bulgaristan’daki gelişmelere paralel olarak eşi görülmemiş bir sürecin içine girmiştir. İvan Kostov’un Bursa’ya gelerek 1989 öncesi komünizm döneminde yaşananlardan dolayı özür dilemesi, bu olumlu sürecin gelişimine katkıda bulunmuştur. Ancak Bulgaristan’ın Avrupa Birliği’ne tam üye olarak katılmasından sonra Bulgaristan hükümetinin Türk azınlığa karşı uyguladığı olumlu siyasetten vazgeçerek eski rejim uygulamalarını hatırlatan icraatlara

teşebbüs girişimleri gözlemlenmeye başlanmıştır. Örneğin çifte vatandaşlık hakkının iptal edilmesi gibi konular, gerginlik olarak bizi beklemektedir.

Diğer bir sonuç ise, Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç olgusunun tarih boyunca bir süreklilik arz ettiğidir. Aşağıdaki tablo bu sürekliliği rakamsal olarak göstermektedir.

TABLO 2: Türklerin Bulgaristan'dan Göçü

YIL	GÖÇ EDENLERİN SAYISI
1878-1912	350.000
1923-33	101.507
1934-9	97.181
1940-9	21.353
1950-1	154.198
1952-68	24
1969-78	114.356
1979-88	0
1989	321.800 (Bunlardan 133.272'si Bulgaristan'a dönmüştür.)
1991-92	50.000
1993-94	70.000

Bununla birlikte göçlerle Bulgaristan'daki Türk nüfusu yok olmamakta, hatta oranını bu göçlere rağmen arttırabilmektedir. Her ne kadar burada Bulgaristan'ın resmi istatistiksel sonuçları kullanılmış olsa da yerli ve yabancı araştırmacılar arasında Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman oranının bu rakamlardan çok daha fazla olduğu tahmin edilmektedir. Bulgar resmi rakamları bile Bulgaristan'daki Müslüman ve Türk unsurunun oranının yüksekliğini kanıtlamaya yeterlidir.

Aşağıdaki tablo yıllar içinde Bulgaristan'daki Türk nüfusunun sayısını göstermektedir.

TABLO 3: Yıllara göre 20. yüzyılda ve 21. yüzyılın başında Bulgaristan'daki Türk nüfusu

YIL	TOPLAM NÜFUS	TÜRK NÜFUSU
1900	3.744.283	531.240
1905	4.035.575	488.010
1910	4.337.513	465.641
1920	4.846.954	608.678
1926	5.478.740	679.903
1934	6.077.934	725.318
1946	7.029.349	675.500
1956	7.613.709	790.485
1965	8.227.046	780.928
1975	8.727.771	-
1985	8.948.649	-
1992	8.487.317	965.191 ⁵¹
2001	7.973.673	757.781 ⁵²

Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman nüfusunun bugün de var olduğu ve Bulgaristan'daki her ilde Müslüman varlığının devam ettiğini gösteren 1.3.2001 tarihli Bulgaristan nüfus sayımı Bulgaristan İstatistik Enstitüsü tarafından açıklanmıştır. Buradaki rakamlar, Bulgar nüfusunun hızla azalmaya devam ederken Müslüman nüfusunun ters orantılı olarak artmaya devam ettiğini göstermektedir.

TABLO 4: Bulgaristan'da 1.3.2001'de yapılan sayıma göre nüfusun din göstergesine istinaden illere göre dağılımı⁵³

İller	Toplam	Hristi-yan	Müslü-man	Diğer	Belirtil-memiş	Bilin-miyor
Total	7.928.901	6.638.870	966.978	14.937	283.309	24.807
Blagoevgrad	341.173	270.791	62.431	274	7.018	659

⁵¹ Eminov, age, s. 81. 1920, 1926, 1934, 1956 ve 1992 yıllarında Pomak olarak da tasnif edilen kişiler, tarafımızdan Türk nüfusu içerisinde gösterilmiştir.

⁵² Ayşe Kayapınar, "Türkiye-Bulgaristan İlişkilerinin Bulgaristan'da Yaşayan Türkler Açısından Değerlendirilmesi", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, sayı 2 (2003), s. 211. 2001 nüfus sayımında 365.797 kişi Çingene, 189.413 kişi de "Diğer" olarak kaydedilmiştir.

⁵³ *National Statistical Institute Census 2001, Final Results*, Sofya 2004.

Göçmenler Üzerine Gözlemler 391

Burgas	423.547	342.444	64.568	737	14.598	1.200
Dobriç	215.217	163.654	44.277	144	6.451	691
Gabrovo	144.125	132.027	8.860	177	2.704	357
Haskova	277.478	229.865	33.780	912	12.000	921
Kırcaali	164.019	35.551	114.217	71	13.430	750
Köstendil	162.534	155.641	231	487	5.649	526
Loveç	169.951	148.023	10.501	136	10.739	552
Montana	182.258	171.972	283	103	9.139	761
Pazarcik	310.723	253.729	46.338	536	9.514	606
Pernik	149.832	146.589	178	94	2.569	402
Pleven	311.985	282.725	15.681	336	12.278	965
Plovdiv	715.816	635.261	62.595	2.772	13.548	1.640
Razgrad	152.417	65.915	81.835	97	4.101	469
Rusçuk	266.157	216.483	41.997	747	6.081	849
Silistre	142.000	84.468	54.174	87	2.805	466
Sliven	218.474	184.043	21.668	309	11.706	748
Smolyan	140.066	41.792	58.758	97	39.003	416
Sofya	273.240	264.502	3.368	207	4.343	820
Sofya- başkent	1.170.842	1.128.787	8.614	3.383	25.674	4.384
Stara Zagora	370.615	334.244	21.423	363	13.390	1.195
Şumnu	204.378	122.645	72.544	229	8.368	592
Targovişte (Eski Cuma)	137.689	75.591	58.838	78	2.733	449
Varna	462.013	396.501	45.672	1.827	16.544	1.469
Veliko Tırnovo (Tırnova)	293.172	258.442	26.085	203	7.504	938
Vidin	130.074	125.603	139	77	3.730	525
Vratsa	243.036	230.962	4.223	142	6.856	853
Yanbolu	156.070	140.620	3.700	312	10.834	604

TABLO 5: Bulgaristan'da 1.3.2001'de yapılan sayıma göre nüfusun anadili göstergesine istinaden illere göre dağılımı⁵⁴

İller	Toplam	Bulgarca	Türkçe	Roman dili	Diğer	Belirtilme-miş	Bilin-miyor
Toplam	7.928.901	6.697.158	762.516	327.882	71.084	45.454	24.807
Blagoevgrad	341.173	306.118	19.819	9 232	2.921	2.424	659
Burgas	423.547	337.150	63.025	16 483	4.004	1.685	1.200
Dobriç	215.217	163.433	33.642	13 860	1.846	1.745	691
Gabrovo	144.125	131.399	9.156	1 572	1.058	583	357
Haskova	277.478	224.741	31.560	17 133	1.238	1.885	921
Kırcaali	164.019	57.046	101.548	1 171	402	3.102	750
Köstendil	162.534	153.242	117	7 929	403	317	526
Loveç	169.951	154.157	6.994	6 033	1.123	1.092	552
Montana	182.258	160.494	220	19 849	645	289	761
Pazarcık	310.723	260.817	21.902	24 204	1.478	1.716	606
Pernik	149.832	147.117	106	1 542	443	222	402
Pleven	311.985	283.626	14.947	8 861	1.686	1.900	965
Plovdiv	715.816	620.014	56.696	27 737	7.274	2.455	1.640
Razgrad	152.417	67.078	75.585	5 277	1.770	2.238	469
Ruşçuk	266.157	213.869	37.206	9 591	3.089	1.553	849
Silistre	142.000	84.134	51.616	3 810	1.498	476	466
Sliven	218.474	164.776	23.606	24 453	3.416	1.475	748
Smolyan	140.066	129.181	5.782	532	266	3.889	416
Sofya	273.240	255.214	587	15 144	858	617	820
Sofya-başkent	1.170.842	1.124.932	6.263	16 931	14.419	3.913	4.384
Stara Zagora	370.615	319.846	18.924	26 178	2.433	2.039	1.195
Şumnu	204.378	123.063	62.420	13 778	2.525	2.000	592
Tirgovişte (Eski Cuma)	137.689	76.652	50.753	8 428	327	1.080	449
Varna	462.013	392.053	41.229	13 079	10.956	3.227	1.469
Veliko Tırnovo (Tırnova)	293.172	258.445	23.738	5 816	2.489	1.746	938
Vidin	130.074	118.412	138	9 363	1.114	522	525
Vratsa	243.036	230.261	553	9 981	680	708	853
Yanbolu	156.070	139.888	4.384	9 915	723	556	604

Bu son nüfus sayımının sonuçlarından sonra eğer Bulgaristan, eski alışkanlıklarından ve hatalarından ders almadıysa ve Avrupa Birliği ülkesi standartlarını

⁵⁴ National Statistical Institute Census 2001, Final Results, Sofya 2004.

kavrayamadıysa, tarihsel süreç içinde yeni bir göç olgusunun Bulgaristan kamuoyunda gündeme gelmesi bir tarihçi için hiç de sürpriz olmayabilir.

Sonuç

Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç 1878 yılında başlayarak günümüze kadar süren bir devamlılık göstermektedir. Bu göçlerden 1878 ve 1912 yıllarında yaşanan göçler savaş ortamının yarattığı zorunlu göç niteliğindedir. 1923 yılından 1978 yılına kadar yaşanan göçler ise Türkiye Cumhuriyeti ve Bulgaristan Devleti arasında yapılan antlaşmalar sonucunda gerçekleşmiştir. 1985 olaylarını müteakiben başlayan ve 1989'da Bulgaristan'daki Türklerin önemli bir kısmının çok kısa bir süre zarfında Türkiye'ye gitmelerini zorlayan faaliyetlerin daha önceki göçlere benzemediği aşikârdır. Her ne kadar bu göç hareketi “zorunlu göç” kavramı içine girse de 1878 ve 1912 yıllarındaki savaş ortamının, göçün gerçekleştiği 80'li yıllarda bulunmamış olması uluslararası hukukun ihlali olarak ortada durmaktadır ve bunun yaptırımları konusunda uluslararası hukukçu ve uluslararası ilişkiler bilimcilerinin dikkatine muhtaç bir konu olarak beklemektedir.

Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden Müslüman Türklerin elbette bu olaya maruz kalan her insanın yaşadığı bazı zorluklarla karşılaştığı aşikârdır. Ancak geldikleri ülkede din, dil, ulus ve kültürel bakımdan kendilerini buldukları için adaptasyon süreçlerinin kısa sürdüğü ve Türkiye'yi vatan olarak benimsedikleri bir gerçektir. Bu sürecin hızlı atlatılmasında Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Bulgaristan'dan gelen göçmenlere karşı uyguladığı himaye edici politikaların rolü büyük olmuştur. 1989 yılına kadar Bulgaristan'dan Türkiye'ye yaşanan göçlerin Türk-Bulgar ilişkilerine yansımaları olumsuz olmuştur. Türkiye ve Bulgaristan'ın siyasi ve askeri olarak ayrı bloklarda yer alması Türkiye'ye gelen göçmenlerin nerdeyse tamamının bir daha doğup büyüdükları Bulgaristan'ı tekrar görememesi ile

sonuçlanmıştır. Bu duygu Türk-Bulgar ilişkilerine de olumsuz olarak yansımıştır.

1989 Göçü ise, yaşandığı tarihlerde Türk-Bulgar ilişkilerinde ciddi gerginlikler yaratmasına rağmen, daha sonra Bulgaristan Devletinin özellikle Avrupa Birliğine tam üyelik sürecinde gösterdiği değişim sonucunda olumlu bir ortam da meydana getirmiştir. 1989 Göçü ile Türkiye'ye gelen Bulgaristan Türklerinin bir kısmı yapılan ikili antlaşmalarla çifte vatandaşlık hakkı kazanmıştır. Dolayısıyla yılın belli bir dönemini Bulgaristan'da ve belli bir dönemini de Türkiye'de geçiren ya da bunu yapmak isterse bu imkâna kavuşan bir Türkiye Cumhuriyeti ve Bulgaristan Devleti vatandaşı Bulgaristan Türkü tipi ortaya çıkmıştır. Bu durum 1989 öncesi Bulgaristan'dan gelen Türklerin hayal edemeyeceği bir durumdur. Bana göre bu ortam Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığın Türk-Bulgar ilişkilerinde gerginlik politikası oluşturacağı kadar işbirliği ve dostluk ortamının da yaratılmasına katkı verebileceğinin göstergesidir. Bulgaristan'daki Türk azınlığının bir gerginlik mi yoksa bir dostluk ortamının unsuru mu olacağını büyük ölçüde Bulgaristan hükümetinin bu azınlığa karşı takınacağı tavrın belirleyeceği aşikârdır.

Kaynakça

I. Arşiv Malzemesi

I.1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA): fon no (f.n.) 30..10.0.0

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA): fon no (f.n.) 30..18.1.1

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA): fon no (f.n.) 30..11.1.0

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA): fon no (f.n.) 30..18.1.2

I.2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Yıldız Tasnifi-Sadaret Hususi Maruzatı, No. 255/64, Lef. 6:
1877-1891 yılları arasında Osmanlı topraklarına gelen
muhacirlerin mikdarını mübeyyin pusula.

I.3. Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arşivi

1928 yılında Türkiye'ye gelip Etimesgut nahiye merkezine yerleştirilenlerin aile reis ve fertleriyle bunlara verilen arazileri gösterir liste.

II. Araştırma Eserler

Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Trakya'da Milli Mücadele*, c. I, Ankara 1988.

Devlet-i Aliye-i Osmaniyye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umumisi (İstatistik-i Umûmi İdâresi-Nezaret-i Umûr-ı Ticaret ve Nafia), İstanbul 1316.

Eminov, Ali, *Turks and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, New York 1997.

Erdinç, Didar, "Bulgaristan'daki Değişim Sürecinde Türk Azınlığın Ekonomik Durumu", *Türkler*, c. XX, Ankara 2002, s. 394-400.

Halaçoğlu, Ahmet, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler", *Türkler*, c. XIII, Ankara 2002, s. 887-895.

İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1999.

Kayapınar, Ayşe, "Türkiye-Bulgaristan İlişkilerinin Bulgaristan'da Yaşayan Türkler Açısından Değerlendirilmesi", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, sayı 2 (2003), s. 201-220.

Kocacık, Faruk, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları*, c. 1 (1980), s. 137-190.

Memişoğlu, Hüseyin, "Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı", *Türkler*, c. XX, Ankara 2002, s. 361-370.

Memişoğlu, Hüseyin, *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, Ankara 1995.

National Statistical Institute Census 2001, Final Results, Sofya 2004.

Shaw, Standford J. / Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı, c. II, İstanbul 1993.

Şimşir, Bilal N., "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu", *Bulgaristan'da Türk Varlığı*, Ankara 1987, s. 47-66.

Turan, Ömer, "XX. Yüzyılda Türk Toplulukları", *Türkler*, c. XX, Ankara 2002, s. 331-360.

1989 GÖÇÜ VE SONRASI İLE İLGİLİ TÜRKİYE'DE YAPILAN SOSYOLOJİK ARAŞTIRMALARLA İLGİLİ BİR DEĞERLENDİRME

N. Aslı ŞİRİN

*Muhacir diye küçümsenenler, tarihin yazdığı
savaşlarda en geriye kalanlar, yani
"Düşmanla sonuna kadar dövüşenler"
çekilen ordunun ri'cat hatlarını sağlamak için
kendilerini feda edenler ve düşman karşısında
kaçmak, çekilmek nedir bilmeyenlerdir.
Muhacirler kaybedilmiş ülkelerimizin milli hatıralarıdır.
M. Kemal Atatürk, 17.01.1931*

Göç, iktisadi, siyasi, toplumsal, kültürel ve psikolojik yönleri bulunan çok boyutlu, sosyal bir gerçekliktir. Göç hareketlerinin bazılarında ekonomik nedenler ön planda iken bazı durumlarda baskı, zulüm ve çatışmalar insanları göçe zorlamaktadır. Göçmenlerin uyumu (göç edilen ülkenin toplumuyla bütünleşme) göçün son derece önemli boyutlarından birini oluşturmaktadır. Söz konusu uyumda çok sayıda etken ve aktör rol oynamakta ve bunların her biri süreci farklı biçimde etkilemektedir. Örneğin, göçmenlerin kendi aralarında oluşturdukları dayanışma ağları uyum sürecini kolaylaştırırken, geldikleri ülkenin koşulları ve göç ettikleri toplumda mensubu oldukları etnik gruba karşı var olan önyargılar süreci zorlaştırabilmektedir.

Türkiye toprakları, gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun son iki asrında gerek Cumhuriyet döneminde çok sayıda göç hareketine sahne olmuş, yaşanan bu kitlesel göçler, ülkenin demografik olduğu kadar, toplumsal yapısını da önemli ölçüde etkilemiştir.

Osmanlı Devleti, göçmen (muhacir) sorunuyla ilk defa başarısızlıkla sonuçlanan 1683 Viyana Kuşatmasının ertesinde karşılaşmış, Avrupa'dan çekilmesi sürecinde göçler artarak devam etmiştir. Balkanlar'dan yapılan kitlesel göçler, 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başında hız kazanmıştır.

Türkiye topraklarında, Cumhuriyet kurulduktan sonra da yoğun göç hareketleri yaşanmıştır. 1923-45 yılları arasında yapılan göçler incelendiğinde, göçmenlerin büyük çoğunluğunun Türk soyundan olduğu görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun, I. Dünya Savaşı ile dağılmasının ardından Balkanlar'da kalan Türk toplulukları, yaşadıkları baskılar yüzünden Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmışlardır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Türkiye, hem yurt dışına göçmen işçi göndermiş, hem de çok sayıda sığınmacı/mülteciye kapılarını açmıştır. Bu dönemde gelen mültecilerin çoğu, büyük bölümünü Bulgaristan Türkleri'nin oluşturduğu "ulusal mülteciler"dir¹.

Bulgaristan'dan 1950-51 dönemi ile 1989'da yapılan göçler, kitlesel sığınma niteliğindedir. 1950-51 yıllarında 150.000'in üzerinde Bulgaristan Türkü Türkiye'ye göç etmiştir². 1989 Göçü ise 1970'lerde başlayıp 1980'lerde şiddeti gittikçe artan asimilasyon kampanyasının bir sonucudur. Bulgaristan'daki Türk azınlığı, "Bulgarlaştırma" kampanyasına karşı direnmiş, ancak Bulgar yetkililerinden oldukça sert bir karşılık görmüştür. Bulgaristan Türklerine yapılan baskı ve zulüm, 1989'da 300.000'in üzerinde Türk'ün sınıra getirilip bırakılmasıyla doruk noktasına ulaşmıştır.

1989 Göçü ve sonrasında yaşananları konu edinen bu çalışma, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, göçmen uyumu kavramsal açıdan ele alınmaktadır. İkinci bölümü ise,

¹ "Uluslararası mülteciler", Balkanlar'da yaşayan, etnik kökenleri nedeniyle – bu gruplar ya Türk soyundan geliyorlardı ya da Türk kültürüne bağlılardı – baskı altında kalıp Türkiye'ye gelen gruplardır.

² Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri (1878-2008)*, Genişletilmiş 2. Basım, Ankara 2009, s. 246.

Bulgaristan Türklerinin 1989 yılında Türkiye'ye zorunlu göçü ve "soydaş"ların uyumuna dair Türkiye'de yapılan sosyolojik araştırmaların bir bölümünün değerlendirilmesinden oluşmaktadır. Çalışmada yer verilen araştırmalar, *Beğlan Toğrol'un* 1989 yazında yaptığı ve Bulgaristan'dan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile başlayan g dalgalarını incelediği *112 Yıllık G* adlı kitabında yer alan Kapıkule araştırmaları ve ona ek olarak şubat 1990'da İstanbul'da gerçekleştirdiği araştırma, *Belkis Kümbetoğlu'nun Değişen Balkanlar ve Türkiye Projesi* başlıklı rapor için 1994 yılında Bursa'da yaptığı alan araştırmasının verilerini sunduğu "Göçmen ve Sığınmacı Gruplardan Bir Kesit: Bulgaristan Göçmenleri ve Bosnalı Sığınmacılar" adlı makale, *Nesrin Türkaslan'ın* "Bursa İlinde Meskn Bulgaristan Göçmenlerinin Etno-Sosyolojik İncelenmesi" isimli doktora çalışmasına dayanarak, 1996 II. Sosyoloji Kongresi için hazırladığı "Bursa'da Meskn Bulgaristan Göçmenlerinin Ekonomik Durumları zerine Bir İnceleme" başlıklı tebliği, *Suat Kolukırk'ın* Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü ve Sofya'daki Yeni Bulgaristan Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nün Eylül 2002-Eylül 2003 döneminde İzmir'de gerçekleştirdiği "*Bulgaristan'dan Göç Eden Göçmenlerin Türkiye'deki Uyum ve zdeşlik Problemleri*" isimli ortak projeye ek olarak yaptığı "Bulgaristan'dan Göç Eden Türk Göçmenlerin Dayanışma ve rgtlenme Biçimleri: İzmir rneği" adlı alışma, *Turhan etin'in* 1989 Göçünün arkasında yatan nedenleri, göçmenlerin demografik özelliklerini, yerleştikleri bölgeleri, gn sosyo-ekonomik etkilerini irdelediği ve son olarak geriye göçü kısaca ele aldığı "The Socio-Economic Outcomes of the Last Turkish Migration (1989) from Bulgaria to Turkey" (Bulgaristan'dan Türkiye'ye Son Türk Göçünün (1989) Sosyo-Ekonomik Sonuçları) isimli çalışması ve *T. Nichols ile N. Suğur'un* alan araştırması sonuçlarına dayanarak yazdıkları *Global İşletme, Yerel Emek: Türkiye'de İşçiler ve Modern Fabrika* adlı kitapta yer alan Bursa'daki Bulgaristan göçmeni işçilerle ilgili olan bölümdür.

1989 yılında Bulgaristan Türklerinin yaşadığı zorunlu g ve ardından gelen uyum deneyimine dair Türkiye'de yapılmış

araştırmaların sayısı sınırlıdır. Bu bağlamda söz konusu araştırmalar genel itibariyle önem taşımaktadırlar. Çalışmalar tek tek ele alındıklarında ise, her birinin sahip olduğu belirli özellikler değerlendirme için seçilme nedenlerini oluşturmaktadır. Beğlan B. Toğrol'un araştırması, hem 1989 Göçünün hemen akabinde gerçekleştirilmiş olması dolayısıyla ilk çalışma olması, hem de göçmenlerin psikolojik durumlarına dair ilk inceleme olması açısından önemlidir. Belkıs Kümbetoğlu'nun araştırmasına, göçmenlerin Türkiye'deki ilk beş yılını büyük şehirde (Bursa) yaşayanlar özelinde değerlendiren nitelik taşıması ve 1989 göçmenlerinin uyumlarıyla ilgili yapılan ilk çalışmalardan biri olması nedeniyle yer verilmektedir. Nesrin Türkaslan'ın araştırması, göç ve göçmen uyumuna kuramsal açıdan yaklaşması, göçmenlere dair etno-sosyolojik bir inceleme ve Belkıs Kümbetoğlu'nun çalışması gibi, göç sonrasındaki ilk yılları Bulgaristan göçmenlerinin yoğun olarak yerleştikleri bir şehir olan Bursa'daki göçmen deneyimlerine dayanan ilk araştırmalardan biri olması nedeniyle seçilmiştir. Suat Kolukırık'ın araştırması, 1989 Göçünden on üç yıl sonraki durumu bir büyük şehir (İzmir) özelinde yansıtan ve göçmen uyumunun önemli bir boyutunu oluşturan dayanışma ve örgütlenmeye yer vermesi açısından değerlendirilmek üzere seçilmiştir. Turhan Çetin'in çalışması, 1989 Göçüyle ilgili genel bir değerlendirme yapması açısından önemlidir. Son olarak Theo Nichols ve Nadir Suğur'un çalışması, geniş kapsamlı bir araştırma içinde yer alan bir grup Bulgaristan göçmeni işçinin³ yaşam deneyimlerine, onların gerek işgücü piyasasındaki gerek istihdam durumlarına ve kurdukları ilişkilere yer vermesi nedeniyle seçilmiştir.

Göçmenlerin Göç Ettikleri Toplumla Bütünleşmesi (Göçmen uyumu)

Göçmenler tarafından oluşturulan etnik toplulukların göç edilen toplumla bütünleşmesi, göçün önemli boyutlarından

³ Nichols ve Suğur'un araştırmayı yürüttükleri yedi firmadan iki tekstil firması, göçmen işçilerin önemli bir bölümünün istihdam edildiği firmalardır.

birini teşkil etmektedir. Bütünleşme, farklı şekillerde tanımlanan kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel itibariyle bütünleşme, sahip olduğu sınırlarla çevresinden kesin olarak ayrılan sisteme benzer bir bütün içinde yer alan parçalar arasındaki ilişkinin istikrarıdır ve bu durumda sistem kendi içinde bütünleşmektedir.⁴ Toplumsal bağlamda ise, bütünleşme diye adlandırılan olgu, çevresiyle arasında kesin sınırları bulunan bir toplumsal sistem içinde yer alan istikrarlı ve işbirliğine dayalı ilişkiler bütünüdür.⁵ Bütünleşme, hem ilişkiler bütünü, hem de bir süreçtir. Sosyal sistem içerisinde yer alan ilişkilerin güçlenmesi ve sistem ile onun kurumlarına yeni aktör ve grupları tanıştırma sürecidir. Bu açıdan bakıldığı zaman, göçmenlerin bütünleşmesi de başarılı olunan ya da olunmayan bir süreçtir. Toplumsal sistemlerin sosyolojik kuramı, D. Lockwood'un düşüncelerinden hareketle, sistem bütünleşmesi ve sosyal bütünleşme diye anılan iki kavram geliştirmiştir.⁶ Sistem bütünleşmesi, sosyal sistemlerin ya kurumlar ve örgütler kanalıyla ya da devlet, yasal sistem, piyasalar, şirketler veya para yoluyla bütünleşmeleridir. Sosyal bütünleşme ise, sistem içinde yer alan aktörler arasında karşılıklı ilişkiler ve bütün olarak sosyal sisteme karşı aktörlerin tavırlarını geliştirme amacıyla sisteme yeni aktörlerin dâhil edilmesidir. Sistem bütünleşmesi, koordinasyonu sağlamakla görevli kurum ve mekanizmaların işlemesi iken, sosyal bütünleşme, bireysel aktör ve grupların bilinçli ve güdülenmiş etkileşimi ve işbirliğidir.⁷ Esser'e göre, sosyal bütünleşmenin, göçmen bütünleşmesi açısından önemli olan dört temel şekli mevcuttur: kültürleşme / acculturation (toplum içinde başarılı biçimde etkileşim kurmak için gerekli olan bilgi, kültürel standartlar ve yetkinliklerin bireye aktarılması ve birey tarafından kazanılması), yerleştirme (bireyin, vatandaş olarak

⁴ European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, *Integration of Migrants: contribution of local and regional authorities*, 2006 [www.eurofound.eu.int, Erişim: Ocak 2010]

⁵ European Forum for Migration Studies (EFMS), *Integration and Integration Policies: IMISCOE Network Feasibility Study*, 2006 [www.efms.de, Erişim: Aralık 2009]

⁶ Aktaran EFMS, *age*, s.9.

⁷ *Age* s.9.

eğitim sistemi, ekonomik sistem ve meslek alanında uygun pozisyonları elde etmesi), etkileşim (aktörlerin karşılıklı yönelimleri ve ilişkiler ve iletişim ağları oluşturmayla nitelendirilen sosyal eylem) ve özdeşim (aktörün içinde bulunduğu sosyal sistemle özdeşim kurması ve kendisini o sistemin bir ögesi olarak görmesi).⁸ Söz konusu sınıflandırmadan hareketle göçmen bütünleşmesi, yerleştirme, kültürleşme, etkileşim ve özdeşimin uygulandığı özel bir sosyal bütünleşme örneği olarak değerlendirilebilir. Heckmann, Schnapper ile birlikte yaptığı diğer çalışmada, yerleştirmeyi yapısal bütünleşme, kültürleşmeyi kültürel bütünleşme, etkileşimi etkileşime dayalı bütünleşme ve özdeşimi de özdeşimsel bütünleşme olarak ifade etmektedir.⁹ *Yapısal bütünleşme*, göçmen alan toplumda iskân, eğitim ve istihdam alanlarında verilen haklar ile vatandaş hakkına erişim (yerli halkla bütünleşme); *kültürel bütünleşme*, değer ve inanç, kültürel yetkinlik, popüler kültür ve günlük pratiklerle ilintili, insanlardaki bilişsel, kültürel, davranışsal ve kişisel tavra dayalı değişim süreçleri;¹⁰ *sosyal bütünleşme*, göçmenlerin yeni topluma üyeliklerinin onların kişisel ilişkilerine ve grup üyeliklerindeki değişime yansımaları ve *özdeşime dayalı bütünleşme* ise öznel düzeyde yeni bir toplum üyeliğinin kendisini, özellikle etnik veya ulusal özdeşim biçiminde, aidiyet ve özdeşim duygusunda göstermesidir.¹¹

Yeni bir çevreye uyum sağlama şeklinde tanımlanan kültürleşme (acculturation), göçmen bütünleşmesinin temelini oluşturan unsurlardan biridir. Göçmenler, kültürleşme deneyimini, göç ettikleri ülkedeki yerli grupla kurduğu iletişime ve göç ettikleri toplumdaki katılımlarına bağlı olarak zor ya da görece kolay yaşamaktadır; bu noktada, göçmen grupların sahip oldukları toplumsal destekler, göç ettikleri ülkede

⁸ Aktaran EFMS, *age*, s. 9.

⁹ Aktaran EFMS, *age*, s. 10.

¹⁰ Bu değişim, öncelikle göçmenler ve onların soyundan gelen kişileri ilgilendirse de aslına bakılırsa karşılıklı etkileşime dayalı bir süreçtir; çünkü göçmenler kadar göçmen alan toplumu da değiştirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. EFMS, *age*.

¹¹ *age* s. 15-18.

kendilerine karşı oluşturulan sosyal tutumlar, yeni hayattan beklentileri, yeni kültürde var olan özellikler, göçmenlerin yeni yaşam stratejileri geliştirmelerinde önemli rol oynayan etkenler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.¹²

Göçmenlerin yeni bir vrede deneyimledikleri kültürleşme süreci, kendi ülkelerinin sahip oldukları kültürün duygusal, davranışsal, zihinsel, değersel vb. rntleri ile donanmış birey için çok sayıda engel ve zorluklarla dolu bir süreçtir. Katıldıkları yeni vrede dil engeli nedeniyle bireyi kültürel açıdan besleyen etkileşim kanalları ya kapanmakta veya oldukça daralmaktadır ve en temel kültürel unsur olan dilin kesintiye uğraması, göçmenleri kendi küçük grupları içine hapsetmekte, bunun sonucunda daralan sosyal ilişkiler önemli bir stres etkeni olarak göçmenlerin karşısına çıkmaktadır.¹³ Kültürleşme stresini bazı gruplar daha fazla hissederken, bazıları görece daha az hissetmektedir. Stresi daha az hissedenler, yakınları veya akrabalarının bulunduğu ülkelere göç etmiş grupların üyeleridir. Yakınlar, akrabalar, hemşeriler sayesinde göçmenin orijin ülkesinin kültürü, yeni vre içinde bir anlamda yeniden yaratılıp korunmaktadır.

Kltrleşmeyle ilgili vurgulanması gereken son nokta, bu sürecin, ekonomik adaptasyon, sosyal bütünleşme, yaşamın tatmin edici olması, g edilen ülke ve kültürün göçmeni tanıma ve kabul etmesine bağlı bir süreç olmasıdır. Göçmenin yeni yaşamındaki temel gereksinimleri, g etikleri toplumun bireyleri tarafından benimsenmeleri, iş bulabilmeleri ve yeni toplumun bireyleri ile tatmin edici sosyal ilişkiler kurabilmeleri, diğer bir deyişle kendilerini "evlerinde hissetmeleri"dir.¹⁴ Bu duygu ise, kısa vadede gerçekleşmesi pek mümkün olmayan bir duygudur; zira kültürleşme başlı başına zor ve bir o kadar da uzun zaman alan bir süreçtir.

¹² Belkıs Kümbetoğlu, "Göçmenlik Mültecilik, Yeni Bir Yaşam ve Sonrası", *Toplum ve G* temalı II. Ulusal Sosyoloji Kongresi'nde sunulan bildiri, Mersin, 20-22 Kasım 1996.

¹³ Kümbetoğlu, agb.

¹⁴ Kümbetoğlu, agb.

Popüler söylemde genellikle göçmen uyumu diye kullanılan göçmen bütünleşmesi, belli başlı göstergelere sahip bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu göstergeler iş piyasasına katılım (istihdam) ve eğitimidir. Göç edilen ülkelerin hükümetleri tarafından izlenen bütünleşme politikaları iş piyasasına katılım ile eğitim alanında kazanımları artırmaya yönelik politikalar ve bu politikaların temelinde iş piyasasına katılım olmaksızın bütünleşmenin sağlanamayacağı düşüncesi yatmaktadır.¹⁵ İş piyasasına katılabilmek için gerekli olan da eğitim seviyesinin yüksek olmasıdır. Eğitim durumuyla ilgili göstergeler ise okula devam oranı, öğrencilerin okuldaki performansları, mezunların en yüksek seviyedeki kazanımları, okulu terk edenler, terk etme ve tekrar etme oranlarıdır.

İstihdam ve eğitim, göçmen bütünleşmesinin “klasik” göstergelerini oluştururken, son zamanlarda yeni özellikler de tartışılmaktadır. Bu özellikler arasında göçmenleri vatandaşlığa kabul etme (*naturalisation*) ve çifte vatandaşlık, göçmenlerin siyasal aktivizm içinde olmaları, anavatan-kökenli medyanın faaliyet içinde olması, göçmenlerin eşlerini kendi ülkelerinden seçmeleri ve “eş göçü” ve ana yurtlarındaki akrabalarına para göndermeleri ön plana çıkmaktadır. Göçmenlerin kendi ülkelerinden eş seçimi başta olmak üzere, söz konusu özelliklerden bazıları bütünleşmenin önünde engel olarak algılanmaktadır.

Sonuç olarak, göçmen uyumu diye bilinen göçmen bütünleşmesi, uzun zaman alan, çok sayıda etken ve aktörün rol oynadığı bir süreçtir. Uyumu etkileyen faktörlerin başında eğitim – ana dilde eğitim ve din eğitimini de kapsamaktadır – meslek edinimi, iş bulma ve çalışma, çalışmayan göçmen kadınlara yönelik geliştirilen politikalar, vatandaşlık ve diğer siyasal haklar vb. konular gelmektedir. Ekonomik ve mali faaliyetlerde sorunlar uyumu güçleştirmektedir. Göçmenlerin

¹⁵ Gamze Avcı / Kemal Kirişçi, “Turkey’s Immigration and Emigration Dilemmas at the Gate of the European Union”, *Migration and Development: Perspectives from the South*, Der. S. Castles / R. Delgado Wise, Geneva 2008, s. 203-252.

uyumunda önemli rol oynayan aktörler arasında sivil toplum kuruluşlarının ayrı bir yeri vardır. Özellikle göçmenler tarafından kurulan dayanışma ve yardımlaşma dernekleri, göçmenlerin uyumunda önemli rol oynamaktadır. Ayrıca medyanın da bu süreçteki rolü yadsınamaz ölçüdedir. Kimi durumlarda uyumu kolaylaştırırken, kimi durumlarda – göçmen karşıtı yayınlar yapmak vb. – zorlaştırmaktadır.

1989 Göçü ve Sonrasını Konu Edinen Türkiye’deki Sosyolojik Araştırmalar

Bulgaristan Türklerinin göçü ve sonrasında yaşadıklarını konu edinen araştırmalardan bu çalışmada yer verilenlerden ilki Beğlan B. Toğrol’un¹⁶ “1989 yazında Bulgaristan’dan Türkiye’ye Göç eden Türklerin Psikolojik İncelemesi” (1990) isimli araştırması iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Bulgaristan’dan göçün hemen ertesinde – Ağustos 1989’da – Kapıkule tren istasyonu ile bölgede oluşturulan Çadırkent’te, ikinci bölüm ise, Şubat 1990’da İstanbul’un Kâğıthane belediyesinde yer alan Hasbahçe ve Hürriyet Misafirhaneleri ile Silivri Devlet Hastanesi ve Boğaziçi Üniversitesi’nde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın ilk bölümünde 20 erkek, 20 kadın olmak üzere 40, ikinci bölümde 28 erkek, 27 kadın olmak üzere 55 göçmenle görüşülmüştür. Araştırmanın Edirne’de yapılan birinci bölümü, anket uygulaması, Durumluk ve Sürekli Endişe (Anksiyete) Testleri ve Hipotetik Durumlarda (Situasyon) Tercih Edilen Gayeler Testinden oluşmaktadır; ikinci bölümde ise, Durumluk ve Sürekli Endişe (Anksiyete) Testleri ve anket uygulamasının yanı sıra Wakefield Envanteri yapılmıştır.

¹⁶ Psikoloji profesörü olan Beğlan B. Toğrol, görme idraki, tıbbi psikoloji ve kültür grupları konularında çok değerli çalışmalara imza atmıştır. İçlerinde 1989 ve 1990 yıllarında yayınlanan *112 Yıllık Göç (1989 Yazındaki Üç Aylık Göç’ün Tarihi Perspektif İçinde Psikolojik İncelemesi)* ve *Direnış (Bulgaristan Türklerinin 114 Yıllık Onur Mücadelesinin Karşılaştırılmalı Psikolojik İncelemesi)* isimli kitapların yer aldığı çok sayıda eseri bulunmaktadır. Prof. Dr. Beğlan Toğrol, 1994 yılında İstanbul Üniversitesi’nden emekli olmuştur.

Kapıkule’de gerçekleştirilen araştırmanın anketi, göçmenlerin eğitim düzeyi, meslekleri, dilleri ve aile düzenlerinin yanı sıra göç nedenleri ile göçün sorumlusu olarak kim(ler)i gördükleri, Bulgaristan’da göç ve Türkiye ile ilgili ne tür yayınlar yapıldığı, Bulgaristan halkının olaya nasıl yaklaştığı ve göçmenlerin genel olarak ne tür bir tutum içinde olduklarını öğrenmeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Yapılan Durumluk ve Sürekli Endişe (Anksiyete) Testlerinin sonuçlarına göre, kadın göçmenler erkeklere oranla daha fazla endişe duyuyorlardı ve görüşülen göçmenlerin durumluk endişe düzeyleri Türk normal yetişkinlerden,¹⁷ beklenildiği gibi, daha yüksek çıkmıştı, fakat sürekli endişe düzeyi açısından iki grup arasında fazla fark yoktu. Hipotetik Durumlarda Tercih Edilen Gayeler Testinde ise, gerek üç dilek sorusuna, gerek en fazla yapılmak istenen şey sorusuna, gerekse ölmeden önce yapılacak bir şey sorusuna verilen cevaplarda *kavuşmaya* vurgu yapılmaktadır. Diğer sorulardan değişik biçimde dünyaya dönülse sorusunda, vatana kavuşmuş bambaşka bir insan, yapılamayacak üç şey sorusunda kötülük, bir yıl ömür ve bol para verildiğinde ne yapılmak istendiği sorusunda ise hayır işleri ve sosyal yardım yanıtlarının ilk sırada yer aldığı görülmektedir.

Araştırmanın İstanbul’da gerçekleştirilen ikinci bölümünde yapılan Durumluk Endişe Testinde puanlar, tüm göçmen gruplarında beklenenden daha düşük çıkmış; Sürekli Endişe Testinde ise, değişme olmayacağına dair beklentinin tersine belirgin bir azalma göstermiştir.¹⁸ Bu testlerin sonuçları, göçmenlerin her türlü ekonomik ve gündelik sıkıntıya karşın, Bulgaristan’ın aksine, korkusuz ve demokratik bir siyasi ortamın egemen olduğu Türkiye’de daha da rahatladıklarını göstermektedir.

¹⁷ Öner ve Le Compte tarafından yüz on dört Türk normal yetişkine bu testler uygulanmıştır. Söz konusu yetişkinlerin durumluk endişe puanı 33.97, sürekli endişe puanı 42.65 çıkmıştır. Bu puanların, soydaşların endişe puanlarından biraz düşük olduğu tespit edilmiştir. Aktaran: Beğlan Toğrol, 1989 *Yazında Bulgaristan’dan Türkiye’ye Göç Eden Türklerin Psikolojik İncelemesi*, İstanbul 1990.

¹⁸ Bu durumun istisnası yedi kişilik bir kadın grubudur.

Yine bu bölümde yapılan Wakefield Depresyon Envanterinde göçmenlerin depresyon puanlarının normalin üzerinde olmadığı ve kadın göçmenlerin, beklenildiği gibi, ortalama puanlarının erkeklere oranla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Anket soruları ise, birinci bölümdeki sorulardan bazı açılardan farklıdır. Sadece kişisel özelliklere dair olan sorular aynıdır. Diğerleri, Türkiye’deki ücret düzeyi, her iki ülkedeki sosyal durum arasındaki fark, geride kalan emeklilik hakları ile mal-mülk konusu, Bulgaristan’a geri dönme, Bulgaristan’da göç sonrasında yaşanan siyasi gelişmeler, Türkler aleyhine yapılan gösteriler, orada kalan akrabalarla haberleşme ve Türkiye ile ilgili sorulardır. Anketin sonuçlarına göre öne çıkan konular şunlardır: göçmenlerin Bulgaristan’da bıraktıkları mal ve mülkün yokluğundan üzüntü duyulması, Bulgaristan’a “geri dönüş”te ekonomik faktörler, Türkiye’ye uyum sağlayamama, çevre ve sıra hasreti gibi etkenlerin rol oynaması¹⁹, Bulgaristan’daki siyasi gelişmelere pek inanmama ve Türklere karşı olan gösterileri devletin yaptırdığına dair bir kanı oluşması, Bulgaristan’daki akrabalarından alınan haberlere göre Türklerin durumunda herhangi bir olumlu gelişme kaydedilmemesi, Türkiye’de en çok hoş giden olaylar arasında “Türkçe konuşabilme”, “genel özgürlük ve demokratik ortam” ve “bolluk” yer alması, göçmenleri üzen olayların başında ise “sağlık hizmetlerindeki eksiklik”, “pahalılık” ve “enflasyon” gelmesi.

1989 göçmenleriyle ilgili ilk araştırmalardan bir diğeri de Belkis Kümbetoğlu²⁰ tarafından yapılmıştır. Bu araştırmanın

¹⁹ Kasım 1989’da Bulgaristan’da yaşanan rejim değişikliğinin ardından çok sayıda göçmen Bulgaristan’a geri dönmüştür. Ayrıntı için bkz. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 443-444. Bu gelişme üzerine B. Toğrol geri dönüşün nedenlerini öğrenmek istemiştir.

²⁰ Marmara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi ve Antropoloji Derneği Başkanı olan Prof. Dr. Belkis Kümbetoğlu’nun ilgi alanlarını oluşturan konular arasında göç, toplumsal cinsiyet, afetler ve kadınlar, kadınların istihdam alanında karşılaştıkları sorunlar, yoksulluk ve kadınlara ilişkin projeler yer almaktadır. Prof. Dr. Belkis Kümbetoğlu, aralarında “Kadın ve İstihdam: Değişen Koşullar, Değişmeyen Eğilimler – Tekstil, Gıda ve Hizmet Sektörlerinde İş Güvencesi ve Sosyal Koruması Olmadan Çalışan Kadın

saha uygulaması 1994 yılının Mayıs ve Haziran aylarında Bursa'nın Kestel ilçesindeki göçmen konutlarında yapılmış, elde edilen verilerin döküm ve analizi ise aynı yılın Eylül ayına dek sürmüştür. Tesadüfi örneklem yoluyla seçilen 105 hanede 61 kadın ve 44 erkek olmak üzere toplam 105 kişiyle görüşülmüştür.

Araştırmanın bulguları şöyle özetlenebilir: göçmenlerin çoğu Bulgaristan'ın güneyindeki Türk nüfusunun yoğun olarak yaşadığı şehir merkezlerinden gelmişlerdir; Bulgar hükümetince uygulanan asimilasyon politikalarından daha ziyade orta yaş ve üstü gruplar etkilenmişlerdir; göç, fırsat verdiği ölçüde aile üyelerinin tamamı tarafından gerçekleştirilmiş ve yakınlarla beraber olma ve parçalanmış ailelerin birleşmesi hedeflenmiştir; görüşülen muhacirlerin fabrika, sağlık ve hizmet sektöründeki işleri “orijin kültürdeki mesleki donanımlarını yansıtmaktadır”²¹; göçmenlerin oturdukları evler, hem ailede birden fazla kişinin çalıştığını hem de belli bir refah seviyesinin yakalanmış olduğunu gösterir niteliktedir. Yapılan işlerle ilgili olarak, ev temizliğine gidenler işsiz kalmamak adına bu işi yapmayı kabul etmek zorunda kaldıklarını vurgulamışlardır. Bu durum da göçmenlerin verimli kullanılamayan iş gücü potansiyeline sahip olduklarına işaret etmektedir. Muhacirler karşılaştıkları sorunları çözmek için akraba, arkadaş ve devletten oluşan ilişkiler ağından faydalanmışlardır. Araştırmanın yapıldığı Bursa'da çok sayıda göçmen mahallesi bulunmaktadır. Genç nesle ait göçmenler, içinde bulundukları kültürden farklı olduklarını, farklı düşündüklerini belirtmişler ve baskı altında kalmalarını eleştirmişlerdir. Türkiye'ye yapılan göç, bir grup muhacir için, ülkeye ayak basmalarıyla sona ermemiş, iş ve barınacak yer bulma gibi konularda sorun yaşamaları neticesinde çeşitli kentlere gidildikten sonra Bursa'ya gelmeleri mümkün olmuştur; görüşülen muhacirlerin

İşçiler” isimli araştırmanın bulunduğu birçok alan araştırması gerçekleştirmiştir.

²¹ Belkıs Kümbetoğlu, “Göçmen ve Sığınmacı Gruplardan Bir Kesit: Bulgaristan Göçmenleri ve Bosnalı Sığınmacılar”, *Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar*, Der. K. Saybaşı / G. Özcan, İstanbul 1997, ss. 227-259.

çoğunun taşıdıkları ortak kaygı, bırakmak zorunda kaldıkları mal varlıklarına Bulgar hükümetinin el koyacağı kaygısı olduğundan konunun çözülmesini istemişlerdir. Bulgaristan göçmenleri, Türkiye'ye önceki dönemlerde göç etmiş gruplara oranla daha çok destek ve yardım görmüşlerdir. Görüşme yapılan muhacirler, yaşadıkları problemleri işsizlik ve geçimle ilgili zorluklar olarak ifade etmişler, kimileri de günlük Türkçeyi kolay anlayamadıklarını söylemişlerdir. Göçmenlerin yaptıkları Türkiye değerlendirmesinde ise, zengin ve güzel bir ülke olmasına karşın sosyal düzende pek çok adaletsizliğin bulunduğunu, kötü olan ekonomik durumun insanlar arasında ayrımlara yol açtığını, siyasi ortamın dengesiz olduğunu belirtmişler ve kadın-erkek ilişkilerindeki eşitsizliğe dikkat çekmişlerdir. Sahip oldukları Türk kimliğine önem veren Bulgaristan göçmenleri, Türk kültürünün değişen boyutlarından hoşlanmadıklarını vurgulamışlardır. Türkiye'deki yaşantılarını tanımlamaları istenen muhacirlerin çoğu, bu yaşantı için "özgür, baskıdan uzak, rahat ve iyi"²² ifadesini kullanmışlardır. Göçmenlerin geleceğe yönelik beklentilerinde "iyi Türk vatandaşı olma" ve çocuklarını bu yönde yetiştirme ile güçlü bir devlet yönetiminde, "mutlu, barış dolu ve sorunların daha az olduğu bir ortamda"²³ yaşamaya vurgu yapılmıştır.

1989 Göçü sonrasında yaşananlarla ilgili diğer bir sosyolojik araştırma, Bursa'da yaşayan Bulgaristan göçmenleri hakkında olup, *Nesrin Türkaslan*'a ait bir doktora çalışmasıdır.²⁴ Türkaslan, "Bursa İlinde Meskûn Bulgaristan Göçmenlerinin Etno-Sosyolojik İncelenmesi" isimli çalışmasına dayalı olarak 1996'da gerçekleştirilen II. Sosyoloji Kongresi'nde sunduğu "Bursa'da Meskûn Bulgaristan Göçmenlerinin Ekonomik Durumları Üzerine Bir İnceleme" başlıklı bildirisinde, Bulgaristan'dan yapılan göç ve sonrasındaki uyum sürecinin

²² Kümbetoğlu, agm, s. 241.

²³ Kümbetoğlu, agm, s. 243.

²⁴ Nesrin Türkaslan, doktorasını Hacettepe Üniversitesi'nde Sosyoloji alanında tamamlamış olup, Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırma Genel Müdürlüğü'nde görev yapmaktadır. Genel Müdürlüğün Aile ve Toplum isimli eğitim, kültür, araştırma dergisinin editörlük görevini üstlenmiştir.

sistemci yaklaşımla açıklanabildiğine dikkat çekmektedir. Söz konusu yaklaşım, fonksiyonalist kuramın birey ve grup üzerinde yoğunlaşan yaklaşımı ile çatışma kuramının köktenci tutumlardan kaçınma gerekliliğini birleştirmektedir. Buna göre, Bulgaristan'da 1980'lerin ortasından itibaren giderek artan ölçüde asimilasyonla karşılaşan Türklerin Bulgar hükümetinin bu politikalarına bireysel olarak direnmeleri, zorunlu göçlerine yol açmıştır. Aslında 1989'daki yaşanan göç ilk değildir. Bulgaristan'dan '93 Harbi ile başlamış, Türklerin Osmanlı'nın Rumeli topraklarını terk etmeleriyle bölgede yaşayan Müslüman-Türk nüfus asimilasyona maruz kalmış, karşı çıkanlar ise Anadolu'ya göçe zorlanmışlardır.

N. Türkaslan'ın Bursa'da görüştüğü 1989 göçmenlerinin göç sonrasında yaşadıklarının bir nevi özeti "Biz her şeye sıfırdan başladık" ifadesidir. Bulgaristan göçmenleri, Türkiye'de yeni bir hayat kurmaya çalışmışlardır. Bu, onlar için oldukça zorlu bir süreçtir, çünkü anavatan addetmelerine karşın doğdukları topraklardan ayrı bir yerde en baştan başlamak zorunda kalmışlardır. N. Türkaslan'ın vurguladığı diğer konu, 1989 göçmenlerinin algılanması ve göçmenleri bölge yerlisinden ayırt eden özelliklerdir. 1989 göçmenleri, bölge yerlisi, diğer göçmenler ve hatta Bursa'ya daha önce gelip yerleşmiş Bulgaristan göçmenlerinin gözünde "hırslı" ve "açgözlü" olarak algılanmaktadırlar. Bu algının farkında olan göçmenler, diğer ihtiyaçlarını karşılayabilmek için önce evlerinin olması gerektiğine dikkat çekerek kendilerini savunmaktadırlar. 1989 göçmenlerini bölgenin yerli halkından ayıran en temel özellik çalışmaya verdikleri önemdir. Göçmenler arasında çalışacak durumda olan ve iş bulabilen herkes çalışmaktadır. Hatta çalışma tempolarının yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda kadınların çalışma oranlarının yüksekliği ve bu durumun evde kadının üzerindeki sorumlulukların erkek tarafından paylaşılmasına yol açtığı da vurgulanmaktadır.

Görüşülen göçmenlerin Bursa'daki yaşamlarına dair N. Türkaslan'ın bildirisinde belirtilen son husus, çok çalışmaları ve tasarrufa önem vermeleridir. Göçmenler, kendileri için

yaptırılan konutlarda oturmalarına karşın çok çalışmaya devam etmişlerdir. Bunun esas nedeni, Bulgaristan’da içinde bulundukları ağır çalışma koşullarına alışmış olmalarıdır. Dolayısıyla, oradaki çalışma temposunu Türkiye’de sürdürmüşlerdir. Örneğin, N. Türkaslan’ın görüştüğü kadın göçmenler arasında vaktiyle Bulgaristan’da günde iki-üç işin yanı sıra ev kadınlığı yapan ve buna alışmış olan kişiler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, göçmenlerin kazandıkları parayı harcamaktan ziyade biriktirmeleri ve paralarını arsaya yatırıp ev yaptırımları söz konusudur.

Bulgaristan göçmenlerinin Türkiye’deki uyum sürecine dair yapılan çalışmalardan biri de Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü ile Sofya’daki Yeni Bulgaristan Üniversitesi (New Bulgarian University) Antropoloji Bölümü tarafından Eylül 2002-Eylül 2003 döneminde İzmir’de gerçekleştirilen “*Bulgaristan’dan Göç Eden Göçmenlerin Türkiye’deki Uyum ve zdeşlik Problemleri*” isimli ortak projede görev alan Suat Kolukırık’ın²⁵ bu projeye ek olarak yaptığı “Bulgaristan’dan Göç Eden Türk Göçmenlerin Dayanışma ve rgtlenme Biçimleri: İzmir rneği” çalışmasıdır. S. Kolukırık, söz konusu çalışmada 1989-92 yılları arasında Bulgaristan’dan göç eden Türklerin dayanışma ve örgütlenme şekillerini incelemektedir. Çalışmanın saha uygulamasını 14-21 Eylül 2002’de İzmir’in Pınarbaşı ve Mevlana semtleri, Buca ilçesi ile Sarnıç beldesinde gerçekleştirmiştir. Alana yönelik hazırladığı anket formunu, yaptığı pilot çalışma ertesinde yeniden değerlendirip 435 “denek” üzerinde uygulamış, bunun yanı sıra derinlemesine görüşmeler de yapmıştır.

S. Kolukırık, araştırmadan elde ettiği verileri değerlendirdiğinde iki ana başlık ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki dayanışma ve mekndır. Bulgaristan’dan göç eden Türklerin karşılaştıkları yeni şartlar karşısındaki en önemli dayanakları,

²⁵ Suat Kolukırık, doktorasını “Aramızdaki Yabancı: ingeneler” başlıklı teziyle Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı’nda tamamlamış olup Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde yardımcı doçent olarak görev yapmaktadır. Kolukırık’ın akademik ilgi alanları arasında kültürel çalışmalar, kimlik, dezavantajlı gruplar, g, kuramsal analiz ve sosyolojide yeni yaklaşımlar yer almaktadır.

aile ve aile üzerinden kurdukları ilişkiler ile daha önceden oluşturulmuş göçmen kimliği üzerinden sağladıkları birlikteliktir. Göçmenler kendi aralarında “iç dayanışma” sergilemektedirler. Bunun en belirgin örneği, yerleşim yerinin seçilmesi ve uyum sağlanmasında karşımıza çıkmaktadır. Bulgaristan’dan daha önce yapılan göçler ve göç edilen bölgelerdeki aile ve akrabalık ilişkileri göçmenlerin uyum sürecinde önemli bir role sahiptir.²⁶ Ayrıca göçmenlerin karşılaştıkları yerinin belirsiz oluşu, hem akraba ve hemşehri ilişkilerini kaçınılmaz duruma getirmekte, hem de “biz/göçmenlik” söylemleriyle bu ilişkiler süreklileştirilip korunmaktadır. Görüşmelerde “Göçmenler çalışan insanlardır. Birbirimize yardım ederiz. [...] Göçmen olmak, övünülecek bir durumdur. [...] Göçmenler başarılı insanlardır. Avrupa görmüşlerdir. [...]” tarzı ifadeler sıklıkla kullanılmaktadır. Bu durum, aynı zamanda göçmenin “yerli” üzerinden tanımlandığını ve yaratılan “ötekilik” merkezinde “yerli”nin yer aldığını da göstermektedir, çünkü göçmenlik, akrabalık ve hemşehrilik ilişkileriyle beraber yeni bir doğuş ve varoluşu simgelemektedir. Öte yandan yerleşim için tercih edilen semtler de aile ve akrabalık ilişkileri ile göçmenler arasında kurulan dayanışma bağlarını yansıtmaktadır. Ayrıca göçmenlerin yerleşimi “yerli gruplardan ayrı veya yerli grupların yanında, ancak içerisinde olmayan”²⁷ bir karaktere sahiptir.

S. Kolukırık, araştırmasının verilerini değerlendirdiğinde ortaya çıkan ikinci başlık, göçmenler ile dernek ve siyasi partiler arasında kurulan ilişkilerdir. Bu bağlamda vurgulanması gereken ilk husus, Bulgaristan göçmenleri tarafından kurulmuş olan Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği (Bal-Göç) ile ilişkilerinin zayıf olmasıdır²⁸.

²⁶ S. Kolukırık’ın yaptığı anket çalışmasında göçmenlerin yerleşmek için İzmir’i tercih etmelerinde “akrabalık ilişkilerinin” rol oynadığını ifade edenlerin oranı % 87.6’dır. Ayrıntı için bkz. Suat Kolukırık, “Bulgaristan’dan Göç Eden Türk Göçmenlerin Dayanışma ve Örgütlenme Biçimleri: İzmir Örneği”, *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 30/1, 2006, s. 1-13.

²⁷ Kolukırık, agm s. 6.

²⁸ Yapılan ankette Bal-Göç Derneği’ne üye olmayanların oranı % 69.1’dir. S. Kolukırık, göçmenlerin örgütlenme kültürünün zayıf olmasında, 1989 yılının

Derneğe dair iki farklı bakış açısı mevcuttur. Bal-Göç üyeleri ile çalışmaları takip edenler, derneğe sahip çıkmakta ve onun güçlenmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Diğer taraftan, derneğe üye olmayan ve faaliyetleri izlemeyenler, Bal-Göç'ün yeterli derecede çalışmadığını ve küçük bir grup tarafından kullanıldığını düşünmektedirler. Görüşmelerde “*Orada ne yaptıklarını hâlâ anlamadım, kendi çıkarları için derneği kullanıyorlar. [...]*” şeklindeki ifadeler derneğe karşı olan olumsuz bakış açısını göstermektedir. Göçmenler, siyasi partilere de pek sıcak bakmamaktadırlar.²⁹ Yalnız şu da bir gerçektir ki seçimlerde kendileri için program hazırlayan partilere ve göçmen adaylara oy vermektedirler. Daha önceleri genel eğilim Anavatan Partisi'ne oy vermek iken, 2002 seçimleriyle durum değişmiş, göçmenler Cem Uzan'ın genel başkanı olduğu Genç Parti'ye oy vermişlerdir.

1989 Göçüyle ilgili Türkiye'de yapılan çalışmalardan biri de *Turhan Çetin*'in³⁰ “The Socio-Economic Outcomes of the Last Turkish Migration (1989) from Bulgaria to Turkey” (Bulgaristan'dan Türkiye'ye Son Türk Göçünün (1989) Sosyo-Ekonomik Sonuçları) isimli makalesidir. T. Çetin (2008), öncelikle Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçün tarihçesini vermekte³¹ ve Türklere uygulanan asimilasyon politikası ile 1989 Göçünün ardında yatan nedenlerden söz etmektedir. Bunun yanı sıra, Türklerin kalifiye işçi olduklarından ötürü

sonlarına doğru gerçekleşen rejim değişikliği öncesinde Bulgaristan'ın yönetim biçiminin tek partili olması ve Türk göçmenlerin daha ziyade kırsal kesimde yaşıyor olmaları gibi etkenlerin rol oynadığını ifade etmektedir. Ayrıntı için bkz. Kolukırık, agm, s.8.

²⁹ S. Kolukırık'ın yaptığı anket sonuçlarına göre, göçmenlerin büyük bir bölümü (% 96) hiçbir siyasi parti üyesi değildir. Ayrıntı için bkz. Kolukırık, agm, s. 10.

³⁰ Turhan Çetin, doktorasını “Gençali Ovası ve Çevresinde Doğal Ortam Şartları İle Beşeri ve Ekonomik Faaliyetler Arasındaki İlişkiler” başlıklı teziyle Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Coğrafya alanında tamamlamış olup, aynı üniversitenin Eğitim Fakültesi'nde yardımcı doçent olarak görev yapmaktadır. Çetin'in akademik ilgi alanları arasında nüfus hareketleri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik durumları yer almaktadır.

³¹ 1878-1997 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edenlerin sayısı yaklaşık 1.800.000'dir. Ayrıntı için bkz. Turhan Çetin, “The Socio-Economic Outcomes of the Last Turkish Migration (1989) from Bulgaria to Turkey”, *Turkish Studies*, 3/7, 2008, s. 241-270.

Bulgaristan tarımı ve sanayisi için ne kadar önem taşıdıklarını 1989 Göçü ertesinde Bulgaristan'da yaşanan mali krizin gösterdiğini vurgulamaktadır. İkinci olarak, Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) 1990 yılında hazırladığı 'Bulgaristan'dan Türk Göçleri' başlıklı Hizmete Özel Rapordan yararlanarak göçmenlerin demografik bilgileri, eğitim durumları ve mesleklerine ilişkin verilere yer vermektedir. Örneğin, mesleki açıdan 1950 döneminde gelenlerle 1989 göçmenleri karşılaştırıldığında, 1989 yılında göç edenlerin daha vasıflı işçiler oldukları görülmektedir.

Söz konusu verilerin yanı sıra T. Çetin, göçmenlerin uyumunda eğitim düzeyleri ve mesleki statüleri, akrabalık ilişkileri ile devlet yardımlarının önemli rol oynadığına dikkat çekmektedir. Göçmenler Türkiye'ye gelir gelmez Kırklareli, Edirne, Tekirdağ başta olmak üzere Marmara Bölgesi'ndeki şehirlere geçici olarak yerleştirilmişlerdir. Bu geçici yerleştirmenin hemen ertesinde ise göçmen konutlarının yapımına başlanmıştır. İlk konutlar Bursa'nın Kestel ilçesinde 1996 sonunda tamamlanmış ve sahiplerine teslim edilmiştir. En fazla göçmen konutu yapılan yerler Bursa-Kestel, İstanbul ve İzmir'dir. Bulgaristan göçmenlerinin en yoğun olarak yerleştikleri alan Marmara Bölgesi'dir. Bunun temel nedeni, daha önceden Türkiye'ye göç etmiş akraba ve tanıdıklarının bu bölgeye yerleşmiş olmaları, yeni gelenlere gerek barınma, gerek iş bulmada yardım etmeleri ve sosyo-kültürel açıdan dayanışma göstermeleridir. Göçmenlere yardım edenler sadece önceki dönemlerde Türkiye'ye gelenler değildir. Devlet de yardım elini uzatmıştır. DPT'nin Hizmete Özel Raporu'nda da belirtildiği gibi, İş ve İşçi Bulma Kurumu, göçmenlere iş olanakları sağlamış; kadınlar için el sanatları kursları açılmıştır.

T. Çetin, son olarak, 1989 Göçünün sonrasında Bulgaristan'da yaşanan rejim değişikliğinin Türkler için de yeni bir dönemin başlangıcı olduğunu vurgulamaktadır. Bulgaristan'da komünist rejimin yıkılmasının ardından Türkler kendi isimlerini kullanma hakkını yeniden elde etmişlerdir. Ekonomiden eğitime kadar pek çok alanda sorunlarla

karşılaşmalarına karşın, belli ölçüde kültürel ve dini özgürlüğe kavuşmuşlardır. 1991 yılında yapılan seçimlerde Türklerin partisi olan Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin (Dviženie za Prava i Svobodi - DPS) meclise girmesi de önem taşımaktadır. Bulgaristan'da yaşanan bu gelişmeler beraberinde göçmenlerin büyük bir bölümünün geri dönmelerine yol açmıştır. T. Çetin, geri dönüşte rol oynayan etkenlere dikkat çekmektedir. Bunların başında parçalanmış aileler, geride bırakılan mal-mülk ve sosyal haklardan yararlanma isteği gelmektedir. Bulgaristan'dan daha önce yapılan göçlerde rastlanılmayan bir durum olduğu için 1989 göçmenlerinin geri dönmeleri önemli bir fark yaratmaktadır.

1989 Göçü ve sonrasında ilgili araştırmaların sonuncusu, *Theo Nichols* ve *Nadir Suğur*'ün³² *Global İşletme, Yerel Emek: Türkiye'de İşçiler ve Modern Fabrika* isimli kitaplarının dayandığı çalışmanın bir bölümünü oluşturan Bulgaristan göçmenleri ile ilgili araştırmadır ve elde edilen bulgulara kitapta "Bulgaristan Göçmeni İşçiler" isimli bölümde yer verilmektedir.³³ Söz konusu bölümde, Nichols ve Suğur'un araştırma için Bursa'da görüştükleri 53 göçmen işçinin yaşam deneyimleri, Bursa'daki göçmenler ve onların istihdam ve maddi destek, işgücü piyasasındaki durumları, yönetim, sendikalar ve diğer işçilerle ilişkileri ele alınmaktadır.

Göçmen işçilerin yaşam deneyimlerinin aktarıldığı kısımda Mustafa isimli bir göçmenin hikâyesine yer verilmektedir. Bu hikâye aracılığıyla Bulgaristan'daki yaşam, 1980'lerin sonunda

³² Sosyoloji profesörü olan Theo Nichols, 1998 yılından itibaren Britanya'da Cardiff Üniversitesi, Sosyal Bilimler fakültesi öğretim üyesidir. Sanayileşme, emek süreçleri, işçi sağlığı ve iş güvenliği, özelleştirme ve İngiltere'deki işçi sınıfı üzerine çalışmalar yapmış olan T. Nichols, son yıllarda Türkiye'de çalışma yaşamı, sendikalaşma ve sanayi ilişkileri üzerine projeler yürütmüştür. Nichols gibi sosyoloji profesörü olan Nadir Suğur ise Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesidir. Akademik ilgi alanları arasında ekonomi sosyolojisi, Türkiye'de sanayileşme, toplumsal değişme, kentleşme, sosyal bilimlerde araştırma ve yöntem, yoksulluk tartışmaları yer alan Suğur'un Türkiye'de yoksulluk, özelleştirme, çalışan çocuklar üzerine projeler yürütmüştür.

³³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Theo Nichols / Nadir Suğur, *Global İşletme, Yerel Emek: Türkiye'de İşçiler ve Modern Fabrika*, İstanbul 2005, s. 83-103.

Bulgar yetkilileri tarafından yapılan ayrımcılık ve baskı, Türkiye'ye yapılan göç ve Bursa'ya geliş ve Bursa TEKS1'de³⁴ çalışmaya başlaması anlatılmakta ve Türkiye ile Bulgaristan karşılaştırması yapılmaktadır. İki ülke karşılaştırması bağlamında *“Aldığım en iyi ders, Bursa’da tekstil firmalarında çalışıyorsanız gerçekten de çok sıkı çalışmanız gerektiğini öğrenmek oldu ... yöneticiler yine de etkilenmiyorlar. Türk yöneticilerin işçileri takdir etme gibi bir yetenekleri yok gibi geliyor bana ... Bulgaristan’da fabrikanın içinde kraldık ama dışarıda mahkûmduk. Türkiye’de ise içeride mahkûmuz ama özgürüz [...]”* sözleri dikkat çekicidir.

Bir göçmen kenti olarak Bursa'nın ele alındığı kısımda, 1989'daki göç öncesinde Bulgaristan'daki Türklere uygulanan asimilasyon politikası ve buna karşı artan protestolar ile Bulgaristan devletinin gösterdiği tepki sonucunda yaşanan göçmen akınından söz edilmektedir. Bu akında göçmenlerin yerleştirildiği bölgelerin başında Marmara Bölgesi gelmektedir. Bursa özelinde Bulgaristan göçmenlerinin daha ziyade Hürriyet semtine yerleştikleri görülmüştür, zira burası organize sanayi bölgesine çok yakındır. Söz konusu semtin çoğunlukla göçmenlerden oluşmasının, eğitim ve yaşam tarzı açısından bölgeyi kentin geri kalan kısmından farklılaştırdığı da vurgulanmaktadır.

Son olarak, göçmenlerin istihdamı ve bu alandaki ilişkilere yer verilen kısımda, bölgenin yerlisi olan işçilerin göçmenleri “bizden olmayan birileri” ve “sadece parayla ilgilenen dış dünyaya karşı kendi içlerinde birleşmiş insanlar” şeklinde algılamalarına değinilmektedir. Bunun yanı sıra, kente ilk geldiklerinde geniş haneler biçiminde yaşayan göçmenlerin birlik içinde hareket ederek para biriktirdiklerinin, ancak zamanla bu yapının değişim geçirdiğinin altı çizilmektedir. Bu değişim, geniş ailelerin yerini çekirdek aile alması şeklindedir. Kadınların işgücü piyasasında yer almaları da sözü edilen değişimin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

³⁴ BursaTEKS1, T. Nichols ve N. Suğur'un Bursa'da saha çalışması için seçtikleri tekstil fabrikalarından biridir.

Bulgaristan göçmenlerinin istihdamı ile ilgili vurgulanan diğerk nokta, 1989'da Türk hükümetinin büyük firmalardan özellikle Bulgaristan göçmenlerini istihdam etmelerini istemesi, fakat o dönemden sonra kimi yöneticilerin, daha vasıflı ve yüksek düzeyde eğitime sahip olmaları nedeniyle, göçmenleri işe almayı tercih etmeleridir. T. Nichols ve N. Suğur'un alan araştırmasının sonuçları da Bulgaristan göçmenlerinin eğitim düzeylerinin daha yüksek olma eğilimini onaylar niteliktedir.

T. Nichols ve N. Suğur, araştırmalarında söz ettikleri son husus işgücündeki bölünme çizgileriyle ilintilidir. Araştırmacıların dikkat çektiğı gibi, bölünme çizgileri gerçek anlamda erkek ve kadın işçilerin yaptığı işler arasındadır ve bu bölünme Türkler ile göçmenler arasındaki güven eksikliğine dayanarak devam etmektedir. Bunun yanı sıra, bazı yöneticilerin, Bulgaristan göçmeni erkek işçilerin eskisi gibi sıkı çalışmadıklarından şikâyet ettikleri ve kadın işçilerin de yeni arayışlara girmelerini eleştirdiklerine vurgu yapılmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bulgaristan'dan 1989 yılında gerçekleşen göç ve sonrasında göçmenlerin nasıl bir deneyim yaşadıklarına ve o deneyimin ne tür boyutlara sahip olduğuna dair Türkiye'de yapılan pek fazla araştırma bulunmamaktadır. Konuyla ilgili gerçekleştirilen araştırmalardan bu çalışmada yer verilenleri değerlendirdiğimizde şu noktaların altını çizmek gerekmektedir. Öncelikle, göçün gerçekleştiğı 1989 yılında göçmenlerin içinde bulundukları psikolojik durumu inceleyen sadece bir çalışma bulunmaktadır. Söz konusu çalışma, B. Toğrol'un ilk bölümünü Ağustos 1989'da Kapıkule'de, ikinci bölümünü Şubat 1990'da İstanbul'da gerçekleştirdiğı araştırmadır. Bulgularda, araştırmanın ilk bölümünden ikinci bölüme kadar geçen sürede göçmenlerin depresyon puanlarının normalin üzerine çıkmaması, diğerk yandan Anksiyete Testi puanlarının düşük olması olumlu bir gelişme olarak öne çıkmaktadır. Testlerin sonuçlarından anlaşılacağı gibi, göçmenler her ne kadar gündelik sıkıntı ve zorluk yaşasalar da Bulgaristan'a oranla

Türkiye’de daha rahat bir ortamda bulunmaları onların psikolojik durumlarını pozitif yönde etkilemiştir. Göçmenler, Bulgaristan’da maruz kaldıkları baskıdan uzak, rahat ve özgür ortamda yaşadıkları ve bunun için mutlu oldukları, B. Kümbetoğlu’nun göçten beş yıl sonra yaptığı görüşmelerde de dile getirilmiştir.

İkinci olarak, Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye sığınma nedenlerinin bu çalışma kapsamında yer verilen araştırmalardan B. Kümbetoğlu, N. Türkaslan ve T. Çetin’inde ele alındığını belirtmek gerekir. B. Kümbetoğlu, Türkiye’ye gelişe neden olan olayların –kimliklere yönelik baskı, isim değiştirme, ana dilde eğitim fırsatının ortadan kaldırılması vb. – Bulgaristan göçmenlerinin “sığınmacı” kavramıyla tanımlanmalarını gerektirici nitelikte olduğunu altını çizmektedir. N. Türkaslan, Bulgaristan Türklerinin 1980’lerin ortasından itibaren uygulanan asimilasyon politikalarına karşı direnmeleri sonucunda Türkiye’ye göç etmek zorunda bırakıldıklarını ifade etmektedir. Öte yandan, T. Çetin de hem Bulgaristan’dan önceki dönemlerde yapılan göçlerden bahsetmektedir, hem de 1989 Göçünün arkasında yatan temel sebepleri irdelemektedir. Bu nedenler arasında Türklerin maruz kaldıkları asimilasyon önemli bir yer tutmaktadır.

Bu çalışmada yer verilen araştırmalarla ilgili belirtilmesi gereken üçüncü husus, akrabalık ilişkileri ve göçmenler arasındaki dayanışmaya yapılan vurgudur. B. Kümbetoğlu’nun Bursa’da, S. Kolukırık’ın İzmir’de yaptığı alan araştırmaları ile T. Çetin’in çalışmasında Bulgaristan göçmenlerinin Türkiye’ye uyum sağlamalarında akrabalık ilişkilerinin önemli bir rol oynadığı gerçeği çeşitli bağlamlarda ifade edilmektedir. Özellikle yerleşim yeri tercihinde, Türkiye’ye daha önceki dönemlerde göç etmiş grupların yerleştikleri kentler ön plana çıkmaktadır. Buna ek olarak, B. Kümbetoğlu’nun araştırmasının gösterdiği gibi, akrabalarla beraber olma ve parçalanmış aileleri bir araya getirme isteği göçmenlerin yerleşim yeri tercihlerini etkilemektedir.

Dördüncü olarak, göçmenlerin uyum konusu ön plana çıkmaktadır. Bunun ele alındığı araştırmalar, B. Kümbetoğlu, N. Türkaslan ve S. Kolukırık'ın çalışmalarıdır. Söz konusu araştırmalar içinde en geniş kapsamlı olanı ilk yapılanların başında gelen B. Kümbetoğlu'nun Bursa'da yaptığı çalışmadır. B. Kümbetoğlu, araştırmasında, göçmenlerin Türkiye'ye geldikten sonra yaşadıkları zorluklar ve karşılaştıkları sorunlara – ki bunların arasında yeni bir çevrede yabancılık hissetme ve dışlanma önemli bir yer tutmaktadır – ayrıntılı biçimde yer vermektedir. Muhacirlerin, Türk kültürünün değişim geçiren boyutlarından duydukları rahatsızlık da sadece B. Kümbetoğlu'nun çalışmasında vurgulanmaktadır. Genç kuşak göçmenlerin de görüş ve düşüncelerinin özellikle belirtilmesi (örneğin içinde bulundukları kültüre göre farklı olduklarını düşünmeleri) açısından B. Kümbetoğlu'nun araştırması önem taşımaktadır. Diğer taraftan, N. Türkaslan ve S. Kolukırık'ın araştırmaları da Bulgaristan göçmenlerinin uyum sürecinin pek çok boyuta sahip olduğunu göstermektedir. Örneğin, S. Kolukırık'ın İzmir'de gerçekleştirdiği araştırmada işaret edildiği gibi, göçmenlerin kendi aralarında “iç dayanışma” sergilemeleri uyum sağlamalarını kolaylaştırmaktadır.

Bulgaristan göçmenlerinin yerel düzeyde ekonomiye katkıları N. Türkaslan ile T. Nichols ve N. Suğur'un çalışmalarında ele alınmaktadır. N. Türkaslan, göçmenlerin çalışmaya verdikleri önemin üzerinde durmak suretiyle, Bursa'ya yerleşmenin ertesinde genellikle meslek lisesi mezunu ve zanaat sahibi olan bu insanların fabrikalarda çalışmaya başladıklarını ifade etmekte ve hane halkı reislerinin % 80'nin çalıştığını eklemektedir. Bursa'da yaşayan göçmen işçilerin % 85'inin ücretli bir işte çalıştığını belirtmektedir.

T. Nichols ve N. Suğur'un çalışması ise, yerel ekonomide göçmenlerin bulunduğu yeri göstermesi açısından önem taşımaktadır. Bursa'da bulunan göçmen mahallelerinden birinin içinde bulunduğu semtte yaşanan değişim de göz ardı edilmemesi gereken bir konudur. Farklı algılar sonucu

göçmenlerin, ekonomik alanda, bölge yerlileri tarafından “ötekileştirilmesi” de altı çizilmesi gereken gerçeklerden biridir.

1989 Göçünün bazı boyutları bu çalışmada yer verilen araştırmalar kapsamında ele alınmamıştır. Örneğin, Bulgaristan’dan yapılan göçün kadın boyutu N. Türkaslan ve T. Nichols ve N. Suğur’un araştırmalarında irdelenmiştir, ancak o bile sınırlı ölçüde yapılmıştır, çünkü sadece istihdamlarına dair bilgi verilmektedir. Kadın göçmenler arasındaki dayanışma olgusu hakkında yeterli bilgi edinilememektedir. Ayrıca çocukların durumunun başlı başına bir konu olarak irdelendiği herhangi bir çalışmaya ulaşılamamıştır.

Bu çalışma kapsamında son olarak bir konu daha vurgulanmalıdır. Bulgaristan’dan göç etmek zorunda bırakılan soydaşlarımızın Türkiye’ye uyum süreçlerinin derinlemesine irdelenmesi ve bu bağlamda göçmenlerin kendilerinin olumlu ve olumsuz taraflarıyla süreci değerlendirmeleri gerekmektedir, zira ancak bu şekilde Türkiye’de yaşama ve Türkiye’ye uyum sağlamalarına ilişkin düşünce, değer ve deneyimlerini anlamamız mümkün olabilir. Yapılacak araştırmalar için uygun yerlerin başında Bulgaristan göçmenlerinin yoğun olarak yerleştikleri Marmara ve Ege Bölgeleri gelmektedir.

Kaynakça

- Avcı, Gamze / Kemal Kirişçi, “Turkey’s Immigration and Emigration Dilemmas at the Gate of the European Union”, *Migration and Development: Perspectives from the South*, Der. S. Castles / R. Delgado Wise, Geneva 2008, s. 203-252.
- Çetin, Turhan, “The Socio-Economic Outcomes of the Last Turkish Migration (1989) from Bulgaria to Turkey”, *Turkish Studies*, 3 (7) (2008), s. 241-270.
- European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, *Integration of Migrants: contribution of local and regional authorities*, 2006, www.eurofound.eu.int

- European Forum for Migration Studies, *Integration and Integration Policies: IMISCOE Network Feasibility Study*, 2006, www.efms.de
- Kolukıruk, Suat, “Bulgaristan’dan Göç Eden Türk Göçmenlerin Dayanışma ve Örgütlenme Biçimleri: İzmir Örneği”, *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 30/1, 2006, s. 1-13.
- Kümbetoğlu, Belkıs “Göçmenlik Mültecilik, Yeni Bir Yaşam ve Sonrası”, *Toplum ve Göç* temalı II. Ulusal Sosyoloji Kongresi’nde sunulan bildiri, Mersin, 20-22 Kasım 1996.
- Kümbetoğlu, Belkıs “Göçmen ve Sığınmacı Gruplardan Bir Kesit: Bulgaristan Göçmenleri ve Bosnalı Sığınmacılar”, *Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar*, Der. K. Saybaşıllı / G. Özcan, İstanbul 1997, s. 227-259.
- Nichols, Theo / Nadir Suğur, *Global İşletme, Yerel Emek: Türkiye’de İşçiler ve Modern Fabrika*, İstanbul 2005.
- Şimşir, Bilal, *Bulgaristan Türkleri (1878-2008)*, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara 2009.
- Türkaslan, Nesrin, “Bursa’da Meskun Bulgaristan Göçmenlerinin Ekonomik Durumları Üzerine Bir İnceleme”, *Toplum ve Göç* temalı II. Ulusal Sosyoloji Kongresi’nde sunulan bildiri, Mersin, 20-22 Kasım 1996.

1989 YILINDA TÜRKİYE'YE GÖÇ EDEN BULGARİSTAN TÜRKLERİNDE GÖÇ VE ADAPTASYON: DİNİN ROLÜ¹

Magdalena ELÇİNOVA

Giriş

Bu makalede 1989 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edenlerin uyum sürecinde dinin rolünü ele almaktayım. Göç, Bulgar toplumunda derin dönüşüm sürecinin başlangıcına rastlar. Bu derin dönüşüm süreci, kamu hayatında ve aynı zamanda gündelik hayat düzeyindeki bireysel uygulamada dinin rolüne de etki göstermektedir. Somut olarak Bulgaristan Türkleri için sosyal ve politik değişim, onların grup kimliğinin inşasında dinin etnik açıdan başlıca ayrımlaşma (farklılaşma) etkeni olarak ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Aynı zamanda yüzeyle bakılırsa, Bulgaristan'dan Türkiye'ye ailelerin bütün olarak göç etmeleri, onların dil, din ve ona bağlı olan örf ve adetleri ve değer yargı sistemleriyle birlikte, göç alan toplumdaki çoğunluğun kültürel “envanteri”ni (Fredrik Barth) paylaştıkları sosyal ve kültürel ortama yerleşmeleri anlamına gelmektedir. İlk bakışta bu, göçmenlerin yeni ortama daha kolay adaptasyonu (uyumu) ve göç alan toplum tarafından daha sorunsuz kabul edilmesi için bir ön koşul olarak algılanabilir. İşte bu çalışmada tartışılan soru şudur: ortak dinin 1989 yılında Bulgaristan'dan göç edenlerin Türk toplumunda daha kolay ve başarılı adaptasyonu için bir temel olmuş mudur, olduysa ne derece olmuştur? Antropologların evrensel dinlerin

¹ Bu makale, “Bulgar-Türk Sınırının İki Tarafından Muhacirler ve Göçmenler: Miras, Özdeşlik ve Kültürlerarası Etkileşimler”, 2009-2011 projesi çerçevesinde Bulgaristan Cumhuriyeti Eğitim, Bilim ve Gençlik Bakanlığına bağlı Ulusal “Bilimsel Araştırmalar” Fonunun finansal desteğiyle hazırlanmıştır.

yerel varyantlarının araştırılmasına katkıda bulunduklarına² ve dikkatlerini ayrı ayrı grup kimlikleri kategorilerinin (örn. “Türkler”, “Müslümanlar” vs.) dinamiği ve akışkanlığı üzerine yoğunlaştırdıklarına göre, burada kılavuzluk eden antropolojinin perspektifinden beklenen cevap tek anlamlı değildir. Burada bir taraftan dinin, göç veren toplum (terk ettikleri toplum) çerçevesinde grup kimliğinin temel direğine dönüşmesi ve diğer taraftan dindar olmanın göç alan toplum (yerleştikleri toplum) çerçevesinde göçmen topluluğunun tanımlayıcı (belirleyici) bir özelliği olarak dışlanması olmak üzere, göç şartlarında Bulgaristan Türklerinde grup kimliği ifade etme stratejilerinde dinin tezatlı bir araç haline gelmesi sürecini tartışacağım. Ayrıca ulusötesi topluluğun özel temsilcileri olarak göçmenler, sınırdan geçerken bireysel deneyimlerinde dine karşı bu iki zıt tutumlar arasında sürekli “geçiş” mekanizmasını benimsemekte ve geliştirmektedirler.

Söz konusu tartışmanın odağında, Bulgaristan Türklerinde topluluk kimliğinin inşasında dinin rolü, bunun yanı sıra bu arada göç şartlarında da değişen sosyo-politik, ekonomik ve kültürel bağlamın etkisiyle dinin dönüşümleri bulunmaktadır. Aynı zamanda kimlik, rölatif (göreceli) ve diyalojik (diyaloga dayalı) bir yapı olarak ele alınır: bir topluluğun kimliğinin başka (çoğu zaman komşu olan) topluluklarla etkileşim içinde ve onun aracılığıyla kurulduğu, tanımlandığı ve yeniden tanımlandığı kabul edilir. Razgrad iline bağlı Zavet kasabasında ve Türkiye’de İzmir’de (1989 yılında Bulgaristan’dan göç edenler arasında) yapılan antropolojik alan çalışmalarından gözlemler karşılaştırılmıştır. Bu gözlemler sonucunda şu süreçler saptanarak yorumu yapılmaktadır: din açısından farklı olanları tam dışlama oluşturmada dinin topluluklar arasında başlıca ayırt edici etken olarak ortaya çıktığı durumlar (Zavet kasabasında Sünni Türkler ile Hristiyan Bulgarlar arasındaki ilişkiler) ve de aynı din aidiyetinin, ilk bakışta benzer iki kültür topluluğu arasında dışlamanın başlıca faktörüne dönüştüğü

² Balkanlar’da islam hakkında bkz. Tone Bringa, *Being Muslim the Bosnian Way & Identity and Community in a Central Bosnian Village*, Princeton 1995; Ger Duijzings, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, London 2000.

durumlar (İzmir’de göçmenler ile yerli Türkler arasındaki ilişkiler). Yer aidiyeti, cinsiyet farklılaşması ve kuşak farklarıyla ilgili olarak dinin grup içi ayırt edici rolünün yönleri de tartışılmaktadır. Çalışmada dinsel olanın yerel düzeyde ifadelerinin yanı sıra, din aidiyeti ile yer aidiyeti arasında etkileşimin bazı yönlerine de vurgu yapılmaktadır.

1989 Yılından Sonra Bulgaristan Türklerinde Din ve Kimliğin İnşası

Sık sık sabit, belirli ve değişmez olarak düşünülmesine rağmen kimlik, sosyal ortamdaki değişikliklerin etkisi altında yeniden tanımlanabilen bir dinamik yapıdır. Belli bir topluluğun veya bireyin kimliğinin ifade edildiği durumların özelliğine göre kimliğin ayrı ayrı niteliklerini ön plana çıkarmak mümkündür. Kimliğin dinamik inşasını şartlandıran önde gelen etkenler arasında bir topluluğun, etkileşerek kendi imajını kurduğu ve ifade ettiği somut “Ötekiler”dir.³ İşte tam bu bakış açısı, yani Bulgaristan Türklerinin kimliğinin yerel bağlamda, günlük hayatın somut durumlarında ve somut komşu topluluklarla ilgili olarak inşası, burada sunulan analizde başta gelmektedir. Amaç, grup kimliğinin dinamik ve diyalojik doğasını göstermek, fakat her şeyden önce grup sınırlarını bazı yeniden tanımlama mekanizmalarını çizmektir. Bütün bunlar din açısından ele alınmıştır.

Sünni Türkler, Ortodoks Hristiyan Bulgarlar ve Müslüman Bulgarların (Pomaklar) somut yerli topluluklarındaki gözlemlere dayanan önceden yaptığım bir incelemede⁴ her bir topluluğun prensiple topluluk kimliğini ifade etmek için farklı egemen simgesel dilleri kullandığı sonucuna varmış bulunuyorum. Türklerde topluluğun kendi ayırıcı özelliklerini, bu arada etnik ve yerel aidiyeti, kültürel edinimleri, “karakterin” özelliklerini (etnopsikolojiyi) veya yaşam tarzını da belirlediği simgesel dil olarak *dine* öncü rol tanınmaktadır. Topluluk kimliğinin

³ Örn. Fredrik Barth, *Ethnic Groups and Boundaries*, Boston 1969; *Us and Them: The Psychology of Ethnonationalism*. Group for the Advancement of Psychiatry, New York 1987.

⁴ Magdalena Elchinova, “Ethnic Discourse and Group Presentation in Modern Bulgarian Society”, *Development and Society*, 30/1, 2000 (2001), s. 51-78.

inşasında ve ifadesinde dinin bu öncü rolü, sadece bazı sosyolojik araştırmaların gösterdiği gibi Bulgaristan'da Türklerin Bulgarlardan daha dindar olduğu olgusuna borçlu değildir.⁵ Bunun temelinde daha çok, topluluğun, ayrı ayrı üyelerinin sosyalleşmesi süreci konusundaki anlayışı bulunmaktadır. Burada önemli bir şeye açıklık getirmek istiyorum: bu iddia kırsal tipten topluluklar için geçerlidir (benim araştırdığım Türk toplulukları gibi).⁶ Bu topluluklarda, topluluk kültürünün belirli bileşenlerinin (folklor, ayinler, töre kuralları ve ilgili rol modelleri vs.) benimsenmesiyle ilgili olan yaşam dönemleri ve geçişlerinin belli ve basitleştirilmiş dizisini kapsayan bireyin geleneksel diyebileceğimiz sosyalleşme modeli paylaşılmaktadır. Bu süreç sadece veya başlıca dinsel bilgiler, kural ve değerlerin benimsenmesini kapsamayıp, topluluk tarafından bireyin “gerçek Müslüman” “olması” veya “dönüşmesi” süreci olarak da kabul edilmektedir. Veya yaptığım ankete katılan insanların sözlerini genelleştirerek aktarmaya çalışırsam, insan Bulgar, Türk, Çingene veya başka doğar, fakat kendi topluluğunun kültürünü benimsedikçe yavaş yavaş gerçek Müslümana dönüşür. Bu kavram çok önemli bir sonuca işaret ediyor: yerel düzeyde din, sadece bir dine inanma ve dinin pratiği olarak değil, daha geniş kapsamlı, yani kültür geleneği olarak anlaşılmaktadır.⁷

⁵ Krş. Georgi Fotev, *Drugiyat Etnos*, Sofya 1994, s. 163-164; aynı yazar, “Ot Negativna kām Pozitivna Poliarizatsiya na Religioznite Obštnosti”, *Sāsedstvo na Religioznite Obštnosti v Bālgariya*, Sofya 2000, s. 24; Veselin Bosakov, “Bālgarskite Turtsi mezdu Kulturata na Sāsedstvo i Religiozna Identičnost”, *Sāsedstvo na Religioznite Obštnosti v Bālgariya*, Ed. G. Fotev, Sofya, 2000, s. 71-148.

⁶ Aslında 1989 yılına kadar Bulgaristan Türklerinin çoğunluğu köylerde ve kırsal tipten küçük kasabalarda yaşamıştır. Bu nüfusta 1989 yılının ortasından başlayarak bugüne kadar devam eden yoğun göç süreçleri, Bulgaristan Türklerinin Türkiye, Bulgaristan veya Batı Avrupanın büyük şehirlerine geçici veya kalıcı yerleşmelerine yol açmaktadır. Kırsal ortamdaki kentsel ortama geçiş, göçmenlerin sosyal özelliklerini ve davranış modellerini, bu arada sosyalleşme modellerini de oldukça etkilemektedir. Bu, ayrıntılı olarak araştırılması gereken bir sorundur.

⁷ Alan çalışmalarımdaki gözlemler, dinin gelenek olarak anlaşılmasının sadece Sünni Türklerde değil, Ortodoks Bulgarlar ve Müslüman Bulgarlarda da (muhtemelen araştırmamın konusu olmayan başka topluluklarda da) olduğunu göstermektedir. Ayrıntılar için bkz. Magdalena Elçinova, “Religiyata:

Bulgaristan Türklerinin topluluk kimliği ifadesinde diğer başta gelen özellikler de dinle ilgilidir: geniş aile ve yer aidiyeti. Söylediğim gibi Bulgaristan Türklerinin dini, belli din kurumları veya ortodoksluk ve ortopraksi (doğru ibadet, doğru davranış) sistemiyle ilgili olmaktan çok, her şeyden önce belli bir ahlak normunun benimsenmesi ve izlenmesiyle ilgilidir.⁸ Dinin, topluluk kültürü ve geleneğinin cisimleşmesi olarak anlaşılmasında aile yapısı, cinsiyetin sosyal yapılandırılması ve kuşaklar arasındaki ilişkiler gibi şeyler temellendiricidir. İşte bunlar, kültürü aktarma ve geleneksel değerler sistemini koruma modelini belirleyen şeylerdir. Ancak ilgili sosyal kültür, davranış kuralları ve kültürel kazanımların yaşatılmasıyla topluluğun anlayışına göre bir insan “gerçek bir Müslüman” olabilir ve bu nitelik Türkleri yakında bulunan herhangi bir etnik veya dinsel topluluğun üyelerinden ayırmaktadır (onların bakış açısından). Böyle bir kavramın doğurduğu mantıksal sonuçlardan biri, başka toplulukta sosyalleşmiş olan bireylerin (ör. Bulgarca konuşan Müslümanlar ve Müslüman Romanlar) Türklerle aynı din aidiyetleri olmasına rağmen “gerçek Müslüman” olamadıklarıdır.⁹

Din hakkında böyle bir görüş, *geniş ailenin* (iki kuşaktan fazla temsilciler içeren), topluluk geleneği ve etik sisteminin aktarıldığı dolaysız bir ortam olarak önemini vurgulamaktadır. Birçok kültürel, sosyo-politik ve ekonomik faktörün etkisiyle bugüne kadar bile Bulgaristan Türklerinde geniş ailenin yapısı büyük ölçüde korunmuştur.¹⁰

Promyana i Traditsiya (Obrazi na Religioznoto)”, *Bălgarski Folklore*, 4, 1999, s. 8-11.

⁸ Ayrıca bkz. Bringa, Being Muslim; Donka Dimitrova, “Bălgarskite Turtsi Preselnitsi v Republika Turtsiya prez 1989 Godina”, *Meždu Adaptatsiyata i Nostalgiyata*, Sofya 1998, s. 76-139.

⁹ Daha sonraları bu ayırımın Türklerde de yer aidiyeti açısından devam ettiğini göstereceğim.

¹⁰ Bu, ayrı ayrı köyler çerçevesinde öncelikle üçüncü kuşak denilen yaştaki insanlar olan komşuları Ortodoks Bulgarlarla karşılaştırıldığında apaçıktır. Köyden kente kitlesel göç eşliğinde oluşan Bulgar toplumunun 20. yüzyılın 60’lı ve 70’li yıllarında yoğun kentleşmesi, tarım bölgelerinde Türklerden çok Bulgarları daha büyük ölçüde etkilemiştir. Bunun sonucunda bugün bile bu bölgelerde Türk nüfusunda hala geniş aile modeli egemendir. Bulgarlarda ise

1989 yılındaki zorunlu göç ve 1990 yılından bu yana göç bu aile modelinin mutlaka yıkılmasına yol açmamıştır; ortak ev ve yakın akrabalar arasındaki değişik yardımlaşma biçimleri bunu göstermektedir. Elbette göç, geniş ailenin yapısında bazı dönüşümlere yol açmaktadır: ona ulusötesi karakteri kazandırmaktadır, kuşaklar ve cinsiyet açısından rollerin yeniden paylaşımını gerektirmektedir.¹¹ Geniş ailenin önemi, aralarında dinsel, etnik ve yerel grup içi evliliklere (endogamiye) uymanın ön plana çıktığı evlilik kurallarına bağlıdır. Bu gereksinimin ihlali görülmesine rağmen Türkler de, komşuları olan Bulgarlar da grup içi evlilikleri (endogamiyi) topluluk kimliklerinin korunması için şart olarak kabul etmektedirler.

Geniş ailenin çerçevesinde cinsiyetler arasındaki rollerin geleneksel paylaşımını sürdürmenin de buna benzer anlamı vardır. Bu paylaşım, kadının ailede esas rolünü yürürlüğe koyuyor, fakat aynı zamanda onun sosyal alanda faaliyetlerini de sınırlandırıyor. Kadın, geleneğin cisimleşmesi ve ailenin ve evin özüyken erkeğe düşen rol, aileyi kamusal alanda temsil etmek ve geleneğin korunmasını garantilemektir. Kırsal ortamda Türklerde ve Bulgarlarda cinsiyetlerin geleneksel rol paylaşımında benzerlikler olmasına rağmen Bulgarlar, Türk kadınlarının davranışındaki kural sınırlamalarını iki topluluk arasında başlıca ayırıcı özelliklerden biri olarak ve Türklerin geri kalmışlığı ve tutuculuğunun belirtisi olarak kabul etmektedir.

Dinin gelenek olarak anlaşılması, geleneğin belli türleri olmasına bağlı olduğu ölçüde, *yer aidiyetinin* önemini de ön plana çıkarmaktadır. Dahası da var, toplulukların yerel sınıflamalarında¹² yer aidiyeti, mezhep ve etnik aidiyetle eşdeğer

bu model her yerde yıkılmıştır: yaşlı insanlar köyde yaşarken çocukları ve torunları çoktan beri kente yerleşmişlerdir.

¹¹ Bu da derinlemesine araştırılmayı bekleyen bir sorundur.

¹² “Toplulukların yerel sınıflamaları”ndan kastım toplulukların belli bir yerleşim yerinde veya bölgede günlük hayat düzeyinde güncel bölünmesi ve onların konuşma dilindeki isimleridir, örn. “Ustalar”, “Kırcalılar”, “Pomaklar” v.b. Bu yerel sınıflamalar, kamusal söylemlerde etnik ve dinsel belirtilere göre benimsenmiş sınıflamalardan oldukça farklıdır ve onların ağırlıklı olarak bir değerlendirme karakteri vardır. Ayrıntılar için bkz. Magdalena Elçinova,

bir kategoridir. Örneğin bir köyde doğan ve yaşayan Türkler için ülkenin başka bir bölgesinden gelen komşuları olan Türkler de yerli Bulgarlardan az farklı değildir. Grup içi evlilik (endogami) gereksinimi onlar için de geçerlidir, grup sınırları ise daha da belirginleşiyor, bu da sınırları bulanıklaştıran birçok ortak kültürel özelliğin doğurduğu tepkidir. Örneğin Zavet kasabasında yerli Türkler, onlarca yıl önce Kırcalı bölgesinden göç edip yerleşen komşularına bir küçümsemeyle bakıyorlar. Onlar, “Kırçalıların”ın ağzı, giyim ve yaşam tarzı hakkında alaylı konuşuyor, onlarla karma evliliklere hoşgörülü bakmıyor ve her fırsatta aralarındaki farkların altını çiziyorlar. Bu ayrımlar Bulgaristan dışındaki göçmenler arasında görülür: çoğunlukla Cebel ve Krumovgrad bölgesinden gelen İzmir’de görüştüğüm kişiler, onlara göre “şehirliler”, daha iddialı ve daha eğitilmiş insanlar olan Deliorman’daki “Kuzeyliler”le farklılıklarını anlatıyorlardı.¹³

Kimlik inşasında yer aidiyetinin rolünden söz ederken belli bir yerleşim yerinin kültür açısından farklı olan sakinleri hakkında kullanılan “kendi Ötekileri” kategorisi üzerinde kısaca durmak gerekir. Bu kategori araştırılan bölgedeki Ortodoks Bulgarların konuşmasında aynen mevcuttur. Onlar “bizim Türklerimiz”, “bizim Çingenelerimiz” veya “bizim Protestanlarımız” hakkında konuşuyorlar; bütün bunlar, farklı etnik ve/veya dinsel aidiyeti olmalarına rağmen kendilerini birçok bakımdan “kendi” topluluğuna yakın değerlendiriyorlar. Bu, özellikle “bizim Ötekilerimiz”in “yabancı Ötekiler”le (ör. Türkiye’de veya Bulgaristan’ın başka bölgesindeki Türklerle) karşılaştırıldığında son derece açıktır ve genellikle “yabancı Ötekiler” birinci gruptan daha olumsuz değerlendirilmektedir. “Kendi Ötekileri” kategorisi, grup sınırlarının belirlenmesinde çok etkin rol oynamaktadır, bu kategori, onların transactionalismi (iletişimsel etkileşimciliği) ve diyaloglaşmanın

“Modelirane na Etničniya Obraz v Situatsiya na Prehod”, *Prehodāt na Bālgariya prez Pogleda na Sotsialnite Nauki*, Der. K. Bayčinska, Sofya 1997, s. 162-165.

¹³ Ayrıca bkz. Dimitrova 1998, s. 123-124.

altını çizer (Barth 1969) ve karmaşık kavramlar olan yakınlık ve uzaklığı, dâhil etme ve dışlamayı tanımlamaktadır.

Grup kimliğinin inşasında ve ifadesinde Türklerle Bulgarlar arasında tam ve detaylı bir karşılaştırma yapmadan önce önemli olan birkaç husus üzerinde duracağım. Birincisi, etnik ve dinsel aidiyet kategorilerinin *karışmasıdır*. Ortodoks Bulgarlarda etnik terimler, din aidiyetini de işaretlemek için kullanılmaktadır (krş. “Bulgar”/”Türk” imanı). Sünni Türklerde, gösterdiğim gibi, bağlantı ters yönde gitmektedir – dinsel sınıflama etnik aidiyeti “ima etmektedir” (krş. “gerçek Müslüman”dan anlaşılan Türk’tür).

Her bir topluluğun, kendini öbüründen açıkça farklılaşmış olarak (hatta bir anlamda zıt) tanımlamasına rağmen, aslında onlar ortak kimlik inşası ilkesini izlemektedir. Burada daha ayrıntılı bir açıklamaya gerek vardır. Yoğun Türk nüfusu olan bölgelerde yerel düzeyde etnik ve dinsel toplulukların yerel sınıflamalarında Bulgarların ve Türklerin benzer, üstelik saygın bir konuma sahip olmalarıyla başlayacağım. Bu eşitlik, büyük dereceye kadar Ortodoks Bulgarların milli çapta, Sünni Türklerin yerel çapta olmak üzere ikisinin de çoğunluk pozisyonuna borçludur. Birbirlerine şu açıdan da benzeşmektedir: üyeleri, kendi grubuyla öteki grubun “temiz”¹⁴, dolayısıyla tartışmasız kimliğe sahip olduğunu düşünmektedir. Bunun sonucunda yerel düzeyde bu kimlikler hem kültür açısından (sabit kimlik belirtilerinin sahibi olarak), hem de sosyo-psikolojik açıdan (nispeten yüksek grup öz güveni ve gururu ve düşük grup tehlike korkusu paylaşılanlar olarak) sabit inşa ediliyor. Bu özellikler, Sünni Türklerle Ortodoks Bulgarları yerel düzeyde başka komşu topluluklardan ayırmaktadır. Yine

¹⁴ “Temiz Bulgar” ve “temiz Türk” gibi kavramlar, sık sık konuşma dilinde kullanılmaktadır. A priori ve kayıtsızca ve şartsızca belli bir etnik kategoriye bağlı olarak benimsenmiş belligeli kültürel özelliklerin varlığını işaretlemektedir, örn. Bulgarlar Bulgar dilini konuşur, dini Ortodoks Hristiyanlıktır, Türkler Türk dilini konuşur, Sünni Müslümandır. Bu, aslen primordiyalist (evveliyatçı) bakış açısından örn. Bulgarca konuşan Müslümanlar, Gagavuzlar, Katolik Bulgarlar, Müslüman Romanlar veya Alevilerin “temiz” ve tartışmasız kimlikleri yoktur.

de “temiz” kimlikleri, etniklik (etnisite)/dil ve din arasında belli bağlantılar olarak ifade edilmektedir: her etnik Bulgar “kurallı olarak” Ortodoks Hristiyan’dır, her etnik Türk Sünni Müslümandır.¹⁵ Yerel kavramlara göre bu karşılıklı bağlantılara dayanan kimlikler, belirgin, sabit ve tartışmasızdır (daha yüksek derecede savunmasızlığa sahip ve sık sık başka toplulukların tartışma konusu olan, onlardan ayrılan kimliklerden farklı olarak (ör. Bulgarca konuşan Müslümanlar). Ek olarak böyle kimliklere sahip olan gruplar arasında etkileşim kuralları da çok net ve belirlidir. Elbette bütün bunlar gerçekten tanıtıldığından daha dinamik ve farklı olup bu sabit ve değişmez görünen kimlikler aslında çok esnek yapılardır. Bulgaristan’ın yakın tarihinin gösterdiği gibi bir takım durumlar, böyle “sabit” toplulukların üyelerinde bile de istikrarsızlık ve korunmasızlık duygularına yol açabildiği gibi onların kimliklerini de sarsabilir.¹⁶ Fakat günlük düzeyde bu “temiz” ve sabit olarak inşa edilmiş kimliklerin, gruplar arasındaki sınırların tanınması ve sürdürülmesi şartıyla Bulgar ve Türk toplulukları arasında net çizilmiş sınırları ve aynı zamanda iyi komşuluk ilişkilerini belirlediği iddia edilebilir.

Sıradaki altı çizilmesi gereken özellik, incelenen her iki topluluk için de yer aidiyetinin çok önemli oluşudur. Hatta o, bir takım durumlarda etnik ve dinsel farklılıklara eklenir ve onları kendi içine alır.

Buna benzer bir bağlamda ve şimdiye kadar söylendiği gibi, Bulgaristan Türkleri için İslam’ın sadece dini bir inanç ve dini

¹⁵ Bir taraftan etnisite ile ana dil, diğer taraftan etnisite ile din aidiyeti arasında benzer bir bağlılık, sadece belli bir milliyetçi ideolojinin sonucu değil, aynı zamanda incelenen bölgede gözden geçirdiğimiz topluluklarda kimliğin her günkü inşasının özelliğidir.

¹⁶ Örn. “Yeniden Doğuş” sürecinin ideolojik temeli böyledir. Bu süreçte tam bir asimilasyon pratikleri sistemi, Bulgaristan Türklerinin Bulgar kökeni karinesiyle motive ediliyor (ayrıntılar için bkz. Marie Gaille, “Reshaping National Memory – The Policy of Bulgarian Government toward the Ethnic Turks in Bulgaria from 1984 to 1989”, *Balkan Forum* 4/2 (15), 1996, s. 187-253; Wolfgang Höpken, “From Religious Identity to Ethnic Mobilisation: The Turks of Bulgaria before, under and since Communism”, *Muslim Identity and the Balkan State*, Eds. H. Poulton / S. Taji-Farouki, The Hague 1997, s. 54-81).

bir pratik olmayıp, topluluğun kültürel özelliği ve geleneğinin cisimleşmesi olduğu hususu (yani zaman içerisinde topluluğun devamlılığı ve istikrarı fikrini cisimleştiriyor) göz önüne alınarak *dinin birleştirici rolü* ön plana çıkmaktadır. Din, nesilleri (yaşlılar ve gençler, ebeveynler ve çocuklar arasındaki iç anlaşmazlıklara üstün gelir), aileyi (eşler, ebeveynler ve çocuklar, erkekler ve kadınlar arasında tam formülleştirilen konumlar ve davranış kuralları aracılığıyla), yerel topluluğu birleştirir. Bu şekilde anlaşılan din yerel topluluk düzleminde farklı imanlarına rağmen bir anlamda Bulgarlarla Türkleri de birleştirir. Dinin ve din farklılığının bayramlar, ayin ve adetler, giyim tarzı, mutfak vs. üzerine yansımaları, iki topluluk arasındaki sınırı her birinin “görünürlüğü” ve varlığını tehdit etmeyecek kadar yeterince net yapmaktadır. Yerel düzeyde ve baskıyla empoze edilen siyasal asimilasyon uygulamaları ve milliyetçi ideolojiler olmadığı sürece bu, en açık ifadesi köy halkı için bazı ortak uygulamalar olan iki topluluk arasında etkileşim ve işbirliği biçimlerini teşvik etmektedir (bütün köyün katıldığı panayır, kurban kesmeleri, yağmur duaları vs.). Alan çalışmaları, geleneksel olarak Türklerle başka Müslüman topluluklar (ör. Müslüman Çingeneler veya Müslüman Bulgarlar) arasında daha fazla gerilim biçimleri olduğunu göstermektedir.¹⁷ Bunun sebebi, ortak dinin bu iki topluluk arasındaki farkların kaybolmasına yardım etmesi ve bazen değişik sebeplerden dolayı kendilerini Türk göstermek için Türk olmayan Müslümanların bundan faydalanması, bunun da Türk topluluğu üyeleri tarafından iyi karşılanmamasıdır.

Bu son gözlem, biraz çelişkili bir genellemeye yol açmaktadır: farklı din birleştirebilir, ortak din ise değişik toplulukların üyelerini ayırabilir. Bu sonuncusuyla ilgili olarak dinin rolüne odaklanarak 1989 yılında Türkiye’ye göç eden Bulgaristan Türklerinin topluluk kimliğinin inşasında ve ifadesinde vurguların nasıl değiştiğini kısaca çizmeye çalışacağım. Dikkati sadece yeni ortama adaptasyon süreçlerine

¹⁷ Ayrıca bkz. Fotev, 2000, s. 19.

ve Bulgaristan'dan göç edenlerle yerli Türkler (İzmir'den örneklere dayanarak) arasında karşılıklı etkileşime çekeceğim.

1989 yılında Bulgaristan'dan Göç Edenlerin Dini ve Kültürel Adaptasyonu

1989 yazında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Türklerin kitlesel olarak zorunlu göçü, Türk toplumunda farklı fikir ve tepkilere yol açmıştır. Ayşe Parla'nın belirttiği gibi¹⁸ hükümet, yeni gelenleri eve dönen etnik soydaş olarak "Hoş Geldinizle" karşılarken ve onların Türk toplumuna daha hızlı ve başarılı bütünleşmesi için bir takım yasal ve idari önlemler alırken, kamuoyunun göçmenlere karşı tutumu tek yönlü değildir. İyi niyetli seslerin yanı sıra sebepleri farklı olan açıkça olumsuz değerlendirmeler de görülmektedir. Ekonomik etken ön plana çıkıyor: 1989 yılında göçmenleri sempatiyle karşıladıktan az süre sonra, Türkiye'deki Türkler göçmenlerle emek piyasasında ciddi rekabette bulunuyor. Ayrıca buna yeni gelenlerin, sosyal kaynakların paylaşımına ve sosyal yardımlaşmaya katılımı da eklenmektedir. Bir taraftan göçmenlerin sayıca çokluğu, sosyal refah sistemine ciddi olarak zorlamaktadır, diğer taraftan göçmenlere verilen yardım ve imtiyazlar (konut sağlama, eğitime devam etme konusunda) sosyal kaynaklara erişimde eşitsizlik duygusunu uyandırmaktadır. Bir bütün olarak kitlesel göç, özellikle Türk toplumunun belli tabakalarında - az eğitim görenler, düşük gelirli olanlar, durumları emek piyasasında istikrarsız olanlarda - güvensizlik ve korku doğuruyor, bu duygular çok güçlüdür. Bunlara düşünüş tarzı ve kültür modellerindeki farklar da eklenmektedir. Bu açıdan ilk yaşanan "kültürel şok" iki taraflıdır denilebilir, çünkü iki tarafın da ilk beklentileri, dil, giyim, ev döşeme tarzı, yemek, iş, tatil, bayram kutlaması alanında daha büyük kültürel benzerlik olacağı doğrultusundadır. Günlük hayatta bazen komik anlaşmazlıklardan başlayarak¹⁹ ahlak, erkek-kadın (cinsiyet)

¹⁸ Ayşe Parla, "Irregular Workers or Ethnic Kin? Post 1990s Labour Migration from Bulgaria to Turkey", *International Migration*, 45 (3), 2007, s. 158-180.

¹⁹ Örn. İzmir'de bir aile, günlük sofrası için ilk önce aldıkları ekmeğin miktarıyla komşularını şaşırdığını anlattı. Orada satılan ekmeğin daha küçük boyu, bol bol ekmeğe tüketme alışkanlığı ve başka, daha pahalı gıdalardan

rol modelleri, başarı, mutluluk, iş ve özel hayatta başarılı olma gibi esas kategorilerin anlayışındaki ayrılıklara kadar ortaya çıkan farklar aslında daha büyük ve pek çoktur. Bu da, göçmenlerin göç alan topluma daha uzun bir adaptasyon süreci için bir ön koşul olmaktan başka, yeni gelenler ile yerliler arasındaki farklılık söylemlerinin etkinleşmesine²⁰ ve göçmenlerde nostaljik duyguların artması ve geçmişin yeniden değerlendirilmesine sebep oluyor.²¹ Yerli halk ve göçmenlerden oluşan iki topluluk arasındaki etkileşimi engellemeyen, fakat farklılığı destekleyen net sınırlar çiziliyor. İlginçtir ki, farklılıklar, Bulgaristan Türklerinin göçe kadar kendi kimliklerinin inşasında esas saydıkları özellikler üzerine odaklanmaktadır: din, dil, adetler, giyim, mutfak. Yeni gelenler için muhtemelen en büyük şok dil alanındadır – çok vakit geçmeden Türk yazı dilini de, yerli lehçeyi de bilmediklerinin veya başka deyişle Bulgaristan’da olduğu gibi burada da çoğunluğun dilini konuşmadıklarının farkına varıyorlar. Fakat yerlilerle göçmenler arasındaki en kuvvetli ayrılık din konusundadır. Yaptığım araştırmalara katılan insanlar, bu farkları, göçmenlerin yerli halkın gözünde pek o kadar “gerçek Müslüman” görünmemesine sebep olan farklı değerler ve davranış kurallarına uyma olarak anlatıyor. Cinsiyet ayrımlaşmasıyla ilgili değerler ve davranış kuralları ilk sırada yer almaktadır. Bulgaristan Türkleri, doğdukları yerlerde

para tasarruf etme çabaları yüzünden her gün yaklaşık on tane ekmek alıyorlarmış, bu da komşuları olan yerli Türklerin düğün veya başka bir tören için hazırlık yapıp yapmadıklarını sormalarına neden olmuştur.

²⁰ Ayrıntılar için bkz. Magdalena Elchinova, “Alien by Default. The Identity of the Turks of Bulgaria at Home and in Immigration” *Developing Cultural Identity in the Balkans: Convergence vs. Divergence*, Eds. R. Detrez / P. Plas, Brussels 2005, s. 87-110; Parla 2007.

²¹ Plamen Bočkov, “Rodinata v Diskursa na Sravnenieto”, *Antropologični Izsledvaniya*, 3. cilt, Sofya 2002, s. 57-76; Ayşe Parla, “Remembering across the Border: Postsocialist Nostalgia among Turkish Immigrants from Bulgaria”, *American Ethnologist*, 36/4 ,2009, s. 750-767; D. Dimitrova, agm, s. 76-139. Parla’nın, hakkıyla belirttiği gibi, gözlemcilerin sık sık sınıflandırdığı nostalji, aslında göçmenlerin güncel durumu açısından geçmişi yeniden düşünme ve yapılandırma sürecinin sonucudur (Parla 2009). Bulgaristan’da göçmenlerin hayatının, komünist rejimin asimilasyon politikasının yanısıra göçten sonra kendilerini buldukları yeni ortamla karşılaştırıldığında özellikle göze çarpan kendine özgü bazı artıları da olduğu düşünülmektedir.

komşuları olan Bulgarlar tarafından kadınlara karşı tutumlarında çok muhafazakâr olmaları yüzünden sık sık eleştirilirken, göç ettiklerinde yerli Türkler tarafından kabul edilmeyecek kadar liberal olarak değerlendiriliyorlar. Göçmenleri yerlilerden ayıran en çarpıcı özellik çalışan kadınlardır.²² Bu da yerli halkın, göçmenleri (özellikle onların kadınlarını) toplumda herkesçe kabul edilen kuralları ihlal ettikleri için ahlak açısından ‘temiz olmayan’ olarak nitelendirmelerine yol açmaktadır. Fakat göçmenler için çalışan kadınlar alışılmış olduğu kadar gerekli bir şeydir. Alışılmış bir şeydir, çünkü terk ettikleri ülkede durum öyleydi (sosyalizm döneminde en çok duyurulan sloganlardan biri cinsiyet (kadın-erkek) eşitliğidir); gereklidir, çünkü bu olmadan yeni yaşadıkları yerde hayatlarını kuramazlar – araştırmaya katılan insanların hemen hepsi, Türkiye’de maddi refaha çabuk ulaşmalarının başlıca sebebi olarak iki eşin de çalıştığını belirtiyorlar.

Yerlilerin, Bulgaristan’dan göç edenlerin davranışı hakkındaki yeteri kadar ahlaki olmadığı, dolayısıyla yeteri kadar dindar olmadığı doğrultusunda olumsuz değerlendirmesi, göçmenleri kendi payına kimliklerinin temel bileşenlerini yeniden düşünmeye sevk etmektedir. Onlar, bu sefer dinle bağlantılı olmaksızın yeniden ön plana ahlaki özellikler çıkartıyor. Bulgaristan Türkleri göç koşullarında en ağır işten bile korkmayan, tutumlu ve alçakgönüllü, güçlüklerde, hatta sık sık yoklukta yaşamaya alışmış olan çok çalışkan insanlar olarak topluluk imajını oluşturmaktadır. Yaptığım ankete katılan insanlara göre bu da onların göç şartlarında maddi başarıyı elde etmelerinin açıklanmasıdır.²³ Göçmenler dini, artık bir değerler ve ahlaki kurallar toplamı olarak değil, daha çok camiye gitme pratiği, yani işe gitmeyen insanlara özgü pratik olarak yorumlamaktadır (onların burada kast ettikleri bir taraftan yaşlılar, emekliler, diğer taraftan ise – yerlilere imada

²² Türk toplumunun, Bulgaristan göçmenlerinin büyük kısmının bulunduğu daha alt sosyal katmanları söz konusudur (ayrıca bkz. Parla 2007).

²³ Nispeten kısa bir süre için sifirdan başlayarak Bulgarsitan’dan Türkiye’ye göç edenler, çoğu defa yerlilerin evlerinden daha büyük ve daha iyi mobilyalı birkaç katlı kocaman evler kurabiliyor (ayrıca bkz. Dimitrova, agm, s. 93-95).

bulunarak – çalışmak istemedikleri için böyle bahane uyduran tembellerdir).²⁴

Farklılaşma ve hatta dış ortam tarafından kabul edilmeyiş bağlamında grup kimliğinin inşası süreçlerinde, ailenin ve de yer aidiyetinin rolü büyümeğedir. Aile ve yerel ilişkiler, hayatta kalmanın ve göç ortamında hayata uyum sağlamanın gerekli şartına dönüşür. Göçmenler, akrabalarının yaşadıkları veya doğum yerlerinden ya da onlara yakın yerleşim yerlerinden komşularının yerleşmiş oldukları yerlere yerleşiyorlar. Örneğin İzmir’de göçmen semtlerinin bazıları öncelikle akrabalar ve hemşehrilerden ibarettir. Akraba ve komşuların yardımlaşmasıyla hayatlarına yeniden başlıyor, iş buluyor, yeni kocaman evlerini kuruyorlar. Aileler, devlet sınırı yüzünden ayrı oldukları zaman bile aile bağları etkin bir şekilde sürdürülmektedir: göçmenler başlangıçta bundan önce

²⁴ “Yerliler, kendi dindarlığı arkasına tembelliğini saklıyor” yolundaki aşırı fikirler, kendi farklı davranış modelleri yüzünden yerliler tarafından güçlü bir sosyal eleştiriye ve hatta bir izolasyona tabi tutuldukları zaman, yani göçmenlere dış ortamın baskısı en güçlü ve aşırı olduğu hallerde ortaya çıkmaktadır. Bu nitelikte örnekler İzmir’de çoktu, çünkü oradaki Bulgaristan göçmenlerinin çoğu bu tiptendi: genellikle dikiş atölyelerinde işçi olarak çalışan, çoğu hallerde Türkiye’de alt sosyal katmanların başka temsilcileriyle beraber ayrı göçmen semtlerinde yaşayan düşük eğitimli ve profesyonel açıdan düşük kalifiyeli insanlar. Son yılda (Mayıs 2009 – Haziran 2010) Edirne’de ve İstanbul’da yaptığım alan araştırmaları sırasında görüştüğüm daha farklı sosyal profili olan göçmenlerde din konusunun o kadar güncel olmadığı, yerlilerle göçmenler arasındaki farklılıkların başka terimlerle yorumlandığı ortaya çıktı. Bu şehirlerdeki göçmenlerin çoğu, daha yüksek eğitimli ve kalifiye meslek sahibidir, bazıları üniversitelerde ve belediyelerde iyi işlerde çalışıyor, bazıları özel sektörde iş kurdular. Dolayısıyla daha laik eğilimli nüfus kesimleri arasında değişik kent semtlerinde dağılmıştır, bu da erkek-kadın rol modellerini dini ahlak terimlerine bağlamaz. Örn. Edirne’de göçmen kadınların girişimciliği ve etkinliği konusu yerlilerle göçmenler arasında temel ayırt edici faktör olarak yine ortaya çıktı, fakat orada görüştüğüm bayanlar onu aşırı hırs ve ailede emir verme isteği olarak değerlendirdi. Açık değerlendirme karakterinin yanısıra bu iddia, göçten sonra kadınların ev yardımcıları olarak daha kolay iş bulabildikleri gözlemiyle dolaysız bir şekilde bağlantılıdır, bu da onları yıllar sonrası için ailenin temel gelir kaynağı haline getirmiştir. Dolayısıyla ailede rollerin belli bir yeniden paylaşımına etki göstermiştir. Bu şehirlerde gözlemlerim henüz başlangıç düzeyinde olduğu için onları tartışmada temel kanıt olarak kullanamıyorum ve bu yüzden bunları uzun bir dipnotta anlattım. Bu gözlemler, göç alan toplum şartlarında göçmenlerin dine karşı tutumunun göçmen topluluğunda var olan iç ayrışmalara bağlı olarak oldukça farklı olabildiğini gösteriyor.

Türkiye'ye yerleşmiş olan ve Bulgaristan'da kalan akrabalarının desteğini buluyor, daha sonraları zenginleşince ve Bulgaristan'ın ekonomik durumu kötüleşince kendi payına Bulgaristan'daki yakınlarına yardım ediyorlar. Düğünler, cenazeler ve seçimler en çok birbirinden ayrılan akrabaların bir araya gelmesi ve aile bağlarının pekiştirilmesine vesilelerdir. Tabii ki göç, yabancılaşma ve akrabalık ilişkilerinin zayıflaması olan ters sürecin kapısını da açmaktadır²⁵, fakat Bulgaristan'dan gelen göçmenler için aile hala - en azından eski ve orta kuşaklarda - kimliklerinin inşasında başlıca dayanaktır.

Önemli ölçüde yerliler tarafından izole edilen Bulgaristan'dan gelen Türkler için yer aidiyeti göçte yeni boyutlara ve anlama kavuşmaktadır. Köy toplulukları sık sık yeni ortamda (en çok büyük şehirlerde) yeniden kurulmaktadır. Komşu ve arkadaşlar birbirlerine yakın yerleşirler. Böylece yerel topluluk, geleneği yaşatma ve göçten önceki ve göçten sonraki hayatın devamlılığını sağlama görevini yerine getirmeye başlıyor. Böylece yeni ortamda bireyin ait olduğu grupta sosyalleşmesi süreci de korunur. Bu süreç, geleneğin, adetler ve ayinlerin iyi benimsenmiş mekanizmaları tarafından garanti altına alınmış ve aile içinde ve daha dar sosyal ortamın çerçevesinde sürdürülmüştür. Bu şekilde yerel topluluk, kültürün yeniden üretimi ve biyolojik üreme için temel ortam rolünü korumaktadır.

Sonuç

Bu makalede 1989 yılından sonra Bulgaristan Türklerinde grup kimliğinin inşasında dinin kullanılması üzerinde durdum. Burada gösterilen örnekler, gruplar arası etkileşim süreçlerinde dinin topluluk kimliğinin şekillenmesinde ve ifadesinde oldukça dinamik yorumlara sahip olduğunu gösteriyor (bireyler, din aidiyetini kalıcı ve hayatları boyunca değişmeyen bir şey olarak kabul ettikleri zaman bile). Ayrıca ortak dinin toplulukları birleştirdiğini, farklı dinin ise onları ayırdığını, hatta birbirlerine karşı koyduğunu iddia etmenin basit ve yanıltıcı olduğu

²⁵ Tsvetana Georgieva, "Preselničeska Motivatsiya na Bălgarskite Turtsi", *Meždu Adaptatsiyata i Nostalgiyata*, Sofya 1998, s. 58, 61.

ortadadır. Din aidiyetlerinden söz ederken insanların sık sık benzer fikirler ileri sürmelerine karşın, bu kimliği nasıl inşa ettikleri ve kavradıklarının tamamen anlaşılması için dinle ilgili söylemlerin tüm çeşitliliğini izlemek ve gerçek pratiklerini de göz önüne almak gerekmektedir. Bununla ilgili olarak dinin, etnik, yerel, cinsel, siyasi, ekonomik vs. konulu söylemlerde nasıl konumlandırıldığına da dikkat etmek önemlidir. Bu, aynı zamanda din aidiyetinin güçlü bir şekilde bağlama bağlı nitelikte olduğu anlamına geliyor.

Göçmenler ulusötesi bir topluluk olarak oluşmaktadır, onların büyük kısmı çifte vatandaşdır ve ikili sosyalleşme sürecinden geçmiştir: ilk önce Bulgar toplumunda sosyalleşmişlerdir, ikinci olarak Türk toplumunda uzun süren adaptasyon ve bütünleşme (entegrasyon) sürecinden geçmişlerdir. İki değişik ulusal projenin, iki özel tip ulusal farklılık politikasının etkisiyle oluştukları söylenebilir. Bunun da ötesinde onlar, esnek ve dinamik grup ve birey aidiyeti stratejilerini kurarak bunların aracılığıyla Bulgar-Türk sınırının iki tarafındaki toplumların özel koşullarına uyum sağlamıştır ve bazı bakımlardan birbirine karşıt olan siyasi ve kültürel modeller arasında bağlayıcı unsur, aracı ve “tercüman” rolünü oynamaktadırlar. Makalemden topluluk kimliği faktörü olarak din açısından bu esneklik ve uyum sağlama yeteneğine değindim. Aynı zamanda bu faktörün, göçmenlerin iki toplumda çoğunluğun temsilcileriyle, yani Bulgaristan’da Hristiyan Bulgarlar ve Türkiye’de yerli Türklerle etkileşiminde etkileri üzerine yoğunlaştım.

Göç veren toplumda (geldikleri toplumda) dinin kimlik faktörü olarak rolü, Türklerin, dıştan bakılırsa milli çoğunluğunkinden oldukça farklı kültürel repertuvarına (birikimine) sahip bir etnik azınlık olarak konumu tarafından belirlenir. Hatta 1970’lerde ve özellikle 1980’lerde resmi komünist ideoloji, Türk azınlığının kültürel özelliklerini Bulgar çoğunluğununkilere karşı koyarak, başlıca baskı dine ve onunla ilgili niteliklere (isimler, giyim, ayin pratikleri, bayramlar) uygulanmıştır. ‘Yeniden Doğuş Süreci’nin

asimilasyon politikası, hükümetin uygulattığı kültürel farklılıkları ortadan kaldırma denemesi veya iletişimsel etkileşimciliğin terimleriyle, Bulgarlarla Türkler arasında etnik sınırların silinmesidir. Son 20 yılda Bulgaristan'da Türkler, bu politikanın aksine, onlara göre toplulukları için esas olan ve Bulgaristan'da diğer bütün topluluklardan onları farklı kılan özelliklerini vurgulayarak kendi kimliklerini inşa etmektedirler. Böylece onların kimlik inşalarında bir taraftan hala unutulmamış geleneksel birey sosyalleşmesi modelinin devamı olarak, diğer taraftan ise yakın geçmişte milliyetçi komünist politikanın en güçlü saldırdığı şeyin karşıtı olarak ön plana din çıkar. Üstelik dinin, grup kimliğinin direklerinden biri olarak, yani kendi sosyal bütünleştirici rolünde değerlendirildiğinin altını çizmek önemlidir. İnsanlar, İslam'ın bilinmesine dini uygulama ve yaşamadan çok kendi topluluklarının gelenekleri ve özelliğini bilme ve tanıma olarak bakıyorlar. Başka Balkan ülkelerinde, örneğin Makedonya ve Kosova'da, bazı toplulukların uyguladıkları gibi Bulgaristan'da Türklerin, dini siyasal seferberliğin aracı olarak kullanmadıkları önemlidir. Din, topluluğun siyasi temsilcileri tarafından grup hakları veya etnik özerklik (otonomi) aramak için kullanılmayıp daha çok sosyalizm sonrası Bulgaristan'da dinsel ve etnik aidiyetleri ne olursa olsun tüm vatandaşlara eşit bireysel hakların verilmesinin ölçme aracıdır.

1989 yılında Bulgaristan'dan göç edenler, etnik azınlık olmamalarına rağmen, Türkiye'de kendilerini yine azınlık topluluğu konumunda buluyor. Dıştan bakılırsa Türk toplumundaki çoğunluğun kültürel özelliklerini paylaşıyorlarsa da, aslında onlar oldukça farklı anlayış, değer, davranış modelleri ve gündelik hayatın pratiklerinin taşıyıcılarıdır. Kültürel farklılıklar, sosyal faktörler tarafından da kuvvetleniyor: Bulgaristan'dan göçmenler bir bütün olarak orta sınıfta ve orta sınıfın alt katmanında yer alıyor, orada geldikleri toplumda (göç sırasında Türk toplumundan çok daha homojen bir toplum) alıştıklarından çok farklı rol beklentileri ve davranış modelleriyle karşılaşılıyorlar. En büyük fark, ailede ve geniş toplumda erkek-kadın (cinsiyet) rol modellerinde ortaya çıkıyor,

bunlar da kendi payına göçmenler ile yerliler arasındaki farklılık söylemlerinde din ve ahlak terimlerinde yorumlanıyor. Göçmenlerin bazı bakımlardan ahlak yetersizliği olarak da sık sık yorumlanan dindar olmayışı, yerli Türklerin (Bulgaristan'dan gelenlerin çoğunun yaşadığı ve çalıştığı tabakaların) eleştirisi ve kabul etmeyişi başlıca konusu haline gelmektedir. Göçmenlerin yeni yaşam ortamına getirdikleri alışılmamış kültürel pratikler ve davranış modellerinin eleştirisi ve kabul edilmeyişi, kültürel farklılıktan doğan şokun sonucundan çok, yeni gelenlerin emek piyasasında ve sosyal kaynakların paylaşımında yerlilerle girdikleri rekabetin sonucudur.

1989 yılında Bulgaristan'dan göç edenler Türkiye'de bir takım hızlı ve başarılı entegrasyon olanaklarına sahip olan birinci kuşak göçmenler konumundadır, fakat aynı zamanda kendi kültürel ve sosyal farklılıklarını korumaktadırlar. Üstelik onların topluluk olarak ayrılmış konumu, sadece dıştan, göç alan (yerli) toplumdan kaynaklanmıyor. Bu, geçmiş deneyimlerinden değer ve başarı olarak değerlendirdiklerini, kendi topluluğunun geleneklerine bağladıkları pratikleri ve tavırları korumak ve pekiştirmek için iç gereksinimlerinin sonucudur. 1989 yılında Bulgaristan'dan göç edenler, Türk toplumunda özel topluluk olarak kimliklerini inşa ederken, yine dini kullanıyorlar, fakat bu sefer ters yönde – modernlik, ilericilik, laik dünya bakışı olarak da anlaşılan dindar olmayışlarını vurguluyorlar. Böylece göçmenler, Türk toplumunda birinci nesil göçmenler olarak yer aldıkları pek o kadar prestijli olmayan konuma karşılık olarak, prestijli (kendi kriterlerine göre) bir grup imajını kuruyor. Yine de göçmenler, kendi topluluklarının yukarıda çizilen iki imajı arasında onları tutarsız ve birbirine zıt kabul etmeksizin kolayca geçiş yapabiliyorlar. Bir taraftan dini (dindarlığı) gericiliğin, tutuculuğun, çağdaş olmamanın ifadesi olarak göstermek, onun sosyal bütünleştirici rolünü mutlaka inkâr etmek anlamına gelmiyor. Ayrıca topluluk kimliğinin, biri dini grup kimliğinin temeline koyan, diğeri dini olumsuz grup özelliklerinin kaynağı olarak gören iki temel taşı, farklı sosyal

ortamların, farklı “önemli Ötekiler”le etkileşimin ürünü ve aracıdır. Göçmenlerin kimliğinin inşasında esneklik aslında onların uyum sağlayabilirliğinin, geldikleri toplumla yerleştikleri toplumu tanımanın ve bu toplumlara dâhil oluş derecelerinin göstergesidir.

Makalede birkaç defa 1989 yılı göçmen topluluğunun iç heterojenliği kaydedilmiştir; bu ayrışmanın grup ve topluluk kimliğinin inşasına etkisi, bu analizin genişletilebileceği yönlerden biridir. Zamanın seyri, yeni bir inceleme perspektifini de açıyor: Türk toplumunda tamamen sosyalleşmiş, çoğunluğun kültürünü taşıyan ve Bulgar gerçekliği hakkında daha sınırlı bilgi ve deneyim sahibi olan ikinci kuşak Bulgaristan göçmenlerinin kimlik inşası ve özellikle onların dine karşı tutumu.

Kaynakça

- Barth, Fredrik, *Ethnic Groups and Boundaries*, Boston 1969.
- Bosakov, Veselin, “Bălgarskite Turtsi meždu Kulturata na Săsedstvo i Religiozna Identičnost”, *Săsedstvo na Religioznite Obštnosti v Bălgariya*, Ed. Georgi Fotev, Sofya 2000, s. 71-148.
- Bočkov, Plamen, “Rodinata v Diskursa na Sravnenieto”, *Antropologični Izsledvaniya*, 3. cilt, Sofya 2002, s. 57-76.
- Bringa, Tone, *Being Muslim the Bosnian Way & Identity and Community in a Central Bosnian Village*, Princeton 1995.
- Dimitrova, Donka, “Bălgarskite Turtsi Preselnitsi v Republika Turtsiya prez 1989 Godina”, *Meždu Adaptatsiyata i Nostalgiyata*, Sofya 1998, s. 76-139.
- Duijzings, Ger, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, London 2000.
- Elchinova, Magdalena, “Ethnic Discourse and Group Presentation in Modern Bulgarian Society”, *Development and Society*, 30/1, 2000 (2001), s. 51-78.
- Elchinova, Magdalena, “Alien by Default. The Identity of the Turks of Bulgaria at Home and in Immigration” *Developing Cultural Identity in the Balkans: Convergence vs. Divergence*, Eds. R. Detrez / P. Plas, Brussels 2005, s. 87-110.

- Elçinova, Magdalena, "Modelirane na Etničniya Obraz v Situatsiya na Prehod", *Prehodāt na Bālgariya prez Pogleda na Sotsialnite Nauki*, Der. K. Bayčinska, Sofya 1997, s. 161-174.
- Elçinova, Magdalena, "Religiyata: Promyana i Traditsiya (Obrazi na Religioznoto)", *Bālgarski Folklore*, 4, 1999, s. 4-14.
- Fotev, Georgi, *Drugiyat Etnos*, Sofya 1994.
- Fotev, Georgi, "Ot Negativna kām Pozitivna Polyarizatsiya na Religioznite Obštности", *Sāsedstvo na Relogioznite Obštности v Bālgariya*, Sofya 2000, s. 11-39.
- Gaille, Marie, "Reshaping National Memory – The Policy of Bulgarian Government toward the Ethnic Turks in Bulgaria from 1984 to 1989", *Balkan Forum* 4/2 (15), 1996, s. 187-253.
- Georgieva, Ivanička, "Preselničeska Motivatsiya na Bālgarskite Turtsi", *Meždu Adaptatsiyata i Nostalgiyata*, Sofya 1998, s. 45-75.
- Höpken, Wolfgang, "From Religious Identity to Ethnic Mobilisation: The Turks of Bulgaria before, under and since Communism", *Muslim Identity and the Balkan State*, Eds. H. Poulton / S. Taji-Farouki, The Hague 1997, s. 54-81.
- Parla, Ayşe, "Irregular Workers or Ethnic Kin? Post 1990s Labour Migration from Bulgaria to Turkey", *International Migration*, 45/3, 2007, s. 158-180.
- Parla, Ayşe, "Remembering across the Border: Postsocialist Nostalgia among Turkish Immigrants from Bulgaria", *American Ethnologist*, 36/4, 2009, s. 750-767.
- Us and Them: The Psychology of Ethnonationalism*, Yayınlayan: Group for the Advancement of Psychiatry, New York 1987.
- Želyazkova, Antonina, "Bālgarskite Turtsi v Turtsiya", *Meždu Adaptatsiyata i Nostalgiyata*, Sofya 1998, s. 76-139.

‘HAYATIM FİLİM GİBİ’: BULGARİSTAN’DAN TÜRKİYE’YE ULUS-AŞIRI GÖÇ

Barbara PUSCH

Başlarken

Ulus-aşırı göç teorileri ABD için geliştirilmiş olmasına rağmen son senelerde Avrupa’daki göç akımlarını analiz etmek için de kullanılmaktadır. Nedense Bulgaristan’dan Türkiye’ye yönelik olan göç birçok ulus-aşırı öğeler taşımaya rağmen, henüz bu teorik çerçeveye ele alınmamıştır. Makalemde 1989 Bulgaristan göçünü bu teorik çerçeveye ele alacağım.

Makalemin ampirik boyutu halen yapmakta olduğum bir araştırmaya dayanmaktadır. Bu araştırmada Türkiye’ye yerleşmiş farklı ülkelerden gelen göçmenlerin göç hikâyelerini incelemekteyim. Araştırmanın yöntemi; Türkiye’de yaşayan göçmenlerle yaptığım biyografik röportajlar ile Bohnsack’ın oluşturduğu “dokümanter yöntem”in kurallarına göre yaptığım analizlerden oluşmaktadır.¹ Araştırmam Bulgaristan’dan Türkiye’ye yönelen göçle sınırlı olmadığı için, yazmış olduğum bu makale elimizdeki kitabın formatına uygun olarak araştırmamın bütününe değil, sadece 1989’da Türkiye’ye gelen Türk kökenli Bulgar vatandaşlarına odaklanmaktadır.

Makalemin ilk bölümünde ulus-aşırı göç literatürünün ana hatlarını özetleyip, teorik bir çerçeve çizmeye çalışacağım. “Bulgaristan’dan Türkiye’ye Göç” adlı bölümünde ise

¹ Biyografik röportajlar için bkz. Fritz Schütze, “Biographieforschung und Narratives Interview”, *Neue Praxis*, 3 (1983), s. 282-293; belgesel yönetim için bkz. Ralf Bohnsack, *Rekonstruktive Sozialforschung. Einführung in Methodologie und Praxis qualitativer Forschung*, Opladen 1991; belgesel yönetimin İngilizce bir yayını için bkz. Ralf Bohnsack et al., *Qualitative Analysis and Documentary Method in International Educational Research*, Leverkusen 2010. Biyografik röportajlar belgesel yönetimiyle nasıl analiz edilir sorusuna Arnd-Michael Nohl, *Interview und dokumentarische Methode. Anleitungen für die Forschungspraxis*, Wiesbaden 2008 cevap vermekte.

Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelen ulus-aşırı göç olgusu için üç önemli noktaya – ortak tarih, bütünleşme ve hareketli (*mobile*) yaşam tarzı – kısaca değineceğim. Makalenin sonraki bölümlerinde ise Ayşe Hanım adını verdiğim bir Bulgaristan Türkü kadının göç hikâyesini anlatıp Bulgaristan'dan Türkiye'ye ulus-aşırı göçü genelleştireceğim. Bu bağlamda Bulgaristan'ın Bulgaristan Türklerine uyguladığı zorunlu eritme (*forced assimilation*) politikasının bir sonucu olarak ortaya çıkan bir kitle göçünün, süreç içerisinde ulus-aşırı bir göç olgusuna dönüşümünü anlatacağım.

Ulus-Aşırı Göç

Göç, insanlık tarihi kadar eski bir fenomen olmasına rağmen göç araştırmaları nispeten daha yenidir. Georg Simmel gibi 19. yüzyılda yaşamış sosyal bilimciler insanların yer değiştirme hareketleriyle ilgilendilerse de, asıl göç araştırmaları daha çok 20. yüzyılda gelişmeye başlamıştır. Türkiye'de ise göç, Osmanlı'dan itibaren önemli bir toplumsal olgu olmasına rağmen, göç çalışmaları ancak 1960'lardan sonra başlamıştır.²

Genel olarak göç araştırmalarına baktığımızda - uzun bir süreden beri - yerleşiklik, modern ve istikrarlı bir ulus devlette yaşamak ve varlığını sürdürmek için bir ön şart olarak kabul edilmiştir. Buna bağlı olarak göçmenlerin A ülkesinden B ülkesine yerleştikleri varsayılmış ve göç çalışmaları da, göçmenlerin göç alan ülkelerdeki toplumsal bütünleşme mekanizmalarına odaklanmıştır.³

Bu klasik uluslararası göç anlayışını küreselleşme ve ulusaşırılık (*transnationalism*) çağında genişletmek gerek-

² Ekim 2009'da Koç Üniversitesinde yer alan *Critical Reflections in Migration Research: Views from the South and the East* adlı kongrede Sema Erder ve Deniz Yüksek'in belirttikleri gibi; bu durum genel olarak ülkede sosyal bilimlerin geç gelişmesi, tabular ve resmi engeller gibi birçok nedene bağlanabilir (Sema Erder, Deniz Yüksek, "New Directions in Migration Research in Turkey", *Critical Reflections in Migration Research: Views from the South and the East* adlı konferansta yayınlanmamış sunuş, Koç Üniversitesi, İstanbul 2009).

³ Ludger Pries, *Internationale Migration*, Bielefeld 2001, s. 12.

tedir. Nitekim 21'inci yüzyılda uluslararası göç hareketleri artık tek seferlik ve tek yönlü bir insan hareketi olmaktan çıkmış bulunmaktadır. Göç giderek daha fazla insan için hareketli (*mobile*) bir yaşam tarzı halini almaktadır. Bu yeni göç biçimi, 1990'lardan itibaren, yeni bir teorik ve kavramsal çerçeveye oturtulmaktadır. Bugün artık bilimsel çevrelerde ulus-aşırı göç (*transnational migration*)'den bahsedilmektedir. Ulus-aşırı göç hareketleri birçok gelişmelere bağlıdır. Bu gelişmeleri şöyle sıralayabiliriz:

- a) ekonominin küreselleşmesi,
- b) seneler süren bir süreç sonucunda, iki ülke arasında var olan göç hareketlerinden doğan, ulus-aşırı ailelerin çoğalması,
- c) bilişim, iletişim ve ulaşım teknolojisinin gelişmesi ve ucuzlaması,
- d) göç veren ülkelerin, göçmenlerini kültürel ve ekonomik olarak kendilerine bağlama çabaları.⁴

Bu çerçevede, 20. yüzyılın sonlarından itibaren genel olarak insanların iletişim olanakları çoğalmış ve kolaylaşmıştır. Ayrıca Thomas Faist'in vurguladığı gibi⁵ ülkeler arasındaki uzun soluklu ve tarihi ilişkiler ulus-aşırı göçü desteklemektedir, çünkü ulus-aşırı göç kendiliğinden değil zamanla gelişen ağlar ve bağlarla ortaya çıkmaktadır.

Geçici veya kalıcı olarak yurtdışında yaşayan ulus-aşırı göçmenler, geldikleri ülke (*country of origin*) ve göç ettikleri ülke (*destination country*) arasında çeşitli temaslar geliştirmekte veya devam ettirmektedirler.⁶ Buna bağlı olarak sadece tek bir ulus devlette değil iki veya daha fazla toplumda – yani hem geldikleri hem de göç ettikleri ülkelerde – var olmaktadır. Bu durumda gelişen ulus-aşırı gerçeklik bilimsel literatürde, ulus-aşırı toplumsal alan (*transnational social space*) olarak

⁴ Petrus Han, *Soziologie der Migration*, Stuttgart 2005, s. 69-85.

⁵ Thomas Faist, *Transstaatliche Räume. Politik, Wirtschaft und Kultur in und zwischen Deutschland und der Türkei*, Bielefeld 2000.

⁶ Nina Glick-Schiller et al., "From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration", *Soziale Welt*, Sonderband 12 (1997): *Transnationale Migration*, Der. Ludger Pries, s. 121-140; Thomas Faist, age.

adlandırılmaktadır.⁷ Söz konusu olan ulus-aşırı toplumsal alanlar, coğrafi bölgelerden bağımsızdır ve ulus devletlerin sınırı ötesi “hayat alanıdır” (*context of life*). Bu bağlamda bölgesizleştirilmiş (*de-territorialized*) toplumsal bir alandan ve Anderson’un ifadesiyle hayali (*imagined*) toplumsal bir alandan bahsedebiliriz.⁸ Dolayısıyla ulus-aşırı alanlar, ulus devletlerin var saydığı sosyal ve bölgesel denklik anlayışından farklıdır. Ulus-aşırı toplumsal alanlar, ulus devletler ve küresel düzen tarafından belirleyici bir düzeyde şekillendirilmesine rağmen onlar tarafından inşa edilmiş değildir. Ulus-aşırı toplumsal alanlar, insanların sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel bağlarından oluşmaktadır.⁹ Smith ve Guarnizo bu bağlamda aşağıdan gelen ulusaşırılıktan, yani *transnationalism from below*’dan bahsetmektedirler.¹⁰ Böylece ulus-aşırı ağların ve toplulukların oluşumu, somut toplumsallaştırma biçimleri olarak ulus-aşırı teorilerin odak noktasında yer almaktadırlar. Bu çerçevede ortaya çıkan tireli kimlikler¹¹ için alışlagelmiş toplumsal bütünleşme (*integration*) modelleri¹² yeterli değildir. Çünkü o modeller göçmenlerin göç ettikleri ülkelerle gittikçe daha fazla bütünleştiklerini varsaymakta ve bir göçmenin iki veya daha fazla toplumla bütünleşebileceği öngörüle-

⁷ Nina Glick-Schiller et al., agm; Alejandro Portes et al., “The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field”, *Ethnic and Racial Studies*, 22/2 (1999), s. 217-237; Thomas Faist, age.

⁸ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London 1991.

⁹ Ludger Pries, *Die Transnationalisierung der sozialen Welt*, Frankfurt am Main 2008.

¹⁰ Michael Peter Smith / Luis Eduardo Guarnizo, *Transnationalism from Below* (Volume 6 of Comparative Urban/ Community Research), New Brunswick/London 1999.

¹¹ Ayşe Çağlar, “Tire’li kimlikler: Teori ve Yönteme İlişkin Bazı Arayışlar”, *Toplum ve Bilim*, 84 (2000), s. 129-149.

¹² Örneğin: Robert Park / Ernest Burgess, *Introduction in the Science of Sociology*, Chicago 1921; Hartmut Esser, *Aspekte der Wanderungssoziologie. Assimilation und Integration von Wanderern, ethnischen Gruppen und Minderheiten. Eine handlungstheoretische Analyse*, Darmstadt/Neuwied 1980; Hans-Joachim Hoffmann-Novotny, “Gastarbeiterwanderungen und soziale Spannungen“, *Gastarbeiter. Analysen und Perspektiven eines sozialen Problems*, Der. Helga Reimann / Horst Reimann, Opladen 1987’nin teorileri.

memektedir.¹³ Berry'nin toplumsal bütünleşme teorisi¹⁴, daha fazla geliştirilmiş olmasına rağmen, ulus-aşırı göçmenlerin iki veya daha fazla toplumla bütünleşmesini öngörememiştir. O yüzden yeni ulus-aşırı göç biçimine uygun, yeni bir metodolojik ve politik bütünleşme anlayışı geliştirmek gerekmektedir.¹⁵

Ulus-aşırı göçmenlerin yeni geldikleri toplumla bütünleşme süreçlerini tarif edebilmek için, Ludger Pries toplumsal eklemlenme (*social incorporation*) kavramını önermektedir.¹⁶ Ona göre toplumsal eklemlenme, katı bir düşünceye dayanmaktan çok, insanların ekonomik, kültürel, politik ve sosyal bağlarının yerel, bölgesel, ulusal ve ulus ötesi düzeyde ortaya konduğu açık sosyal bir süreç olarak algılanmalıdır. Böylece göçmenlerin hem gittikleri, hem de göç ettikleri ülkelerde topluma nasıl dâhil oldukları anlaşılabilir.¹⁷ Bu düşünceye dayanarak, Kivisto ulusaşırılığın çoğunluğun potası içinde erimenin (*assimilation*) bir biçimi olduğunu savunmaktadır.¹⁸ Sık sık Türkiye'ye gelen Alman sosyal bilimci Thomas Faist Kivisto'ya yakın bir şekilde şunları belirtmektedir:

- Göçmenlerin toplumsal bütünleşme süreçleri sık sık ulus ötesi bağlar tarafından etkilenmektedir,
- ulus ötesi bağlar göçmenlerin toplumsal bütünleşme olanaklarını artırmaktadır ve

¹³ Birgit Glorius, *Transnationale Perspektiven. Eine Studie zur Migration zwischen Polen und Deutschland*, Bielefeld 2007, s. 44; Ludger Pries, "Transnationalismus, Migration und Inkorporation. Herausforderungen an Raum-und Sozialwissenschaften", *Geographische Revue*, 5/2 (2003), s. 32.

¹⁴ John W. Berry, "Psychology of Acculturation. Understanding Individuals Moving between Cultures", *Applied Cross-Cultural Psychology*, Der. Richard W. Brislin, Newbury Park 1990, s. 232-253.

¹⁵ Paloma Fernández de la Hoz, *Familienleben, Transnationalität und Diaspora*, Wien 2004, s. 6.

¹⁶ Ludger Pries, age; Dorothea Goebel / Ludger Pries, "Transnationale Migration und die Inkorporation von Migranten. Einige konzeptionell theoretische Überlegungen zu einem erweiterten Verständnis gegenwärtiger Inkorporationsprozesse von Migranten", *Migration-Integration-Minderheiten. Neuere interdisziplinäre Forschungsergebnisse. Materialien zur Bevölkerungswissenschaft*, Der. Frank Swiaczny / Sonya Haug, Wiesbaden 2003, s. 35-48.

¹⁷ Pries, age.

¹⁸ Peter Kivisto, "Theorizing Transnational Immigration: A Critical Review of Current Efforts", *Ethnic and Racial Studies*, 24/4 (2001), s. 549-577.

- göçmenlerin toplumsal bütünleşmesi için göç alan ülkelerin hukuki ve politik şartları daha belirleyicidir ve göç veren ülkelere nazaran bütünleşme süreci için daha büyük rol oynamaktadır.¹⁹

Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç

1989 Göçünden önce Bulgaristan'dan Türkiye'ye beş tane büyük göç dalgası yaşanmıştır. İlk ikisi Osmanlı döneminde meydana gelmiştir: İlk 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından (93 Harbi), ikinci ise 1912-1913 Balkan Savaşlarında olmuştur.²⁰ Geri kalan üç göç dalgası Cumhuriyet döneminde yaşanmıştır: 1925'den sonra, 1950-51 seneleri arasında ve 1968'de.²¹ Bu süreçlerde yüzbinlerce Bulgaristan Türkü Türkiye'ye gelip yerleşmişlerdir.

¹⁹ Thomas Faist, age.

²⁰ Burada ilk olarak 18. yüzyıldan itibaren uzun bir göç tarihinden bahsetmek lazım: 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yoğun bir şekilde nüfus hareketleri yaşanmıştır. Gerçekleşen en yoğun göç hareketleri 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) döneminde yaşandı: yaklaşık 1,5 milyon kişi Osmanlı topraklarına sığınmıştır. Bu savaştan sonra da devamlı bir göç hareketi yaşanmıştır. Bu göç hareketinin doruk noktası ise Balkan Savaşları dönemidir (1912-1913): yaklaşık 400.000 göçmen Osmanlı topraklarına sığınmıştır (Tevfik Bıyıkoglu 440.000 kişiden bahsetmektedir, *Trakya'da Milli Mücadele*, Ankara 1955). Justin McCarthy ise yaklaşık 413.000 kişi varsaymaktadır, *Ölüm ve Sürgün*, İstanbul 1998. Balkan Savaşları sonrası ayrıca ilk nüfus mübadeleleri gerçekleşmiştir; bu bağlamda Bulgaristan'dan 48.570 Müslüman ve Türkiye'den 46.764 Bulgar mübadele edilmiştir. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi Göç*, İstanbul 2001, s. 122.

²¹ 1925'te Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması yapılmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşundan II. Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 yılına kadar Bulgaristan'dan toplam 198.688 göçmen Türkiye'ye gelmiştir. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Bulgaristan'dan göçlerde bir azalma meydana gelmesine rağmen 1940-49 yılları arasında yaklaşık 20.000 Bulgaristan Türkü Türkiye'ye yerleşmiştir. II. Dünya Savaşından sonra Bulgaristan'da bir rejim değişikliği yaşandı. Yeni rejimin asimilasyon politikaları Bulgaristan azınlıklarını çok etkileyip 1950-1951 yılları arasında yeni bir göç dalgasına neden olmuştur: yaklaşık 150.000 Bulgaristan Türkü Türkiye'ye yerleşmiştir. 1968-1978 seneleri arasında "yakın akraba göçü" olarak adlandırılan bir dönemde 120.000'e yakın göçmen Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelmiştir. Nihan Çiğerci-Ulukan, "Göçmenler ve İşgücü Piyasası: Bursa'da Bulgaristan Göçmenleri Örneği", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora tezi, 2008, s. 70.

1984 yılında Bulgaristan'da Türklere yönelik baskılar arttırılmış ve bilindiği gibi 1989 senesinde yeni bir göç dalgasının oluşmasına neden olmuştur: "Hoş geldin soydaş" olarak adlandırılan dönemde²² yaklaşık 300.000'den fazla kişi Türkiye'ye sığınmıştır. Yaklaşık 100.000 kişi geri döndüğü için Türkiye'de yerleşenlerin sayısı 200.000 kişi civarında tahmin edilmektedir.²³ 1990lı ve 2000li yıllarda da devam eden göç, dinamizmini değiştirmiştir.²⁴ Politik veya zorunlu göç olarak adlandırılan 89 Göçünde²⁵ Türkiye tarafından bir "misafirperverlik" sergilenmişken; daha sonraki yıllarda gelen göçmenler aynı yaklaşımı bulamamış ve ekonomik göçmen olarak algılanmıştır. Bu ekonomik göçmenlerin çoğu "düzensiz göçmenler" kategorisindedir.²⁶ Türkiye'nin Bulgaristan Türklerine yönelik bu yaklaşım farkı, Bulgaristan Türklerinin Türkiye'deki bütünleşme süreçleri için son derece önemlidir. Bilindiği gibi göçmenlerin bütünleşme süreçleri birçok faktörlere bağlıdır. Göçmenlerin kişisel bütünleşme gayretlerinin²⁷ yanı sıra, bu noktada özellikle göç ettikleri ülkenin göçmenleri kabul etme biçimleri çok önemlidir. Bu

²² Nihan Çiğerci-Ulukan, age, s. 75.

²³ Darina Vasileva, "Bulgarian Turkish Emigration and Return", *International Migration Review*, 26/2 (2009), s. 342-352.

²⁴ Zeynep Kaslı / Ayşe Parla, "Broken Lines of Il/Legality and the Reproduction of State Sovereignty: The Impact of Visa Policies on Immigrants to Turkey from Bulgaria", *Alternatives. Global, Local, Political*, 34/2 (2009), s. 203-227.

²⁵ Bilimsel literatürde 1989 Bulgaristan göçü zorunlu veya politik göç olarak tanımlanmaktadır. Ayşe Parla makalelerinde politik göç kavramını tercih ederken, Nihan Çiğerci-Ulukan zorunlu göç kavramını tercih etmektedir. Nihan Çiğerci-Ulukan, age; Ayşe Parla, "Irregular Workers or Ethnic Kin? Post-1990s Labour Migration from Bulgaria to Turkey", *International Migration*, 45/3 (2007), s. 157-181.

²⁶ Gelen kişilerin sayısını ise net olarak vermek mümkün değildir, çünkü son dönemlerde olduğu gibi yeni gelen Bulgaristan Türkleri daha çok "düzensiz göçmen" olarak gelmektedir. Türkiye'ye artan ilgi ancak Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılmış giriş sayılarından tahmin edilebilir: 2000 senesinde yaklaşık 380.000 Bulgar vatandaşı Türkiye'ye giriş yapmışken, 2003'te bu rakam 1 milyona yaklaşmıştır. Ayşe Parla, agm, s. 158.

²⁷ Neo-klasik iktisat teorilerine göre göçmenlerin ekonomik bütünleşme başarısı eğitimleri, iş deneyimleri, dil bilgisi ve benzeri faktörlere bağlıdır.

bağlamda devlet tarafından üretilen politikalar ile toplumun genel tavırları göçmenlerin bütünleşme süreçlerinde esastır.²⁸

Bulgaristan Türklerinin toplumsal bütünleşmesine baktığımızda; özellikle 1989'a kadar, devlet tarafından desteklendiklerini görüyoruz. Somut destekleme mekanizmaları "serbest" ve "iskânlı" göçmenler²⁹ için farklı dönemlerde bir takım değişikliklere uğramış olmakla birlikte, çok önemli ortak bir nokta vardır: Göçmenler, Türkiye'ye vardıktan kısa bir dönem sonra Türk vatandaşlığını alabilmişlerdir. Türk vatandaşlığıyla birlikte haklar düzeyinde eşitlenmişlerdir. Bulgaristan'dan Türkiye'ye olan uzun göç tarihi ve bu tarihsel geçmişin yarattığı özel akraba ve göçmen ağları, bütünleşme süreçlerini olumlu olarak etkilemektedir. Çoğunluk toplumu tarafından da – en azından başka ülkelerdeki göçmenlere göre – daha çok kabul görmüşlerdir. "Soydaşlarımız ana vatana döndüler" söylemi, Türkiye'de Bulgaristan Türklerinin yaşadıkları yabancılığı yok saydığı için yanlış olmakla birlikte³⁰, şunu itiraf etmek gerekir ki, bu söylem bu göçmen grubun Türkiye'yle birçok alanda olumlu bir bütünleşme sürecine yol açmıştır.³¹

Bulgaristan Türklerinin 89 Göçüyle Türkiye'ye gelmeleriyle birlikte hayatları değişmiştir. Bu değişim sadece doğdukları ülke dışında bir yaşam kurmakla sınırlı değildir. Göçmenlerin çoğu çifte vatandaş oldukları için tek bir yere değil, iki yere

²⁸ Bu bakış için bkz. Alejandro Portes, *Economic Sociology of Immigration: Essay on Networks, Ethnicity and Entrepreneurship*, New York 1995.

²⁹ 2510 sayılı İskan Kanuna göre Türk soyundan ve **Türk** kültürüne bağlı olan göçmenlere Türkiye'ye yerleşme hakkı verilmiştir. İskanlı göçmenler devletin desteğiyle devlet tarafından ön görülmüş yerlere yerleşmişken serbest göçmenler kendi imkanlarıyla Türkiye'ye gelmişlerdir.

³⁰ Söz konusu bu yabancılık uzun bir dönem araştırmacılar tarafından dile getirilmemişti. Nihan Çiğerci-Ulukan doktora tezinde tespit ettiği gibi 89 göçmenleri toplum tarafından yardım ve anlayış görmelerine rağmen, bir takım olumsuz tepkilere de maruz kaldılar. Örneğin kendilerine "Bulgar" veya "gavur" denmesi göçmenleri son derece üzmüştür. Nihan Çiğerci-Ulukan, a.g.e, s. 173-174.

³¹ 90lı yıllardan itibaren göçmenler için aynı şey söylenemez. Ayşe Parla, a.g.m, 2007; Didem Danış / Ayşe Parla, "Nafile Soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri Örneğinde Göçmen, Dernek ve Devlet", *Toplum ve Bilim*, 114 (2009), s. 131-158; Kashi / Parla, a.g.m, 2009.

bağlı yaşamaya başlamışlardır. Bulgaristan'daki komünist sistem boyunca “iki yere bağlı olan yaşam” aile ziyaretleri, göç dayanışmaları vs. gibi konularla sınırlı iken³², 90'lı yıllardan itibaren komünist sistemin sona ermesiyle birlikte ulus-aşırı ekonomik faaliyetlerden ve mal ve mülk ilişkilerinden bahsetmek mümkündür. 90'lı yıllardan itibaren gelişen ve daha çok “ekonomik Bulgaristan göçü” olarak adlandırılan göç türü³³ sadece düzensiz mekik göçten ibaret değildir. 89 Göçüyle de gelen, Türkiye’de yerleşmiş, Türk vatandaşlığını kabul etmiş olan Bulgaristan Türkleri de ekonomik ulus-aşırı faaliyetlerde yer almaya başlamışlardır. Bulgaristan Türklerinin Türkiye’de ve Bulgaristan’da yoğun yaşadıkları bölgelerin arasında gidip gelen otobüsler bu sıkı ilişkilerin bir sembolüdür.

Ayşe Hanımın Ulus-Aşırı Göç Hikâyesi

Şimdiye kadar teorik bir çerçevede anlattıklarımı Ayşe hanımın³⁴ göç hikâyesiyle canlandırmak istiyorum.³⁵ Ayşe Hanım şimdi 61 yaşındadır ve birkaç sene önce emekli olmuştur. Kendisi İstanbul Bulgaristan göçmenlerinin yoğun yaşadıkları bir bölgede oturmaktadır ve röportaja “ay neyle başlayım” sözüyle başlamış ve “hayatım film gibidir, film” diye devam etmiştir.

Ayşe Hanım Bulgaristan’da iyi bir hayat yaşamasına rağmen, zorunlu isim değişikliğinden dolayı doğduğu ve büyüdüğü ülkeden iyice soğumaya başlamış ve Türkiye’ye gelme planları kurmuş. 89 senesinde sınırlar açıldığında 18 yaşını dolduran küçük oğlunu Bulgaristan’da askere

³² Nihan Çiğerci-Ulukan (2008, age) doktora tezinde tespit ettiği gibi birçok 89 göçmeni çifte vatandaşlığa sahiptir (araştırma grubunun % 78,9’u). Çifte vatandaşların çifte vatandaşlığa özellikle Bulgaristan’daki malları ve mülkleri için (% 26,3), aile ziyaretleri için (% 24,2), AB’de sağladığı serbest dolaşım için (%13,7) ve emeklilikleri için (%5,3) önem vermektedirler.

³³ Parla, agm, 2007.

³⁴ İsim değiştirilmiştir.

³⁵ Bu bölümü stajyerlerim olmadan yazamazdım. Ayfer Emin, Fatma Hanım ile röportajı gerçekleştirdi; röportaj ise Bahar Demir tarafından yazıya aktarıldı. Kendilerine projeye verdikleri desteklerinden dolayı teşekkür ediyorum. Ayrıca Fatma Hanıma bizimle bir röportaj yapmayı kabul ettiği için burada teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

göndermemek için onu kaçak olarak Türkiye'ye getirmiş. Ayşe hanımın Türkiye'ye giriş hikâyesi adeta bir film senaryosu: Oğlunu, battaniyeler ve eşyalar altında arabaya saklayan kadın saatlerce ve günlerce süren sınır trafiğinde ter dökerek Türkiye'ye gelmiş. Büyük oğlu birkaç gün önceden giriş yapmış. Geldiği gün sınırlar kapandığı için kalp hastası kocası, kayın validesi ve kardeşleri Bulgaristan'da kalmış. Ayşe Hanım tüm bunları anlatırken gözleri doluyordu ve “parçalanmıştık” diye hıçkırıyordu.

Her neyse, kocası ve kardeşleri bir ay sonra vizayla Türkiye'ye girebilmişler. İki ay Lüleburgaz'da kaldıktan sonra, büyük oğlu işe girmiş ve küçük oğlunu İstanbul üniversitesine yazdırmış. Ailece daha önce Türkiye'ye gelmiş olan uzaktan bir akrabanın evine yerleşip İstanbul'da yaşamaya başlamışlar. Kocası kalp hastası olduğu için çalışamadığından, Türkiye'de yeni bir hayat kurmak için Ayşe Hanım ve büyük oğlu kollarını sıvamışlar. Türkiye'ye girdikten sonra “muhacir kâğıdı” aldığı için işe girerken herhangi bir sorun yaşamamışlar ve ilk günden itibaren sigortalı çalışma imkânına sahip olabilmışler. Büyük oğlu bir şirkette çalışmaya başlamış; Ayşe Hanım ise ekonomi mezunu olmasına rağmen Türkiye'de ilk önce bir ilaç fabrikasında geçici işçi olarak çalışmış; daha sonra emekli olana kadar bir devlet bankasında sekreter olarak çalışmış. Bulgaristan'dan aldığı üniversite diploması Türkiye'de kabul edilmiş ve denklik sorunları yaşamamış. Ayrıca Türkiye'ye geldikten bir sene sonra Türk vatandaşlığı alıp göçmen statüsünü resmi olarak aşmış. Artık Türk vatandaşı olmuş. Bu yeni statü, Türk vatandaşlarıyla eşitlendiği anlamına gelse bile, gündelik hayatında pek çok alanda bütün Türkiye hayranlığına rağmen yabancılık hissini yok edememiş ve hala kendisini “yabancı” bir ülkede hissetmiş. Göçle ilgili dramlar hala kafasını meşgul etmiş ve maddi durumu bütün çabalara rağmen göçten önceki seviyeye gelmemiş. Ama kendisinin ifade ettiği gibi Türkiye'ye gelmekten memnundu. Bütün zorluklara rağmen geri dönenleri de pek anlayamıyordu.

Ama hayat ona bir kez daha her şeyin planlandığı gibi yürümediğini göstermiş. Eşinin sağlık durumu kötüleşince küçük oğlu üniversiteyi bırakıp özel bir şirkette çevirmen olarak çalışmaya başlamış. Seneler sonra çalıştığı şirket iflas ettikten sonra, kendisi ilk önce geçici olarak, daha sonra uzun vadeli Bulgaristan'a dönüp bir arkadaşıyla bir iş kurmuş.

Ayşe Hanım bu durumdan memnun olmamasına ve Bulgaristan'daki isim değişikliğinden sonra doğduğu ve büyüdüğü ülkesine sırtını dönmesine ve asla geri dönmemeye karar vermesine rağmen, 90'lı yıllarda aile ziyaretlerini kolaylaştırdığı için ailece çifte vatandaşlığa karar vermişler. Ayşe hanımın küçük oğlunun Bulgaristan'da iş kurma kararı bugün çifte vatandaşlığa, aile ziyaretleri dışında bir başka boyut katıyor.

Ayşe Hanım halen Bulgaristan ve Türkiye arasında ticaret yapan oğluna yardım ediyor. Ayşe Hanım hayatının merkezini İstanbul'da görmesine rağmen, bugün iş için de Bulgaristan'a gidip geliyor ve İstanbul'da bazı işler için koşturuyor. Daha önce hiç ulus-aşırı çalışmayı düşünmediyse de bugün oğlundan dolayı ulus-aşırı bir çalışma alanına dalmış durumda.

Sonuç Olarak: Politik veya Zorunlu Göçten Ulus-Aşırı Yaşama

Ayşe Hanımın göç hikâyesine baktığımızda onun hikâyesi yukarda anlattığımız gibi sadece "bir film gibi" değildir. Ayşe Hanımın hayat hikâyesi aynı zamanda yakın tarihin de bir aynasıdır. Yukarda anlattığımız gibi Ayşe Hanım yüz binlerce başka Bulgaristan Türkü gibi 1984'den itibaren Türklere artarak uygulanan zorunlu eritme politikasından kaçan bir birey. Türkiye'ye yerleştikten sonra o dönemdeki siyasal konjonktüre bağlı olarak Bulgaristan Türklerinin çoğu gibi zorlu ama başarılı bir toplumsal bütünleşme süreci sergileyebilmiştir: bir işe girmiş, ev sahibi olmuş; çocuklarını büyüttmüş, Türk vatandaşlığını almış ve sonunda emekli de olabilmıştır. Bütün bunları yaşamışken 20 sene geçmiştir ve dünya siyasal ve ekonomik olarak çok fazla değişmiştir. Küreselleşmeye paralel

olarak hareketli yaşam tarzları çoğalmıştır ve ulus-aşırılık yaygınlaşmıştır. Genel olarak yaşanmış olan bu değişim, oğlunun iş hayatından dolayı Ayşe Hanımın yaşamını son derece önemli bir şekilde etkilemiştir: Yukarda anlattığım gibi Ayşe Hanım, göç hikâyesini hala bir dram olarak hatırlasa da, bugün hem Türkiye'ye hem de Bulgaristan'a bağlı yaşamaktadır. Çifte vatandaşlığı daha önce sadece aile ziyaretleri için önemsemesine rağmen bugün kendisine ulus-aşırı bir hayat biçimi sağlamıştır. Kuvvetli aile bağlarından ve devlet tarafından verilmiş olan haklardan dolayı bugün her iki ülkede de yer alan bir kadın, istemeyerek de olsa tipik ulus-aşırı bir göçmen olarak hareket edip yaşamaktadır.

Bu bağlamda Ayşe Hanımın göç hikâyesini genelleştirip şunu diyebiliriz: Türkiye'deki 89 Göçünü bir büyüteç altına aldığımızda, Bulgaristan Türklerine uygulanan zorunlu eritme politikasıyla başlayan, politik veya zorunlu olarak tanımlanan 89 Göçünün; üzerinden 20 sene geçtikten sonra birçok ulus-aşırı boyut taşıyabileceğini öne sürebiliriz.

Kaynakça

- Ağanoğlu, Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi Göç*, İstanbul 2001.
- Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London 1991.
- Berry, John W, "Psychology of Acculturation. Understanding Individuals Moving between Cultures", *Applied Cross-Cultural Psychology*, Der. Richard W. Brislin, Newbury Park 1990, s. 232-253.
- Bıykoğlu, Tevfik, *Trakya'da Milli Mücadele*, Ankara 1955.
- Bohnsack, Ralf, *Rekonstruktive Sozialforschung. Einführung in Methodologie und Praxis qualitativer Forschung*, Stuttgart 1991.
- Bohnsack, Ralf et al., *Qualitative Analysis and Documentary Method in International Educational Research*, Leverkusen 2010.

- Cağlar, Ayşe, “Tire’li kimlikler: Teori ve Yönteme İlişkin Bazı Arayışlar”, *Toplum ve Bilim*, 84 (2000), s. 129-149.
- Ciğerci-Ulukan, Nihan, “Göçmenler ve İşgücü Piyasası: Bursa’da Bulgaristan Göçmenleri Örneği”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora tezi, 2008.
- Danış, Didem / Ayşe Parla, “Nafile Soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri Örneğinde Göçmen, Dernek ve Devlet”, *Toplum ve Bilim*, 114 (2009), s. 131-158.
- Erder, Sema / Deniz Yüksek, “New Directions in Migration Research in Turkey”, *Critical Refelctions in Migration Research: Views from the South and the East* adlı konferansta yayınlanmamış sunuş, Koç Üniversitesi, İstanbul 2009.
- Esser, Hartmut, *Aspekte der Wanderungssoziologie. Assimilation und Integration von Wanderern, ethnischen Gruppen und Minderheiten. Eine handlungstheoretische Analyse*, Darmstadt/Neuwied 1980.
- Faist, Thomas, *Transstaatliche Räume. Politik, Wirtschaft und Kultur in und zwischen Deutschland und der Türkei*, Bielefeld 2000.
- Fernández de la Hoz, Paloma, *Familienleben, Transnationalität und Diaspora*, Wien 2004.
- Glick-Schiller, Nina / Linda Basch / Cristina Szanton Blanc, “From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration”, *Soziale Welt*, Sonderband 12 (1997): *Transnationale Migration*. Der. Ludger Pries, Baden-Baden, s. 121-140.
- Glorius, Birgit, *Transnationale Perspektiven. Eine Studie zur Migration zwischen Polen und Deutschland*, Bielefeld 2007.
- Goebel, Dorothea / Pries Ludger, “Transnationale Migration und die Inkorporation von Migranten. Einige konzeptionell theoretische Überlegungen zu einem erweiterten Verständnis gegenwärtiger Inkorporationsprozesse von Migranten”, *Migration – Integration – Minderheiten. Neuere interdisziplinäre Forschungsergebnisse. Materialien zur Bevölkerungs-wissenschaft*, 107, Der. Frank Swiaczny / Sonya Hang, Wiesbaden 2003, s. 35-48.

-
- Han, Petrus, *Soziologie der Migration*, Stuttgart 2005.
- Hoffmann-Novotny, Hans-Joachim, "Gastarbeiterwanderungen und soziale Spannungen", *Gastarbeiter. Analysen und Perspektiven eines sozialen Problems*, Der. Helga Reimann / Horst Reimann, Opladen 1987.
- Kaslı, Zeynep / Ayşe Parla, "Broken Lines of Il/Legality and the Reproduction of State Sovereignty: The Impact of Visa Policies on Immigrants to Turkey from Bulgaria", *Alternatives. Global, Local, Political*, 34/2 (2009), s. 203-227.
- Kivisto, Peter, "Theorizing Transnational Immigration: A Critical Review of Current Efforts", *Ethnic and Racial Studies*, 24/4 (2001), s. 549-577.
- McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, İstanbul 1998.
- Nohl, Arnd-Michael, *Interview und dokumentarische Methode – Anleitungen für die Forschungspraxis*, Wiesbaden 2008.
- Park, Robert / Ernest Burgess, *Introduction in the Science of Sociology*, Chicago 1921.
- Parla, Ayşe, "Irregular Workers or Ethnic Kin? Post-1990s Labour Migration from Bulgaria to Turkey", *International Migration*, 45/3 (2007), s. 157-181.
- Portes, Alejandro, *Economic Sociology of Immigration: Essay on Networks, Ethnicity and Entrepreneurship*, New York 1995.
- Portes, Alejandro et al., "The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field", *Ethnic and Racial Studies*, 22/2 (1999), s. 217-237.
- Pries, Ludger, *Internationale Migration*, Bielefeld 2001.
- Pries, Ludger, "Transnationalismus, Migration und Inkorporation. Herausforderungen an Raum- und Sozialwissenschaften", *Geographische Revue*, 5/2 (1999), s. 23-39 (http://opus.kobv.de/ubp/volltexte/2009/3064/pdf/gr2_03_Ess02.pdf).
- Pries, Ludger, *Die Transnationalisierung der sozialen Welt*, Frankfurt am Main 2008.
- Schütze, Fritz, "Biographieforschung und narratives Interview", *Neue Praxis* 3 (1983), s. 282-293.

Smith, Michael Peter / Guarnizo, Luis Eduardo (Der.),
Transnationalism from Below (Volume 6 of Comparative
Urban/ Community Research), New Brunswick / London
1999.

Vasileva, Darina, “Bulgarian Turkish Emigration and Return”,
International Migration Review, 26/2 (2009), s. 342-352.

TÜRKİYE-BULGARİSTAN SİYASETİNDE SINIRÖTESİ VATANDAŞLIK VE GÖÇ

Nurcan ÖZGÜR-BAKLACIOĞLU

Küreselleşme ile birlikte ulus-devletin egemenlik alanı gerek yerel, gerek bölgesel, gerekse sınırötesi oluşum ve hareketlerin hızla siyaset, iktisat, iletişim, kültür vb. alanlarda yaygınlaşması sonucunda aşındırılmaya başlanmıştır. 20. yüzyıl uluslararası vatandaşlık hukukunun üzerinde durup düzenlemek durumunda kaldığı başlıca normlar, vatansızlığın önlenmesi ve vatandaşlık haklarının göçmenlere tanınması mücadelesi iken (bkz. 1963 Strasburg Çoklu Vatandaşlık Hallerinin Azaltılmasına İlişkin Konvansiyon), günümüzde yükselişe geçen neoliberal vatandaşlık kurumu sermaye ve hizmetlerin uluslararası serbest dolaşım alışkanlıklarını takiben hareketlenen emeğe ulusötesi vatandaşlık nosyonu atfetmektedir. Örneğin, 1997 Avrupa Vatandaşlık Konvansiyonu çoklu vatandaşlığın intibakı ve yaygınlaşmasını salık vermektedir. Sosyal vatandaşlık, ikamete bağlı yarı-vatandaşlık (denizenship), çoklu vatandaşlık, sadece soy ortaklığını esas alan etnik/soya dayalı vatandaşlık (kin-state citizenship, ethnizenship) gibi yeni ulusötesi vatandaşlık formları geleneksel ulus-devlet vatandaşlığının sınırlarını zorlamaktadır.¹

Modernitenin bölünmez ve tek devlete aidiyet bağlamında tasarladığı geleneksel sadakat kurumu, çifte vatandaşlığın yaygınlaşmasıyla birlikte sadece devletin egemenlik alanını işaret eden özellik olmaktan çıkmakta, sadakat ilişkisini tanımlama ve işlevselleştirme meselesini iki vatandaşlık taşıyan bireyle de paylaşmak durumunda kalmaktadır. Çifte

¹ Rainer Bauböck, "Stackholder Citizenship and Transnational Political Participation: A Normative Evaluation of External Voting", *Fordham Law Review*, 75, 2006, s. 2393-2447, s. 2395.

vatandaşların sınıraşan pratiklerinin çeşitlenip yaygınlaşmasıyla birlikte devlet mutlak sadakat üzerine dayalı egemenlik anlayışından gerek ülkesinde ikamet eden yabancılar, gerekse yurtdışında yaşayan vatandaşları / soydaşları lehine taviz verir duruma gelmektedir. Bununla birlikte çifte vatandaşlık beraberinde sadece ulusötesi haklar ve olanaklar değil, bireyleri çetrefilli bağlılık ilişkileri içine sokan yükümlülükler ve ayrımcılıklar da gündeme getirmekte ve yeni bir kurumsallaşmayı tetiklemektedir. Örneğin, Avrupa Vatandaşlık Konvansiyonuna taraf devletlerin koydukları çekincelerin büyük ölçüde çifte vatandaşların haklarının “tam sadakat” gerektiren ulusal güvenlik alanı açısından sınırlandırılmasıyla ilgili olduğu dikkati çekmektedir. Özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde etnik/soy ortaklığı olduğu halde yurtdışında yaşayan dış unsurlarla ilgili özel yasal düzenlemeler (Dış Macarlar Kanunu, Dış Türkler Kanunu, Dış Bulgarlar Kanunu vs.) ve kurumlar ortaya çıkmaktadır. Ulusal sınırları aşkın hedefler ve ilgi alanları yaratan bu düzenlemeler, sadece sınırötesi sonuçlar doğurmakla kalmaz, geleneksel ulus-devlet vatandaşlığının sınırlarını zorlayan ülke-aşırı veya yurtdışında seçimler türünden yeni siyasal pratikleri teşvik etmektedir.

Son yıllarda çifte vatandaşlık uygulaması özellikle Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri gibi göç veren ülkelerde yaygın bir pratik haline gelmiş ve genelde “dış etnik unsurlar”a yönelik yasal ve siyasal düzenlemelerle paralel şekilde gelişmiştir.² Ek kurumsallaşma ve bütçenin ayrılmasını gerektirse de, çifte vatandaşlık hem göç sonucunda meydana gelen demografik, sosyo-ekonomik ve politik sorunların sonuçlarının hafifletilmesi, hem de siyasal elitin genel seçimler ve göçmen gelirleri ile ilgili projeksiyonları açısından önemli uzlaşma platformu sunmaktadır. Daha da önemlisi çifte vatandaşlık, Balkanlar gibi uluslaşma süreçlerinin halen tarihsel önyargıları gündemde tuttuğu bir bölgede, ülkeler arasında ortak değer ve

² Miriam Feldblum, “Managing Membership: New Trends in Citizenship and Nationality Policy”, *From Migrants to Citizens: Membership in a Changing World*, Der. Alexander Aleinikoff / Douglas Klusmeyer, Washington 2000, s. 475-494.

normların gelişmesini teşvik edecek siyasal ve toplumsal ağların oluşması ve ülkesel sınırların geleneksel dışlayıcı işlevlerini zayıflatması açısından özel önem taşımaktadır. Özellikle günümüzde coğrafi ve kurumsal, iç ve dış, milli ve toplumsal sınırlardaki dışlayıcı gelenek ve pratikleri aşındırma potansiyeli taşıyan çifte vatandaşlık pratikleri, yükselen milliyetçilik ve yabancı düşmanlığını hem tetikleyen, hem de dengeleyen ve aşındıran bir pratik olarak öne çıkmaktadır.

Uzun vadede değerlendirildiğinde, çifte vatandaşlık sürekli değişim içinde olan farklı yerel kültürler arasında iletişim, değer alışverişi ve aşinalığa ortam sağlayarak önyargıları aşındıran ve işbirliğini teşvik eden bir pratik olarak öne çıkar. Genelde bölünmüş, güvenilmez sadakat ilişkilerine dayandığı ileri sürülse de, diğer yandan sadakat kurumunun ulus-devletin üstünde ve toplumsal olarak inşa edilmiş, çok yönlü ve görece özelliğini ortaya çıkarmaktadır. Böylece çifte vatandaşlık, haklar, sorumluluklar, temsil ve sadakatin yeniden ve daha içerleyici bir bakışla formüle edilmesini salık vermektedir. Bu durum özellikle siyasal haklar alanında daha çarpıcı sonuçlarla öne çıkabilmektedir. 1990'lı yıllarda bazı AB üyesi ülkelerde ikamete dayalı yarı-vatandaşlıkla yerel seçimlere katılımı sınırlı olan göçmenlerin siyasal katılımı, çifte vatandaşlıkla birlikte parlamento seçimlerinde siyasal temsil olanağına yükselmektedir. Ulusal seçimlere katılım olanağının sunulması ise, çifte vatandaşlığı intibak eden ülkelerde iktidar ile oy veren çifte vatandaşlar arasında sorumluluk bağları inşa etmektedir.

Bulgaristan-Türkiye siyasetine 90'lı yılların sonlarında giren çifte vatandaşlık, ortak sınırı olan iki devletin siyasal, iktisadi ve toplumsal coğrafyalarını aşkın siyasal ve sosyal varlık gösteren bir göçmen topluluğunun gündelik pratik ve söylemlerle dokuduğu sınıraşırı toplumsal ağlar sonucunda ulusötesi vatandaşlıktan farklı, sınır mevhumunu da içeren bir özellik kazanmıştır. Havayolu ulaşımında yaşanan gelişme ülkelerarasında coğrafi mesafelerin önemini ortadan kaldırmış olsa da, ülkesel egemenliği vurgulayan ulusal sınırların tarihsel ve yerel özellikleri çifte vatandaşlık gibi ulusötesi pratiklere

farklı boyutlar ekleyebilmektedir. Bu çerçevede sınırötesi vatandaşlık, hem komşu devletler arasında müzakere edilen bir olgu olması, hem de tarihsel gelişiminde sırtlandığı siyasi, kültürel ve sosyal yük açısından kendine has özellikler barındırabilmektedir.

Bulgaristan'dan Göç ve Çifte Vatandaşlığın Gelişimi

Türkiye-Bulgaristan ilişkileri bağlamında güncel haliyle çifte vatandaşlık olgusu, Bulgaristan'ın 1998 Vatandaşlık kanununda getirdiği değişikliklerle birlikte Bulgaristan göçmenlerinin gündemine girdi. Her on yılda bir yaşanan tehcir siyaseti sonucunda Türkiye'de biriken Bulgaristan muhacirlerinin yaşadıkları sosyal ve ekonomik kayıplar, Bulgaristan Türklerinin siyasal yaşamında yaşanan temsil olanaklarıyla birleşince, Bulgaristan-Türkiye sınırında mal ve hizmet hareketlerini aşan yeni sınırötesi vatandaşlık ağ ve pratikleri meydana geldi. İlk başlarda az sayıda insanı kapsayacağı düşünülen bu gelişmeler, Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç tarihi bağlamında farklı boyutlar kazanabilmiştir.

Tablo 1. Türkiye'de Bulgaristan Doğumlu Nüfus	
Göç Yılları	Göçmen Sayısı
1935-49	109.884
1950-51	154.000
1969-1978	130.000
1989	245.000
1990 Sonrası	170.000 ³
Toplam	808.884

Meral Akşener'in TBMM'de verdiği rakamlara göre, Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1923-1996 yılları arasında 790.793

³ Bu rakam sürekli değişmekte ve bu konuda güvenilir veriler bulunmamakla birlikte, bu sayının yarısından fazlası Bulgaristan göçmeninin Türkiye'de yerleşerek 2000'li yılların başlarında Türkiye vatandaşlığını aldığı tahmin edilebilir. Kemal Kirişçi, *Refugees and Turkey since 1945*, Araştırma Raporu, Boğaziçi Üniversitesi, 1994, s. 16.

Türk ve Müslüman göç etmiştir.⁴ 1935 yılından sonra kayda alınan Bulgaristan'dan göç rakamlarına göre de, Türkiye'de 808.884 civarında Bulgaristan doğumlu muhacir ve göçmen olduğu anlaşılmaktadır. Doğum yeri esasına göre Bulgaristan vatandaşı olma olanağı bulunan bu göçmenlerin önemli kısmı iskânlı göçmen olarak Türk vatandaşlığını almış, 1990'lı yıllarda gelenlerin önemli bir kısmı da Türk vatandaşlığına geçiş sürecinde bulunmaktadır. Benzer şekilde bu göçmenlerin büyük kısmının aynı zamanda fiilen Bulgaristan vatandaşı olduğunu söylemek de zor. Bulgaristan vatandaşlık kanununda öngörülen doğum yeri esasına rağmen, farklı dönemlerde Türkiye'ye göç etmek durumunda kalan Bulgaristan göçmenlerinin hepsi doğrudan ve aynı koşullarla Bulgaristan vatandaşı olma olanağına sahip değildir. Göç süreci ile birlikte vatandaşlık durumları da farklı dönemlerde farklı yasal çerçeve ve uygulamalara tabii olmuştur.

Nitekim 1940 Vatandaşlık kanunundan önce Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan Bulgaristan göçmenlerinin büyük kısmı, 1904 vatandaşlık kanunu çerçevesinde göçle birlikte vatandaşlıklarından feragat etmek durumunda bırakılmışlardır. Tek vatandaşlığın esas olduğu bu yıllarda 1904 tarihli Vatandaşlık kanununu bazı küçük değişikliklerle benimseyen 1940 Vatandaşlık kanununun 14. maddesi de başka bir vatandaşlığın kabulünü esas vatandaşlığın kaybına koşul olarak düzenlemiştir. Kanunun 15. maddesi çerçevesinde “*Krallıktan göç eden Bulgar asıllı olmayan Bulgar tebaaları göçün gerçekleşmesiyle tabiiyetini kaybeder... Anlaşmada farklı bir şekilde düzenlenmediği sürece, Bulgaristan ile başka bir devlet arasında yapılan anlaşma çerçevesinde Krallıktan göç edenler de Bulgar tabiiyetini kaybederler.*”⁵

II. Dünya savaşı esnasında Nazi rejimi sempatzanı yönetimlerin olduğu ülkelerde Yahudilerin tehcir siyaseti

⁴ “İçişleri Bakanı Meral Akşener’in Konuşması”, *Genel Kurul Tutanağı*, 20. Dönem, 2. Yasama Yılı, 60. Bileşim, Ankara, 25 Şubat 1997, s. 11-12.

⁵ “Zakon za Bălgarskoto Podanstvo”, *Dăržaven Vestnik*, No. 288, 20 Aralık 1940.

bağlamında çıkarılan 1940 Vatandaşlık Kanunu, 1948 Vatandaşlık Kanunun 31. maddesiyle⁶ kaldırılmış, ancak göçle vatandaşlığın kaybına ilişkin koşullar korunmuştur. 1948 tarihli Vatandaşlık kanununun 21. maddesi çerçevesinde⁷: “*Bulgar asıllı olmayan Bulgar tebaaları [...] faaliyetleriyle devlet güvenliği ve toplumsal düzen için tehlikeli veya sadık olmadıklarını gösterdikleri takdirde [...] Bulgar tabiiyetinden men edilebilirler.*” 1989 Mayıs ayaklanmaları esnasında sınır dışı edilen Türk aydınların büyük kısmı bu madde bağlamında vatandaşlıktan çıkarılmış ve aşağıda değinilecek olan 1993 yılına ait Bakanlar Kurulu yazısında vatandaşlığa geri alınmaları yönünde tarih engeli getirilmeye çalışılmıştır. Benzer şekilde 1949’da ilk tehcir başladıktan sonra, 1950 yılında 1948 tarihli Vatandaşlık Kanununun 6. maddesinde yapılan⁸ değişiklikle, Bulgar asıllı olmayıp vatandaşlığını yitiren göçmenlerin vatandaşlığa geri dönmeleri engellenmiştir.⁹ Kanunun 24. maddesi çerçevesinde 1950 göçmenlerinin Bulgaristan vatandaşlığına geri dönmesi ancak Bulgar asıllı Bulgaristan vatandaşıyla evlenmeleri ve 5 yıl kesintisiz ikamet şartını sağlamaları halinde mümkündü. 1949-51 tehcirinden sonra 1952 yılında yapılan değişikliklerle başka ülkenin vatandaşlarının Bulgar vatandaşlığına geçmeleri kolaylaştırılmış, ancak çifte vatandaşlığın önlenmesi kaygısıyla eski vatandaşlıktan vazgeçme beyanı Bulgar vatandaşlığına geçmek için koşul oluşturmıştır.¹⁰

Akraba göçü olarak da bilinen 1968-78 göçünde 1952 yılındaki değişikliklere ek olarak 1963 yılında 6. madde yeniden değiştirilmiş¹¹ ve vatandaşlığın kaybı Adalet Bakanının ön izniyle yabancı bir vatandaşlık kabul eden kişiler için söz konusu edilmiştir. Avrupa Çoklu Vatandaşlığı Önleme

⁶ “Zakon za Bălgarskoto Graždanstvo”, *Dăržaven Vestnik*, No. 70, 26 Mart 1948.

⁷ *Dăržaven Vestnik*, No. 70, 26 Mart 1948.

⁸ “Zakon za Bălgarskoto Graždanstvo”, *Dăržaven Vestnik*, Nova Alinea 2, No. 272, 1950.

⁹ Nova Al. 2 - *Dăržaven Vestnik*, No. 272, 1950.

¹⁰ *Dăržaven Vestnik*, Br. 118, 1950 g., izmenenie, Izv., S. 65, 1952.

¹¹ Izm. - *Dăržaven Vestnik*, No. 83, 1963.

Konvansiyonu'nun 1. maddesi kapsamında yapılan bu düzenlemelerle başka vatandaşlık almak için izin isteyen bir Bulgar vatandaşının 14. maddeye göre, hangi vatandaşlığı ve neden kabul etmek istediğini belirten dilekçeyle başvuruda bulunması şartı getirilmiştir. İzin almadan başka vatandaşlık kabul edenler, 26. maddeye göre 400 leva para cezasına tabi tutulmuştur.¹² Bu çerçevede 1968-78 yılları arasında Ailelerin Birleştirilmesine ilişkin göç anlaşmasıyla Türkiye'ye göç eden Bulgaristan Türkleri vatandaşlıktan feragat yazısı imzalamak durumunda kalmış ve Adalet Bakanlığının onayıyla vatandaşlıktan çıkarılmıştır. 1963 ve 1968 yıllarında yapılan bu düzenlemeler 1998 yılına kadar geçerli olmuş ve 1968-78 göçmenlerinin Bulgaristan vatandaşlığını geri almaları konusunda idari engellerin oluşmasına yol açmıştır.

1989 yılının baharında Türkiye'ye tehcir edilen Bulgaristan Türk ve Müslümanları da 1963 yılına ait değişiklikleri muhafaza eden 1948 tarihli Vatandaşlık kanunu koşullarına tabi olmuş, ancak 1989 tehciri Bulgaristan Komünist Parti'nin tek taraflı kararıyla polis eşliğinde ülkeden süratli bir şekilde toplu sınır dışı etme şeklinde gerçekleştirilmesinden dolayı feragat yazılarının teslim edilmesi şartı düzenli uygulanmayıp, doğrudan taşınmazların kamulaştırılmasına gidilmiştir. 1989 tehcirinden sonra Bulgaristan'a geri dönen göçmenler Bulgaristan vatandaşlığını fiilen kullanmaya devam etmiş, ancak Türkiye'de kalanların vatandaşlıklarını geri alıp Türk vatandaşlığı ile birlikte kullanabilmeleri için ek düzenlemelerin yapılması gereği ortaya çıkmıştır. Nitekim 1992 yılında başlayan 1925 Anlaşmasını yenileme görüşmeleri esnasında Türkiye, Bulgaristan pasaportlarını göçmenlere iade etmeye başlamış ve 1993 yılında göçmenlerin Bulgaristan vatandaşlığına geri alınması meselesini Bulgaristan'ın gündemine getirmiştir. Bulgaristan, Adalet Bakanı Pavlin Nedelçev'in 24 Haziran 1993 tarihli bir yazısıyla Bulgaristan'da doğup 1912'den sonra Türkiye'ye göç eden Bulgaristan Müslümanlarının Türk vatandaşlığını tanımayı kabul etmiş,

¹² Izm. - Izv., No. 65, 1952, *Dāržaven Vestnik*, No. 26, 1968.

ancak Bulgar vatandaşlıklarını kaybetmelerini önleyecek herhangi bir yasal düzenlemeye gitmemiştir.

13 Kasım 1997’de dönemin Adalet Bakanı Vasil Gotsev ise, 1912 yılından sonra göç edenleri kapsayan Nedelçev’in yazısına atıfta bulunmadan Bakanlar Kurulu’nun 15 Haziran 1993 tarihli ilgili kararına ilişkin bir resmi yazıyla, 1 Haziran 1989’dan sonra göç eden bütün Bulgar vatandaşlarının, başka vatandaşlığı kazanmalarına bakılmaksızın, vatandaşlığını muhafaza ettiklerini belirtmiştir. Yayınlanmadığı için yürürlüğü de tartışmalara konu olan bu kararın etrafındaki belirsizlik, söz konusu dönemde HÖH, iktidar ve cumhurbaşkanı üçgeninde yaşanan siyasi mücadelenin bir sonucu olmuştur. 1989 yılından önceki tehcirleri dışta bırakan bu kararın, sadece 1 Haziran 1989’dan sonra tehcir edilen Bulgaristan göçmenlerini kapsayarak 1 Haziran 1989’dan önce Nisan ve Mayıs aylarında uçaklarla sürgün edilen veya iltica eden Bulgaristan Türk ve Müslüman aydınlarını dışarıda bıraktığı dikkati çekmektedir. Bulgar milliyetçileri, Bakanlar Kurulu’nun 15 Haziran 1993 tarihli 54 No’lu protokolünde bu tür bir kararın söz konusu olmadığını, yani Bulgaristan Bakanlar Kurulunun bu tarihte böyle bir karar almadığını ileri sürmüştür. Ancak Cumhurbaşkanı Jelyu Jelev’in Temmuz 1994 yılındaki Türkiye ziyaretinden bir hafta sonra, Türkiye İçişleri Bakanlığı 15 Haziran 1993 tarihli karara atıfta bulunarak, 15 Temmuz 1994 tarihinde valiliklere 055917 no’lu genelgeyi göndererek Bulgaristan’dan göç eden ve Türk vatandaşlığına kabul edilen göçmenlerin, Bulgaristan’daki maddi ve manevi haklarının korunduğunu bildirmiştir. Buna göre, göçmenlerin Bulgaristan vatandaşlıklarını muhafaza ettikleri, Bulgaristan pasaportlarını yenileyebilecekleri ve emeklilik ve sosyal güvenlik fonlarından haklarını talep edebilecekleri belirtilmiştir. Akabinde Türkiye’deki göçmenler Bulgaristan pasaportlarını geri almaya başlamıştır.

7 Haziran 1995’te TBMM Bulgaristan göçmenlerinin Bulgar vatandaşlıklarını muhafaza edebileceklerine dair bir kanun kabul ederek çifte vatandaşlık sürecinin Türkiye ile ilgili boyutu

resmileşmiştir. Bununla birlikte çifte vatandaşlık gerçeğinin göçmenlerin gündemine girmesi 1999-2000 yılını bulmuştur. 1989 göçmenlerinin vatandaşlıklarının tanınması Bulgaristan'da iktidarda olan partiler arasında uzun süre destek bulmamış, HÖH'le yapılan siyasi pazarlıklara konu edilmiş ve özellikle Bulgar milliyetçi çevreler tarafından engellenmeye çalışılmıştır.¹³ Bulgaristan göçmenlerinin vatandaşlık statüsü, 1998 Vatandaşlık kanunu ve 1989 göçmenlerine ilişkin 2001 yılındaki ek düzenleme çıkarılana kadar yasal belirsizlik içerisinde kalmıştır.

1996 ekonomik krizinden sonra başlayan beyin göçünden sonra Kostov iktidarı yurtdışında yaşayan 1-1,5 milyon Bulgar vatandaşının genel haklarını düzenleme ve siyasal haklar çerçevesinde ülke seçimlerine katılmalarını sağlama yönünde çalışmalar başlatmıştır. Bu dönemde kabul edilen 1998 Vatandaşlık kanununun¹⁴ aslında temel kaygısı işsizlik nedeniyle veya eğitim için yurtdışına gidip geri dönmeyen bir milyonu aşkın Bulgar gencinin Bulgaristan ile bağlarını devam ettirmek olmuştur. Bu çerçevede, Türkiye'deki göçmenler oy potansiyeli olan bir "Bulgar diasporası" olarak değerlendiriliyordu.¹⁵ 1990'lı yıllarda Bulgar araştırmacılar tarafından Türkiye'de yapılan alan araştırmalarında Türkiye'deki göçmenlerin Bulgaristan özlemi ve Türkiye'ye adaptasyon sorunları işleniyor, bu bağlamda göçmenler arasında DGB'ye oy kayabileceği düşünülüyordu. Nitekim 1998 Vatandaşlık kanunu 1989 zorunlu göçmenlerini anmadı. Buna karşın Bulgar milliyetçiliğinin "Romanlaşan ve yaşlanan Bulgaristan" paranoyası, hem 1998 Vatandaşlık kanununun hem de onunla birlikte yürürlüğe konulan Dış Bulgarlar Kanununu ve Dış Bulgarlar Ajansı ile ilgili düzenlemelerin temelinde yer aldı.

¹³ Milko Boyadziev, "Vāšnrite' Pensioneri na Bālgariya", *NIE Monthly*, No. 2, 2001, Kaynak:

(http://members.tripod.com/~NIE_MONTHLY/nie2_01/pensioneri.htm)

¹⁴ "Zakon za Bālgarskoto Graždanstvo", *Dāržaven Vestnik*, No. 136, 18 Kasım 1998, yürürlüğe giriş 20 Şubat 1999.

¹⁵ Nurcan Özgür (Baklacioğlu), "1989 Sonrası Türkiye-Bulgaristan İlişkileri", *Türk Dış Politikası Analizi*, Der. Faruk Sönmezoglu, İstanbul 2007, s. 609-684.

Doğum esasını benimsese de, 1998 Vatandaşlık Kanunu'nda 1989 zorunlu göçmenlerinin vatandaşlık statüsü ile ilgili olası istismar ve tartışmaları ortadan kaldıracak bir düzenleme yoktu. Aksine, 1998 Vatandaşlık Kanununun 26. maddesiyle vatandaşlığını göç sonucunda yitiren Bulgaristan vatandaşlarına vatandaşlık yenileme başvurusundan sonra Bulgaristan'da 3 yıl kesintisiz ikamet şartı getiriyordu. Nisan 2001'de 1998 vatandaşlık kanununun 12.,13. ve 15. maddelerine getirilen yeni düzenlemelerden sonra önceki vatandaşlıktan çıkma koşulu genel Bulgar vatandaşlığını edinme koşulu olarak getirildi ve 26. maddede yapılan geçici değişiklikle göç sonucunda Bulgar vatandaşlığını yitiren kişiler vatandaşlıklarını yenilemek için bir yıl içerisinde başvurmaya davet edildi.¹⁶ Uygulamada Bulgaristan Sosyal Güvenlik Kurulumu'nun 2002 yılı verilerine göre, 1999'dan 2002 yılına kadar 35.000 göçmen Bulgar pasaportunu yenileyip Bulgaristan'da emekli olmuş veya oradaki emekliliklerini yenilemiştir.

1998 Vatandaşlık kanunu doğum yeri esasını ve çoklu vatandaşlığı kabul etmekle birlikte, Madde 3 ile çifte vatandaşlığı teşvik etmiyordu. 2001'de 12.,13. ve 15. maddelere getirilen düzenlemelerle eski vatandaşlığın terk edilmesi, Bulgaristan vatandaşlığına geçmenin koşulu olarak muhafaza edilmiştir. 2001 yılında, HÖH'ün iktidar koalisyonuna girmek üzere olduğu dönemde 1989 ve öncesi göçmenlerin yararlanabileceği ek düzenlemeler getirildi. HÖH'ün iktidar ortağı olduğu Mayıs 2002'de yapılan kapsayıcı düzenleme ile 1940 ve 1948 Vatandaşlık kanunlarının göç ile ilgili düzenlemeleri sonucunda vatandaşlıklarını yitiren Bulgaristan vatandaşları ile 1989 zorunlu göçmenlerinin vatandaşlıklarının koşulsuz iadesi kabul edildi.¹⁷ Bu yılların dışında göç edenler, özellikle 1968-78 aile birleşimi anlaşmasıyla ve bizzat vatandaşlıktan feragat yazısı ibraz edenler ancak çok daha

¹⁶ *State Gazette*, 41/26 Nisan 2001

¹⁷ "Law for Bulgarian Citizenship", Prom. *State Gazette*, 136/18 Kasım 1998; and amend. *State Gazette*, 41/26 Nisan 2001; and suppl. *State Gazette*, 54/31 Mayıs 2002.

çetrefilli bir prosedürü içeren alelade yabancılar statüsünde, Bulgaristan vatandaşlığını edinme olanağına sahiptirler.

Bu son düzenlemelerle 1940 yılından bu yana Türkiye'ye göç eden Bulgaristan doğumlu 638.000 civarında göçmen Bulgar vatandaşlığını herhangi bir ek koşul olmadan alma hakkına sahip olmuştur. Nitekim HÖH'ün iktidar ortağı olduğu dönemde bu konuda sorun yaşanmamış, başvuruda bulunan eski göçmenler ve çifte vatandaşların çocukları ve eşleri vatandaşlığa alınmıştır. En son 2007 Avrupa Parlamentosu seçimleri vesilesiyle Bulgaristan Nüfus Kayıt Enstitüsü GRAO'nun yayınladığı rakama göre, Türkiye'de, Bulgaristan'daki seçimlerde oy kullanma hakkına sahip 185.000 Bulgar vatandaşı seçmen tespit edilmiştir.

Bu rakamın içerisinde 1991 sonrasında Türkiye'ye çalışmak için gelen Bulgaristan göçmenleri de var. Eldeki düzensiz istatistikler 2000'li yıllarda Türkiye'de ortalama olarak en azından 100.000 civarında Bulgaristan Türkü göçmen işçinin dolaştığını göstermektedir. Bulgaristan'ın 2007 parlamento seçimleri öncesinde AB ülkeleri dışındaki ülkelerde yaşayan 230.000 Bulgaristan vatandaşından söz edilmiştir. Bu rakamın önemli bir kısmının Türkiye'de yaşayıp çalışan Bulgaristan Türkleri olduğu tahmin edilebilir. 2008'den sonra uygulamaya konulan 3 ay Türkiye'de/3 ay Bulgaristan'da kalma zorunluluğu Bulgaristan'dan Türkiye'ye çalışma amaçlı göçü azalttı ve önceden sürekli ikamet kaydıyla Türkiye'de yaşayan Bulgaristan Türklerinin kayıt dışı göçmen olarak Türkiye'de kalmalarına neden oldu. Bu uygulama devam ettiği sürece Türkiye'de kayıt dışı yaşayan ve çalışan herhangi sosyal ve sağlık güvencesi olmadan çalışan Bulgaristan göçmenlerinden söz etmek daha anlamlı olacaktır. Türkiye'nin seçimden seçime ikamet affı uygulaması, bu kayıt dışı nüfus için ikametle kayıtlı hale gelmelerine olanak veren, dolayısıyla vatandaşlığın yolunu açan tek anahtar olarak önem kazanacaktır.

Sınırın İki Tarafında Çifte Vatandaşlık Algı ve Pratikleri

1998 Vatandaşlık Kanunu ile birlikte gündeme gelen çifte vatandaşlık esasen sınırın iki tarafındaki resmi çevrelerin beklentileri etrafında tasarlanmış olsa da, yerel pratik ve söylemlerle geliştirilerek son yıllarda yeni boyutlar kazanmıştır.

Türkiye'nin geleneksel Balkan Türkleri söylemi bağlamında göçmenlerin Bulgaristan'a geri dönmesi ve oradaki varlıklarını devam ettirmeleri esas olmuş, bu bağlamda da 1990'lı yıllarda Türkiye'deki göçmenlere Bulgar pasaportları iade edilirken, Bulgaristan'daki Türk asıllı Bulgaristan vatandaşlarına Türk vizesi verilmemesi esas olmuştur.¹⁸ Çifte vatandaşlığın gündeme gelmesiyle birlikte bu ayrımcı vize politikası terk edilmiş, ikamet kaydında muafiyetler ve kolaylıklar sağlanırken, göçmenlerin kayıt dışı çalışmaları hoş görülmüştür. Göçe müsamaha gösterilirken, vatandaşlığa kabul süreci uzun süreler ve ek bürokrasiyle caydırıcı hale getirilmiştir. Vatandaşlığa alınmış göçmenlerle yaptığım görüşmelerden anlaşıldığı üzere, vatandaşlığa kabul mülakatlarında belirleyici olan "aile birleşimi" gerekçesi olmuştur. 1997-1999 yıllarında çifte vatandaşlık daha çok 1989 zorunlu göçüyle gelen göçmenlerin sosyal hakları ile ilgili sorunların çözümü için bir vasıta olarak görülürken, 2001 yılından sonra sınırötesi seçimlerin başarısı arttıkça çifte vatandaşlık Türkiye açısından yeni siyasi boyutlar kazanmış ve sınırötesi demokrasi inşası projesi olarak sunulur olmuştur. Son yıllarda çifte vatandaş olan göçmenlere oy kullanma çağrısı yapılırken, Bulgaristan'dan gelen Türk asıllı göçmen işçilere çalışma izni muafiyeti getirilmiş ve sınırın iki yanındaki derneklerin işbirliğine yönelik yerel girişimler teşvik edilmiştir.

Sınırın Bulgaristan tarafında çifte vatandaşlık, üstte anlatılan süreçlerden de anlaşılacağı üzere Türkiye ve HÖH'ün

¹⁸ 1993-1997 yılları arasında göçü önlemek için her Türk ailesinden sadece birer kişiye turistik vize verilmiş, aileler birlikte Türkiye'ye gelebilmek için Bulgar isimlerini almak veya yasadışı yollara başvurmak zorunda kalmışlardır.

girişimleri sonucunda gündeme gelmiş ve uzun süre Bulgar milliyetçileri tarafından muhalefetle karşılanmıştır. 1998 Vatandaşlık Kanununda çifte vatandaşlığın benimsenmesi, esasen ülkede 1996 kriziyle %40'lara ulaşan işsizliğin tetiklediği yurtdışına göçü yönetme çabasından ileri gelmiştir. Bu göçü yönetme çabasının iki hedefi olmuştur. Birisi yaşanan ve “Romanlaşan” bir Bulgaristan’a dönüşme paranoyası karşısında yurtdışındaki Bulgar vatandaşlarının ülke ile bağlarını canlı tutmak, bu bağlamda da göçmen gelirleri üzerinde kontrol kurmak. İkinci olarak da çifte vatandaşlık aracılığı ile Simeon II gibi eski muhaliflerin Bulgaristan’a dönüşünü, siyasete katılımını sağlamak ve ülkede 1997 seçimlerinde bazı bölgelerde %59’a düşen seçimlere katılım oranını yükseltmek açısından desteklenmiştir. Burada güdülen esas amaç yurtdışındaki oyları ulusal seçimlere katmak ve yurtdışında yaşayan Bulgar vatandaşları arasında siyasi ve milli seferberlik başlatmak olmuştur. Son olarak çifte vatandaşlık, 90’lı yılların sonlarında iki ülke ilişkilerinin gündemini meşgul eden göçmenlerin emeklilik ve sosyal haklar sorununun en karlı şekilde çözülmesine olanak sağlamıştır. Bulgaristan, çifte vatandaşlığa müsamaha göstererek tazminat ödemediği göçmenlerin Bulgaristan’da emekli olmasına olanak sağlamış, son yıllarda ise göçmenlerin Bulgaristan’daki emeklilik primlerini satın alarak Türkiye’ye transfer etmesiyle ciddi bir ek gelir elde etmiştir.¹⁹

Göçmen derneklerinin her iki ülke nezdinde yaptıkları girişimlere rağmen, iki ülke arasında sosyal güvenlik anlaşmasının imzalanmasından kaçınılmıştır. Anlaşmanın

¹⁹ Türkiye ile Bulgaristan arasında Sosyal Güvenlik Anlaşması yapılsaydı Bulgaristan hem göçmenlerin emeklilik tazminatlarını Türk lirası üzerinde ödemek durumunda kalabilirdi, hem de 1993’ten bu yana Türkiye’de sosyal güvencesi olmadan çalışan Bulgaristan vatandaşı Türk göçmen işçilerin emekliliklerini tanımak ve Bulgaristan’da ödemek zorunda kalacaktı. Son düzenlemelerle Bulgaristan tazminat ödemek bir yana, göçmenlerin hâlihazırda zamanında yatırdığı emeklilik kesintilerini yeniden döviz üzerinden ödetmiştir. 2009 yılında Bulgaristan’daki yıllarını satın alabilmek için göçmenler kişi başına 5.000 ile 20.000 lira arasında para ödemek zorunda kalmışlardır. Bulgaristan vatandaşlığını reddeden göçmenlerin emeklilik haklarına ilişkin herhangi bir düzenleme söz konusu değildir.

imzalanmasının yerine Türkiye Türk soylu yabancılara ilişkin yasal düzenlemelerle Bulgaristan Türklerinin Türkiye’de çalışma muafiyeti, kolaylaştırılmış ikamet kaydı, vatandaşlığa başvuru olanağı gibi kolaylıklar sağlamıştır. Son yıllarda bu kolaylıklar, 3 ay Türkiye’de, 3 ay Bulgaristan’da yaşama / çalışma uygulamalarıyla sorunlu hale gelmiş ve Bulgaristan Türklerini belli sosyal güvence ve haklara erişimin sağlandığı koşullarda AB ülkelerinde iş aramaya yöneltmiştir. 2008 küresel mali krizinin AB iş piyasasında yol açtığı daralma sonucunda Bulgaristan göçmenlerinin son iki yıldır yeniden kayıt dışı ekonominin nispeten daha yaygın olduğu Türkiye’ye yöneldikleri, ancak üstteki düzenleme nedeniyle kayıt dışı çalışmak durumunda kaldıkları dikkati çekmektedir.

Popülist milliyetçi GERB iktidarı döneminde vatandaşlığa alınma sürecinin yavaşlayacağı ve sınırötesi seçimlerle ilgili ek düzenlemelere gidileceği düşünülmektedir. GERB’in en azından 26. maddeyi hedef alıp Türkiye’de çifte vatandaş sayısının 638.000’e ulaşmasını engellemeye çalışacağı düşünülebilir. Çifte vatandaşlık alanındaki hareketliliğin himayeci politikalarla kontrol altına alınmaya çalışılacağı da söylenebilir. Nitekim 2006 yılında Avrupa Vatandaşlık Konvansiyonunu imzalayan Bulgaristan, Konvansiyonun üç maddesine, siyasi istismara elverişli bazı çekinceler koymuştur. Konvansiyonun vatandaşların hakları ile ilgili 11., 12. ve 17. maddelerine çekince koyan Bulgaristan, bu çekincelerle Bulgar vatandaşlığının edinimi, kaybı, yenilenmesi ile ilgili gerekçeleri yazılı olarak beyan etme yükümlülüğünü kabul etmemiş ve başvurusu reddedilen kişilerin vatandaşlıktan çıkarma, vatandaşlığı edinme ve vatandaşlığın yenilenmesi ile ilgili kararlara idare ve yargı nezdinde itiraz hakkını kaldırmış olmaktadır. Böylece Bulgaristan vatandaşlık işlemlerinin kendi egemenlik alanına girdiğini ve bu konudaki kararları konusunda sorgulanıp yargılanamayacağını da ortaya koymuş olmaktadır. Konvansiyonun 17. maddesine koyduğu çekinceyle de çifte vatandaşların Bulgaristan’da ikametleri sırasında Bulgaristan vatandaşlarıyla aynı haklara sahip olmasını engellemiştir. Geleneksel hukukta, bu türden hak sınırlaması

genelde ulusal güvenlikle ilgili stratejik mesleklere çifte vatandaşların alınmaması ve seçilme hakkının sınırlandırılması ile ilgili olur, çünkü geleneksel ulus-devlet algısında çifte vatandaşlar genellikle sadakati bölünmüş unsurlar olarak algılanırlar. Bu türden çekinceler devletlerin egemenlik hakları bağlamında birçok devletin getirdiği sıradan çekinceler olarak kabul edilir. Diğer yandan, azınlık politikaları bağlamında ele alındığında bu türden içeriği kaypak çekinceler, milliyetçi popülist iktidarlar tarafından istismar edildiğinde istenmeyen hak ihlallerine ve ayrımcılıklara yol açabilmektedir. Dış Bulgarlar Kanunu'nun Bulgar soylularına sağladığı ayrıcalıklar bağlamında, Bulgar asıllı olmayan çifte vatandaşların haklarına yönelik sınırlamaya gidilmesi olası görünmektedir. Popülist milliyetçi söylemlerin genelde siyasi iktidarsızlığı örtbas etmek için kullanıldığı dikkate alındığında, GERB'in ve hatta onu izleyen iktidarların da çifte vatandaşların sayısını sınırlamaya ve oy potansiyelini devre dışı bırakmaya çalışacağı beklenebilir. Günümüzde de Bulgaristan vatandaşlığını almak karmaşık ve caydırıcı bir süreç içerisinde ilerlemektedir.

Yurtdışında yaşayan Bulgar lobileri yurtdışında seçimlere katılma hakkının kaldırılmasını istemediğinden, GERB'in bu kesimlerin oy hakkını sınırlamadan, sadece HÖH'ün oy potansiyelini sınırlama çabasına gireceği söylenebilir. Uzun yıllardır dile getirilen ilk sınırlama yöntemi Bulgaristan seçimlerinde oy kullanabilmesi için bir kişinin en az 6 ay sürekli ikamet şartını tamamlamış olmasıdır ki bu uygulama yurtdışında sürekli ikametle yaşayan Bulgar oylarını da sınırlayacaktır. İkinci yöntem olarak ileri sürülen Avrupa Parlamentosu seçimlerinde uygulanan modeldir. Bu model AB ülkelerinde bulunan Bulgar vatandaşlarına seçimlere katılma hakkı tanırken, Bulgar diasporasının yoğunlaştığı ABD, Kanada, Avustralya gibi önemli bölgeleri dışta bırakmaktadır. Bu çerçevede, uygulanma olasılığı en yüksek olan model yurtdışından gelen oyların ulusal düzeydeki bütün seçim bölgeleri arasında eşit şekilde dağıtılması, böylece çifte vatandaşların ve HÖH'ün milletvekili çıkarma şansının azaltılmasıdır. ABD'deki Bulgar diasporası tarafından önerilen

diğer model ise yurtdışında kullanılan oyların kıtalar bazında saptanan uluslararası seçim bölgeleri arasında paylaştırılmasını öngörmekte ve Amerika kıtasına 6 sandalye, Avrupa/Afrika kıtasına 4 sandalye ve Türkiye'nin de dâhil edildiği Ortadoğu bölgesine 2 sandalyenin tahsis edilmesini önermektedir.²⁰ Bu şekilde çifte vatandaşların oyları iradeleri dışında, Amerika ve AB'deki Bulgar diasporasına devredilmiş olmaktadır ki bu demokratik olmayan ve ayrımcı bir model önerisidir.

Diğer yandan popülist milliyetçilikle iktidara gelen ve mali krizin yol açtığı iktisadi darboğaz içinde kalan GERB iktidarının Bulgar milliyetçiliğini seferberlik durumunda tutmak için çifte vatandaşların siyasal eylemlerini desteklemesi de söz konusu olabilir. 2010 yılı itibariyle GERB'in ülkedeki ekonomik sorunları çözme konusundaki başarısızlığı ve sosyal patlamalarla karşı karşıya kalmadan iktidardan çekilme arayışı, GERB'in azınlıklar arasında milliyetçi çıkışlara göz yummasını da salık verebilir. Böylece çifte vatandaşların sahip oldukları siyasal, kültürel ve iktisadi olanakların Bulgar halkı arasında yaydığı olumsuz önyargılar iç siyaset açısından değerlendirilebilir. Bulgar halkı içerisinde çifte vatandaşların sınırötesi oy kullanmaları bir ayrıcalık ve kendileri açısından haksızlık olarak değerlendirilmektedir. Onlara göre, Bulgaristan'da fiilen yaşamayan, siyasal gelişmelerden haberdar olmayan, yılda bir-iki kere gelen çifte vatandaş göçmenler, Türkiye'nin kendilerine önerdiği HÖH partisine oy vermekte ve Bulgaristan'ın siyasal yaşamını yönlendirmektedirler. Nitekim 5 Temmuz 2009'da yapılan genel seçimlerde HÖH'ün yurtdışında kullanılan 153.000 oyun 100.000'ine yakınına kazanması, bu oyların 93.000'inin ise Türkiye'deki çifte vatandaşlardan, geri kalanının da Belçika, Fransa, Almanya ve Hollanda'da çalışan Bulgaristan Türk, Pomak ve Romanları tarafından verilmesi, Bulgar milliyetçilerinin "Türk saldırısı" ve "Türkiye'nin Bulgaristan'ın işlerine müdahalesi" söylemini geliştirmelerine vesile olmuştur. Bulgar milliyetçileri arasındaki yaygın beklenti

²⁰ Lyubomir Gavrilov, "Kām Novo İzbornō Zakonodatelstvo", *Mediapool*, 4 Kasım 2009.

GERB'in Bulgaristan Vatandaşlık Kayıt Kurumu GRAO'nun tespitlerine göre, 2007 yılında 185.000 olan çifte vatandaş²¹ seçmenin oy hakkını sınırlamasıdır. Bu talep Türkiye'de 350.000 civarında Bulgaristan kökenli çifte vatandaş ve kayıt dışı göçmen olduğu yönündeki tahminlerle daha sert söylemlere bürünebilir. Türkiye'de, Bulgaristan Türk ve Pomak göçmenleri ile çifte vatandaşlarının sayısının artması, HÖH'ün yurtdışındaki oy potansiyelini arttırmaktadır. Bulgaristan Sınır İdaresinin verilerine göre, 2002 ve 2008 yıllarında yıllık ortalama 925.795²² ile bir milyon²³ civarında Bulgaristan vatandaşı Türkiye'yi turistik veya öğrenim amacıyla ziyaret etmektedir. Söz konusu yıllar arasında iki ülke arasındaki gidiş-gelişler değişmezken, 2005 genel seçimlerden bu yana yurtdışında oy kullananların sayısının ikiye katlandığı dikkati çekmektedir. 2005 yılında 75.254 kişi yurtdışında oy kullanırken, şimdi bu rakam 153.000'e yükselmiştir. Bu yükseliş özellikle Türkiye'de dikkat çekici bir yansıma bulmuştur. 2005'te Türkiye'de 75 seçim sandığı varken, diğer ülkelerde 269 seçim sandığı açılmıştır. 2009'da Türkiye'de açılan sandık sayısı 123'e yükselirken, diğer ülkelerde açılan sandık sayısı 151'e düşmüştür. 2005 seçimlerinde 226 şehirde seçim sandığı açılırken, 2009'da diğer ülkelerdeki 138 şehirde seçim sandığı açılmıştır. Tek başına Türkiye'de 16 şehirde 123 seçim sandığı açılmıştır.(Tablo 2)²⁴

²¹ "185.000 Izselnitsi v Turtsia Otpadat za Evrovota", *Sega*, 6 Nisan 2007.

²² Rositsa Guencheva / Petya Kabakchieva / Plamen Kolarski, *Migration Trends in Selected EU Applicant Countries, Bulgaria: The Social Impact of Seasonal Migration*, c. 1, Viyana 2003, s. 22.

²³ NSI, *Pätuvaniya na Bălgarski Graždani v Čužbina prez Mesets Septemvri 2009 godina*, 2009.

²⁴ Gavrilov, "Kăm Novo Izborno Zakonodatelstvo".

**Tablo 2: Yurtdışında Yapılan Genel Seçimlerin
Karşılaştırılması**

	1997	%	2001	%	2005	%	2009	%
Yurtdışından gelen oy sayısı			50.000		75.254		153.500	
Sandık sayısı					344/75		274/123	
HÖH'ün genel oyu	323.429		340.395		467.400		610.521	
HÖH'e Yurtdışından gelen oy	-		38.840 3 koltuk	12	40.656 3 koltuk	9	93.903 5 koltuk	17

Bu rakamlar, Bulgar yazınında yoğun tartışmalara ve seçilen bazı milletvekillerin milletvekilliklerinin iptaline ilişkin davalara yol açmıştır. Bulgar halkı arasında çifte vatandaşlar sadakati bölünmüş güvensiz unsurlar, Türkiye'nin "beşinci kolu", "Bulgaristan'ın aleyhinde çalışan bir etnik partinin militanları" olarak algılanmıştır. Türkiye'deki göçmenlerin dayanışması örnek gösterilirken, Bulgaristan dışında 31 ülkede yaşayan 1.500.000 Bulgar vatandaşının milli fikirlere ihaneti ve bencilliği eleştirilmiştir. Hem çifte vatandaşlık hem de Türkiye'de oy kullanma hakkı bir ayrıcalık olarak nitelendirilmiştir. Bütün tartışmaların arasında Türkiye'de kullanılan oyların arasında 3000 oyun HÖH dışındaki partilere verilmiş olması dikkat çekmemiştir. Yine seçim sandığı açılan hemen her ülkede, seçim sandıklarında çıkan sonuçların %90 oranında belirli partilere yönelik olduğu göz ardı edilmiştir. Yurtdışındaki oyların diğer partiler arasında dağılımına baktığımızda yurtdışındaki oyların üçte ikisinin tek başına HÖH'e gittiği görülmektedir. HÖH'ün yurtdışındaki en önemli rakibi ise 2009 seçimlerinde GERB olmuştur (Tablo 3).

Tablo 3: 2009 Seçimlerinde Yurtdışındaki Oyların Partiler Arasında Dağılımı

Parti	Kazanılan oy	% Oran	Milletvekili Sayısı
HÖH	93.903		5
GERB	33.426	56.08	2
Mavi koalisyon	9058	15.2	½
Ataka	6258	10.5	-
BSP	3882	6.51	-
RZS	1585	2.66	-
Yurtdışı Toplam Oy	153.500		-
Toplam oy	4.300.000		-

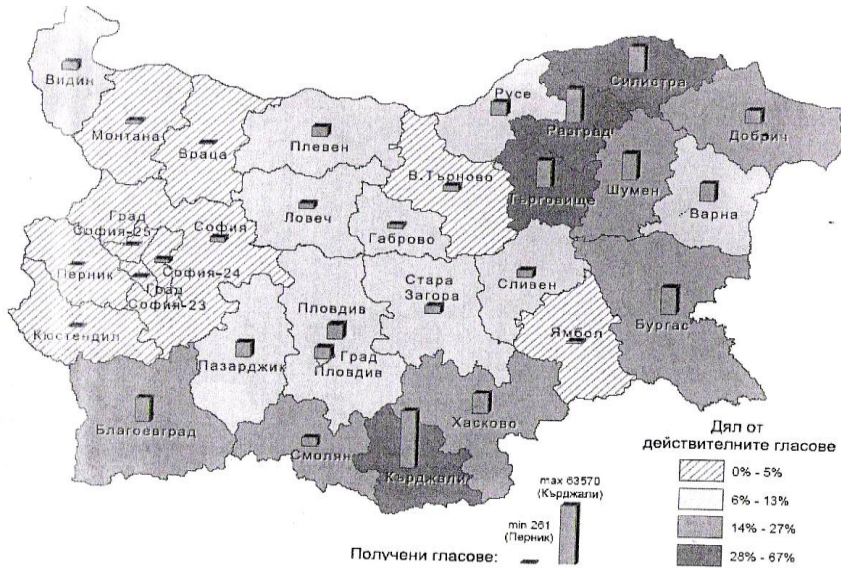
Kaynak: Lyubomir Gavrilo, *age*.

HÖH için sınırötesi oyların özel önemi bulunmaktadır. Öncelikle HÖH, 1989 tehciriyle birlikte kaybettiği demografik ve sosyal potansiyelini çifte vatandaşlık kurumu aracılığı ile kısmen geri kazanmıştır. Daha da önemlisi Bulgaristan'daki sosyo-ekonomik sorunlar altında politikadan soğuyan azınlık seçmeninin motivasyon eksikliğini, Türkiye'deki göçmenlerin seçimlere katılma seferberliğiyle önemli ölçüde telafi etmiştir. Böylece HÖH, azınlıklar arasında demokratik siyasal katılımı yaygınlaştırma projesini sınırötesi alana yayma başarısını elde etmiştir. Sınırötesi oy 2009 yılında HÖH'e önemli bir oy artışı sağlamıştır. 1994 seçimlerinde oy potansiyelinin neredeyse 1/3'ünü kaybeden ve 283.094 oyla yetinmek zorunda kalan HÖH, azınlıkların yaşadığı bölgelerde seçime katılım oranının %49'lara düştüğü²⁵ 1997 genel seçimlerinde 323.429 oyla seçim barajını aşmayı başarmış, ancak katılımın %75 düzeyinde seyrettiği 1991 seçimlerinde kendisine balansör güç avantajını kazandıran 418.168 kişilik seçmen desteğine yaklaşamamıştı. Yurtdışındaki Bulgaristan vatandaşlarına oy kullanma olanağının sağlandığı 2001 seçimlerinden sonra, HÖH'ün oylarında önemli bir artış sağlandı. İlk sınırötesi oy kullanma deneyimi sunan 2001 seçimlerinde, Türkiye'deki seçim hazırlıklarının yetişmemesi, yeterli sayıda sandığın açılmaması,

²⁵ Rumen Yankov, *Elektoralna Geografiya na Bălgariya: Malak Učeben Atlas*, Veliko Tırnovo 2006, s. 18.

oyların konsolosluklarda verilmesi ve Türkiye’de verilen oyların manipölasyonu ile ilgili çekincelerden dolayı göçmenlerin önemli bir kısmının derneklerin organizasyonu ile Bulgaristan’a giderek oy kullanması, çifte vatandaş göçmenlerin sınırötesi demokratik katılımı açısından önemli bir deneyim olmuştur. Bulgaristan’daki seçim verilerine göre, Türkiye’den gelen seçmenler özellikle kuzeydoğu Bulgaristan’ın Silistra, Razgrad ve Dobriç kasabalarında seçimlere katılım oranını %70’lere kadar yükseltebilmiş ve azınlıklara seçimlere katılma motivasyonu vermiştir. ²⁶

Harita 1: 2005 Seçimlerinde HÖH Oylarının Bulgaristan Geneline Dağılımı

Kaynak: ²⁷

İlk sınırötesi seçim tecrübesinin yaşandığı 2001 seçimlerinde Türkiye’den HÖH’e 38.840 sınırötesi oy gitmiştir. Bu oylar 2,5-3 milletvekiline denk gelmiş ve çifte vatandaş göçmenler ilk defa Bulgaristan parlamentosunda temsil edilme

²⁶ Yankov, age, s. 36.

²⁷ Yankov, age, s. 41.

olanağı bulmuştur. 2005 seçimlerinde seçmen tabanını 467.400 kişiye ulaştıran HÖH, Bulgar milliyetçiliğinin en saldırgan hale girdiği 2009 genel seçimlerinde 610.521 kişiyle tarihinin en geniş seçmen tabanına ulaşmıştır. Bu yükselişte şüphesiz çift vatandaşların somut katkıları vardır. 2005 seçimlerinde HÖH Türkiye'den 40.656, 2009 seçimlerinde de 93.903 oy aldı. Ancak bu yıllardaki artışı Türkiye'deki oyun dışında etkili olan bazı siyasi ve toplumsal faktörlerle de izah etmek mümkün. Öncelikle HÖH'ün 2001 yılında bu yana koalisyonlar içerisinde iktidarda bulunması ve bunun özellikle yerel yönetimler düzeyinde önemli siyasi, idari ve ekonomik imtiyazlar sağlaması, Bulgaristan genelinde ve farklı azınlıklar arasından siyaset erbabının HÖH çatısı altında bir araya gelmesini teşvik etmiştir. İktidar ortağı olması HÖH'ün tabanını diğer Pomak, Roman, Makedon azınlıkları ve hatta azınlıkların olmadığı seçim bölgelerini kapsayacak şekilde yaymasına yol açmış, böylece HÖH ulusal düzeyde siyasal temsil olanağına kavuşmuştur (Harita 1).

HÖH'ün ulusal parti olma çabası içerisinde 2005 seçim listelerinde 34 sandalyeden Pomaklara 4, Müslüman Romanlara 2 ve Bulgar asıllı milletvekillerine 5 sandalye tahsis etmesi²⁸, HÖH'ün seçmen tabanını diğer etnik toplulukları da kapsayacak şekilde genişlediğini göstermektedir. HÖH listelerinde Bulgar milletvekili sayısındaki artışı dolaylı şekilde destekleyen diğer bir faktör ise, 2005 seçimlerinde diğer seçim bölgelerine nazaran Kırcaali, Tırговиşte, Şumnu ve Silistre bölgelerinde 1 milletvekilliğin bedelinin 17.000 ila 19.000 oy arasında, Bulgar nüfusunun yaşadığı Batı bölgelerinde ise 1 milletvekilliğinin bedelinin 12-14.000 oy civarında olmasıdır.²⁹ HÖH'ün 2005 seçimlerinde elde ettiği başarı, aynı seçimlerde

²⁸ Nadège Ragaru / Antonela Capelle-Pogacean, "Les partis minoritaires, des partis 'comme les autres'? Les expériences de l'UDMR en Roumanie et du MDL en Bulgarie", *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, 38/4, Aralık 2007, s. 115-148.

²⁹ Yankov, age, s. 41.

Burgaz'da %12 oy alarak³⁰ yükselen ATAKA milliyetçiliğinin kışkırtmasıyla 2009 yılı genel seçimlerinde katlandı.

ATAKA ve kısmen GERB gibi milliyetçi partilerin örgütlediği Bulgar milliyetçiliğinin azınlıklara yönelik saldırgan bir söylem geliştirmesi, azınlıklar açısından önemli bir siyasi mobilizasyon faktörü oldu. Bu seferberlik hali AB ülkelerindeki İslam karşıtlığına dayalı ırkçı söylemlerle eklemlenen Bulgar milliyetçiliğinin baskısıyla karşı karşıya kalan Belçika, Fransa ve Almanya gibi ülkelerde çalışan Bulgaristan Türk ve Romanları arasında da yaygınlaşmıştır. 2009 seçimlerinin akabinde AB ülkelerindeki Bulgar asıllı vatandaşların gösterdikleri tepkilerden ve seçim ihbar sitelerine gelen ihbarlardan son 2009 seçimlerinde Belçika, Fransa, Almanya vb. ülkelerde açılan sandıklarda HÖH'ün önemli bir oy sağladığı anlaşılmaktadır.

Diğer yandan, 2001'den sonra yaşanan oy artışında rol oynayan başlıca faktör sadece çifte vatandaşların oyları da olmamıştır. Bu konuda diğer belirleyici faktör 2001 yılında vizeyi kaldıran Türkiye'de genelde kayıt dışı çalışan Bulgaristan Türklerinin, seçim dönemlerinde kendilerine uygulanan aflu, hem Türkiye'de ikamet kaydı yenileme olanağına sahip olmaları bu vesileyle de seçimlere katılma olanağı bulmasıdır. Türkiye'deki göçmenlerin, diğer ifadeyle otobüs seçmenlerinin katılımının en belirgin olduğu dönem, seçim katılımının %56'ya düştüğü 2005 seçimleri olmuş ve bu seçimlerde diğer bölgelerde katılım oranı genelde %50 ile %54 arasında değişirken, Kırcaali, Tırgovişte, Razgrad ve Silistre'de seçimlere katılım oranı %65'leri bulmuştur.³¹ Sürekli hareket halinde olmaları ve iki devlet tarafından sağlanan verilerin yetersiz olması göçmenlerin sınırötesi hareketliliği konusunda ampirik verilen oluşturulmasını zorlaştırmaktadır. Bazı verilere göre, her yıl

³⁰ Yankov, age, s. 41.

³¹ Yankov, age, s. 36.

ortalama 30.000 civarında Bulgaristan Türkü çalışmak üzere Türkiye’de bulunmuştur.³²

Tablo 4: Bulgaristan’dan Türkiye’yi ziyaret eden Bulgaristan Vatandaşları

	Yıl bazında	Aylık
2000 Genel Nüfus Sayımı	27 470 ³³	-
2002	925.795 ³⁴	77.149
2008, Eylül	1.296.000	108.000 ³⁵
2009, Eylül	1,500.000	127.000 ³⁶

Türkiye, yakın zamana kadar Bulgaristan’da ve AB üye ülkelerinde istihdam olanağı bulamayan Bulgaristan Türklerinin ve Müslümanlarının iş olanakları buldukları başlıca ülke durumunda olmuştur. Eylül 2009 Bulgaristan İçişleri Bankalığı istatistiklerine göre, Türkiye 127.000 Bulgaristan vatandaşı tarafından en fazla ziyaret edilen ülke olmuştur. Bulgaristan’dan yurtdışına çıkan nüfusun ¼’ü Türkiye’ye gelmektedir.³⁷ Bu rakam Bulgaristan’ın 2007’de AB üyesi olmasına kadar daha da yüksek olmuştur. Son yıllara kadar Bulgaristan Türkleri için Türkiye’de çalışmak anlamlı geliyordu, coğrafi ve dilsel yakınlık, akraba ve arkadaşlık bağları, 1989 göçmenlerinin söz sahibi olduğu istihdam alanlarının olması, aileyle birlikte yaşama olanağı ve Türk soyundan olmanın sağladığı Türkiye’de, vatandaşlık başvurusu yapma perspektifi Türkiye’yi Batı Avrupa’ya nazaran daha cazip kılıyordu. Özellikle, Türkiye’nin Bulgaristan Türklerine 90’larda uyguladığı sıkı vize rejiminin kaldırıldığı 90’lı yılların sonu ile

³² Ragaru / Pogacean, *age*, s. 14.

³³ Ükelere Göre Yurtdışından gelen Nüfus, *2000 Yılı Genel Nüfus Sayım İstatistikleri*, DIE, 2000.

³⁴ Guencheva / Kabakchieva / Kolarski, *Migration Trends*, s. 22.

³⁵ NSI, *Pätuvaniya na Bălgarski Graždani v Čužbina prez Mesets Septemvri 2009 godina*, 2009.

³⁶ NSI, *age*.

³⁷ NSI, *age*.

2000'li yılların başında Türkiye'de önemli bir Bulgaristan kökenli göçmen nüfusu birikmişti. Bulgaristan Ulusal İstatistik Enstitüsü verilerine göre 2002'de 925,795 Bulgaristan vatandaşı Türkiye'yi iş veya turizm gerekçeleriyle ziyaret etmiştir. Bu nüfusun içinde Türk ve Müslüman Bulgaristan vatandaşları belirleyici çoğunluğu oluşturmuştur.³⁸

25 Eylül 1981 tarihli 2527 sayılı Türk Soylu Yabancıların Türkiye'de Meslek ve Sanatlarını Serbestçe Yapabilmelerine, Kamu, Özel Kuruluş ve İşyerlerinde Çalıştırılabilmelerine İlişkin Kanunun sağladığı "imtiyazlı Türk soylu yabancılar"³⁹ statüsüne girmelerinden dolayı, yasal düzeyde sosyal güvence olanaklarına sahip olmalarına rağmen, bu göçmenlerin önemli bir kısmı kayıt dışı, herhangi bir sosyal ve sağlık güvencesi olmadan çalışmak zorunda kalmıştır. Ailesini Bulgaristan'da bırakarak Türkiye'ye gelen gençlerin önemli bir kısmı kayıt dışı istihdam piyasasının zorlamasıyla ikamet yenilemeden ve çalışma muafiyetinden yararlanamadan Türkiye'de yaşayıp birikimlerini Bulgaristan'da kalan ailesine aktardı. Bu pratik Bulgaristan açısından göçmen geliri kaynağı oluşturdu. Daha da önemlisi, Türkiye'ye yaşanan emek göçü, Bulgaristan'da azınlık bölgelerinde yüksek seyreden işsizlik oranının düşürülmesi açısından işe yaramıştır. 2001 yılı verilerine göre kuzeydoğu Bulgaristan ile Smolyan, Pazarcık, Kırçali şehirlerinin bulunduğu güneydoğu bölgelerle, Roman partilerinin önemli desteğe sahip olduğu kuzeybatı Bulgaristan'da işsizlik oranı %55 oranlarına seyretmiştir.⁴⁰ Türkiye'nin vize rejimini gevşeterek azınlık içerisinde yükselen işsizlik yükünü paylaşması karşılığında, 1989 göçmenlerinin vatandaşlık bağıyla tekrar Bulgaristan'daki azınlığa katılması Türkiye'nin Bulgaristan'daki azınlığın azalmasıyla ilgili endişelerini karşılıyordu.

³⁸ Guencheva / Kabakchieva / Kolarski, *age*, s. 22.

³⁹ Mustafa Cin, "Türk Soylu Yabancıların Türkiye'de Çalışma Özgürlüğü", *Mevzuat Dergisi*, Yıl 8, Sayı 88, Nisan 2005, <http://www.mevzuatdergisi.com/>.

⁴⁰ Yankov, *age*, s.10, 31.

Son olarak, sınırın iki tarafındaki resmi söylemler açısından çifte vatandaşların iki ülke açısından ne ifade ettiklerini anlamaya çalışmak yararlı olabilir. Genelde, seçimler esnasında göçmen bölgelerinde ziyaret ve açıklamalarda bulunan vali ve derneklerle, Bulgaristan'ın Türkiye'de görevli erkânı ve Bulgaristan'da devlet kurumlarında yer alan resmi erkân için çifte vatandaşlık farklı meseleleri çağrıştırmaktadır. Türkiye'deki resmi söylemde genelde 1989 zorunlu göçmenlerinin göçle kaybettikleri mülkiyet, vatandaşlık ve sosyal hakların telafisi, Bulgaristan ile bağlarının devam ettirilmesi ve Bulgaristan demokrasisinin gelişmesine katkıda bulunmaları vurgulanmaktadır. Bulgaristan'ın yakın zamana kadar resmi görüşmelerde başvurduğu ifadelere bakıldığında ise, çifte vatandaşların meselelerinin genelde Trakya Bulgarlarının kayıpları ve tazminat talepleri, dış Bulgarların seçimlerdeki siyasal önemi ve AB parlamento seçimleri gibi belli başlı konularla bir arada ele alındıkları dikkati çekmektedir.

Çifte vatandaşlık, Türkiye açısından sınırları dışında, ama Osmanlı topraklarında yaşayan Türk soyundan gelen stratejik bir azınlığın sorunlarının çözülmesi ve göçünün sınırlandırılması meselesi etrafında anlam ifade ederken, Bulgaristan açısından daha kapsamlı pratik ve sonuçlar sunmaktadır. Çifte vatandaşlıkla birlikte, Bulgaristan'ın vize geliri azalmış olsa da, vatandaşlık, pasaport ve kimlik bürolarının bütçesinde önemli bir harç geliri sağlanmaktadır. Vize sorununun kalkması üzerine çifte vatandaşların yoğunlaşan Bulgaristan ziyaretleri, özellikle kışın kayak merkezlerinde ve yaz aylarında Bulgaristan'ın küçük şehirlerinde ve tatil, turizm yörelerinde ekonomik hareketlenmeyi teşvik edebiliyor. Göçmen mahalleleri ve semtleri Bulgaristan ürünlerinin yaygın talep bulabildikleri başlıca mekânlar durumundadır. Emekli çifte vatandaşların arasında Bulgaristan'a dönüp yerleşme eğiliminde dikkate değer bir artış söz konusudur ki, bu yerel düzeyde de olsa Bulgaristan'daki köy ekonomilerine belli bir nakit akışını ve küçük girişimciliği ifade etmektedir. Çifte vatandaşlık küçük ölçekli yatırımların artmasını da teşvik ederek iki ülke

arasındaki ticaretin canlanması açısından kolaylaştırıcı bir faktör oldu. Son yıllarda ise, çifte vatandaşların çocukları Bulgaristan üniversite turizminin başlıca itici gücünü oluşturdular. Bulgaristan İstatistik Enstitüsü verilerine göre, Eylül 2009'da Türkiye'den Bulgaristan'a 10.080'e yakın öğrencinin gittiği tahmin edilmektedir.⁴¹ Buna Türkiye doğumlu öğrencilerin de katılmasıyla, Bulgaristan ciddi bir üniversite turizm geliri elde etmiş olmaktadır. Siyasal sonuçları açısından ele alındığında ise, sınırötesi oy pratiği bağlamında Cumhurbaşkanı Pırvanov ve ODS milletvekillerinin Bursa'da seçim öncesi yaptıkları seçim ziyaret ve konuşmaları ise, iki ülke arasında sınırötesi siyasetin ilk örnekleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla, sınırötesi seçim olgusu sınırötesi siyaset alanı ve bu alana ilişkin sınırötesi propaganda ve lobi çalışmalarının gelişmesine uygun ortam sağlamıştır. İç siyasetin sınırların dışına taşınması ise hem göçmenlerin, hem de göçmen dernekleri ile diğer yerel kurumların gündemlerinde değişimi tetiklemiştir. Osmanlı geçmişine dayanan ülküsel söylemlerin tekerrüründen arındırılan bir "hak ve özgürlüklerin savunulması" fikri öne çıkmıştır. Bu geçişin desteklenmesi, Bulgaristan Türkleri ve göçmenler arasında Bulgaristan'da vatandaş olarak demokratik siyaset yoluyla haklarını elde etme farkındalığının gelişmesi açısından önem taşımaktadır.

Çifte vatandaşlık pratikleriyle birlikte vatandaşlığın anlamı ve önemi göçmenlerin ve azınlık mensuplarının hayatında yeni boyutlar kazanmıştır. Dernekler sınırötesi seçmen organizasyonlarıyla siyasal işlevler kazanırken, kardeş belediyeler ve okullar sınırın iki tarafında yaşayan insanlara iki kültür, değer ve normları da kapsayan yeni bir sınırötesi kimlik nosyonu sunabilmektedir. Balkan Türkleri festivalleri, yerel kardeş belediye festivalleri, eğitim ve sosyal projeler çoğu zaman sınırın iki yanında var olan kaygı ve beklentilerin özgün bir bileşimini sunabilmektedir. Sınırın her iki tarafında da öteki tarafın siyasetine ilgi artarken, göçmenlerin eski ülkelerine karşı sorumlulukları, dolayısıyla da bağları güçlenmektedir.

⁴¹ NSI, *age*.

Çifte vatandaşlıkla birlikte olanaklı olan sınırötesi siyasal katılım, göçmenlerin göçle birlikte parçalanan geçmiş-gelecek birlikteliğini telafi etmekte ve sınırın iki tarafındaki siyasette de söz hakkı olan güçlü siyasal aktörler inşa etmektedir. Bulgaristan'da söylenenin aksine, sınırötesi siyasal aktör olarak öne çıkan göçmenler, oy kullanırken çok farklı beklentilerle sandıkların başına gitmektedir. İstanbul, İkitelli Göçmen Konutları seçim sandığında oy kullanmış göçmenler arasında yaptığım görüşmelerde çıkan sonuçlar, oy kullanımında zorunlu askerlik hizmetini hafifletmek, emeklilik hakkı, akraba bağları ve mülkiyet, veraset işleri veya ikamet süresinin uzatılması gibi oldukça pratik, gündelik sorunlara ilişkin nedenlerle hareket edildiğini göstermektedir. Oy kullanma nedeni olarak HÖH ön sıralarda yer almakla birlikte iki söylem bağlamında öne çıkmaktadır: birisi, Bulgaristan'da artan milliyetçilik (Bulgarlar yine kudurdular), diğeri de göçmen kimliğini temsil eden bir partiye sahip olma düşüncesi (HÖH bizim partimizdir, desteklememiz lazım). Oy kullanma nedenleri arasında üçüncü sırada da Bulgaristan'ın vatandaşı olma ve vatandaş olarak oy kullanma hakkını icra etme gerekçesi öne çıkmaktadır. Görüştüğüm göçmenlerin %30'u bu üç açıklamaya ilişkin cevap verirken, "herkes veriyor, ben de verdim" açıklamasına da yaygın bir şekilde başvuruluyor. Seçimlerin vesilesiyle ikamet süresini uzatan göçmenler, genellikle Bulgaristan'a giderek oy kullanmayı tercih ediyorlar, böylece ailelerini görme imkânını elde etmiş oluyorlar.

Çifte vatandaşlık gerek Türkiye, gerekse Bulgaristan kamuoyunda genelde göçmenlere sağladığı avantajlar ve çifte vatandaşların bölünmüş sadakat sorunuyla birlikte değerlendirilse de, çifte vatandaşların kendileri için çifte vatandaşlık zorunlu göçle birlikte parçalanmış ve kayıplarla dolu yaşamlarının ve kimliklerinin yeniden bütünleşmesi anlamına gelmektedir. Çifte vatandaşlıkla birlikte göçmenlerin doğum yeri bağı ile soy ortaklığı arasında yaşadıkları kopukluk eskisinden daha kolay katlanılabilir bir hal almaktadır. Bulgaristan vatandaşlığı onlar için zorunlu göçle birlikte yitirilen geçmiş, çocukluk ve doğum yeri bağını ifade ederken,

Türk vatandaşlığı anavatanı, yerleşikliği, çocuklar için güvenli geleceği ifade etmektedir. Türk vatandaşlığı Türk ve Müslüman kimliklerinin güvenceye alınmasını sağlarken, Bulgaristan vatandaşlığı çocukluktan bu yana edinilmiş ve benimsenmiş kültürün kendi mekânında yaşanmasına olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda Bulgaristan'daki köy, "damak tadı", aile yadigarı topraklar ve aile mezarları sınırın öte tarafında bulunan ve özlemi çekilen başlıca imgelerdir. Görüşülen göçmenler arasında, emekli olunca Bulgaristan'daki köyüne dönüp, orada yaşama isteği çok yaygın ifade bulunmaktadır. Emekli olanlar arasında Mayıs ile Ekim ayları arasında Bulgaristan'daki köyde kalıp "memleketteki damak tadına" uygun et, tavuk, peynir, süt, meyve ve sebze tüketmek, konserve yapmak ve Türkiye'deki çocuklara, torunlara getirmek önemli çünkü onlara göre "Bulgaristan'da köyde üretilen her şeyin tadı farklı". Bu tadı özleyiyorlar, ama köylerinden aldıkları eti, sütü, yumurtayı, Konyalı komşularının yaptığı şekilde kolayca İstanbul'a getiremeyeceklerini, ürünlerinin bir kısmının Türkiye sınır gümrük denetimi esnasında gümrük görevlileri tarafından atılacağını biliyorlar. Çifte vatandaşlık onların önündeki birçok siyasi, idari sınırı kaldırdı, ama ticari sınırlar özel tercihlerini sınırlamaya devam etmektedir. Damak tadı sorunu kendilerine Karadenizli, Kayserili komşusundan farklı olarak, memleketlerinin, köylerinin hala bir siyasi-idari sınırın öteki tarafında olduğunu hatırlatmaktadır. Her iki ülkenin vatandaşı durumundalar, ama sınıra geldiklerinde ortada bir yerde, tarafsız bölgede bir yabancı oluyorlar. Çifte vatandaşlığın çözemediği temel sorun da bu "arada olma" durumunda yatmaktadır. Türkiye'de "Bulgar göçmeni" ve daha ender olarak soydaş veya Bulgaristan Türkü olarak tanımlanan göçmenler, Bulgaristan'da bazen "bizim Bulgaristan Türklerinden" anlamında, bazen de "Bulgar" veya "Bulgaristan'da doğmuş büyümüş biri" anlamında kullanılan "*naşenets*" olarak karşılanabilmektedir.

Sonuç

Sınırları aşkın bir özelliği olmakla birlikte ulusal vatandaşlık nosyonuna dayanan çifte vatandaşlık, özellikle göçmenler ve çifte vatandaşlar açısından ülkeselliği aşkın geniş olanaklar sunan, ancak devletler tarafından tedirginlikle karşılanan ve kaldırmaktan çok siyasal ve iktisadi kazanımlarını yönetmek istedikleri bir ikili aidiyet durumudur. Özellikle Balkanlar gibi ulusallaşmanın geç yaşandığı ve etnik çeşitliliğin bol olduğu bölgelerde çoklu vatandaşlık milliyetçi ve himayeci söylemlerle birlikte gündemde yer alabilmektedir.

Bulgaristan ile Türkiye arasında var olan çifte vatandaşlık, sınırın iki tarafında farklı pratiklerle yaşanmakla birlikte, çifte vatandaş topluluğunun azınlık mensubu olması milli kimliğin üzerinde özel bir vurgu bırakmaktadır. Göç edilen ülke durumunda olan Türkiye açısından çifte vatandaşlık daha çok sınırları dışında, ama Osmanlı topraklarında yaşayan Türk soyundan gelen stratejik bir azınlığın sorunlarının çözülmesi ve göçünün sınırlandırılması meselesi etrafında anlam ifade ederken, göç öncesi ülke durumunda olan Bulgaristan açısından ekonomik, siyasi ve sosyal boyutlar içeren ancak milli egemenlik boyutunun önde olduğu daha kapsamlı pratik ve sonuçlara yol açmaktadır.

Türkiye'deki resmi söylemde göç sonucunda yaşanan hak ve kayıplar ve demokrasi teşviki öne çıkarken, vatandaşlıkla birlikte azınlıklara mensup kişilerin vatandaş olarak "geri dönüşünün" söz konusu olduğu Bulgaristan tarafında çifte vatandaşlık, milliyetçilik, çözülmemiş tarihsel sorunlara yönelik rövanş, bölünmüş sadakat ve milliyetçi siyasetle birlikte gündeme gelmektedir.

Çifte vatandaşlığın en anlamlı ve kendine özgü sonuçlar ortaya koyduğu alan göçmenlerin ve azınlık mensuplarının günceli ve mekânıdır. Her şeyden önce, çifte vatandaşların kendileri için çifte vatandaşlık zorunlu göçle birlikte parçalanmış ve kayıplarla dolu yaşamlarının ve kimliklerinin yeniden bütünleşmesi anlamına gelmektedir. Çifte

vatandaşlıkla birlikte göçmenlerin doğum yeri bağı ile soy ortaklığı arasında yaşadıkları kopukluk eskisinden daha kolay katlanılabilir bir hal almakta ve göç öncesi geçmiş ile göç sonrası yaşanmışlıklar daha net bir şekilde tanımlanıp yerini bulabilmektedir. Bulgaristan vatandaşlığı göçmenler için zorunlu göçle birlikte yitirilen geçmiş, çocukluk ve doğum yeri bağını, çocukluktan bu yana edinilmiş ve benimsenmiş kültürü kendi mekânında yaşamayı ifade ederken, Türk vatandaşlığı ise, Türk ve Müslüman kimliklerinin güvenceye alınmasını, anavatanı, yerleşikliği, çocuklar için güvenli geleceği ifade etmektedir. Sınırın iki tarafındaki mekânlar arasında gidiş-gelişler devam etmekle birlikte bunların işlevsel rolleri ve güncel içerisindeki konumları netleşmiş olmaktadır. Yaşı ilerlemiş göçmenler için yaşamlarının büyük kısmını geçirdikleri topraklarda yaşamının son demlerini yaşama arayışı öne çıkarken, diğer genç kuşaklar için göç edilen ülke ile bağlar netlik kazanmış ve göçmen yaşamına has bölünmüşlük ve ikirciklik [işkillilik - Editörün notu] özelliği önemini yitirmeye başlamaktadır.

Çifte vatandaşların oy kullanması göçmenler arasında Bulgaristan siyasetine ilgiyi ve eski ülkelere karşı sorumluluklarını, bağları güçlendirirken, sivil toplum örgütlenmesini de teşvik etmektedir. Bu şekilde göçmenler sınırın iki tarafına bilgi, değer, hizmet, önyargı ve söylemler taşıyan aktörler durumuna gelmiştir. Sınırötesi söylem alanı genişlerken ve çeşitlenirken sınırın iki tarafında daha fazla insan öteki ile ilgili bilgi edinme ve onu tanıma olanağına sahip olmuştur. Bu karşılıklı farklılıklarla yüzleşme durumu ileride daha fazla iktisadi, siyasi, kültürel ve toplumsal işbirliği olanaklarının oluşmasını salık verme potansiyeli içermektedir.

Diğer yandan, kendisini çifte vatandaşlığı göçmenlere bahşeden taraf olarak gören Bulgaristan için çifte vatandaşlık, ulusal egemenlikle ve milli kimlikle birebir ilişkilendirdiği vatandaşlık hakkından bir Bulgar kökenli olmayan bir azınlık lehine ileri düzeyde bir fedakârlığı ifade etmektedir. Bu nedenle yıllardır Bulgaristan'da çifte vatandaşların özellikle siyasal

hakları konusunda sınırlama modelleri geliştirilmektedir. 2000'li yılların başlarında gündeme gelen ve ulusal düzeyde düzenlemeleri öngören modellerden birincisi, çifte vatandaşların seçimlerde oy kullanma hakkını Avrupa parlamentosu seçimlerinde olduğu gibi 3-6 aylık oturma şartı ile sınırlamayı öngörmektedir. İkinci model ise yurtdışından gelen oyların parti bakılmaksızın bütün seçim bölgeleri arasında eşit şekilde dağıtılmasını önermektedir.

İkinci grup modeller dünya haritasındaki siyasal ve coğrafi bölgeleri esas almakta ve bunları dış Bulgarların yaşadığı mekânlarla buluşturmaktadır. Bu modellerden biri, sınırötesi oy kullanma hakkının sadece AB üyesi ülkelerde yaşayan Bulgar vatandaşları için söz konusu olması gerektiğini önermektedir. Bu modelde, AB parlamento seçimlerinde sadece AB ülkelerinde bulunan AB üyesi ülke vatandaşlarının oy kullanması anlamlı görülmekle birlikte siyasal temsil hakkının AB coğrafyasıyla sınırlandırılmış olması, AB ülkelerinin dışında yaşayan AB üyesi ülke vatandaşlarının siyasal temsil hakkını da sınırlandırmakta ve onlara siyasal tercihlerini ifade etme olanağı sunmamaktadır. Esasen ABD, Kanada ve Avustralya'daki dış Bulgarları dışta bıraktığı için de bu model eleştirilere hedef olmuştur.

ABD'deki Bulgar diasporası tarafından önerilen diğer bölgesel model ise, yurtdışından gelen oyların kıtalar bazında saptanan uluslararası seçim bölgeleri arasında paylaştırılmasını ve Bulgar nüfusunun yoğunluğu dikkate alınarak Amerika'ya 6 sandalye, Avrupa/Afrika bölgesine 4 sandalye ve Türkiye'nin dâhil edildiği Ortadoğu bölgesine 2 sandalyenin verilmesini önermektedir.⁴² Bu modellerin önemli bir kısmının uygulamada ayrımcılığa yol açacakları aşikârdır. Azınlıkların haklarının savunuculuğu doğrultusunda siyaset yapan ve HÖH'ün iktidarda olması muhtemelen bu modellerin uygulanmasını engelledi. Ancak Bulgaristan'ın AB üyesi olmasından kaynaklanan bir gerekçeyle veya milliyetçi popülist bir siyaset

⁴² Gavrilov, *age*.

sonucunda kendi egemenlik hakkı bağlamında çifte vatandaşlığı sona erdiren veya hak alanını sınırlandıran tedbirler alacağı beklentileri sürekli olarak gündemde yer almaktadır. Son kertede, ulusaşırı vatandaşlık uygulamalarında yaşanan çeşitlenmeye rağmen bütün bu modellerin hala ulusal vatandaşlık anlayışı ve kavramsallığına dayandıkları dikkate alındığında, bu kaygıların yersiz olmadıkları söylenebilir. Ancak göz ardı edilemeyecek olan diğer bir husus günümüzde çifte vatandaş nüfusun on milyonları aşan rakamlarda hızla artması ve devletlerin genişleyen siyasal ve iktisadi alanları karşısında bu eğilimi sınırlamak yerine yönetme çabasında olmasıdır. Neoliberal gidişat çifte vatandaşlık olgusunun da göç yönetimi söylemini andırır şekilde vatandaşlık yönetimi yönünde gelişeceğinin ipuçlarını vermektedir. Bu bağlamda, Bulgaristan ile Türkiye arasında son on yıl içerisinde yaşanan çifte vatandaşlık ve sınırötesi seçim deneyimi bütün taraflar için sadece milliyetçi paradigmalara yönelen bir meydan okuma değil, önemli sınırötesi olanaklar ve fırsatlar ve de bölgesel işbirliği zemini inşa etmektedir.

Kaynakça

- “185.000 Izselnitsi v Turtsia Otpadat za Evrovota”, *Sega*, 6 April 2007. www.segabg.com.
- Bauböck, Rainer, “Stackholder Citizenship and Transnational Political Participation: A Normative Evaluation of External Voting”, *Fordham Law Review*, 75, 2006, s. 2393-2447.
- Boyadziev, Milko, “‘Văšnrite’ Pensioneri na Bălgariya”, *NIE Monthly*, 2, 2001, http://members.tripod.com/~NIE_MONTHLY/nie2_01/pensioneri.htm
- Cin, Mustafa, “Türk Soylu Yabancıların Türkiye’de Çalışma Özgürlüğü”, *Mevzuat Dergisi*, Yıl 8, Sayı 88, Nisan 2005, <http://www.mevzuatdergisi.com/>
- ECRI, *Report on Bulgaria*, February 2009.
- Dăržaven Vestnik*, No. 70, 26 Mart 1948.
- Dăržaven Vestnik*, No. 118, 1950, izmenenie., Izv., No. 65, 1952.

- Feldblum, Miriam, "Managing Membership: New Trends in Citizenship and Nationality Policy", *From Migrants to Citizens: Membership in a Changing World*, Der. Alexander Aleinikoff / Douglas Klusmeyer, Washington 2000, s. 475-494.
- Gavrilov, Lyubomir, "Kām Novo Izbornō Zakonodatelstvo", *Mediapool*, 4 Noemvri 2009.
- Guencheva, Rositsa / Petya Kabakchieva / Plamen Kolarski, *Migration Trends in Selected EU Applicant Countries, Bulgaria: The Social Impact of Seasonal Migration*, c. 1, Viyana 2003.
- Yankov, Rumen *Elektoralna Geografiya na Bālgariya: Malāk Učeben Atlas*, Veliko Tırnovo 2006.
- "İçişleri Bakanı Meral Akşener'in Konuşması", *Genel Kurul Tutanağı*, 20. Dönem, 2. Yasama Yılı, 60. Birleşim, Ankara: 25 Şubat 1997, s. 11-12.
- Izm. - *Dāržaven Vestnik*, No. 83, 1963.
- Izm. - Izv., No. 65, 1952, *Dāržaven Vestnik*, No. 26, 1968.
- Kirişçi, Kemal, *Refugees and Turkey Since 1945*, Araştırma Raporu, Boğaziçi Üniversitesi, 1994
- "Law for Bulgarian Citizenship", Prom. *State Gazette*, 136/18 Nov 1998; and amend. *State Gazette*. 41/26 April 2001; and suppl. *State Gazette*. 54/31 May 2002.
- Nova Al. 2 - *Dāržaven Vestnik*, No. 272, 1950.
- NSI, *Pātuvaniya na Bālgarski Graždani v Čužbina prez Mesets Septemvri 2009 godina*, 2009.
- Ozgun Baklacioglu, Nurcan, *Constituting Identity in Crossborder Discourse: Turkish Migrants in Bulgarian- Turkish Politics*, Frankfurt am Main 2010.
- Özgür (Baklacioğlu), Nurcan, "1989 Sonrası Türkiye-Bulgaristan İlişkileri", *Türk Dış Politikası Analizi*, Der. Faruk Sönmezoglu, İstanbul 2007, s. 609-684.
- Özgür Baklacioğlu, Nurcan, "AB üyesi Bulgaristan'da süreklilik ve değişim", *Avrasya Dosyası: Balkanlar Özel Sayısı*, Cilt 14, Sayı 1, 2008.
- Özgür Baklacioğlu, Nurcan, "Dual Citizenship, Extraterritorial Elections and National Policies: Turkish Dual Citizens in

- the Bulgarian Political Sphere”, *Post-Communist Nation-Building or Post-Modern Citizenship*, Hokkaido 2006, s. 319-359.
- Özgür, Nurcan, *Etnik sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi 1989-1995*, İstanbul 1999.
- Ragaru, Nadège / Antonela Capelle-Pogacean, "Les partis minoritaires, des partis 'comme les autres'? Les expériences de l'UDMR en Roumanie et du MDL en Bulgarie", *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, 38/4, décembre 2007, s. 115-148.
- Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları 1920-1945*, I. Cilt, Ankara 1989.
- State Gazette*, 41, 26 April 2001.
- Stoyanov, Valeri, *Bălgarskite Turtsi sled Vtorata Svetovna Voyna*, Sofya 1992.
- Şimşir, Bilal, *Bulgaristan Türkleri 1878-1985*, Ankara 1986.
- “Zakon za Bălgarskoto Graždanstvo”, *Dăržaven Vestnik*, No. 136, 18 Kasım 1998, yürürlüğe girişi 20 Şubat 1999.
- “Zakon za Bălgarite Ziveeşti Izvăn Bălgaria”, *Dăržaven Vestnik*. No. 30, 11 Nisan 2000. Kaynak:
<http://www.legiswatch.org/minorities.php> in May 2004, s. 1-7.
- “Zakon za Bălgarskoto Podanstvo”, *Dăržaven Vestnik*, No. 288, 20 Aralık 1940.
- “Zakon za Bălgarskoto Graždanstvo”, *Dăržaven Vestnik*, No. 70, 26 Mart 1948.
- “Zakon za Bălgarskoto Graždanstvo”, *Dăržaven Vestnik*. Nova Alinea 2, No. 272, 1950.

ÇİFTE VATANDAŞLARIN İSİM TERCİHLERİ¹

Sevim HACIOĞLU

*“Hürriyetinize kavuşuyorsunuz
ama yaşamak zorundasınız...”**

Ömer E. Lütem

Giriş

İsim tercih edilebilir mi? Bir ismi taşıyor olmak, o ismin tercih edildiğine ispat mıdır? Yanıtları yaşanmış bir örnek üzerinden arayalım.

Amerikalı hukukçu J.Sh. Kushner “Kişinin ismini kontrol hakkı” başlıklı makalesinde bir dizi hukuki vaka aktararak, özel isimler üzerindeki hükümet iradesini (kontrolünü) sorgulamıştır. Bu vakalardan birinde, 1936 yılında ABD’nin Connecticut Eyaletinde Herman Cohen adlı Musevi, ismini mahkeme yoluyla İrlandaca tınlı Albert Connely şeklinde değiştirmek istemiştir. Cohen’in hâkimlere sunduğu gerekçe, bu isimle kendisine daha fazla iş imkânı doğması olmuştur.² Cohen, Connely ismini işlerini artırmak amacıyla gayri resmi olarak hâlihazırda kullanıyormuş, dolayısıyla mahkemeden talebi bu ismin resmileşmesi yönündeymiş. Fakat mahkeme Cohen’in, hem Musevi olmayan hem de Musevi toplumun saygısını yitireceği; ayrıca “sahte bir kimlik” edinmiş olacağı gerekçesiyle bu talebi reddetmiştir.³

Kim bilir, Cohen kendisini hâlihazırda Connely olarak tanıtmakla her iki kesimin saygısını zaten yitirmişti. Ya da aksine, Musevi olmayan kimseler onu “Connely” adıyla daha

¹ Bu makale, 7-8 Aralık 2009 tarihlerinde T.C. Yıldız Teknik Üniversitesi’nde gerçekleştirilen “20. Yılında 89 Göçü” Uluslararası Sempozyumuna sunulan aynı başlıklı bildirinin, düzeltilmiş, genişletilmiş ve geliştirilmiş halidir.

* Emekli Büyükelçi Ömer E. Lütem’in “20. Yılında 89 Göçü” Uluslararası Sempozyumundaki konuşmasından alıntıdır.

² Julia Shear Kushner, “The right to control one’s name”, 57 *UCLA Law Review* 313 (2009), Los Angeles, p. 317, <http://uclalawreview.org/pdf/57-1-7.pdf> [30.07.2010]

³ A.y.

çok benimsemişti; Cohen’i ismini *resmiyette* de değiştirmeye iten, “Connely” ile çalışmaya meyilli kişilerin mevcudiyeti değil miydi? Diğer yandan, aynı deritten mustarip bazı dindaşları Cohen’in davranışını belki de destekleyecekti ya da zaten destekliyordu. Öyle ya da böyle, mahkemenin tüm bu ihtimalleri görmezden geldiğini düşünmemek ayrıca asıl ret gerekçesini merak etmemek elde değildir.

1963 yılında New York’ta ve diğer eyaletlerde benzer taleplerin aynı gerekçeyle reddedildiği başka örnekler de yaşanmıştır. Kushner bu örnekleri, mahkemelerin kararlarını “toplumsal karmaşaya yol açar”, “genel siyasete / uygulamalara aykırı” gibi gerekçelere dayandırdıklarını göstermek adına anmıştır. Yazar ayrıca günümüzde genç nesillerin, mahkemelerin “gerekçe”ye dönüştürdüğü bu *toplumsal koşul ya da kabulleri* sıklıkla, “eski”, “sığ zihniyetli”, hatta “ayırıcı” olarak değerlendirdiklerini belirtmiştir⁴. Diğer yandan bu makaleyle, özel isimden hareketle birey-toplum-hükümet ilişkisinin sorgulanması, 21. yüzyıla yakışan bir gelişmedir.

Söz konusu toplumsal koşul ve kabuller üzerinde kısaca durmak gerekirse: Herman Cohen’in doğuştan sahip olduğu ismi, onu bu isimle kabullenmeyen ve bu sebeple onunla çalışmaktan kaçınan toplumsal zihniyeti bir şekilde “alt etmek” niyetiyle değiştirmeye yöneldiği akla gelmektedir. “Herman Cohen” o toplumda bir isim olduğundan değil, belki milli, belki dini aidiyeti yahut her ikisini ama her halükârda, *dışlanan bir kimliği* belli ettiğinden “istenmeyen” bir isimdi. Dolayısıyla bu

⁴ A.y., “Sometimes courts have used the potential for public confusion or general policy arguments as justifications for decisions that seem to be based more on either personal or greater social values. Often, these values seem to future generations to be at best outdated and at worst small-minded and discriminatory. For example, in Connecticut in 1936, the court denied Herman Cohen’s petition to change his name to Albert Connely. Mr. Cohen had been using the Irish-sounding name because it enabled him to secure more work. The court explained that Mr. Cohen “would lose the respect of Gentile and Jew alike by such a move... Each race has its virtues and faults and men consider these in their relations with one another. The applicant would be travelling under false color, so to speak, if his request were granted...”

örnekte mahkeme, “gerekçe” olarak görmeye değer bulduğu toplumsal kabulleri hiç sorgulamamıştır.

Belli ki, Herman Cohen ismini değiştirmeye bir anda karar vermemiştir. Müvekkil toplumda “Cohen” yahut “Connely” olarak tanıtmanın ve bilinmenin sonuçlarını tecrübe ettikten sonra *daha fazla iş olanağı sağlayan*, yani ekonomik getirisi olan “Connely” ismini *tercih etmiştir*. Bu anlamda Cohen, “öğrenmeye dayalı” davranış sergilemiştir. Musevilerin siyasi baskı ya da toplumsal dışlanmadan ötürü isim değiştirerek “izini kaybettirme” davranışını esasında yüzyıllar evvel öğrenmeye başlamışlardır.

Bu çerçevede Cohen, iyi geçim amacıyla aslını kalıcı olarak gizlemek yani kimliğini resmen değiştirmek yönündeki kararını, *toplumsal koşulların şekillendirdiği hür iradesiyle* almıştır. Dolayısıyla Cohen’in içinde yaşadığı toplumun değerlerine, geçim uğruna yenik düştüğü ifade edilebilir. Fakat İrlandaca tınlı bir ismi Musevi ismine, milli ya da dini kimliğine tercih ettiği söylenemez. Nitekim mahkeme bu “yenilgiye” müsaade etmeyip Cohen’in “bireysel” iradesi aleyhine karar vermiştir. Hukuk, toplumsal koşulların mahkûm ettiği bir bireyi ikinci kez mahkûm etmiştir. Dolayısıyla özel isim tercih konusu olsa dahi, sahip olunan ismin (kişinin hür iradesiyle) *tercih* edilip edilmediğini saptamak zordur.

Araştırmanın Amacı

Bizlere siyasi idarenin dayattığı bir ismi benimseyebilir miyiz? Bu ismi, ebeveynlerimizce verilen öz-ismimize tercih edebilir miyiz?

Bu makalede bireylerin, öz-isimleri yerine siyasi sebeplerle *dayatılan* isimleri eninde sonunda benimseyip benimsemedikleri; başlangıçta reddedilen bu isimlere yönelik tutumların zamanla değişip değişmediği; değişiyorsa hangi yönde, hangi oranda değiştiği soruları sorulmuştur. Araştırmanın odaklanacağı toplumsal grup olarak, çifte vatandaş olan 1989 Bulgaristan göçmenleri seçilmiştir. Bu

grup, 1984-1985 yıllarında Hükümet baskısıyla ismi değiştirilen tüm Türk nüfustan, Bulgaristan'dan göç etmesi; halen Türkiye'de ikamet etmesi ve her iki ülkenin vatandaşı olmasıyla farklılaşmaktadır.⁵ Söz konusu nüfus Bulgaristan'daki soydaşlarından, ayrıca isim değiştirme siyasetinin önceki mağdurları olan Pomaklar, Çingeneler ve aynı siyasetten 1985 sonrasında nasibini alan bazı Ermenilerden de ayrılmaktadır.

Yanıtları bulmada anket ve kısa mülakat yöntemleri kullanıldı. İsim ve kimlik konularında bazı yabancı eserlerden; 1984 ve sonrasındaki dönemi aktarmada kişisel anılardan ve diğer bazı kaynaklardan istifade edildi. Anket sorularını oluşturmada ise göçmenlerin düşünce ve ifadelerinden yola çıkıldı.⁶

Benzer araştırmalarla, doğuştan edindiğimiz bireysel ve toplumsal kimliğimizin “erime derecesi”ni tespit etmeye katkı sağlanacağı düşüncesindeyim. Bireysel deneyimlere dayanan bu veriler, bireysel ile toplumsal kimlik inşası / çözülmesi konularına ışık tutacaktır.

Bu Araştırmaya Neden İhtiyaç Duyuldu

1984-1985 döneminde Bulgaristan hükümeti, Türk nüfusa Bulgar isimlerin dayatıldığı bir kampanya yürütmüş, Türkçe konuşma, dini ibadet, geleneksel kıyafetler, çeşitli örf ve adetler vs. yasaklanmıştı.⁷ Bu dönemde yaklaşık 9 milyon nüfusa sahip Bulgaristan'da bir milyona yakın Türk asıllı nüfus yaşıyordu. Bunlardan 300.000'den fazlası⁸ 4 yıllık bir baskı sürecinin

⁵ Çifte vatandaş olmayan 1989 ve sonrası Bulgaristan göçmenleri de mevcuttur. Bunların sayısına dair bir istatistiğe şu an için erişmek mümkün olmamıştır.

⁶ Sonuçlar, katılımcılarının özgün ürünüdür. Fikirlerini paylaşıp küçük bir arşiv oluşturmaya katkıda bulunan ve yeni incelemeler için ilham veren bu kişilere teşekkür ederim.

⁷ Ömer E. Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I, Ankara 2000, s. 439 vd.

⁸ Birgül Demirtaş Coşkun, *Bulgaristan'la Yeni Dönem*, Ankara 2001, s. 20, 22, 32.

ardından Türkiye'ye göç etmek zorunda bırakılmıştı (1989)⁹. Bulgaristan'daki Türk nüfus esasında 1950'lerin sonundan itibaren bir "toplum mühendisliği"nin hedefiydi¹⁰. Daha 1950-1951 döneminde 154.000, 1969-1978 yıllarında ise yaklaşık 130.000 kişi Türkiye'ye göç etmişti.¹¹ 1989 Göçünü hazırlayan sebep ise, söz konusu toplum mühendisliğinin şiddetlenerek Bulgar hükümetinin silahlı tehdidine dönüşmüş olmasıydı. Bununla birlikte 1989 zorunlu göçünün bilinen ve dillendirilen sebebi olarak tarihe, "isimlerin değiştirilmesi" yani Türk nüfusa Bulgar isimlerinin dayatılması eylemi geçmiştir.

1990'larda Bulgaristan zorla göç ettirdiği bu nüfustan özür diledi;¹² isim, dil, din, kültür, vatandaşlık, sosyal güvence gibi haklarını iade etti. Ancak özelde isim hürriyeti konusunda zamanda geriye giderken 1984 öncesine değil, 1989'a döndü. Türk nüfusunun 1984-1985'te İçişleri Bakanlığınca alıkonulan asıl nüfus kimlikleri sahiplerine teslim edilmedi. Yeni Hükümet, eski Hükümetin dayattığı Bulgar isimlerini "zorunlu" olmaktan çıkardı fakat dileyenler, Türk isimlerini bireysel çabayla geri kazanmak zorunda bırakıldı. Kişiler bir dönem mahkeme yoluyla, son zamanlarda ise belediyelerce yürütülen ve Bulgarca tabiriyle "vázstanovyavane na ime" (İng.: recover/recuperation of a name, Tr.: ismin istirdadı, ihyası, geri alınması, geri kazanılması) adlı idari işlemle kimliklerindeki Türk isimleri

⁹ Bu göç pek çok kişi için "zorunlu sürgün" mahiyetindeydi. Fakat siyasi baskı henüz silahlı tehdide dönüşmemişken, ülkedeki bir kısım Türk nüfusun bir gün "Türkiye'ye gitme" (göç etme; yerleşme) düşüncesiyle yaşadığı belirtilmelidir. İsim değiştirme kampanyası sonrasında ise, çoğu Türkler için bu düşünce bir arzu ve sınırların açılması bekleyişine dönüşmüştü. Ancak ağırlıkla ekonomik sebeplerden bir kısım nüfus bu arzuyu gerçekleştirme imkânından yoksundu. Söz konusu kişiler için bu "zorunlu" bir göç olmuştu (kişisel anı).

¹⁰ Bk. Sevim Hacıoğlu, *Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi (1944-1989)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışma: Prof. Dr. Mehmet Saray, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002; Bulgaristan'da II. Dünya Savaşının ardından Bulgarlar ve azınlıklar dâhil olmak üzere tüm toplum, Hükümet politikalarıyla ekonomik, siyasi, kültürel, dini dönüşüm odağı olmuştur. Fakat azınlıklar bağlamında bu politikaların Bulgarlara kıyasla, farklı etkileri olmuştur.

¹¹ Bilâl N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, Ankara 1986, s. 19-20.

¹² Bkz. "Alkışlanacak özür", *Hürriyet gazetesi*, 7 Kasım 1998, <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-46457>, [12.03.2010].

“canlandırmalıydı”. Fiilen bu işlem, evraklardaki (dayatılmış) Bulgar isimlerin yerine, ailede ve yakın çevrede kullanılmaya devam eden Türk isimlerin yeniden “resmileştirilmesi” / “resmiyette de geçerli kılınması”ndan ibaretti. Zamanla sağlanan tek kolaylık söz konusu işlemin hukuki değil, idari yolla yapılması olmuştu. Fakat uygulamada bazı çifte vatandaşlar bunu sorunsuzca yaptırıyor, bazıları ise gereğinden fazla çabalamak durumunda kalıyordu. Bazı kişiler Bulgaristan’a ancak izin döneminde gidebildiğinden zaman alan bu idari işleme teşebbüs edemiyordu.¹³

1989 zorunlu göçünün ardından 20 yıl geçti. Bulgaristan’ın ülkedeki Türk nüfusa iade-i itibar etmesini takiben, ülkeden göç etmeyen bazı bireylerin yanı sıra, Türkiye’de ikamet eden bir kısım çifte vatandaşlar resmiyette dayatılmış Bulgar isimlerini kullanmaya devam etti, yani Türk isimlerini resmileştirmede. Hatta anketimiz sonuçlarının da teyit ettiği gibi Türk isimlerini geri kazandıktan bir müddet sonra çeşitli sebeplerle resmiyette Bulgar isimlerini yeniden kullanmaya başlayan kişiler mevcuttur. Türkiye’de doğan çocuklarını Bulgaristan’daki nüfus kütüğüne özel isim Türkiye’deki isimle aynı bırakılarak, orada kullanılan Bulgar soyadıyla kaydeden ailelere rastlamak mümkündür.¹⁴

Bulgaristan’dan göç etmeyen Türklerin öz isimlerini neden geri kazanmadıkları meselesi ayrı bir araştırmanın konusudur. Çifte vatandaşların örneğinde bu sebepler farklı bir merak uyandırmaktadır. Çünkü Bulgar isimlerinin dayatılmış olması Türkiye’ye göçlerinin bilinen başlıca nedeniyken, eski Hükümet işbaşından gider gitmez “Türk ismi taşıma *hürriyeti*” *iade edilmişti*. Bulgaristan’a sıklıkla gidip geldikleri halde çoğu çifte vatandaşın Türkiye’de ikamet ediyor ve çalışıyor olması, yukarıda andığımız Herman Cohen gibi “daha iyi bir geçim” adına Bulgar ismini “tercih” etmesi gerekmiyordu. Dolayısıyla

¹³ Bulgaristan’da yerel belediyelerin hizmet bedellerini bizzat düzenleme yetkilerinden dolayı, isim iadesi işlemi bazı illerde (örneğin Shumen) ücretsizken, diğer illerde farklı ücretler karşılığında yapılmaktadır.

¹⁴ Kişisel gözlem.

bazı çifte vatandaşların Bulgaristan'daki nüfus kimliklerini Türk isimleriyle düzenletmemek için özel sebepleri olmalıydı. Bu sebepleri ortaya çıkarmak hayli yakın bir 25 yıllık süreci şimdiki zamanda anlamamızı sağlayabilirdi. Zira geçmişte başka toplumlarda yaşanmış fakat anıları, kayıtları kaybolmuş benzer durumların şu anki görünümüne şahit olsak da bunlara yol açan tarihsel sebep-sonuç zincirini takip edemiyoruz. Bu nedenle tarih, sıklıkla yanlış çıkarım ve yargıların odağıdır. Hâlbuki tarihin sağlıklı yorumlanmasına her daim ihtiyaç var.

Diğer yandan çifte vatandaşı olan Bulgaristan göçmenlerinin örneğini incelemek, sınırların kalktığı ve kültürel etkileşimin arttığı günümüzde, kimlik dönüşümünün seyrini takip edebilmek, toplumsal dönüşüme şahit olmak bakımından önemli ipuçları sunabilirdi.

Türk isimlerini resmileştirmeyen çifte vatandaşları sayısı konusunda hem Bulgar, hem de Türk İçişleri Bakanlıkları tarafından yayınlanmış bir istatistik yoktur. Haziran-Temmuz 2010'da bilgi danıştığımız her iki ülkenin ilgili Bakanlıkları bu konuda tasnifleri olmadığını belirtti. Dolayısıyla nicel bir saptama yapmak şu an için mümkün değilse de araştırmamızda, meselenin nedenlerini anlamaya, yani niteliksel bir çözümleme yapmaya çalıştık.

Tarihte İsim / Kimlik Değiştirme

Bu türden pek çok bireysel vakanın yanı sıra tarih, çeşitli toplumlarda kişilerin özel isimlerinin siyasi iradenin dayatmasıyla değiştirildiğine şahitlik etmiştir. Eskiçağı takiben bu en sık din değiştirmeye birlikte seyretmiştir. Başka dine geçmelerde bazen bir toplumu ilgili inanışa bağlamanın siyasi faydaları öncelik teşkil etmiştir. Bulgarların 9. yüzyılda Hristiyanlığa geçmeleri buna önemli bir örnektir.

Konstantin İreçek'e göre 863-864 yılında dönemin Bulgar Hanı Boris, "...Hristiyanlığa geçmeden devletin, Frank, Moravalı ve Doğu Romalı güçlü Hristiyan komşuları arasında fazla tutunamayacağını..." görmüştü. Bundan dolayı, yani

İreçek'in ifadesiyle "kısmen siyasi sebeplerle" devletinin Hristiyanlığa geçmesine karar vermişti. Fakat bunu gerçekleştirmeden önce Katolik Kilisesi'ne başvurmuştu. Aldığı cevap tatminkâr olmayınca Han Boris bu konuda Doğu Roma Kilisesi'ne başvuranların örneğini takip etmiş ve dönemin Bizans İmparatoru tarafından vaftiz edilerek Mihail adını almıştı. Boris, Gök-Tengri dininden vazgeçmeyi reddeden ve isyan başlatan devlet ileri gelenlerini, aileleriyle birlikte idam ettirmişti.¹⁵

Yakın dönemde Bulgaristan'ın en büyük Üniversitesinde okutulmak üzere hazırlanan tarih kitabında farklı bir anlatıma rastlıyoruz. Buna göre bir dizi savaşta yenilen Han Boris'in 863 yılı sonunda Bizans İmparatoru ile İstanbul'da, tarihe "Derin Barış" adıyla geçen bir antlaşma akdetmişti. Bizans Devleti'ne siyasî bağlılığının nişanı olarak "Knez" unvanı verilen Boris, bu anlaşmayla tüm tebaasının Hristiyanlığa geçmesini kabul etmişti. Bulgar halkı, yapılan toplu vaftiz törenleriyle 2-3 yıl içinde ve Gök-Tanrı dinine bağlı kalmayı savunanlar bertaraf edilerek, *bir siyasî antlaşma gereği* din değiştirmişti.¹⁶ Neticede Bulgar Devleti kalıcı olarak farklı bir ruhanî ve siyasî eksene geçerken Orta Asya'dan getirilen eski Bulgar isimleri büyük ölçüde terk edilmiştir.

Bir devlet adamının halkı adına yaptığı bu seçimi bugün, bakış açımıza bağlı olarak farklı biçimlerde adlandırabilir ve değerlendirebiliriz. Bulgar toplumu için bu tarihin özgün bir anlamı olabilir, başka toplumlar bunu farklı yorumlayabilir. Fakat bu görecelilikten ayrı ve esas olan, geçmişte, Bulgar kavminin bir kültür ve gelenek kaybını gerçek anlamda yaşadığıdır. Fakat bugünkü nesiller bundan haberdar olmayarak, isim-kimlik-milli aidiyet vb. konularda, tarihten günümüze uzanan çizgiye baktığımızda, anlamdan yoksun fikirler üretebilmektedir.

¹⁵ Konstantin Ireçek, *Istoriya na Bălgarite*, Sofya 1999, s. 154-155.

¹⁶ Dimitar Sazdov, Radoslav Popov, Lyudmil Spasov, *Istoriya na Balgariya (681-1944)*, c. II, Sofya, 2003, s. 72-73.

Yaklaşık 1770'den itibaren İspanyol misyonerleri Orta California Kızılderililerini, bunlara Hristiyan isimler vererek vaftiz etmeye başlamışlardır.¹⁷

Yahudiler, siyasi, dini ya da kültürel ve toplumsal baskı yüzünden kimliklerini gizlemek ve bu amaçla isimlerini değiştirmek zorunda kalan toplumların eski bir örneğidir. Bir kısım Yahudiler, yaşadıkları toplumda dışlanmamak; hayatlarını kolaylaştırmak ve belki de o toplumla bütünleşmek uğruna ismin ötesinde dillerini ve kültürlerini değişikliğe uğratmışlardır. Böylece yabancı bir topluma uyum sağlamak adına asıl kültürlerinden farklılaşıp yeni kültürler meydana getirmişlerdir.¹⁸ Ancak özelde isim değiştirme, bireysel bir karar ve eylem olmuştur. Zira aynı baskıyı gören her Yahudi ailesi ismini değiştirmemiştir. Hatta bazı devirlerde aynı ailenin mensupları farklı isimler taşımıştır.¹⁹

Türk/Bulgar isim özelinde tarihsel boyutu olan bir konuya değinmeliyiz: her iki toplumda isimlere dair “doğru” sanılan bazı yanlış bilgiler yaygınlaşıp kökleşmiş haldedir. Günümüzde “Bulgar” olarak bilinen ve öyle olduğu öğretilen isimler aslında Slav ya da Hristiyan isimlerdir. Ortodoksluğa geçen Bulgar kavminin Orta Asya’dan getirdiği çoğu isim tarihe karışmıştır. Aynı şekilde “Türk” olarak bilinen pek çok isim köken itibarıyla Arap, Fars vs. isimlerdir.

¹⁷ Linda E. Dick Bissonnette, “Indian Names and Naming Practices in the Sierra Nevada Foothills”, *Journal of California and Great Basin Anthropology*, 21/1, 1999, s. 9, <http://escholarship.org/uc/item/5t63g845> [04.07.2010].

¹⁸ Bk. *Les cultures des Juifs, Une Nouvelle Histoire*, ed: David Biale, Paris 2005, <http://www.lekti-ecriture.com/contrefeux/Pour-une-histoire-culturelle-des.html>, [22.02.2010].

¹⁹ Bz. “*D'autre part, dans la même famille, à certaines époques, les membres d'une même famille portaient des noms différents, donc les noms dans la même bourgade ne prouvent pas une filiation si on n'a pas les actes d'état-civil ou les actes notariés qui le prouvent*” [Diğer yandan, aynı ailede, bazı devirlerde, o ailenin ayrı mensupları farklı isimler taşıyordu, dolayısıyla, aksini gösteren nüfus kimlikleri ya da noter onayı yoksa, aynı kasabada rastlanan isimler aynı soydan gelindiğinin ispatını oluşturmaz], *Questions des lectures et réponses*, page 6, par le Rav Yehoshua Rahamim Dufour, <http://www.modia.org>, <http://www.modia.org/infos/infos/questions-liste6.html>, [22.02.2010].

Ulus-devletin ve ulus kuramlarının yükseldiği 20. yüzyılda tek milletli yeni uluslar yaratmak uğruna bireylere *yeni milli kimlikler* kazandırmak gibi yeni hedefler ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda ilgili toplumun egemen milli unsuruna ait sosyo-kültürel özelliklerin tüm toplumda yaygınlaşması istenmiştir. Özel isimler bu özelliklerin “vitrini” olduğundan isim değişikliği bireylerin o milli kimliği kazandıklarının göstergesi addedilmiştir.

Günümüzde bu çabanın farklı halini bireylere, egemen milli unsur ile kendi milli aidiyetleri arasında seçim yaptırma uygulamalarında, hatta “topluma uyum sağlama” yönündeki bazı söylemlerde görebiliriz. Ancak bireysel ve toplumsal kimlik konulu siyasetler öyle ya da böyle, toplum ve hükümet karşısında yalnız kalan bireyin yaşadığı ikilemler ve iç-hesaplaşmalar sonucundaki kişisel tecrübe ve çözümlerin gölgesinde kalmaktadır.

İsme, Bireysel ve Toplumsal Kimliğe Dair

1990’ların başında Bulgaristan’da yaşanan büyük ekonomik krizin ardından bir kısım Bulgar kamuoyunda, 1984-1985 isim değiştirme kampanyasının olduğundan büyük bir soruna dönüştürüldüğü fikri yaygınlaşmıştı. Bu fikre göre Türk nüfus sadece siyasi baskı görmüştü; Bulgar toplumu ise eski idarecilerinin ihanetine uğrayarak sefaletle terk edilmişti. Özelde Türkiye’ye göç eden Türk nüfusun, Bulgaristan’da kalan Bulgarlara kıyasla iyi bir ekonomik duruma kavuştuğu belirtiliyor; bu nedenle Türklerin eski Hükümeti eleştirmeye sebepleri kalmadığı ifade ediliyordu. Bu dönemde sıklıkla dile gelen “İsminiz değiştirildi, evet, haksızlığa uğradınız, ama bu sadece bir isim...” ifadesi, isim değişikliği kampanyasının affedilmez bir hata olmadığı düşüncesinin dışavurumuydu. Yani Türklere yönelik asimilasyon siyaseti uluslararası hukuk bağlamında suç olsa da, “önemsiz”di ve unutulmalıydı. Aslında bu haksızlık unutulduğunda, Bulgaristan’a uluslararası kamuoyunca yöneltelen eleştiriler bertaraf olacak ve bu ülke eski saygınlığını yeniden kazanabilecekti.

İsim değişikliğinin pek mühim bir sorun olmadığı fikri Türk kamuoyunda da gözlemleniyordu. Ekonomik zorlukların üstesinden gelmekle meşgul kesimler, yerini yurdunu ismi değiştirildiği için (daha doğrusu siyasi baskı sebebiyle) bırakan göçmenleri anlamakta güçlük çekiyordu. Bu yaklaşım bireylerin en çok ekonomik güçlüklerle duyarlı olduklarının göstergesiydi. Nitekim Türkiye’ye yerleşen bir kısım göçmenler aynı zorluklarla karşı karşıya kalınca Bulgaristan’a geri dönmüştü²⁰. Maddi güvence (geçinebilmek) manevi güvenceye (öz-ismini kullanabilmeye, siyasi hürriyete) galip gelmiş ve ekonomik sıkıntının en ciddi toplumsal sorun olduğu anlaşılmıştı. Algı ve düşünme biçimindeki paralellığe bakıldığında, Bulgar ve Türk toplumu, ayrıca göçmenler arasında ciddi bir fark bulunmuyordu.

Nedir gerçekten isim? Bir kısım Bulgar ve Türk kamuoyunun algısında olduğu gibi “sadece” isim midir?

Gündelik hayatta ismimizin bizler için ne ifade ettiğini, anlamını, işlevini pek sorgulamayız. “İsim” gibi bir kavram olmadan toplumda nasıl bir düzenin süreceğini merak etmeyiz. İsimlerimiz, bizler anımsamaya başlamadan bilinçaltımıza işlenmiştir bile. Bu yüzden dünyaya geldiğimiz anı hatırlamadığımız gibi, ismimizin bizlere verildiği anı da hatırlamayız. Ebeveynlerimizin bahsettiği isme irademiz dışında sahip olsak ve bazılarımız ismini pek beğenmese de, bunu bir gün değiştirmeyi aklımızdan geçirmeyiz. İsmimiz, bilinçdışı benimsediğimiz parçamız, belki kişilik yapımız ya da karakter özelliğimiz, “toplumsal kodumuz”dur.²¹

İsmın Bilinçaltı Bireysel Halleri

²⁰ Kişisel gözlem ve anılar.

²¹ 19.-20. yüzyılda özel isim - toplumsal kimlik; farklı toplum ve kültürlerde isim verme örf-adet ve gelenekleri, isimlerin aile, soy, cinsiyet vb. aidiyetlerin göstergesi olma işlevleri; günümüzde isim verme eğilimlerinin yaşanan toplumdaki koşullara uyum sağlaması vs. pek çok konuda araştırma yapılmıştır. Bu konuda eski bir çalışma için bk. Nathan Miller, “Some aspects of the name in culture-history”, *American Journal of Sociology*, 32/4 (January 1927), s. 585-600.

Dünyanın farklı toplumlarında yeni doğana isim verme gelenekleri çeşitlidir. Bu konuda gelenekten mi, inanışlardan mı geldiği pek ayrıştırılamayan değişik kabuller vardır. Örneğin toplumumuzda, ismi doğar doğmaz değil de günler sonra verilen bebeğin hayatındaki pek çok şeyin gecikeceğine inanılır. Bu inanç esasında, ismin kişinin hayatına ivme veren, bunu şekillendiren bir yüklem olduğunun kabulüdür.

Geleneğimizde bir yeni doğanın ismi kulağına fısıldanıp, bilinçaltına bir ömürlüğüne mühürlenir. İsim, basit bir sesler bütünü olmadığı, kişiye anlam yüklediği ve hem onu hem çevresini etkilediği bilinciyle verilir. Yeni doğana isimle birlikte, o ismin anlamının da bahşedildiği kabulü bundandır: “Yiğit” gibi adam olsun, “Eda” gibi edalı olsun, “Can” gibi can kaynasın, “Gonca” olsun çiçek açsın... Bu aynı zamanda, anne-babanın yahut ismi veren akraba ve yakınların bebeğin kaderi konusundaki dileğidir. Hatta “Bebegin iyi kaderi olsun!” dileğinin ağır basması, yeni doğana dede-nine ismini vererek büyüklere saygı ve soyun devamı geleneğinin kırılmasına yol açmaktadır; “dedesi-ninesinden daha çilesiz bir hayatı olsun” temennisiyle yepyeni “dertsiz” isimler aranır. Dolayısıyla bir yeni doğan için isim seçerken özen gösterilmesi gerektiği içgüdüsel olarak bilinir. Aynı doğrultuda, ismin değişmesi bilinçaltına yüklenen anlamın değişmesi demektir.

Kişi, kendisine ismiyle bahşedilen anlamın timsali olabileceği gibi bundan kuvvet ve ilham alabilir. Yani özel isim, bireye özgü motivasyon kaynağı olabilir. Bunu bir anket katılımcımızın paylaşımında okuyoruz: “...ismim “Şen-Ay” olarak verilmiş ve ben hem şen olmaya hem Ay gibi sessiz ve sakin olmaya çalışırım”.

Kızılderililer gibi, bazı toplumların eski geleneğinde bireylere, hayatlarının farklı safhalarında yeni isimler verilebilmekteydi. Bu toplumun algı ve inanışlarından kaynaklanan yeni isimler yoluyla ergenlik, yetişkinlik gibi yeni hayat safhalarında bireye yeni bir kimlik, belki de yeni toplumsal rol yakıştırılmaktaydı. Bu gelenek kişinin benliği ve

bilinçaltı üzerinde “yenilenme” anlamında, olumlu bir etki yarattı. Filmlere de konu olduğu gibi eski Kızılderili toplumunda bazen kişi kendisine yakıştırılacak isme, bir kahramanlığı, beceri ya da başarısı dolayısıyla “layık” görülebilmekteydi.

İsmin yazılış biçiminin değişmesi dahi bilinçaltında yankılanır. Kore’de doğan ve ismini önce Kore alfabesiyle yazmaya öğrenen küçük kız Yoon, bir hikâye kahramanıdır. Ancak onun hikâyesi gerçek hayatın ilginç bir yansımasıdır. Bu küçük kız “Parlayan Bilgelik” anlamına gelen ismini (Yoon) önce anadilinde yazmayı öğrenmiştir. Ailesiyle ABD’ye taşınıp orada okula gitmeye başlayan Yoon, ismini İngiliz alfabesiyle yazmayı reddeder. Ona göre İngiliz alfabesiyle yazıldığında “Yoon” adı, anlamını yitirmektedir. Ebeveynleri Yoon’u alfabenin isminin anlamını değiştirmeyeceğine anlatmaya çalışır.²²

İlk öğrendiği yazı dili anadilinden farklı olan bir çocuğun zihnine, ismini o yabancı alfabeyle yazma konusunda bir özdeşlik yerleşir. Bu bakımdan ismini anadilinde de yazmayı bilen bir çocuğun bunu önce ilk öğrendiği yazıyla, ondan sonra anadilinde yazdığı gözlemlenebilir²³. Bu noktada gündelik hayatta hangi yazı dilinin ağırlıkla kullanıldığı da etkilidir. İsim-bilinçaltı-bireysel kimlik ve bunu yazıya dökme arasındaki doğrudan bağın mevcudiyeti, Bulgaristan’da Türk okullarının kapatılması, Türkçe’nin müfredattan çıkarılmasını açıklayıcıdır.

Özel isimleri baskı yoluyla değiştirilmekle ve bunların yerine başka isimler dayatmakla, bilinçaltına yüklenen anlamın farklılaşması ve bazen tahrip edilmesi olasıdır. En basiti, bir çocuğa arkadaşları tarafından aşağılayıcı bir lakap takılması dahi “ömürlük” etki yaratabilir. Bireysel hayatlara dayatılan bir isim yoluyla yapılacak yönlendirmenin olumsuz olacağı şüphesizdir. Tek tek bireylerin bilinçaltını ve toplumsal kimliğini değiştirmekle tüm toplumun istenen doğrultuda şekil

²² Helen Recorvits, *My name is Yoon*, Pictured by Gabi Swiatkowska, 1-st edition, 2003.

²³ Kişisel gözlem.

alması sağlanabilir. Böyle bir “mühendislik”le toplumsal dönüşüm elde edilebilir. Bulgaristan’da Hükümetçe önce Pomaklara, ardından Çingene ve Türklere topyekûn Bulgar isimlerin dayatılması, radikal bir toplumsal dönüşümün hedeflenmiş olduğunun göstergesidir.

Kişilerin zihnine doğar doğmaz yüklenen isim ile anlamın kolaylıkla unutulmadığı görülmektedir. Ya da ilk ismin baskılanıp ikinci plana atılması, bunun tümünden unutulmasıyla sonuçlanmamaktadır. Aksine, yaptığımız iki anket sonucunda, bireylerin, dayatılan isimleri bir formalite olarak algılayıp, Türk isimlerini aile hayatında kullanmaya devam ettikleri ve kişilik bölünmesi yaşamadıkları ortaya çıkmıştır.

İsmi Yorumlanan Halleri

Bir Bulgar araştırmacıya göre “...1984-1985 dönemindeki isim değiştirme kampanyası zoraki bir uygulama değildi ve Bulgar isimleri dayatılmadı, Türkler gönüllü olarak isim değiştirdi”.²⁴ Günümüzde Türk asıllı Bulgaristan vatandaşlarının nüfus cüzdanındaki Bulgar isminin mevcudiyeti, bu iddianın ispatı olarak yorumlanabilmektedir.

Diğer bir Bulgar araştırmacı, dayatılmış Bulgar isimlerinin nüfus kimliklerinde günümüzde dahi muhafaza eden göçmenlerin bunu öncelikle Bulgar devletine bağlılık duymalarına ardından bizzat “Bulgar” olmalarına yormuştur. Araştırmacı bu yorumu aşağıdaki alıntıda rahatlıkla gözlemlenen kavramsal karışıklığa sarmalayarak yapmıştır. Kimlikteki Bulgar ismini aslında, “Bulgar asıllı olmak”tan apayrı sebeplerle açıklamak gerektiğini bizzat dile getirdiği halde Maeva’nın ısrarla aynı sonuca ulaşması şaşırtıcıdır:

“...Bulgaristan vatandaşlığının edinilmesi ve korunmasının Bulgar etnik benliğinin idrak edilmesiyle bağlantılı olduğu ifade edilemez. Milli kimlik meselesi ile göçmenlerin, Bulgar vatandaşı

²⁴ 11-13 Mayıs 2005 tarihlerinde Eskişehir’de yapılan “Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Uluslararası Sempozyumu”nun kapanışında St. Andreev’in konuşmasından alıntıdır.

sıfatıyla kendilerini Bulgar toplumunun bir parçası olarak hissedip hissetmedikleri daha önemlidir. Burada yeni nüfus kimlikleri ve pasaportlarında göçmenlerin çoğunlukla Bulgar isimleri taşıdıkları belirtilmelidir: ‘Pasaportumuz var, Bulgar adıyla’. Bunun temel sebebi, en çok ‘Gastarbeiter’ (konuk işçi) olarak gittikleri Batı ülkelerinde Türk vatandaşı değil de Bulgar vatandaşı olarak daha iyi kabul görmeleridir. Pasaport çıkarmanın - çoğunlukla illegal - her yolu kullanılmaktadır. Bulgar adının bulunduğu Bulgar kimlik belgelerine sahip olmak arzusu, göçmenlerin Bulgaristan’a bağlantılı hissetmeye devam ettiklerini göstermektedir ve göçmenler sadece resmi yabancı yetkililer nezdinde dahi olsa sıklıkla kendilerini ‘Bulgar’ olarak tanımlamaktadır. Bulgaristan vatandaşlığının ekonomik getirilerine ilaveten bunun duygusal sebebi de var. Göçmenler, çocukluk ve gençlik dönemlerini geçirdikleri ve pek çok yakın ve tanıdıklarını bıraktıkları ülkeye halen bağlılık duymaktadır. Bu yüzden çoğu göçmen, (Bulgaristan’ın sebep olduğu) acı ve hayal kırıklığından bağımsız olarak ve sadece resmi yetkililer nezdinde Bulgaristan’a olan bağlarını beyan etmekte. Fakat göçmenlerde bu aidiyet duygusu Bulgar ulusuna değil de Bulgar devletine karşıdır”.²⁵

Vatandaşlık ile milli aidiyet arasında bir bağlılık ve kayıtlılık bulunmamasına karşın ifadesinin başında araştırmacı, Bulgaristan vatandaşlığı ile Bulgar etnik aidiyetin örtüştükleri varsayımıyla hareket etmiştir. Maeva “Bulgar toplumunun parçası olma”yı ve Türk asıllı kişilerin resmiyette Bulgar ismi taşımalarını (1984-1985 isim değiştirme kampanyasını göz önüne almadan) özdeş tutmuştur. Araştırmacı hissettirmeden eklediği bir-iki cümleyle çifte vatandaşların Bulgaristan’daki nüfus kimliklerindeki Bulgar ismini hem “Bulgar devletine bağlılık”la hem de “Bulgar” olmakla bağdaştırmayı başarmıştır. Oysa Bulgaristan’da doğan binlerce göçmen, “Bulgar” olarak hissetmeden ve bu milli kimlikle özdeşlik kurmadan ülkenin

²⁵ Mila Mileva Maeva, *Bălgarskite Turtsi-Preselnitsi v Republika Turtsiya (Kultura i Identičnost)*, Sofya 2006, s. 110; <http://www.imir-bg.org/imir/books/balgarskite%20turci%20preselnici1.pdf> [10.06.2010].

Türk asıllı vatandaşları olarak dünyaya gelmiştir²⁶. Dolayısıyla 1990'lar sonrasındaki koşullarda Bulgaristan vatandaşı olan Türk asıllı kişilerin Bulgar toplumunun parçası olmaları için kendilerini milli aidiyet itibarıyla "Bulgar" hissetmeleri ya da Bulgar ismi taşımaları gibi bir bağlılık ve zorunluluk bulunmamaktadır.

Aynı araştırmacı bu ifadelerinden önce, 1989 ve sonrası göçmenlerin örneğinde Bulgaristan vatandaşlığının korunması ya da yenilenmesinin (pek çok akraba ve yakınların bulunduğu ülkeye kolay ve sorunsuz gidiş-dönüş ayrıca Batı Avrupa ülkelerine vizesiz seyahat olanağı gibi) genellikle hayli "pragmatik" sebeplere dayandığını belirtmiştir. Maeva göçmenlerin Bulgaristan'a "dünyaya geldikleri memleket" sıfatıyla duydukları bağlılığın, vatandaşlıklarını korumak veya yenilemek konusunda etkili olmadığına da değinmiştir²⁷. Yani pragmatik sebepler, memleket sevgisine (ayrıca Maeva'nın ifadesiyle 1- "Bulgar devletine duyulan bağlılığa", 2- "Bulgar toplumunun parçası hissetmeye ya da öyle olmaya") ağır basmaktadır. Devir, pragmatizm devridir.

Yukarıdaki ifadelerinden sonra ise Maeva, dayatılan Bulgar isimlerinin evraklarda halen mevcut oluşunu, Türk isimlerinin geri kazanmadaki *bürokratik engellerle* açıklamıştır. Yazarın sözleriyle, bazı çifte vatandaşların pasaportlarına vurulan siyah mühür (Schengen ülkelerine giriş yasağının konulması) onları, "eski" Bulgar ismiyle "yeni" kimlikler çıkarmaya sevk etmiştir²⁸. Zira ilgili ülkelerin kayıtlarında henüz bulunmayan bu isimler giriş yasağını aşmanın bir yolu olmuştur.

²⁶ Aynı durum ülkede halen yaşayan Türk nüfus için de geçerlidir. Yapılan çeşitli tartışmalara ve yaygınlaşan tezlere rağmen pek çok modern ülkede "vatandaşlık" ve "milli aidiyet" arasındaki fark uzun zaman doğallığıyla korunmuştur.

²⁷ Age, s. 107.

²⁸ Age, s. 169-170. Bundan ayrı olarak Bulgaristan'da ve AB'de yetkililerce aranan ve aslen Türk olmayan pek çok kişi idari yolla Bulgar ismi alarak yeni kimlik çıkarmış ve suç kayıtlarını kaybettirmiştir. Bk.: "Banditi Stavat Svettsi s Novi Imena" [Gangsterler yeni isimler alarak azizlere dönüşmektedir], *Standart*, 9.9.2005, <http://paper.standartnews.com/bg/article.php?d=2005-09-09&article=18133>, [04.09.2010].

Bazı çifte vatandaşların iki ülkede iki isim kullanmalarının tek bir izahı olamayacağını da ilave eden Maeva, genç ve orta yaşlardaki *eğitilmiş* göçmenlerin kendilerini hem Bulgar hem Türk isimleriyle takdim ettiklerini belirterek, kendilerini sadece Türk ismiyle tanıtan daha yaşlı ve *eğitimsiz* kişilerin Bulgar toplumuna yeterince entegre olmadıkları gibi temelsiz bir genelleme de yapmıştır. Bazı *genç* çifte vatandaşların ise, kendilerini sadece Bulgar isimle tanıttıklarına değinerek, bu gençlerin Türkiye'ye göç etmeden evvel Bulgar toplumuna tamamıyla uyum sağladıkları, bu kişilerin Bulgar devletine ait hissetmeye devam ettikleri ve bu sayede kendilerini “Bulgar” olarak tanımlamalarına yormuştur²⁹. Fakat özellikle 1984-1985'te dayatılan isimlerin “paravan” olarak kullanıldığının bilindiği koşullarda, bu davranışı bir milli aidiyet, bir entegrasyon, hatta bir eğitimlilik derecesi göstergesi olarak değerlendirmek, hem “Bulgar toplumunun parçası olmak”, hem “Bulgar olmak” kavramlarına zarar vermektedir. Yani Maeva belki de istemeyerek “Bulgar milli kimliği” tabirinin anlamını olumsuz yönde değiştirmektedir.

Esasında bu değerlendirme tarzıyla, Bulgar nüfus kimliğindeki Türk ismi Bulgaristan vatandaşıyken Türkiye'ye yani başka; “yabancı” bir ülkeye aidiyetle açıklanabilir. Gerçi “çifte vatandaşlık” statüsünde bu keyfiyet pek tezat görülmeyebilir.

Başka bir alt-başlıkta araştırmacı yukarıdaki satırlarla çelişir biçimde, ismin “bireylerin belirli bir soya, yerel ya da dini gruba olan aidiyetlerinin” göstergesi olduğunu belirtmiştir³⁰. Bu tanımlamayla Maeva 1984-1985 isim değiştirme kampanyasının ardındaki asıl gerekçelere (belki de istemeyerek) atıf yapmış ayrıca göçmenlerin (hayli “pragmatik” sebeplerle de olsa) halen Bulgar ismi taşıyor olmalarını neden *özellikle* “Bulgar” oldukları şeklinde yorumlamaya çalıştığını açıklamıştır. Bu bağlamda Türk asıllı kişilerin Bulgaristan nüfus kimliğindeki *Bulgar ismini* pragmatik sebeplerle açıklayıp

²⁹ *Age*, s. 170-171.

³⁰ *Age*, s. 166.

aynı zamanda *bireylerin kendilerini “Bulgar” olarak tanımladıklarıyla özdeşleştirmek*, 1990 evvelindeki siyasi zorlamanın bir türevidir.

Asıl sorun, bu düşünme biçimiyle isim ile “milli aidiyet” arasındaki denklemin, önce içerikten yoksun hale getirilmesi ardından siyasete kurban edilmesidir. Zira Bulgaristan koşullarında kimliklerdeki Türk ismi sadece soy, yerel ya da dini grup değil, gerçekten de bir milli aidiyet göstergesidir.³¹ Bundan hareketle bazı Bulgar araştırmacıları, evraklardaki Bulgar ismini “Bulgar olmak”la özdeşleştirmeyi aykırı bulmamak gerektiğini savunacaktır. Ancak bu mantık yürütme biçimi sadece ve sadece 1984-1985 isim değiştirme kampanyası vuku bulmamış olsaydı geçerli olabilirdi.

İsimden Ayrı, İsimden Öte “Kimlik” Meseleleri

Aynı araştırmacı, Türkiye’de Türk ismi taşıyan çifte vatandaşları bir toplumsal grup sıfatıyla tanımlamaya çalışırken, yine zorlamalı tasniflere başvurmuştur.

Maeva’ya göre, Türkiye’ye yerleştikleri halde Türkiye-Bulgaristan ayrıca Türkiye-ABD ve diğer batı ülkeleri arasında mekik dokumaları, yani günümüz tabiriyle “mobil” olmaları, Bulgaristan göçmenlerini küreselleşen dünyamızın tipik bir topluluğu haline getirmiştir. Onları bu sebeple “incelenmeye değer” addeden araştırmacı, ayrıca bu göçmen Türklerin “Bulgaristan’a has” bazı kültürel özellikleri benimsemiş olduklarını dile getirmiştir. Maeva’nın ifadesiyle göçmenler, “Bulgaristan’dan getirdikleri” ve onları Türkiye’nin kültüründen farklılaştıran bu özellikleri, büyük şehirlerin belirli semtlerinde gettolaşarak korumuşlardır³².

Serbest dolaşım, Bulgaristan göçmenleri örneğinde ise çifte vatandaşlık sayesinde “mobilité”, gerçekten de küreselleşen dünyanın “sade” topluma bir armağanıdır. Katı sınırların

³¹ Nitekim 1984-1985 isim değiştirme kampanyası Türk isimlerinin, Bulgar yönetimince de “milli” olarak algılandığına ispatır.

³² *Age*, s. 5-6.

yumuşatılmasıyla 1989 Bulgaristan göçmenleri, Türkiye'nin çeşitli yörelerinden İstanbul'a yerleşmiş olan Anadolu aileleri misali *memleketlerine (yani Bulgaristan'a)* serbestçe gidip gelme imkânına kavuşmuşlardır. Bu çerçevede 1950-1951 ve 1971, 1978 Bulgaristan göçmenleri için aynı "mobilité" söz konusu değildir. Ayrıca "mobil" olmak Türkiye'nin her yöresinden insanına has bir özellik görünümündedir. Bu sebeple, Bulgaristan'ın nispeten durağan koşullarında göçmenleri "mobil" nitelemek tek yönlü bir yaklaşımdır.

Bu nüfusun ne kadar "Bulgaristan'a has özelliklere sahip" olduğu da görecelidir. Zira Maeva'nın da kullandığı tabirle "edinna Bălgarska socialističeska Natsiya", yani "bileşik Bulgar sosyalist ulusu"nu yaratmak uğruna Bulgaristan'da yaşayan Türk ve diğer azınlıklara yönelik 1950'li yıllardan itibaren uzun vadeli bir kültür siyaseti yürütülmüştür. Bu bakımdan Bulgaristan göçmenlerine "edindirilen" kültürel özelliklerin onların "gelenekleri" olduğu ifade edilemez.

Bulgaristan'ın kırsal kesiminden gelen göçmenler özelinde söz konusu kültürel farklılaşma rahatlıkla, Türkiye koşullarındaki "yerel özelliklerin şehre taşınması"yla açıklanabilir. Yani, Maeva yerellik ile büyük şehir arasındaki karşıtlığı "ülkeler arası" kültür farkıyla özdeş tutmuştur. Aslında Bulgar bilim adamları Türk nüfusunu sahiplenmeye çalıştıklarında, göçmenlerin Bulgar kültürünü benimsediklerini hatırlatırlar. Nitekim bu nüfusa yönelik kültür siyasetinin bir ölçüde başarıya ulaştığı bir gerçektir. Ancak, bunu belirten bazı Bulgar araştırmacıların eski yönetimlerin asimilasyon siyasetini haklı çıkarmaya çalıştığı gözden kaçmamalıdır.

Maeva'nın bir diğer tespiti göçmenlerin kendilerini "Türk" ve "Müslüman" olarak hissettikleri fakat bu durumun onların "Bulgar" ve "Avrupalı" *olmalarını* engellemediğidir. Ona göre bu durum göçmenlerin kendilerini tanımlama sorunu ile "trans-nasyonal" (milletlerarası) bir grup yahut "farklı tip göçmen"

grubu olarak tasnif edilmeleri meselesini gündeme getirmiştir³³. Fakat uygulamada 1- bireylerin kendilerini tanımlamaları ile 2- bireylerin bilim adamlarınca tasnife tabi tutulmaları ve “bilimsel” tabirlere “layık” görülmeleri (belki de bilimin kendi gerçekliğini yaratma çabasından) iki apayrı düzeydir. Bu anlamda kişilerin “hissettikleri” aidiyete farklı düzeydeki bir aidiyeti eklemek, bilimsel etiğin dışındadır.

Esasen “Türk” ve “Müslüman” tanımlarının yanına milliyet ve din göstergesi olmayan “Avrupalı” tabirinin ilave edilmesi günümüzde aykırı düşmemektedir³⁴. Fakat “Türk” ve “Müslüman” göçmenlerin aynı zamanda “Bulgar” olarak tanımlanması zorlamadır. Bu çerçevede Bulgar bilim adamlarının 1990’ları takiben “Bulgar” kimliğini yeniden tanımlamaya çalıştıkları hatırlanmalıdır (aslında bu çabanın 1950’lerde başladığı da ifade edilebilir). Küreselleşen dünyamızda ve AB’nin üyesi olma yolunda “Bulgar” kimliğine yeni anlam ve kapsam kazandırarak toplumu da güncel biçimde tanımlama ihtiyacı yepyeni bir kavram üretilerek de karşılanabilir. Oysa yeni anlam ve kapsamı ne olursa olsun, Türk azınlığına *aynı* “Bulgar” tanımının atfedilmesi doğrudan, 1990 evvelindeki resmi siyasetlerin devam ettirildiği şeklinde algılanır.

Resmiyette Bulgar ismini kullanıyor olmaları bazı çifte vatandaşlarını “Bulgar” yapmadığından, yukarıdaki zorlamalı yorumların tesadüf olmadığı akla gelmektedir. Bu yorumlara bakarak sınırdaşımızda, Türk nüfusun Bulgar toplumuna entegre olmasından kıvanç duyulduğu anlamını çıkarmak zordur.

Dolayısıyla bilimsel kavram ve değerlendirmelerin dikkatlice inşa edilmesi gerektiği yeniden gündeme gelmektedir.

³³ *Age*, s. 7.

³⁴ AB’nin kurulmasıyla yeni bir kavramsal tartışmanın konusu haline geldiyse de uygulamada “Avrupalılık” şimdilik milli, dini kimlikleri bertaraf etmeyen bir üst-kimlik olarak algılanmaktadır. Bulgaristan Türklerinin, AB üyesi olan bir ülkenin vatandaşları olarak mı, bir üst-kimlik olarak mı “Avrupalı” oldukları ayrı bir tartışmanın konusudur.

Hükümetlerin isim, milliyet, din, kültür vs. gibi bireysel aidiyetler üzerindeki kontrolünün tartışılmaya başlandığı çağımızda bilimin, bireyleri istenilen kalıp tanımlara sığdırma çabası da kuvvetten düşmektedir. Kitlelerin, hükümetlerin bu çabalarına kendilerince direnç gösterdikleri düşünülürse bu baskı-direnç karşıtlığının istenmeyen sonuçlar doğuracağı daima hatırlanmalıdır.

Neticede bazı Bulgar araştırmacıları, günümüz küreselleşme koşullarında sadece Bulgaristan penceresinden bakabilmektedir. Bu sebeple çifte vatandaşlarının fikir, eğilim ve tutumlarının incelenmesi, sosyal bilimcilerin gerçekçi saptamalar yapabilmeleri bakımından da önem kazanmaktadır.

Birinci Anket ve Sonuçları

Çifte vatandaşı olan bazı 1989 göçmenlerinin Bulgaristan’da resmiyette Bulgar isimlerini kullanma, yani Türk isimlerini geri kazanmama sebeplerini anlamak üzere 24 Kasım - 5 Aralık 2010 tarihleri arasında internet ortamında tek soruluk bir anket yürütüldü. Sorumuz,

“Bulgaristan’da resmiyette Bulgarca isim kullanıyorum, çünkü...”

ya da Bulgaristan’da resmiyette Bulgarca isim kullanmak daha avantajlı, çünkü...” şeklinde düzenlenerek muhtemel yanıtlar olarak aşağıdaki şıklardan birinin işaretlenmesi istendi; mevcut şıklardan farklı yanıtlar için “başka bir cevabım var” şıkkı eklendi:

- a. Türk olduğumuz anlaşılmıyor ve Bulgarlar bizi dışlamıyor;*
- b. Türk olduğumuz (bir şekilde) anlaşılrsa bile, Bulgarlar daha iyi davranıyor;*
- c. Türk olduğumuz anlaşılmadığı için, Bulgarlar bürokratik prosedürlerde zorluk çıkarmıyor;*
- d. Yabancı turist muamelesi görmüyoruz ve her şey daha ucuza mal oluyor;*
- e. Türk ismimizi mahkeme yoluyla alacak kadar vaktimiz yok;*

f. Türk ismimizi mahkeme yoluyla almak için paramız yok / bunun için para verilmez;

g. Benim başka bir cevabım var: (lütfen belirtiniz)

.....

12 günde düşük sayıda (49) yanıtın alındığı bu anketin sonucu şöyleydi:

g. şıkkı – 26 yanıt (Başka bir cevabım var). Başka bir cevabı olanların 6'sı Türk isimlerini soru şıklarında işaret edilmeyen sebeplerle geri kazanmamıştı. Bazı yanıtlar ise muhtemel sebeplere benzer ifadelerdi.

e. şıkkı – 17 yanıt (Türk ismimizi mahkeme yoluyla alacak kadar vaktimiz yok).

a. şıkkı – 5 yanıt (Türk olduğumuz anlaşılmıyor ve Bulgarlar bizi dışlamıyor). Bu yanıtların 3'ü halen Bulgaristan'da üniversite öğrencisi olan gençlerden geldi.

c. şıkkı – 1 yanıt (Türk olduğumuz anlaşılmadığı için, Bulgarlar bürokratik prosedürlerde zorluk çıkarmıyor). Bu yanıtı veren kişi Bulgaristan'da Türk ismini kullanıyor.

b., d., f. şıklarına yanıt gelmedi.

Anketin sayısal sonucu **g. şıkkına** işaret ettiyse de yanıtları tek bir grupta sınıflamak mümkün olmadı. Bazı katılımcılar anket sorusunun dar kapsamlı olduğunu dile getirdi. Ancak bu anket ayrıntılara odaklanmadığından, “başka cevabım var” şıkkıyla alınan geri bildirimler daha kapsamlı olan ikinci bir anketi şekillendirdi. Söz konusu cevaplar aynı zamanda bir fikir ve paylaşım yelpazesi / arşivi oluşturdu. Bunlardan bazılarına, kayıtlara geçmeleri amacıyla aşağıda yer verilmiştir.

Dolayısıyla tek soruluk bu pilot anketin sonucu 17 yanıtla **e. şıkkı** oldu: “Türk ismimizi mahkeme yoluyla alacak kadar vaktimiz yok”. Bu seçeneği Bulgaristan'da Türk ismini resmileştiren 2 kişi de işaretledi. Bu sonuca göre ismini geri kazanmak için bugün uygulanan idari prosedürün “uzun sürdüğü” tespit edildi. Bazı katılımcılar söz konusu işlemin memurlarca “uzatıldığını” ifade etti. Gelen yanıtlarda çoğu çift vatandaş Bulgaristan'a sadece izin dönemlerinde 2-3 gün ya da 1 haftalığına gidebildiklerini ve istedikleri halde bu işlemi

yaptıramadıklarını belirtiyordu. Bazıları ise meseleyi vekâlet yoluyla halledebilmişti.

Netice olarak bu küçük ankete katılan kişilerin %35'inin Bulgaristan'da Türk ismini geri kazanma hakkını *zaman yetmezliğinden dolayı* kullanamadığı saptandı. Değerlendirme **g.** şikkını işaretleyenler hariç tutulup 23 kişiden 17'sinin beyanı üzerinden yapıldığında, bu oran %74'e tekabül etmektedir. Göreceliliğe rağmen her iki sonuç kayda değer oranlardır.

Buna ilâveten, işaretledikleri şıklardan bağımsız olarak, konuyla ilgili doğrudan beyanda bulunanlardan hareketle, çifte vatandaşları arasında 49 kişiden 23'ünün, yani katılımcıların %47'sinin Bulgaristan'da Türk ismini geri kazandığı anlaşıyordu.

Ne yazık ki bu rakam ve oranlar tesadüfidir ve oldukça kaba bir fikir vermektedir. Dolayısıyla doğru ve gerçekçi değerlendirmeler yapabilmemiz için konuyla ilgili her iki ülkede resmi istatistiklerin oluşturulmasının önemi ortaya çıkmıştır.

Ankete dair önemli bir hususa değinmeliyiz: soru hazırlanırken **e.** şikkında ne yazık ki bir “doğru bilinen yanlış” hatasına düşülmüştü. İsmi geri kazanılması işlemi 1990'larda mahkeme yoluyla yapıyordu. Fakat 1 Temmuz 2001 tarihinden beri yürürlükte olan Bulgaristan Nüfus Kaydı Kanununun 19. maddesinin a. fıkrası uyarınca³⁵ bu işlem il ve ilçe belediyelerinde yapılmaktadır. Kişinin isim iadesi talebi konusundaki karar Belediye Başkanının onayına tabidir. Talebi onaylandığı halde kişi ayrıca ilgili kararı temyizini istemeyeceğini bildirmelidir³⁶. Yani bireylere hükümetçe *tanınan* Türk ismini resmileştirme hakkı halen hükümetin tekelindedir. Yetkili bir merciin onayı, mahkeme usulünü andırdığından ilgili prosedürün halen “mahkeme yoluyla” yapıldığı yanlışlığının akıllarda kaldığı ifade edilebilir. Nitekim anket katılımcılarından

³⁵ *Zakon za graždanskata registraciya*, [(Bulgar) Nüfus Kaydı Kanunu], Kanun metni için bk.

<http://www.mrrb.government.bg/index.php?lang=bg&do=law&type=5&id=5>.

³⁶ Bk. Ek-1.

sadece 3'ü, "Bulgaristan'da isimlerin mahkeme yoluyla geri alınmadığını" belirtmişti.

Esasında 1984-1985 mağduru olan bireylerin (ailelerince verilen ve bizzat hükümetçe onaylanan) Türk isimlerini, 2001 yılı itibariyle idari yolla resmileştirme iradelerini aracısız, yani "doğrudan" kullanamamaları, ilgili hakkın gerçekte "yarım" tanındığını düşündürmektedir. Yukarıdaki anket sonucuyla birlikte değerlendirildiğinde bu hal, isim iadesi konusunda *hükümetçe tanınan hakkın* işlemlerin zaman alması sebebiyle, % 35 oranında kullanılamadığı neticesine ulaşırız.

İlk Anket Sonrası Bazı Düşünceler

Pek çok çifte vatandaşın Bulgaristan'da Türk ismini geri kazanmadığı bilgisiyle yola çıkılan bu ankette, cevap şıkları arasında "kendimi Bulgar hissettiğimden resmiyette Bulgar ismi kullanıyorum" ifadesine yer verilmemişti. Göçmenler arasında böyle bir yaklaşıma rastlanmıyordu - yukarıda belirtildiği gibi soru ile cevap şıkları göçmenlerin görüş ve ifadelerinden hareketle oluşturulmuştu. Nitekim **g.** şıkkı kapsamında olsun ya da cevap şıklarından bağımsız olarak, bu yönde bir geri bildirim alınmadı. Bazı Bulgar araştırmacılarının yukarıda anılan yorumları aksine, "kendimi Bulgar toplumunun bir parçası olarak hissettiğim için", "kendimi Bulgaristan devletine bağlı hissettiğim için" gibi yanıtlar da ulaşmadı. Yani anket sonuçları, ilgili yorumların zorlamalı olduğunun teyidiydi.

Diğer yandan aynı sonuçlar bir zihniyet kırılmasının vuku bulduğuna işaret ediyordu. Bunu daha net görebilmek amacıyla zamanda biraz geriye gitmeliyiz.

Türkiye'ye 1989 zorunlu göçüyle gelen bir kısım göçmenler kısa süre sonra Bulgaristan'a dönünce, kamuoyunda genel anlamda muhacirlere yönelik tepki oluşmuştu. 1990'ların ikinci yarısında gündeme çifte vatandaşlık meselesi geldiğinde, Türk vatandaşlığını aldıktan sonra Bulgaristan vatandaşlığını da yenileyenler istemeyerek, göçmenleri ikinci kez tenkit odağı haline getirmişti.

Bulgaristan vatandaşlığını yenileyenlerin o dönemde bizzat göçmenler arasında da eleştirildiğine şahit olunuyordu. Bu vatandaşlığı yenileme eğilimi, 1989 yılında hürriyeti için muhaceret edilmesine, ayrıca Türk vatandaşlığına kabul edilmiş olmaya bir nevi sadakatsizlik addediliyordu. Fakat zamanla, ağırlıkla vize kuyruklarında beklemekten “kurtulmak” amacıyla çifte vatandaşı göçmenlerin sayısı arttı. İmkânlar ve hedefler değiştikçe aynı anda iki ülkenin vatandaşı olabilmek; hürriyeti uğruna vazgeçilen Bulgaristan vatandaşlığını yeniden almak gibi gelişmeler “olağan aykırılıklar” haline geldi.

Bulgaristan’ın Avrupa Birliği üyeliğine kabul edilmesiyle, bu ülkenin vatandaşları AB vatandaşlığına “doğrudan terfi” etmişti. Bununla, evvelce çifte vatandaşlık konusunda tereddüt eden göçmenler Bulgaristan vatandaşlığını yenilemeye meyletti. Avrupa’ya sorunsuz seyahat olanağına imrenen pek çok Türk vatandaşı şimdi göçmenleri eleştirmek bir yana, “şanslı” sayar olmuştu. Bu kez “gururlu” davranıp çifte vatandaşlığa heves etmeyen 1989 göçmenlerini; şanslarını neden kullanmadıklarını anlamak zorlaşmıştı. Yani göçmenler ve göçmen olmayan Türk vatandaşları arasında çifte vatandaşlık hakkı bir “avantaj” olarak algılanmaya başlanmıştı. Evvelce tenkit konusu olan şimdi “makul” ve “kabul edilebilir” addedilir olmuştu.

Bir müddet sonra göçmenler arasında Bulgaristan vatandaşlığını yenileyip resmiyette Bulgar isimlerini kullanmaya devam eden çifte vatandaşlar eleştirilmeye başlandı. Anket katılımcılarının aşağıdaki ifadelerinden de anlaşıldığı gibi bu konuda her kişinin özel gerekçeleri vardı. Bulgaristan’da ikamet eden ve Türk isimlerini geri kazandıktan sonra Avrupa’da iş bulabilmek ümidiyle 1984-1985’te dayatılan Bulgar isimlerini yeniden alan kişilere rastlanır olmuştu: söylenenlere göre Avrupalı işverenler, Türk değil de Bulgar bir isimle iş başvurusu yapanları istihdam etmeye daha meyilliydi. Nitekim yukarıda da değinildiği gibi bazı kişiler bu yönteme, siyah mühür vurulan pasaportlarını “yenilemek” adına başvuruyordu.

Bu son durum Bulgaristan'daki Türk nüfus arasında olduğu gibi çifte vatandaşlar arasında da "...hayat, geçim ve iş-güç bulma zorluğu insana neler yaptırmıyor..." yaklaşımının yadırganmadan yaygınlaşmasına yol açtı³⁷. Elbette bu gelişmeler Türkiye'de iş sahibi olan çifte vatandaşların sınırdaşımızda Bulgar ismi kullanma sebeplerini açıklamıyor. Fakat bu tablo ilginç bir zihniyet ve eğilim kırılmasının; başka bir ifadeyle "*tutum dönüşümü*"nın göstergesidir.

Diğer yandan bu kırılmanın, bir *benlik ve toplumsal kimlik* dönüşümü olmadığı açıktır. Öyle ki, bu pilot ankete verilen ve e. şikkı haricindeki bazı yanıtlardan, bir kısım çifte vatandaşlar için Bulgaristan'da resmiyetteki (Bulgar ya da Türk) isimle, "kişilik", "bireysel ve toplumsal kimlik", "milli kimlik" kavram ve algıların birlikte yürümediği görülmektedir. Bu kişiler, Bulgaristan'da resmiyette 25 yıl evvel dayatılmış Bulgar isimlerini halen taşıyorsa veya yeniden kullanmaya başladıysa da hayatlarını, bu keyfiyetin onları milli bakımdan "Bulgar yapmadığı" bilinciyle sürdürmektedir. Aynı zamanda Türk isimlerini geri kazanan bir kısım çifte vatandaşların, bu isimlerini "benliğin", "bireysel / toplumsal kimliğin", "milli kimliğin" göstergesi olarak algıladıkları gözlenmektedir.

Bazı katılımcılar özellikle küçük yerleşimlerde, bireylerin birbirini özüyle tanıdıklarını belirtmiştir. Başka yanıtlara göre ise isimleri Bulgar olsa da Bulgarların gözünde Türkler daima "Türk" kalacaktı.

Bu tabloda karşıt ve karmaşık tutumlar bir arada seyretse de anketin sonucu, çifte vatandaşlar örneğinde 1984-1985'te dayatılan Bulgar isimlerin özümsemediğidir. Bununla birlikte (aşağıdaki paylaşımlardan da izlenebileceği gibi) değişen dünya koşullarında çifte vatandaşlar, 1989'dakilerden hayli farklı algı ve tutumlar geliştirdikleri ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda, evvelce zorla benimsetilmeye çalışılan ve Türk nüfus tarafından "onur kırıcı" olarak algılanan (ayrıca özdeşlik kurmadıkları) Bulgar isimlerini "paravan" olarak kullanmaya başlamışlardır.

³⁷ Kişisel gözlem ve anılar.

Bunun sık rastlanan gerekçesi ise “sorun yaşamamak”, “sıkıntılı durumlara düşmemek”tir. Dolayısıyla günümüzde bireyler dışlanmadıkları ve sorunsuz olan bir hayatı, evvelce kendilerine uygulanan siyasi baskının timsali olan isimleri taşımaya tercih edebilmektedir. Yeniden vurgulamak gerekirse burada tercih edilen “milli Bulgar isimler” değil, “sorun gideren isimler”dir.

Birinci Ankete Katkılar

Yanıt olarak **a.** şikkını seçen bir katılımcı şöyle bir paylaşımda bulunmuştur: ...Bulgaristan’da resmiyette Bulgar ismi taşıdığımızda... *“Türk olduğumuz anlaşılmadığı için, Bulgarların bürokratik prosedürlerinde zorluk çıkarma ihtimalleri 0 (sıfır)’a iniyor ve Türk olduğumuz anlaşılmadığı sürece bazı yerlerde Bulgarlar daha iyi davranıyor”.*

c. şikkını işaretleyen bir katılımcı *“...belirtmek isterim ki esasında biz Türk adlarımızı mahkeme yolu ile geri aldık ancak ara sıra buna pişman olmuyor değilim...”* demiştir.

e. şikkını seçerek Türk ismini iade almak için vakti olmadığını belirten katılımcıların paylaşımları aşağıda sıralanmıştır:

“(Bulgaristan’a) Sadece iki kez ve çok kısa (süreliğine) 1 ve 2 günlüğüne gidebildim. Benim ismim halen Bulgar ve son derece rahatsızım. Ama iki tane çocuğum var, onlar İstanbul’da doğdular. Onları da Bulgaristan vatandaşı yaptım. Sadece Türk nüfusunun fazla olması için. Göç sırasında 19 yaşında olup, pek çok şeyin farkında değildik. ... İçimde hep bir yaradır aslında. Fakat hep öncelik başka şeylere vermek zorunda kaldım burada”.

Bu sözler çifte vatandaşların yaklaşımına ilginç bir örnektir: katılımcının, sınırdaşımızda resmiyette Bulgar ismi taşıması ile İstanbul’da doğan çocuklarını “Bulgaristan’daki Türk nüfusu(nun) fazla olması” amacıyla çifte vatandaş yapması arasında bir çelişki algılamadığı anlaşılıyor. Yani kişi,

resmiyette Bulgar ismi taşıdığı halde, aslen Türk olduğu bilincine sahiptir. Diğer yandan son cümle, kimlik meselesinin pek çok sebeple ikinci plana atıldığının teyididir.

Benzer bir paylaşım: “Cevabım “e” şıkkı, her gidişimizde (3-4 yılda bir) en fazla bir hafta kadar kalabiliyorum, gerçekten vaktim yoktu”.

Bir başka katılımcı, Türk ismini “kolay yoldan alabilmek” için ne yapmak gerektiğini soruyordu. Bu da “vakit alan” prosedürün akıllarda bir “zorluk” olarak kaldığını gösteriyordu.

Bir diğer paylaşım: “...(Türk isimlerini) kendiliğinden... kolayca verebilirler (iade edebilirler) neden yapmıyorlar **insanları uğraştırıyorlar?**”.

Yine benzer bir paylaşım³⁸: “...çünkü biz adlarımızı isteyerek değiştirmedik ((isimlerimiz) zorunlu olarak değiştirildi), tüm resmi evraklarımız – nüfus kaydı, diploma, doğum ve evlilik belgeleri gibi evraklar bir hafta içinde elimize verildi. Bu evraklarda da eski resmimizden çoğaltılmış resimler vardı. Şimdi de mahkeme, dava vs. uğraşlar sonucunda adlarımızı vereceklermiş. Adları değiştirdikleri gibi, **uğraş(tır)madan** bana adımı geri versinler”.

Diğer bir katkı: “Ciddi zaman ve prosedürler gerektiriyor. Ve aslında şu an burada kullandığımız soyadı ile aynı isim olmalı. Ama maalesef bunun yapmak çok zor”.

1989’da Türk nüfusuna geçerken çoğu göçmen yeni bir soyadı almış; Bulgaristan vatandaşlığını yenilerken ise oradaki Türk ismini eski şekliyle geri kazanmıştı. Böylece her iki ülkeye ait kimliklerde Türk ismi bulunduğu halde soyadı farkı ortaya çıkmıştı. Bu katılımcıya göre böyle bir fark dahi olmamalıydı. Yani Bulgaristan’da Türk ismi taşıyan bir kişinin iki ülkede iki farklı soyadı taşıması dahi bazı kişilerce onaylanmamaktadır.

³⁸ Bu katılımcı cevabını **g.** şıkkı kapsamında vermiştir ancak belirttikleri **e.** şıkkını işaretleyen başka kişilerin ifadeleriyle örtüştüğünden bu kısma eklenmiştir.

Bu yaklaşıma başka bir örnek ise Türk isminin “Türkiye’deki halini” Bulgaristan’da aynen resmileştiren çifte vatandaşlardır: *“Türk ismimi aldım. Hatta çifte vatandaşlıkta **karışıklık olmasın diye** Türkiye’deki ismimi mahkeme kararı ile Bulgaristan’da tescil ettirdim”*. Esasında çeşitli idari işlemlerde bizzat Bulgar mercileri, iki farklı ismin aynı kişiye ait olduğunu belgeleyen resmi evraklar talep etmektedir. Fakat bu evrakları da, isim ve nüfus kayıtlarındaki karışıklığı gidermeyen merciiler yerine yine şahıslar çıkarttırmak zorundadır.

Burada dikkat çeken, dünyaya gelindiği anda edinilen ismin yerine, Türkiye’de taşınan soyadının ön plana geçmiş olmasıdır. Yani Bulgaristan’daki Türk soyadını mahkeme yoluyla Türkiye’de resmileştirme olanağına rağmen, çeşitli sebeplerden bunun tersi tercih edilebilmektedir.

Herhangi bir cevap şikkını seçmeyen bir katılımcının ifadesinden, Türk ismini geri kazanma işleminin aslında kolaylıkla yaptırılabilindiğini, fakat kişilerin aklında “zor bir işlem” olarak kaldığından, buna teşebbüs edilemediğini anlıyoruz: *“Hem eşim hem ben T.C. ve Bulgaristan vatandaşıyız. Ben Türk ismimi daha 90’lı yıllarda aldım ama eşim 2006’ya kadar Bulgaristan’da Bulgar ismini kullandı. İsim değiştirme prosedürü uzun ve zor olduğundan dolayı bir türlü adım atmıyordu isminin değişmesine. Çocuğumuz olduktan sonra onun ismini Türk ismi olarak yazdırdık Bulgaristan’da ve eşim de **kendi** Türk adını o zaman geri aldı. Prosedür çok basit ve hiç zor değildi. Her zaman Bulgaristan’da (adınızın) İvan değil de İbrahim... (olduğunu belirttiğinizde) sizlere karşı tavır değişir - ama kötüye (kötü yönde) değişir”*.

Bu ifadeye yansıyan algıya göre kişinin Türk ismi “kendi” ismidir; Bulgar ismi ise “yabancı”dır.

Benzer³⁹ bir algılama: *“Bu konuda size bir şık yazamayacağım çünkü **gerçek ismim** olan Türk ismimi*

³⁹ Bu da e. şikkını teyit eder bir paylaşım olmuştur, bu sebeple aynı şık kapsamında değerlendirildi.

kullanıyorum. Genelde milletin söylediği; yurtdışında sorun olmuyormuş. Ben Türk ismimle Amerika, Kanada, Hollanda, Almanya ve daha birçok ülkeye gittim ama en ufak bir dışlama görmedim. Ama genelde çevremdekilerin Bulgar ismiyle kalma sebebi, Bulgaristan'da daha çok kalacak zamanlarının olmaması(ymış)".

Bu ifadeye göre Türk ismi kişinin "gerçek" ismidir. Dolayısıyla Bulgar ismi "yapay", "gerçek ismin yerine dayatılan, ekletilen" isimdir. Diğer yandan katılımcı, gittiği ülkelerde "gerçek" ismiyle "dışlama görmeme"yi "sorun olmama"sıyla özdeş algılamaktadır. Bu algılamayı başka katılımcıların ifadelerinde de okuyoruz.

g. şikkını seçen, yani "başka cevabı" olanların paylaşımları:

"Çünkü ben Türk ismimi kullanıyorum; bu biraz zahmetli ve masraflı da olsa önemli olduğunu düşünüyorum".

"Bulgar ismimi kullanmıyorum, Türk ismimi gerekli hukuki yollara başvurarak aldım. Bugüne kadar da herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmadım".

"Benim Bulgaristan pasaportum ve vinci kartımda adım Türk'tür. Türk adımı Bulgaristan'a gittiğimde hiç kimseden çekinmeden kullanıyorum. Hiç bir şekilde Bulgar adımı kullanmadım, kullanmak lüzumu da görmüyorum. ...kimsenin hele Bulgarların iyi davranmalarına iyimser yaklaşımlarına ihtiyacımız yok çok şükür".

"...ben Bulgaristan'da ve her yerde olduğu gibi **gerçek ismimi** kullanıyorum. Sorunuzla ilgili yazmış olduğunuz cevaplar çok net değil bence. Benim düşüncem cevaplar bunlar olmamalı. Bir kere ne kadar da Bulgar ismini kullanmakta olsalar da her haliyle Türk oldukları belli oluyor. Ve bu durum çok komik (yolculuklarda bununla çok sık karşılaşıyorum (bir) nene 85 yaşında(ydı) ve adı Ana(ydı) ama sor(un) - nene tek bir kelime Bulgarca bilmiyor). Ona ne gibi avantaj sağlayabilir bu (Bulgar) isim düşünüyorum da cevabını bulamıyorum. Bürokratik

işlemlere gelince de, sadece Türk olduğumuz için engel ve zorluk çıkmıyor bu genelde vardır burada da, resmi dairelerde ne şekilde çalıştıklarını bilirsiniz”. Aynı katılımcı 85 yaşındaki nenenin Türk ismini geri kazanmamış olmasını “...Belki de gençler ilgilenmediği ve önemsemedikleri içindir. Uğraşmak istemiyorlardır” olasılığıyla açıklamaya çalışmıştır.

“Kesinlikle Türk ismini kullanıyorum, verilen Bulgar ismi(ni) kabul etmiyorum. Ailemin tüm fertleri (5 kişi) özellikle Türk isimlerimizi noterde zaman ve para harcayarak aldık. Türk isimleri almış olmamıza rağmen memurun bilgisayarında Bulgar ismin de yazılı olduğunu fark ettim. **Zorla verilen, dayatılan Bulgar isimleri kullanan insanları eleştiriyorum, üzücü bence...** Göç etmemizin sebebi kimliğimizi, benliğimizi korumak değil mi!”

“Başta sorduğunuz soru ve cevap şıkları zaten sinir bozucu olduğunu ve birçok kimsenin cevap yazmayacağını düşündüğüm için yazıyorum. Kişilerin Türk isimleri mahkeme yoluyla geri alınmıyor. Ayrıca, çifte vatandaşlara değil, Bulgaristan’da kalıp hala ismini değiştirmeyenlere sormak lazım aslında bu soruyu. Yani biz ne kadar Türk’üz? Ya Bulgar adıyla ölenlerin hali ne olacak? **Vakitsizlikten ve parasızlıktan isim değiştirmeyen çok yaşlımız var...** Oradaki uzun prosedürü biliyorsunuzdur. Babam da Bulgar adıyla vefat etti. Fakat kanunen ölenlerin dahi - hepsi değil - isimleri değiştirilebiliyor. **Yıllardır bunun mücadelesini verdim** ve maalesef ki bırakın halkı, memurların bile bu kanundan haberi yok. Belediye çalışanları bilmediklerinden dolayı zorluk çıkarıyorlar, noter zorluk çıkarıyor, avukat oyalıyor... vs. Sonuçta ben bunu (Türk ismini resmileştirmeyi) başardım...” Bu paylaşıma göre Türk ismi, Türk olmak demektir. Bulgaristan’daki Türk ismini geri kazanma işlemi ise, kimliğini korumak uğruna bir mücadeledir. Bu bağlamda anket sorusu, yani Bulgar isimlerin neden kullanıldığı sorusu ise “sinir bozucu”dur. Hatta bu düşünceye sahip göçmenler Bulgar isimlerini değiştirmeyen çifte vatandaşlar kadar bunu yapmayan Bulgaristan’daki Türklerini da eleştirmektedir.

“Türklüğümle her zaman gurur duymuşumdur. Bulgaristan’daki Türk adlarının geri alınması için mahkemeye falan hiç gerek yok. ...İsteyenler kolaylıkla gidip adlarını geri alabilirler. Bulgarlara karşı Türk olduğumu hiçbir zaman gizlemeye çalışmam, bilakis ön plana çıkarırım”.

*“Benim için **çok değerli olan öz Türk adımı** 1992 de aldım (-ov, -ev) eksiz ve anavatanımda kullandığım soyadıyla. (Bulgaristan’a) Sık gidiyorum hiç de umurumda değil Bulgarların bana karşı isim nedeniyle davranışları. Ben **anne ve babamın duayla verdiği** Türk ismimle gurur duyuyorum”.*

Son iki paylaşımda isim ve milli kimliğin tam anlamıyla örtüştüğünü görüyoruz fakat burada anket sorusunun biraz yanlış anlaşıldığı dikkat çekiyor. Zira Bulgaristan’daki nüfus kimliğinde Bulgar isminin mevcudiyeti, anketin de ortaya koyduğu gibi, Türk isminden utanıyor olmaktan kaynaklanmamaktadır. Aksine bazı çifte vatandaşlar Bulgaristan’a gidemedikleri, orada uzun süre kalamadıklarından, arzuladıkları halde Türk isimlerini resmileştiremiyordu. Aralarında evraklardaki Bulgar isminden rahatsızlık duyanlar mevcuttu.

Diğer yandan isim ile bireysel, toplumsal, milli kimlik arasındaki bağ konusunda net fikri olmayanlara da rastlanıyordu: *“Tüm evraklarım Bulgar adında olduğundan dolayı, Bulgar adım kaldı, ama, ben Türk nüfusunda yine Türk adındayım”.*

Aynı katılımcının devam eden ifadesi: *“Bulgaristan’da olduğumda, Bulgarca’yı kırık konuştuğumuz (Türk olduğumuzu) belli ediyor yani isim de değişse onlar bizi kabul etmezler... Bulgaristan’a sık giderim ve bizim millet çekiniyor Türkçe konuşmaktan. ...doktora gittim ve orada da (hakkımızda) ‘ha bunlar Türk ama Bulgar isminde’ (denildiğine şahit oldum)...”* Yani, sadece Bulgarca’yı “kırık” konuşmak Türk olunduğunu “belli” etmektedir. Neticede çifte vatandaşların isimleri Bulgar olsa da “Türk” oldukları bir şekilde anlaşılabilir. Dolayısıyla resmiyetteki Bulgar isminin “paravan” işlevi de

özellikle Bulgarca dil bilgisi ve telaffuzu iyi olmayanlar için geçersizdir. Bu ifadeler, Türklerin dayatılan Bulgar isimlerini ne derece benimsedikleri meselesinin bizzat bazı Bulgarlar tarafından önemsemediğini göstermektedir. Bunlar aynı zamanda, aşağıda da görülebileceği gibi zoraki isim değişikliğinin kişileri ve toplumun “eski” kabullerini değiştirmedikine örnektir. Hatta belki de isim ile bireysel, toplumsal, milli kimlik arasındaki bağa özgün bir teyittir.

Yine son paylaşımdan öğrendiğimiz üzere, Bulgaristan’daki Türk nüfusun (isim meselesinden bağımsız olarak) anadilini konuşmaktan çekinmesi manidardır. Aşağıdaki cümleler yukarıdakiyle aynı doğrultudadır: *“Türk adımı kullanıyorum en başından beri... Çok büyük çoğunluğumuzun Türk olduğu zaten konuşma, tavır vb. hallerimizden hemen belli oluyor. Kim aksini (ben çok güzel Bulgarca konuşuyorum, onların kültürünü iyi biliyorum vb.) iddia ederse kendini kandırıyor. Bu durumda oradaki varlığımızın Türklüğümüzle bir olması gerekiyor. Bu da önce dil sonra ad değil midir. Üstte yazan (anket sorusu) şıkların(in) hepsi doğrudur, ancak Bulgar isimli olduğunuzda da bir şey değişmiyor Bulgaristan’ın sosyal hayatında”.*

“...ben bu güne kadar bu ismi (Türk ismimi) kullandığım için bir zorluk çektiğimi ya da gördüğümü düşünmüyorum ve rastlamadım. Avrupa’ya da gittim Bulgar pasaportuyla kesinlikle hiç bir sorun yaşamadım. Ben bu ismi kullanmaktan çok memnunum”. Katılımcının yaklaşımında Türk ismini taşımaktan dolayı “zorluk çekmeme” ve isminden bu bakımdan “memnun olma” halleri bileşmiştir. Türk ismi bir kişilik, kimlik, aidiyet unsuru olmaktan çıkmış ve “memnuniyet öznesi” haline gelmiştir. Hatta bu memnuniyet sanki kişinin Türk ismiyle “zorluk çekmemesi”nden kaynaklanmaktadır. Aslında bu tutumun, doğuştan taşıdığımız ismi özümsemenin kişisel bir yolu olduğunu söylenebilir.

Diğer yandan başka yanıtlarda olduğu gibi bu cevapta da göçmenler arasında yadırganmayan, belki de ince anlamı fark edilmeyen, Türk ya da Bulgar ismini “kullanmak” tabiri dikkat

çekmektedir. Bizzat anket sorusu, göçmenler arasında yaygın olan bu algılamadan hareketle düzenlenmiştir. Bu tabirle, isimde saklı kişisel ve toplumsal kimliğin birey tarafından “taşınması”na işaret edilebildiği gibi, değiştirilebilen bir “etiket” ya da “araç” da kastedilebilmektedir. Bu çerçevede kişinin ismine yönelik tutumu, satır aralarından okunabilmektedir.

“İsmimden dolayı beni yargılayanlarla aynı ortamda bulunmak istemem. Herkes kendi özüyle güzeldir”. İsminin dışı vurduğu aidiyet sebebiyle yargılanmak, istenmeyen durumdur. Bununla birlikte önemli olan kişilerin aidiyetleri değil özleridir. Başka bir paylaşıma göre ise herkes birbirini (ismiyle dahi değil) özüyle tanımaktadır: “1992 yılında Bulgaristan’dan göç ettik, (Bulgaristan’a) sadece bir defa çifte vatandaş olmak için gittim ve Türk ismini aldım, özellikle Türklerin yoğun olarak yaşadığı Kırcaali ve köylerinde ismin Türk veya Bulgar olmasının o kadar da önemli olmadığına inanıyorum”.

Esasında bu yaklaşım ismin, bir kişilik ve kimlik tezahürü olduğu fikrine hayli ilginç bir antitezdir. Katılımcıya göre isim bir kimlik göstergesi değildir. Öz, bunu belirten isimden daha önemli, asli bir kimliktir. Kişilerin “Türk” olduklarının bilincinde olmaları yeterlidir ve bireysel/toplumsal kimliğin bir Türk isimle “desteklenmesi” gereksizdir. Bu çerçevede milli aidiyet **bilinci** dahi, isimle sınırlandırılmayacak kadar özgün ve “besbelli”dir. Fakat böylesi ilginç yaklaşıma sahip bu katılımcının, Türk ismini neden aldığı sorusu ister istemez akla geliyor.

Bir başka paylaşım⁴⁰: *“Bulgaristan’da Bulgar ismi **kullanmak zorundayım** çünkü Türk ismini almak biraz zahmetli ve 4. sınıf öğrencisi olmam sebebiyle buna ayıracak vaktim yok. Bununla birlikte okulu bitirdiğim an diplomamı Türk isimle almak için hemen Bulgaristan’a gidip gereken işlemleri yapacağım. Türk ismine sahip olmamanın daha fazla avantajı olması sebebiyle göçmenler biraz çelişkide olsa da T.C. sınırları*

⁴⁰ Bu katılımcı çifte vatandaş değildir, ancak soruyu “çifte vatandaş olsaydım” düşüncesiyle cevapladığı ve yaklaşımı ilginç bulunduğu için aktarılmıştır.

içerisinde Türk olup da Bulgar muamelesi görmenin ne demek olduğunu benim durumumda olanlar çok daha iyi bilir. Ancak benimde T.C. vatandaşlığım olsaydı emin olduğum bir şey var, Türk ismini almazdım. Sebebi de Bulgaristan'daki Bulgar(lar)ın tavrı değil; zaten ne kadar iyi Bulgarca bilersen bil biraz onlarla takılınca senin Türk olduğunu anlıyorlar. Benim için önemli olan Avrupa'nın herhangi bir yerine ya da daha değişik yerlere gittiğimde Türk olduğum anlaşılmasın çünkü bize olan tavırları belli". Yani Bulgar ismi, Bulgaristan'da kimliğini gizlemenin bir yolu değildir zira Türk olunduğu öyle ya da böyle anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Bulgaristan'da dışlanmamak ve (bir önceki paylaşımda da geçen ifadeyle) "isminden dolayı yargılanmamak" için Bulgar ismi gibi bir "paravan"a ihtiyaç yoktur. Asıl Avrupa'nın herhangi bir yerinde ilk bakışta, konuşma veya tavırlardan Bulgar ya da Türk olunduğu pek anlaşılmayacağı için, burada resmiyetteki Bulgar ismiyle "Türk kimliğini gizleyerek dışlanmaktan sıyrılmak" mümkündür.

*"...Tarihsel sorgulamanın birçok etkeni olabileceği gibi büyük bir etkeni de ekonomik sebeplerdir. Bundan dolayı anketinizi başta genel kategorilere ayırıp, örneğin genel, sosyal, ekonomik, kültürel vb. (ana başlıklarına) daha sonra da her bir ana başlığın altına alt seçenekler koymanız çalışmanın daha etkili olmasını sağlayacaktır. ...Örneğin, **benim Türk ve Bulgar ismim var çünkü ben yurtdışına çıkışlarda Bulgar kimliğimi kullanıyorum ve Türk vatandaşlarımızın çektiği sıkıntıları çekmek zorunda kalmıyorum**. ...Gördüğünüz gibi ana nedenler değişebilse de aslında ana nedenlerin altındaki diğer nedenlerden dolayı da 2 isim kullananlar olabiliyor". Bu paylaşımda dikkat çeken, "iki isimli olma" algısı ve durumudur. Yukarıdaki satırlar, yurtdışına çıkışlarda Türk vatandaşlarının "sıkıntı çektikleri"ne ve bazı çifte vatandaşların resmiyette (geçmişte dayatılan) Bulgar isimlerini kullanarak bu sıkıntılardan kaçmaya çalıştıklarına şahitlik etmektedir. 20-21 yıl önce yerini yurdunu terk etmeye sebep olan isim dayatma sorunu, belki de kaderin cilvesiyle, yıllar sonra bir muhafazaya dönüşmüş görünmektedir. Burada "iki isimlilik" toplumsal dışlamanın yaratacağı psikolojik sorunları önlemek üzere*

devrededir. Oysa yukarıda görüldüğü gibi bazı çifte vatandaşlar için evraktaki Bulgar ismi; Türk olsa dahi iki farklı soyadı taşımak gibi durumlar rahatsızlık sebebiydi. Bu paylaşıma göre ayrıca, anket sorusu “sinir bozucu” olmayıp hayli doğal bir durumu araştırmaktaydı.

Son iki katkının yansıttığı algıya göre Bulgaristan nüfus kimliğindeki Bulgar ismi, “bir zamanların siyasi baskı timsali”; Türk ismine ve Türk milli kimliğine getirilen ve “mücadele edilmesi gereken” bir *yasak* olmaktan çıkmıştır. Bazı çifte vatandaşların yeni vizyonu, “sorunsuz, sıkıntısız Avrupa” vizyonudur ve bu uğurda “çift isimli”, “çift kimlikli” olmak, psikolojiyi rahatlatıcıdır. Dolayısıyla bazı çifte vatandaşlarının anket sorusuna cevabı “Avrupa’da Türk olduğumuz anlaşılmıyor ve Avrupalılar bizi dışlamıyor” ifadesine tekabül etmiştir.

Bu noktada kişinin, (Türk) kimliği dolayısıyla dışlanmaya, yargılanmaya nasıl direnç göstereceği, yani kimliğini gizlemek yerine güçlü bir psikolojiyi nasıl inşa edeceği ya da mevcut maneviyatını nasıl koruyacağı meselesi gündeme gelmektedir. Cevabı yine bir katılımcının paylaşımında bulur gibiyiz: güçlü özgüven, daha doğrusu “öz-saygı”.

*“...(Bulgaristan’daki) Tüm belgelerimi şu an kullandığım ismimle düzenlettirdim ve şunu özellikle belirtmek istiyorum ki, bırakın zorluk çıkarmayı, Bulgar görevlilerin bana hizmet etmek için yarıştıklarını söyleyebilirim. **Bence sorun Türk ya da Bulgar ismini kullanmak değil, insanın kendisine özsaygısı olduktan sonra, karşısındakiler kim olursa olsun saygı göstereceklerdir. Maalesef çoğu Bulgaristan Türkleri 2. sınıf vatandaş sendromundan kurtulamamışlardır.** Bulgarları bizden üstün varlıklar olarak görüp önlerinde eziliyorlar. Bence durum bundan ibaret. Ayrıca Bulgaristan’da yaşayan Türkler dâhil Bulgarcayı düzgün konuşabilen insanımız çok az. Bu da bence utanç verici”.*

Bulgaristan’da Türklerin ikinci sınıf vatandaş sendromunu yaşıyor oldukları tespiti ilginçtir. Burada mevcut tutumun, yani

Bulgaristan'da Bulgar ismi taşıyor olmanın sebebi “düşük özgüven” olarak tanımlanmıştır. Bu aynı zamanda anket sorusuna önemli bir cevaptır. Fakat fikrimce bu düşük özgüveni oluşturan koşul ve sebepleri ortaya çıkarmak asıl önemli meseledir. Ne oldu ki bazı Bulgaristan Türkleri “üstün varlık” Bulgarların önünde ezik hisseder hale geldi? Üstelik 20-25 yıl sonra halen bu hissin hükmünde yaşıyor olup kimliklerini neden hâlâ örtbas etme ihtiyacını duymaktalar? Aynı merak, Avrupalıların Türklere karşı “belli” olan, yani dışlayıcı, yargılayıcı tavırları çerçevesinde de geçerlidir. Elbet cevap az çok bilinmektedir: Osmanlı döneminden, Soğuk Savaş döneminden kalma Türk aleyhtarlığı, Avrupa'da gurbetçilere yönelik genel “ötekileştirme” yaklaşımı; Bulgaristan özelinde genç nesilleri Osmanlıların ve onların devamı günümüz Türklerin “zalim, kötü, acımasız” millet oldukları yönünde yetiştirme siyaseti vs. Ve neticede Türk toplumunun ve çeşitli ülkelerde yaşayan Türk asıllı nüfusun bu eleştirel yaklaşımlara itibar etmesidir. Yine de bu sebep ile sonuç arasındaki “süreç” kısmını, yani ayrıntıları bilmek geçmişi iyi anlayıp geleceği doğru kurgulamamızı sağlar.

Diğer yandan yukarıdaki paylaşımlardan görüldüğü gibi, “ikinci sınıf vatandaş sendromu” anket katılımcılarının tümü için geçerli değildir. Bu anlamda özsaygı yahut özgüven, kişisel karakter eğilimlerinin, ailede ve toplumda yetiştirilme tarzının ve halen bulunulan toplumsal ortamın şekillendirdiği bir özelliktir. Bulgaristan ve Bulgar toplumuyla - son birkaç yıl ise Avrupa toplumuyla karşılaşma ve yaşanan “sorunların” (dışlayıcı durumların) sıklığı ve bunlara direnme yeterliliği, özsaygıyı/özgüveni kuvvetlendiren ya da zayıflatan “törpüler”dir.

Son bir paylaşım: *“Türk ismimi kullanıyorum ve Bulgar hükümetini bizi Türk ismi Bulgar ismi ayrımını yapmaya mecbur kıldığı için kınıyorum”*. Teorik olarak Türk ve Bulgar ismi taşıyor olmak gerçekten de ayrı kavramlardır. Bu anlamda katılımcının ifadesi yanlış anlaşılmaya müsaittir. Burada kınanan

muhtemelen ismi, doğal; siyasetin uzanamadığı; kimlik ve aidiyetin masum ifadesi olmaktan çıkaran dayatmadır.

Bu katkılara (ismini vakit darlığı sebebiyle geri kazanamayan katılımcılar hariç tutulup) bakıldığında sonuç olarak iki tutum gözlenmektedir: 1- Türk ismini, bir kimlik ayrıca bir milli aidiyet göstergesi olarak geri kazanma eğilimi ve 2- Bulgar isminin sağladığı “sorunsuz hayat”ın yeğlenmesi.

Bu sonuç, başlangıçta sorduğumuz “isim tercih edilebilir mi?” sorusuna ilginç bir cevaptır esasında. Hatta bu sonuçla “tercihte bulunma” fiili farklı bir anlam kazanmış görünmektedir. Zira “sıkıntısız” bir hayatın tercih edilmesinin, sorunları dolaylı yoldan atlatmaktan ibaret bir “kaçış” olduğu söylenebilir. Bu anlamda tercih edilen, sorunlarla yüzleşmemektir. Ancak “tercih” fiili (salt bir eğilime sahip olmadan ayrı), bilinçli bir seçimde bulunmayı ifade ettiğinden, kolay yolun “seçildiği” değil de “yeğlendiği” belirtilebilir.

Dolayısıyla yukarıdaki sonuca bakarak, burada kastedilen anlamıyla “tercihte bulunma”nın, *zor olanı seçmekle* özdeşleştiğini görüyoruz. Bu anlamı göz önünde tuttuğumuzda, 20 yılda Türk olunduğu için başka toplumlarda sıkıntı yaşandığı koşulunun değişmediği fakat bireylerin bu koşula cevabi tutumlarının dönüştüğü neticesine ulaşıyoruz. Öyle ki (Türk ismini vakit darlığı sebebiyle resmileştiremeyen katılımcılar yine hariç olmak üzere) günümüzde Bulgaristan’da Türk ismini geri kazanmak, bir nevi (zor olanı) “tercih” konusu haline gelmiştir. Aynı şekilde bir çifte vatandaşın Bulgar nüfus kimliğinde Türk ismi taşıyor olması, onun hem bu ismi hem de bu isimle varlık göstermeyi *tercih* ettiği sonucu çıkmaktadır. Diğer yandan söz konusu “dışlayıcı” koşul çerçevesinde Bulgaristan’da resmiyette Bulgar ismiyle varlık göstermek, bir aidiyetin tercihi değil, “kolay” olanın yeğlenmesidir. Bu bakımdan eski hükümetlerin asimilasyon siyasetinin ürünü olan Bulgar isimlerden rahatsız olmak bir yana, bunlardan yararlanmak ilginç bir “uyum” olmuştur.

Daha Kapsamlı İkinci Bir Anket: Ayrıntıların Peşinde

İlk anketten sonra yaptığımız birkaç kısa mülakattan anlaşıldığı üzere,

- sınırdaşımızda Bulgarların Türk ismi taşıyan kişilere halen “ters baktıklarından” bazı çifte vatandaşlar toplumda kendilerini (isimlerini açığa çıkarmayan) lakaplarıyla tanıtmayı yeğliyor;

- Türk asıllı olmayan fakat Müslüman ismi taşıyan bazı kişiler (kimlikleriyle ilgili gereksiz sorular ve rencide edici davranışlarla karşılaşmamak için) geçici olarak tanıştıkları kişilere kendilerini Bulgar bir isimle takdim edebiliyor. Böyle bir tercihte bulunan Z.R., Türk asıllı Bulgar vatandaşı kişilerde aynı davranışı gözlemlediğini belirtiyor.

- ticaretle meşgul olan bazı çifte vatandaşlar belki mesleki, belki bürokratik sebeplerle Bulgaristan’da Bulgar ismi taşımayı tercih ediyor;

- buna karşın sadece Bulgaristan vatandaşı olan ve Türk ismi taşıdığı halde ciddi bir ticari başarı elde eden kişiler de mevcuttur. Böyle bir kişinin bildirdiği üzere Bulgar ismi taşımak, mesleki bakımdan hiçbir şeyi değiştirmiyor. Bununla birlikte aynı kişi, mesleki başarısıyla tanınması ve sevilmesinin, Türk asıllı kimliğinden dolayı ayrımcılığa maruz kalmasını engellemediğini de belirtiyordu.

Dolayısıyla bir çifte vatandaşın Bulgaristan’da hangi ismi taşıdığı sorusu her bireysel örnekte farklı bir yankıyı meydana getirmektedir

Başta andığımız Herman Cohen örneğinden yaklaşık 60 yıl sonra 1992’de California’lı Mr. Lee isminin (“Mister” telaffuzuyla) “Misteri Nigger”, yani “Bay Zenci” olarak değiştirilmesi talep etmiştir. Lee’ye göre böyle bir değişiklik “Nigger” (“Zenci”) sıfatının olumsuz anlamdaki kullanımını zayıflatabilirdi. Fakat İstinaf Mahkemesi bu talebi reddetmiştir.

2004 yılında New Mexico İstinaf Mahkemesi Snaphappy Fishsuit Mokiligon adlı kişinin isminin “Variable”, yani “Değişken/Kararsız” şeklinde değişmesini onaylamıştır. Fakat aynı kişinin 4 yıl sonra bu kez “Fuck Censorship” (“Sansürün/Denetimin Canı Cehenneme”) ismini alma talebi reddedilmiştir.

Bu ret kararları, talep edilen yeni isimlerin “ağıza alınmayacak, saldırgan ve toplumsal ahlaka aykırı” oldukları gerekçesine dayandırılmıştır. Yani yargı yine toplumsal kaideleri ön planda tutmuştur. Her iki müvekkil verilen ret kararlarına, ABD Anayasasından doğan bireysel haklarını ihlal ettiği nedeniyle itiraz etmişlerdir. Ancak mahkemeler, saldırgan bir içeriğe sahip isimlere izin vermekle şiddeti teşvik edecek ya da kavgacı ifadeler olarak algılanacak başka isimlerin talep edilmesine fırsat verileceği gerekçesiyle itirazları kabul etmemiştir⁴¹.

Konumuz çerçevesinde bu örneklerde, ret gerekçelerinden ziyade bireylerin toplumsal kabul ve kurallara adeta isyan etmeleri dikkat çekiyor. 1936 yılında Herman Cohen söz konusu kabulleri sessizce alt etmeye çalışırken son yıllara ait bu iki örnekte bireyler, (kendilerini muhtemelen yıpratana) toplumsal koşulları açıkça mahkûm etmektedir. Böylesi bir cesaret bireylerin çok güçlü bir özgüven sahibi olduklarıyla ya da tam tersine tümünden bıkkınlık ve çaresizlikten kaynaklanan bir çeşit “intihar”larıyla açıklanabilir. Fakat kimliğini gizlemek yerine, toplumca dışlanan kimliğiyle varlık gösterebilmek birey-toplum ilişkisi bağlamında önemlidir. Zira bu medeni cesarettin ya da kuvvetten yoksun bireylerden müteşekkil toplumla, güçlü, özgüvenli bireylerin meydana getirdiği toplum arasında ciddi farklar olur ve bunlarda bireylerin toplumsal uyumu bağlamında apayrı tutum ve kaideler gözlemlenir.

İlk anketimize katılan kişilerin paylaşımlarından hareketle daha ayrıntılı bir anketin yapılması ihtiyacı doğmuştu. Yaptığımız kısa mülakatlar, tek örnek etki-tepkilerin

⁴¹ Kushner, “The right to control one’s name”, s. 314-315.

bulunmadığına işaret ediyordu. ABD’de yaşanan örnekler ise bireylerin, özel isimleri konusunda toplumsal kabullerden hayli bağımsız tutum sergileyebildiklerini gösteriyordu. Bu anlamda çifte vatandaşların özgüven sorunu olup olmadığını; varsa, sebeplerini mikro düzeyde araştırmak önem kazanmıştı.

Yine internet ortamında yapılan 39 soruluk ankete 9 Haziran – 6 Ağustos 2010 tarihleri arasında 60 kişi katıldı. İnternet kullanımının yaygın olduğu göz önüne alındığında düşük katılımın sebepleri merak konusudur. Çifte vatandaşların konuyla ilgili fikir bildirmekten çekiniyor olabilecekleri akla gelmektedir. Meselenin halen siyasetten bağımsız algılanamayıp, siyasetten ayrı tutulamaması; diğer yandan “Bulgaristan’da Bulgar isminizi neden kullanıyorsunuz?” türünden soruların göçmenler ve genelde Bulgaristan’daki Türkler arasında eleştiri olarak algılanması; yukarıda da görüldüğü gibi bazı kişilerin soruları “sinir bozucu” bulması; bazılarının ise belki ankete genel anlamda ilgisiz kalmasından, esasında zahmet gerektirmeyen bu anket nicel bakımdan amacına ulaşamadı. Yüz yüze mülakatta yaşanması muhtemel çekinmenin internet ortamında bertaraf edildiği ve katılımcıların anonim kalacağı önceden bildirildiği halde yüksek katılım sağlanamadı. Bu sebeple birinci ankette olduğu gibi tesadüfi ve çok genel sonuçlar olarak değerlendirilmesi gereken; bununla birlikte birbirinden farklı tutumlara örnek teşkil eden yanıtlar alındı.

Bu ankette üzerinde yoğunlaştığımız konu, ilk anketin katılımcılarından ulaşan paylaşımdan da hareketle, çifte vatandaşları arasında hangi oranda “özsaygı” yani özgüven eksikliği olduğuydu. Zira (Bulgaristan’da Türk ismini iade alma işlemine vakit bulamayan kişilerden ayrı olarak) “Bulgarların nezdinde kendilerini *ezik* hissetmek” istemeyen çifte vatandaşların davranış sebeplerine inilmeliydi. Bu ana fikir çerçevesinde ikinci anketimizde çifte vatandaşların:

Türkiye’ye ve yerleştikleri topluma uyumları;
hürriyetlerine kavuştuklarında hissettikleri;

Türkiye'ye yerleştikleri dönemdeki ekonomik durumları ve bu durumlarının ne kadar zamanda iyileştiği;

çifte vatandaşlık uygulaması konusundaki düşünceleri;

Bulgaristan vatandaşlığını yeniledikleri yıllar;

Bulgaristan'daki Türk ismini ne zaman geri kazandıkları;

Bulgar nüfus kimliğindeki ismin Türk ya da Bulgar olması konusundaki düşünceleri;

Bulgaristan'da Türk ismi taşımaktan dolayı olumsuz tavırla karşılaşp karşılaşmadıkları;

milliyetinden dolayı dışlanma konusundaki fikirleri;

toplumda milli aidiyeti sebebiyle dışlanan bir kişinin ne yapması gerektiği konusundaki yaklaşımları;

genel anlamda Bulgaristan Türklerinin, özelde çifte vatandaşların düşük özgüvenli olduklarını düşünüp düşünmedikleri;

bu düşüncüyü paylaşanların söz konusu düşük özgüveni hangi sebeplerle açıkladıkları;

Bulgaristan'da dışlayıcı tavırla karşılaşmamak amacıyla Bulgar ismi kullanmayı tercih edip etmeyecekleri;

Bulgaristan'da Türk ismini geri kazanmayış sebepleri olarak hangi muhtemel nedenleri tanımladıkları;

iki ayrı ülkede iki ayrı isim taşımayı nasıl tanımladıkları;

doğuştan edindikleri Türk isimlerine ayrıca dayatılan Bulgar isimlerine yönelik günümüzdeki düşünceleri;

milli aidiyet ve milli kültür konularındaki fikirleri;

günümüzde Bulgaristan'a yerleşme olasılıkları incelendi.

İkinci anketimizde değerlendirmeler iki ekseninde yapıldı:

1- Bulgaristan'da resmiyette hangi ismi taşıdıkları ölçütüne göre 60 katılımcıdan 35'i "*Türk ismini geri kazanan grup*"u; kalan 24 kişi de "*Bulgar ismini halen kullanan grup*"u oluşturdu (1 kişinin hangi ismini kullandığı belirlenemedi).

2- Yaş grubu ölçütüne göre tüm katılımcılardan gelen cevaplar ile halen 21-34 yaşlarındaki "*genç grup*"un (30 kişi) yanıtları karşılaştırıldı. Genç grup, 1984-1985 isim değiştirme

kampanyası dönemini bizzat yaşayan ve hatırlayan, bugün 35 ve üstü yaşlarındaki yetişkinler ile o dönemde henüz doğmamış ya da ilkökul çağına gelmemiş olan, halen 21-34 yaşlarındaki gençler ayrılarak belirlendi.

Araştırmada genç grup iki sebeple: 1- 60 kişilik “tüm grup”un yarısını oluşturup 1984-1989 dönemini bizzat yaşamamış olması; 2- bugün Avrupa Birliği’ne açılmayı rahatlıkla hedef edinebilecek, yani Bulgaristan’daki evraklarını AB’deki “bilinen” toplumsal tavrı/ortamı dikkate alarak düzenleyebilecek, başka bir ifadeyle AB eksenli düşünmeye bulunulan yaş ve karşılaşılan koşullar gereği meyilli olması nedeniyle odak haline geldi.

Bu çerçevede Türk ismini geri kazanan 35 kişiden 16’sı; Bulgar ismi halen kullanan 24 kişinin ise 13’ü “genç grup”andı.

Katılımcıların yaş grubuna göre dağılımı aşağıdaki gibiydi⁴²:

1984-1985 dönemindeki yaş	Şimdiki yaklaşık yaş	Katılımcı sayısı	Tüm katılımcılara oranları	Türk ismini iade alanlar	Türk ismini alanlara oranları
Doğmayanlar	21-25	8	%14	5	%15
0-8 yaşlarında	26-34	22	%38	11	%32
9-16 yaşlarında	35-42	12	%21	8	%23
17-26 yaşlarında	43-52	13	%22	8	%23
27-40 yaşlarında	53-66	1	%2	0	%0
41 ve üstü yaşlarında	67 ve üstü	2	%3	2	%6

Tüm katılımcıların yaş oranları ile Türk ismini geri kazanan kişilerin yaş oranlarının paralel dağılımı, isim konusundaki tercihin nesil farkıyla açıklanamayacağını göstermektedir. Bu tabloya göre ankete katılanlar arasından bugün 21-34

⁴² İki katılımcı yaşlarını belirtmemiştir.

yaşlarındaki gençlerin %50'si Bulgaristan'daki nüfus kâğıdında Türk ismi, %50'si de Bulgar ismi taşımaktadır. Dolayısıyla 1984-1985 dönemini hatırlayabilecek bir yaşta olmamanın, günümüzde resmiyette hangi ismin kullanılacağını belirlememektedir.

Eğitim düzeyi bakımından 60 katılımcıdan 33'ü yani %55'i üniversite, 16'sı (%27) lisansüstü, 9'u (%15) lise, 2'si (%3) de ortaokul mezunuydu. Şu an 21-34 yaşlarında olan katılımcıların 18'i üniversite, 7'si lisansüstü, 3'ü lise, 2'si ortaokul mezunuydu. Dolayısıyla tüm katılımcılar iyi eğitimli; 21-34 yaş grubu ise mesleki kariyeri yurt dışında yapmak için gayet yeterli bir eğitim düzeyindeydi.

Katılımcıların meslekleri ve çalışma alanlarına bakıldığında teknik dalların ağır bastığı görülmektedir.

Katılımcıların meslekleri (alfabetik sırayla): Akademisyen, avukat, bankacı, bilgi işlem ve enformasyon uzmanı, bilgisayar mühendisi, bilgisayar öğretmeni, diş hekimi, elektronik mühendisi, elektronik teknikeri, endüstri mühendisi, esnaf, filolog, finans uzmanı, flüt sanatçısı ve koro şefi, iç mimar, iktisatçı, inşaat teknikeri, işçi, işletmeci, makine mühendisi, matematik mühendisi, medikal cihazlar uzmanı, muhasebeci, öğrenci, öğretmen, pazarlama, psikolog, satış ve pazarlamacı, sosyolog, stok sorumlusu, teknik ressam, tercüman, tıp doktoru, torna tesviyeci, turizmcisi, uluslararası ticaret uzmanı.

Ankete katılanların çalışma alanları (alfabetik sırayla): Ayakkabı üretim, bankacılık, belirsiz, bilgi teknolojileri, bilişim ve bilgisayar, cnc, eğitim (lise; dersane; üniversite), elektrik – elektronik, enerji, finans, hidrolik, hukuk, inşaatçılık, inşaat boyaları, mimarlık, muhasebe, mühendislik, organizasyon, plastik sektörü, proje üretimi ve yürütme, reklamcılık, sağlık (tıp, dişçilik, medikal teknoloji), senfoni orkestrası ve çocuk korosu şefliği, sigortacılık, tekstil, tekstil makineleri ve projeleri ihracatı, telekomünikasyon.

Çifte Vatandaşların İsim Tercihleri 537

Anket soruları ile verilen yanıtlar aşağıda sırasıyla sunulurak tüm grup dâhilinde en çok işaretlenen seçenek asıl cevap olarak kabul edilerek grup düzeyindeki farklılıklar ayrıca belirtilmiştir.

Günümüzde çifte vatandaş olan 1989 göçmenlerinin **Türkiye’ye yerleştiklerinde uyum sorunu yaşayıp yaşamadıkları**, yani göçmenlerin tabiriyle bu ülkeye “alışıp alışmadıkları” sorusuna cevaben, 60 (genç gruptan 30) yanıt alındı.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (35 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (25 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Epey zorlandım	9	26	7	29	16	27	6	20
b. Başta biraz zorlandım ama çabuk uyum sağladım	14	40	11	46	26	43	15	50
c. Hiç zorlanmadım	8	23	4	17	12	20	5	17
d. Türkiye’ye hiç alışmadım	0	0	2	8	2	3	1	3
e. Başka bir cevabım var	4	11	0	0	4	7	3	10

Mevcut seçenekler dışındaki katkılar:

“Zorlandım”; “Zorlanmadım ama alışmadım da”; “2 yaşındaydım hatırlamıyorum”; “Göç ettiğimizde küçük yaşta olduğum için zorlanmadım”; “4 yaşında olduğum ve Bulgaristan’ı doğru dürüst hatırlamadığım için zorlanmadım”; “Geldiğimde daha küçüktüm burada büyüdüm”.

“Bazıları (yerli halktan bazı kişiler) bizi Türk yerine koymuyor. Halk bilgisiz. Bilgili olanların da sabit fikirleri var. Benim dedemin babası Çanakkale şehidi. Ama bize Bulgar gözüyle bakıyorlar”.

“Türkiye’ye göç döneminde gelmedim. 2006 yılında evlilikten dolayı yerleştim Türkiye’ye. Eşim 1989 göçmeni. Ben kendim buradaki 4 yıl içerisinde zor alıştım Türk vatandaşın zihniyetine.

Eşim 1989'dan sonra iki yıl yalnız kalmış ve 1991 yılında ailesine kavuşmuş. Bu dönem ve sonraki 10 yıl epey zorlanmışlar. Sadece çalışmışlar ve sosyal yaşamları en alt düzeye inmiş – sadece geçim sıkıntısı ve gelecekte korku. Bu yıllar içerisinde hiçbir kez tatile gitmemişler – sinemaya gitmemişler, tiyatro izlememişler, vs”.

1989 göçmenlerinin Bulgaristan'daki siyasi baskıdan uzaklaşıp **Türkiye’de hürriyetlerine kavuşunca ne hissettikleri** sorusuna 60 (genç grup için 30) yanıt geldi.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (35 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (25 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Epey rahatladık	4	11	3	12	7	12	22	73
b. Siyasi baskılar bitti ama bu kez ekonomik sıkıntılar başladı	18	51	18	72	36	60	0	0
c. Eski sorunları tamamen unuttuk	1	3	0	0	1	1	1	3
d. Huzura kavuştuk ama Bulgaristan'da yaşadıklarımızı hiç unutamadık	6	17	1	4	7	12	2	7
e. Rahatladık ama Bulgaristan'da yaşadığımız korkuyu unutana kadar çok zaman geçti	0	0	0	0	0	0	0	0
f. Başka bir cevabım var	6	17	3	12	9	15	5	17

Katılımcıların paylaşımları:

“(Bulgaristan’da gördüğümüz) Siyasi baskılar bitti ama buradaki dinin getirdiği bazı baskılar başladı”;

“Bir baskıdan kurtulmuş gibi olduk ve başka baskıyla karşılaştık. Yaşananlar asla unutulmadı”.

“Son derece mutlu oldum – Batı’ya göç (etme) hayallerim gerçek oldu”⁴³.

“Hiç gerçekleştirmeyeceğini düşündüğüm bir hayalin gerçekleşmesinin verdiği şaşkınlık ve başarılı olmak için sorumluluk ve çalışma azmi”.

21-34 yaş grubundan gelen farklı cevaplar ise üç farklı yöneydi:

“baskı görmedim”, “dönemi hatırlamıyorum”, “o yaşında daha siyaset neydi bilmiyordum”;

“hayata tekrar sıfırdan başlamanın ve yeni bir hayat kurmanın zorluklarını yaşadık”;

“Bugünkü aklım olsa Türkiye’ye gelmezdim. Başka ülkeye çikardım”.

1989 yılında göçmen geldikleri **Türkiye’de nasıl karşılanmış hissettikleri ya da düşündükleri** sorusuna 60 (genç gruptan 30) yanıt geldi:

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (35 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (25 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Bulgaristan’da “Türk”tü, Türkiye’de “göçmen” olduk	18	51	11	46	29	48	16	53
b. Gayet iyi karşılandık	4	11	4	17	9	15	3	10
c. Yakın çevremiz (akraba, arkadaşlar) bizi çok iyi karşıladı fakat yerli halk	6	17	7	29	13	22	5	17

⁴³ 1989 yılında 25, şimdi 47 yaşında olan bu katılımcı için o dönemde Türkiye “Batılı” bir ülkedir. Bu algı belki de Türkiye’de ikamet eden çifte vatandaş gençlerin günümüzde Avrupa’ya açılma hevesleriyle özdeşleştirilebilir. Eskiden Türkiye’ye yerleşmek bir hayalken, bugünkü genç kuşak için Türkiye’den ayrılmak bir hayaldir. Dolayısıyla ideallerin koşullara göre değişen algı kalıplarıyla şekillendiği ortaya çıkmaktadır.

540 Hacıoğlu

bizi pek kabullenmedi								
d. 1951 ve 1971-1978 göçmenlerine göre daha iyi karşılandık	3	9	0	0	3	5	1	3
e. Başka bir cevabım var	4	11	2	8	6	10	5	17

Katılımcıların ilâveleri:

“Kabul edilebileceğimiz babamın kuzeni tarafından reddedildik, sonra annemin uzak akrabalarının yanında gittik ve bir hafta onlarda kaldık”.

“Bize hala ‘Bulgar’ diye hitap edenler var. ‘Bulgar göçmeni’, ‘Bulgar Türkü’ gibi son derece düşüncesiz ve cahilce kavramlara maruz kaldım. Bir insan hem Türk hem Bulgar nasıl olabilir ki?”.

“Akrabalar sağ olsun”;

“Görünürde iyi karşılandık, fakat her ekonomik kriz çıktığında yerli halk bize istenmediğimizi hissettirdi”;

“Bulgaristan’da ‘Türk’lük burada ‘Bulgar göçmeni’ olduk”;

“Bulgaristan’da ‘Türk’lük, Türkiye’de ‘Bulgar’ olduk”;

“Yakın çevremiz iyi karşıladı, fakat burada “Bulgar” Bulgaristan’da ‘Türk’ olduk. Bazı kesim(ler)e göre hala öyleyiz”.

Ankete katılanlar **Türkiye’ye göç ettikleri dönemdeki ekonomik durumlarını** şöyle tanımladı (toplam 60; genç grup için 30 yanıt):

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (35 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (25 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Biz bavulla gelenlerdeniz, sıfırdan başladık	20	57	15	63	35	58	17	57
b. Eşyamızı getirebilmiştik fakat hiç birikimimiz yoktu	13	37	6	25	20	33	8	27

Çifte Vatandaşların İsim Tercihleri 541

c. Biz hazırlıklı gelmiştik, ekonomik sorun yaşamadık	0	0	1	4	1	2	1	3
d. Çok kötü durumdaydık, toparlanmak için çok çalışmamız gerekti	1	3	1	4	2	3	2	6
e. Başka bir cevabım var	1	3	1	4	2	3	2	6

Göç sonrası ekonomik bakımdan rahat bir hayata yaklaşık kaç yılda kavuştukları sorusunu toplam 54 (genç gruptan 28) katılımcı yanıtladı.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (31 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (22 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
6 ayda	0	0	1	4	1	2	1	3
2-5 yılda	7	23	7	32	14	26	8	28
6-8 yılda	6	19	2	9	9	16	3	10
10 yılda	10	32	5	23	15	28	8	28
10-20 yılda	4	13	5	23	9	17	5	18
“yeni yeni”	1	3	0	0	1	2	0	0
“henüz ulaşamadık”	2	6	2	9	4	7	3	10
“rahat bir hayat asla mümkün değil”	1	3	0	0	1	2	1	3

1998 yılında dönemin Bulgar Başbakanı Kostov, Bursa’da karşılaştığı 1989 göçmenlerinden, önceki yönetimin uyguladığı siyasi baskıdan dolayı özür dilemişti⁴⁴. **Başbakan Kostov’un özrü sizce samimi miydi?** sorusuna 60 / 30 yanıt alındı.

⁴⁴ Bk. 12. dipnot.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (35 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (25 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Siyasi bir hamleydi, Kostov Bulgarların prestijini kurtarmaya çalışıyordu	17	49	12	48	29	48	14	47
b. Bence samimiydi, Kostov samimi bir siyasetçiydi	1	3	0	0	1	2	1	3
c. Özür dilemesi açılmış yarayı hiç kapatamadı	8	23	4	16	12	20	5	17
d. Bulgarlar en sonunda Türklerle iyi geçinmesi gerektiğinin farkına vardı, bu yüzden özür dileme ihtiyacını duydular	4	11	4	16	8	13	3	10
e. Başka bir cevabım var	5	14	5	20	10	17	7	23

Katılımcıların ilâveleri:

“(Bulgaristan) AB’ye girmek için komşularıyla sorun yaşamamalıydı”;

“Yorum yok”; “Siyaseti pek bilmiyorum”;

“Mantıklı bir özür”;

“Sadece sözden ibaret”;

“Bulgar ne kadar samimi olabilir ki?”;

“Baskı başka formatta hâlâ devam ediyor”;

“Rus boyunduruğu altında olan bir Bulgar(lar)dan ne beklenirdi ki. SSCB yıkıldıktan sonra böyle bir özür dilemesi son derece manidar. Bence aslında ne başından beri yaptıklarının yanlış olduğunu biliyorlardı ancak emirler büyük yerden geliyordu”.

Dönemin Başbakanının özründen ayrı olarak, **1989 göçmenlerine** isim, vatandaşlık, emeklilik gibi **siyasi ve sosyal**

hakların iadesi politik bir hamle miydi? sorusuna toplam 55 (genç gruptan 28) yanıt verildi:

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (31 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (24 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Bence politik bir hamleydi	16	52	8	35	24	44	13	46
b. Bulgaristan'ın Türkiye'yle iyi geçinmesi için gerekli olan bir adımdı	5	16	7	30	12	22	7	25
c. Bulgaristan'daki yeni yönetim, eski yönetimin hatalarını düzeltmek istedi	7	22	1	4	8	14	2	7
d. Bulgarlar, bu kadar nüfus kaybı, işgücü ve beyin göçünden sonra halka nasıl davranmaları gerektiğini anladılar	3	10	8	30	11	20	6	21

Ankete katılanların ekledikleri ifadeler:

“İade kelimesi yanlış, isimlerle ilgili tüm işlemleri kendimiz yapmaktayız, hatta bu işlem sonunda farklı üçüncü bir isimle karşılaşıyoruz, emeklilik kazanılmış bir haktır, vatan haini olmadığımız sürece hiç kimse bizi vatandaşlıktan çıkaramaz”.

“Bence uluslararası antlaşmalardan doğan haklardı ve (Bulgar yönetimi bunları Türk nüfusuna) vermek zorunda kaldı”.

“(Bu gelişme) AB uyum yasalarının sonucudur. Ayrıca şu an Bulgarların buradaki (Türkiye’ye yerleşmiş bulunan göçmen) Türklere ihtiyacı var”.

“(Haklar iadesinin asıl amacı) nüfus sayısının fazlalaşması ile Avrupa Birliği’nden alınacak yardım(ın artırılmasıdır)”.

Bulgaristan vatandaşlığını hangi yıl yeniledikleri sorusuna tüm katılımcılardan toplam 30 (14) geçerli yanıt geldi. Anket katılımcılarının bazıları Türkiye'ye 1989 zorunlu toplu göçünden sonra yerleşmişti, bu bakımdan Bulgaristan vatandaşlığını kaybetmemiştir.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (16 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (14 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
1990-1998 yılları arasında	5	31	4	29	9	30	2	14
2000-2004 yılları arasında	5	31	5	35	10	33	3	21
2005-2010 yılları arasında	6	38	5	35	11	37	9	64

Çifte vatandaş olmak sizin için tam olarak neyi ifade ediyor? sorusuna 60 (genç grup için 30) yanıt alındı:

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (35 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (25 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Güzel bir uygulama	14	40	12	50	26	43	14	47
b. Yıllar önce olsa, aklımıza böyle bir kolaylık olacağı gelmezdi	4	11	1	0	5	8	3	10
c. Artık vizayla uğraşmak yok	9	26	6	25	15	25	6	20
d. Almak için çok uğraştık fakat Bulgaristan'a sık gitmiyoruz, uğraşımız biraz boşuna oldu	1	3	2	8	3	5	1	3
e. Mesleğim açısından çok isabetli bir uygulama oldu	2	6	3	13	5	8	4	13
f. Başka bir cevabım var	5	14	1	4	6	10	2	7

Katılımcıların ekledikleri:

“Maalesef halen ailelerimizden bir kısmı orada ve çifte vatandaş olmamız bizim için çok iyi bir şey. İstedığımız zaman Bulgaristan’a gidebiliyoruz ve akrabalarımızı ziyaret edebiliyoruz. Ailelerin parçalanmasından kaynaklanan acılarımızın biraz teselli etmesine (bulmasına) yardımcı olan bir durum”;

“Türk olduğumu için Türk vatandaşıyız. Bulgaristan’da doğduğumuz için Bulgar vatandaşıyız. Normal bir durum”⁴⁵;

“Memleketimi seviyorum ve bu uygulama sayesinde oradan kopmuyorum”;

“En önemlisi (Bulgaristan’ın) siyasi hayatından kopmadık”;

“Yıllarını, iş gücünü, emeğini Bulgaristan için harcayan ailelerin çocukları olarak bu bir hak”;

“Avrupa’ya gitmem için faydası oldu onun dışında bir ifadesi yok”;

“Avantajı çok”;

“EU içinde serbest dolaşım hakkı, daha ne olsun”;

“AB vatandaşı olduk”;

“Doğduğum topraklara daha zahmetsizce gidebiliyorum”;

“Ayrıcalık tabi ki, oradaki akraba, eş dost, yakınlarımızı Ankara’ya İstanbul’a gider gibi ziyaret edebiliyoruz. Her zaman ulaşım da var”;

“Akraba, arkadaş ziyaretleri çok kolaylaştı”.

Vatandaşlığınızı yeniledikten ne kadar zaman sonra Türk isminizi geri alabildiniz? sorusuna 58 (29) yanıt alındı.

⁴⁵ Bu yaklaşım genç bir katılımcıya aittir. Özelde 1989 göçmenleri için Türk vatandaşlığı iltica etmekten dolayı doğmuş olan bir haktır. Aslen Türk olmayan kişilerin de Türk vatandaşlığına geçebilir.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (35 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (23 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Vatandaşlıkla birlikte ismimi de hemen aldım	15	43	0	0	15	26	7	24
b. Ertesi yıl ismimi geri almak için Bulgaristan'a tekrar gittim	3	9	0	0	3	5	0	0
c. İsim işlemlerini yapmak için ancak birkaç yıl sonra Bulgaristan'a gidebildim	5	14	0	0	5	8	2	7
d. Vatandaşlığımı aldım ama ismimi almak için işlemleri yaptıramadım	0	0	16	70	16	27	9	31
e. İsim işlemlerini yaptırmadım	0	0	7	30	7	12	4	14
f. Başka bir cevabım var	12	34	0	0	12	21	7	24

Tüm cevaplardan hareketle 59 katılımcının 24'ü, yani %41'i Türk ismini geri kazanmamıştı.

Bazı katılımcılar “zaman yok, uzun zaman lazım”; “öğrenci olduğum için değiştirme fırsatım olmadı çünkü maddi durumum iyi değildi ama kismetse 1 ay sonra değiştirme fırsatım olacak”;

“Bu (Bulgar) isimleri verirken (dayatırken) olduğu gibi çok kolay (bir prosedür) olmalı. Hatta istemeden iade etmeliler” paylaşımlarını eklemiştir.

f. şıkkına bazı yanıtlar:

“(vatandaşlığımı yeniledikten sonra Türk ismini geri kazanmak için) 6 yıl sonra tekrar gittim”; “14 Nisan 2010’da aldım”;

“İsmimi Türkiye’ye gelmeden önce mahkemeye başvurarak iki şahit nezdinde aldım. Dolayısıyla pasaportum zaten Türk ismiyle düzenlenmişti”;

“Ben Türk ismini 1990-lı yıllarda aldım, Bulgaristan’da yaşadığımdan dolayı. Eşimse, bizim evliliğimizden dolayı Türk ismini aldı - 15 yıl sonra”;

“adımı değiştirmek için uğraşmadım ben küçükken ailem bunu halletmiş, 1986 doğumluyum”;

“Ailem ismini almıştı, vatandaşlığımı doğrudan Türk isimle yeniledim”.

Katılımcıların, Bulgaristan’daki Türk isimlerini hangi yıl geri kazandıkları sorusuna genç gruptan 13 olmak üzere toplam 28 geçerli yanıt alındı.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (28 kişi)		Bulgar isim kullanan grup		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
1990-1995 yılları arasında	10	36	0	0	10	36	5	38
2000-2005 yılları arasında	12	43	0	0	12	43	5	38
2008-2010 yılları arasında	6	21	0	0	6	21	3	23

“Türk isminizi almak zor bir işlem miydi?” sorusuna gelen 52 (genç grup için 23) yanıtın dağılımı şöyleydi:

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (34 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (18 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Hayır (zor bir işlem değildi), biz hemen hallettik	17	50	2*	11	19	38	7	33
b. Çok uğraştık, evrak işinden bunaldık ama hallettik	7	20	0	0	7	14	3	14
c. Zor değil ama çok vakit alan bir işlem olsa da hallettik	4	12	0	0	4	8	2	10
d. Çok uğraştık ama Bulgaristan'da fazla kalamadığımızdan halledemedik	0	0	1	5	1	2	0	0
e. Çok uğraşmak gerektiğini duyduk, o yüzden bu işlemi yaptırmaya hiç niyetlenemedik	0	0	6	33	6	12	4	19
f. Hiç uğraşmadık, Bulgaristan isimlerimizi kendisi iade etsin	0	0	4	22	4	8	2	10
g. Başka bir cevabım var	6	18	5	28	11	18	5	14

Katılımcıların paylaşımları:

“(İsmi geri kazanmak) artık zor değil, fakat karışık bölgede yaşadığım için gene de bazı sorunlarla karşılaşıyoruz”;

“Benim ismim belli. Kimlikte Bulgar adı yazması hiç önemli değil. Ben orada da Türk ismiyle çağrılıyorum”;

g. şikkına cevaplar:

“denemedim”, “uğraşmadık”;

* Bulgaristan'da halen dayatılan Bulgar ismiyle kayıtlı olan kişi de bu şikkı seçmiştir - soru ya da cevap şikkıları yanlış anlaşılmış olmalıdır.

“ailem çok uğraştı”;

“Ailem mahkeme kararı ile aldı Türk ismimizi, ama eşim 2006’da aldığından dolayı çok fazla işlem yaptırmadan haletti bu izlek çalışmalarını – Belediye’ye bir dilekçede bulundu ve sanırım 1 ek evrak sundu sadece”.

“Hiç Türk’ün olmadığı bir şehirde doğmuşum (Gabrovo). Sosyalist zamanında annem ve babam oraya çalışmaya gitmiş ve orada doğmuşum. Bu yıl tek başıma ismimi almaya gittiğimde bayağı zorlandım. (Türk ismimi) 2 ayda (geri) alabildim”.

“Gerçekten hiç vaktimiz yoktu, işlemlere başlamak için”.

“Benim ismimi zorla değiştirdiler. Bulgaristan hükümeti samimi ise tekrar kendiliğinden bizleri uğraştırmadan eski isimleri iade etmesi gerekir - ben değiştirmedim bundan dolayı”.

“Bulgaristan yönetimi isimlerimizi değiştirirken mahkeme kararı istememişti, ancak en doğal hakkımız olan Türk isimlerimizi geri alırken mahkeme kararı ve şahit istemiştir. Bu da tabi ki süreci uzatıyor ve zorlaştırıyor.

“Kendileri iade etmeli. Ve özür dilemeli. Bunun için de tekrar koşturmamız gerekmemeli”.

Sizce Bulgaristan nüfus kâğıdınızda Türk ya da Bulgar ismi olması fark eder mi? sorusu 57 (genç gruptan 27) katılımcı tarafından yanıtlandı.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (34 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (23 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Elbette fark eder, böyle bir soru sorulamaz zaten	16	47	3	13	19	33	6	22
b. Fark eder elbet, ismimiz kimliğimiz, kişiliğimizdir	11	32	7	30	18	32	6	22
c. Hem fark eder hem fark etmez,	5	15	5	22	10	17	6	22

içinde o an bulunduğunuz duruma göre değişir								
d. Fark etmez, biz kendimizi ve birbirimizi biliriz zaten	2	6	8	35	10	17	9	33
e. Fark etmez, evraklar tamamen formalitedir benim için	0	0	0	0	0	0	0	0
f. Bulgaristan'da siyasi baskı olmadıkça, fark etmez	0	0	0	0	0	0	0	0
g. Başka bir cevabım var	0	0	0	0	0	0	0	0

Katılımcıların eklediği ifadeler:

“Provokasyon sorusu bu!”;

“Aslında fark eder ama kenarda duran bir kimlik ayda yılda bir sınırda lazım olur benim kimliğim var zaten Türk ismiyle”.

Bulgaristan'da Türk ismini alma işlemi için “çok uğraşmak gerektiğini duyup buna niyetlenmeyen” bu katılımcı ilginç bir yaklaşıma sahiptir. (Türkiye’de) Türk isminin mevcut olduğu bir kimliği zaten varken ve bunu sürekli kullanırken, (Bulgaristan'da) Türk isminin bulunacağı ikinci bir kimlik gereksizdir. Bununla birlikte, Bulgaristan'daki kimlikte Bulgar isminin bulunması “fark etmez...”; “aslında fark eder ama...” (kişinin ifadesine göre) bu sürekli kullanılan, kullanıldığı için “hakiki bir işlevi ve (manevi) etkisi” bulunan bir kimlik için geçerli görünmektedir.

Yukarıdaki tabloda özellikle genç grubun cevap dağılımı dikkat çekiyor. Bunu tüm grubun cevabıyla birlikte değerlendirdiğimizde önemli bir fark gözlemliyoruz. Bulgar ismini halen kullanan kişiler ismi kimlikle bağdaştırmakla birlikte, burada kendilerini milli anlamda “Bulgar” addettikleri sonucu çıkmamaktadır. Zira Bulgar ismine rağmen bu kişilerin çoğu “kendilerini ve birbirini bilmektedir”.

Çifte Vatandaşların İsim Tercihleri 551

1989 sonrasında Bulgaristan'da Türk ismi taşıdığınız için hiç dışlayıcı bir davranışla karşılaştınız mı? sorusuna 56 (genç grup için 27) yanıt geldi.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (34 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (22 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Hayır, 1989 sonrası dönemde benzer bir tavırla karşılaşmadım	14	41	7	31	21	38	11	41
b. Bulgaristan'daki tanıdıklarım gayet saygılı ve hoşgörülü insanlar	6	18	3	14	9	16	2	7
c. Nadir de olsa beni tanımayan Bulgarların dışlayıcı tavrını hissetmişimdir	10	29	4	18	14	25	8	30
d. İsmimi duymadan bile Türk olduğumu anlayıp bana hoş davranmayan Bulgarlarla çok karşılaştım	1	3	3	14	4	7	2	7
e. Göç etmeden önce ne yaşıyordusam, aynısını her gidişimde tekrar yaşıyorum	0	0	3	14	3	5	2	7
f. Başka bir cevabım var	3	9	2	9	5	9	2	7

Başka cevabı olan kişilerden konuyla ilgili paylaşımları:

“Bu dışlayıcılık bazen açık ve net bazen de gizli olsa daima kalacak ne yazık ki”;

“Çok sık gelip gidiyorum. Hiç ters bir durumla karşılaşmadım”;

“Özellikle karşılaştım diyemem”;

“İsmimi henüz yeni aldığım için böyle bir durumu gözlemleme fırsatım olmadı”;

“Ben hala Bulgaristan’a ısınamıyorum mecburen gidiyorum 5 yılda (bir)”.

Milliyetinden dolayı dışlanmak sizce nasıl tarif edilebilir? sorusunu 59 (gençlerden 29) kişi yanıtladı.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (34 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (25 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Sebebi ne olursa olsun, genel anlamda dışlanmak kâbus gibi	10	29	6	24	16	27	7	24
b. Kim takar dışlanmayı?	3	9	1	4	4	7	3	10
c. Özellikle milliyetinden dolayı dışlanmak artık resmen çağdışı	7	21	7	28	14	24	8	28
d. Hoş bir duygu değil, kimsenin yaşamasını istemezdim	10	29	7	28	17	29	6	21
e. Çok rahatsız edici bir duygu, çok sıkıntı veren bir durum	1	3	0	0	1	1	1	3
f. Sırf dışlandığımı tekrar hissetmemek için Bulgaristan’a artık gitmek istemiyorum	0	0	0	0	0	0	0	0
g. Beni dışlayan, kendini dışlar	1	3	2	8	3	5	3	10
h. Başka bir cevabım var	2	6	2	8	4	7	1	3

Katılımcıların paylaşımları:

“Dil, din, ırk ayrımı günümüze hiç yakışmıyor”;

“Bulgaristan’a gitmek istiyorum ama dışlandığımı anladığımda onlara bu beni hiç üzmediğini ve sadece onlar(ın) kendi kendine zarar verdiklerini göstermek benim hoşuma gidiyor. Onların tavrını umursamıyorum artık - vatanım Bulgaristan olarak yetiştirildim ama milleti dışlarsa beni - bu vatana saygım kalmaz”;

“Böyle bir durum veya davranışla karşılaşmadım”;

“Hiç dışlandığımı hissetmedim”;

“Dışlayanların cahilliği”;

“Belirli ekonomik düzeye geldiğinizde kimse sizi dışlayamaz. Dışlasa bile kimsenin umurunda olmaz”.

Milliyetinden dolayı dışlandığını hisseden bir insan ne yapmalıdır? sorusuna 56 (genç gruptan 27) yanıt alındı.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (33 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (23 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Hiç kulak asmamalıdır, dünyanı çoğu ülkesinde dışlama, yabancı düşmanlığı var	15	45	11	48	26	46	13	48
b. Kendisine sadece dostça davranan kişilerle iletişim kurmalıdır	7	21	3	13	10	18	4	15
c. Kendini korumak için milliyetini gizlemelidir	0	0	0	0	0	0	0	0
d. O da kendisini dışlayanları dışlamalıdır	3	9	2	9	5	9	1	3
e. İlgili mercilere insan hakları ihlallerinden	2	6	4	17	6	11	4	15

şikâyetle bulunmalıdır								
f. Bu devirde kimse milliyetinden dolayı dışlanmıyor artık	1	3	1	4	2	3	1	3
g. Başka bir cevabım var	5	15	2	9	7	13	4	15

Katılımcıların ilâve ettiği ifadeler:

“Milliyet mi kalmış, 72 millet birbirine karışmış”;

g. şikkına cevaplar:

“Çok iyi davranırım her zamanki gibi”;

“Dışlandığı kişilere kendini tanıtmalıdır, onlardan uzak durmamalıdır”;

“Dışlanmıyormuş gibi samimi ve içten davranarak kişinin utanmasını sağlayabiliriz”;

“Sebebinin ne olduğunu merak etmeli ve kendini dışlayanlara bunu sormalı”;

“Beni dışlayanı ben de dışlarım”;

“Dışlayanları utandıracak tutum ve davranışlarda bulunacak kadar olgun ve erdemli davranmalıdır”;

“Milliyetimizi kabullendirene (kabul ettirene) kadar kendimizi feda etmemiz gerekir. Biz Osmanlı torunuyuz dedelerimiz gibi davranmak gerek”.

Milliyeti bir yana, herhangi bir sebeple dışlandığı zaman kişinin kendini kötü hissetmesi onun kendine güveninin yetersiz olduğunu gösterir mi? sorusunu 58 (gençlerden 28) katılımcı yanıtladı.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (34 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (24 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Tabi ki gösterir	4	12	3	13	7	12	3	11
b. Hayır, göstermez. Kimse dışlanmayı hak etmez, bu yüzden	23	67	19	79	42	72	19	68

Çifte Vatandaşların İsim Tercihleri 555

dışlanan kişinin hissetmesi normaldir	bir kötü								
c. Hem evet hem hayır	3	9	1	4	4	7	2	7	
d. Bilemiyorum	0	0	0	0	0	0	0	0	
e. Öyle denebilir	3	9	1	4	4	7	4	14	
f. Başka bir cevabım var	1	3	0	0	1	2	0	0	

Katılımcıların paylaşımları:

“1989 yıllar tam çocukluk yıllarımdı ve bu dönemler kendi okul ‘arkadaşlarım’ bana çek git buradan diye söyledikleri olmuştu. Bu beni çok ezdi - çok etkiledi. Ama şimdi aynı kişiler başka ülkelere göç etmişler ve bana bir dost gibi yazıyorlar... ama hiçbir zaman olmazlar- ne onlar ne de onların aileleri”.

“Milliyetinden dolayı dışlanmak kötü ama ekonomik durumundan dolayı dışlanmak çok daha kötü. Tecrübeyle sabit”.

“Bir anlık duraksayabilirsiniz. Ama sonra durumu toparlarsınız”.

f. şikkına gelen bir yanıt: *“Hiç umurumda olmaz, ben de beni dışlayana dışlarım-her şey karşılıklıdır”.*

Sizce 1989 Bulgaristan göçmenlerinin ve genel olarak Bulgaristan Türklerinin kendine güvenleri yetersiz midir? sorusuna 57 (genç gruptan 28) yanıt alındı.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (33 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (24 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Hayır, değil	11	33	3	12	14	25	7	25
b. Evet, yetersiz	9	27	4	17	13	23	5	18
c. Bence bu soru yanlış	1	3	2	8	3	5	2	7
d. Olabilir, bunu hiç	3	9	3	12	6	10	2	7

sorgulamadım								
e. Kendine güvenleri gibi, milli duyguları da yetersiz	1	3	1	4	2	3	2	7
f. Hayır, gayet özgüvenli ve “uyanık” olduklarını düşünüyorum	5	15	10	42	15	26	9	32
g. Başka bir cevabım var	3	9	1	4	4	7	1	4

Kişilerin eklediği ifadeler:

“Sahip olduğumuz genel kültür, eğitim seviyesi, altyapı ve birikime göre olmamız gereken yerde değiliz. Galiba bize göre doğru olan aile terbiyesi bunu engelliyor -zaman geçtikçe bu ‘kusur’ da ortadan kalkar”.

“Kendi Türkiye vatanına geldiler ama bu ülkenin ne siyasetini, ne sosyal yaşamını ne de mantalitesini tanımadıklarından dolayı ezildiler. Bir yandan ekonomik sıkıntılar, bir yandan arkalarında destek olacak biri olmaması, tutunacak tanıdıkları bulunmaması onları ezdi. Hala bizler resmi işlemlerden korkarız, kamu kurum ve kuruluşlarına başvuruda bulunmaya korkuyoruz - kendi evlerimizi yaptık, bir işimize gelip gidiyoruz ama bizden daha fazlasını istemeyin - hala bu ülkenin işleyişine yabancıyız ve onun hükümet politikasına, sosyal yapımında uzak duruyoruz”.

“Bu çevreye ve kişiye göre değişir. Bizim nesil için en kötüsü-bizi hep mütevazı üretici olarak yetiştirdiler. “mütevazılık insanı güzelleştirir” (ilkesi) ile yetiştik. Bunu kırmamız -ne kadar kırabildik tartışılır- senelerimizi aldı”.

“Ben her yaz Bulgaristan’a gidiyorum ve oradaki Türklerin artık Türk olmaktan çıkmaya başladıklarını görüyorum, özellikle gençlerde Bulgarlara özenme var. Bu çok üzücü bir durum. Türk gençleri kendi anadilini öğrenmeden çatır çatır Bulgarca öğreniyorlar. Bulgarların amaçladığı asimilasyon politikası hiç zorlanmadan artık meyvelerini veriyor - bizim Türk olduğu için utanan ve dışlanma korkusu yaşayan gençlerimizden dolayı. Oysa gençlerimizin bu kadar ‘kör’ olmamaları gerek. Türklük

utanılacak bir ‘kimlik’ değil tam tersine gurur duyulacak bir kimliktir”⁴⁶.

“Birlik olma konusunda yetersizler. Fakat kişisel güven olarak güvenleri tamdır”.

“Bulgaristan göçmenlerinin çalışkanlığı ve zekiliği tüm Türkiye’de bilinmektedir”.

g. şikkına verilen cevaplar:

“Böyle bir genelleme çok yanlış”;

“Eğer bir kişinin eğitim durumu, ekonomik bağımsızlığı varsa daima kendine güvenendir”;

“Kişiden kişiye değişir”;

“Sahip oldukları yaşlara göre değişiyor. ...(Yaşça) büyük olanların (özgüvenleri) biraz yetersiz, genç nesilde yeterli”.

Sizce genelde Bulgaristan Türklerinin düşük özgüveni, Bulgar hükümet politikalarının bir sonucu mudur? sorusunu 56 (genç gruptan 28) katılımcı yanıtladı.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (32 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (24 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Bulgaristan Türklerinin düşük özgüvenli olduklarını düşünmüyorum	14	44	11	46	25	45	13	46
b. Kesinlikle hükümetin yarattığı bir sonuçtur	4	13	4	16	8	14	3	11
c. Soruyu anlamadım	0	0	0	0	0	0	0	0
d. Bence bu soru yanlış	5	16	2	8	7	13	4	14

⁴⁶ Bu ifade, ikinci anketle ayrıştırısına ulaşmaya çalıştığımız; Bulgaristan’da Türk olduğundan dolayı utanmanın, kişinin kendince yarattığı bir algı mı olduğu yoksa bu algının dışarıdan (toplumca) empoze mi edildiği konusunda ilgilidir. Bir sonraki soru özellikle bu sebeple sorulmuştu.

e. Hükümet politikalarının yarattığı bir sonuç olabilir	5	16	3	13	8	14	4	14
f. Hükümet ne kadar baskı kurarsa kursun, her şey kişinin kendisine bağlıdır	1	3	4	16	5	9	2	7
g. Başka bir cevabım var	3	9	0	0	3	5	2	7

Katılımcıların paylaşımları:

“(Bu durum) sistemin insanları (bu doğrultuda) yetiştirmesinden kaynaklanıyor”;

“2. sınıf ya da 3. sınıf vatandaş olarak yaşamak yapı itibariyle en yüksek özgüvene sahip insanları bile olumsuz etkiler”;

“Bulgaristan Türklerinin özgüvensiz olduklarını anketörlerin beynine çakıyorsunuz!”;

“Onlardan (Bulgarlar tarafından) dışlanmamız bizim için önemli değil yani (Bulgaristan) vatandaşı olmamız ama vatandaşı olarak aynı haklara sahip olmamamız bizi çok etkilemiyor. Yeter ki Türkiye Cumhuriyeti bizim haklarımızı korusun, bu daha önemli. (Türkiye’nin) kesin beyan etmesi gerekiyor -göçmen Türkler benim vatandaşlarım ve onların haklarının korunmasında ve 100% uygulanmasında kararlıyım- (diye)”.

g. şikkına verilen yanıtlar:

“bilmiyorum”;

“Bulgarcayı uzun süre kullanmadığımız için kısmen dilde gerileme yaşanıyor. Dil eksikliğinden diyebiliriz. Kendini yeterince ifade edememek”;

“Düşük özgüvenin nedeni, genelde toplumumuzun kırsal alandan göç etmiş olmasından kaynaklandığını düşünüyorum”.

Bulgaristan’da dışlanmamak için Türk ismi yerine Bulgar ismi kullanır mıydınız? sorusuna 58 (genç gruptan 28) yanıt geldi.

Çifte Vatandaşların İsim Tercihleri 559

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (34 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (24 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Hayır, kullanmazdım	25	73	8	33	33	57	14	50
b. Kullanırdım, formalitede Bulgar görünmeyi, sıkıntılı anlar yaşamaya tercih ederdim	2	6	3	13	5	9	3	11
c. Dışlanacağımı bile bile Türk ismini kullanırdım	3	9	3	13	6	10	3	11
d. Bulgarların tavrını denemek için Bulgar ismi kullanıp sonradan aslında Türk olduğumu açıklardım	0	0	3	13	3	5	2	7
e. Olayların bu kadar zaman geçtikten sonra, ha Türk ismi, ha Bulgar ismi, fark etmez	0	0	4	16	4	7	3	11
f. Kesinlikle kullanmazdım	3	9	2	8	5	9	1	3
g. Başka bir cevabım var	1	3	1	4	2	3	2	7

Katılımcıların paylaşımları:

“Kesinlikle (kullanmazdım) - dışlanmayı yaşadım – her iki isimle de!”;

“(Bulgaristan’da resmiyette) zaten Bulgar ismi kullanıyorum ama (buna rağmen Bulgarlar) hala diyor ‘onlar hani isimleri değiştirilmiş Türk’türler’”;

“Kimin ne olduğu zaten belli idi; Filiz Fidanka olunca”;

“Provokasyon sorularına devam... haklarımı bildiğim sürece hiç kimse beni dışlayamaz”;

“(Bulgaristan’da) Bulgar ismi kullanıyorum ama dışlandığım için değil”;

“Şu ana kadar hiçbir Bulgar’dan ismimi gizlemedim. Gerek yok”.

Bulgaristan’da Bulgar ismi Türkiye’de Türk ismi kullanmak sizce nasıl bir durum? sorusu 57 (gençlerden 27) katılımcı tarafından yanıtlandı.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (33 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (24 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Bazen gerekli bir durum	4	12	5	21	9	16	7	26
b. Bildiğim kadariyle bazıları için maalesef mecburiyet	7	21	2	8	9	16	4	15
c. Benim için iyi ya da kötü, herhangi bir anlamı yok	4	12	8	33	12	21	6	22
d. İlginç bir durum, böyle bir ihtimal yıllar önce aklımızın ucundan bile geçmezdi	5	15	3	13	8	14	3	11
e. Berbat bir durum, aynı anda iki kişi olmak gibi	9	27	3	13	12	21	5	19
f. Bazı özel durumlarda avantajlı bir durum	1	3	1	4	2	3	2	7
g. Başka bir cevabım var	3	9	2	8	5	9	0	0

Bir paylaşım: *“Bence kişi ne olursa olsun - Türk ya da Bulgar, kişinin tek ismi olmalı”.*

g. şikkına yanıtlar:

“Ben Bulgaristan’da da Türk ismini kullanıyorum”;

“Çok saçma bir durum”;

“Saçma bir durum Bulgarlar önünde aşağılayıcı, Türkler önünde trajikomik”;

“Ben çok seyahat ediyorum utanç verici başkaların hataları için hala dünyada anlatıyorum bize zulüm yapıldığını ve haksız yere bu uygulama yapıldığını”;

“Kötü bir durum. Ancak iadesi bu şekilde olmamalı”.

Sizce *çifte vatandaşlar* Bulgaristan’da Bulgar ismini en çok hangi sebeple kullanmaya devam ediyor? sorusu 58 (genç gruptan 28) kişi tarafından yanıtlandı.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (34 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (24 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Formalitelerle uğraşmaya vakitleri yoktur	15	44	16	67	31	53	14	50
b. Bilemiyorum	8	23	0	0	8	14	3	11
c. Bulgarlar tarafından dışlanmamak için	4	12	1	4	5	9	3	11
d. Hem Bulgaristan’da hem diğer ülkelerde milliyetlerinin anlaşılmasısı için	6	18	3	12	9	16	5	18
e. Bulgaristan’da Türkiye’den farklı bir isim ve kimlikleri olmasından hoşlanıyorlardır	0	0	3	12	3	5	3	11
f. Başka bir cevabım var	1	3	1	4	2	3	0	0

Katılımcıların ekledikleri ifadeler:

“Avrupa’da rahat gezebilmek için” (!);

“Bu duruma da hiç anlam veremiyorum”

g. şikkına yanıtlar: *“(Bu meseleyi) artık pek önemsemiyorum”; “(Bu konuyla) hiç ilgilenmedim”.*

1984-1985 döneminde size verilen ismi şimdiki koşullarda sempatik bulduğunuz oluyor mu? sorusu 57 (genç gruptan 28) yanıt aldı.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (33 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (24 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Asla, anmak bile istemiyorum	18	55	6	25	24	42	7	25
b. Hayır, çok uyduruk bir isimdi	5	15	6	25	11	19	5	18
c. Evet, güzel bir isimdi	1	3	2	8	3	5	2	7
d. Bu soruyu kendime hiç sormadım, bilemiyorum	3	9	4	17	7	12	6	21
e. Bulgar ismimi hâlâ kullanıyorum	0	0	4	17	4	7	3	10
f. Bana verilen ismi değil ama başka Bulgar isimlerini çok güzel buluyorum	1	3	0	0	1	2	1	4
g. Başka bir cevabım var	5	15	2	8	7	12	4	14

Bazı katılımcıların ifadeleri:

“İsimlerin suçu yok ki”;

“Bulgar ismini hala kullanıyorum, ama sadece formalite için”.

g. sıklıkla cevaplar:

“Bilmiyorum”;

“Güzel bir ismim var aslında çoğu kez forumlarda kullanıcı adı olarak kullanıyorum” (!);

“Kendinize uygun diğer Türk isimler de sempatik gelecektir”⁴⁷;

“O isimle geçen bir zamanı yaşamadığım için daha doğrusu küçük yaşta olduğum için ismin ne kötü tarafını ne de güzel tarafının farkında değilim”;

“Bulgar ismi sadece formalite, fülen kullanmıyoruz”⁴⁸;

“Kendi isminden nefret etmediğin müddetçe başka isimlere sempati duymak ancak kendi çocuklarına isim verirken vuku bulur, onların isimleri de Türk ismi. Kısaca, ne eski Bulgar ismime, ne de başka milliyetleri isimlerine sempati duymam söz konusu değildir”;

“Tamamen gereksiz bir soru”.

Doğduğunuzda isminizi verirken ailenizin isabetli davrandığını düşünüyor musunuz? sorusuna 58 (genç gruptan 28) yanıt geldi.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (34 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (24 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Evet, gayet güzel bir isim bulmuşlar	28	82	12	50	40	69	19	68
b. Bana dedemin, ninemin (anneanne, babaanne vs.) ismi verilmiş	5	15	6	25	11	19	5	18
c. Hayır, biraz özensiz davranmışlar	0	0	2	8	2	3	2	7

⁴⁷ Sorunun muhtemelen yanlış anlaşıldığı bir cevap.

⁴⁸ Sorunun yanlış anlaşıldığı başka bir cevap.

564 Hacıoğlu

d. Çocuğuma asla kendiminki gibi uyduruk bir isim takmam	0	0	1	4	1	2	1	3
e. Başka bir cevabım var	1	3	3	13	4	7	1	3

Katılımcıların paylaşımları:

“Babamın sevdiği ve seçtiği bir isim, babamı rahmetle anıyorum ismim sayesinde”;

“Kendi Türk ismimi sevmiyorum çünkü sonuçta bir Arap ismi çocuğum olursa eski Türk isimlerinden koymayı düşünüyorum örneğin Atilla”.

e. şikkına verilen yanıtlar:

“Benim ismim - evet. Ancak benim oğluma verdiğim ismi şu an asla koymazdım”;

“Gereksiz bir soru”;

*“**İlk ismimi** seviyorum, hala onu kullanıyorum; Bulgar ismi formalite, kullanmıyorum”.*

Doğduğunuzda size verilen isminizi hangi özelliği sebebiyle beğeniyorsunuz? sorusu 57 (gençlerden 28) yanıt aldı.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (33 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (24 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. İsmimin anlamını seviyorum	17	52	13	54	30	53	17	61
b. Tınısı güzel	3	9	0	0	3	5	0	0
c. Orijinal (özgün) bir isim olmasını	6	18	2	8	8	14	3	11
d. Sempatik bir isim olmasını	0	0	0	0	0	0	0	0
e. Başka bir isim verebilirlerdi ama bun vermişler işte	0	0	4	17	4	7	1	3

Çifte Vatandaşların İsim Tercihleri 565

f. İsmimi beğenmiyorum aslında	2	6	2	8	4	7	3	11
g. Başka bir cevabım var	5	15	3	13	8	14	4	14

Katılımcıların paylaşımları:

“İsmimin anlamını seviyorum ve ismimi Bulgarca tercüme ediyorum aslında Bulgar arkadaşlarla konuşurken – İsmimin anlamı ‘Vesela Luna’ (‘Şen Ay’) diye söylüyorum”;

“(İsmimin) Aileden birinin ismi olmamasından memnunum. Çünkü kendimi kimse ile kıyaslanmasını istemiyorum. Herkes farklıdır”.

g. şikkına verilen yanıtlar:

“Beni doğuran insana saygım var onlar uygun gördüyse demektir ki bu(dur)”;

“Bu isimle doğdum bu isme daha alışkınım”;

“(İsmim) Klasik Türk erkek isimlerinden biri. Artık benim bir parçam”;

“Dedemin ismi olduğundan seviyorum”;

“Gereksiz bir soru”;

“Üzerinde durulacak bir konu değil”.

Size göre kişinin anne-babasının verdiği ismi değiştirme özgürlüğü var mıdır? sorusunu 57 (genç gruptan 28) katılımcı yanıtladı.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (33 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (24 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Teorik olarak var	11	33	8	33	19	33	8	28
b. Ne gerek var	6	18	1	4	7	12	4	14
c. Hukuken var fakat bu rencide edici isimler için geçerli	6	18	2	8	8	14	3	11
d. Kişiler,	6	18	6	25	12	21	8	28

kendileriyle ilgili konularda her türlü özgürlüğe sahiptir								
e. Olabilir, bunu hiç sorgulamadım	3	9	5	21	8	14	5	18
f. Başka bir cevabım var	1	3	2	8	3	5	0	0

Katılımcıların eklediği ifadeler:

“Anne baba bu durum karşısında biraz alınabilir”;

“Kişiler, kendileriyle ilgili konularda her türlü özgürlüğe sahiptir – anne-babamız da olmuş olsa, biz onların sahibi olarak yetişmiyoruz – yani kendi düşüncelerimiz ve hislerimiz, korkularımız oluyor. Annemiz babamız bizleri kucaklarına kendilerin verdikleri ismimizle alıyorlar ve bizleri ilk günümüzden itibaren bir isim altında seviyorlar. Bence bu isim içerisinde onların bizleri istememeleri, onlara zorluk olduğumuzu göstermişlerse, bizler bu ismi değiştirmemizde haklı oluruz – çünkü senin isminde ailene bir zorluk, ağırlık olduğunu görünürse, bir kişi böyle bir isimle nasıl yaşayabilir. Ama eğer ki sevgi ile ve güzel şeyleri gösteren bir isim verildiyse annemiz-babamızın tarafından, bu ismin değiştirilmesi bizleri yetiştiren kişilere haksızlık olur”.

f. şikkına verilen yanıtlar:

“Olmaması gerekir çünkü onlar bizi dünyaya getirmiş biz onların evladınız saygı duymamız gerekir”; *“Rahatsızlık duyuluyorsa, değiştirme hakkı olmalı, ama bunlar ekstrem durumlarda olur ancak”;* *“Gereksiz bir soru”.*

Ailenizin tercihi ve çeşitli formaliteler bir yana, isminizi dilediğinizde değiştirmek ister miydiniz? sorusuna 54 (genç gruptan 27) yanıt alındı.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (31 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (23 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Hayır,	22	71	15	65	37	68	14	52

Çifte Vatandaşların İsim Tercihleri 567

istemezdim								
b. Buna hiç gerek duymadım	4	13	7	30	11	20	11	41
c. Böyle bir olasılık hiç aklıma gelmemiştir	2	6	1	4	3	6	1	3
d. Evet, değiştirirdim	0	0	0	0	0	0	0	0
e. Kırk yıl düşünsem bu soru aklıma gelmezdi	3	10	0	0	3	6	1	3
f. Kaç hakkımız olduğuna bağlı, sadece bir hakkımız olsaydı ismi iyi seçmek gerekirdi	0	0	0	0	0	0	0	0
g. Başka bir cevabım var	0	0	0	0	0	0	0	0

Filmlerde gördüğümüz kadarıyla Kızılderililerin eski kültüründe kişilerin isimleri, bir kahramanlığı ya da beceriyi ifade ediyormuş. Yani Kızılderililerde isim, kişi kendisini ispat ettiğinde veriliyormuş. Bu konuda neler düşünüyorsunuz? sorusunu 54 (genç gruptan 27) katılımcı yanıtladı.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (30 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (24 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Hiç dikkatimi çekmemişti	4	13	4	17	8	15	3	11
b. İlginç bir durum	16	53	13	54	29	54	15	56
c. Anlamadım	0	0	0	0	0	0	0	0
d. Bir şey düşünmüyorum	3	10	0	0	3	5	0	0
e. İsmimi vermeleri için bir kaplanla yarışmayı ya da bir bufalonun karşısına çıkmayı göze almazdım	3	10	5	21	8	15	5	18
f. Başka bir cevabım var	4	13	2	8	6	11	4	15

Katılımcıların ilâve ettikleri:

“Bence güzel”;

“Zamanın gerektirdiği bir şeydir, sadece ilkel topluluklarda geçerlidir modern toplulukta lakap ile halledilir”;

“Her milletin kültürü farklıdır, Türk geleneği ve kültürüyle yetişmiş bir insan bu sorunun cevabı hakkında pek fazla olumlu şeyler düşünemeyebilir. Sonuçta her toplum kendi değerleriyle var olur, isim verilmesi için kişinin illa ki hayatını tehlikeye atması gerekmez”.

f. şikkına cevaplar:

“Biliyordum o zamana göre mantıklı bir olaymış”;

“Bir anlık bir kahramanlık için ömür boyu bir isim verilmesi saçma”;

“Çağ dışı”;

“Kişinin isminin onun karakterini yansıtması gerektiğini düşünüyorum. Bence çok güzel bir uygulamaymış”;

“Bence dünyaya gelince isim verilmeli sonra herkes kendini ispat eder”;

“Onların benimsediği bir uygulama, olumlu ve olumsuz yanları var, bugünkü dönemde pek pratik değil”.

2000’lerin başında Bulgaristan’da yaşayan bazı soydaşlarımızın Avrupa’da iş bulabilmek için Bulgar isimlerini tekrardan aldıkları söylentisi çıkmıştı, bunun doğruluğuna inanıyor musunuz? sorusuna 58 (genç gruptan 28) yanıt geldi.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (34 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (24 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Ne söylentiyi ne de bunu yapan birileri duyduğum	11	32	9	37	20	34	7	25
b. Böyle kişiler tanıyorum	4	12	4	17	8	14	5	18
c. Olabilir,	11	32	8	33	19	33	12	43

Çifte Vatandaşların İsim Tercihleri 569

mümkündür, iş bulmak için ne hallere düşüyor insanlar								
d. Geçmişte yaşanan bunca sıkıntıdan sonra buna inanamıyorum doğrusu	3	9	0	0	3	5	1	3
e. Bu söylenti tamamen provokasyon	3	9	0	0	3	5	2	7
f. Başka bir cevabım var	2	6	3	12	5	9	1	3

Katılımcıların paylaşımları:

“Bu konuyu ilk defa duydum”;

“Çevremden duymuştum ama inanma konusunda tereddüt yaşadım”.

f. şikkına cevaplar:

“Milletin işi gücü yok böyle siyasi şeyler yapıyorlar”;

“Doğruysa - çok kötü bir durum”;

“Gerçek olması durumunda üzerinde düşünülmesi gerekiyor; sebebini bulmak lazım”;

“Hoş bir durum değil ama Avrupalılar isme bakmıyor ülkesine bakıyor, yanlış yapıyorlar”;

“Kesinlikle umurumda değil” (!)

1989 göçmenlerinin isim değiştirme kampanyasında maruz kaldığı siyasi baskılara rağmen milli duygularının 1951 ve 1971 / 1978 göçmenlerine göre daha zayıf olduğu ifade ediliyor. Sizce bu doğru mu? sorusunu 58 (genç gruptan 28) katılımcı yanıtladı.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (34 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (24 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Hiç doğru değil	14	41	7	29	21	36	7	25

570 Hacıoğlu

b. 1989 göçmeniyim ve bunun benim için geçerli olduğunu kesinlikle düşünmüyorum	11	32	6	25	17	29	6	21
c. Doğrudur, katılıyorum	2	6	0	0	2	4	2	7
d. Ben dahil, çevremdekiler için bu geçerli sayılır, bunda bir mahsur görmüyorum	0	0	1	4	1	2	1	4
e. Olabilir ama devir artık küreselleşme devri, milli bilinç herkeste zayıflıyor	1	3	2	8	3	5	3	11
f. Bu durum beni pek ilgilendirmiyor, çünkü çalıştığım ortamda kişilerin milliyetinin ve milli bilinçlerinin önemi yok	1	3	1	4	2	4	2	7
g. Söylenti çıkarma konusunda en başarılı milletiz	1	3	5	21	6	10	4	14
h. Başka bir cevabım var	4	12	2	8	6	10	3	11

h. şıkkına gelen yanıtlar:

“Göçmenler dışındakilerin "milli" duyguları daha mı güçlüymüş? Şuna açık açık "dini" duygular desenize...”;

“Diğer göçlerin içyapısı hakkında bilgim yok”;

“Kime ne başkasının milli duygularından, ben milliyetçi değilim”;

“Bilmiyorum”; “Bilemiyorum”; “Bir yanıtlım yok”; “Yorum yok”;

“Bilemiyorum ama milliyetçilik ön plana çıktığında her zaman iyi şeyler olacağına inanmıyorum”;

“51 / 71 veya 78 göçmenlerini tanımıyorum böyle garip bir karşılaştırma gerektiren bir soruya bir yanıtlım yok”;

“Ben tam bir milliyetçiyim isim ve dişim ve öyle kalacağım”.

Çifte Vatandaşların İsim Tercihleri 571

Bulgaristan'da 1970'lerden beri yapılan araştırmalar, Türk nüfusun geleneklerinden giderek uzaklaştığını göstermiştir. Sizce bu doğru mu? sorusuna 57 (genç gruptan 27) yanıt geldi.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (34 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (23 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Doğrudur	16	47	7	30	23	40	10	37
b. Kesinlikle doğru	2	6	1	4	3	5	3	11
c. Bilemiyorum	6	17	5	22	11	19	3	11
d. Olabilir	6	17	7	30	13	23	9	33
e. İyi ki uzaklaşmışlar	0	0	0	0	0	0	0	0
f. Başka bir cevabım var	4	12	3	13	7	12	2	7

f. Şikkına gelen yanıtlar:

“Eğer başka bir ülkede yaşıyorsanız zamanla uyum sağlamanız normal”;

“Biraz sapma var geleneklerimizde”;

“Doğru olduğunu düşünüyorum, ancak geleneğin de eğitimle öğrenildiğini düşünüyorum. Bulgaristan bu doğrultuda bize eğitim vermemek için uğraştı ve büyük ölçüde başardı”;

“Ona bakarsanız bu sadece Bulgaristan'daki Türk nüfusu için geçerli değildir, küreselleşme ile dünyanın tüm milliyetleri için geçerlidir”;

“Artık düğünlerimiz salonlarda, eski geleneklerimizi uygulamadan yapıyoruz. Anneannelerimizin yaptıkları sosyal faaliyetlerden hiç birini yapmadığımızı düşünüyorum: toplanıp şarkılar söylemek, manalar söylemek, vs.”;

“Nasıl Bulgaristan'daki geleneklerden uzaklaştık aynısı üzüm üzüme bak baka kararır”;

“Zamanla ortama ayak uydurma çabasının neticesi olabilir, lakin zayıflasa da kaybolmamıştır zira temel değerler bence sapasağlam yerinde durmaktadır”;

“Bence soru gereksiz çünkü bu tarz gelenek görenekler her millette değişikliğe uğramıştır. Yozlaşma denen şey. Bence. Ya da bir yabancı özentisi”;

“Eğer böyle bir araştırma var ise bana mail ile gönderebilir misiniz? Ayrıca bu sorunun olabilirliğine inanıyorum”;

“Asimilasyon propagandası ve her köye kadar restoran yapıldıktan sonra ayakta kalmak bile bir mucize ve uzaklaşma var”;

“Hangi geleneklerinden? Daha açık bir soru lütfen?”;

“Hayır”;

“Yanlıştır”;

“Bence tam tersi oldu, artık (Bulgaristan’da) Kuran kursları var, Hacca gidebiliyorlar”.

Göçmenler arasında Jivkov’un Türklere aslında iyilik yapıp milli kimliklerine sahip çıkmalarını hatırlattığı söylenir. Buna katılıyor musunuz? sorusu 55 (gençlerden 25) kişi tarafından yanıtlandı.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (34 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (21 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Doğrudur	3	9	2	9	5	9	3	12
b. Katılmıyorum, kendini bilen hep bildi bence	21	61	9	43	30	55	12	48
c. Kesinlikle katılıyorum	2	6	4	19	6	11	2	8
d. Mümkündür	3	9	2	9	5	9	1	4
e. Fikrim yok	3	9	3	14	6	11	5	20
f. Başka bir cevabım var	2	6	1	5	3	5	2	8

Katılımcıların eklediği düşünceler:

“(T. Jivkov) bizi (Bulgaristan’daki Türk nüfusu) kullanmak istedi ve (bizden) korktuğunda bizi Bulgarlaştırmaya çalıştı”;

“Katılmıyorum, Jivkov ve hükümetinin asimilasyon kararını kendileri verecek kadar inisiyatif sahibi ve "akıllı" oldukları düşünmüyorum. (Jivkov'un siyaseti) dış -Rusya eksenli politikanın ürünüdür”.

f. şikkına yanıtlar:

“Milli kimliklerimize sahip mi çıktık? İsimlerimiz değiştirildi, baskı altında kaldık ama Bulgaristan’da yaşamaya devam ettik, yeni evler yaptık, işimizde yükselmeye çalıştık, ırkçı, mill(iy)etçi bir toplum olmaktan uzak durduk. Ancak işten atıldığımızda ve bizlere tüm kapılar kapandığında bagajımızı topladık, çünkü yaşadığın yerden kopmak-kovulmak gibi acı bir şey yoktur. Ama bavullarımızı Türklüğümüzü, milli kimliğimizi korumak için topladığımızı ve yollara düştüğümüzü sanmıyorum. Kendimizi, bireysel olarak hayatımızı korumak için yaptık. Hatırlarsanız o dönem önemli bir kısmımız Avrupa’nın batı ülkelerine gitmeye karar verdi ve yaptı. Orada kendi milli kimliğini savunabilir miydi? Şu an Bulgaristan’da yaşayanlara sorsanız kendi milli kimliğinizi korumanız için neler yapıyorsunuz üzerlerinde Türk olduklarını göstermemelerine hiçbir baskı olmadığı durumda hiç bir şey derler, hatta Bulgarların geleneklerini almaya ve uygulamaya razılar”;

“Saçma bir düşünce tarzı. Eminim Jivkov bunu bir nebze olsun aklından geçirmemiştir”;

“Bizim yörede hep Türk kimliklerine sahip çıktılar alınmasınlar kuzeyde yaşayan arkadaşlar onlarda bu olmuştu”.

Bugünkü koşullarda Bulgaristan’a yerleşir miydiniz? sorusuna 58 (genç gruptan 28) yanıt alındı.

Yanıt seçenekleri	Türk ismini geri kazanan grup (34 kişi)		Bulgar isim kullanan grup (24 kişi)		Tüm grup		Genç grup	
	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%	Yanıt sayısı	%
a. Yerleşirdim	2	6	5	21	7	12	6	21

b. Bulgaristan'da değişen bir şey yok bence, yerleşmezdim	7	20	4	17	11	19	4	14
c. Yerleşmezdim, işim, ailem Türkiye'de	16	47	11	46	27	47	13	46
d. Yerleşirdim, Bulgaristan'da hayat pahalılığı yok	2	6	0	0	2	3	1	4
e. Yılın bir bölümünü zaten Bulgaristan'da geçiriyorum	2	6	1	4	3	5	0	0
f. Başka bir cevabım var	5	15	3	12	8	14	4	14

Katılımcıların ilâveleri:

“Türkiye daha güzel; zaten Bulgarca bilmiyorum”;

“Ben Bulgaristan’a son 15 yılda 4 defa gittim pasaport değiştirmek için”.

f. şikkına cevaplar:

“Bulgaristan’da ne kadar çok yaşamak istediğimi anlatamam size. Oraya gidince nefes aldığımı ve yaşadığımı hissediyorum. Ama oradaki işimi, kariyerimi, evimi, annemi ve babamı terk edip Türkiye’ye yerleştim ve sadece bir sebeple: oğlumun başka bir ülkede azınlık olarak büyümemesi için ve bizlerin yaşadıklarımızı yaşamaması için”;

“Güzel bir işim olursa tabi yerleşirim”;

“İyi bir iş bulduğum sürece dünyanın her yerine giderim. Bulgaristan’a niye gitmeyeyim”;

“Kesinlikle yerleşmezdim”;

“Hayır”;

“Sanmıyorum”;

“Ekonomik olarak oradaki şartlardan bağımsız olabilirim, yerleşirdim”;

“Evet, her şey eskisi gibi olursa babalarımız dönemimdeki gibi Türkçe okumak saygı vs. (olursa), orası sonuçta memleketimiz”.

Anketimizin sonunda katılımcıların anket soruları haricinde eklemek ya da belirtmek istedikleri düşünceleri olup olmadığı soruldu. Bazı yanıtlar aşağıdadır:

“Bulgaristan’da Türk’lere yönelik propagandalar durmuyor, duracağını da sanmıyorum. Ben artık onları (Bulgarları) millet olarak değil tamamen insan olarak ayırt ediyorum. İyileri de var kötöleri de. Her millette olduğu gibi”;

*“(Doğduğumda ismim) **Aslen** ‘Resan’ (idi). (1984-1985’de dayatılan) Bulgar (ismi) ‘Rusin’ (idi). Türk(iye’de halen resmiyette taşıdığım isim): ‘Hasan’ -Kapıkule’de muhacir kâğıdını hazırlayan memur (asıl ismimi) beğenmemiş olacak ki isim Hasan oluverdi- hadi gel çık şimdi işin içinden”⁴⁹;*

“Ne mutlu Türküm diyene”;

“Herkesin sadece bir ismi vardır, Bulgarların bize zorla taktıkları isimleri kullananları kınıyorum...”;

“Bunca sene geçti bu yaralar sarılmıyor bunun ilacı nedir acaba. Saygılarımla”;

“Bence biraz Bulgarları köşeye sıkıştırmağa yakın gözükken bir anket olmuş. Artık olaylara tarafsız bakmayı öğrenmemiz gerek. 20 senede derenin altından çok sular aktı şu an için Bulgaristan’da sen Türksün sen Bulgarsın mantığı yok bence. Buna alıştılar, alışmak zorundalar. Bulgaristan halkı bu konuları bu kadar dert etmezken biz göçmenler olarak lafın deyişiyle arı kovanına niye çomak sokuyoruz? Böyle yapmaya devam edersek kendi kendimize yaparız”;

“Maalesef nesillerdir bu Balkanlar’daki göç olayları çok yaşanmıştır, savaşlar, baskılar, korkunç olaylar bunlara sebep olmuşlardır. Evet, çok toplumlar bir arada dostluk içinde yaşamaya çalışmaktadır ama hepimiz ve her birimizin hayatı maalesef kirli politika ve ülkelerin çıkarları yüzünden mahvediliyor. Böyle yetiştirildik - Türkler Pomaklara düşman, Pomaklar Bulgarlara dost ama onlardan altta olan bir toplum ve Türklere düşman, Bulgarlar herkesten üsttün... Bunlar tamamı insanların mantığına sokulan bir politika uygulamaları ve halen biz böyle düşünmeye devam ediyoruz”;

⁴⁹ Bu katılımcı aile ortamında halen “Resan” olarak anıldığını belirtti.

“Bir sorum olacak: Yeni nesil Bulgaristan göçmenlerin su Bulgar müziğine düşkünlüğünü anlayamıyorum. Sebebi nedir acaba? Düşünlerde mutlaka var”.

Memleketinizi, ayrıca vatandaşlık işlemlerini yaptırdığınız ili / ilçeyi belirtir misiniz? sorusuna 40 geçerli yanıt alındı.

<i>Yanıt seçenekleri</i>	<i>Türk ismini geri kazanan grup</i>	<i>Bulgar ismini kullanan grup</i>	<i>Tüm grup</i>	<i>Genç grup</i>
Balchik	1		1	
Dobrich		1	1	
Harmanli	1		1	1
Haskovo	1	1	2	2
Kărdzali	10	3	13	7
Krumovgrad	2	1	3	2
Momchilgrad		1	1	
Peshtera		1	1	
Provadiya	1		1	
Razgrad	1	2	3	
Ruse	2		2	1
Shumen	2	2	4	2
Sofya		1	1	
Tărgovishte	1	1	2	1
Varna	2	2	4	
<i>Toplam</i>	<i>24</i>	<i>16</i>	<i>40</i>	<i>16</i>

Sonuç

İkinci anketin sonuçlarına baktığımızda öncelikle, Bulgaristan’da halen 1984-1985 döneminde dayatılan ismi kullanan kişilerin kendilerini “Bulgar” yahut “Bulgar toplumuna bağlı / uyumlu” hissettiklerine dair bir neticeye ulaşmıyoruz. Bu bakımdan ikinci anket, ilk anketimizin neticesini teyit etmiştir. Hatta ikinci ankette de yönelttiğimiz “Sizce *çifte vatandaşlar Bulgaristan’da Bulgar ismini en çok hangi sebeple kullanmaya devam ediyor?*” sorusuna cevaben “Formalitelerle uğraşmaya vakitleri yoktur” seçeneğinin öne çıkması kayda değerdir.

Tüm katılımcıların cevap oranına bakıldığında “muhtemel” sebepler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- a. Formalitelerle uğraşmaya vakitleri yoktur.

- d. Hem Bulgaristan'da, hem diğer ülkelerde milliyetlerinin anlaşılması için.
- b. Bilemiyorum.
- c. Bulgarlar tarafından dışlanmamak için.
- e. Bulgaristan'da Türkiye'den farklı bir isim ve kimlikleri olmasından hoşlanıyorlardır.
- f. Başka bir cevabım var.

Bulgaristan'da Türk ismini resmiyette de kullanan katılımcıların cevaplarına göre sebep sıralamasında küçük bir fark olmakla birlikte **e.** şıkkı (Bulgaristan'da Türkiye'den farklı bir isim ve kimlikleri olmasından hoşlanıyorlardır) hiç işaretlenmemiştir:

- a. Formalitelerle uğraşmaya vakitleri yoktur.
- b. Bilemiyorum.
- d. Hem Bulgaristan'da hem diğer ülkelerde milliyetlerinin anlaşılması için.
- c. Bulgarlar tarafından dışlanmamak için.
- f. Başka bir cevabım var.

Bulgaristan'da Bulgar ismi kullanan kişilere göre ise sebepler aşağıdaki gibidir:

- a. Formalitelerle uğraşmaya vakitleri yoktur.
- d. Hem Bulgaristan'da hem diğer ülkelerde milliyetlerinin anlaşılması için.
- e. Bulgaristan'da Türkiye'den farklı bir isim ve kimlikleri olmasından hoşlanıyorlardır.
- c. Bulgarlar tarafından dışlanmamak için.
- f. Başka bir cevabım var.

Türk ismini geri kazanmamanın ikinci sebebi olarak *“milliyetinin anlaşılması”* seçeneği 2.-3. sırada seyretmektedir. Formalitelerle uğraşmak nispeten vakit ve emek sarfıyla ilgili bir nedenken; milliyetini/kimliğini gizleme ihtiyacı, bulunulan yahut karşılaşılan toplumsal koşulların dolaylı tasviri olarak nitelenebilir. Bu sonuç aynı zamanda bireylerin özgüveni ile toplumsal koşullara direnç gösterme eğilimlerinin aynasıdır. Fakat, aşağıda görüleceği gibi bu tutuma sahip

kişilerin oranı, bu sonucun ehemmiyetini azaltabilmekte ya da artırabilmektedir.

Diğer yandan katılımcılardan gelen ilginç bir cevapla, ilk ankette de olduğu gibi sonuç farklı bir yön kazanmıştır. Sebep, “*Avrupa’da rahat gezebilmek*”tir⁵⁰ (Bulgaristan’daki toplumsal ortamın olumlu/olumsuz etkileri; 1984-1985 isim değiştirme kampanyası; ismi / kimliği / siyasi hürriyeti uğruna göç etmenin (1989) ve hayata yeniden başlamanın sıkıntıları vs. “hesaba” katılmamıştır bile). 25 yıl evvelinde akla gelmeyen, hatta geçmiş boyutuyla birlikte değerlendirildiğinde “şaşırtıcı” bir sonuç. Bununla birlikte bireylerin, kendilerini içinde buldukları koşullara uyum sağlama becerilerini gösteren bir sonuç. Bu aynı zamanda (sınır kapılarının açılıp açılmayacağını merakla beklendiği eski dönemlere nispet olarak) değişen dünya koşullarında kişilerin geliştirdikleri yeni hayat görüşüdür: “rahat” ve “gezebilmek” (uğruna kimliğini belli etmemek)...

Yine Türk ismini geri kazanmayan bir katılımcı bu soruya “*artık pek önemsemiyorum*” yanıtını vermiştir. 25 yılda değişen-dönüşen bireysel yaklaşımları; kişilerin kimlik meseleleri konusundaki tutumları değerlendirirken bu ifade, belki de üzerinde düşünülmesi gereken asıl sonuçtur.

İkinci anketteki soruların yanıtlarına bakıldığında katılımcıların Türkiye’de karşılaştıkları yerleşik toplum tarafından halen, kendilerini rahatsız eden “Bulgar göçmeni” (“Bulgar”, “Bulgar Türkü”) tabiriyle adlandırıldıkları ve 1989’u takip eden ilk zamanlarda az/çok zorlandıkları halde Türkiye’ye uyum sağladıkları; göçle birlikte karşılaştıkları ekonomik sıkıntıları 5-10 yıllık bir sürede atlattıkları görülmektedir. Bu noktada ekonomik zorluklara sebebiyet veren göçün Bulgaristan’daki siyasi baskıya çözüm getirdiği anlaşılmaktadır. Ankete göre, günümüzde 60 çifte vatandaşın üçte ikisi Bulgaristan’a yerleşmeyi düşünmemektedir. Genç gruptan 2

⁵⁰ Bu ifade Bulgar nüfus kimliğinde Bulgar ismi taşıyan, yani konuyu “içeriden bilen” bir katılımcıya aittir.

kişi ise *iş bulmak uğruna* Bulgaristan'a yahut başka ülkelere gidebileceklerini ifade etmiştir.

Katılımcılar çifte vatandaşlık uygulamasını ve diğer sosyal hakların iadesini “olumlu” gelişmeler olarak niteledikleri ve bunlardan faydalandıkları halde, bunları “siyasi” bir hamlenin sonucu olarak değerlendirmiştir. Onlara göre, “güzel bir uygulama” olan çifte vatandaşlığın en büyük yararı bireyleri, vizeyle “uğraşmak”tan kurtarmasıdır. Bu uygulamanın daha önemli “getirisi” ise sadece çifte vatandaş değil, *Avrupa Birliği vatandaşı* olunmasıdır. Hatta katılımcılardan biri için çifte vatandaşlığın **“Avrupa’ya gitmem (gitmek) için faydası oldu onun dışında bir ifadesi yok”**. Yani AB vatandaşlığı Bulgaristan vatandaşlığı sayesinde gerçekleştiği halde, sonuncusu ikinci plana geçmiş durumdadır. Bu bağlamda bir diğer katılımcının ifadesiyle çifte vatandaşlığın “hediyesi” olan serbest dolaşımın ötesinde arzulanacak bir avantaj yok gibidir: *“EU içinde serbest dolaşım hakkı, daha ne olsun”*.

Çifte vatandaşların hangi dönemde -Bulgaristan'ın AB üyesi olması öncesi ya da sonrasında- Bulgar vatandaşlığını yeniledikleri konusunda anketle net bilgiye ulaşıldığı söylenemez. Ancak katılımcıların ifadelerinden hareketle AB dâhilinde serbest dolaşım hakkının, Bulgaristan vatandaşlığını yenilememiş olanlar için bir teşvik olduğu doğallıkla tahmin edilebilir.

Konumuz açısından kişilerin çifte vatandaş olmaları ile Bulgaristan'da Türk isimlerini geri kazanmaları arasında nasıl bir bağ bulunduğu baktığımızda 60 kişiden,

16'sının vatandaşlıklarını yeniledikleri fakat isim işlemlerini yaptıramadıkları;

15'inin vatandaşlıkla birlikte isimlerini de geri kazandıkları;

7'sinin ise vatandaşlık yenileyip isim işlemlerini yaptırmadıklarını görüyoruz.

Türk isimlerini geri kazanan 35 kişilik tüm gruba bakıldığında 15 kişinin vatandaşlıklarını yeniledikleri esnada

isimlerini de aldıkları; 3 kişinin bir yıl sonra; 5 kişinin de birkaç yıl sonra Bulgaristan'a bu amaçla gittikleri anlaşılmaktadır. (Bazıları isimlerini 1989 hükümet değişikliğini takiben geri kazanıp Türkiye'ye Türk isimleriyle göç etmişti).

Kendilerine 1984-1985'te dayatılan Bulgar isimlerini değiştirmeyen grup incelendiğinde toplam 23 kişiden 16'sının ilgili işlemi "yaptıramadığı" ve 7'sinin "yaptırmadığı"nı (ayrıca bu 7 kişiden 4'ünün genç grupta olduğunu) öğreniyoruz.

Ankette isim değiştirme işleminin, mahiyet itibariyle bireyleri teşvik edici yahut caydırıcı mı olduğu üzerinde de durulmuştu. Bu bağlamdaki soruya verilen yanıtlardan, 19 kişinin bu işlemi kolaylıkla halledebildiği, 11 kişinin ise bürokratik işlemlere vakit ayırmak durumunda kaldığı anlaşılmıştır. Türk ismini Bulgaristan'da kalamadığından geri kazanamayan sadece 1 kişi varken, "uğraştırıcı" olduğundan 6 kişi bu işleme hiç niyetlenmemiştir; 4 kişi ise Bulgar Hükümetinin Türk isimlerini kendiliğinden iade etmesini tercih ediyordu.

Bu sorunun **g.** şikkına verilen cevaplardan sadece 2 tanesi ("denemedim", "uğraşmadık") Türk isminin vakitsizlik; işlemin zorluğu sebebiyle buna niyetlenememek; isimlerin Hükümetçe iadesini beklemek haricindeki "nedensizlik"le izah edilebilir. Bulgar ismini halen kullanan 6 kişi bu soruyu yanıtlamamıştır. Dolayısıyla, Bulgaristan'da ve Avrupa'da özelde *sıkıntı yaşamamak* amacıyla Bulgar ismi kullanan kişilerin yaklaşık oranı tespit edilememiştir. Bununla birlikte Bulgaristan'da resmiyetteki Bulgar ismi, bu ankete katılanlar çerçevesinde kabaca %13 oranında (aslen Bulgar hissetmek ve olmak haricindeki) *muhtelif sebeplerle, kişisel bir tercih* olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu sonuca rağmen konuyla ilgili bireysel tutumların çeşitlilik arz ettiği ve anketimizle bunların ancak bir kısmına ulaşıldığı hatırlanmalıdır.

Ankette Bulgaristan'da resmiyette hangi ismin taşındığından ve bireysel tercihlerden bağımsız olarak, kişilerin doğuştan sahip oldukları Türk isimlerine ayrıca dayatılan Bulgar isimlere yönelik algı ve tutumlarına dair aşağıdaki sonuçlara ulaşıldı.

Tüm katılımcıların %65'ine göre, Bulgar nüfus kâğıdında yer alan ismin Türk ya da Bulgar olması arasında fark vardır. Katılımcıların %17'sine göre bunun önemi, içinde bulunulan durumla kayıtlıdır. %17'sine göre ise bu önemsizdir, kişilerin birbirine özleriyle tanımaları esastır.

Buna ilaveten Bulgar ismini halen kullanan 23 kişiden 10'u kimlikte hangi ismin yer aldığına önemli olduğu fikrindedir. Ayrıca Türk ismini geri kazanmış 34 kişiden 5'i bunun o ana göre önemli/önemsiz olduğunu; 2'si ise kimlikte Türk yahut Bulgar ismin mevcudiyetinin "fark etmediğini" düşünmektedir.

Dolayısıyla resmiyette hangi ismin tercih edildiğinin, isme olan içsel tutumu yansıtmadığından, esas sonucumuz bu konuda herhangi bir değerlendirme yapmanın hayli zor olduğudur. Bu nedenle bazı Bulgar araştırmacılarına ait ve yukarıda anılan yorumların neden "zorlamalı" olduğunu bir kez daha anlıyoruz.

Bu arada, katılımcılardan birinin ilgili soruyu "provokasyon sorusu" olarak nitelemesi, meselenin "tercihte bulunma"ktan çok farklı manalarda algılandığını ve algılanabileceğini göstermiştir. Kimlik meseleleri siyasete konu oldukça bu yapay algılamanın ne yazık ki kaçınılmaz olacağını hatırla tutmalıyız.

Anketin devamında katılımcılar, Bulgaristan'da Türk ismi taşımaktan dolayı dışlayıcı tavırla karşılaşp karşılaşmadıkları konusunda ağırlıkla olumsuz yanıt vermişlerdir. 60 kişiden sadece 3'ü günümüzde karşılaştıkları tavrın 1989'da göç etmeden evvelki tavidan farksız olduğunu belirtmiştir. Özellikle Türk ismini geri kazanmayan grubun, böyle bir tavırla karşılaşma oranı %28 olarak yansımıştır. Dolayısıyla resmiyette

Türk ismini kullanmama eğilimi *Bulgaristan'da dışlanmakla* kısmen açıklanabilir.

Anket sonuçlarına göre milliyetinden dolayı dışlanma duygusu nahoş hatta kâbus misali olduğu ve dışlanan bir kişi kendisini doğal olarak “kötü” hissedeceğiyle birlikte katılımcıların fikrinde bireyler böyle bir tavra prensipte kulak asmamalıdır. Bu yaklaşım paralelinde bazı çifte vatandaşların dayatılan Bulgar isimlerini halen kullanıyor olmaları, genelde Bulgaristan Türklerinin özelde çifte vatandaşların zayıf “özsayı”larından (özgüvenlerinden) kaynaklanmamaktadır.

Bu noktada 60 kişi arasından sadece 5'i Bulgaristan'da sıkıntılı anlar yaşamamak uğruna resmiyette Bulgar ismini kullanmayı tercih edeceğini beyan etmiştir. Bu 5 kişiden 2'si anılan ülkede halen Türk isimlerini; 3'ü ise Bulgar isimlerini kullanmaktadır. Katılımcılardan 4'üne göre ise 25 yıl sonra Türk yahut Bulgar ismi kullanılması “fark etmez”.

Aynı doğrultuda iki ülkede (Türkiye ve Bulgaristan'da) resmiyette iki farklı isim kullanmanın nasıl algılandığı konusunda ilginç bir sonuç ortaya çıkmıştır.

Tüm grup bağlamında sebep sıralaması şöyledir:

c. Benim için iyi ya da kötü, herhangi bir anlamı yok / **e.** Berbat bir durum, aynı anda iki kişi olmak gibi

a. Bazen gerekli bir durum / **b.** Bildiğim kadarıyla bazıları için maalesef mecburiyet

d. İlginç bir durum, böyle bir ihtimal yıllar önce aklımızın ucundan bile geçmezdi

g. Başka bir cevabım var

f. Bazı özel durumlarda avantajlı bir durum

Bulgaristan'da Türk ismini iade almış olan grubun algısına göre sebepler aşağıdaki gibidir:

e. Berbat bir durum, aynı anda iki kişi olmak gibi

b. Bildiğim kadarıyla bazıları için maalesef mecburiyet

d. İlginç bir durum, böyle bir ihtimal yıllar önce aklımızın ucundan bile geçmezdi

c. Benim için iyi ya da kötü, herhangi bir anlamı yok / **a.** Bazen gerekli bir durum

g. Başka bir cevabım var

f. Bazı özel durumlarda avantajlı bir durum

Bulgar ismini halen kullanan gruba göre sebep sıralaması:

c. Benim için iyi ya da kötü, herhangi bir anlamı yok

a. Bazen gerekli bir durum

e. Berbat bir durum, aynı anda iki kişi olmak gibi / **d.** İlginç bir durum, böyle bir ihtimal yıllar önce aklımızın ucundan bile geçmezdi

b. Bildiğim kadarıyla bazıları için maalesef mecburiyet / **g.** Başka bir cevabım var

f. Bazı özel durumlarda avantajlı bir durum

Bu sonuçlarda özelde Türk ismini geri kazananlar arasında, ilgili durumu birinci sırada “berbat” olarak niteleyip, ikinci sırada bunun bazı kişiler için bir “mecburiyet” olduğunu kabul etmeleri dikkat çekmektedir. 20-25 yıl öncesi göz önüne alındığında bir yaklaşım/algi kırılmasının meydana geldiği ifade edilebilir.

Neticelere göre 60 kişiden 24’ü 1984-1985 döneminde dayatılan Bulgar ismini “anmak istemiyor”, 11’i ise bu ismi “antipatik” olarak niteliyor. Bulgar ismini halen kullanan 24 kişiden 6’sı da bu ismi anmak istemiyor, 6’sı ise bunu “uyduruk” buluyor.

Toplam 60 kişiden sadece 3’ü dayatılan Bulgar isminin “güzel bir isimdi” ifadesiyle tanımlıyor (bu 3 kişiden 1’inin Bulgaristan’da halen Türk ismini kullandığını ilave etmeliyiz). Durumun açıklaması bizzat bir katılımcıdan gelmiştir: “İsimlerin suçu yok ki”. Bu açıklamayı, Bulgaristan’da Türk ya da Bulgar adı taşımanın fark edip etmediği sorusunu “provokatif” olarak tanımlayan katılımcının ifadesiyle yan yana

koyduğumuzda bir sonuca ulaşma çabamız anlamını yitirmektedir.

Dayatılan Bulgar ismini sempatik bulmak ve bunu günümüzde kullanıyor olmak arasında, **kimlik ve milli aidiyet bağlamında doğrudan bağlantı olmadığı halde**, ilgili seçeneğe ankette yer verilmişti. Bu seçeneği işaretleyen 4 kişiden 1'i "*Bulgar ismini hala kullanıyorum, ama sadece formalite için*"; bir diğeri de "*Bulgar ismi sadece formalite, fiilen kullanmıyoruz*" açıklamasını yapmıştır. Dolayısıyla hem bu seçeneğin (4 kişi tarafından da olsa) işaretlenmesi hem bu açıklamalar çifte vatandaşlar arasında rastlanabilecek "tasnife tabi tutulamayan" yaklaşım/algılara örnek olarak kabul edilmelidir.

Bu noktada en ilginç olan bir katılımcının, "*Güzel bir isimim var aslında çoğu kez forumlarda kullanıcı adı olarak kullanıyorum*" cevabıdır. Bu katılımcı 1985 doğumludur ve Türk ismini geri kazanma işlemine zaman bulamadığını belirtmiştir.

Diğer yandan çifte vatandaşların doğuştan sahip oldukları Türk isimlerini doğallıkla benimsedikleri ve bunu bir gün kendi iradeleriyle değiştirmeyi düşünmedikleri ortaya çıkmıştır. 60 kişiden sadece 4'ü ismini beğenmediğini belirtmiştir. Bu kişilerden 1'i ismini, Arapça olması ve günümüzde Türkiye'deki siyasi gelişmeler paralelinde farklı bir anlamda yorumlanmaya başlanmasından dolayı (artık) beğenmemektedir.

Anket sonuçlarından hareketle çifte vatandaşlar bağlamında saptayabildiğimiz bir başka algı kırılması, tüm katılımcılar (60 kişi) arasından 19 kişinin, (Avrupa'da) **iş bulmak uğruna** Bulgar ismini yeniden resmileştirmeyi "olağan", "hayatın getirdiği bir çare arayışı" olarak görmeye başlamış olmalarıdır.

Buna ilaveten genel sonuca bakıldığında çifte vatandaşlar, 1970'lerden itibaren Bulgaristan'da kendilerine yönelik uygulanan kültür asimilasyonu politikalarının nispeten başarıya ulaştığını düşünmekle birlikte, milli duygularının zayıf olduğu ifadesine katılmamaktadır. Yani çifte vatandaşlar

bağlamında isim ile milli duygu/aidiyet, milli kültür arasında doğrudan bir ilginin aranmasını bir kez daha engelleyen bir sonuçla karşı karşıyayız.

Bulgaristan Türkleri, özelde çifte vatandaşlar kapsamında milli ve kültürel kimlik konusunda birey-hükümet düzeyinde 25 yıllık baskı-direnç-uyum sağlama döngüsündeki son gelişme; bireylerin, “istenmeyen” durumlardan korunmak üzere kendi “gerçek” ve “sanal” dünyalarını yaratıp bu dünyalarında ikileme düşmeden ve Bulgar kimliğini gerçek anlamda tercih etmeden yaşamayı başladığı ortaya çıkmaktadır.

İki ülkede iki farklı Türk soyadı taşımamak amacıyla bunları aynı kılma eğilimine nazaran, iki ülkede iki farklı milliyeti işaret eden iki ayrı ismi yadırgamamak, çifte vatandaşlar bağlamında yeni, fakat artık “hayatın parçası”na dönüşmüş olan bir psikolojidir. Bu noktada Bulgaristan’da Türk ismini neden geri kazanmadıkları sorusu yöneltildiğinde bazı çifte vatandaşlar halen tedirgin/gergin olurken, 1985-1989 dönemi ve sonrasını bizzat yaşamayan ve özellikle “Avrupa vatandaşı” olmaktan mutluluk duyan bazı genç çifte vatandaşlar için “çift kimlik” bir çeşit “ayrıcalık”tır.

Kaynakça

- “Alkışlanacak özür”, *Hürriyet gazetesi*, 7 Kasım 1998.
<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-46457>,
[12.03.2010].
- “Banditi stavat svetci s novi imena”, *Standart*, 0.09.2005,
<http://paper.standartnews.com/bg/article.php?d=2005-09-09&article=18133>, [04.09.2010].
- Demirtaş Coşkun, Birgül, *Bulgaristan’la Yeni Dönem*, Ankara 2001.
- Dick Bissonnette, Linda E., “Indian Names and Naming Practices in the Sierra Nevada Foothills”, *Journal of California and Great Basin Anthropology*, 21/1, 1999, s. 6-16, <http://escholarship.org/uc/item/5t63g845>

- Hacıoğlu, Sevim, "Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi (1944-1989)", İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Ireček, Konstantin, *Istoriya na Bălgarite*, Sofya 1999.
- Kushner, Julia Shear, "The Right to Control One's Name", 57 *UCLA Law Review*, 313 (2009), s. 313-364, <http://uclalawreview.org/pdf/57-1-7.pdf> [30.07.2010]
- Les cultures des Juifs, Une Nouvelle Histoire*, Ed. David Biale, Paris 2005, <http://www.lekti-ecriture.com/contrefeux/Pour-une-histoire-culturelle-des.html>, [22.02.2010].
- Lütem, Ömer E., *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I, Ankara 2000.
- Maeva, Mila Mileva, *Bălgarskite Turtsi-Preselnitsi v Republika Turtsiya (Kultura i Identičnost)*, Sofya 2006, <http://www.imir-bg.org/imir/books/balgarskite%20turci%20preselnici1.pdf> [10.06.2010].
- Miller, Nathan, "Some Aspects of the Name in Culture-History", *American Journal of Sociology*, 32/4 (January 1927), s. 585-600.
- Questions des lectures et réponses*, page 6, par le Rav Yehoshua Rahamim Dufour, <http://www.modia.org>, <http://www.modia.org/infos/infos/questions-liste6.html>, [22.02.2010].
- Recorvits, Helen, *My name is Yoon*, Pictured by Gabi Swiatkowska, 2003.
- Sazdov, Dimitar / Radoslav Popov / Lyudmil Spasov, *Istoriya na Bălgariya (681-1944)*, Cilt II, Retsenzent: Andrey Pantev, Sofya 2003.
- Şimşir, Bilâl N., *Bulgaristan Türkleri*, Ankara 1986.
- "Zakon za Graždanskata Registratsiya" [(Bulgar) Nüfus Kaydı Kanunu]; <http://www.mrrb.government.bg/index.php?lang=bg&do=law&type=5&id=5>.

Ek-1: İsim iadesine dair Belediye kararı örneği.

ОБЩИНА ВАРНА

РЕШЕНИЕ

№ 694

гр. Варна, 24.11.2003г.

Във връзка с подадено заявление с вх. № - С - 22 от 27.11.2003г.

От лице: СЕВДА РАНГЕЛОВА СОЛАКОВА
собствено, бащино, фамилно име

ЕГН 7309181053 Месторождение: област ВАРНА, община ВАРНА, населено място ВАРНА

Постоянен адрес: област ВАРНА, община ВАРНА, населено място ВАРНА, ул. "Т. Живков" № 21, ет. 2, ап. 4

ОТНОСНО: Възстановяване на име по реда на чл. 19а от Закона за гражданската регистрация.

След обстоятелствена проверка на данните по подаденото заявление, **ДОПУСКАМ** възстановяване на име:

ОТ: СЕВДА РАНГЕЛОВА СОЛАКОВА

НА: СЕВИМ РАХМИ ХИКМЕТ

Мотиви: Лицето има право да възстанови името си по административен ред, тъй като попада в категорията на лицата по чл.19а от Закона за гражданската регистрация. Заявлението отговаря на условията и реда определени в Инструкцията за приложение на чл. 19 а, издадена от Министъра на регионалното развитие и благоустройството.

Настоящото решение се състави в четири екземпляра: за лицето, за прилагане към заявлението, към регистъра за раждане и към регистъра за брак.

КМЕТ НА ОБЩИНА ВАРНА:

КИРИЛ ЙОРДАНОВ
съгл. заповед № 1515/17.07.2001г

*Име на собственост
01-03-2004*

Ek-1'in çevirisi:

Varna Belediyesi

Karar

No: 694

Varna, 24.11.2003.

İlgi: 27.11.2003* tarihli ve S-22 sayılı beyanname.

Talepte bulunan şahıs: SEVDA RANGELOVA SOLAKOVA

Bulgaristan vatandaşlık no: Doğum yeri:

İkamet adresi:

Talebin ilişkin olduğu husus: (Bulgar) Nüfus Kaydı Kanununun 19-a maddesi uyarınca **isim geri kazanma** işlemini yaptırmak. Beyannamedeki verilerin ayrıntılı incelemesinden sonra, isim geri kazandırma işleminin aşağıda gösterilen doğrultuda yapılmasına **müsaade ediyorum**:

Sevda Rangelova Solakova (isminin)

Sevim Rahmi Hikmet (şeklinde geri kazanılmasına).

Gerekçe: (Bulgar) Nüfus Kaydı Kanununun 19-a maddesiyle kapsanan kişilerden olması sebebiyle talep sahibi şahsın, ismini idari yoldan geri kazanma hakkı söz konusudur. Şahsın sunduğu beyanname, Bölgesel Kalkınma ve Bayındırlık Bakanının belirlediği, ilgili kanunun 19-a maddesini Uygulama Yönergesi koşul ve düzenlemelerine uygun bulunmuştur.

Bu karar dört nüsha: şahsın kendisi için, beyannameye, doğum kütüğüne ve evlilik kütüğüne eklenecek birer nüsha olarak düzenlenmiştir.

Varna Belediyesi Başkanı:

(imza, mühür)

Kiril Yordanov

17.07.2001 tarihli 1515 sayılı

emirname uyarınca

Sol alt köşede, el yazısıyla: Şahıs vekilinin 05.03.2004 tarihli “(Bu kararın) Temyizini talep etmeyeceğim” beyanı ve imzası.

* Tarihte bir hata söz konusudur. Zira Beyanname tarihi (27.11.2003), Karar tarihinden (24.11.2003) sonraya tekabül edemez.

DEĞERLENDİRME

1989 GÖÇÜ NASIL KONUMLANDIRILABİLİR VE SİSTEMATİK MİDİR?

Mustafa TÜRKEŞ

Giriş

Bulgaristan'da yaşama tutunmaya çalışan Türklerin maruz bırakıldıkları göçün 20. yılı münasebetiyle düzenlenen bu sempozyumda sunulan tebliğlerin içerikleri kadar sunum yapan kişilerin kimlikleri bakımından da oldukça ilginçtir. Tebliğ sunanların önemli bir kısmının çocukluk veya ilk gençlik yıllarında bu zorunlu göçe doğrudan veya dolaylı, bir aşamasında bu süreç içinden geçen ve yaşamlarının ileriki yıllarında doktora yapıp konuyu akademik yetkinlikle irdeleyen kişilerden oluşması oldukça dikkat çekicidir. Dinleyicilerin büyük çoğunluğunun da bu sürecin içinden gelenlerden olduğu, soruları, katkıları ve duydukları öfke, umut ve yaşama tutunma kaygılarından anlaşılmaktadır.

89 Göçünü tetikleyen isim değiştirme politikasının uygulanmaya başladığı 1984/5 yılından, krizin doruğa ulaştığı 1989 yılına kadar geçen süreçte olayları adım adım izleyen, diplomatik çıkışlarla sorunların daha büyük çaplı çatışmalara dönüşmesini önlemeye gayret eden dönemin politika yapımı sürecinde yer almış kişilerin bulunması da konferansın içeriğini zenginleştirmiştir.

Konferansa katılanlar arasında isim değiştirme politikasına direnişle cevap veren 20 yıl öncesinin aktivistlerinin de şimdi konuyu sükunetle akademik bağlamda irdelemeye gayret etmeleri konferansa ayrı bir derinlik kazandırmıştır.

Bu sempozyum, salt zorunlu göçe maruz kalanların katılımıyla gerçekleşen bir konferans değildir: Göç üzerine çalışan, tarihsel sosyolojik bakış açılarından hareket eden, konunun sosyo-psikolojik yönlerini irdeleyen, konuyu cinsiyet

açısından ele alan akademisyenlerin bulunması ve göçe maruz kalanların Türkiye’de karşılaştıkları sorunlara yönelik incelemelere de yer verilmiş olması, 89 Göçünün artık akademik bir konu haline dönüştüğünü göstermektedir. Bu sempozyum, bu dönüşümü göstermesi bakımından ilklere aittir.

Bu tanıtıcı girişten sonra, bu makalenin araştırma sorunsalı üzerine odaklanmaya başlayabiliriz. Bu çalışmada iki soruya cevap aranacaktır. Öncelikle 1989 yılında yaşanan göçün nasıl konumlandırılabilirliği üzerine bir deneme yapılacaktır. İkinci olarak da bu göçün sistematik bir politikanın ürünü olup olmadığı tartışılacaktır.

1989 Göçü Nasıl Konumlandırılabilir?

14. yüzyıl öncesinde Karadeniz’in kuzeyinden Balkanlara doğru yönelen Türk boyları Balkanlara yönelik ilk göç dalgalarını oluşturmuş, 14.yüzyıldan 16. yüzyıla kadar ise Osmanlı devletinin izlediği iskân politikası ve başka nedenler sonucu Anadolu’dan Balkanlara Türk göçleri gerçekleşmiştir. 19. yüzyılda ise Osmanlı devletinin güç kaybetmesine bağlı göçün yönü değişmiş ve bu kez Balkanlar’dan Anadolu’ya doğru göç dalgaları ortaya çıkmıştır.¹ 20. yüzyılda Bulgaristan’dan Türkiye’ye doğru yaşanan göç dalgalarına bakıldığında bazılarının savaş koşulları altında zorunlu, bazılarının ise iki devlet arasında varılan anlaşmalara dayanarak gerçekleştiğini görmek mümkündür. 1989 Göçü bir antlaşmaya dayalı değildir.

Bulgaristan’dan Türkiye’ye yönelik göç dalgaları topluca incelendiğinde, göç çalışmalarının sunduğu itici-çekici ve gelişme-kalkınma eksenli nedenselliklerin farklı göç döngülerinde farklı düzeyde etkili olduğunu görmek mümkündür. Göç çalışmaları bağlamında Ayhan Kaya’nın bu

¹ Balkanlar’dan Trakya ve Anadolu’ya yönelik göçler için bkz. Nedim İpek, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara 1994; H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanlar’ın Makûs Talihi*, İstanbul 2001; Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri 1912-1913*, Ankara 1995; Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927*, Ankara 1996; Türker Acaroğlu, *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar*, 2 Cilt, İstanbul 2007.

konferansta yaptığı vurgu; 89 Göçü sonrasında ve özellikle günümüzde “yeni bir durumun ortaya çıktığı, göç edenlerin bir kısmının bugün hem Türkiye hem de Bulgaristan’da yaşadığı ve bu durumun iki coğrafya arasında üçüncü bir uluslarüstü alan yarattığı” görüşü göç çalışmaları bakımından ilginçtir. Fakat konuya tarihsel örneklerden yola çıkarak bakıldığında bunun yeni olmadığını, yapılan antlaşmalarda göç edenlere iki coğrafya arasında serbest dolaşım hakkının geçmişte de tanındığını, fakat Bulgaristan yönetimlerinin bu hakkın kullanılmasında kısıtlayıcı politikalar izlediğini görmek mümkündür.

Nitekim 1878 Berlin antlaşması çok taraflı uluslararası bir antlaşmadır. Buna göre, Tuna vilayetine (yeni Bulgaristan Prensliği) ve Edirne (Berlin antlaşmasını takiben Doğu Rumeli) vilayetine bağlı bölgelerde yaşayan Türk (Berlin antlaşmasında Türk olarak tanımlanır) ahalinin mal, mülk, dini ve kültürel kurumlarının muhafaza edileceği, yönetim ilişkilerinin nasıl düzenleneceği ve İstanbul ile ilişkilerinin nasıl olacağı tanımlanmıştır. 1877/78 Osmanlı-Rus savaşı sürecinde savaş koşullarında zorunlu göçe tabi tutulan Türk azınlık, 1885 yılında Doğu Rumeli Vilayetinin kasabaları tek taraflı olarak Bulgaristan Prensliğine ilhak edilince de Berlin antlaşmasında öngörülen Türk azınlık hakları adeta yokmuşçasına Türk ahali tekrar zorunlu göçe tabi tutulmuştur. 1908’de bağımsızlığını ilan eden Bulgaristan’ın 1909’da İstanbul Protokolü ile bağımsızlığının tanınmasına karşılık Müslüman azınlık antlaşma hükümlerine göre korunma altına alınmış, fakat kısa süre sonra uygulanan baskı politikaları sonucu Müslüman ve Türk ahali Trakya ve Anadolu’ya göçe zorlanmışlardır. Balkan Savaşları (1912-13) sırasında Müslüman ve Türk ahali daha zor koşullarda zorunlu göçe tabi tutulmuştur. Bunu takiben, 1913 İstanbul Antlaşması (burada Müslüman ahali olarak geçer) ile azınlık hakları yeniden tanınmakla birlikte, baskı ve zorunlu göç devam etmiştir. 1919 Neuilly Antlaşmasından (Türk tarafı bulunmamasına rağmen azınlıkların hakları bölümü vardır) 1923 yılına kadar Bulgaristan’da yaşanan Stamboliyski yönetimi döneminde Türk azınlığı nisbi de olsa bir iyileşme dönemi yaşamıştır. Bu dönemde bir taraftan siyasi azınlık

hakları tanınmakla birlikte, öte taraftan gerçekleştirilen toprak reformu ile Türk-Müslüman ahalinin elinde bulunan topraklar büyük ölçüde tasfiye edilme sürecine girmiştir. Bu zaman zarfında göreceli de olsa siyasal bağlamda azınlık hakları bakımından nisbi bir iyileşmeden söz etmekle birlikte, yasal boşluğun doğması ve iki bağımsız ulus devletin azınlık hakları düzenlemelerini yapmak istemeleri nedeniyle 1925 yılında yeni bir antlaşma yapılarak azınlık ve azınlıkla ilgili hak ve görev tanımlamaları yeniden düzenlenmemiştir. Lozan ve özellikle 1925 Dostluk Antlaşması ve İkamet Sözleşmesi gereğince (burada yeniden Türk ve Müslüman ahali olarak geçer) Bulgaristan'da bulunan Türk azınlığın mal, mülk, eğitim, dini ve kültürel kurum ve kuruluşlarının nasıl muhafaza edileceği ve yönetileceği ayrıntılandırılmıştır. 1925 Dostluk Antlaşması ve eklerinde dikkat çeken nokta iki bağımsız devletin azınlık hakları meselesini Lozan'ın genel kuralları çerçevesine uygun, karşılıklılık ilkesine dayandırmasıdır. Ne var ki, Bulgaristan hükümetleri, özellikle 1934 darbesi [Kimon Georgiev Darbesi] ile birlikte Türk karşıtlığı ve Bulgarlaştırma stratejisini hayata geçirmeye başlamıştır. Bütün bu süreçlerde uluslararası antlaşmaların öngördüğü iki ülke arasında göç edenlerin serbest dolaşım hakkı Bulgar yönetimleri tarafından yok sayılmıştır. Bütün bu uluslararası çok taraflı ve/veya iki taraflı antlaşma maddelerinde açıkça yazıldığı üzere bu konuda bir devamlılık vardır: göçe müsaade edilmeli, fakat iki tarafın uzlaşısı ile kararlaştırılmalı, göç edenlerin iki ülke arasında serbest dolaşımları garanti altına alınmalı, mal, mülk, eğitim ve dini ve kültürel kurumları muhafaza edilmeli, bunların gerektiğinde üçüncü şahıslar tarafından işletilmesine müsaade eden yasal düzenlemeler yapılmalı ve zorlamaya maruz bırakılmamaları gibi hususlar esas alınmıştır. Buna rağmen, Bulgar yönetimlerinin uluslararası antlaşmaların imzalanmasını müteakip birkaç yıl zarfında bu esaslara dikkat ettiklerini, fakat daha sonra hızla bu esasları aşındırmaya, yok saymaya yönelik iç hukuk düzenlemeleri yaptıklarını tespit etmek mümkündür.

1923-1951 arasındaki göçler, göreceli de olsa gönüllülük esasına dayanan göçlerdir. Bu dönemde Türk hükümetleri gönüllü göçü kabullenmiş, fakat tedrici olmasına özen göstermeye çalışmışlardır.² 1951-1968 yılları arasında Bulgaristan yönetimi Türkiye istikametinde yapılacak bir göçe izin vermemiştir. 1968 yılında ise parçalanmış aileleri birleştirmek üzere 1978'e kadar devam eden göçler, ikili antlaşma gereğince ve tanımlanan hedefe göre, parçalanmış aileleri birleştirmek üzere yapılmıştır. 1978 yılından sonra ise herhangi bir ikili göç antlaşması yapılamamıştır.

1989 Göçü ise gönüllülük esasına dayanmamakta ve bununla ilgili herhangi bir antlaşma bulunmamaktadır. Ayrıca zor kullanılarak yapılmıştır. 1989 Göçü, ilk dönemde (1877-1919) gerçekleşen göçe zor kullanımı bakımından benzetmekle birlikte savaş koşulları bakımından ayrılmaktadır. 1968-78 arası dönemde gerçekleşen göçten ise antlaşma olmadığı için farklılaşmaktadır. Bütün bunlar göz önüne alındığında 1989 Göçünün diğer göçlerden farklı konumlandırılması gereği ortaya çıkmaktadır. Bu durumda 89 Göçünü uluslararası antlaşmaları açıktan ihlal eden *Zorunlu Göç* olarak konumlandırmak gerekmektedir.

1989 Zorunlu Göçü Sistematiik Politikanın Ürünü müdür?

Artık, bu makalenin ikinci sorusuna geçebiliriz: 89 *Zorunlu Göçü* sistematiik politikanın ürünü müdür? Bu soruya yanıt bulmak için öncelikle Bulgaristan yönetimlerinin azınlıklara karşı izlediği politikalar ile göç arasındaki ilişkiyi irdelemek ve Bulgaristan yönetimlerinin izlediği politikadaki devamlılığı incelemek gerekmektedir.

Kuşku yoktur ki, Bulgaristan yönetimleri, 1878'den itibaren düzenli olarak Türk ve Müslüman ahaliyi Bulgaristan'dan uzaklaştırmak için ısrarla dışlayıcı ve zorlayıcı politikaları uluslararası konjonktürün verdiği ilk fırsatta hayata

² Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, Ankara 1986, s. 378.

geçirmişlerdir. Bu politikanın gerisinde yatan siyasi dürtünün ulus-devlet inşasından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Ulus-devlet inşası sürecinin homojenleşmeyi öngörmesinden hareketle bunun kısmen açıklayıcı olduğu düşünülebilir. Fakat resmin bütününe açıklamaktan uzaktır. Çünkü ulus-devlet inşası süreci ille de etnik temele dayanmak zorunda değildir. Homojenleşmenin içselleştirici, asimile edici politikalarla da gerçekleştirildiğini gösteren örnekler mevcuttur. Bulgaristan yönetimlerinin izlediği politikayı başka örneklerden ayıran nokta buradadır. Bulgaristan'da azınlıklara karşı dışlayıcı tutum ve zor kullanımı devamlılık arz etmekte ve sistematik olarak uygulanmaktadır. Bu konuda, iki istisna dönem, olarak 1919-1923 ve 1944-51 dönemlerini gösterebiliriz. İlki, 1919-23 arasında hükümette bulunan Çiftçi Partisi başkanı Stamboliyski'nin komşularıyla iyi ilişki kurmak için *irredentist* politikalarla uzaklaşma girişimine paralel olarak iç politikada devlet-toplum ilişkisini eşitlikçi halkçılık (egalitarian populism) temeline dayanarak yeniden tanımlandığı döneme denk düşer. Eşitlikçi halkçılık ilkesinden hareketle yurttaşlık tanımlaması yapılır. İktisadi alanda ise kişi başı 34 hektarı geçmeyecek düzeyde toprak reformu yapılır. Bu bağlamda kırsal alanda yaşayan Türk ve Müslüman ahalinin rızası alınmış olacaktır. Fakat bu uzun sürmedi. Stamboliyski 1923 yılında sokak çatışmasının da yaşandığı zor kullanımı ile iktidardan düşürülmüştür. Stamboliyski'nin Bulgar devletinde farklı kanatların savunduğu *irredentizme* öncelik vermemesi ve komşu devletlerle ilişkilerini normalleştirme sürecine sokmak için müzakerelere girmesi, onun iktidardan uzaklaştırılması için yeterli olmuştur. Stamboliyski'yi deviren ittifak içinde Bulgar yanlısı Makedon örgütleri, ordunun irredentizmi savunan kanadı ve Bulgar milliyetçiliğini yaygınlaştıran kilisenin bulunması tesadüfi değildir.³ Stamboliyski'nin iktidardan devrilmesi yurttaşlık temeline dayalı ulus-devlet oluşturma girişimini ortadan kaldırmış, toprak reformu sonucu Türk ve Müslüman ahalinin elinde bulunan toprak ve dini-kültürel

³ Joseph Rothschild, *East Central Europe between the two World Wars*, Seattle, London 1989, s. 323-355.

varlıkların kısmen tasfiye edildiği fiili bir durum ortaya çıkmıştır. Bunu takiben ve özellikle 1934’de gerçekleşen ikinci darbe ile teknokratlardan oluşan faşist bir kabinenin kurulması, Bulgar olmayanların hepsine yönelik faşizan uygulamalara sahne olmuştur. Kendilerini Bulgar görmeyen Makedonlar ve Pomaklar, şiddetli baskılara maruz kalmış, Türk azınlık ise, bu dönemde Türk hükümetlerinin izlediği gönüllü göçe tedrici müsaade edilmesi politikasından faydalanarak Türkiye’ye göç etmeyi tercih etmişlerdir. Bulgaristan yönetimlerinin izlediği politikalarındaki devamlılığı ve bu politikanın sistematik olduğunu göstermesi bakımından önemli bir gösterge şudur: Bulgaristan yönetimleri yalnızca Türk ve Müslüman azınlığa karşı dışlayıcı ve zorlayıcı politikalar geliştirmemiş, azınlıkların hepsine karşı zor kullanmıştır. Makedonları ayrı bir ulus olarak tanımayan Bulgar yönetimleri, Makedonları asimile etmeye çalışmış, pro-Bulgar tutum içinde bulunan Makedonları asimile etmiş, anti-Bulgar tavır geliştiren Makedonları ise şiddetli baskı altında tutmuştur. İlginç olan, Bulgar yönetimleri, Makedonlara karşı izlediği politikalarda elde ettiği kısmi başarıyı diğer azınlıklar üzerinde de denemeye çalışmasıdır. İkinci istisna dönemi 1944-1951 arası dönemdir. II. Dünya Savaşı sırasında pro-Nazi tutum takınan Bulgar silahlı kuvvetleri ve Bulgaristan yönetimi, savaş sona erince meşruiyetini kaybetmiş ve iktidarı Sovyetler Birliği’nin açıkça desteklediği diğerlerine göre daha örgütlü durumda bulunan Komünist partililere bırakmak durumunda kalmıştır. İktidara gelen Komünist parti yönetimi, Stamboliyski döneminde olduğu gibi, devlet-toplum ilişkisini yeniden tanımlamaya çalışmıştır. Bu yıllarda Türk azınlığa Türkçe eğitim veren okulların açılması, sisteme entegre etmek için gayret gösterilmesi tesadüfi değildir. Tito Yugoslavya’sında üretilen halkların kardeşliği teması, kısmen Bulgaristan’da da işlenmiş ve Türk azınlığın rızası alınmaya çalışılmıştır. Fakat Stalin-Tito uyuşmazlığı 1948 yılında Yugoslavya’nın Cominform’dan atılmasıyla sonuçlanınca, Bulgar yönetimleri hızla azınlıklara karşı zor kullanma yöntemine tekrar dönerek, bu kez büyük bir kitle oluşturan Türk azınlığın haklarını kısıtlamaya yönelmişlerdir.

İşte 1950/51 göçü bu dönüşümün sonucu ortaya çıkmıştır. 1951 yılı sonunda göçün Bulgar yönetimi tarafından adeta yasaklanmasının ana nedeni, Bulgaristan'da karşılaşılan işgücü noksanlığı ile ilgilidir. Bundan dolayı 1968 yılına kadar Bulgar yönetimleri göçe müsaade etmemişlerdir. 1944-51 arası nisbi iyileşmenin sona ermesiyle birlikte Bulgaristan yönetimlerini oluşturan Çervenkov ve daha sonra iktidarı uzun süre elinde tutan Jivkov, azınlıkları bir taraftan asimile etmeye, öte taraftan asimile edemediklerini baskı altında tutmaya çalışmıştır. 1968 yılında iki devlet arasında varılan anlaşma ile Türk azınlığın göçüne müsaade edilmesinin ana nedeni, Bulgaristan'da nüfus dengesinin değişmeye başlamasından ileri gelmektedir. Parçalanmış ailelerin birleştirilmesi gerekçesi insani bir gerekçedir, fakat Jivkov yönetiminin, bunu nüfus dengesinin Bulgarlar aleyhine dönüşmesini önlemek amacıyla yaptığı çok açıktır. Aksi halde şu durum açıklanamaz: Bulgaristan'da yaşayan Türklerin istisnasız hepsinin Türkiye'de akrabaları mevcuttur. Bu durumda göç anlaşmasının sürekliliği olması beklenirdi. Hâlbuki parçalanmış aileleri birleştirme anlaşması 1978 yılında sona erdirilmiş ve bundan sonra da Bulgaristan yönetimi Türkiye ile bir anlaşmaya yanaşmamıştır.

1980'li yılların başında Türkiye'de gerçekleşen askeri darbe ve onun devlet-toplum ilişkisinde takındığı yasadışı tavrı bahane eden Bulgaristan yönetimi, 1912-1973 yılları arasında çeşitli tarihlerde defalarca Pomaklar, 1982'de Müslüman Çingeneler üzerinde denediği zorla Bulgar ismi verme politikasını, 1984/85 yılında bu kez çok büyük bir kitle üzerinde denemeye kalkışmış ve buna karşı çıkışın dalga dalga kitleselleşmesi üzerine önce bu geniş kitlenin siyasi önderlerini yurtiçi ve daha sonra yurtdışı sürgüne göndermiş, bu direnişin önüne geçemeyeceğinin anlaşılması üzerine başarısızlığı kabullenmek yerine, direniş gösteren yaklaşık 350 000 kişiyi 1989 yılında tek taraflı kararla Türkiye'ye göndermeye karar vermiştir. Türk hükümetinin ısrarlı göç anlaşması teklifini geri çevirmesinin Bulgaristan yönetiminin fırsatçı öngörüsünden kaynaklandığını ileri sürmek mümkündür. Doğu Bloku içindeki tartışmaları yakından takip eden Bulgaristan yönetimi, Gorbaçov'un iktidarı

ele geçirmesiyle birlikte Doğu Avrupa devletlerinde bulunan Komünist parti yönetimlerine verdiği *ilişkilerin yeniden yapılandırılacağı* (böylece Sovyetlerin mali yardımlarda bulunmayacağı) ve artık *Sovyet Tank faktörünün* (Sovyetler Birliği'nin onların iç işlerine askeri yöntemlerle müdahale etmeyeceği) işletilmeyeceği mesajlarını Bulgaristan yönetimi kendilerinden kaynaklanan endişe-güvensizlikle birleştirerek, 1984/5'te uygulamaya koyduğu zorla isim değiştirme politikasını zorunlu göçe dönüştürmeye karar verdiği anlaşılmaktadır. Burada da görüldüğü üzere, Bulgaristan yönetimleri uluslararası konjonktürün değişmeye başladığını algıladığı noktada, asimilasyon politikasının çalışmadığı durumlarda hızla zor kullanma ve göç ettirme politikasına sarıldığını tespit etmek mümkündür.

İsim değiştirme ve zorunlu göçe tabi tutma kararlarını kimin aldığı sorusunun cevabı “açık sır”dır (open secret). Bulgaristan'da iktidara gelen partilerin büyük çoğunluğu bunun sorumluluğunun Jivkov'un kendisinde olduğunu, BKP (Bulgaristan Komünist Partisi)'nin “beceriksiz ve aptal” politikasının ürünü olduğunu kabul ettirmeye çalışmaktadırlar. Bu noktadan hareketle Ivan Kostov da Türklerden nisbi olarak ileri bir tarihte özür dilemiştir.

Fakat altı çizilmelidir ki, Bulgaristan'da bulunan elitin küçük bir kesimi de olsa bunun “açık sır” olduğunu belirtmektedir.⁴ Nitekim Kasım 1989'da parti içi sivil darbe yapılarak Jivkov'un yerine Petır Mladenov'un genel sekreter ve devlet başkanı atanması, suçun Jivkov'a yüklenerek bu işten sıyrılıp çıkma arayışının ifadesidir. Öte yandan, Mladenov'un 14 Aralık 1989 sokak gösterisine karşı tank kullanılması emri verdiğinin video kaydının yayınlanması üzerine 6 Temmuz 1990'da istifa⁵ etmek zorunda kalışı, bu politikanın Jivkov ile

⁴ Petăr Krăstev, "Večni Podopečni", *Meždu Adaptatsiyata i Nostalgiyata. Bălgarskite Turtsi v Turtsiya*, Der. Antonina Želyazkova, Sofya 1998, s. 140-181 ("Understated, Overexposed", *Between Adaptation and Nostalgia, The Bulgarian Turks in Turkey*, Ed. Antonina Zhelyazkova, Sofya 1998).

⁵ Joseph Rothschild, *Return to Diversity*, New York, Oxford 1993, s. 256.

sınırlı kalmadığına işaret etmektedir. 1984/85 yılından 1990 yılına kadar geçen sürede yönetimin hiyerarşik yapısı içinde yukarıdan aşağıya doğru içinde yer alan herkes bu politikaya çeşitli düzeylerde katkı sağlamıştır. Mladenov da bu hiyerarşi içinde yer almış ve hatta göstericilere karşı güç kullanımı emrini vermiştir. Asayişten sorumlu bürokrasi, ordu, yargı ve ideoloji üretiminde yer alan elit de bu sürece katkı sağlamıştır. Zaten 2 Ağustos 1990'da Jelyu Jeleu'nun Cumhurbaşkanı seçilmesine kadar geçen zamanda devlet-toplum ilişkilerinde tedirginlik ve güvensizlik devam etmiştir. Bundan sonra devam eden göçler ise, Bulgaristan'ın içinde bulunduğu ekonomik zorluk ve işsizlik sorunundan kaynaklanmıştır. Çünkü geçiş süreci öncelikle azınlıkları olumsuz etkilemiş ve Türkiye'nin nispeten iyi durumda oluşu Türkiye'ye göçü çekici hale getirmiştir.

1984/85 yılından itibaren Bulgaristan yönetiminin BM'nin İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde tanımlanan temel hakları açıktan ve zor kullanarak ihlal etmesi, sıradan insanların isimlerini zorla Bulgar ismine değiştirmeye zorlanması, isim değiştirmeye karşı çıkanların yurtiçi ve yurtdışı sürgüne gönderilmesi ve isim değiştirme politikasının başarısız olduğu anlaşılnca da büyük bir insan kitlesini zorla Türkiye'ye göç ettirmesi, açıkça BM'in şart ve sözleşmelerine aykırıdır. Unutulmamalıdır ki, Bulgaristan ek protokollerini 1990'lı yıllarda imzalasa da BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ni BM'ye üye olurken kabul etmişti. Bu nedenle, Bulgaristan yönetiminin izlediği isim değiştirme ve zorunlu göçe tabi tutma politikası temel hak ve özgürlüklerin ihlalidir ve uluslararası hukuk açısından ayrıntılı ele alınıp işlenen suçun hangi kategoride ele alınması gerektiği üzerine çalışılmalıdır.

89 Zorunlu Göçünü takip eden ve özellikle 1990'lı yılların başında devam eden göçler büyük ölçüde kalkınma-gelişme eksenli, büyük ölçüde Bulgaristan'da geçiş dönemine denk düşen yıllarda ortaya çıkan işsizlik, yaşam koşullarının kötüleşmesi ve Türkiye'nin daha cazip-çekici-olması ve bunlara paralel akraba ilişkilerinin önemli olduğu bilinen gerçektir.

Akraba ilişkisi daha önceki göç anlaşmalarında da etkili bir faktördür. Nitekim daha önce de belirtildiği gibi, 1968 göç anlaşması parçalanmış aileleri birleştirmek adına yapılmıştır. Unutulmamalıdır ki, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin Türkiye'de mutlaka bir akrabası mevcuttur. Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlık için Türkiye aynı zamanda bir yurttur. Bu aynı zamanda aidiyet meselesidir.

Göç araştırmaları literatüründe dile getirilen *uluslararası alan*, bu bakımdan yeni olmamakla birlikte 89 öncesi göçlerin gösterdiği durum gelecekte de benzer durumun yeniden üretilmesi kuşkusunu ortadan kaldırmamaktadır. Bu nedenle, iki ülkede de yaşayabilen çifte vatandaşlık hakkı elde eden kişilerin bu uluslararası alanı kullanabilir kılınması, bu durumun sürdürülebilir hale getirilmesi Bulgar yönetimlerinin izleyeceği politikalara ve Türk hükümetlerinin gösterecekleri yaklaşımlara bağlıdır. Bulgaristan yönetimlerinin tutumu, adı geçen uluslararası alanın devam edip etmeyeceğini doğrudan etkileyecektir. Bu noktada devreye başka bir faktör daha girmiştir. Avrupa Birliği'nin takınacağı tutum oldukça önemlidir. Çifte vatandaşlık fikrine sıcak bakmayan Almanya ve Fransa yönetimlerinin atacağı yanlış bir adım veya Bulgaristan yönetimlerine verecekleri yanlış bir mesaj, Bulgar yönetimlerini bu hakkın kısıtlanması doğrultusunda teşvik edebilir. Bu faktörler bütünlük içinde ele alındığında adı geçen uluslararası alanın sürdürülebilir olduğunu varsaymak kolay gözükmemektedir. Göç döngülerinin sona ermesini temenni etmekle birlikte, kriz sarmallarının sona erdiğini ileri sürmek mümkün değildir.

Sonuç olarak, yukarıda sorduğum iki ana soruya net cevap vermek gerekirse; 1989 Göçü *Zorunlu Göç*'tür. Bulgaristan yönetimlerinin azınlıklara karşı izlediği baskıcı, dışlayıcı ve göçe zorlayıcı politikaların devamlılık sunduğunu ve *sistematik* olduğunu belirtmek mümkündür.

Kaynakça

- Acaroğlu, Türker, *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar*, 2 Cilt, İstanbul 2007.
- Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi*, İstanbul 2001.
- Behar, Cem, *Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Ankara 1996.
- Meždu Adaptatsiyata i Nostalgiyata. Bălgarskite Turtsi v Turtsiya [Between Adaptation and Nostalgia, The Bulgarian Turks in Turkey], Ed. Antonina Zhelyazkova, Sofya 1998.
- Halaçoğlu, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri 1912-1913*, Ankara 1995.
- Rothschild, Joseph, *East Central Europe between the two World Wars*, Seattle, London 1989.
- Rothschild, Joseph, *Return to Diversity*, New York, Oxford 1993.
- Şimşir, Bilal N., *Bulgaristan Türkleri*, Ankara 1986.

BİBLİYOGRAFYA

- “185.000 Izselnitsi v Turtsia Otpadat za Evrovota” [Türkiye’de 185.000 göçmen AB oylamasının Dışında], *Sega*, 6 April 2007. www.segabg.com.
- Abadan-Unat, Nermin, *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*, İstanbul 2002.
- Acaroğlu, Türker, *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar*, 2 Cilt, İstanbul 2007.
- Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanlar’ın Makûs Talihi Göç*, İstanbul 2001.
- Aleksandrieva, Lilyana, *Nyakoga v 89-ta. Intervyuta i Reportaži ot Arhiva na Žurnalistkata ot Radio “Svobodna Evropa Rumyana Uzunova* [Geçmişte, 89’da. Hür Avrupa Radyosu Gazetecisi Rumyana Uzunova’nın Arşivinden Konuşma ve Röportajlar] Sofya 2007.
- Aleksiev, Božidar, “Rodopskoto Naselenie v Bălgarskata Humanitaristika” [Bulgar İnsani Bilimlerinde Rodop Nüfusu], *Myusyulmanskite Obštnosti na Balkanite i v Bălgariya. Istoričeski Eskizi* [Bulgaristan ve Balkanlarda Müslüman Toplulukları. Tarih Notları], der. A. Želyazkova, Sofya 1997, s. 57-112.
- “Alkışlanacak özür”, *Hürriyet gazetesi*, 7 Kasım 1998. <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-46457>, [12.03.2010].
- Alp, İlker, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Ankara 1990.
- Alp, İlker, *Bulgarian Atrocities. Documents and Photographs*, London 1988.
- Alp, İlker, *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*, Edirne 2008.
- Anagnostou, Dia, "Nationalist legacies and European trajectories: post-communist liberalization and Turkish minority politics in Bulgaria", *Southeast European and Black Sea Studies*, 5 (1) 2005, s. 89-111.
- Ananieva, Nora, "The role of self-government for the consolidation of the Bulgarian ethnic model", *National*

- Minorities in South-east Europe: Legal and Social Status at the Local Level*, Zagreb 2002, s. 57-70.
- Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London 1991.
- Anderson, John, "The treatment of religious minorities in South-Eastern Europe: Greece and Bulgaria compared", *Religion, State and Society*, 30 (1) 2002, s. 9-31.
- Andreyčin, Lyubomir, *Iz Istoriyata na Našeto Ezikovo Stroitelstvo* [Dilimizin Teşekkül Tarihine Bakış], Sofya 1986.
- Angelov, Veselin, *Sekretno! Protestnite akcii na Turtsite v Bălgariya. Yanuari-May 1989* [Gizli! Bulgaristan'daki Türklerin Protestoları. Ocak-Mayıs 1989], Sofya 2009.
- Angelov, Veselin, *Strogo Poveritelno! Asimilatorskata Kampaniya Sreštu Turuskoto Natsionalno Maltsinstvo v Bălgariya (1984-1989)* [Çok Gizli! Bulgaristan'daki Türk Milli Azınlığa Karşı Asimilasyon Siyaseti. (1984-1989)], Sofya 2008.
- Appadurai, Arjun, "Disjuncture and difference in the global cultural economy," *Global Culture: Nationalism, Globalisation and Modernity*, Der. M. Featherstone, London 1990, s. 295-310.
- Aretxaga, B., "A Fictional Reality: Paramilitary Death Squads and the Construction of State Terror in Spain", *Death Squad: The Anthropology of State Terror*, Ed. J. A. Sluka, Philadelphia 2000, s. 46-69.
- Asenov, Bončo, *Văzroditelniyat Protses i Dăržavna Sigurnost* [Soya Dönüş Süreci ve Devlet Güvenliği], Sofya 1996.
- Avcı, Gamze / Kemal Kirişçi, "Turkey's Immigration and Emigration Dilemmas at the Gate of the European Union", *Migration and Development: Perspectives from the South*, Der. S. Castles / R. Delgado Wise, Geneva 2008, s. 203-252.
- "Ayın Tarihi", T.C. Başbakanlık Basın-Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx>
- Aziz Bey, *Demokratičnata Liga na Turtsite v Bălgariya (Noemvri 1988 - May 1989)* [Bulgaristan Türklerinin Demokratik Ligi (Kasım 1988-Mayıs 1989)], Sofya 2004.

- Baeva, Iskra / Evgeniya Kalinova, "Vāzroditelniyat protses". *Bālgarskata dāržava i bālgarskite Turtsi (sredata na 30-te – načaloto na 90-te godini na XX vek)*, Tom I, ["Yeniden Doğuş Süreci". Bulgar Devleti ve Bulgaristan Türkleri (XX. Yüzyılın 30'lu Yılları Ortası ve 90'lı Yılların Başı], *cilt I*, Sofya 2009.
- Bakalova, Maria, "The Bulgarian Turkish Name Conflict and Democratic Transition", *Innovation*, 19 (3/4), 2006, s. 233-246.
- Baleva, Martina / Ulf Brunnbauer (Der.), *Batak kato Myasto na Pametta. Izložba / Batak ein bulgarischer Erinnerungsort. Ausstellung*, Sofia 2007.
- "Banditi stavat svetci s novi imena" [Gangsterler yeni isimler alarak azizlere dönüşmektedir], *Standart*, 0.09.2005, <http://paper.standartnews.com/bg/article.php?d=2005-09-09&article=18133>, [04.09.2010].
- Barth, Fredrik, "Enduring and emerging issues in the analysis of ethnicity", *The Anthropology of Ethnicity: Beyond 'Ethnic Groups and Boundaries'*, Der. H. Vermeulen / C. Govers, Amsterdam 1994, s. 11-32.
- Barth, Fredrik, *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organisation of Cultural Difference*, London 1969 (Türkçe çevirisi, Ayhan Kaya / Seda Gürkan, Etnik Gruplar ve Sınırları, İstanbul 2003).
- Basch, Linda et al., *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*, Langhorne, PA 1994.
- Batak kato Myasto na Pametta* [Belleğin Mekanı Olarak Batak], Der. Martina Baleva / Ulf Brunbauer, Sofya (t.y., önsöz - 2007).
- Bates, D. G., "What's in a Name? Minorities, Identity, and Politics in Bulgaria", *Identities*, 1 (2-3), (1994), s. 201-225.
- Bauböck, Rainer, "Stackholder Citizenship and Transnational Political Participation: A Normative Evaluation of External Voting", *Fordham Law Review*, 75, 2006, s. 2393-2447.
- Behar, Cem, *Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Ankara 1996.

- Bell, John D., "The 'Revival Process': the Turkish and Pomak Minorities in Bulgarian Politics", *Ethnicity and Nationalism in East Central Europe and the Balkans*, Eds. Thanasis D. Sfikas / Christopher Willimans, Aldershot 1999, s. 237-268.
- Berry, John W, "Psychology of Acculturation. Understanding Individuals Moving between Cultures", *Applied Cross-Cultural Psychology*, Der. Richard W. Brislin, Newbury Park 1990, s. 232-253.
- Bhabha, Homi K., "The Third Space. Interview with Homi Bhabha", *Identity, Community, Culture and Difference*, Der. J. Rutherford, London 1990, s. 207-221.
- BHC (Bulgarian Helsinki Committee), *The Human Rights of Muslims in Bulgaria in Law and Politics since 1878*, Sofya 2003.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Trakya'da Milli Mücadele*, c. I, Ankara 1988.
- Bikov, Toma, *Dosiето na Dogan* [Doğan'ın Dosyası], Sofya 2009.
- Blagoeva, Evgenia Krăsteva, "Za Imenata i Preimenuvaniyata na Bălgarite Myusulmani (1912-2000)", *Etnografski Institut s Muzey pri BAN, Bălgarska Etnologiya*, godina 27, Kniga 2, 2001, s. 126-148.
- Bočkov, Plamen, "Rodinata v Diskursa na Sravnenieto" [Karşılaştırma Söyleminde Yurt], *Antropologični izsledvaniya* [Antropolojik Araştırmalar], 3. cilt, Sofya 2002, s. 57-76.
- Bohnsack, Ralf et al., *Qualitative Analysis and Documentary Method in International Educational Research*, Leverkusen 2010.
- Bohnsack, Ralf, *Rekonstruktive Sozialforschung. Einführung in Methodologie und Praxis qualitativer Forschung*, Stuttgart 1991.
- Bojkov, Victor D., "Bulgaria's Turks in the 1980s: A Minority Endangered", *Journal of Genocide Research*, 6 (3), 2004, s. 343-369.
- Bosakov, Veselin, "Bălgarskite Turtsi meždu Kulturata na Săsedstvo i Religiozna Identičnost" ["Komşuluk Kültürü ile Dinsel Kimlik Arasında Bulgar Türkleri], *Săsedstvo na Religioznite Obştnosti v Bălgariya* [Bulgaristan'da Dinsel

- Toplulukların Komşuluğu*], Ed. Georgi Fotev, Sofya 2000, s. 71-148.
- Bosakov, Vesselin P., "Bulgarian Turks in the Context of Neighborhood with Other Ethno-religious Communities in Bulgaria," *International Journal of the Sociology of Language*, 179/2006, s. 29-40.
- Bosakov, Vesselin P., *Bălgarskite Turtsi meždu Kulturata na Săsedstvo i Religioznata Identičnost* [Komşuluk Kültürü ve Dini Kimlik Arasında Bulgaristan Türkleri], Sofya 2000.
- Bourdieu, Pierre, *Distinction*, Cambridge 1984.
- Boyadziev, Milko, "Văšnrite' Pensioneri na Bălgariya" [Bulgaristanın Yurtdışındaki Emeklileri]. *NIE Monthly*, No. 2, 2001, Kaynak:
(http://members.tripod.com/~NIE_MONTHLY/nie2_01/pensioneri.htm)
- Brah, Avtar, *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*, London 1996.
- Brecher, John et al., *Global Visions: Beyond the New World Order*, Boston 1993.
- Bringa, Tone, *Being Muslim the Bosnian Way & Identity and Community in a Central Bosnian Village*, Princeton 1995.
- "Bulgar İftirası Yalan Çıktı", *Hürriyet*, 27.04.2007.
- Büchsenschütz, Ulrich, *Maltsinstvenata Politika v Bălgariya. Politikata na BKP kăm Evrei, Romi, Pomatsi i Turtsi 1944-1989* [Bulgaristan'da Azınlık Politikası. BKP'nin Musevi, Çingene, Pomak ve Türklere Karşı Politikası], Sofya 2000.
- Cağlar, Ayşe, "Tire'li kimlikler: Teori ve Yönteme İlişkin Bazı Arayışlar", *Toplum ve Bilim*, 84 (2000), s. 129-149.
- Ciğerci-Ulukan, Nihan, "Göçmenler ve İşgücü Piyasası: Bursa'da Bulgaristan Göçmenleri Örneği", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora tezi, 2008.
- Cin, Mustafa, "Türk Soylu Yabancıların Türkiye'de Çalışma Özgürlüğü", *Mevzuat Dergisi*, Yıl 8, Sayı 88, Nisan 2005, <http://www.mevzuatdergisi.com/>.
- Clifford, James, *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*, Cambridge 1997.

- Considérations générales, Objectifs de la Convention Cadre, Approches et concepts fondamentaux, www.coe.int
- Crampton, Richard, *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge 2007.
- Çetin, Turhan, "The Socio-Economic Outcomes of the Last Turkish Migration (1989) from Bulgaria to Turkey", *Turkish Studies*, 3 (7) (2008), s. 241-270.
- Danış, Didem / Parla, Ayşe, "Nafile Soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri Örneğinde Göçmen, Dernek ve Devlet", *Toplum ve Bilim*, 114 (2009), s. 131-158.
- Dăržaven Vestnik* [Resmi Gazete], No. 118, 1950, izmenenie., Izv., No. 65, 1952.
- Dăržaven Vestnik* [Resmi Gazete], No. 70, 26 Mart 1948.
- Das, V., "Official Narratives, Rumour, and the Social Production of Hate", *Social Identities*, 4 / 1 (1998), s. 109-130.
- Dayıoğlu, Ali, "Policies of the Bulgarian Administration towards the Turkish Minority between 1984 and 1989", *Turkish-Bulgarian Realties: Past and Present*, Ed. Mustafa Türkeş, İstanbul 2010, s. 89-114.
- Dayıoğlu, Ali, *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul 2005.
- Deleuze, Gilles / Felix Guattari, *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, Translated by B. Massumi, Minneapolis 1987.
- Demirtaş-Coşkun, Birgül, *Bulgaristan'la Yeni Dönem: Soğuk Savaş Sonrası Ankara-Sofya İlişkileri*, Ankara 2001.
- Devlet-i Aliye-i Osmaniyye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umumisi (İstatistik-i Umûmi İdâresi-Nezaret-i Umûr-ı Ticaret ve Nafia)*, İstanbul 1316.
- Dick Bissonnette, Linda E. "Indian Names and Naming Practices in the Sierra Nevada Foothills", *Journal of California and Great Basin Anthropology*, 21/1, 1999, s. 6-16, <http://escholarship.org/uc/item/5t63g845>
- Dimitras, P. / N. Papanikolatos, "Reflections on Minority Rights Politics for East Central European Countries", *Can Liberal Pluralism Be Exported? Western Political Theory and Ethnic*

-
- Relations in Eastern Europe*, W. Kymlicka / M. Opalski, Oxford 2001.
- Dimitrov, V., "In Search of a Homogeneous Nation: The Assimilation of Bulgaria's Turkish Minority, 1984-1985", *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 1 (4), (2001), s. 1-22.
- Dimitrov, Vesselin, "Learning to Play the Game: Bulgaria's Relations with Multilateral Organisations", *Southeast European Politics*, 2 (2000), s. 101-114.
- Dimitrova, Donka, "Bălgarskite Turtsi Preselnitsi v Republika Turtsiya prez 1989 Godina" [1989 yılında Türkiye'ye Göç Eden Bulgar Türkleri], *Meždu Adaptatsiyata i Nostalgiyata. Bălgarskite Turtsi v Turtsiya* [Adaptasyon ile Nostalji Arasında, Türkiye'de Bulgar Türkleri], Sofya 1998, s. 76-139.
- Doty, R. L., "Immigration and the Politics of Security," *Security Studies*, 8 (2-3), 2000, s. 71-93.
- Duijzings, Ger, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, London 2000.
- Dyulgerov, Petăr, *Razpānati Duši. Moyata Istina za Vāzroditelniya Protses sred Bălgarite Mohamedani* [Çarmıha Gerilmiş Ruhlar. Bulgar Müslümanları arasında Yenidendoğuş Süreci Hakkında Benim Gerçeğim], Sofya 1996.
- Džoeva, Tania, "Represirat Piesa zaradi 'Političeski Riskove'", *Tema*, sayı 31 (147), Ağustos 2004, s. 9-15.
- "ECRI Report on Bulgaria" (forth monitoring cycle), adopted on 20 June 2008, published on 24 February 2009.
- Elchinova, Magdalena, "Alien by Default. The Identity of the Turks of Bulgaria at Home and in Immigration", *Developing Cultural Identity in the Balkans: Convergence vs. Divergence*. Eds. R. Detrez / P. Plas, Brüksel 2006, s. 87-110.
- Elchinova, Magdalena, "Ethnic Discourse and Group Presentation in Modern Bulgarian Society", *Development and Society*, 30/1, 2000 (2001), s. 51-78.
- Elchinova, Magdalena, "Reformulating Identity in Transition: The Turks of Bulgaria after 1989", *Europe and the Historical*

- Legacies of the Balkans*, Eds. R. Detrez / B. Segaert, Brüksel 2008, s. 129-142.
- Elchinova, Magdalena, "Spreminjanje identitete: konstrukcija in sprememba identitete pri borgarskih Turkih", *Borec*, LVI, (Ljubljana 2004), s. 25-42.
- Elčinova, Magdalena, "Instrumentalizirane na Mita ('Vázroditelniyat Protse's' v Bălgariya i Etničniyat Konflikt v Republika Makedoniya)", *Antropologični Izsledvaniya*, 4/2003, s. 9-37.
- Elčinova, Magdalena, "Modelirane na Etničniya Obraz v Situatsiya na Prehod" [Geçiş Durumunda Etnik İmajın Biçimlendirilmesi], *Prehodāt na Bălgariya prez Pogleda na Sotsialnite Nauki* [Sosyal Bilimlerin Bakış Açısından Bulgaristan'da Geçiş], Der. K. Bayçinska, Sofya 1997, s. 161-174.
- Elčinova, Magdalena, "Religiyata: Promyana i Traditsiya (Obrazi na Religioznoto)" [Din: Değişim ve Gelenek (Dinsel Olanın İmgeleri)], *Bălgarski Folklore*, 4 (1999), s. 4-14.
- Eldarov, Svetlozar, "Bălgarskata Pravoslavna Tsărkva i Bălgarite Myusyulmani 1878-1944" [Bulgar Ortodoks Kilisesi ve Bulgar Müslümanlar 1878-1944], *Istoriya na Myusyulmanskata Kultura po Bălgarskite Zemi* [Bulgar Topraklarında Müslüman Kültürünün Tarihi], Der. Svetlana Ivanova / Rositsa Gradeva, Sofya 2001, s. 592-666.
- Eminov, Ali, "The Turks in Bulgaria: Post-1989 Developments", *Nationalities Papers*, 27 (1), 1999, s. 31-55.
- Eminov, Ali, "Turks and Tatars in Bulgaria and the Balkans", *Nationalities Papers*, 28 (1), 2000, s. 129-164.
- Eminov, Ali, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, London 1997.
- Erder, Sema / Deniz Yüksek, "New Directions in Migration Research in Turkey", *Critical Refelctions in Migration Research: Views from the South and the East* adlı konferansta yayınlanmamış sunuş, Koç Üniversitesi, İstanbul 2009.

- Erdinç, Didar, "Bulgaristan'daki Değişim Sürecinde Türk Azınlığın Ekonomik Durumu", *Türkler*, c. XX, Ankara 2002, s. 394-400.
- Erendoruk, Ömer Osman, *Istraphaneden Mektuplar*, İstanbul 2007.
- Eroğlu, Hamza, "Milletlerarası Hukuk Açısından Bulgaristan'daki Türk Azınlığı Sorunu", *Bulgaristan'da Türk Varlığı I, Bildiriler, 7 Haziran 1985*, 1. Baskı 1985, Ankara 1987, s. 15-46 (Aynı derlemenin İngilizcesi: *The Turkish Presence in Bulgaria, Communications, 7 June 1985*, Ankara 1986).
- Ersoy, Neriman, "Bulgaristan Prensliği'nde Türk Emlaki", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Esser, Hartmut, *Aspekte der Wanderungssoziologie. Assimilation und Integration von Wanderern, ethnischen Gruppen und Minderheiten. Eine handlungstheoretische Analyse*, Darmstadt, Neuwied 1980.
- "European Forum for Migration Studies", *Integration and Integration Policies: IMISCOE Network Feasibility Study*, 2006, www.efms.de
- "European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions", *Integration of Migrants: contribution of local and regional authorities*, 2006, www.eurofound.eu.int
- Faist, Thomas, "The Border-Crossing Expansion of Spaces: Common Questions, Concepts and Topics," Institute for Intercultural and International Studies (InIIS), University of Bremen & Department of Public Administration and Economics, Middle East Technical University (METU), Ankara. German-Turkish Summer Institute Working Paper, No. 1, 2000.
- Faist, Thomas, *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*, Oxford 2000 (Türkçesi, *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanların Dinamikleri*, çev. Zana Gündoğdu / Can Nacar, İstanbul 2003).

- Faist, Thomas, *Transstaatliche Räume. Politik, Wirtschaft und Kultur in und zwischen Deutschland und der Türkei*, Bielefeld 2000.
- Featherstone, Mike, *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*, London 1994.
- Feldblum, Miriam, "Managing Membership: New Trends in Citizenship and Nationality Policy", *From Migrants to Citizens: Membership in a Changing World*, Der. Alexander Aleinikoff / Douglas Klusmeyer, Washington 2000, s. 475-494.
- Fernández de la Hoz, Paloma, *Familienleben, Transnationalität und Diaspora*, Wien 2004.
- Fotev, Georgi, "Ot Negativna kăm Pozitivna Polyarizatsiya na Religioznite Obštnosti" ["Dinsel Toplulukların Olumsuz Kutuplaşmasından Olumlu Kutuplaşmasına Doğru], *Săsedstvo na Religioznite Obštnosti v Bălgariya* [Bulgaristan'da Dinsel Toplulukların Komşuluğu]. Sofya 2000, s. 11-39.
- Fotev, Georgi, *Drugiyat Etnos* [Öteki Millet], Sofya 1994.
- Foucault, M., "The Subject and Power," *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics* Eds. H. L. Dreyfus / P. Rabinow, New York ve diğ. 1982, s. 208-226.
- Foucault, Michel, "Governmentality" *Power: Essential Works of Foucault 1954-1984*, Vol 3, Ed. J. D. Faubion, London 2000, s. 201-222.
- Gaille, Marie, "Reshaping National Memory – The Policy of Bulgarian Government toward the Ethnic Turks in Bulgaria from 1984 to 1989", *Balkan Forum* 4/2 (15), 1996, s. 187-253.
- Gandev, H., "Pronikvaneto i Ukrepvaneto na Bălgarite vāv Vidin kăm Kraya na XVII i prez XVIII v.", [XVII. Yūzyılın Sonuna Doğru ve XVIII. Yūzyılda Bulgarların Vidin'e Girmesi ve Kuvvetlenmesi/Yerleşmesi], *Izvestiya na Etnografskiya Institut i Muzey*, 4 (1961), s. 5-26.
- Gandev, H., *Zaraždane na Kapitalističeskite Otnoşeniya v čifliškoto Stopanstvo v Severozapadna Bălgariya prez XVIII vek. Problemi na Bălgarskoto Vāzraždane* [XVIII. Yūzyılda

-
- Kuzeybatı Bulgaristan'da Çiftlik Ekonomisinde Kapitalist İlişkilerin Doğması-Bulgar Rönesansının Problemleri], Sofya 1976.
- Gandev, Hr., *Bălgarskata Narodnost prez XV-ti Vek* [XV. Yüzyılda Bulgar Milleti], Sofya 1972.
- Gavrilov, Lyubomir, "Kăm Novo Izborno Zakonodatelstvo" [Yeni Seçim Kanununa Doğru], *Mediapool*, 4 Noemvri 2009.
- Georgiev, Veličko / Stayko Trifonov, *Pokrăstvaneto na Bălgarite Mohamedani, 1912-1913. Dokumenti* [Bulgar Müslümanlarının Hıristiyanlaştırılması, 1912-1913. Belgeler], Sofya 1995.
- Georgieva, Tsvetana, "Preselničeskata Motivatsiya na Bălgarskite Turtsi" [Bulgar Türklerinin Göçmenlik Motivasyonu], *Meždu Adaptatsiyata i Nostalgiyata. Bălgarskite Turtsi v Turtsiya*, Der. Antonina Jelyazkova, Sofya 1998, s. 45-75.
- Giddens, Anthony, *The Consequences of Modernity*, Cambridge 1990.
- Glick-Schiller, Nina / Linda Basch / Cristina Szanton Blanc, "From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration", *Anthropological Quarterly*, 68/1 (1995), s. 48-63.
- Glick-Schiller, Nina / Linda Basch / Cristina Szanton Blanc, "From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration", *Soziale Welt*, Sonderband 12: *Transnationale Migration*. Der. Ludger Pries, Baden-Baden 1997, s. 121-140.
- Glorius, Birgit, *Transnationale Perspektiven. Eine Studie zur Migration zwischen Polen und Deutschland*, Bielefeld 2007.
- Goçeva, Paunka, *DPS v Syanka i na Svetlina* [Gölgede ve Aydınlıkta HÖH], Sofya 1991.
- Goebel, Dorothea / Pries Ludger, "Transnationale Migration und die Inkorporation von Migranten. Einige konzeptionell theoretische Überlegungen zu einem erweiterten Verständnis gegenwärtiger Inkorporationsprozesse von Migranten", *Migration – Integration – Minderheiten. Neuere interdisziplinäre Forschungsergebnisse. Materialien zur*

- Bevölkerungswissenschaft*, Der. Frank Swiaczny / Sonya Hang, Wiesbaden 2003, s. 35-48.
- Grouev, Ivaylo, "Beyond Essentialism Bulgarian Inclusive Nationalism – The Case of Turkish Minority", Doktora Tezi, University of Ottawa, 2005.
- Grozdanova, Elena / Stefan Adreev, "Falşifikat li e Letopisniyat Razkaz na Pop Metodi Draginov?" [Papaz Metodi Draginov'un Vekayinamesi Sahte Midir?], *Istoričeski Pregled*, 2 (1993), s. 146-157.
- Gruev, Mihail / Aleksey Kalyonski, *Vāzroditelniyat Protses. Myusyulmanskite Obštnosti i Komunističeskiyat Režim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi* [Yeniden Doğu Süreci: Müslüman Toplulukları ve Komünist Rejimi: Politikalar, Reaksiyonlar ve Sonuçları], Sofya 2008.
- Guencheva, Rositsa / Petya Kabakchieva / Plamen Kolarski, *Migration Trends in Selected EU Applicant Countries, Bulgaria: The Social Impact of Seasonal Migration*, 1, Vienna 2003.
- Haberman, Clyde, "Bulgaria Forces Turkish Exodus of Thousands", *The New York Times*, 22/6/1989, s. 1.
- Hacıoğlu, Sevim, "Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi (1944-1989)", İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Hacısalıhoğlu, Mehmet / Fuat Aksu (eds.), *Proceedings of the International Conference on Minority Issues in the Balkans and the EU*, İstanbul 2007.
- Hacısalıhoğlu, Mehmet, *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler: İslimye Sancağı'nda 1878'den Günümüze Göçler, İsim Değişiklikleri ve Harabeler*, İstanbul 2008.
- Halaçoğlu, Ahmet, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler", *Türkler*, c. XIII, Ankara 2002, s. 887-895.
- Halaçoğlu, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri 1912-1913*, Ankara 1995.
- Hall, Stuart, "The Local and the Global: Globalization and Ethnicity", *Culture, Globalization and the World System*, Der. Anthony King, London 1991, s. 19-40.

- Hamdiev, Sabri, *Pätyat kām Svobodniya Svyat* [Özgürlüğe Giden Yol], Plovdiv 2009.
- Han, Petrus, *Soziologie der Migration*, Stuttgart 2005.
- Hannerz, Ulf, *Transnational Connections*, London 1996.
- Harvey, David, *Spaces of Global Capitalism: Towards a Theory of Uneven Geographical Development*, London 2006.
- Hoffmann-Novotny, Hans-Joachim, "Gastarbeiterwanderungen und soziale Spannungen", *Gastarbeiter. Analysen und Perspektiven eines sozialen Problems*, Der. Helga Reimann / Horst Reimann, Opladen 1987.
- Höpken, Wolfgang, "Aussenpolitische Aspekte der bulgarischen 'Türken-Politik'", *Südost-Europa*, 34. Jahrgang, Heft 9, 1985, s. 477-485.
- Höpken, Wolfgang, "Die bulgarisch-türkischen Beziehungen", *Südost-Europa*, 36. Jahrgang, Heft 2-3, 1987, s. 75-95.
- Höpken, Wolfgang, "Im Schatten der nationalen Frage: Die bulgarisch-türkischen Beziehungen (II)", *Südost-Europa*, 36. Jahrgang, Heft 4, 1987, s. 178-194.
- Höpken, Wolfgang, *Die ungeliebte Minderheit. Die Türken Bulgariens, 1878-1993*, Münih 1994.
- Höpken, Wolfgang, "From Religious Identity to Ethnic Mobilisation: The Turks of Bulgaria before, under and since Communism", *Muslim Identity and the Balkan State*, eds. H. Poulton / S. Taji-Farouki, London 1997, s. 54-81.
- Hughes, James / Gwendolyn Sasse, "Monitoring the Monitors: EU Enlargement Conditionality and Minority Protection in the CEECs", *Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 4 (2002), s. 1-37, www.ecmi.de/jemie.
- Human Rights Watch, *World Report, Bulgaria: 1998, 1999*.
- Huysmans, John, "The Question of the Limit: Desecuritization and the Aesthetics of Horror in Political Realism", *Millenium: Journal of International Studies*, 27 (3), 1989, s. 569-589.
- "İçişleri Bakanı Meral Akşener'in Konuşması", *Genel Kurul Tutanağı*, 20. Dönem, 2. Yasama Yılı, 60. Birleşim, Ankara: 25 Şubat 1997, s. 11-12.
- İpek, Nedim, "1864 Kafkaç Göçü Araştırmalarında Kaynaklar ve Yöntem Sorunu", *146. Yılında 1864 Kafkas Göçü: Savaş ve*

- Sürgün, İstanbul 6-7 Aralık 2010*, tarihli uluslararası sempozyumda sunulan bildirisi.
- İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1999.
- İpek, Nedim, *Selanik'ten Samsun'a Mübadiller*, Samsun 2010.
- Ireček, Konstantin, *Istoriya na Bălgarite* [Bulgarların Tarihi], Sofya 1999.
- Isov, Myumyun, *Nay-različniyat Săsed. Obrazăt na Osmantsite (Turtsite) i Osmanskata Imperiya (Turtsiya) v Bălgarskite Učebnitsi po Istoriya prez Vtorata Polovina XX vek* [En Farklı Komşu. Osmanlılar (Türkler) ve Osmanlı İmparatorluğu (Türkiye)'nin 20. Yüzyılın İkinci Yarısında Bulgar Tarih Ders Kitaplarındaki İmajı], Sofya 2005.
- Istinata za "Văzroditelniya Protses". Dokumenti ot Arhiva na Politbyuro i TsK na BKP* ["Yeniden Soyadönüş Süreci" Hakkında Gerçekler. BKP Politbürosu ve Merkez Komitesi Arşivinden Belgeler], Proje başkanı Ahmed Dogan, Der. Samuel Levi, Institut za Izsledvane na Integratsiyata, Sofya 2003.
- Ivanova, Evgenia, *Othvărlenite "Priobšteni" ili Protsesăt, Narečen "Văzroditelen" (1912-1989)* [Reddedilen "Katılanlar" ya da "Yeniden Doğuş" Adlandırılan Süreç (1912-1989)], Sofya 2002.
- Ivanova, Evgeniya, *Othvărlenite "Priobšteni"* [Reddedilmiş "Birleştirilenler"], Sofya 2002.
- Izstratana Obiç po Bălgariya. Razkazvat Zavărnali se ot Turtsiya Bălgarski Graždani* [Bulgaristan'a Azaplı Sevgi. Türkiye'den dönen Bulgar Vatandaşları Anlatıyor], Sofya 1987.
- Johnson, Carter, "Democratic Transition in the Balkans: Romania's Hungarian and Bulgaria's Turkish Minority (1989-1999)", *Nationalism and Ethnic Politics*, 8 (1), Spring 2002, 1-28.
- Kalinova, Evgenia, "Bulgarian-Turkish Diplomatic Relations (1980-1985)", *Turkish-Bulgarian Relations Past and Present*, Ed. Mustafa Türkes, İstanbul 2010, s. 79-85.
- Kalinova, Evgeniya / Iskra Baeva (Yayına Hazırlayanlar), *"Văzroditelniyat Protses"* [Yeniden Doğuş Süreci]. Cilt 1: *Bălgarskata Dăržava i Bălgarskite Turtsi (Sredata na 30-te –*

-
- načaloto na 90-te godini na XX vek*), Cilt 2: *Meždunarodni izmereniya (1984-1989)*, Sofya 2009.
- Kalinova, Evgeniya / Iskra Baeva, "Vāzroditelniyat Protses' – Vārkhāt na Aysberga: Bālgarskata Dāržava i Turkskata Etničeska Obštност v Stranata (sredata na 30te – načaloto na 90te godini na XX vek) [Yeniden doğuş süreci- Buzdağın Tepesi: Bulgar Devleti ve Ülkede Türk Etnik Topluluğu], "Vāzroditelniyat Protses". *Bālgarskata Dāržava i Bālgarskite Turtsi*, Cilt 1, Eds. Evgeniya Kalinova / Iskra Baeva, Sofya 2009, s. 5-40.
- Kalinova, Evgeniya / Iskra Baeva, *Bālgarskite prehodi 1939-2002*[*Bulgar Geçişleri 1939-2002*], Sofya 2002.
- Kalinova, Evgeniya, "Nasilieto v Politikata na Bālgarskata Dāržava kām Bālgarskite Turtsi" [Bulgar Devletinin Bulgaristan Türklerine Karşı Uyguladığı Politikada Zulüm], *Istoriya* 3 (2004), s. 52-64.
- Kānev, Krassimir, "Muslim Minorities and the Democratization Process in Bulgaria", *Proceedings of the International Conference on Minority Issues in the Balkans and the EU*, Eds. Mehmet Hacısalihoğlu / Fuat Aksu, İstanbul 2007, s. 79-88.
- Karpat, Kemal H. (ed.), *The Turks of Bulgaria: The History, Culture and Political Fate of a Minority*, İstanbul 1997.
- Karpat, Kemal H., "Balkanlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. V, s. 25-32.
- Karpat, Kemal H., *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Ankara 2004.
- Kaslı, Zeynep / Ayşe Parla, "Broken Lines of Il/Legality and the Reproduction of State Sovereignty: The Impact of Visa Policies on Immigrants to Turkey from Bulgaria", *Alternatives. Global, Local, Political*, 34/2 (2009), s. 203-227.
- Kaya, Ayhan et al, *Günümüz Türkiye'sinde İç Göçler*, İstanbul 2009.
- Kaya, Ayhan, *Berlin'deki Küçük İstanbul*, İstanbul 2000.
- Kaya, Ayhan, *Sicher in Kreuzberg: Constructing Diasporas, Turkish Hip-Hop Youth in Berlin*, Bielefeld 2001.

618 Bibliyografya

- Kayapınar, Ayşe, "Le sancak ottoman de Vidin du XVe à la fin du XVIe siècle", Basılmamış Doktora Tezi, EHESS/Paris 2004.
- Kayapınar, Ayşe, "Tuna Bulgar Devleti (679-1018)", *Türkler*, c. 2, ed. H. C. Güzel / K. Çiçek / S. Koca, Ankara 2002, s. 630-640.
- Kayapınar, Ayşe, "Türkiye-Bulgaristan İlişkilerinin Bulgaristan'da Yaşayan Türkler Açısından Değerlendirilmesi", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2 (2003), s. 201-220.
- Kayapınar, Levent, "Türklerin Balkan Tarihindeki Yerleri ve Günümüz Balkanlarındaki Durumu" *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı*, 09-15 Nisan 2006 (İzmir-Çeşme), Bildiri Kitabı-III, Ed. Fikret Türkmen / Güler Gülsevin, İzmir 2007, s. 1309-1317 .
- Kiel, Machiel, "Dimetoka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. IX, s. 305-308.
- Kil, Mahiel, "Razprostranenie na Islyama v Bălgarskoto Selo prez Osmanskata Epoha (XV-XVIII v.) [Osmanlı Döneminde Bulgar Köyünde İslam'ın Yayılması (15-18. yüzyıllar)], *Myusyulmanskata Kultura po Bălgarskite Zemi. Izsledvaniya*, Der. Rositsa Gradeva / Sv. İvanova, Sofya 1998, s. 56-126.
- Kirişçi, Kemal. *Refugees and Turkey Since 1945*, Araştırma Raporu, Boğaziçi Üniversitesi, 1994
- Kivisto, Peter, "Theorizing Transnational Immigration: A Critical review of Current Efforts", *Ethnic and Racial Studies*, 24/4 (2001), s. 549-577.
- Kocacık, Faruk, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları*, c. 1 (1980), s. 137-190.
- Kolukırık, Suat, "Bulgaristan'dan Göç Eden Türk Göçmenlerin Dayanışma ve Örgütlenme Biçimleri: İzmir Örneği", *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 30 (1) (2006), s. 1-13.
- Köse, Hüseyin, *Kanlı İzler: Şehitlerimizin Belgesel Öyküleri*, Razgrat 2001.

- Krăsteva-Blagoeva, Evgeniya, "Za Imenata i Preimenuvaniyata na Bălgarite Myusyulmani (1912-2000)" [Bulgar Müslümanların Adları ve Adlarının Değiştirilmesi Hakkında], *Etnografski Institut s Muzey pri BAN, Bălgarska Etnologiya*, Godina XXVII, Kniga 2 (2001), s. 126-148.
- Krăsteva-Blagoeva, Evgeniya, *Ličnoto Ime v Bălgarskata Traditsiya* [Bulgar Geleneginde Kişisel İsim], Sofya 1999.
- Kushner, Julia Shear, "The Right to Control One's Name", 57 *UCLA Law Review*, 313 (2009), s. 313-364, <http://uclalawreview.org/pdf/57-1-7.pdf>
- Kutlu, Sacit, "Bulgar Kolektif Bellek ve İnşasında bir "Hatırlama ve Unutma Yeri": Batak", *Toplumsal Tarih*, 181 (Ocak 2009), s. 38-39.
- Kümbetoğlu, Belkıs "Göçmenlik Mültecilik, Yeni Bir Yaşam ve Sonrası", *Toplum ve Göç* temalı II. Ulusal Sosyoloji Kongresi'nde sunulan bildiri, Mersin, 20-22 Kasım 1996.
- Kümbetoğlu, Belkıs, "Göçmen ve Sığınmacı Gruplardan Bir Kesit: Bulgaristan Göçmenleri ve Bosnalı Sığınmacılar", *Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar*, Der. K. Saybaşıllı / G. Özcan, İstanbul 1997, s. 227-259.
- Kymlicka, Will, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford 1995.
- Kymlicka, Will, "Multiculturalism and Minority Rights: West and East", *Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 4 (2002), s. 1-25, www.ecmi.de/jemie
- Kymlicka, Will, "Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe", *Can Liberal Pluralism Be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*, W. Kymlicka / M. Opalski, Oxford 2001, s. 13-106.
- Laber, Jeri, *Destroying Ethnic Identity: the Turks of Bulgaria*, A Helsinki Watch Report, New York, NY 1987.
- Laitin, David, *Identity in Formation. The Russian-speaking Populations in the Near Abroad*, Ithaca 1998.
- "Law for Bulgarian Citizenship", Prom. *State Gazette*, 136/18 Nov 1998; and amend. *State Gazette*. 41/26 April 2001; and suppl. *State Gazette*. 54/31 May 2002.

- Leggewiel, Claus / Zafer Şenocak (derl.), *Deutsche Türken, Türk Almanlar*, Hamburg 1993.
- Les cultures des Juifs, Une Nouvelle Histoire*, ed: David Biale, Paris 2005, <http://www.lekti-ecriture.com/contrefeux/Pour-une-histoire-culturelle-des.html>, [22.02.2010].
- “Les problèmes des Roms entraveront-ils la marche vers l’UE? ”, mediapool.bg, fransızcaya çeviren Dessislava Raykova, *Courrier des Pays des Balkans*, 2 Mayıs 2003.
- Levi, Samuel (der.), *Istinata za “Vāzroditelniya Protses”*. *Dokumenti ot Arhiva na Politbyuro na TsK na BKP* [“Yeniden Doğuş Süreci”nin Gerçeği. BKP Merkez Komitesi Siyasi Bürosü Arşivinden Belgeler], Sofya 2003.
- Lory, Bernard, “Razsāzdeniya vārhu Istoričeskiya Mit “pet veka ni klaha” [“Beş Asır Bizi Kestiler” Tarihsel Mitosu Üzerine Düşünceler], *Istoričeski Pregled*, 1 (1997), s. 92-98.
- Lory, Bernard, *Le sort de l’héritage ottoman en Bulgarie. L’exemple des villes bulgares 1878-1900*, Istanbul 1985.
- Ludžev, Dimităr, *Revoljutsiyata v Bālgariya 1989-1991. Kniga 1* [Bulgaristan İnkılabı 1989-1991. 1. Kitap], Sofya 2008.
- Lütem, Ömer E., *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I, 1983-1985, Ankara 2000.
- Lütem, Ömer E., *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt II, 1986-1987, Ankara 2006.
- Maeva, Mila Mileva, *Bālgarskite Turtsi-Preselnitsi v Republika Turtsiya (Kultura i Identičnost)* [Türkiye’deki Bulgaristan göçmeni Türkler (kültür ve kimlik)], Sofya 2006, <http://www.imir-bg.org/imir/books/balgarskite%20turci%20preselnici1.pdf> [10.06.2010].
- Mahon, M., “The Turkish Minority under Communist Bulgaria: Politics of Ethnicity and Power”, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 1 (2), (1999), s. 149-162.
- Mandacı, Nazif / Birsen Erdoğan, *Balkanlarda Azınlık Sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan’daki Azınlıklara Bakış*, Ankara 2001, s. 109-123.

- Marušiakova, Elena / Vasil Popov, *Tsiganite v Bălgariya* [Bulgaristan'da Çingeneler], Sofya 1993.
- McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, İstanbul 1998.
- Mehmedov, Alaydin, "Mayskite sābitiye" i moyata sāprotiva sreštu toşizma", ["Mayıs Olayları ve Jivkovizme Karşı Mücadelem] *Bălgarskata* 1989, <http://bulgaria1989.wordpress.com/2010/05/20/alqjdin/> 30.05. 2010.
- Mehmet Türker, *Belene Adası. Zulmün Ateş Çemberinden Anılar*, İstanbul 2004.
- Memişev, Yusein, *Zadružno v Sotsialističeskoto Stroitelstvo na Rodinata. Priobštavane na Bălgarskite Turtsi kām Izgraždaneto na Sotsializma* [Anavatan'ın Sosyalist Kuruculuğunda Birlikte. Bulgar Türklerinin Sosyalizmin Kurulmasına İştirakı], Sofya 1984.
- Memişoğlu, Hüseyin, "Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı", *Türkler*, c. XX, Ankara 2002, s. 361-370.
- Memişoğlu, Hüseyin, *Bulgar Zulmüne Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1989.
- Memişoğlu, Hüseyin, *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, Ankara 1995.
- Merdjanova, Ina, "Bulgaria", *Yearbook of Muslims in Europe*, 1, Eds. Jorgen S. Nielsen et.al., Leiden 2009, s. 61-65.
- Miçev, Nikolay / Petăr Koledarov, *Rečnik na Selištata i Selištnite Imena v Bălgariya 1878-1987* [Bulgaristan Yer ve Yer Adları Sözlüğü 1878-1987], Sofya 1989.
- Mihail Gruev/Aleksey Kalyonski, "Văzroditelniyat Protses". *Myusyulmanskite Obštnosti i Komunističeskiya Režim* ["Yeniden Soya Dönüş Süreci". Müslüman Toplulukları ve Komünist Rejimi], Sofya 2008.
- Mihaylov, Stoyan, *Văzroditelniyat Protses v Bălgariya* [Bulgaristan'da Yeniden Doğuş Süreci], Sofya 1992.
- Miller, Nathan, "Some Aspects of the Name in Culture-History", *American Journal of Sociology*, 32/4 (January 1927), s. 585-600.

- Millman, Richard, "The Bulgarian Massacres Reconsidered", *The Slavonic and Eastern European Review*, 58/2, April 1980, s. 218-231.
- Mizsei, Kalman / Ben Slay / Dotcho Mihailov / Niall O'Higgins / Andrey Ivanov, "The Roma in Central and Eastern Europe, Avoiding the Dependency Trap", UNDP Regional Human Development Report 2003, <http://hdr.undp.org/en/reports/regionalreports/europethecis/name,3203,en.html>;
- Mladenov, Petăr, *Životăt. Plyusite i Minusi* [Hayat. Artılar ve Eksiler], Ruse (Rusçuk) 1992.
- Mutaŋçieva, Vera, "Nyakoi Razsăzdeniya Otnosno Razsăzdeniyata na Bernar Lori vărhu Istoričeskiya mit "pet veka ni klaha" [Bernar Lori'nin "Beş Asır Bizi Kestiler" Tarihsel Mitosu Üzerine Düşüncelerine Dair Bazı Düşünceler], <http://www.libsu.uni-sofia.bg/Statii/Mutafchieva.html>.
- National Statistical Institute Census 2001, Final Results*, Sofya 2004.
- Neuburger, Mary, "Bulgaro-Turkish Encounters and the Reimagining of the Bulgarian Nation (1878-1995)", *East European Quarterly*, XXXI (1), March 1997, s. 1-20.
- Neuburger, Mary, *The Orient Within. Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria*, London 2004.
- Nichols, Theo / Nadir Sugur / Serap Sugur, "Muhacir Bulgarian Workers in Turkey: Their Relation to Management and Fellow Workers in the Formal Employment Sector", *Middle Eastern Studies*, 39/2, April 2003, s. 37-54.
- Nichols, Theo / Nadir Suğur, *Global İşletme, Yerel Emek: Türkiye'de İşçiler ve Modern Fabrika*, İstanbul 2005, s. 83-103.
- Nikolaeva, Radost, "Tyutyunăt e Tsvete, a Izkustvoto Rabota" [Tütün Çiçektir, Sanat ise Emektir], *Dialog*, 59 (2010).
- Nikova, Ekaterina, "La Modernisation à travers l'intégration la Bulgarie et l'Union Européenne", *Transitions*, 2001/1, s. 107-122.

- Nikova, Ekaterina, "La Modernisation à travers l'intégration la Bulgarie et l'Union Européenne", *Transitions*, 2001/1, s. 107-122.
- Nohl, Arnd-Michael, *Interview und dokumentarische Methode – Anleitungen für die Forschungspraxis*, Wiesbaden 2008.
- Norveç Hesinki Komitesi, "Bulgaristan'daki Türk ve İslam Azınlığına Baskı", Çev. Yaşar Yücel, *Belleten*, LI/201, Aralık 1987, s. 1445-1467.
- NSI, *Pätuvaniya na Bălgarski Graždani v Čužbina prez Mesets Septemvri 2009 godina*, [Bulgaristan Vatandaşlarının Yurtdışı Seyahatleri Eylül 2009]. 2009.
- Offener Brief einer Gruppe Bulgaren aus der Volksrepublik Bulgarien, die ihre bulgarischen Namen wieder angenommen haben, an den Ministerpräsidenten der Republik Türkei*, Sofia-Press, 1985.
- Oran, Baskın, "Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler (Bulgaristan, Makedonya, Kosova)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 48 (1-4), Ocak-Aralık 1993, s. 121-147.
- Ozgur Baklacioglu, Nurcan, *Constituting Identity in Crossborder Discourse: Turkish Migrants in Bulgarian- Turkish Politics*, Frankfurt am Main 2010.
- Özerman, Elif, *Avrupa'da Dil Hakları: Genel Bir Çerçeve*, çev. Burcu Toksabay, Helsinki Yurttaşlar Derneği, 2003, http://www.hyd.org.tr/tr/rapor.asp?rapor_id=14, [06.07.2005].
- Özgür (Baklacioğlu), Nurcan, "1989 Sonrası Türkiye-Bulgaristan İlişkileri", *Türk Dış Politikası Analizi*, Der. Faruk Sönmezoglu, İstanbul 2007, s. 609-684.
- Özgür Baklacioğlu, Nurcan, "AB üyesi Bulgaristan'da süreklilik ve değişim", *Avrasya Dosyası: Balkanlar Özel Sayısı*, Cilt 14, Sayı 1, 2008.
- Özgür Baklacioğlu, Nurcan, "Dual Citizenship, Extraterritorial Elections and National Policies: Turkish Dual Citizens in the Bulgarian Political Sphere", *Post-Communist Nation-Building or Post-Modern Citizenship*, Hokkaido 2006, s. 319-359.

- Özgür, Nurcan, *Etnik sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi 1989-1995*, İstanbul 1999.
- Özkan, Ayşe, "Bulgaristan Siyasetinde Türkler", *Stratejik Analiz*, 5/54, Ekim 2004, s. 83-89.
- Öztürk, Ahmet, "Tarihi Gelişim İçinde Bulgaristan'da Türk Azınlığı ve Sorunları", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans Tezi, 1990.
- Park, Robert / Ernest Burgess, *Introduction in the Science of Sociology*, Chicago 1921.
- Parla, Ayşe / Didem Danış, "Nafile Soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri Örneğinde Göçmen, Dernek ve Devlet", *Toplum ve Bilim*, 114, 2009, s. 131-158.
- Parla, Ayşe / Zeynep Kaslı, "Broken Lines of Il/legality and the Reproduction of State Sovereignty: The Impact of Visa Policies on Turkish Immigrants from Bulgaria", *Alternatives: Global, Local, Political*, 34/2, 2009, s. 203-227.
- Parla, Ayşe, "Irregular Workers or Ethnic Kin? Post-1990s Labour Migration from Bulgaria to Turkey", *International Migration*, 45/3, 2007, s. 157-181.
- Parla, Ayşe, "Longing, Belonging and Locations of Homeland among Turkish Immigrants from Bulgaria", *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, 6/4, 2006, s. 543-557.
- Parla, Ayşe, "Marking Time along the Bulgarian-Turkish Border", *Ethnography*, 4/4, 2003, s. 561-575.
- Parla, Ayşe, "Remembering across the Border: Postsocialist Nostalgia among Turkish Immigrants from Bulgaria", *American Ethnologist*, 36/4, 2009, s. 750-767.
- Parla, Ayşe, "Terms of Belonging: Turkish Immigrants from Bulgaria in the Imagined Homeland", Doktora Tezi, New York University, 2005.
- Petkov, Krăstio / Georgi Fotev (eds.), *Etničeskiyat Konflikt v Bălgariya 1989/1989 Bulgaristan'da Etnik Çatışma*. *Sotsiologičeski Arhiv*, Sofya 1990.
- Petkova, Lilia, "The Ethnic Turks in Bulgaria: Social Integration and Impact on Bulgarian-Turkish Relations, 1947-2000",

- The Global Review of Ethnopolitics*, 1/4, June 2002, s. 42-59.
- Petrov, Petăr, *Po Sledite na Nasilieto. Dokumenti i Materiali za Pomohamedančvaniya i Poturčvaniya* [Zorbalığın İzlerinde. İslamlaştırma ve Türkleştirmeye Dair Belgeler ve Malzemeler], Sofya 1972, 2. Kısım, Sofya 1987-1988.
- Plasseraud, Yves, *Les minorités*, Paris 1998.
- Poirmeur, Yves, “L’Union Européenne sous contrainte d’Elargissement”, *Etudes sur l’Elargissement de l’Union Européenne*, Ed. Thuan Cao-Huy, Paris 2002, s. 43-71.
- Portes, Alejandro (ed.), *The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*, New York 1995.
- Portes, Alejandro / L. E. Guarnizo / P. Landolt, “The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field”, *Ethnic and Racial Studies*, 22/2, 1999, s. 217-237.
- Poulton, Hugh, *The Balkans, Minorities and States in Conflict*, 2. Baskı, London 1994.
- “Prejudice and Pride, Interview with Dr.Petar Beron”, *Sofia Echo* 18 Temmuz 2005, http://sofiaecho.com/2005/07/18/642612_prejudice-and-pride.
- Pries, Ludger, “Transnationalismus, Migration und Inkorporation. Herausforderungen an Raum- und Sozialwissenschaften”, *Geographische Revue*, 5/2 (1999), s. 23-39 (http://opus.kobv.de/ubp/volltexte/2009/3064/pdf/gr2_03_Ess02.pdf).
- Pries, Ludger, *Die Transnationalisierung der sozialen Welt*, Frankfurt am Main 2008.
- Pries, Ludger, *Internationale Migration*, Bielefeld 2001.
- Radushev, Evgeni “Komünizmin Çökmesinden Sonra Bulgaristan’da Osmanlı Araştırmaları. Yeni Bir Yaklaşım Doğru”, *Güneydoğu Avrupa ve Balkanlar’da Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Tarih Yazıcılığı. Seminer Bildirileri (İstanbul, 12 Temmuz 2008)*, Der. Halit Eren, İstanbul 2010, s. 35-40.

- Ragaru, Nadège / Antonela Capelle-Pogacean, "Les partis minoritaires, des partis 'comme les autres'? Les expériences de l'UDMR en Roumanie et du MDL en Bulgarie", *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, 38/4, décembre 2007, s. 115-148.
- Ragaru, Nadège, "En quête de notabilité : vivre et survivre en politique dans la Bulgarie post-communiste", *Politix*, 17/67, nov. 2004, s. 71-100.
- Ragaru, Nadège, "Islam in Post-communist Bulgaria : An Aborted 'Clash of Civilizations' ?", *Nationalities Papers*, 29/2, June 2001, s. 293-324.
- Ragaru, Nadège, "L'émergence d'un parti nationaliste radical en Bulgarie : Ataka ou le mal-être du post-communisme", *Critique internationale*, 30, janvier 2006, s. 42-56.
- Ragaru, Nadège, "L'islam de la transition en Bulgarie post-communiste", *Le nouvel islam balkanique. Les musulmans, acteurs du post-communisme, 1990-2000*, Dir. Xavier Bougarel / Nathalie Clayer, Paris 2001, s. 241-288.
- Ragaru, Nadège, "ONG et enjeux minoritaires en Bulgarie: au-delà de 'l'importation/exportation' des modèles internationaux", *Critique internationale*, 40, 2008, s. 27-50.
- Ragaru, Nadège, "Recompositions identitaires chez les musulmans de Bulgarie: entre marqueurs ethniques et religieux", *Balkanologie*, 3/1, September 1999, s. 121-146.
- Ragaru, Nadège, "'Rendre service': politique et solidarités privées en Bulgarie post-communiste", *Cahiers d'études sur la Méditerranée orientale et le monde turco-iranien*, 31, janvier-juin 2001, s. 9-56.
- Rechel, Bernd, "The 'Bulgarian Ethnic Model'- Reality or Ideology?", *Europe-Asia Studies*, 59/7, November 2007, s. 1201-1215.
- Reuter, Jens, "Die Entnationalisierung der Türken in Bulgarien. Sofias Politik der Zwangsbulgarisierung aus jugoslawischer Sicht", *Südost-Europa*, 34. Jahrgang, Heft 3-4, 1985, s. 169-177.
- Robertson, Roland, *Globalization*, London ve diğ. 1992.
- Rothschild, Joseph, *East Central Europe between the Two World Wars*, Seattle, London 1989.

- Rothschild, Joseph, *Return to Diversity*, New York, Oxford 1993.
- Säbev, Orlin, "Stereotipi na Vzaimnoto Văzpriemane Meždu Myusyulmani i Nemyusyulmani i Diskriminatsionni Praktiki" [Müslüman ve Gayrimüslimlerin Birbirlerini Anlama Önyargıları ve Diskriminasyon Uygulamaları], *Otvăd Različieto. Kăm Tolerantnost i Dialog Meždu Hristiyanstvo i Islyam v Bălgariya* [Farklılığın Ötesinde. Bulgaristan'da Hristiyanlık ve İslam arasında Hoşgörü ve Diyaloğa Doğru], Der. E. Ilieva, Sofya 2004, s. 34-40.
- Säbev, Orlin, "The Village of Chikendin/Liliak (Bulgaria): A Place-name Palimpsest", *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu 11-13 Mayıs 2005, Eskişehir, Türkiye. Bildiriler*, Eskişehir 2005, s. 237-242.
- Sazdov, Dimitar / Radoslav Popov / Lyudmil Spasov, *Istoriya na Bălgariya (681-1944)* [Bulgaristan Tarihi (681-1944)], c. II, Retsenzent: Andrey Pantev, Sofya 2003.
- Scarry, E., *The Body In Pain: The Making and Unmaking of the World*, Oxford 1985.
- Schütze, Fritz, "Biographieforschung und narratives Interview", *Neue Praxis* 3 (1983), s. 282-293.
- Scott, J. C., *Tahakküm ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar*, İstanbul 1995.
- Shanduorkov, G., "Terrorism in Bulgaria", *Prehospital and Disaster Medicine*, 18/2, (2003), s. 66-70.
- Shaw, Standford J. / Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı, c. II, İstanbul 1993.
- Sklair, Leslie, *Sociology of the Global System*, Hertfordshire 1991.
- Smith, Michael Peter / Luis Eduardo Guarnizo (Der.), *Transnationalism from Below* (Volume 6 of Comparative Urban/ Community Research), New Brunswick, London 1999.
- Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları 1920-1945*, I. Cilt, Ankara 1989.

- Spendzharova, Aneta Borislavova, "Bringing Europe in? The Impact of EU Conditionality on Bulgarian and Romanian Politics", *Southeast European Politics*, IV/2-3 (Kasım 2003), s.141-156.
- Spisāk na Naselenite Mesta v Tsarstvo Bālgariya ot Osvoboždenieto (1879) do 1910 Godina* [Bağımsızlıktan 1910 Yılına Kadar Bulgaristan Çarlığındaki Yerleşim Yerleri Listesi], Sofya 1921.
- State Gazette*. 41/26 April 2001.
- Stoyanov, Valeri, *Bālgarskite Turtsi sled Vtorata Svetovna Voyna* [II. Dünya Savaşından Sonra Bulgaristan Türkleri], Sofya 1992.
- Stoyanov, Valeri, *Turskoto Naselenie v Bālgariya Mezdu Polyusite na Etničeskata Politika* [Bulgaristan'da Etnik Politika Kutupları Arasında Türk Topluluğu], Sofya 1998.
- Stranitsi ot Bālgarskata Istoriya. Očerak za Islamiziraniye Bālgari i Natsionalnovāzroditelniya Protses* [Bulgar Tarihinden Sayfalar. İslamlaşmış Bulgarlara Dair bir İnceleme ve Soya Dönüş Ulusal Süreci], ed. Hr. Hristov, haz. Georgi Yankov, Sofya 1989.
- Süleymanoğlu Yenisoy, Hayriye, *İkinci Dünya Savaşından Bu Yana Bulgaristan Türklerinin Türkçe Eğitimi*, http://kircaalihaber.com/yazi_hoca2011.doc, 03.03.2011.
- Şerefli, Ahmet Şerif, *Türk Doğduk Türk Öldük (Soy Kırımı Yaşantıları)*, 1. Baskı 1990, 2. Baskı, Ankara 2002.
- Şimşir, Bilal N., "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu", *Bulgaristan'da Türk Varlığı*, Ankara 1987, s. 47-66.
- Şimşir, Bilal N., "The Turkish Minority in Bulgaria: History and Culture", *The Turks of Bulgaria: The History, Culture and Political Fate of a Minority*, Ed. Kemal H. Karpat, Istanbul 1990, s. 159-178.
- Şimşir, Bilal N., *Bulgaristan Türkleri, 1878-1985*, Ankara 1986.
- Şimşir, Bilal, *Bulgaristan Türkleri (1878-2008)*, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara 2009.
- Tatarlı, İbrahim, *Hak ve Özgürlükler Hareketi, Yurtta ve Balkanlar'da Demokrasi, İşbirliği ve Güvenliğin Etkin Faktörüdür, Etütler / Dviženie za Prava i Svobodi, faktor za*

-
- Demokratsiya, Razbiratelstvo i Sigurnost v Strana i na Balkanite, Studii*, Sofya 2003.
- Taussig, M., *The Nervous System, Terror As Usual: Walter Benjamin's Theory of History as State of Siege*, New York 1992.
- Todorova, Maria, *Balkan Identities: Nation and Memory*, New York 2004.
- Todorova, Mariya, "Islamizatsiyata kato Motiv v Bălgarskata Istoriografiya, Literatura i Kino" [Bulgar Tarih Yazımında, Edebiyatında ve Sinemasında Bir Motif Olarak İslamlaşma], *Kritika i Humanizām*, 12/3, 2001, s. 7-30.
- Toğrol, Beğlan, *1989 Yazında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç Eden Türklerin Psikolojik İncelemesi*, İstanbul 1990.
- Toğrol, Beğlan, *Direnış. Bulgaristan Türklerinin 114 Yıllık Onur Mücadelesinin Karşılaştırmalı Psikolojik İncelemesi*, İstanbul 1991.
- Topaloğlu, İ., *Rodoplar'da Türk Kalmak*, İzmir 2006.
- Trifonov, Stayko, "Myusyulmanite v Politikata na Bălgarskata Dăržava (1944-1989)" [Bulgar Devlet Siyasetinde Müslümanlar (1944-1989)], *Stranitsi ot Bălgarskata Istoriya. Săbitiya, Razmisli, Ličnosti. Čast 2* [Bulgar Tarihinden Sayfalar. Olaylar, Düşünceler, Şahıslar. 2 Kısım], Sofya 1993, s. 211-224.
- Troebst, Stefan, "Von bulgarischen Türken und 'getürkten' Bulgaren", *Südost-Europa*, 34. Jahrgang, Heft 6, 1985, s. 359-367.
- Troebst, Stefan, "Zur bulgarischen Assimilationspolitik gegenüber der türkischen Minderheit: Geschichten aus Politbüro und 1001 Nacht", *Südost-Europa*, 34. Jahrgang, Heft 9, 1985, s. 486-506.
- Tsvetkov, Plamen S., *Bălgariya i Balkanite ot Nay-stari Vremena do Naši Dni* [En Eski Zamanlardan Günümüze Kadar Bulgaristan ve Balkanlar], Cilt 2: *Săvremenna Bălgariya*, Sofya 1996.
- Tucny, Edwige, *L'Elargissement de l'Union Européenne aux Pays d'Europe Centrale et Orientale, la conditionnalité politique*, Paris 2000.

- Turan, Ömer, "Bulgaristan Türklerinin Bugünkü Durumu", *Yeni Türkiye*, 3, Mart-Nisan 1995, s. 294-301.
- Turan, Ömer, "XX. Yüzyılda Türk Toplulukları", *Türkler*, c. XX, Ankara 2002, s. 331-360.
- Turan, Ömer, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Ankara 1998.
- Türkaslan, Nesrin, "Bursa'da Meskun Bulgaristan Göçmenlerinin Ekonomik Durumları Üzerine Bir İnceleme", *Toplum ve Göç* temalı II. Ulusal Sosyoloji Kongresi'nde sunulan bildiri, Mersin, 20-22 Kasım 1996.
- Türker, Mehmet, *Belene Adası. Zulmün Ateş Çemberinden Anılar*, 3. Baskı, İstanbul 2004.
- Türkeş, Mustafa, "Double Processes: Transition and its Impact on the Balkans", *Towards Non-violence and Dialogue Culture in Southeast Europe*, Der. Ivan Hadjsky, Sofya 2004.
- Türkeş, Mustafa, "Geçiş Sürecinde Dış Politika Öncelikleri: Bulgaristan Örneği", *Türkiye'nin Komşuları*, Der. Mustafa Türkeş / İlhan Uzel, Ankara 2002, s. 171-210.
- Türkeş, Mustafa, "Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Balkanlar Faktörü ve Yeni Eğilimler", *Türkiye ve Avrupa*, Der. Atila Eralp, Ankara 1997, s. 305-349.
- U. S. Department of State, *Country Reports on Human Rights Practices, Bulgaria: 1994, 1999, 2002, 2004, 2005*.
- U. S. Department of State, *International Religious Freedom Report, Bulgaria: 2005, 2006*.
- Us and Them: The Psychology of Ethnonationalism*, Yayınlayan: Group for the Advancement of Psychiatry, New York 1987.
- Vasilev, Rossen, "Bulgaria's Ethnic Problems", *East European Quarterly*, XXXVI/1, March 2002, s. 103-125.
- Vasileva, Darina, "Bulgarian Turkish Emigration and Return", *International Migration Review*, 26/2, 2009, s. 342-352.
- Vassaf, Gündüz, *Daha Sesimizi Duyuramadık: Avrupa'da Türk İşçi Çocukları*, İstanbul 1982.
- Vermeersch, Peter, "EU Enlargement and Minority Rights Policies in Central Europe: Explaining Policy Shifts in the Czech Republic, Hungary and Poland", *Ethnopolitics and*

-
- Minority Issues in Europe*, 4 (2002), s. 1-31, www.ecmi.de/jemie.
- Vertovec, Steven, "Diaspora", *Dictionary of Race and Ethnic Relations*, Ed. E. Cashmore, London 1997, s. 99-101.
- Virilio, Paul, *The Information Bomb*, London 2000.
- V-κ "Ataka" ["Ataka" gazetesij], sayı 1145, 15.07.2009.
- Warhola, James W. / Orlina Boteva, "The Turkish Minority in Contemporary Bulgaria", *Nationalities Papers*, 31/3, September 2003, s. 255-279.
- Wolff, Stefan, "Beyond Ethnic Politics in Central and Eastern Europe", *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 4 (2002), s. 1-20, www.ecmi.de/jemie.
- Yalāmov, Ibrahim, *Istoriya na Turskata Obštност v Bālgariya* [Bulgaristan'da Türk Topluluğunun Tarihi], Sofya 2002.
- Yankov, G. / S. Dimitrov / O. Zagorov (Der.), *Problemi na Razvitieto na Bālgarskata Narodnost i Natsiya* [Bulgar Halkının ve Ulusunun Gelişmesinde Problemler], Sofya 1988.
- Yankov, Rumen, *Elektoralna Geografiya na Bālgariya: Malāk Učeben Atlas* [Bulgaristan'ın Seçim Coğrafyası: Küçük Atlas], Veliko Tırnovo 2006.
- Yapov, Petār, *Dogan. Demonāt na DS i KGB* [Bulgar İstihbaratı ve KGB'nin Şeytanı Doğan], Sofya 2009.
- Yeğen, M., *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İstanbul 1999.
- Zagorov, Orlin, *Vāzroditelniyat Protses. Teza-Antiteza. Otritsanie na Otritsaniето* [Yeniden Doğuş Süreci. Tez-Antitez. Redde Ret], Sofya 1993.
- "Zakon za Bālgarite Ziveēsti Izvān Bālgaria" [Bulgaristan Dışında Yaşayan Bulgarlar Hakkında Kanun], *Dāržaven Vestnik*. No. 30, 11 Nisan 2000. Kaynak: <http://www.legiswatch.org/minorities.php> in May 2004, s. 1-7.
- "Zakon za Bālgarskoto Graždanstvo" [Bulgar Vatandaşlık Kanunu]. *Dāržaven Vestnik*, No. 136, 18 Kasım 1998, yürürlüğe giriş 20 Şubat 1999.
- "Zakon za Bālgarskoto Graždanstvo" [Bulgar Vatandaşlık Kanunu], *Dāržaven Vestnik*, No. 70, 26 Mart 1948; "Zakon

- za Bălgarskoto Graždanstvo” [Bulgar Vatandaşlık Kanunu], *Dăržaven Vestnik*, Nova Alinea 2, No. 272, 1950.
- “Zakon za Bălgarskoto Podanstvo” [Bulgar Vatandaşlık Kanunu], *Dăržaven Vestnik*, No. 288, 20 Aralık 1940.
- “Zakon za Graždanskata Registratsiya” [(Bulgar) Nüfus Kaydı Kanunu];
<http://www.mrrb.government.bg/index.php?lang=bg&do=law&type=5&id=5>.
- Zang, Ted, *Destroying Ethnic Identity: The Expulsion of the Bulgarian Turks*, U.S. Helsinki Watch Committee, New York, NY 1989.
- Želyazkova, Antonina (Ed.), *Meždu Adaptatsiyata i Nostalgiyata. Bălgarskite Turtsi v Turtsiya* [Adaptasyon ile Nostalji Arasında Türkiye’de Bulgar Türkleri], Sofya 1998
- Želyazkova, Antonina, “Formirane na Myusyulmanskite Obštnosti i Kompleksite na Balkanskite Istoriografii” [Müslüman Topluluklarının Oluşumu ve Balkanlarda Tarih Yazıcılığının Kompleksleri], *Myusyulmanskite Obštnosti na Balkanite i v Bălgariya. Istoričeski Eskizi* [Bulgaristan ve Balkanlarda Müslüman Toplulukları. Tarih Notları], Der. A. Želyazkova, Sofya 1997, s. 11-56.
- Želyazkova, Antonina, “Osmanlı Mirası ve Balkan Tarihçiliğinin Oluşumu”, *Osmanlı*, c. 7, Ankara 1999, s. 690-703.
- Želyazkova, Antonina, “Sotsialna i Kulturna Adaptatsiya na Bălgarskite Izselnitsi v Turtsiya” [Türkiye’de Bulgar Göçmenlerinin Sosyal ve Kültür Adaptasyonu], *Meždu Adaptatsiyata i Nostalgiyata. Bălgarskite Turtsi v Turtsiya*, Der. Antonina Želyazkova, Sofya 1998, s. 11-44.
- Živkov, Todor, *Memoari* [Hatıralar], Sofya, V. Tırnovo 1997.
- Zlatarsky, V., *Istoriya na Bălgarskata Dăržava prez Srednite Vekove* [Ortaçağda Bulgaristan Devletinin Tarihi], c. I/1, Sofya 1918.

KRONOLOJİ

- 1870,** Osmanlı Devletinde Bağımsız Bulgar Kilisesinin (Eksarhhanenin) Kurulması
- 1877-1878,** Osmanlı Rus Savaşı ve Bulgaristan Prensliğinin ve Doğu Rumeli Vilayetinin Kuruluşu
- 1878-1912,** Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç (yaklaşık 350.000 kişi)
- 1879,** Bulgaristan'da ilk Anayasasının (Tırnova Anayasası) İlanı
- 1885,** Bulgaristan'ın Doğu Rumeli Vilayetini İlhakı
- 1906, 21 Aralık:** Bulgaristan'da İlk Toplu Yer İsimlerini Değiştirme Kararı
- 1908, 5 Ekim:** Bulgaristan Prensliğinin Bağımsızlık İlanı
- 1909, 9 Nisan:** Osmanlı Devletinin Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Tanıması
- 1912-1913,** Balkan Savaşları ve Rodoplarda Pomakların Zorla Hristiyanlaştırılması ve Bulgarlaştırılması Politikasının Uygulamaya Konması
- 1915-1918,** Bulgaristan'ın I. Dünya Savaşı'na Girmesi
- 1919, 27 Kasım:** Neuilly Antlaşması
- 1923-1933:** Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç (101.507 kişi)
- 1925, 18 Ekim:** Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması ve Türk-Bulgar İkamet Sözleşmesi
- 1927,** *Rodna reč (Ana dili)* Dergisinin Stefan Mladenov ve Stefan Popvasilev ile Birlikte Yayımlamaya Başlaması (17 yıl boyunca yayınlanmış ve Bulgarca'yı yabancı kelimelerden, özellikle Türkçeden arındırma siyaseti takip etmiştir).
- 1929,** Bulgaristan Türklerinin Büyük Milli Kongresinin Toplanması (yaklaşık 400 delege)

1934, 19 Mayıs: Bulgaristan'da Kimon Georgiev Askeri Darbesi ve Milliyetçi Zveno Rejiminin Kuruluşu

1934, 14 Ağustos ve 7 Aralık: Bulgaristan'da İkinci Büyük Yer isimlerini Değiştirme Kararı (bu kararla 1971 yer ismi değiştirilmiştir).

1934-1939, Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç (97.181 kişi)

1934-1944, Bulgaristan'da Yayınlanan Türkçe Gazete ve Dergilerin Kapatılması

1937, *Rodina* Derneğinin Kuruluşu ve Pomakları Bulgarlaştırma Kampanyaları

1940-1949, Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç (21.353 kişi)

1941-1944, Bulgaristan'ın II. Dünya Savaşına Girmesi

1942, Fakülte (*Факълтета/Fakulteta*) Olarak Bilinen Sofya Mahallelerinden Birinde Yaşayan Müslüman Çingenelerin Adlarının Bulgarlaştırılması

1944-1989, Bulgaristan'da Komünist Rejim

1947-1958, TKZS (Trudovo Kooperativno Zemedelsko Stopanstvo / Emek Ziraat Kooperatif İşletmesi) Adıyla Tarım Arazilerine El Konularak % 92'sinin Kolektifleştirilmesi

1947, 10 Şubat: Bulgaristan ile Müttefik Devletler Arasında Barış Antlaşmasının İmzalanması (2. Madde Bulgaristan'da Din, Dil ve Cinsiyet Ayrımı Gözetilmeyecektir).

1947, 4 Aralık: Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Anayasasının İlanı

1950, Kore Savaşı (Türkiye'nin Savaşa ABD'nin Yanında Yer Alması Nedeniyle SSCB ve Dolaylı Olarak Bulgaristan ile İlişkilerde Gerilim)

1950-1951, Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç (154.198 kişi),

1953, Stalin'in Ölümü ve Stalinizmden Arınma Politikasının Başlaması

- 1954-1989**, Todor Jivkov Bulgaristan Komünist Partisi Birinci Sekreteri
- 1955**, Bulgaristan'ın Birleşmiş Milletler Örgütüne üye olması, Bulgaristan'ın Varşova Paktına Kurucu Üye Olarak Katılması
- 1962-1964**, Pomaklar Arasında Ad Değiştirme Kampanyası
- 1968**, Bulgaristan-Türkiye Göç Anlaşması (Yakın Akraba Göçü)
- 1969-1978**, Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç (114.356 kişi)
- 1970-1974**, Pomaklar Arasında Ad Değiştirme Kampanyası
- 1971, 18 Mayıs**: Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Anayasası
- 1974**, Bulgaristan'da Türkçe Eğitimin Bütünüyle Kaldırılması
- 1974**, Türkiye'nin Kıbrıs'a Çıkarma Yapması
- 1982, 18 Şubat**: Georgi Djagarov'un Todor Jivkov'a yazdığı *İç Milli Birliğin Güçlendirilmesinin Devamı İçin Faktör Olan Manevi Değerler (Genel Fikirler)* Başlıklı Rapor
- 1984, 8 Mayıs**: Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin, Bulgaristan Türklerini Sosyalizme ve Bulgaristan Komünist Partisi'nin Politikasına Yakınlaştırmak ve Kazandırmak Kararını Alması
- 1984-1989**, Soyadönüş/Yeniden doğuş Süreci (Vızroditelniyat Protses)
- 1984 Aralık – Ocak 1985**: Bulgaristan Türklerinin İsimlerinin Zorla Değiştirilmesi
- 1984 Aralık**: Kırcaali ve Çevresinde İsim Değiştirmeye Karşı Protestolar ve Yürüyüşler
- 1985, Ocak**: Uzun Kış Derneği Adlı Bir Direniş Örgütünün Kuruluşu (Muhammed Hüseyinov tarafından Burgaz'da)
- 1985, 11 Ocak**: T.C. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Sedat Güneral'ın Sofya'da Todor Jivkov ile Görüşmesi (Jivkov zorla ad değiştirme kampanyasını reddediyor).

- 1985, 18 Ocak:** Bulgar Komünist Partisi İl Komite Sekreterlerinin Toplantısında Güney Bulgaristan'da Uygulanan Ad Değiştirme Kampanyasının Başarıyla Sonuçlandırıldığının İlanı ve Kampanyanın Bulgaristan'ın Tamamına Yaygınlaştırılması
- 1985, 22 Şubat:** Türkiye'nin Bulgaristan'a Görüşme Çağrısı (Notası)
- 1985,** Gorbaçov'un SSCB Komünist Partisi Lideri Oluşu
- 1985, Mart:** *Benkovski Grubu* Adıyla Asimilasyona Karşı Bir Derneğin Kuruluşu ve Üyelerin Tutuklanarak Bir Kısımının Belene Adasına Gönderilmesi
- 1985, Mayıs (ve daha önce):** Razgrad ve Şumnu Bölgesinde *Türk Kurtuluş Hareketi* ve *Kuzeydoğu Bulgaristan Müslüman Türklerinin Dayanışma Derneği* Adlı Örgütlerin Kuruluşu
- 1985, 8 Aralık:** Ahmed Doğan'ın *Bulgaristan Türk Milli Kurtuluş Hareketi* Adlı Direniş Örgütünün Başına Geçmesi
- 1986, Haziran:** Türk Milli Kurtuluş Hareketi Örgütünün Lideri Ahmed Doğan ve Diğer Üyelerin Tutuklanarak Hapse Atılması
- 1986, 7 Kasım:** Viyana'da Türkiye Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu ile Bulgaristan Dışişleri Bakanı Petır Mladenov'un Bulgaristan'daki Türklerin Durumu Hakkında Görüşmesi
- 1987, Haziran-1988, Mart:** İslam Konferansı Örgütü, Bulgaristan Temas Grubu'nun kurulması ve Bulgaristan Raporu
- 1986, 9-10 Aralık:** Naim Süleymanoğlu'nun (Bulgarlaştırılmış ismiyle Naum Şalamanov), Melbourne'de Düzenlenen Dünya Halter Şampiyonası'nda Türkiye Büyük Elçiliğine Sığınması ve Türkiye'ye Gelişi
- 1986, 13 Aralık:** Naim Süleymanoğlu'nun Türkiye'ye Gelişi
- 1987, 31 Aralık:** Aysel'in Türkiye'ye Gelişine İzin Verilmesi: Başbakan Turgut Özal Ankara'da bir basın toplantısı düzenleyerek, TV dizisi "Yeniden Doğmak"ın yayından

kaldırılması karşılığında Türkiye'ye gönderilen ve 5 yıldır ailesinden ayrı yaşayan Aysel Özgür'ü basına tanıttı ve konunun Balkan Konferansına götürüleceğini söyledi. (Ailesi Türkiye'ye gelen ve kendisi Bulgaristan'da kalan Aysel, TRT'nin yayınlamaya başladığı "Yeniden Doğmak" adlı diziyle Türk kamuoyunda Bulgaristan'da yapılan zulümlere maruz kalan Türklerin simgesi olarak tanınmıştı. Dizinin durdurulması karşılığında Bulgar hükümeti Aysel'in Türkiye'ye gelmesine izin verdi). Aysel Türkiye'de Özgür soyadını aldı.

1988, 16 Ocak: Bulgar Muhalifler Tarafından Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği'nin kurulması ve Türklere Destek Vermeye Başlaması

1989, 3-4 Mayıs: Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği'nin Türk Şubesinin Nöbetli Açlık Grevini Başlatması

1989, 9 Mayıs: Bulgaristan'da Pasaport ve Vatandaşlık Kanunlarının Değiştirilmesi (Pasaport almak kolaylaştırılmış ve çok sayıda Türk pasaport almak için başvurmuştur).

1989, 20 Mayıs'tan itibaren: "İstenmeyen" Türklerin Zorla Avusturya'ya Gönderilmesi / Sınırdışı Edilmesi (ardından bazı Bulgar muhalifler de benzer şekilde sınırdışı edildi).

1989, 21 Mayıs: Kuzey Bulgaristan'da (Bohçalar/Kaolinovo ve Mahmuzlu/Todor İkonomovo Köylerinde Bulgar Milisi ile Türkler Arasında Pasaport Kanunu Uygulaması Tartışması ve 7 Türk'ün Öldürülmesi.

1989, 24 Mayıs: TBMM'nin Bulgaristan'daki Ölümler Nedeniyle Kınama Kararı Alması

1989, 29 Mayıs: Todor Jivkov televizyon konuşmasında 'Eğer kapitalist Türkiye'yi Sosyalist Bulgaristan'a tercih ediyorlarsa etnik Türkler ülkeyi terk etmekte özgürdür' diyerek, Türkiye'nin, Bulgaristan'dan göç etmek isteyen Türklere sınırlarını açmasını istedi.

1989, 30 Mayıs: Bulgaristan'dan zorunlu pasaport verilerek sınırdışı edilen 180 kişilik bir grup Viyana ve Belgrad'dan getirildi.

1989, 30 Mayıs: Başbakan Turgut Özal, Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov'un "sınırları açın" önerisi üzerine Sofya'ya göç anlaşması çağrısı yaptı.

1989, 30 Mayıs - 20 Ağustos: Yaklaşık 321.800 Türk ve Müslüman'ın Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçü (Bulgaristan'da "Büyük Seyahat" olarak da adlandırılıyor)

1989, 31 Mayıs: Bulgaristan'ın zorunlu pasaport vererek sınır dışı ettiği Türklerden 212 kişilik ikinci gruptan başka, 17'si Kapıkule, 20'si İpsala sınır kapılarından olmak üzere toplam 450 kişi daha yurda giriş yaptı.

1989, 8 Haziran: Bulgaristan'dan zorunlu göç nedeniyle Türkiye'ye 600 kişinin daha geldiği ve mayıs ortasından bugüne kadar gelen Türklerin sayısının 4 bine ulaştığı bildirildi.

1989, 13 Haziran: Bulgaristan'dan zorunlu göç nedeniyle Türkiye'ye gelenlerin sayısı 17 bine ulaştı.

1989, 15 Haziran: Bulgaristan'dan zorunlu göç eden Türklerin sayısı 24 bine ulaştı.

1989, 16 Haziran: Bulgaristan hükümetinin zorunlu pasaport vererek sınır dışı ettiği Türklerin sayısı 30 bine yaklaşırken, Türkiye, Bulgaristan'a en kısa sürede görüşme masasına oturma çağrısını resmen ilettili. Başbakan Turgut Özal'ın dün yaptığı "BM Mülteciler Yüksek Komiserinin de hazır bulunacağı şekilde, her iki tarafça uygun görülecek mahalde, en kısa zamanda buluşma önerisi" Dışişleri Bakanlığı'na çağrılan Bulgaristan'ın Ankara Büyükelçilik yetkililerine iletildi.

1989, 17 Haziran: Başbakan Turgut Özal, Edirne Kapıkule sınır kapısında Bulgaristan'dan sınır dışı edilen ve sayıları 35 bini bulan Türkleri ziyaret ederek, çevrede incelemelerde bulundu.

1989, 18 Haziran: Bulgaristan'dan sınır dışı edilenlerin sayısı 40 bine ulaştı.

1989,19 Haziran: Bulgaristan yönetiminin Türk azınlığa yaptıklarını anlatabilmek amacıyla yabancı ülkelerin Ankara'daki diplomatik temsilcilerini Bulgar sınırına götürme davetine 59 temsilci katıldı.

1989, 23 Haziran: Bulgaristan'dan sınır dışı edilerek zorunlu göç eden Türklerin sayısı 58.000'e yükseldi. Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov, resmi bir ziyaret için gittiği Moskova'da SSCB Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov ile bir görüşme yaptı.

1989, 24 Haziran: Bulgaristan'ın ülkesindeki Türk azınlığa uyguladığı baskılar ve "zorunlu göç" uygulaması, ANAP, SHP ve DYP'nin Taksim Alanı'nda düzenlediği "Bulgaristan'ı Telin Mitingiyle protesto edildi. Mitingde Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek, SHP Genel Sekreteri Deniz Baykal ve DYP milletvekili Hüsamettin Cindoruk partileri adına yaptıkları konuşmalarda" Bulgaristan'ın, ülkede yaşayan Türk nüfusuna yönelttiği baskıları ağır bir dille eleştirdiler ve dünya kamuoyunu, 'soykırım' olarak niteledikleri uygulamalara karşı daha etkin tepki göstermeye çağırdılar. Belçika'nın başkenti Brüksel'de toplanan 3 bin Türk de Bulgar hükümetinin baskı politikasını protesto etti.

1989, 27 Haziran: Bulgaristan'dan gelenlerin sayısı 80 bine yaklaştı. SSCB'nin Ankara Büyükelçisi Albert Sergeyeviç Çernişev, Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov ile görüşüp, Sovyet yetkililerle teması sonunda Ankara'ya gelerek Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'a konu ile ilgili mesajları iletti ve Türkiye ile Bulgaristan arasında "arabuluculuk" yapabileceğini ifade etti.

1989, 30 Haziran: Bulgaristan'dan zorunlu göçe tabi tutulan Türklerin sayısı 90bine ulaştı.

1989, 1 Temmuz: Bulgaristan'ın göçe zorladığı Türklerin sayısı 100 bine yaklaştı. Sofya'yı kınayan ülke sayısının giderek

arttığı bildirildi. Londra'da dün Bulgaristan'ı protesto amacıyla bir yürüyüş düzenlendi

1989, 4 Temmuz: Bulgaristan Devlet Konseyi, zorunlu pasaport vererek sınır dışı ettiği Türklerin göçü nedeniyle, ülke ekonomisinde baş gösteren sıkıntılara gerekli çözüm bulmak amacıyla ülke genelinde "sivil seferberliği" ilan etti.

1989, 16 Temmuz: Bulgaristan'dan zorunlu göç ederek Türkiye'ye gelen Türklerin sayısı 160 bine ulaştı. Bu arada, Dünya Sağlık Örgütü, Bulgaristan'daki Türklere yapıldığı iddia edilen ve içeriği bilinmeyen aşı konusunda incelemeler için Türkiye'ye geldi.

1989, 17 Temmuz: Bulgaristan'ın sınır dışı ettiği Türklerin durumları ile ilgili olarak Ankara Moskova ve Sofya arasındaki 3. tur görüşmelerini tamamlayan Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Albert Çernişev, Türkiye'ye döndü.

1989, 19 Temmuz: Bulgaristan'ın zorla sınır dışı ettiği Türklerin sayısı 166 bine ulaştı. Edirne ve Kapıkule'de, Bulgaristan'dan zorla sınır dışı edilen Türklerle görüşen Dünya Sağlık Örgütü'nden gelen heyet incelemelerini tamamladı.

1989, 21 Temmuz: Bulgaristan'ın zorunlu pasaport vererek sınır dışı ettiği Türklerin sayısı 177 bine ulaştı.

1989, 23 Temmuz: Bulgaristan'dan gelen Türklerin sayısı 185 bine ulaşırken, 70'inin son bir hafta içinde Bulgaristan'a geri döndüğü bildirildi.

1989, 31 Temmuz: Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Ankara'da bulunan İslam Konferansı Örgütü Genel Sekreteri Hamid el Gabid ile Kuveyt Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Macid el Şahin'i kabul ederek Bulgaristan'dan göçe zorlanan Türkler konusunu görüştü. Daha sonra Gabid ile Şahin, Sofya'ya gitmek için Türkiye'den ayrıldılar.

1989, 12 Ağustos: Bulgaristan'dan gelen Türklerin sayısı 274 bine ulaştı.

- 1989, 16 Ağustos:** Bulgaristan'dan göç eden Türklerin sayısının 290 bine ulaştı. Bulgaristan'ın bütün uyarılara rağmen Türkleri eşyalarından ayrı göndermeye devam etmesi nedeniyle, göçmenlerin gönderildiği özel trenin yarından itibaren Türkiye'ye kabul edilmeyeceği açıklandı.
- 1989, 20 Ağustos:** Bulgaristan'dan gelen Türklerin sayısı 303 bine ulaşırken, geri dönenlerin sayısının 1330'u bulunduğu bildirildi.
- 1989, 21 Ağustos:** Sınırın Kapatılması: Bulgaristan'dan zorunlu göçü durduran Bakanlar Kurulu Kararı saat 02.00'da uygulamaya konuldu. Kapıkule ve Dereköy sınır kapılarında güvenlik bölgeleri oluşturuldu. Sınır kapılarının Bakanlar Kurulu Kararı ile kapatılmasından sonra Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan bir açıklamada, bu durumda Türkiye'ye girişlerin ancak vize uygulamasıyla mümkün olabileceği belirtildi. Türkiye'nin, Bulgaristan'dan zorunlu olarak göç ettirilen Türklere vize uygulaması kararı, Bulgaristan Hükümeti tarafından kınandı.
- 1989, 22 Ağustos:** Başbakan Turgut Özal, Bulgaristan'dan gelen Türklere sınırın kapatılmasıyla ilgili olarak yaptığı açıklamada, sözlerinden caymadıklarını, Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov'u masaya çekmek için bu kararı aldıklarını açıkladı.
- 1989, 23 Ağustos:** 13-19 Temmuz tarihleri arasında Bulgaristan'ı ziyaret eden Avrupa Konseyi Heyeti Raportörü Probst tarafından hazırlanan raporda, "Bulgaristan yönetiminin Türk azınlığa karşı uyguladığı baskılara son vermesi" çağrısında bulunuldu.
- 1989, 25 Ağustos:** Bulgaristan'ın Svilengrad istasyonuna gelen ve Avrupa'daki Türk işçilerini de taşıyan Avrupa trenine, Kapıkule'ye giriş izni verilmedi. Bunun üzerine yolcular yürüyerek Türkiye'ye giriş yaptılar.
- 1989, 27 Ağustos:** Bulgaristan'dan vizeli girişlerin başlamasından bu yana gelenlerin sayısı 136'ya yükseldi.

1989, 7 Eylül: Bulgaristan'dan zorla göç ettirilen Türklere, geri dönenlerin sayısı 9674'e ulaştı.

1989, 16 Eylül: Bulgaristan'dan, vize alarak Türkiye'ye gelenlerin sayısının 1450'ye ulaştığı, bu arada Bulgaristan'a geri dönenlerin sayısının ise 18 bini geçtiği bildirildi.

1989, 19 Eylül: Bulgaristan, BM Genel Kurul çalışmalarının başlaması sırasında Sağlık Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla iki basın bildirisi yayımladı. Sağlık Bakanlığı bildirisinde Türkiye'de kolera olduğu iddiasına yer verilirken, Dışişleri Bakanlığı bildirisinde ise Türkiye'den dönen Bulgar vatandaşlarının Türk resmi makamlarınca işkence gördüklerini öne sürdükleri kaydedildi. Bu arada Yunanistan da Türkiye'den yaptıkları hayvansal ve bitkisel ürün ithalatını "kolera" görüldüğü iddiasıyla askıya aldı. Dışişleri Bakanlığı, Bulgaristan ve Yunanistan'dan kaynaklanan bu iddialar üzerine bu ülkelere, Türkiye'de kolera vakası görülmediği yolunda bilgi verdi.

1989, 22 Eylül: Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Albert Çernişev, Bulgaristan sorunu hakkında gazetecilerin sorularını yanıtlarken, Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ile Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Eduard Şevardnadze'nin bir araya geleceklerine işaret ederek, "görüşme masasına yaklaşıyoruz" dedi. İslam Konferansı Genel Sekreteri Hamid el Gabid, 43 ülkenin dışişleri bakanlarına birer mesaj göndererek, Bulgaristan'daki Türk azınlığın sorunlarını görüşmek üzere Birleşmiş Milletlerde toplantı çağrısı yaptı.

1989, 23 Eylül: Sovyetler Birliği'nin Ballık Cumhuriyetleri'nden Litvanya'da parlamento ülkenin 1940 yılında Sovyetler Birliği'ne katılmasını geçersiz ilan etti. Litvanya Komünist Partisi, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nden bağımsızlık istedi.

1989, 3 Ekim: BM Genel Kurulu'nda Türk ve Bulgar Temsilciler görüşlerini açıkladılar. Bulgaristan Dışişleri Bakanı Petır Mladenov, iki ülke arasındaki bütün sorunların çözümünde Belgrad Protokolü'nün temel

oluşturduğunu belirterek önkoşulsuz görüşmeye hazır olduklarını yineledi. Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz da, Bulgar Bakan'ın konuşmasının iyimser görüntüsüne karşın, yeni bir öge getirmediğini belirtti.

1989, 4 Ekim: İslam Konferansı Örgütü Dışişleri Bakanlarının New York'ta yapılan olağanüstü toplantısında, Bulgaristan'ın yürüttüğü "insanlık dışı asimilasyon kampanyası" kınanarak, Türkiye ve Bulgaristan 30 Ekim'de Kuveyt'te görüşmeye davet edildi.

1989, 6 Ekim: Bulgaristan'a geri dönen Türklerin sayısı 35 bine ulaştı.

1989, 7 Ekim: Demokratik Almanya'nın kuruluşunun 40. yıl dönümü törenlerine katılan Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov, Demokratik Almanya Devlet Başkanı Erich Honecker ile görüştü. Kutlama törenlerine Polonya lideri General Wojciech Jaruzelski, Romanya lideri Nikolay Çavuşesku, Çekoslovakya lideri Yakes ve Bulgaristan Devlet başkanı Todor Jivkov da katıldı.

1989, 11 Ekim: Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Murat Sungar düzenlediği basın toplantısında Dünya Sağlık Örgütü'nün Türk asıllı Bulgar vatandaşlarına yapılan aşırı inceleyen raporu hakkında bir açıklama yaparak, aşının "sağlığa zarar verici" olmadığını belirlendiğini, ancak aşı uygulamasının "uluslararası kurallara aykırı nitelik taşıdığını" söyledi.

1989, 16 Ekim: Bulgaristan'a geri dönen Türklerin sayısı 43 bin 923'e ulaştı.

1989, 18 Ekim: Demokratik Almanya'da Komünist Parti Genel Sekreteri ve Devlet Başkanı Erich Honecker istifa etti. Yerine Politbüro üyesi Egon Krenz atandı. Macaristan Parlamentosu'nun bugünkü oturumunda alınan kararlarla Macaristan'ın çoğulcu demokrasiyle yönetilmesi, siyasal partilerin serbestçe kurulması, işçi sınıfının "halkın öncü gücü" olduğu yolundaki hükmün kaldırılması ve

Macaristan Halk Cumhuriyeti yerine Macaristan Cumhuriyeti adının kullanılması onaylandı.

1989, 25 Ekim: Romanya Devlet Başkanı Nikolay Çavuşesku, Komünist Partisi toplantısında yaptığı konuşmada, Doğu Bloku ülkelerindeki reformları kınayarak, bunların "Sosyalizmi terk etmek anlamına" geldiğini ve "Sosyalizmin pazarlık konusu olmayacağını" söyledi.

1989, 26 Ekim: Bulgaristan'a geri dönen Türklerin sayısının, 49 bin 703 kişiye ulaştığı bildirildi.

1989, 31 Ekim: Türkiye'nin 8. Cumhurbaşkanlığına başbakan Turgut Özal seçildi; Kıbrıs Rum Yönetimi Lideri Georgios Vasiliu'nun Bulgaristan'a yapacağı resmi ziyaretin ertelendiği bildirildi.

1989, 3 Kasım: Demokratik Almanya'da, Devlet Başkanı Egon Krenz, Komünist Parti Politbürosu'nun üyesinin de gelecek hafta istifa edeceklerini açıkladı. Fransız - Alman zirvesi sonunda Bonn'da Federal Almanya Başbakanı Helmut Kohl ile ortak bir basın toplantısı düzenleyen Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterrand, "Almanya'nın birleşmesi sorununun bu yüzyıl sonunun en önemli konularından biri olduğunu konunun barışçı ve demokratik biçimde çözülmesi halinde Fransa'nın bu birleşmeden korkmaması gerektiğini" söyledi. Bulgaristan'ın başkenti Sofya'da, ilk kez demokrasi ve reform istemiyle bir gösteri düzenlendi.

1989, 7 Kasım: Demokratik Almanya hükümeti istifa etti.

1989, 9 Kasım: Demokratik Almanya aldığı kararla Doğu Alman vatandaşlarının istedikleri sınır kapısından Federal Almanya'ya gidebileceğini açıkladı. Federal Almanya hükümeti bütün göçmenleri almaya hazır olduklarını açıkladı.

1989, 10 Kasım: Bulgaristan Devlet Başkanı ve Komünist Partisi Genel Sekreteri Todor Jivkov iki görevinden de istifa

etti. Komünist Partisi Liderliğine Dışişleri Bakanı Petır Mladenov getirildi.

1989, 11 Kasım: Bulgaristan'da Todor Jivkov'un Komünist Parti liderliği, Politbüro üyeliği ve Devlet Konseyi Başkanlığı'ndan istifa etmesi üzerine parti liderliğine getirilen Dışişleri Bakanı Petır Mladenov, "Sosyalist sınırlar içinde kalmak koşuluyla demokratik bir toplumdan yanayız" dedi. Demokratik Almanya'da Berlin Duvarı'nda açılan kapılardan son iki günde 1 milyon D. Alman'ın Batı'ya geçtiği, vize alanların sayısının ise 2,7 milyonu bulduğu bildirildi.

1989, 17 Kasım: Bulgaristan'da dün KP Merkez Komitesi'nde Todor Jivkov yanlısı üç üyenin Politbüro'dan çıkarılmasının ardından, partinin yeni Lideri Petır Mladenov, Devlet Başkanlığı'na seçildi. Mladenov verdiği demeçte, ülkede serbest seçimlerden yana olduğunu söyledi.

1989, 18 Kasım: Bulgaristan'da görevinden alınan eski Devlet Başkanı Todor Jivkov'un yolsuzluk suçundan yargılanması ve serbest seçimler yapılması istemiyle başkent Sofya'da, bağımsız gruplar tarafından yaklaşık 100 bin kişinin katıldığı bir miting düzenlendi. Yürüyüşlere Türkler de katıldı.

1989, 7 Aralık: Bulgaristan'da Demokratik Güçler Birliği'nin isimli siyasal parti kuruldu (lider Jelyu Jeleu); Polonya'da hükümet ile muhalefet arasında yapılan görüşmeler sonunda, serbest seçimlerin 6 Mayıs 1990'da yapılması kararlaştırıldı. Bulgaristan'da muhalefet tarafından başkent Sofya'da düzenlenen gösterilerde, çok partili demokratik sisteme geçiş, Komünist Parti'nin öncü rolünden vazgeçilmesi ve ülkedeki Müslüman azınlıklar için inanç özgürlüğü sağlanması isteminde bulunuldu.

1989, 9 Aralık: Bulgaristan'da eski Devlet Başkanı Todor Jivkov'un Müslüman Türk azınlığa karşı uyguladığı

politikanın olumsuz etkileriyle mücadele amacıyla "Ulusal Uzlaşma Komitesi" kuruldu.

1989, 11 Aralık: Bulgaristan'dan zorunlu göç nedeniyle Türkiye'ye gelen Türklerden geri dönenlerin sayısı 76 bin 573'e ulaştı. Bulgaristan KP Merkezi Komitesi toplantısında bir konuşma yapan Devlet Başkanı ve Komünist Parti Genel Sekreteri Petır Mladenov, erken serbest seçimlerin yapılmasını, 1990 sonuna kadar yeni bir anayasa hazırlanmasını önerdi ve Komünist Parti'nin öncü rolünün kaldırılacağını bildirdi.

1989, 13 Aralık: Bulgaristan Komünist Partisi Merkez komitesi toplantısında, eski Devlet Başkanı Todor Jivkov, oğlu Vladimir ve yakın çalışma arkadaşı Milko Balev'in Komünist Parti'den ihraç edildiği, Parti'nin "toplum ve devlet içindeki öncü rolünün" kaldırıldığı bildirildi.

1989, 15 Aralık: Bulgaristan Parlamentosu'nun bugünkü oturumunda, siyasi tutukluların affedilmesine ilişkin bir yasa tasarısı kabul edildi.

1989, 20 Aralık: Balkan Türkleri Mülteci Dernekleri Başkanı Mümin Gençoğlu, Bulgaristan'da yeni Devlet Başkanı Petır Mladenov'un Türklere karşı yumuşama politikası sonucu geri dönüşün hızlanacağını söyledi.

1989, 22 Aralık: Romanya'da, 24 yıldır iktidarda bulunan Devlet Başkanı Nikolay Çavuşesku, bir haftadır süren protesto gösterileri sonunda, Bükreş'te ordunun da ayaklanan halkın yanında yer alması sonucu devrildi.

1989, 24 Aralık: Göçmen işlerinden sorumlu Devlet Bakanı Ercüment Konukman, Balkan Türkleri Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu tarafından Bursa'da düzenlenen "Göçmenlerin Sorunları" konulu toplantıda, Bulgaristan'a geri dönenlerin sayısının 90 bini aştığını belirtti. Bulgaristan'da Türklerin adlarının değiştirilmesiyle başlayan asimilasyon politikasına karşı gelişen olayların 5. yılı çeşitli toplantılarla kınandı.

1989, 29 Aralık: BKP Merkez Komitesi Sekreteri Aleksandır Lilov "Yeniden Doğuş Süreci"ni hata olarak ilan etti. Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesi toplantısında, ülkede yaşayan Türklere isimlerini, dillerini ve dinlerini seçme özgürlüğünün verilmesi kabul edildi.

1989 Aralık sonu – 1990 Ocak: Parlamento'nun Asimilasyonu Durdurma Kararına Karşı Bular Milliyetçilerinin Özellikle Sofya, Kırçali, Razgrad Bölgelerinde Protesto Gösterileri ve Grevler

1990, 5 Ocak: Bulgaristan'da Türklere tanınan hakları protesto ederek, referandum isteyen göstericilerin bu istekleri yönetim tarafından reddedildi. Göstericiler Kırçali, Varna, Şumnu ve Rusçuk kentlerinde genel greve başladılar.

1990, 7 Ocak: Bulgaristan'da Türklere tanınan hakları protesto etmek amacıyla yeni gösteriler yapıldı, Türkler aleyhinde "ulusal çıkarları koruma komitesi" adlı bir komite kuruldu.

1990, 9 Ocak: Türkiye ve Bulgaristan arasında, Türk azınlığın durumu da dâhil olmak üzere ikili ilişkilerin ele alındığı görüşmelerin ikinci turu Kuveyt' te başladı. Görüşmelere Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ve Bulgaristan Dışişleri Bakanı Boyko Dimitrov'un yanı sıra İslam Konferansı örgütü Genel Sekreteri Hamid El Gabid de katıldı. Bulgaristan Devlet Başkanı Petır Mladenov, yaptığı bir konuşmada Jivkov yönetiminin Türk azınlığa karşı uyguladığı politikaların "ciddi bir siyasal hata" olduğunu söyledi.

1990, 10 Ocak: Sosyalist Rejimden Demokratik Sisteme Geçiş (Parlamento tek parti rejiminden çok partili rejime geçiş kararını onayladı).

1990,12 Ocak: Bulgaristan'da Türk azınlığa haklarının iade edilmesi ve ardından milliyetçi unsurların başlattıkları gösteriler nedeniyle Bulgar yönetiminin, Türk azınlık ve muhalefet temsilcileriyle yaptığı görüşmeler sonunda anlaşma sağlandı. Yayımlanan deklarasyonda "herkesin istediği dili konuşabileceği, isteyen kişinin ismini

değiştirebileceği ve bu hakların garanti altına alındığı" belirtildi. Devlet Başkan Yardımcısı Vasil Mruçkov toplantıdan sonra yaptığı açıklamada deklarasyonun taslak niteliğinde olduğunu, son halini aldıktan sonra parlamentoya sunulacağını söyledi.

1990, 15 Ocak: Bulgaristan Parlamentosu. ülkede yaşayan Türklere temel hak ve 'özgürlüklerinin verilmesini içeren Sosyal Forum kararını oy birliği ile kabul etti. KP'-nin öncü rolüne son verilmesi konusunda da ilke kararı alındı.

1990, 18 Ocak: Bulgaristan'da eski Devlet Başkanı Todor Jivkov, özel bir komisyon tarafından yapılan soruşturma sonucu, etnik düşmanlık ve nefret yaratmak ile kamu fonlarını zimmetine geçirmekten suçlu bulundu. Bulgaristan Başsavcılığı Jivkov'un tutuklanması için karar çıkardı.

1990, 21 Ocak: Bulgaristan'a geri dönen Türklerin sayısı 100 bin 75'e yükseldi.

1990, 23 Ocak: Bulgaristan'dan İsveç'e kaçan Türklerden yaklaşık bin kadarı, İsveç tarafından sınır dışı edilmeleri yolunda alınan kararı protesto etmek amacıyla açlık grevine başladı.

1990, Şubat-Kasım: Bulgaristan'da İlk Demokratik Hükümet (Andrey Lukanov Hükümeti)

1990, 5 Mart: Bulgaristan Parlamentosu'nda yapılan oylamada, Türk ve Müslümanların eski adlarını alabilmelerini öngören yasa teklifi kabul edildi.

1990, 1 Ağustos-3 Kasım 1996: Jelyu Jelev'in Cumhurbaşkanı Seçilmesi

1990, 16 Kasım: Türkçe Soyadlara Bulgarca Sonek Zorunluluğunun Kaldırılması.

1990, Aralık-1991 Ekim: Geçiş Hükümeti (Dimitir Popov hükümeti)

- 1991, Mart'a kadar:** Türkçe İsimlerini Geri Almak İçin Dilekçe Verenlerin Sayısı 600.000'e ulaştı.
- 1991, 12 Temmuz:** Bulgaristan Yeni Anayasasının Kabulü
- 1991, 16 Eylül:** Türklerin Türkçe Dersi Talebiyle Okul Boykotu Başlatması
- 1991, Kasım-1992, Aralık:** Filip Dimitrov Hükümeti
- 1991, 25 Kasım:** Türkçe'nin Okul Saatleri Dışında Haftada 4 Saat Olarak Okutulmasının Kabulü ve Okul Boykotunun Sonlandırılması
- 1992, Aralık-1994 Eylül:** Geçiş Dönemi Hükümeti (Lyuben Berov Hükümeti)
- 1994,** Todor Jivkov'un Yetkilerini Kötüye Kullandığı Suçlamasıyla Yargılanması ve 7 Yıl Hapis Cezasına Çarptırılması
- 1994, 5 Eylül:** Okullarda 1. Sınıftan 8. Sınıfa Kadar Haftada 4 Saat Anadilde Eğitim Hakkını Sağlayan Bakanlar Kurulu Kararnamesi (Bulgar milliyetçilerinin tepkileri, okulların çıkardığı engeller, öğretmen yetersizliği gibi nedenlerle 2009'da Türkçe derslerine katılan öğrenci sayısı 20.000-30.000 civarındadır).
- 1994, 18 Aralık:** Genel Seçimler
- 1995, Ocak-1997, Şubat:** Jan Videnov Liderliğinde Sosyalist Parti (BSP) Hükümet
- 1995, 14 Aralık:** Bulgaristan'ın Avrupa Birliğine Katılım Başvurusu
- 1996,** Bulgaristan'da Ekonomik Kriz
- 1996, Şubat:** Todor Jivkov'un Hapis Cezasının Yüksek Mahkeme Tarafından Ev Hapsine Çevrilmesi
- 1996, 25 Mayıs:** 1946'dan Beri Sürgünde Bulunan Eski Bulgar Çarı Simeon'un Bulgaristan'a Dönüşü
- 1996, 3 Kasım:** Demokratik Güçler Birliği adayı Petır Stoyanov'un Cumhurbaşkanı Seçilişi

1997, Şubat-Nisan: Stefan Sofiyanski Liderliğindeki Geçiş Hükümeti

1997, Mayıs-2001, Temmuz: Ivan Kostov hükümeti

1998, 6 Ağustos: Todor Jivkov'un Ölümü

2001, Temmuz-2005, Ağustos: Eski Çar II. Simeon Hükümeti

2004, 29 Mart: Bulgaristan'ın NATO'ya Girişi

2005, Ağustos-2009, Temmuz: Sergey Stanişev Hükümeti

2007, 1 Ocak: Bulgaristan'ın Avrupa Birliği'ne Girişi

2009, Temmuz: Boyko Borisov Hükümetinin Kurulması

YAZARLAR

DAYIOĞLU, ALİ, Yardımcı Doçent Dr., Yakın Doğu Üniversitesi (Kıbrıs), Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

ELÇİNOVA, MAGDALENA, Associate Prof. Dr., Nov Bilgarski Universitet (Yeni Bulgar Üniversitesi), Antropoloji Bölümü Başkanı

ERSOY-HACISALİHOĞLU, NERİMAN, Yardımcı Doçent Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

HACIOĞLU, SEVİM, Yardımcı Doçent Dr., Kırklareli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

HACISALİHOĞLU, MEHMET, Doçent Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) Müdürü

KAYA, AYHAN, Profesör Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, Avrupa Enstitüsü Müdürü

KAYAPINAR, AYŞE, Doçent Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

KAYAPINAR, LEVENT, Doçent Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

LÜTEM, ÖMER ENGİN, Emekli Büyükelçi, 1983-89 Arası Türkiye'nin Bulgaristan Büyükelçisi, Avrasya İncelemeleri Merkezi Müdürü

MEVSİM, HÜSEYİN, Doçent Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Bulgar Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

ÖZGÜR-BAKLACIOĞLU, NURCAN, Yardımcı Doçent Dr., İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

ÖZTÜRK, SAİT, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi

PUSCH, BARBARA, Dr., Orient-Institut İstanbul

RÜMA, ŞADAN İNAN, Yardımcı Doçent Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

SABEV, ORLİN (Orhan Salih), Associate Prof. Dr., Bulgaristan Bilimler Akademisi, Balkanistik Enstitüsü Öğretim Üyesi

ŞİRİN, N. ASLI, Yardımcı Doçent Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü ve Avrupa Birliği Enstitüsü Öğretim Üyesi

TÜRKEŞ, MUSTAFA, Profesör Dr., Ortadoğu Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

ZAFER, ZEYNEP, Profesör Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Bulgar Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

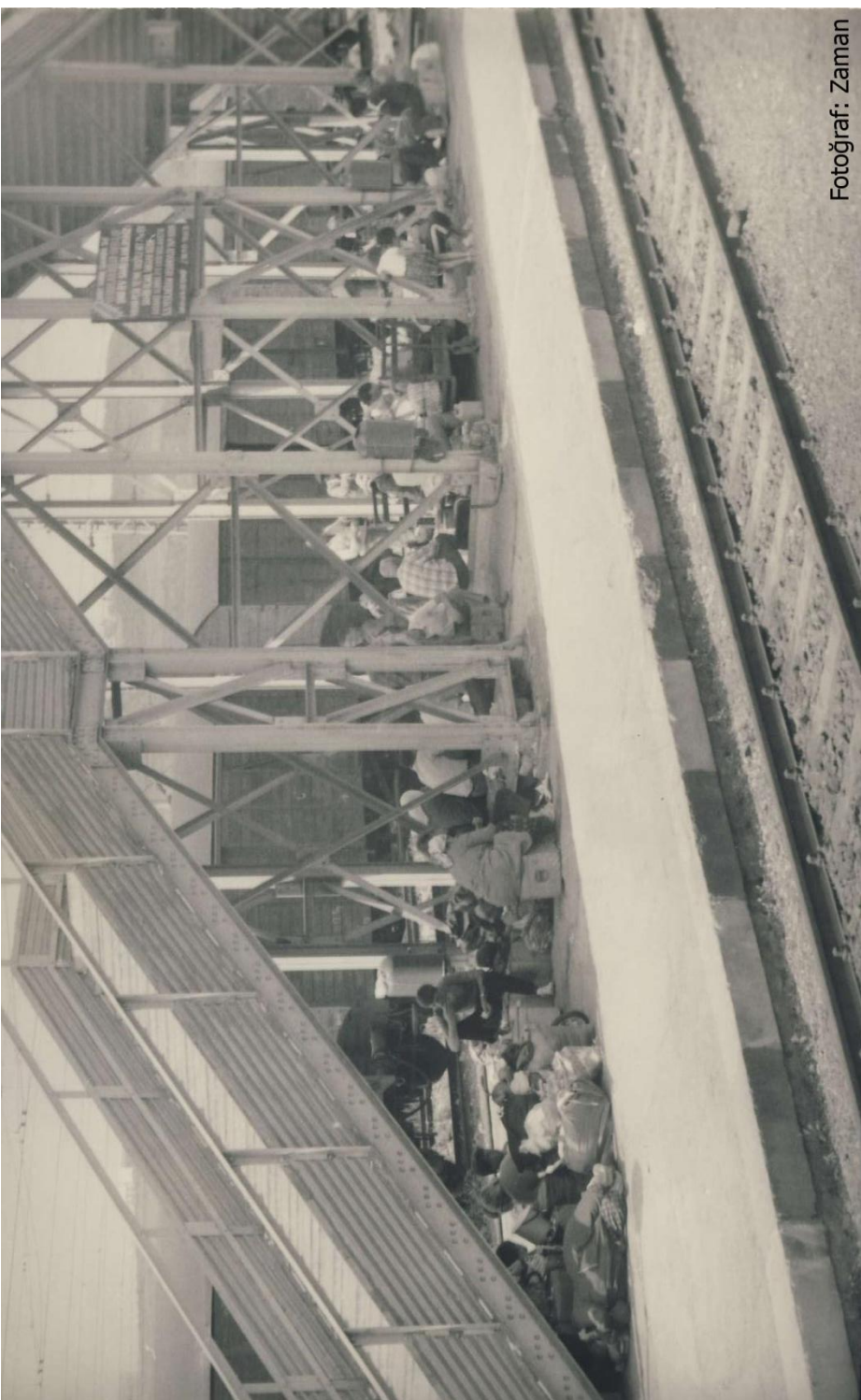

Fotoğraf: Zaman

Fotoğraf: Zaman

Fotoğraf: Hürriyet

Fotoğraf: Hürriyet

Fotoğraf: Hüriyet

Fotoğraf: Behiç Günatan

Fotoğraf: Hürriyet

Fotoğraf: Zaman

Fotoğraf: Zaman

Fotoğraf: Hürriyet

Fotoğraf: Hürriyet

Fotoğraf: Hürriyet

Fotoğraf: Hürriyet

Fotoğraf: Zaman

Fotoğraf: Zaman

Fotoğraf: Zaman

Fotoğraf: Zaman

Fotoğraf: Zaman

Fotoğraf: Zaman

Fotoğraf: Cevat Kara

Fotoğraf: Hürriyet

Yerli ve yabancı çok sayıda siyaset bilimci, tarihçi ve sosyoloğun yazdığı makalelerden meydana gelen bu eserde 1984-1989 yılları arasında Bulgaristan'da Jivkov rejimi tarafından Türklere / Müslümanlara karşı uygulanan zorunlu isim değiştirme ve asimilasyon politikaları, 1989 Göçüne giden süreç, 1989 Göçü, 1990 sonrasında Bulgaristan'da Türk azınlığın durumu ve nihayet 89 Göçmenlerinin Türkiye'de entegrasyonu kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır.

Derlemede yer alan her makale alanında yetkin bilim adamları tarafından birinci el kaynaklara dayanarak hazırlanmıştır ve 89 Göçü konusuyla ilgili birçok soruya açıklık getirmektedir. Ayrıca dönemin Bulgaristan Büyükelçisinin ve bizzat 89 Göçü sürecini yaşayan uzmanların da anıları veya anılarıyla desteklenen incelemelerini içermektedir. Bu eser bütünüyle 89 Göçüne vakfedilmiş ilk eserdir.

ISBN 978-975-461-484-8

9 789754 614848